

تصویر ابو عبد الرحمن الكردي

کورد و باکوری کوردستان له سه ره تاي ميژوه وه
هه تا شهري دوهه مي جيهان

الثقافي

www.iqra.aqamomada.com

به رگي يه کهم
هه تا کوتايي شهري يه کهم

نووسيني :

م . ره سول هاوار

بۆدابه‌زاندنی جوهره‌ها کتیب: سه‌ردانی: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأَ الثَّقَافِي)

پدای داتلود کتایبه‌ای مختلف مراجعه: (منتدی اقرا الثقافی)

www.iqra.ahlamontada.com

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (کوردی ، عربی ، فارسی)

**کورد و باکوری کوردستان له سهره تاي
ميژوه وه
هه تا شهري دووه مي جيهان**

**به رنگ يه که م
((هه تا کوتايي شهري يه که م))**

نوسيني : م. ره سول هاوار

چاپي يه که م

۲۰۰۰

ناوەندی چاپەمەنی و راگەیانندی خان

ناوی کتێب :

کورد و باکووری کوردستان لەسەرەتای میژوووە هەتا شەری دووھەمی جیھان

نووسینی

م . پەسول ھاوار

تایپ :

دارا صدیق - ھێندی محەممەد

مۆنتاژ :

بازیان جەلال

بەرگی پەكەم - چاپی پەكەم :

چاپخانەی خاك / سلێمانی ۲۰۰۰

تراژ :

۱۵۱۰۰۰

ژمارەی سپاردن :

(۲۴۶) ی سالی ۲۰۰۰ ی وەزارەتی روشنبیری پێدراوە

- ٥ **پێشه‌کی**
- ٧ **بەشی یەکەم:** میژووی کوردو رەگ و ریشە ی رەگەزی کورد
- ٥١ **بەشی دووھەم:** کوردستان بەشێوەیەکی گشتی و باکووری کوردستان
بەشێوەیەکی تایبەتی
- ٥١ (١) جوگرافیای کوردستان و روویوانە ی
- ٥٩ (ب) سەرژمێری کوردو عەشایر مکانی باکووری کوردستان
- ٧١ (ج) زمانی کوردی و شیوەکانی
- ٧٨ (د) نایینی کوردی
- ٩٦ (ه) روشنی کوردو باری کۆمەلایەتی ناوکوردواری
- بەشی سێهەم:** رەگەزی تورک و طورانی و هاتنی لێشاویان بەرەو رۆژئاوای
- ١٠٧ ناسیا
- ١٠٩ (١) رەگەزی تورک و عەشایری (غز - غوز)
- ١١٧ (٢) سلووقیەکان
- ١٢٥ (٣) مەغول و تاتار
- بەشی چوارەم:** عوسمانی، رەگ و ریشە ی عوسمانی و پێکھێنانی دەولەتی
- ١٣١ عوسمانی
- ١٣٢ (١) رەگ و ریشە ی پێمەلە ی عوسمانی و چۆنیەتی هاتنیان و نیشەجی یوونیان
- ١٣٧ (٢) چۆنیەتی دامەزراندنی دەولەتی عوسمانی و پەرسەلانی
- بەشی پێنجەم:** کێشە ی نێوان دەولەتی عوسمانی و سەفەرەییەکان و شەری
- ١٥٠ چالەیان و رۆلی کورد لەو شەڕەدا و ئەنجامەکانی
- ١٥٨ **بەشی شەشەم:** ئەمارەتەکانی کورد لەباکووری کوردستاندا
- بەشی هەوتەم:** پۆلی ئیدریسی بەدلیسی لەبەستنی ئەمارەتەکانی کورد
- بەدولەتی عوسمانی یەروە ئەنجامەکانی و هەلسەنگاندنی
- ١٨٩ ئەکارە ی ئیدریسی بەدلیسی
- بەشی هەشتەم:** هەلوەشانەوی ئەمارەتە کوردیەکان لەلایەن دەولەتی
- ٢٠٢ عوسمانییەروە
- بەشی نۆهەم:** سەردە ی بزوتنەوی هەستی ئەتەوایەتی کورد
- ٢١٢ (١) بزوتنەوی هەستی ئەتەوایەتی و هۆی بزوتنەوێکە
- ٢١٣ (٢) رۆلی زانیان و رۆشنبیران و شاعیران و سیاسەتەدارانی کورد لەو بزوتنەوێکەدا
- ٢١٥ **بەشی دەهەم:** شۆرشەکانی کورد لەباکووری کوردستاندا هەتا پێش شەری
- ٢٥٢ جیهانی یەکەم
- ٢٥٧ (١) شۆرش یەمەرغان پاشا... هۆی دەستپیکردنی... سەرئەگەوتی... هەلسەنگاندنی...
- (٢) راپەرینەکان و هەلوانست لەباکووری کوردستاندا دوا ی لەناوچوونی شۆرشەکی
- ٢٨٩ یەمەرغان پاشا
- (٣) شۆرش ی یەمەزەن شـ... چۆنیەتی دەستپیکردنی...
- ٢٩٦ سەرئەگەوتی... هەلسەنگاندنی...
- ٣٠٦ (٤) شۆرش و راپەرینەکانی دوا ی یەزەن شـ... هەتا شۆرشەکی شیخ عەبدالله ی شەمزین
- (٥) شۆرش ی شیخ عەبدالله ی شەمزین... چۆنیەتی دەستپیکردنی... هۆی سەرئەگەوتی...
- ٣١٤ هەلسەنگاندنی شۆرشەکی...
- (٦) راپەرین و شۆرشەکانی دوا ی شۆرشەکی شیخ عەبدالله ی شەمزین... هەتا کاتی شەری
- ٣٥٢ یەکەمی جیهانی.

- ٢٨٥ **بەشی یازدەهەم:** خزمەتی کورد بۆ ئیسلام و دۆلەتی عوسمانی
- ٢٨٦ (١) خزمەتی کورد بۆ ئیسلام
- ٢٩١ (ب) خزمەتی کورد بۆ دۆلەتی عوسمانی
- ٢٩٦ **بەشی دوازدەهەم:** سوارە و حمیدیە (حمیدیە ئالابەری)..... ئیسترسوار
- ٢٩٦ (١) چۆنیتی ییکەتی
- ٤٠١ (٢) هۆی ییکەتی
- ٤٠٤ (٢) زیانەکانی سوارە و حمیدیە
- بەشی سیازدەهەم:** مەلۆیستی دۆلەتی عوسمانی بەرامبەر کۆرستانەکان و کۆشتاری ئەرمانی
- ٤١٠ **بەشی چواردەهەم:** مەلۆیستی دۆلەتان و میلەتان بەرامبەر بەکورد هەتا پیش
- ٤١٦ شەری یەکمەمی جیهانی
- بەشی پازدەهەم:** لاوازیوون و گەندەل یوونی دۆلەتی عوسمانی (پیاو
- ٤٣٣ نەخۆشە)
- ٤٣٤ (١) خراپکاری و ئێزەتی زۆرداریتی کار بەدەستانی دۆلەتی عوسمانی
- (٢) رەوشتی خراپی سولتەکان و مەلەهەت و دابواریان و پشتگوێ غەستی بەرەو مەلەهەت
- ٤٣٦ ولات و دانیشتوان
- ٤٣٩ (٢) داڕزاوی گەندەل یوونی دەرگا سوپەییەکان و دام و دەزگای بەرێوەبەری کاروباری ولات
- (٤) دەستبەرداری ولاتی ئەوروپا لەکاروباری ناو خۆ و دەرەوەی ولاتی عوسمانی
- ٤٤٢ **بەشی شانزەهەم:** ژون تورک، اتحادی ترقی، بزوتنە و طوڕانیستی (پان
- ٤٤٣ تورکیزم) و چۆنیتی دروست بوونیان
- ٤٤٣ (١) چۆنیتی دروست بوونیان و شیوەکی
- ٤٥٤ (٢) اصلاحاتی دەستوری
- ٢ هۆی بەشداریبوونی کورد لەرێکفرای اتحادی ترقی و هۆی بەشداریبوونی
- ٤٦٢ گەندەلە و یەکیەتی یەکان.
- ٤٦٦ (٤) پاشگەزێبوونی اتحادی ترقی لەو بە ئێزەتی بەکوردو کەمە ئەلەومەکانیان دابوو
- بەشی هەفدەهەم:** بزوتنە و سیاسی و چالاکیی رۆشنەبیرانی کورد
- لەبەڵگەوری کوردستاندا هەتا پیش شەری یەکمەمی جیهانی.
- ٤٦٩ **بەشی هەژدەهەم:** کۆمەڵ و رێکخراوە سیاسی و رۆشنەبیری
- کۆمەڵایەتی یەکانی کورد لەبەڵگەوری کوردستاندا بەر
- ٤٨٧ لەشەری یەکمەمی جیهانی
- بەشی نۆزدەهەم:** پۆژنە و گۆزارو بۆکرە و مکان و قوتابخانە کوردی یەکان
- لەئەستەمبول و هەندێ لەناوچەکانی بەڵگەوری
- ٥٠٥ کوردستان هەتا پیش شەری یەکمەمی جیهانی
- بەشی بیستەم:** نەخشە و دۆلەتان بەرەلشەری جیهانی بۆ دابەشکردنی ولاتی
- عوسمانی (پەیمانە ساینکس ییک)
- ٥٢٨ **بەشی بیست و یەکەم:** شەری یەکمەمی جیهانی و بارودۆخی کوردستان لەکاتی
- شەڕدا و مەلۆیستی دۆلەتان.
- ٥٣٣ **بەشی بیست و دوو هەم:** ئەنجامی شەری یەکمەمی جیهانی و ئەو زیانە
- ٥٣٩ بەکوردو کوردستان گەشتبوو بەهۆی ئەو شەڕە.

پیشہ کی

لہ دواى چاپکرنى کتیبہ کى شیخ محمودى قارہ مان و دولہ تہ کى خواروى
 کوردستان و کتیبہ کى سمکڑى شکالو بزووتنہ و ہى نہ تہ وایہ تى کورد، بیرم لہ وہ
 کردہ وہ باسیکیش دہریارہ ی باکووری کوردستان نامادہ بکہم کہ گہ ورتہ ترین
 بہ شیکى کوردستانی پارچہ پارچہ کراو و داگیر کراوہ و لہ زہمانى عوسمانیدا
 بہ شیکى گرنگ بووہ لہ نیمپراتوری عوسمانى و ہر لہ شہری چالڈیرانى سالى
 ۱۵۱۴ لہ نیوان دولہ تى صفوی شیعہ و عوسمانى سونی پڑلئیکى زور گرنگى
 بینوہ لہ پیشکوتن و سہرکہ و تنى عوسمانیدا خوی بہ بہ شیک زانیوہ لہ و
 نیمپراتوری تہ داو لہ وکاتہ و لہ ژیر دہستى ئیدریسى بہ دلیسیدا ہموو
 تہ مارہ تہ کان چارہ نووسى خویان بہ ستہ و بہ دولہ تى عوسمانیہ و ہ ہرچى
 زانایان و پڑشنبیرانى کورد بوو ہموو ووزہ و لہ ماتووی خویان لہ پیناوی
 بہ رڑوہ وندیہ کانی تہ و تہ رخاں کردوہ تہ وکاتہ تى تورک لہ ناو دولہ تى
 عوسمانیدا ووتبووی من عوسمانیم کوردیش ہر بہ و شپوہ یی تہ و ووتبووی من
 عوسمانیم، بہ لام لہ دوایدا کہ تورانیہ کان بہ سہرکریاہ تى (ژون تورک) و
 (اتحادیہ ترقی) ووتیان ئیمہ تورکین نہ ک عوسمانى، ئیت کوردیش ناچار بوو
 بکہ ویتہ خوی ووتى منیش کوردیم و داواى مافى خوم تہ کہم و ساتیک تورکہ
 طورانیہ پڑگہ ز پڑستہ کان بہ رہنگاری کورد بوونہ و ہ و دڑی تہ و داخوای یی
 کورد پڑوہستان، کوردیش دہستى دایہ چہ ک و لہ زہمانى بہ درخان پاشاوہ یہ ک
 لہ دواى یہ ک شورشى چہ کدارانہ ی کردوہ بڑ دہسگر بوونى مافى پڑوای خوی و
 لہ و ساوہ تہ تا نیمرؤ کڑلی نہ داوہ. تہ گہرچى بہ داخوہ شورشہ کانی ہمووی
 توشى شکاندن بووہ و تہ گہر سہرکہ و تنیکى کاتیشى بہ خویہ وہ دیبیت زوری
 پڑنہ چووہ دہسکہ و تہ کانی تہ و سہرکہ و تنہ ی لہ کیس چوہ و تووشى کارہ ساتیکى
 زوری مالکاولی بووہ، بہ بی تہ و ہ ی لہ یہ کیک لہ شورشہ کانیہ توانیبیتى دہرس و
 پند لہ بہ سہرہات و پڑوادہ کانی پیش تہ و شورشہ وہریگریست و زورجار
 شورشہ کان ہموویان وہ کوو فرتوکوپى یہ کتر و ابوون.

نیمرؤ تہ و تورکہ ی ہمووی شہش حہوت سہدہ لہ مہوہر لہ ناوہ پاست و
 پڑزہ لائی ناسیاوہ لہ شپوہ عہشایری پاو و پوتکہ ردا پوویان کردوتہ پڑزناوای

ئاسياو له ئەجمادا له ئاسياى بچوڭدا لەسەر ھەمىي ئىو ئىشوانەى بەر لەوان
 خاوەنى زەوى و زارى خۇيان بوون وەگەر بۆزەقنى و کوردو ئەرەسنى، بەتاييەتى
 لە و ناوچانەدا کە لە مێژوودا بە (ئەرزپۆم) ئاسراو بوو ئىو دەولەتە فرلوانەيان
 پێکە وەناو ئيمىڤ ئىوانەى پێتيان دەوترا (گەلى) و ئيمىڤ مەزھەسى (ھەلماسى) يان
 بەرز کردۆتەو وە بوون بە خاوەن مال و مال لە خاوەنى مەزھەسى ھەمەتا
 ئيمىڤش تورکە پەگەز پەرستەکان بە کوردى باکوورى (١٨-٢٠) مەلپۆن گەسى
 دەلێن تورکى شاخاوى و لەم پۆزەدا کە لە جېھانا مەللەت نەماو ھەمە
 نەتەوايەتى خۆى دەستگير نەبوو پێت کە چى ھەققا دان بە بوونی نەتەو ھى گوردا
 نانۆيت و چ پەگەز پەرستە طورانیەکان خۇيان و چ ئىوانەى تورکيايان کردووە بە
 بنکەى ھیزەکانى خۇيان، بەتاييەتى ئىمىڤ تورکيا، بەو پەرى بى
 شەرمىيەو بە پاپەرىنى کورد لە باکوورى کوردستاندا ئەلێن بزوئەو ھەمە
 تېرۆر زمانە ھە...

لەبەر ئەو ھى کلێلى سەرکەوتنى بزوئەو ھى کورد ھەرتيە لە سەرکەوتنى کورد
 لە باکوورى کوردستاندا نۆى طورانیى پەگەز پەرستى داگیرکەر، بۆیە بە
 پێويستى زانى بچمە بنچ و بناوانى مێژووى کورد لە باکوورى کوردستاندا لەگەڵ
 چوونە بنچ و بناوانى چۆنێتى ھاتنى تورک بەتەما بووم کوردتەيەكى ئىو باسە
 دوورە مێژو ھە بەرگێکدا ئامادە بکەم و ساتێک بەخۆم زانى ئەو ھى من مەبەستمە
 لى بى بۆم بەتەنھا بەرگێک بۆم ئەوا ناگرت. بۆیە بپارم دا بەرگى يەگەم بريتى
 بێت لە باکوورى کوردستان لە سەرەتای مێژووە ھەتا شەپى جېھانى يەگەم و لە
 شەپى جېھانى يەگەم بەسواو ھەتا شەپى جېھانى دوھەم بکەم بە بەرگى دوھەم
 ئەگەر ئەو ھى دوھەم بە يەك بەرگ بۆ ئەوا بگرت...

لە نوسینەکاندا، بۆ ئەو ھى لە کاتى باسگرتنى ئىو سەرچاوانەى ئامارەيان بۆ
 ئەکەم ھەموو جارێک باسى ناوى سەرچاوەکەم نووسە و ئەکەم و سەلۆ ھەرتيە
 لە چاپگرتنى دووبارە ئەکەم ھەو، وام بەباش زانى تەنھا ئامارە بۆ ژمارەى
 سەرچاوە بکەم لە پێزى سەرچاوەکاندا کە لە کۆتايى بەرگى يەگەم و دوھەمدا
 ژمارەم بۆ ھەريەکێک لە سەرچاوەکان داناو.

ھىوادارم بەپێى توانای ئەم تەمەنەم کەوا خەریکە خۆى ئەدا لە (٧٥) سال
 توانيیتم بەو پێويستى ھى لەسەر شانمە بەو بەشە گرنگەى کوردستان کە بریتى
 لە باکوورى کوردستان بەجێم ھێنايێت و داواى لێبوردن ئەکەم لە ھەر
 کەم و کورپەکدا لە باسەکاندا ياخود لە بۆچوونەکانمانا ھەستى پێبکريت.

بهشی به گهم

میژووی کوردو ره گهزی کورد

بیگومان باسی میژووی کوردو په گهزی کورد له هه موو پارچه کانی کوردستاندا وه کوو یه ک وایه و جیا کړنه وهی میژووی هه ریه کی که له پارچه کانی شتی کی ئاسان نیه و ده بیته مایه ی سهریه شه و سهرلی تی که چون، بویه به پیو یستم زانی میژووی کوردو په گهزی کورد به شتیه یه کی تاییه تی باس بکه م به پیی نه و سهرچاوانه ی له و باسه گرنگ و دورودریزه دواون و نه گهر جارویار له قوناغیکدا باسی کوردی باکوور هاته پتیه وه نه و به شتیه یه کی تاییه تی له و به شه بدویم.

ده ریاره ی میژووی کوردو کوردستان گه لیک نوسراوی خومانه و بیگانه باسیان کړدوه و هه ریه که یان به شتیه یه ک چوته بنج ویناوانی و زانا و پسپوړو لیکوله ره وه و روزه لاتناسه کان هه ریه که یان بایه خیال داوه به قوناغیک یان چهند قوناغیک میژووی کوردو کوردستان و له و پوه وه گه لیک بچوونی جیاواز له لایه ن نه وانه وه تومارکراوه وه کوو له سهرچاوه کانی نه م کتیبه دا دینه پیش چاو.

هه ندی له نووسه رانی بیگانه به تاییه تی نووسه رانی نه و ولاتانه ی کوردستانیان دا گهر کړدوه یا لایه نگریان بوون هه میشه هه ولیان داوه میژووی میلک ته کورد بشتیوینن به بی نه وهی هیچ به لکه یه کی میژووی و زانیاره ییان به ده سته وه بوویت و گه لیک درو ده له سه یان ده باره ی کورد هه لیه سته وه ی ولیان هه بووه په نای بریو ته بهر هه ندیک چیرک و نه فسانه ی پر له پرپو پوچ وه کوو نه وهی (مسعودی) ده ریاره ی کورد توماری کړدوه و نه و باسو نووسینانه ی نه و جوړه بوون به سهرچاوه بچوون سهرانی تر نه گهرچی نووسه ی به وریژدان و زانی و اش بووه به رپه رچی نه و درو ده له سانه ی داوه ته وه و بچوونه

بێ بناغه كانيان پوچەل کړیووو به شتووه یه کی زانیاریانه ده رپاره ی میژووی کورد
دواون.

ئو سه رچاوانه ی ده رپاره ی میژووی کورد دواون نیجگار زۆرنو نیمه ش
لیژدها هه ولته دهن باسی ئو نووسه رانه ی به به لگه وه باسی کوردیان کړیووو
بخینه به رچاو به یی ئه وه ی گوئی بدینه جیاوازی بۆ چوونه کانیانو به پیتی توانا
هه ول ئه دهن جیاوازی به کانی هه ندی له نووسه رانه بخینه پیش چاوو هیوادارم
ئه مه به دووباره کړنه وه ی باسیک له باسه کان نه ژمیریت وه کوو هه ندیکه س وای
بۆ ده چن.

(لازاریف) له کتێبه کهیدا (کوردومه سه له ی کورد) له بلاو کراوه کانی
خوێندکارانی سۆشیالیست که له سالی ۱۹۸۴ دا له لایهن نوکتۆر کمال علی یه وه
له رووسیه وه وهرگێلاره بۆ کوردی، ده رپاره ی میژووی کورد و تووپیته ی..
(کورد هکان گه وره ترین گروپی (ئیتنی) ی ناوچه ی خۆره لاتی نزیکن که
هه تا نیسته له مافی نه ته وایه تی خۆیان بێ به ش کراون له کاتێکدا یه کێکن له
هه ره کۆترین دانیشتمانی خوارووی زۆر ئاوا ی ناسیا.

به پیتی به لگه کان ده رده که وئ میژووی کورد ده گه پیتیه وه بۆ نووه زار پیش
زاینو راسته وخز به شداری کړیووو له هه موو پوودلوکی سیاسی و پامیاری و
کولتوری و ناوچه که و هېج کاتیکیش له لایهن ئیمراتوریه ته کان و کۆماره
تازه کانی ئیمرو ی ناوچه که وه بایه خیان پی نه براره، له گه ل ئه وه شدا له
بزووتنه وه ی بزگاریخواری گه لانی ئێران و عه ره ب و تورکدا به رامبه ر به
کۆلانیالیزم چالاکانه وه ستاوه به شداری کړیووو ده یکا.

به ره له هه موو شتیک پێویسته نه ته وه ی کورد وه کوو نه ته وه یه کی جیاوازو
سه ره خۆ سه یر بکړیت، چونکه به ته واره ی په نگو پوه له تو شتیه ی تاییه تی
خۆیان هه یه و ئه م راستیه ش له لایهن گه لێک سه رچاوه ی باوه پیتیکراوه دانی
پیاوانراوه.

پێویسته لێژدها ئه وه دووباره بکه ینه وه که تانیسته ده سه لانداره
شۆڤینه کان له چه ند ولاتیکی خۆره لاتی نیکدا هه ول و ته قه لایه کی زۆر ده دن
بۆ ئه وه ی ئه م راستیه چه واشه بکن و وای پیشان بدن گوايه کورد نه ته وه یه کی

جياوئزو سەرىيە خۇنيەو ئەوانە جارىك كوردىيان بەفارسو جارىك بە ەەرەبويا تورك لەقەلەم داووە دەيدەن و ئەوپەرهكەى ئەگەر ئۆر لەخۇيان بکەن بە كورد ئەلین كەمە نەتەوہيەكە، لەكانتيكدا كورد لە ەموو پارچەكانيا نەتەوہيەكى سەرىيەخۇن لە پەوى زمان و پتەوہندىى جوگرافىيەو ە)) .

دەريارەى ئەوہى لازارىف باسى كرىووە كە ەەرەبو فارس ەرىيەكەيان بە جۆرىك ويستويانە كورد بىيەنەوہ سەر خۇيان، شاعىرىكى كۆنى ەەرەب لەو پەوہ و تەوويەتى:

لەمرک ما الاكراد أبناء فارس ولكنهم أبناء كرد بن عامر
ئەمىن زەكى بەگ دەريارەى پەگەزى كورد، لە لاپەرە ٤٦ ميژووى كوردو كوردستان، سەرچاوە ٣٢/ و تەوويەتى:

((لە چىرۆكو نووسەرە ئىسلامىيەكانا وەكوو (مسعودى) كە لە كتيبەكەيدا (مروج الذهب) باسى كرىووەو ەندى نووسەرى تريان كە باسى كوردو پەگەزى كوردىيان كرىووە، بۆچوونەكانيان برىتىن لە گىرپانەوہى ەندى چىرۆكو ئەفسانەى كۆنى بى بەلگە كە ەى ەيچيشيان لەهى يەكتر ناچىت)).

ئەمىن زەكى لە ەمان باسيا لە لاپەرەى (٢٨) و (٤٩)دا، بىرو بۆچوونى نوو زاناو شارەزاي خستونە بەرچا، يەكەميان (فلاڊىمىر مينقورسكى) يەو ەى نوەم (سىزسدنى سىمىث) و لىرەدا ەولئەدەين بۆچوونى ئەو نوو زاناىە دەريارەى ميژووى كورد وەكوو ئەمىن زەكى باسى كرىووە بىيخەينە بەرچا. مينقورسكى لە باسەكەيدا و تەوويەتى:

((پەنگە مىللەتى كورد لە سەرەتادا لە رۆژەلاى ئىزانەوہ بەرەو پۆژئاوا كۆچى كرىيىت و لە سەرەتاي ميژووەو لە ناوچانەدا نىشتەجى بوويىت و ەيچ نووريش نيە لەو سەردەمەى ئەوان بەرەو پۆژئاوا كۆچيان كرىووە، لە كوردستاندا نەتەوہيەك يان چەند نەتەوہيەك كە ناوہكەيان نزىك بوويىت لە ووشى (كارىو) لەویدا تىكەل بەيەكتر بوون و بە ەموويان مىللەتتىكان پىكەوہ نايى).

لەو پەوہ (ئورو دانجىن Thureau Dengin) ي پۆژەلاقتناس و تەوويەتى چاوى بە گۆفارى (ئاشورىيۆلۆجى) كە و تەوہ باسى نەخشەى بوو لەو ەى تىادا

بلاوکراوه ته وه و هندی وینه و نویسی وای تیره ابروه میژده گانیهان ده که پخته وه
 بز دووه زار سالی پیش زابین و باسی نه وه ی تیا دا کراوه ناوچه یه که هه بووه پتی
 و تراوه (کارداکا) له نزیك (سولس) ی باشوری گول (وان).

مینورسکی له باسه که یدا ناماژه ی بز شرفناهی بدلیسی کردوه که باسی
 قه لایه کی کردوه به ناوی (SUY) - که (مه بهستی نه وه بووه بلن نه مه هه مان
 شوینه که له گوفاری (ناهوریلو جی) دا باسی کراوه).

مینورسکی ناماژه ی بز باسیکی (دیرود - درایی) ی پژه مه لاتناسی کردوه
 که و توویه تی له تیگلا بلسر) له شاخه گانی (AZO) شه ی له که ل نه ته وه یه کدا
 کردوه که ناوی (KURTI - کورتی) بووه و له و شه په دا تیگلا بلسر نه و
 کورتیانای خراپ شکاندوه که نه و (AZO) ه بریتیه له هه مان چپای (هاری)
 نیسته که پتی نه لاین (ساسون).

مینورسکی ناماژه ی بز باسیکی (هیرودوتس) ی میژووناسی به ناویانگ کردوه
 که و توویه تی له هه و له گانی سه ده ی پینجه می پیش زابینا ناوچه ی سیازده هه می
 ده و له تی (Achaemenid - نه خمینی) که له دواپیدا خرابه سهر ناوچه ی
 نه ره نه ا، له و سه ره ده دا نه و ناوچه ی سیازده هه مه به (بوخته و یخ) ناویراوه و
 روشی (بوخشان - بههتان - بوتان) ی نیمه پز به ده سکاری وه له و روشی
 بوخته و یخ وه و ده گمراوه. جگه له هیرودوتس، (Zenophen - زینفون) پیش له
 پاشه کسه که یدا به خوری ده هه زار سه ریازیه وه له سالی (۴۰۰-۴۰۱) ی پیش زابین
 باسی (کردوکی) کردوه و توویه تی: ولاته که یان ده گانه ناوچه ی (بوهمان) و
 له وساو نه یتر نه و ناوچه ی به (بوهمان) ناو ده بریت که که و توویه ته که ناوی چه ی
 پویاری بجه.

نه مین زه کی له په راویزی لاپه ره / ۳۹ ی کتیه که یدا و توویه تی روشی بجه له
 زمانی فارسیدا به رامبه ره که ی روشی (ARROU - نه پ) ده گریته وه و بویه وای
 پی و تراوه چونکه ناوی رباره که خو پو تیزپه وه و له زمانی (عبری) دا روشی
 (چی دیگل) ناوی هاتوه که ماناکه ی هه ر نه و (نه پ) یه ده گریته وه، به لام
 روشی (Tigris) له روشی (Tighlat) ی زه ندی په وه و ده گمراوه که به
 سنسکریتی مانای (تین) ده گریته وه.

میفقرسکی وه کوو نه مین زهکی باسی کردووه وتوویه تی :

((دهورو بهری شاخی (جودی) له لایه نووسه ره به ناویانگه کانه وه به ناوی (CORDUENE- کوردوین) وه هاتوه، که په نگه هژی ده سکاری کردن و گورپینی ووشه که نه وه بیت له زمانی (سامی) به کانا پیتی (گ) به کار نه هیتراوه مهروه کوو درلیفر بژی چوه و باسی کردووه)).

مهروه ها له زمانی (نارامی) دا نه م ولائه به ناوچه ی (کاردی) ناویراوه و له لای نووسه ره عه ره بو ئیسلامه کان، مهروه کوو (بلاندری) و (طبری) به ناوی (بقردی) (Bakarde) ناویراوه و (یاقوت الحموی) له (ابن الأثیر) وه وهری گرتووه که وتوویه تی ولاتی (بقردا) به شیک بووه له ولاتی (جزیره ابن عمر) که بریتی بووه له (۲۰۰) شاروگوند وه کوو شاره کانی (ثمانین، جودی، فیروز، شاپور) که که وتووونه لای چه پی پویاری دجله که به و به ریا نه وه (Bazabda) بووه.

به پی نووسینی عه ره بو نه رمه نه کان، سنووری ولاتی (کاردی) ته سک بووه و به ریلانه بووه.

میفقرسکی نه لی: له راستیدا سنووری ولاتی (کاردی) مان بژ پون نه بۆته وه تا بزاین هتا کوئ ده گرتیه وه، ته نها شاره زایی ده ریا ره ی سی شاری که ناری دجله به ده سته وه به که بریتین له (سترابو، ستالکا، پیناکا)، که نه مه ی دواپی شاری (فینیک) ی ئیسته ده گرتیه وه.

نه و پاپۆرته به نرخه ی له لایه (سترابو) ی پۆژه لاتنا سه وه تو مارکراوه ده ری ده خا ووشه ی (کوروا) بژ ماوه یه که به و چیا یانه و تراوه که که وتونه ته نیوان دیاریکرو مووشی ئیسته وه. هه رچۆنیک بیت، نه وه ی گومانی ئیدانیه بریتیه له وه ی (کاردی) هه بووه، نه گه رچی هه ندی چار ناوه کان به شتیه یه کی تر هاتووه له وه ش ده چی ووشه ی (خوی) له جیاتی (Kh- خ) به کار هیتراوه که نیشانه ی (کۆمه ل- مجتم) ده گرتیه وه له زمانی نه رمه نیدا وه کوو چۆن بۆته وه له کوردیدا (کان) به کار ده هیتری بژ کۆمه ل. به و جۆره زانایانی یونانی و نه رمه ن به هژی کتیبه نه رمه نیه کانه وه نه و ناوه یان ده سگیر بووه که شتیه نه رمه نیه که له وه رگرتنه که یانا زال بووه.

(زینفون) لای واپووه که شه عبی (کاربشو - کاربکو) له ژنډ دهسته لاتی هیچ لایه کدا نه بووه، نه هی (نرتاکسیرس - نرتدشیر) هکان و نه هی حکومتی نرمنی. نرمن زهکی له پراوینزی لاپهړه / ۱۴۱ دا بڼ پون کردنه و هی (نرکسیرس) وتوویه تی:

له سده هی په که می پیش زایندا (دیکرانی دوهم) ولاتی (کوربونین) ی داگیر کړو پاشاکه یانی کوشت که ناوی (زاییونس) بووه له سالی (۱۱۵/ن) دا پاشایه کی تریشی کوشتوه که ناوی (مانیساروس) بووه، به لأم (هابشمان) ی پوږه لاتناس وتوویه تی داگیر کړنی ولاتی کوربونین له لایه نرمنه نیه کانه وه هر به ناو بووه، چونکه هر خویان دهسه لاتدار بوون.

مینقرسکی له باسه که یدا له سهری نه پروا نه لئ:

((بورونیه له کاتی (زینفون) دا له باکووری دجله دا عه شیره تیک نیشته جئ بووینت، به لأم نه مه نه وه ناگه نیئت (کوربوش) له و عه شیره ته نه بووینت)).

ووشه ی (کاربو) له زمانی سامیه کانا که ناشوری و کلدانی و عه ره بو فینیقی و قرطاجه ده گړتیه مانای به هیزو به توانا بووه، به لأم به هوی نه وه ووشه ی (Khalai - خالای) له کلدانی ده چیت نیر هریکیان هر په کیك بوون و نه و خالیدیان له زمانه ناشوریه کانا به (تورارتو) وه پا به (URSHTU - نرشتو) ناویراوه که له ده ورویه ی چپای (نارات) دا نیشته جئ بوون. له کراتی سده هی تره می زایندا گلی (خلدی) له نرمنه نیادا هه بووه حکومتی کی به هیزیان بڼ خویان دروست کړې وو هه تا سهره تای سده هی شه شه می پیش زاین له ده ورویه ی گولی (وان) دا ژیا بوون.

(مینقرسکی ناماژهی بڼ باسیکی (لهان هویت) ی زانا کړې ووه که له کتیبه که یدا (کوتنگن) که له سالی ۱۹۰۷ ی زاینیدا کړچی نویی کړې ووه وتوویه تی گلی (خالدی) هندی بیگانه شی تیک ل بووه)، (مای) زانا وشاره ز لای وایه شوینی نیشته جئ بوونی (خالدی) به زوری له ده ورویه ی (ناراکس - ناراس) ی ناوه پاستدا بووه و مار بڼه و هی به ته واو ته بگاته بڼچ ویناوانی نه و بڼچوونه ی، دهستی کړې ووه به پیشکین و لیکوال نه وه. وه کوو له لاپهړه / ۱۴۲

کتیبه‌های نه‌مین زه‌کیدای باسی مین‌ژرسکی کردووه‌که ده‌ریاره‌ی نه‌رمه‌نیه‌کان
وتوویه‌تی :

((له‌ئوای ئه‌وه‌ی ئه‌رمه‌نیه‌کان کوردستانیان داگیر کرد، له‌ده‌وه‌یه‌ری سه‌ده‌ی چه‌وتهمی پێش زاینده‌ی خالیدییه‌کان ناوچه‌که‌ی خۆیان به‌جی‌ه‌یه‌شت و رویانکرده‌ ناوچه‌ شاخاویه‌کانی ده‌وه‌یه‌شتیان)).

دەريارەي ئەو بۆچۈنەي مېتۇرسكى، ئەمىن زەكى لە پەراويزى لاپەرە ۴۲ دا
نامازە بۆ كىتېي (مەفەل تارىخ ەمۇمى) نووسىنى ئەحمەد رەفېق بەگ كرىوۋە
كە وتوۋىتەي خالدىەكان ەەر لە شوئىنى خۆيان مابوۋنەو ەلەم تېكەل بە
ئەرمەنەكان بويۋون ەلەنايانا توابوۋنەو.

مینڈرسکی له باسه کهیدا له سه‌ری پویشته‌وه و وتویه‌تی :

((خالدیه کان له ناوچهی (وان) دا رتور به ناویانگ بوون و له شاری (خلات) که له باکوری گوتی (وان) دابه گه لیک شوینه واری نه و میله ته به جی ماوه)).

نەمەن زەكسى لە لاپەره ٤٢ى كىتەپكەيدا، دەريارهى ئەو بۇچوونەى
مىنۆرسكى، نامازەى بۇ دائىرەى معارفى ئىسلامى كىرەوۋە كە باسى (خالاتى)
تىادا كراوۋ بەهەلە كە تىايدا وتراوۋ ئەوشارە نىزىك بە شارى (تەربىزەن)بوۋە احمد
رفىق بىگ لە كىتەپكەيدا (مەفصل تارىخ عمومى) لە باسى حكومەتى خەلىدەكاندا
وتەويەتى:

((زمانى خلدیه کان وهک وو زمانى گورجى وابوو وهیا وهک وو زمانى (اللاظى نيمسته وابوو که زمانه که يان هيچ جور ه پيوه نديه کى به زمانى ساميه کانه وه نه بووه که شارى (طوشپا - وان) پايته ختى حکومه ته که يان بووه وه له سالى ۷۴۲ ى پيش زانيدا (تيگلات بلسرى دوهم) ى مه ليکى ناشوور په لامارى نهم ولاته ى دلو وه که يشتونه (طوشپا - يورسيبا - تورشميا) ى پايته خته که يان، به لام نهم ميله ته زور په روشى سهره ستنى و سهره خويى خويان بوون و ولاته که ى خويان نازايانه پاراستوه هه تا نهو کاته ى دهوله تى (ميديا) پهيدا بووه، نهوسا تیکه ل به مديه کان بوون و حکومه ته که يان له ناو چوه)).

مینٹورسکی دہریارہی (کارڈو) وتوویہ تی :

((کارډو سامی بووی یا سامی نه بووی، نه وهی گومانی تهادا نیه نه وهیه
 (کارډشوی) ولاتی کونیان شوینی دیرینی کوردی نیسقه بووه نه مه نه وه
 دهگه یه نیت ووشه ی (کوردشوی) و (کوردی) هاریکیان له یهک ده چمنو
 له سه ره تای سده دی بیسته مه وه دان به مه دا نراوه. نه گره به ووردی بچینه
 بنج ویناوانی (کورد) وه بۆمان پوون ده بیته وه میلله تی کورد له گه ل
 (خلدی) یه کانا هر له یهک په گره بنچینه بوون و له م پوه وه (Reiske -
 رایسکه) ی پۆژه لاتناس له کاتی لیکولینه وه ی کتیه که ی (قسطنطین بورفییر
 جنیتوس) دا وتوویه تی : ووشه کانی خلدی، کوردی، کرد-نه مانه هه موویان له گه ل
 ووشه ی (کوردیای) دا یهک ده گره نه وه هه موویان یهک مانا ده گه یه نن)).

نه مین زه کی له لاپه ره ٤٤ ی میژوی کوردو کوردستاندا باسی نه وه ی کردووه
 که مینۆرسکی ئاماژه ی بۆ کتییی (جوگرافیایه کی ئهرمه نی کردووه که له
 سده ی حه قه مه دا نو سراوه تیایدا وتراوه : له زه مانی (فوستیوس - بینرائتوس)
 له سده ی چواره مه دا ووشه ی (کورد چینج) ناوی قه زایه ک بووه له نه نیشته
 (سه لماس) و له نواییدا په ره ی سه ندوه له ناوچه ی جۆله میزگه وه گه یشتوته
 جزیره ی ابن عمر که بریتی بووه له قه زاکانی (کوردوخ ، سیکوردویخ _ کوردیخ ،
 ئایتوانخ ، ئیکارخ ، مۆولوخ _ ئوئولانخ ، ئورسپروخ _ ئورسیانخ ، کارائونوخ _
 سارا یونوخ ، چاهوک، ئهلبایی بچوک، هارشان، هوبیشمان).

مینۆرسکی له کۆتایی باسه که یدا هه روه کوو نه مین زه کی باسی کردووه
 وتوویه تی : نه وه ی له نوو سراوه ئیسلامیه کان و چیرۆکه کوردیه کانا ده رباره ی
 کورد نوو سراون شتیک نین پشتیان پی بیسه سرت و په کیکی وه کوو (مسعودی) له
 کتیه که یدا باسی ضحاک (ئه ژده هاک) ی هه ریه و جۆره کردووه که فریوسی
 شانامه دا باسی کردووه .

تا ئێره بریتی بوو له و باسه ی مینۆرسکی که نه مین زه کی له کتیه که یدا
 باسی کردووه به وه له وه ی بچیه سه ره باسه که ی (سپړ سدنئ سمیث) که نه مین
 زه کی باسی کردووه ، باسیکی تری مینۆرسکی ده خه یه پێش چاو که نوکتۆر
 کمال مه زهر له گوڤاری کۆپی زانیاری ژماره ١ ی سالی ١٩٧٣ وه ره ی گنپاوه بۆ
 زمانی عه ره بی، له وه دا مینۆرسکی وتوویه تی :

((به‌شی باکووری پوژئاوای به‌رزاییه‌کانی ئی‌ران پیتی و تراوه (Media میدیا)و سرچاوه ئه‌رکیؤلوجی و بزماریه‌کان باسی ئه‌و سه‌رده‌مه‌یان کربووه که له‌و ناوچه‌یه‌دا چه‌ند ده‌وله‌تییکی بچووک و چه‌ند عه‌شیره‌تییکی ناوچه‌یی هه‌بووه که له‌ناو ئه‌واندا توابعونه‌وه که تازه هاتیبوون و به‌ ئی‌رانیه‌کان ناسراویبوون)) (نوکتور کمال له‌ په‌راویزی لاپه‌ره ۵۵ی گۆناره‌که‌دا وتووێه‌تی : مه‌به‌ستی مینۆرسکی بریتی بووه له‌ میله‌ته‌ کۆنه‌کانی زاگروس وه‌کوو لۆلۆ، گۆتی، کاسای و هی‌ت).

وه‌کوو له‌ په‌راویزی هه‌مان لاپه‌ره‌دا ووتراوه، مینۆرسکی خۆشی بۆ پوونکردنه‌وی باسه‌که‌ی ئاماژه‌ی بۆ تازه‌ترین کتیب کربووه که له‌ (میدیا) کۆلیوته‌وه که بریتیه له‌ کتیب‌ه‌که‌ی (م. دیاکۆنۆف) چاپی مۆسکۆ سالی ۱۹۶۶و (علیف)یش له‌ باکو له‌ سالی ۱۹۵۶دا ئه‌و کتیب‌ه‌ی په‌سه‌ند کربووه.

نوکتور کمال له‌ په‌راویزی هه‌مان لاپه‌ره‌دا بۆ زۆتر روونکردنه‌وه‌ی ئه‌وه‌ی مینۆرسکی وتووێه‌تی :

۱ - (م. دیاکۆنۆف) له‌ لاپه‌ره‌ی ۴۸۵ی کتیب‌ه‌که‌یدا که مینۆرسکی ئاماژه‌ی بۆ کربووه وتووێه‌تی :

دیاکۆنۆف له‌ کتیب‌ه‌که‌یدا (میزووی میدیا له‌ سه‌ده‌ کۆنه‌کانه‌وه‌ هه‌تا کۆتایی سه‌ده‌ی چواره‌می پێش زایین) بۆ گه‌یشتن به‌ مه‌به‌ست ته‌قه‌لای داوه له‌ پێگه‌ی سرچاوه‌ کۆنه‌ ره‌سه‌نه‌کان و ئاوێستاوه‌ بگاته‌ په‌گو پێشه‌ی میدیا و شوێنه‌واره‌ کۆنه‌کانی و هه‌ولی داوه‌ بزانی میژوونووسه‌کان له‌و پووه‌وه‌ چی‌یان ده‌ریاره‌ی ئه‌وه‌ بۆ پوون بۆته‌وه‌.

۲ - ده‌ریاره‌ی ئه‌و په‌سه‌ندکردنه‌ی (علیف) له‌ به‌رگی یه‌که‌می کتیب‌ه‌که‌یدا له‌ سالی ۱۹۵۶له‌ مۆسکۆ چاپی کربووه، بایه‌خییکی زۆری داوه به‌ شارستانیته‌ی میدیاییه‌کان له‌ گه‌ل‌ بلاوکردنه‌وه‌ی لوحه‌ی ئه‌سه‌ری ده‌ریاره‌ی میژووی میدیا.

مینۆرسکی له‌ باسه‌که‌یدا باسی دوو‌تاقم عه‌شایری کربووه که بریتی بوون له‌ (Media) و (Parsa و یا Parsua - فارس) و وتووێه‌تی بۆ یه‌که‌م جار سه‌رچاوه‌ ئاشوریه‌کان له‌ سالی ۸۴۴ی پێش زایندا ناوی (Parsua)یان هێناوه‌و له‌ سالی ۸۳۶ی پێش زایندا ناوی (میدیا)یان بردوه که له‌ ناوچه‌کانی باشووری ده‌ریاچه‌ی (ورمیه‌)دا بوون که بریتی‌یه له‌ (موکریان)ی ئیمپۆ.

مینورسکی له باسه که یدا وتوویه تی : ژماره یه کی زور که م له ووشه کلانی میدیامان له به رده سندیه، به لام به پئی ناوی شمارگانان و به پئی سرجه می میژوه که یان دهرده که ویت میدیو فارس نه گهر هه رنوکیان برای یه کتر نه بووین نه و ناموزای یه کتر بوون. (له شوینی خویدا نه گهر جوینه سهریاسی ناویستا به پئی سرچاوه / ۹۷ ناوی هوزه کان و پادشاکانی میدیا بلس ده کرت).

مینورسکی له و باسه یدا که نوکتور کمال مه زهر له لاپه ره / ۹۵ می گوفاری کوری زانیاری لیتی واوله وتوویه تی :

((زوری پی ته چو، ووشی (Parsua) له ناوچه ی خواروی ورمیدا نه ملو له وده چی پاشاکان به ره و باشوور کشابن که له ناوچه تازه که یانا به (Parsa) ناسران و ناوچه ی فارس بوو به بنکی سهره کیان، به لام به پیچه وانیه نه مان (میدیا) یه کان هه ره له باکووری روزنا وادا مانه وه و توانیبویان نه و دهوله ته بچوکانه ی له و ناوه دا بوون هه موویان بخه نه ژیر ده سه لاتی خویانه وه و به سه ر (سکیف) یه کاننا زالبوون.

(نوکتور کمال مه زهر له په راویزی نه و لاپه ره یدا وتوویه تی سکیفه کان له نیتوان سده ی حوته می پیش زابین هه تا سده ی سی هه می پیش زابین له که ناری باکووری دهریای په شدا بوون و شتیه زمانه که یان بریتی بووه له شهوه زمانی هندوئورویو له سالانی هفتاکانی سده ی حوته می پیش زابیندا توانیبویان بچه ناو خاکی ئاسیای بچوکه وه و میدیو ناوچه کلانی روزه لاتی دهریای سپی ناوه راستیان داگیر کردبوو، به لام له سهره تای سده ی شه هه می زابیندا (میدیا) یه کان نه و (سکیف) یانه یان دهر کردبوو و ناچار یان کردبوون بگه رینه وه بئ نه و شویتانه ی لیپه وه هاتبوون).

مینورسکی له باسه که یدا وتوویه تی ((وا دهرده که وی میدیایه کان توانیبویان دهوله تی (نوراتو) که له ناوچه ی وادا بوون له ناویان بیسن)). نوکتور کمال له په راویزی لاپه ره / ۹۶ دا دهریای نوراتو وتوویه تی : نه مانه له دهوله ته هه رده که نه لاتی نزیک بوون که له سهرده می سده ی شه هه می پیش زابینه وه هه تا سده ی شه هه می پیش زابین که به زابینه کلانی نه رمه نیاو

ناوچه‌پیکانی ده‌وروپه‌ریان له‌ژێر ده‌ستا بووه، به‌لام نزیکه‌ی سالی ۹۵۰/ی پێش زاینه‌میدیا‌یه‌کان ئه‌و ده‌وله‌ته‌یان له‌ناو بره‌وه.

مینۆرسکی له‌ویاسه‌یدا وتویه‌تی: گه‌وره‌ترین سه‌رکه‌وتنێک که‌ میدیه‌کان وه‌ده‌ستیان هێنا‌بوو بریتی بووه له‌و سه‌رکه‌ته‌یه‌یان به‌سه‌ر ده‌وله‌تی (ناشوری) دلو ملک (کیاخسار)ی میدی توانی‌بووی له‌ سالی ۶۱۲/ی پێش زاینه‌ نینوی پایته‌ختی ناشوری داگیر بکات و بگاته‌ ناوچه‌رگه‌ی ئاسیای بچوکه‌وه‌و پاش ئه‌وه‌ی ک‌ی‌اخسار (UKSITAR, Huvaxsatara) له‌سالانی ۵۹۰ - ۵۸۵ پێش زاینه‌ دژی شای (لیدی) شه‌پی کره‌بووه‌و پاش ئه‌وه‌ ئیتر سنوری میدیا له‌ پۆژئاوا دا گه‌یشته‌بووه‌ ئه‌و پواریه‌ی ئیمپڕۆ پێی ده‌وتری (قزل ئیرمق) که‌ په‌نجا کیلۆمه‌تر نووره له‌ شاری ئه‌نقه‌ره‌ی پایته‌ختی ئیمپڕۆی تورکیا.

(نوکتۆر کمال له‌ په‌راویزی لاپه‌ره‌ ۵۵۷/ی گوڤاری کۆری زانیاری دا ده‌ریاره‌ی (کیاخسار) وتویه‌تی:

ئه‌وناوه به‌ فارسی کۆن پێی وتراوه (فاخشاترا) که‌ یه‌کنێک بووه له‌ شا گه‌وره‌کانی میدیا که‌ له‌نێوان سالانی ۶۲۵ - ۶۲۴/ی پێش زاینه‌ مه‌تاکو سالی ۵۸۴/ی پێش زاینه‌ حوکی کره‌بووه‌و یه‌که‌م پادشای میدی بووه‌ توانی‌بوو هێزی پرش‌ویلاوی عه‌شایره‌کان کۆبکاته‌وه‌و رێکیان بخت و له‌ شتیوه‌ی هێزێکی سوپایی رێکخراوا یه‌کیان بخت که‌ ئه‌م رێک و پێکییه‌ی بووه به‌هۆی سه‌رکه‌وتنه‌کانی.

هه‌روه‌ها نوکتۆر کمال له‌ په‌راویزی هه‌مان لاپه‌رده‌ ده‌ریاره‌ی (لیدی) وتویه‌تی: یه‌کنێک بووه له‌ ده‌وله‌ته‌ کۆنه‌کانی پۆژئاوای ئاسیای کۆن و له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی چه‌وته‌می پێش زاینه‌ ده‌وله‌تێکی سه‌ریه‌خۆ به‌هێز بووه‌و له‌و شه‌په‌ی له‌ سالی ۵۸۵/ی پێش زاینه‌ له‌نێوان لیدی و میدیا دا روویدا‌بوو رێکه‌وتنێک له‌ به‌ینی هه‌ر یوکیانا کراره‌ که‌ به‌پێی ئه‌و رێکه‌وتنه‌ لیدی‌یه‌کان ناچاربوون روبراری (گالیس) به‌سنوری رۆژئاوای میدیا قبول بکه‌ن و به‌وجۆره‌ ده‌سته‌لاتی میدیا به‌ره‌و خۆرئاوا په‌ره‌ی سه‌ندو یه‌که‌م که‌س بوون له‌ ئێراندا یه‌که‌م ده‌وله‌تیان دامه‌زراندی.ت.

مینۆرسکی له‌سه‌ر باسه‌که‌ی رۆیشه‌وه‌ و وتویه‌تی:

((دوله تي ميديا نزيكى (۱۷۵) سال ژباوه (موکټورکمال له په راویزی لاپهړه ۵۵۷/د وتوويه تي سرچاوه کونه کانی ناشوری وایان پېشاندلوه که حکومتی میدیا له هفتا کانی سده یی حوته می پ.زدا پیک هاتو مو له سالی ۵۵۰-۵۴۹ ی پېش زابین به شیک بووه له و شویتنه یی که وتیوننه ژیر دهسته لاتی نه خمینی یه کانه وه).

مینقرسکی ده ریاره یی لابر دنی دوا پادشای میدیه کان وتوویه تی :

((کورشی) دامه زړینه یی دوه لته تی فارس که یقنانبیه کان به (کیورس) و روسه کان به (کیر) ناویان بریوه له ده ورپه یی سالی ۵۵۰ پېش زابین دوا پادشای میدیه کانی لابر دوه که ناوی (نیشتیاک - نیشتوفیگو - istu vegu) بوو.

یه کیک له و به لگانه یی دهری خستوه (میدیا) ییه کان و (فارس) خزمیکي نزیک بوون نه وه یه به وجړه ده ستلات له میدیه کانه وه که وته ده ست فارس، به لام میدیه کان زورجار نژی فارسه کان پاپه ریون وکړو نه و پاپه پینه یی له زه مانی (دارا Darya vahus) دا رویدا بوو، پاش سر نه که وختیان له پاپه پینه که دا ناچار بوون بهرمو پوژتاوا کوجیان کړیو). مینقرسکی له لاپهړه ۵۵۸ ی نه و سرچاوه یه دا له سهر میژوی میدیه کان رویشته وه وتوویه تی :

((له گیلوی هیرشی نه سکه نده یی مه کونی بوسه نیران له نیتوان سالاتی (۲۳۱ - ۲۲۲ پ.ز) دا ساتیک (ترویات) یی سر کرده یی هیزی داری سس هم دوه لته تیکی تازه یی پیکه وه نا به ناوی (میدیا) یی بچوک) له نلوچه کانی باشوری نازریاجانی نیسته دا که پپی ده و ترا (نوتورپاتکان - Autur patakan)، نیرت زوری یی عه شیرمه کانی میدیا چوونه پال نه و دوه لته.

له زه مانی (نرشاک) یه کانا (۲۴۸ - ۲۲۶) پ.ز، له نازریاجانی خواروودا چهند عه شیرمه تیکی تازه یی نیرانی له روژه لاته وه روویان کرده نه ویی که بریتی بوون له عه شایری (پاهلاف - Pahlav) و (پارتاوا - Partava).

مینقرسکی له باسی زمانی کوریدا وتوویه تی :

((نه وه یی زور جیکه یی سهر سورمانه نه وه یه کورد له زه مانی کوندا یه ک بوون و له گه ل نه و ه موو جیاوازیه یی له شپوه کانی زمانی کوریدا هیه، به لام

هه موو هه یان له رووی (فونتیکا) و ده ستووره وه یه ک ده گرنه وه هه تا راده یه کیش جیاواژن له زمانی فارسی)).

مینۆرسکی پرسپویتی ئایا هۆی ئه م یه ک گرتنه ی زمانی کوردی چی یه له گه ل نه وه شدا هه موویان پرش ویلاژن له ناو چیاکانی کوردستاندا؟ مینۆرسکی خۆی جوابی نه و پرسیاره ی داوه ته وه و وتوویه تی:

((به راستی پتووستی به لیکۆلینه وه یه کی وورد هه یه و نه بی هه موو ووشه و ناوه کانی میدیا به راورد بکرتنه وه له گه ل زمانی کوردی ئیمپۆدا هه رچه ند هه تا ئیسته ئه م کاره به نه نجام نه گه یشتوه، به لام که له میژووی نه و عه شایره کۆچکردوانه ی ئێران ده کۆلمه وه که به ره و رۆژناوا کۆچیان کردوه، نه وه م بۆ پون ده بیته وه له غه یری (میدی) یه کان به ولاره هه یج عه شیره تیکی وا نه بووه به کۆچ و په و گه یشتنه ناوچه ی باشووری نه نقه ره و بۆ باکووری (سوریا) که بۆ نه وه ده توانی په نا بگریته به ر نه و نه خشه یه ی (مارک سایکس) ی گه پریده ی ئینگلیز به ر له شه پی یه که می جیهانی بۆ چه ند سالیک به کوردستاندا گه پاوه (مارک سایکس نه و گه شته ی له سالی ۱۹۰۸ دا کردوه و له کوردستاندا نزیکه ۷۵۰۰ میلی بریوه باسی گه شته که ی کردوه و نه خشه یه کیشی کیشاوه).

مینۆرسکی وتوویه تی: ((له هه مووی گرنه گتر نه وه یه ناوی کوردی کۆن به ته واوه تی له ناوی (میدیا) ده چیت)).

له و پوه وه (مایسای خورینسکی) له کتێبه به ناویانگه که یدا (کتێبی یه که م/هه سل/۲۰) هه ولی داوه نه فسانه کانی ئه رمه نی بیه ستیتنه وه به یه که وه به پی نه و بۆچوونه ی نه و (تیگرانی - ره نگه دیکران بی) مه لیک ی ئه رمه نیای به هاوکاری (کروش) دا ناوه له کاتی سه رکه وتنی کوروش به سه ر میدیا بیه کاندان و تیگرانی مه لیک ی ئه رمه نی له لوی نه و سه رکه وتنه، ژنه که ی مه لیک ی میدیا که خوشکی خۆی بووه (هی تیگرانی ئه رمه نی) که ناوی خوشکه که ی (ئانوس) بووه له گه ل ده ه زار که سی (مار - که مه به ستی میدیا بوو وه کوو سه رچاوه ی ئه رمه نیه یگان باسیان کردوه) هه موویانی به دیل گرتووه و له هه ردوو که ناری رویاری (ئاراکس - ئاراس) نیشته جی کربون)).

مینۆرسکی له باسه که پدا ئاماژهی بۆ (مایسای خورینسکی) ئەرمانی کردووه که به باوکی میژوو نووسانی ئەرمانی ناوده بریت، که به دورو بریژ باسی ئه و ناوچه یه ی کردووه که ئه و به بیل گیراوانه ی تیگران به بیلی گرتبوون و نیشته جیبه کردبوون که که وتبووه به شی رۆژه لاتی چپای (ئارارات) که به شاخی گه وره ناوی بریوه هه تا ناوچه ی (نه خچه وان) و (جلغه) و وادیاره گه یشتبووه (ئۆرده باد) پش. مایسای خورینسکی له کتێبه که پدا باسی ئه و گۆرانی به میژوویانه ی کردووه و باسی چۆنیتی دروستکردنی شاری (ماراکیرت) ناوچه ی (شاروی) (مار - میدیا) یه کهانی کردووه که له لایه ن (ئرتسوان) کۆپی (ئۆرده شیر) وه دروستکراوه.

له ویاس و بۆچوونه ی (مایسای خورینسکی) که لێک شتی گرنگ روون ده بیته وه، وه کوو:--

یه که م _ ده سنیشانکردنی جوگرافیایی نۆر وورد.

دووه م - ناوبرینی نیشته جی بووه تازه کان به ناوی (مار) و به ستنی کۆچ و په وه که یان به رووخاندنی (مار) وه که له لایه ن فارسه کهانه وه لابرابوو.

مینۆرسکی له باسه که پدا وتوویه تی : ئه وه ی وای له (مایسای خورینسکی) کردبوو که ناوی مه لیکێ ئەرمانیا تێهه لکێشی باسه که ی بکات بریتی بووه له هه ستنیکی نه ته ولپه تی (مه به ست ه ی ئەرمانی). بیجگه له وه (مایسای) ده سکاری شتیکی تریشی کردووه به وه ی ناوی مه لیکێ (میدیا) ی له لای ئه غریقه کهانی به (نیشتیگ - نیستوفیکو) ناو بریوه و کردویه تی به ناویک له وناوه ئه فسانه یه ده چیت که له (شانامه) دا به ناوی (ئه ژده هاک) وه ناوی هاتووه (بوکتور کمال له په راوێزی لاپه ره / ۵۶۱ دا بۆ پوونکردنه وه ی مه به ستنی مینۆرسکی وتوویه تی (مایسای خورینسکی) به شداری کردووه بۆ له ناو برینی ده ولته ی (میدیا).

مینۆرسکی ده رباره ی ئه و بۆچوونه ی مایسای خورینسکی وتوویه تی: ئه وه ی ئه و توهماری کردووه له و پۆژانه دا بووه ماوه یه کی نۆر به سه ر نه مانی ده ولته ی میدیا دا تێهه پی کردبوو، مه به ستنی له مه دا ئه وه بووه تیریکیش بگرتنه ئه و کوردانه ی له زه مانی خۆیدا ژیا بوون و تی یان بگه یه نیت کورد له نه وه ی ئه و میدیا یه بوون که له لایه ن ئەرمانیه وه شکێنرابوون.

ئەو زانپارە جوگرافىيە مایسای خورینسکی دەستی کە وتبوو بە تەواوی لەگەڵ زانپارەکانی تردا یەک دەگرێتەوە کە هەندێ سەرچاوەی عەرەبی یەکان ئاماژەیان بۆ کردووە و وتووێژێکی گەشتی لە بنکەیی نیشتهجێبوونی کورد لە باکووری (ئاراکس - ئاراس) دا هەبوون و گرینگترین و راستترین باسیک کە لە سەرچاوە عەرەبیەکانا تۆمارکراوە بریتییە لە گوندی (ئەجدنقان) کە پەنگە (ئەجدەقان) بووێت لە بەر دەرگای شاری (دەقین) دا کە (مایسای خورینسکی) ش هەریاسی کردووە. (ئوکتۆر کمال مەزھەر لە پەرەوێزی ئەو لاپەرەیدا وتووێژی شاری (دەقین) شارێکی بازرگانی کۆن بوو لە باشووری شاری (پیشان) دا کە مغولەکان لە سەرەتای سەدەی سیازدەدا کاولیان کردبوو).

مینۆرسکی لە باسی شاری (دەقین) دا وتووێژی شاری لە دایک بوونی صلاح الدین ئەبویی نەیری خاچ هەلگرەکان بوو کە بناغەی بنەمالەیی ئەبویی (١١٦٩ - ١٢٥٠) ی دامەزراندووە. (ئوکتۆر کمال لە پەرەوێزی لاپەرەیدا وتووێژی لە ئازریای جانی باکووردا ناوچەی (دوین) مەلبەندی عەشیرەتی (راودی) کورد بوو کە صلاح الدین لەو عەشیرەتە بوو).

مینۆرسکی لە باسەکیدە لەسەری رۆیشتووە و وتووێژی :

((ئەتوانم شتیکی تریش بلێم دەریارەیی رۆژئاوای ناوچەی (ماکو) لە ئێراندا کە بە تەواوەتی ناوچەی (دامیات) دەگرێتەوە کە هەتا ئێستەش دانیشتوانەکی هەر کوردن. ئەگەر ناوی (Meda) ی کۆن وەکۆ ئەرمانیەکان بە (مان) ناویان برێو، لە زمانی فارسییدا بە (Mah) ناوی هاتوو کە ئەتوانی بوتری شیوی ناوی کۆنی (ماکو) کە بە (Mohkuh - مەکو) ناوی هاتوو، ئەمەشیان هەر بەلگەیەکێ ترە بۆ بوونی پەڕەندی کوردی مادەکان)).

مینۆرسکی لە کۆتایی ئەو باسەیدا پوختەیی بۆچوونەکی خۆی دەریارەیی کردووە ماد بەم جۆرە باس کردووە و وتووێژی :

((من (مینۆرسکی) بە پێی بۆچوونی سەرچاوەکان لاموایە بۆمان روون دەبێتەوە نایا ئەگەر کورد لە نەوی (ماد) نەبێت، ئەو ناخۆ ئەو مادە کۆنە دەستەڵاتدارو بەهیزی ئەو پۆژانە چی بەسەرھاتو ئەو هەموو عەشایرە کوردە زۆرو بەریالووی کورد لە کوێو هەلقولاون کە زمانەکیان لە بنەڕەتدا هەمووی

یهك دهگریته و هو جیاوازی یه کی ته و او ناشکرا هه یه له نیوان زمانی کوردو زمانی
نیوانیه کانی تر دا؟؟).

له دواى ته و او بوونی نه و دوو باسه گرنگه ی مینۆرسکی، که به ناشکراو به پیتی
که لیک به لگه ی ناو سه رچاوه کان پوونی کره و ته وه، نه ته وه ی کورد نیمرۆ هه ر له
(ماده) کهانه وه که سه رچاوه ی نه رمه نیه کان به (مار) ناویان بریوه وه کورو
مینۆرسکی باسی کردوه نه گهر کورد بریتی نه بی له مادی جاران نه ی ناخۆ ماد
چی به سه ر هاتوه وه نه م هه موو ژماره زۆره ی کوردی نیمرۆ که ژماره ی ده گاته
(۳۰) ملیۆن له کوپوه پهیدا بووه که نه م بۆچوونه ی مینۆرسکی له گه ل نه و
بۆچوونه ناشیانه و بی به لگانه ی دوکتۆر مکنزی و نه دموئسی مامۆستایدا یه ک
ناگریته وه که وتووایه کورده کان ماد نین!! نه ی ناخۆ ماد چی به سه ر هاتوه
تر بلتی هه روه کوو بلتی سه ر ناو له خۆیه وه پووکا بیته وه نه م هه موو کورده ی
نیمرۆش له خاکی کوردستاندا وه کوو قارچک و دومه لان هه لتوقین؟؟... تر بلتی
مکنزی و نه دموئس که بۆ مه به ستیکی سیاسی حکومه تی به ریتانیا هه میشه نژی
بوونی حکومه تیکی کورد بووه نه و دوانه و هاوپی ره کانیا ن خۆیا ن به شاره زاترو
پسپۆرتر ژمارد بیت له چا و نه و هه موو زانایانه ی به مه به ستیکی زانیاریانه چونه ته
بنچویناوانی نه ته وه ی کورد؟

له دواى نه و دوو باسه تیرو ته سه له ی مینۆرسکی ده چینه سه ر باسی
زانایه کی تر (سیژ سدنئ سمیث) که نه مین زه کی له میژووی کوردو کوردستاندا
به دوو دریزی لیتی دواوه له په راویزی لاپه ره / ۱۹۷۴ دا وتوویه تی نه و باسه ی سیر
سدنئ سمیث له سه ر نکای نه و (نه مین زه کی) ئاماده ی کردوه له ژیر ناوی
(له کوردستاندا) و به تاییه تی بۆ نه مین زه کی ناروه که نه مه ی خواره وه پوخته ی
نه و باسه ئاماده کراوه ی سدنئ سمیث که وتوویه تی :

((نه وه ی تا ئیسته ده رباره ی کوردستان ده سگهر بووه که م و کوپی یه کی
زۆری تیادایه و به شی نه وه ناکا له سه ری برۆین، به لام نه وه ی پوون بۆته وه
نه وه یه له زه مانئ کۆندا (ناتوانم بلیم که ی بووه) له ناوچه یه کدا که باکووره که ی
بریتی بووه له ناوچه ی (وان) و زۆژئاوای (دۆلی خاپوون) و کرکوک و خواره وه که ی
بابل، نه و ناوچانه له ژیر ده سه لاتی میله ته تیکدا بوون ناوی (شووباری) بووه که

هه نښه جار (سومره) په كان هه مووی یان هه ندی به شی نه و ناوچه په یان داگیر کړېوه که زمانې دانیشتونانې نه و ناوچه په هیچ په یوه ندیه کیان به زمانه کانی (سامی) و (هندوئوروی) په یوه نه بووه و زاناکانی نه م سرده مه لایان وایه زمانې (شوباری) په كان په کیک بووه له زمانه (قفقاسی) په كان.

له سالی ۲۵۰/ی پېش زاینده، ناشوریه كان که سامی بوون نه گهرچی ناشتوانی بوتی له هه موو روویه که وه سامی ته و او بوون، نه مانه له ناوچه کانی (شوباری) دا نیشته چی بوون که قه لای (شرقاط) ی نیسته ده گریته وه.

له ده ورویه ری سالی ۲۵۲۵/ی پېش زاین (هه موو کوردستان به شیک بووه له و هه مله که ته ی (سرجون) ی مه لیکي (ناکاد) و (نارامسین) ی دوی نه و، وه له خولی سی هه می حکومتی (نور) دا له نیوان سالانې ۲۲۰۰ - ۲۱۵۰ پېش زاین، گه لیک هیرش کراوه ته سر هه ندی له به شه بچوکه کانی کوردستان، له و ناوچانه ی که و تېوونه رږ ه لاتی رویاری دجه وه کوو ناوچه ی (سیمور) که له وه ده چی ناوچه ی ئالتون کوپری نیسته بوویت بوسر (البو - حلوان) و (ساسرو) و ناوچه ی (نوریلوم - نریلی نیستا) و له گه ل نه وه شدا دانیشتونانې نه و ناوچانه هه رله په که نه ته وه بوون، به لام دهسته لانداریکیان نه بووه هه موویان کزیکاته وه و بیانکات به په که.

له سه ده ی هه شت و نری پېش زاینده هه ندی بزوتنه وه ی فکری و پاپه پینی نه ته وایه تی له ناو میلله ته کانی ئاسیای بچوکه دا (نه وه ی نیمړ پپی ده وتری تورکیا) پوویدلو کاری کرده سر هه موو میلله ته و گه له کانی هندوئوروی و (حیث) ی په كان که به (هیتیت) ناویراوه و زمانه که یان لاتینی بووه و ولای (سوریا) یان داگیر کړو په لاماری (بابل) یان داو تالانیا کړو و تاقمیک ناوی (نوممان ماندا) بوو له میدیه كان جیا بوونه وه و له که ناری ده ریای پشه دا ده ژیان و تاقمیکي بچوکی (هندوئوروی) شیان له گه ل خویاندا بریو له پوژناوای کوردستاندا نیشته چی بوون و له لایه ی په کی له بنه مال کانیان که ناوی (میتانی) بوو له سر رویاری خابور به ناوی (میتانی) په وه حکومتیکی دروست کړو له نه دجامی نه وه دا پوژناوای ولای (شوباری) له به شه که ی پوژه لاتی جیا بووه وه که پپی و تراوه (خوری).

له و سه رده مه دا كپشه له ناو (كاسی) یه كانی نه و په پری پوژمه لاتی كوردستان پویداو
 بوون به دوو به شه وه: به شی ده شته كی بریتی بوو له ولاتی (خوری - هوری) و
 به شه كی تری بریتی بووه له ناوچه شاخوا یه كانی (طور عابدین). له گڼژاوی نه و
 به سه رها تانه دا بڼه ماله یه كی تازه به ناوی (خانی گالبات) هاته كاپه وه بڼ
 ماوه یه كی كه م حكومه تیکي سه ربه خویان دلمه زړاندو پایته خته كه یان شاری
 (نسیپیس - نصیبین) بووه ده ستیان گرت به سه ر ولاتی ناشووردا. ناشووریه كان
 له سه ره تای سه ده ی چواره می پیش زایندا ده سه لاتیان زږیووه به سه ر
 (میتانی) یه كانداو به شینكیشیان له كوردستان داگیر كړېدو.

نوی ته وه میلله تیکي تر كه پیی و ترا بوو (نورارتو) یاخود (نارارات)
 له ناوچه كانی ده ریاچه ی (وان) و ده ریاچه ی (ورمیه) دا نیشته جی بوون و ناوی ته و
 میلله ته له ككتیپی (پیرن) دا ناوی مه لیک (سلمانسر) ی باس كړیووه له سالی
 ۱۲۶۰ پیش زابین هه رچند نه زانلر وه ته م میلله ته كی بووه، به لأم (بت) ه كه یان
 (خلدیان) یان پښتو وه كه رڼمانه كان به (خلدیوی) ناویان برېده ته بی ته م ناوه
 له ووشه ی (كلدانی) جیبا بكریته وه چونكه زمانی ته م خلدویانه له زمانه
 قفقاسیه كان بووه.

به پیی ته و به لگه و شوینه واره كڅانه ی له شاری (وان) دا بینزلون له گه ل
 شوینه واره كانی شاری (طبراق قلعه) ی ته نیشته وان، دوورنیه په یوه نندییه كی
 شارستانی هه بووی له نیوان ته مانه و ته ولنه ی له كه ناری ده ریای سپی ناوه پاستدا
 بوون (به لأم محمد علی عونی، وه رگڼپری ككتیبه كی ته مین زه كی بڼ عه ربه ی، له
 په راوړزی لاپه ر ۵۲/ی ككتیبه كی ته مین زه كیدا و توویه تی (طبراق قلعه)
 هه ركه زی قه زای (ته لشكرد) ه كه سه ربه لېسوی (بایزید) و په یوه نندی به
 (وان) وه نیه و له وه ده جی سدن سميث هه به سستی شوینك بووینت له نزيك
 شاری (وان).

له نوی له ناو چوونی نیمپراتوری تی (حیثی) له سه ده ی یازده ی پیش زایندا،
 شه عبی (موشکی) ده سستی به سه ر هه موو ناوچه كانی باكووری كوردستاندا گرتو
 بڼ ماوه ی (۵۰) سال حوكمیان كړدو توانیبووی به شی خواروی ناوچه ی
 (كبابوكیا) و كيليكيا كه بریتی یه له ویلايه تی (ته دهنه - نه طنه) ی نیستا له

نه نادول داگیر بکن و تیایا جیگیر بوون. ساتیک (موشکی) یه کان ته قه لای
 نه و هیان دا سنووری ده سه لاتیان فراوان بکن و بگه نه پۆژه لاتی ده ریایه وان،
 تیگلات پلسری مه لیکى ناشوری له سالى ۱۱۰۰ پيش زایندا به رهنگاری نه و
 (موشکی) یانه بووه وه و خراپ شکاندنی.

به لگه و دیکرمینه کانی زه مانى ناشوریه کان له سه ده ی شه شوحه وتی
 پيش زایندا ده ریان خستوه جۆره گۆپانکاریه ک به سه ر پۆژه لاتی کوردستاندا
 هاتوه له نه نجامی کۆچکردنی شه عبی ناری له پۆژه لاتی ده ریای ره شه وه بۆ
 ناوچه کانی باشوورو یه که م که سیك له و پۆژانه دا ناوی (میدیا) ی هیناوه
 (שלمانصری پینجه م) ی مه لیکى ناشوریه کان بووه له (۸۲۳ - ۸۱۰ پيش زاین) و
 هاتنی نه و میدیا یانه بووبه هۆی هه ره شه کردنیکی پر له مه ترسی بۆ سه ر
 ناشوریه کان به شیوه یه کی هه میشه یی که له پيشدا پۆژه لاتی ناوچه ی
 (میدیا) یان داگیر کردو ساتیک سه ده ی حه وتیه می پيش زاین ده ستی پیکرد،
 سه رۆکه کانی نه م شه عبه تازه یه (واته میدیا) توانیان ده ست به سه ر نه و هه موو
 ناوچانه دا بگرن که له نواییدا به هه مووی ووترا (میدیا).

له سه رده می له ناوچه وونی حکومه تی ناشووریدا و به رله وهش ناوی کورد گه لیک
 جار هاتوه (نه مین زه کی له په راویزی لاپه ره / ۵۶ ی کتیه که یدا ده ریاره ی نه و
 بۆچوونه ی سدن سمیث وتویه تی : (مستره ول) له کتیه که یدا (میزووی کۆنی
 پۆژه لاتی نزیک _ لاپه ره / ۵۱۱) باسی (ناشور ناصریال) ی کردووه که دوا
 پاشای ناشوریه کان بووه په لاماری (مانی) ی داوه، به لام به هۆی ئازایه تی
 کورده کانه وه نه یه توانیوه له و په لاماردانه ی سالی (۶۲۶ پيش زاین)
 سه ریکه ویت.

سدنی سمیث له به سه رهاته که یدا وتویه تی :

((بێجگه له وهش (زینفون) له باسی پاشه کشه که ی سالی (۴۰۱ پيش زاین)
 ناوی کوردی هیناوه وه و نه و ی بیه وی بچیه بنبج ویناوانی کردو نه و نه ته وانیه ی له و
 ناوچانه دا نیشته جی بوون، پتویسته بایه خیش بدا به زمان نه و (کارسخ) یه ی
 زینفون باسی کردووه و هه ر بریتی بووه له میلله تی کورد که هه میشه په رۆش

بووه بۆ سهر به خۆیی و سهر به سستی میلله ته که ی و زمانه که شسی زمانیکی جیاوازو
سهر به خق بووه .

له م سهر ده مه دا بۆچوونه کانی زاناو هاره زاو لیکۆله ره وه کانی زمانی کوردی
که لیک گۆپانکاریان به سهر دا هاتوو وه ئه وانه ی بۆچوونه کانیان جینگه ی بپرواو
دانیاییه بۆیان ده رکه وتوو وه زمانی کوردی زمانیکی سهر به خۆیه و بریتی نیه له
زمانی فارسی ده سکاری کرلو چونکه ئه و زمانه له کۆنه وه به ره له زمانی فارسی
هه بووه و ئه و فارسیه ی له وحه به ناویانگه که ی (داری) پی نوسراوه ئه وه
ده که به نیت زاناکان مافی ئه وه یان هه یه بلێن زمانی کوردی له سه ده ی هه شه می
پیش زایندا هه بووه و زمانیکی سهر به خق بووه و میلله تی کوردیش به کێکه له
میلله تانی هندۆ ئورپوسی و له وکاته وه میدیه کان چونه ته ناو خاکی میدیاو
فارسه کان چونه ته فارس، کورده کانییش چونه ته کوردستان و ده توانین له ژیر
تیشکی ئه و بۆچوونه دا بلێین :

هاتنی کورد بۆ کوردستان له سالی (٦٥٠ ی پیش زایین) وه ده سستی پی
کرپروه چونکه به ره وه له ناو به لگه کانی ئاشوردا ناوی کورد نه هاتوو وه (به لام
ئه مین زه کی له کتێبه که یدا ده رباره ی ئه و بۆچوونه ی سدنن سمیث، له
لاپه ره / ٥٧ دا له په راویژه که دا ئاماژه ی بۆ کتێبه که ی (مستر هول) کرپروه که
وتوو یه تی: (ئاداد نیراری) ی سی هه م پادشای ئاشور له سالی ٨١٢ پیش زایندا
هێرگی کرپۆته سهر کورده کان بۆ ته می کرینیان، که ئه مه پیچه وانه ی
بۆچوونه که ی سدنن سمیثه).

سدنن سمیث له کتێبه که یدا وه کوو ئه مین زه کی باسی کرپروه وتوو یه تی:
(ئه گه ره توانی ئه و په یوه ندی به ی ئیوان دانیشتوانی (نورارتو) ی ئه صلی و
کورد ده ستنیشان بکری، به لام ده توانی ئه و بۆچوونه ی ئه لی کورد له و هه مو
نه ته وانه پێک هاتوو وه که له کوردستاندا بوون، ئه و ئه توانی ئه م بۆچوونه ی
دوایی به بۆچوونیکه به هێتر بژمیری).

ئه مین زه کی نوای ئه وه ی له بۆچوونه کانی سدنن سمیث بۆته وه،
بۆچوونه کانی خۆی ده رباره ی کورد به م جۆره ده ربیره: ((هه ره کوو چۆن
نه ته وه یه کی سامی له جزیره العربیه وه له سالی (٢٢٢٥ پ. ز) دا چونه ته ناوچه ی

(بابل) و (ئەكەد) و داگیرانکردوو و دەوله‌تیکیان تیا دامه‌زاندوه، که هاتنیان به‌م جۆره‌ بووه به‌هۆی ئه‌وه‌ی بوتری عه‌ره‌ب له‌ په‌گه‌زی ئه‌و (سامی)یان‌ه‌ن، یا هه‌روه‌کوو چۆن تورکه‌کانیش په‌گه‌زی خۆیان ده‌به‌نه‌وه‌ سه‌ر (هون) - وه‌یا - (ئه‌لقون) به‌ بیانیی ئه‌وه‌ی هه‌ندئێ له‌یه‌کچوون هه‌یه‌ له‌ نێوان زمانی هه‌ردوایان، ئێمه‌ش (مه‌به‌ستی ئێمه‌ی کورده‌) له‌سه‌ر ئه‌و بۆچوون و پێپه‌وانه‌ بۆمان هه‌یه‌ بڵێن کوردستانی‌ش که‌ شویئێ لانکه‌و بێشکه‌ی پێگه‌یان‌دنی سلاله‌ی به‌شه‌ری دوه‌می بووه‌و له‌ کورده‌ستانه‌وه‌ پرش و بلاویونه‌ته‌وه‌ بۆ شوێنه‌کانی تر، له‌ ئه‌نجامی رووداوه‌ می‌ژوویه‌کاندا، که‌ له‌و سه‌رده‌مه‌دا شه‌عبی (لولی) و (گوتی) - جوتی) و (خالدی - کالدی) و (سوریای - هوری) و شه‌عبی عیلام که‌ شه‌عبه‌کانی زاگروسی بوون و له‌به‌رئه‌وه‌ی هه‌ندئێ له‌یه‌کچوونی زمان و له‌یه‌کچوونی تر له‌ نێوانیاندا هه‌بووه‌، هه‌رله‌به‌رئه‌وه‌ بووه‌ رۆژه‌لاتناسه‌کان ئه‌و شه‌عبانه‌یان به‌ په‌گه‌زو په‌چه‌له‌ک بردۆته‌وه‌ سه‌ر سلاله‌ی قفقاس.

ئه‌و شه‌عبانه‌ی ناومان هه‌تانوون جگه‌ له‌ شه‌عبی (عیلام) ئه‌وانی تر هه‌موویان په‌گه‌زی کۆنی کوردن و هه‌ریه‌که‌یان له‌ زه‌مانی (سوم) و (ئەكەد) و سه‌ره‌تای ئاشوریه‌کاندا پۆلی خۆیان بینیه‌وه‌ و ده‌رده‌که‌وی شالۆی کۆچی ئاریه‌کان له‌ سه‌ره‌تادا بۆ (زاگروسی) و له‌ دوایدا بلاویونه‌ته‌وه‌ به‌ره‌و رۆژه‌لات و رۆژئاوا، که‌ ئه‌مه‌ له‌ سه‌ده‌ی ده‌هه‌م و تۆهه‌می پێش زایندا ده‌ستی پێکردوو (ئهمین زه‌کی له‌ په‌راوێزی لاپه‌ره‌ ۹/ ده‌ریاره‌ی کۆچی ئاریه‌کان ئاماژه‌ی بۆ بۆچوونی (کرۆزن) کردوو که‌ له‌ پێشه‌کی گه‌شته‌که‌یدا به‌ناو ئێراندا وتویه‌تی : هه‌چ دهورنیه‌ کۆچی ئه‌و (ئاری)یانه‌ له‌ سه‌ده‌ی بیسته‌می پێش زایندا بوویت.

ئهمین زه‌کی له‌سه‌ر باسه‌که‌ی رۆیوه‌ و وتویه‌تی : ((وادیاره‌ دانیش‌توانی ئه‌و ناوچانه‌ی ئاریه‌کان کۆچیان بۆ کردوو و تیا یا نیشته‌جێ بوون ، دوا‌ی هاتنی ئاریه‌کان له‌ناو ئه‌و ئاریانه‌دا توانیه‌وه‌ هه‌موویان بوون به‌ ئاری و (مید)ی‌یه‌کان له‌ناو ئه‌واندا له‌ هه‌موو تاقمه‌کانی تر به‌هێزتر بووه‌و له‌ سه‌ره‌تادا له‌ رۆژه‌لاتی گولی ورمیه‌دا جیگیر بووه‌ پاش میدیا شه‌عبه‌ ئاریه‌کانی تروه‌کوو (پارس، مانای، پارسیوی، پارث، کارده‌شوی... وه‌ی تر به‌ره‌و دوا هاتوون و له‌و بۆچوونه‌ی

سدنی سمیث که باسی زینفونی کردووه، دهرده که وی (کاردشوی) له سدهی
حه و ته می پیش زایندا هاتوون)).

نه مین زه کی له لاپه ره / ۶۰ ی کتیه کهیدا وتوویه تی : ((که حال نه مه بی و،
هه ندی زاناو شاره زایانی شوینه واره کزنه کان و میژوو نووسان باسیان کردووه،
نیمه ش به پیی نه وانه بومان هه به بلنن : په یوه ندیه کی به هیژ هه به له نیوان
په گه زی کوربو سهره تای شوینی دهرکه وتنیان له گه ل نه و کومه له شه عبانه ی
کونی زاگروس.

نه مین زه کی له باسه کهیدا شه عبه کانی زاگروسی کردووه به دوو چینه وه :
چینی یه کهم - به ناوی شه عبی زاگروس ناوی بردن.
چینی دوهم - به میدیاو لکه کانی ناوی بردن.

باسه که ی نه مین زه کی دهرباره ی نه و دوو چینه نیجگار دووو دریزه بویه
ته نها کورته یه کی هه ربوکیان پیشکه ش نه که ی.

چینی یه کهم - شه عبه کانی زاگروس

۱- (لولو) ویا (لولوبوم)

له ناوچه کانی زه هاورو شاره زورو سلیمانیدا ژیاون به لام نه زانراوه که ی
هاتوون و، له دوايیدا له گه ل شه عبی (گوتی) تیکه ل بوون و له ناوچه ی نیستای
سلیمانی جیگیر بوون و ولاتی (هالمان) یان داگیر کردووه (نه مین زه کی له
په راوینزی لاپه ره / ۶۰ دا وتوویه تی (هالمان) بریته له (حلوان) و به پیی له وحه ی
نارام سین که پادشای (ته کد) بووه نه دمونس نه و له وحه یه ی له گه رووی
(گاور) ی چپای قهره داغدا دژیزه ته وه له گه ل گوفاری (جیوفیک جورنال) دا
باسکراوه و میژووی له وحه که ده گه پیته وه بۆ سده ی بیست و هه و ته می پیش
(زاین).

هه روه ها له (زه ها) یش به ردیک دژزاوه ته وه، له وه دا ناوی (نانقوبانینی) ی
پادشای لولوی تیادا باسکراوه که میژووی دۆکیو مینته که ی ده گه پیته وه بۆ
سده ی بیست و شه شه می پیش زاین.

له شه ره تاي سه ده ی سیازده هه می پیتش زایندا پیوه ندی هیژه کانی ناشور به شه عبی (لولو) هه بووه که ئەم راستیه به هۆی سه رچاوه ناشوریه کانه وه زانراوه بینجگه له و لیکۆلینه وانە ی (هوزینگ) ی رۆژه لاتناس ده رباره ی (لولو) کردویه تی. له و به لگانه ی که له (ناشور ناصرپال) هوه به جی ماوه، ده رکه وتوه شه عبی لولو له شارستانیتیدا رۆر پیتشکه وتوو بووه و شاره زای پیتشه سازی بووه و پادشاکانی ناشور گه لیک له و شاره زایانه یان برده بۆ ولاتی خۆیان و سوودیان لێ وه رگرتوو (سه رچاوه ی ئەمین زه کی بۆ ئەمه باسیکی - ئولمستید-ه).

۲ - کوتی - جودی

کوتی به کیک بووه له شه عبه به ناویانگه کانی زاگرووس که له سالی ۲۶۴۹ پ.ز سۆمرو ئەکه دیان داگیر کردوو. ده رباره ی وشه ی (کوتی - کورتی) له سه ر به رده نوسراوه کانی زه مانێ (توکولتی - ئینورتا) ی پادشای ناشوری ناوی کوتی و کورتی هاتوه.

(درايش ی رۆژه لاتناس ده رباره ی (کوتی) وتویه تی :

((ووشه کانی (کاردا، کاربوخی، کورتوخی، گوردی، کارداک، سیرتی، کیرتی، گوردیاری، گوردوئین، کاربو، کارداویه، کارناویه، گه لیک ووشه ی تری له و جۆره هه موویان هه ریه ک مانا ده گرنه وه که بریتی یه له و (کاربخ) یه ی (زینفون) باسی کردوو و ئەمه ش ئەوه پوون ده کاته وه پیوه ندیه کی به هیژه هیه له نیوان ووشه ی (کورد) ی ئیسته و (کورت) ی کۆندا)).

۲ - کاسای : (کوسی، کوشو)

ئهمانه به شیک بوون له زاگرووسیه کان که سه رکرده ی سوپاکه ی ئەسکه نده ری گه رده که ناوی (ئەنیفونوس) بووه له گه رووی (پلی تنگ گلو) دا توشیان بووه.

۴ - خالدي - ئورارتو

ئهمانه له کاتیکی نه زانراوا له رۆژه لاتی ناسیای بچوکه وه چوونه ته ناوچه ی گۆلی (وان). به پیتی سه رچاوه ناشوریه کان، که له زه مانێ (سرجونی بوهم) دا باسی شه رپه کان کراوه، حکومه تی (خالدي) له ماوه یه کدا ده سه لاتی له باکوره وه گه یشتبووه ده ریای (کوگجه) و (ئەلکسندروپول) له قفقاسداو له رۆژئاوا دا گه یشتبووه رویاری فرات و له باشوردا گه یشتبووه خواروی رواندزو

سه‌رچاوه‌کانی رویاری (زی) و له رژمه لاتدا گ‌یشتوته ده‌ریاچه‌ی ورمیه و له
ماوه‌یه‌کیشدا (سوریا) شیان به ده‌سته‌وه بووه و پایته‌ختی ئه‌و خالیدیانه (وان -
توسپاس) بووه و له‌وه ده‌چی (ساربوریس) ی‌یه‌که‌م پادشای خلدیه‌کان له سالی
(٨٤٠ پ. ز) دا ئه‌و شارهی دروست کردییته.

به‌لام ئه‌و حکومه‌تی خلدیه، دوا‌ی ئه‌وه‌ی (میدیا) بیه‌کان په‌ریان سه‌ند ئیتر
خلدیه‌کان سه‌ریه‌خویی خویان له‌ده‌س داوه و به‌ته‌واوی که‌وتونه‌ته ژێر ده‌سه‌لاتی
(ئه‌رمه‌ن) یه‌که‌نه‌وه که له رژئاوا‌ی ولاتی خلدیدا نیشته‌جی بووون. (سه‌رچاوه‌ی
ئه‌مین زه‌کی بۆ ئه‌و بۆچوونه‌ی بریتیه له میژووی کۆن، جلدی سی‌هه‌م - کابرج)
وه‌کو‌وخوی وتوویه‌تی.

٥ - سوریا

بۆ یه‌که‌م جار ناوی ئه‌م شه‌عه‌به له لوحه‌یه‌کی ژۆر کۆندا هاتووه که
میژوه‌که‌ی ده‌گه‌رێته‌وه بۆ رژئا‌نی حکومه‌تی (لوغال - نانی - موندو) که له
سه‌ده‌ی ٣٠ پێش زاین به‌ناوی (سوپی) وه‌و ناوی هاتووه و له شوێنه‌واره‌کانی
زه‌مانی (نارام سین) دا ئه‌و ناوه به‌شیوه‌ی (سوبارتیم) ناوی هاتووه که
بریتی بووه له‌و ناوچه‌یه‌ی له باکووری رژئاوا‌ی عیلامه‌وه ده‌ستی پێکربووه هه‌تا
چیا‌ی (ئامانوس). (وه‌رگێتی کتێبه‌که‌ی ئه‌مین زه‌کی بۆ عه‌ره‌بی - محمد علی
عونی - له په‌راوێزی لاپه‌ره / ٦٧ دا وتوویه‌تی : چیا‌ی ئامانوس چیا‌یه‌که له
ئاسیا‌ی بچوکدا (تورکیا) له خۆرئاوا‌ی رویاری فراتدا له نیوان لیوا‌ی
ئه‌سگندرونه‌ و ویلایه‌تی (ئه‌ده‌نه - ئه‌طنه).

ئه‌مین زه‌کی ده‌ریاره‌ی سوریا‌ی وتوویه‌تی : ((هه‌روه‌ها (حمورابی) ش ناوی
شه‌عبێکی به‌وناوه‌وه هه‌تاوه که بریتی بووه له شه‌عبێکی سه‌ریه‌خۆ له به‌لگه
ئاشوریه‌کانیشدا ناوی (سوریا) هاتووه و به‌مه‌دا ده‌رده‌که‌وی ئه‌وانه‌ی له نیوانی
میسوپوتامیا و ئاسیا‌ی بچوکدا ژیا‌بوون به (سوبارو) ناسرا‌بوون که شه‌ریان
له‌گه‌ل ئاشوریه‌کانا کردبوو، به‌لام له‌دوا‌ی کۆتایی ده‌وله‌تی ئاشوری ئیتر ناوی
(سوباری) له‌ناودا نه‌ماو له جیا‌تی ئه‌و باسی شه‌عبێکی تر کراوه که ناوی

(نایری)بووه که نیسته شوینه‌واری شه‌عی (نایری)و ناوه‌کانی به ناشکرا له ناوچه‌ی (نهری)ی نیستادا درده‌که‌وێ.

**چینی دوههه : نه مین زمکی (میدی) یه کازو لکه کانی به چینی دوههه داناو که بهم
جهری خواروو باسی نهو چینهی کردوو :**

نوو میژوو نووسی به ناویانگ، یه که میان (هارفی روینس) کو نوهم (هنری بریستد) که نهمی نوهم میان نووکتیتی نویسه به ناوی (سهردهه کزنه کان) و (میژوی نوووپا به گشتی) که له سالی ۱۹۲۴دا له (یوسطن) چاپکراوه و نهو نوو میژوو نویسه له باسه کانایانا ووتویانه: (نهو میلهت و شه عبانه ی درواستی یه کتر بوون و له یه ک چوون، هندی جار پی یان و تراوه (ناری) یه کان که یه کیلک بوون له شه عبه کانی هندو نوووی و بهرله (۲۵۰۰) سالی پیش زاین له پوژوه لات و ماکووری ده ریاحی (قرنین) دا ژیا بوون.

هه ندى لهو عه شایره (ناری) یانه کۆچپان کردووه بۆ ولاتی هند که لهوێ کتیبی (پیرۆن) یان به زمانی (سنسکرتی) به جی میشتوو که پیتی دهوترا (فیداس) و گه لیک باسی گرنگی تیادایه ده رباره ی سه ره تای ژبانی ئه و عه شیره تانه و، به شیکێ تری ئه و عه شیره تانه پوو یان کردۆته باشووری رۆژئاوا بۆ (میسۆپۆتامیا) که بریتی بوون له شه عبی (ماد – مید) و (پارسا – پارسای) که ئه مانه به هه زرتین تاقمی ئه م به شانه بوون))

ئەمەن زەکی لە پەرەزەیی لاپەرە / ٦٨ ی کتێبە کەیدا — مێژووی کوردو
 کوردستان — وتوویەتی ئەو ئاریانە چووپیوونە هندستان لە سەدەی دوازدە
 پێش زایندا زمانی سنسکریتی یان لە گەڵ خۆیاندا بردبوو لە سەدەی سێهەمی
 پێش زایندا کتێبی (فیداس — پیرۆن) یان بەو زمانە نوسی و بلۆک کردووە، بەوجۆرە
 زمانی سنسکریتی بوو بە زمانی نووسین و فیزیوون کە بەر لە نووسینی ئەو کتێبە
 تەنھا زمانی قسەکردن بوو، ووشەی سنسکریت لە ووشەی (Sacae) کە
 سەرکردەی ئەو ئاریانە بوو کۆچیان کردبوو بۆ هندستان وەرگیراو لە گەڵ
 ووشەی (Kekir) — کە مانای نووسین یا زمان دەگێتەو — (سەرچاوەی ئەمەن
 زەکی بۆ ئەمە بریتییە لە کتێبی ((القضية الكردستانية والترك — لاپەرە / ٢٢)).

ئەمىن زەكى لەباسى چىنى ئوھەمدا ناۋى چەند لىكىسى ئەو چىنانەى
 باسكروھ كە برىتى بوون لە (مىد، نايرى، كاردخۆى) و ئىمە تەنھا كورنە
 باسكى ئەوانە ئەخەينە پىش چاۋ:
 ۱- مىد

ئەم شەعبە يەككىكە لە شەعبەكانى ھندونورپى و وادىارە لە ولاى
 (باختر) يانەوھ لە سەدەى تۆھمى پىش زاين يا ناۋى ئەوھ پوويانگروھتە
 رۆژئاۋا باكورى بەرزايەكانى ئىران كە مەبەست ولاى (مىدىا) يەو ناۋى ئەوھ
 دەستيانگروھتە بەسەر ولائەكانى دراوسىدا وەكوو (مانى، سىت، كىرى) و
 دانىشتوانى ئەو ولائانە لەناو مىدىەكانا تاولنەتەوھ و تىكەل بەيەك بوون.

نوسراۋو شوئىنەوارەكانى ئاشورى لە باسى رووداوھكانى سەدەى ھەشت و تۆزى
 پىش زاين باسى مىدىايان كروھە كە پىيان وتوھ (ئامادا — ماد) و لە كۆتايى
 سەدەى ھەشتەمى پىش زايندا ھۆمەتى سەريەخۆى دامەزراندوھ و شەعبى
 (پارسا) خستوتە ژىر دەستەلاى خۆيەوھ و شارى (ئاقبتان — ئەمىن زەكى لە
 پەراۋىزى لاپەرە / ۶۹۱ دا بەرامبەر ئاقبتان — ھەمەتان — كۆن، ھەمدانى
 ئىستەبوھ) و ئەو شارەيان كروھە بە پايتەختى خۆيان و لەگەل ئاشورىەكانا
 ھەتا كاتى روخاندنى ئاشور ھەمىشە لە كىشەو شەپدا بوون).

ئەمىن زەكى لەوياسەيدا ئامازەى بۆ كىتپى (مىژو نووسەكان) كروھە كە لە
 لايەن (سايس) ەوھ لە جلدى ئوھەمى كىتپەكەيدا دەريارەى مىدىا وتوويەتى
 ((مىدى) يەكان برىتى بوون لەو ەشاپرە كوردانەى لە رۆژھەلاى ئاشوردا
 ژىابوون و سنورىيان گەيشتبوھ دەرياچەى قزوین و بەشەك بوون لە شەعبەكانى
 ھندونورپى و لە روى زمان و خوین و رەگەزىشەوھ چوونەتەوھ سەر
 (ئارى) يەكان)).

ئەمىن زەكى دەريارەى زمانى (مىدى) يەكان باسى ئەوھى كروھە كە ھەندى
 لە رۆژھەلاى ئاس و پسپۆر شارەزاكان وتوويانە زمانى (مىدى) برىتى بوھ
 لە ھەمان زمانى كوردى ئىمپۆر و ھا ھېچ نەبى برىتى بوھ لە بناغەى زمانى
 ئىستاي كوردى (سەرچاۋەى ئەمىن زەكى بۆ ئەم بۆچوونەى برىتىە لە كىتپەكەى
 مشير الدولە (كتاب ايران قديم — لاپەرە / ۵۷).

ئەفەن زەكى لەباسەكەيدا وتووێت، لەدوای نەمانی حكومهتی مید، نێتر میدیەكان كەوتنە ژێر دەسەڵاتی شەعبی (پارس - فارس) هەو. بێجگە لەو باسەى ئەمەین زەكى دەربارەى میدیەكان، كورتە باسیكى سەرچاوەى ژمارە /٩٧ ئەخەینە پێش چاو (ئافیسستا)، كە لەوهدا ئاماژە بۆ باسیكى (هیرۆدۆتس)ى میژوونوس کردووە كە ئەویش دەربارەى (میدی) دواوە وتووێت:

((ئاشوریەكان ماوەى /٥٠٠سال حوكمرانیان کردووە و یەكەم تاقمێك دزیان وەستابوون (ماد)ەكان ببووە كە خەلكى تریش پشگیریان کردووە و ناوچەكەیان لە ئاشوریەكان پزگار کردووە و كەوتۆتە ژێر دەسەڵاتی (ماد)ەكانەو (كە سەرچاوەى نوسەرى ئافیسستا بۆ ئەمە بریتىە لە بەندى /١، لاپەرە /٩٦ى كتیبەكەى هیرۆدۆتس)و بە پێى ئەو سەرچاوەیە مادەكان لە شەش هۆز پێك هاتبوون كە بریتى بوون لە (بوسە، پارتاكە، سترو خاتەكتە، ئارى سانت، بدولى، موغ)).

نوسەرى سەرچاوە /٩٧ ئاماژەشی بۆ باسیكى (بیروس)ى میژوونوس کردووە كە وتووێت مادەكان لە دەورووبەرى سالى (٢٥٠٠)ى پێش زایین بابلیان داگیر کردووە و بۆ ماوەى (٢١)سال لە ژێردەسیانا بوون. نوسەرى سەرچاوە /٩٧ وتووێت: بە پێى بۆچوونى ئەو دوو میژوونوسە (هیرۆدۆتس) و (بیروس) دەردەكەوێ ووشەى (ماد) بۆ هەموو هۆزەكانى زاگروس بەكارهێنراوە و هەندێ لە میژوونوسەكانى دواى سەردەمى مادەكان، (هەخامەنش)یە كانیشیان هەربە ماد حساب کردووە.

سەرچاوە /٩٧، دەربارەى پادشاکانى ماد، ئاماژەى بۆ كتیبەكەى (هیرۆدۆتس) کردووە كە ناوی چەند پادشایەكى مادەكانى تیادا باس کراوە كە ئەمانەى خوارەو بوون:

- ١- دیوکوس (٧٠٨ - ٦٥٥) ی پێش زایین کەبە (دیاکوش) ناوبراوە.
- ٢- فرانووتیس (٦٥٥ - ٦٢٣) ی پێش زایین کەبە (فەرقلەتیش)یش ناوبراوە.
- ٣- ئاگسار (٦٣٠ - ٥٨٥) ی پێش زایین کەبە (هوقەخشەترە)ش ناوبراوە.
- ٤- ئاستیاگس (٥٨٤ - ٥٥٠) ی پێش زایین کەبە (نەژى دەهاك)یش ناوبراوە.

به پٽي باسه که ی (هیرۆبۆتس)، ماده کان ماوه ی (۱۰۰) سال فەرمانرہوا بوون، به لام به پٽي نوسینی (کزتیاس) ی میژوونوس ناوی پادشاکانی مادی به جوړیکی تر باس کردوه که وتووی ته ی : ناریاکس ۲۸ سال پادشایه تی کردوه، (مانداکس — په حجا سال)، (سورامیس ۲۸ سال)، (نارتی کاس ۵۰ سال)، (ناریسیان ۲۲ سال)، (نارتی یس ۴۰ سال)، (نارتی نس ۲۲ سال)، (ناستی باراس ۴۰ سال)، (ناسپاداس — یاخود ناس تی کاس ۳۵ سال). به داخوه نووسری سه رچاوه ۹۷/ باسی نهو سه رچاوانه ی نه کردوه که ی وله کوئ چاپکراون وه رنه و نده ی وتوه نهو پادشایانه ناوه کانیان به یوتانی نوسراون.

دەريارەي چينەكانى كۆمەلگاي ماد، وتوويەتى لەسى چين پيڭ ھاتبوون: ۱
- جەنگاۋەرەن ۲ - ۱ - ۲ - ۳ - ۴ - ۵ - ۶ - ۷ - ۸ - ۹ - ۱۰ - ۱۱ - ۱۲ - ۱۳ - ۱۴ - ۱۵ - ۱۶ - ۱۷ - ۱۸ - ۱۹ - ۲۰ - ۲۱ - ۲۲ - ۲۳ - ۲۴ - ۲۵ - ۲۶ - ۲۷ - ۲۸ - ۲۹ - ۳۰ - ۳۱ - ۳۲ - ۳۳ - ۳۴ - ۳۵ - ۳۶ - ۳۷ - ۳۸ - ۳۹ - ۴۰ - ۴۱ - ۴۲ - ۴۳ - ۴۴ - ۴۵ - ۴۶ - ۴۷ - ۴۸ - ۴۹ - ۵۰ - ۵۱ - ۵۲ - ۵۳ - ۵۴ - ۵۵ - ۵۶ - ۵۷ - ۵۸ - ۵۹ - ۶۰ - ۶۱ - ۶۲ - ۶۳ - ۶۴ - ۶۵ - ۶۶ - ۶۷ - ۶۸ - ۶۹ - ۷۰ - ۷۱ - ۷۲ - ۷۳ - ۷۴ - ۷۵ - ۷۶ - ۷۷ - ۷۸ - ۷۹ - ۸۰ - ۸۱ - ۸۲ - ۸۳ - ۸۴ - ۸۵ - ۸۶ - ۸۷ - ۸۸ - ۸۹ - ۹۰ - ۹۱ - ۹۲ - ۹۳ - ۹۴ - ۹۵ - ۹۶ - ۹۷ - ۹۸ - ۹۹ - ۱۰۰ - ۱۰۱ - ۱۰۲ - ۱۰۳ - ۱۰۴ - ۱۰۵ - ۱۰۶ - ۱۰۷ - ۱۰۸ - ۱۰۹ - ۱۱۰ - ۱۱۱ - ۱۱۲ - ۱۱۳ - ۱۱۴ - ۱۱۵ - ۱۱۶ - ۱۱۷ - ۱۱۸ - ۱۱۹ - ۱۲۰ - ۱۲۱ - ۱۲۲ - ۱۲۳ - ۱۲۴ - ۱۲۵ - ۱۲۶ - ۱۲۷ - ۱۲۸ - ۱۲۹ - ۱۳۰ - ۱۳۱ - ۱۳۲ - ۱۳۳ - ۱۳۴ - ۱۳۵ - ۱۳۶ - ۱۳۷ - ۱۳۸ - ۱۳۹ - ۱۴۰ - ۱۴۱ - ۱۴۲ - ۱۴۳ - ۱۴۴ - ۱۴۵ - ۱۴۶ - ۱۴۷ - ۱۴۸ - ۱۴۹ - ۱۵۰ - ۱۵۱ - ۱۵۲ - ۱۵۳ - ۱۵۴ - ۱۵۵ - ۱۵۶ - ۱۵۷ - ۱۵۸ - ۱۵۹ - ۱۶۰ - ۱۶۱ - ۱۶۲ - ۱۶۳ - ۱۶۴ - ۱۶۵ - ۱۶۶ - ۱۶۷ - ۱۶۸ - ۱۶۹ - ۱۷۰ - ۱۷۱ - ۱۷۲ - ۱۷۳ - ۱۷۴ - ۱۷۵ - ۱۷۶ - ۱۷۷ - ۱۷۸ - ۱۷۹ - ۱۸۰ - ۱۸۱ - ۱۸۲ - ۱۸۳ - ۱۸۴ - ۱۸۵ - ۱۸۶ - ۱۸۷ - ۱۸۸ - ۱۸۹ - ۱۹۰ - ۱۹۱ - ۱۹۲ - ۱۹۳ - ۱۹۴ - ۱۹۵ - ۱۹۶ - ۱۹۷ - ۱۹۸ - ۱۹۹ - ۲۰۰ - ۲۰۱ - ۲۰۲ - ۲۰۳ - ۲۰۴ - ۲۰۵ - ۲۰۶ - ۲۰۷ - ۲۰۸ - ۲۰۹ - ۲۱۰ - ۲۱۱ - ۲۱۲ - ۲۱۳ - ۲۱۴ - ۲۱۵ - ۲۱۶ - ۲۱۷ - ۲۱۸ - ۲۱۹ - ۲۲۰ - ۲۲۱ - ۲۲۲ - ۲۲۳ - ۲۲۴ - ۲۲۵ - ۲۲۶ - ۲۲۷ - ۲۲۸ - ۲۲۹ - ۲۳۰ - ۲۳۱ - ۲۳۲ - ۲۳۳ - ۲۳۴ - ۲۳۵ - ۲۳۶ - ۲۳۷ - ۲۳۸ - ۲۳۹ - ۲۴۰ - ۲۴۱ - ۲۴۲ - ۲۴۳ - ۲۴۴ - ۲۴۵ - ۲۴۶ - ۲۴۷ - ۲۴۸ - ۲۴۹ - ۲۵۰ - ۲۵۱ - ۲۵۲ - ۲۵۳ - ۲۵۴ - ۲۵۵ - ۲۵۶ - ۲۵۷ - ۲۵۸ - ۲۵۹ - ۲۶۰ - ۲۶۱ - ۲۶۲ - ۲۶۳ - ۲۶۴ - ۲۶۵ - ۲۶۶ - ۲۶۷ - ۲۶۸ - ۲۶۹ - ۲۷۰ - ۲۷۱ - ۲۷۲ - ۲۷۳ - ۲۷۴ - ۲۷۵ - ۲۷۶ - ۲۷۷ - ۲۷۸ - ۲۷۹ - ۲۸۰ - ۲۸۱ - ۲۸۲ - ۲۸۳ - ۲۸۴ - ۲۸۵ - ۲۸۶ - ۲۸۷ - ۲۸۸ - ۲۸۹ - ۲۹۰ - ۲۹۱ - ۲۹۲ - ۲۹۳ - ۲۹۴ - ۲۹۵ - ۲۹۶ - ۲۹۷ - ۲۹۸ - ۲۹۹ - ۳۰۰ - ۳۰۱ - ۳۰۲ - ۳۰۳ - ۳۰۴ - ۳۰۵ - ۳۰۶ - ۳۰۷ - ۳۰۸ - ۳۰۹ - ۳۱۰ - ۳۱۱ - ۳۱۲ - ۳۱۳ - ۳۱۴ - ۳۱۵ - ۳۱۶ - ۳۱۷ - ۳۱۸ - ۳۱۹ - ۳۲۰ - ۳۲۱ - ۳۲۲ - ۳۲۳ - ۳۲۴ - ۳۲۵ - ۳۲۶ - ۳۲۷ - ۳۲۸ - ۳۲۹ - ۳۳۰ - ۳۳۱ - ۳۳۲ - ۳۳۳ - ۳۳۴ - ۳۳۵ - ۳۳۶ - ۳۳۷ - ۳۳۸ - ۳۳۹ - ۳۴۰ - ۳۴۱ - ۳۴۲ - ۳۴۳ - ۳۴۴ - ۳۴۵ - ۳۴۶ - ۳۴۷ - ۳۴۸ - ۳۴۹ - ۳۵۰ - ۳۵۱ - ۳۵۲ - ۳۵۳ - ۳۵۴ - ۳۵۵ - ۳۵۶ - ۳۵۷ - ۳۵۸ - ۳۵۹ - ۳۶۰ - ۳۶۱ - ۳۶۲ - ۳۶۳ - ۳۶۴ - ۳۶۵ - ۳۶۶ - ۳۶۷ - ۳۶۸ - ۳۶۹ - ۳۷۰ - ۳۷۱ - ۳۷۲ - ۳۷۳ - ۳۷۴ - ۳۷۵ - ۳۷۶ - ۳۷۷ - ۳۷۸ - ۳۷۹ - ۳۸۰ - ۳۸۱ - ۳۸۲ - ۳۸۳ - ۳۸۴ - ۳۸۵ - ۳۸۶ - ۳۸۷ - ۳۸۸ - ۳۸۹ - ۳۹۰ - ۳۹۱ - ۳۹۲ - ۳۹۳ - ۳۹۴ - ۳۹۵ - ۳۹۶ - ۳۹۷ - ۳۹۸ - ۳۹۹ - ۴۰۰ - ۴۰۱ - ۴۰۲ - ۴۰۳ - ۴۰۴ - ۴۰۵ - ۴۰۶ - ۴۰۷ - ۴۰۸ - ۴۰۹ - ۴۱۰ - ۴۱۱ - ۴۱۲ - ۴۱۳ - ۴۱۴ - ۴۱۵ - ۴۱۶ - ۴۱۷ - ۴۱۸ - ۴۱۹ - ۴۲۰ - ۴۲۱ - ۴۲۲ - ۴۲۳ - ۴۲۴ - ۴۲۵ - ۴۲۶ - ۴۲۷ - ۴۲۸ - ۴۲۹ - ۴۳۰ - ۴۳۱ - ۴۳۲ - ۴۳۳ - ۴۳۴ - ۴۳۵ - ۴۳۶ - ۴۳۷ - ۴۳۸ - ۴۳۹ - ۴۴۰ - ۴۴۱ - ۴۴۲ - ۴۴۳ - ۴۴۴ - ۴۴۵ - ۴۴۶ - ۴۴۷ - ۴۴۸ - ۴۴۹ - ۴۵۰ - ۴۵۱ - ۴۵۲ - ۴۵۳ - ۴۵۴ - ۴۵۵ - ۴۵۶ - ۴۵۷ - ۴۵۸ - ۴۵۹ - ۴۶۰ - ۴۶۱ - ۴۶۲ - ۴۶۳ - ۴۶۴ - ۴۶۵ - ۴۶۶ - ۴۶۷ - ۴۶۸ - ۴۶۹ - ۴۷۰ - ۴۷۱ - ۴۷۲ - ۴۷۳ - ۴۷۴ - ۴۷۵ - ۴۷۶ - ۴۷۷ - ۴۷۸ - ۴۷۹ - ۴۸۰ - ۴۸۱ - ۴۸۲ - ۴۸۳ - ۴۸۴ - ۴۸۵ - ۴۸۶ - ۴۸۷ - ۴۸۸ - ۴۸۹ - ۴۹۰ - ۴۹۱ - ۴۹۲ - ۴۹۳ - ۴۹۴ - ۴۹۵ - ۴۹۶ - ۴۹۷ - ۴۹۸ - ۴۹۹ - ۵۰۰ - ۵۰۱ - ۵۰۲ - ۵۰۳ - ۵۰۴ - ۵۰۵ - ۵۰۶ - ۵۰۷ - ۵۰۸ - ۵۰۹ - ۵۱۰ - ۵۱۱ - ۵۱۲ - ۵۱۳ - ۵۱۴ - ۵۱۵ - ۵۱۶ - ۵۱۷ - ۵۱۸ - ۵۱۹ - ۵۲۰ - ۵۲۱ - ۵۲۲ - ۵۲۳ - ۵۲۴ - ۵۲۵ - ۵۲۶ - ۵۲۷ - ۵۲۸ - ۵۲۹ - ۵۳۰ - ۵۳۱ - ۵

(میتوژسکی)ش لایه نگرى ئەم بۆچوونه یه . (ئوردو داخجین) له و کتێبهیدا له سالى ۱۹۱۲دا له پاريس چاپى کردووه و به ناوى په یوه ندى هيرشى هه شتمى ملك سرجون، دهريارهى ناوچهى نايرى يوه يا (هوبشكا) بريتيه له ئۆلى (بۆتان) كه له رۆژه لائى نايريدا كاتى خۆى حكومه تىكى تيا دا دروست كرابوو. لای هه ندى له رۆژه لاتناسان وایه له دواى دروست بوونى حكومه تى (میدی) ئیتىر ئەو (نیری) یانه تیکه ل به میدیه كان بوون و به هه رى لایان نه ته وه یه كى گه وریان پیکه وه ناوه .

میتوژسۆن له و کتێبهیدا له سالى ۱۹۱۲له لندن چاپى کردووه له باسى نايريدا

وتویه تى :

((ئه گه ر سه یرى میتوژوى زه مانى (کورتى)یه كان بکه ين له ئیوان سه ده كانى پازده هم هه تا سه ده ی دوازه ی پيش زاین، بۆمان پوون ده بیته وه (نايرى)یه كان به رله (میدی)یه كان له کوردستانى ناوه راستدا ژیاون و له کاتى ده سه لاتدارى نايریه كانا دانىشتوانى هه موو ناوچه كه لیان ترساون كه له ناویدا به مانه و تراوه (کورد). له دواى ده سه لاتدارى میدیه كان ئیتىر ورده وریه نايریه كان تیکه ل به میدیه كان بوون و حكومه ته كه یان له ناو چوه .

۳ - كاردخوى :

ئهمین زه كى له لاپه ره ۷۲/ى كتێبه كه یدا ده رياره ی كاردخوى ناماژه ی بۆ

دوو بۆچوونى (زینفون) کردووه كه وتویه تى :

۱ - بۆچوونى یه كه م : ووشه ی (كاردخوى) هه رله ووشه ی (گوتى)ى كۆنه وه په یدا بووه و به هۆى ده سكارى كردن و تیکه ل بوونى زمانه كانه وه له كاتى (توكولتى) مه لیكى ئاشوریدا به ناوى (گوتى) و (کورتى) ناوى هاتووه . ئەو لیكۆلینه وه یه (درايش)ى رۆژه لاتناس کردویتى، ئەو هه موو ناوانه ی وه كوو كورتى، كاردا كه له زه مانى (ئاراد - نانار)ى مه لیكى (له گه ش) هه مووى هه ر بریتى بووه له پاشماوه ی شه عبى (گوتى)ى كۆن كه له سه ره تای میتوژدا هه بووه .

ب - بۆچوونى دوهم : دورنیه كاتى هاتنى شه عبى (كاردخوى) بۆ

كوردستان له و كاتانه دا بووى كه (میدی) و (فارس)ه كانیش چوینه ئەو شوپنانه ی تیا یا جیگیر بوون وه یا له دواى ئەوه بویت كه ناوه راستى سه ده ی

ههته می پیش زاین ده گریتته وه که کاردوخیه کان چونه ته کوردستان به سه ر
 دانیشته وه کانیا سه رکه وتون و لهگه لیا نا تیکه ل به یه ک بوون و له وانه شه هه ندی له و
 کاردوخیا نه چووینه به زاییه کانی ئیران که به لگه ش بۆ ئه مه نه وه یه هه ندی له
 عه شایره کورده کان له زهمانی ساسانیه کانا له ئیران بوون که (سیر سدن
 سمیت) یش لایه نگری ئه م بۆ چوو نه یه و وتوو یه تی: ((ئو عه شایره کورده
 زمانیکی تاییه تی و سه ریه خۆی خۆیان هه بووه و به ته واره تی له زمانی فارسه کان
 جیاواز بووه چونکه ئه مان له فارسه کان کۆنتر بوون)).

ئهمین زهکی ده رباره ی پوخته ی هه ربه بۆ چوو نه که، له لاپه ره / ٧٣ ی
 کتیبه که یدا وتوو یه تی:

((به و جۆره، به پیتی بۆ چوو نی یه که م ده بی شه عبی (کاربخۆ) له نه وه ی
 (گوتی) بوو ییت که له شه عبه کانی زاگروس بووه و له کاتی خۆیدا (سومه ر) و
 (ئه که د) یان داگیر کردبوو. به لām به پیتی بۆ چوو نی دوهم (کاربوخ) به ره گزی
 ئاری (هندو ئورپی) دانراوه وه کوو (میدی) یه کان و (فارس) هکان)).

ئهمین زهکی له کتیبه که یدا وتوو یه تی بیجگه له مانه، واده رده که وی چه ند
 عه شیرته و ده سته یه کی تری کورد هه بووین که ناویان له به لگه و شوینه واره
 کۆنه کانداهاتوو، بۆ نموونه ی ئه وه، (ئولمستید) وتوو یه تی:

تایه فه یه ک ناوی (موسری) بووه که ئه مانه هه ر ئه وانه پێیان ده وتری
 (مۆزی) که له زهمانی (سنحاریب) دا له ده وریه ری رویاری (خازز) دا بوون
 هه روه کوو له لاپه ره / ٣٣٢ ی کتیبی میژووی ئاشوری دا سکراره، هه روه
 عه شیرته ی (سیرتی) که له زهمانی ئاشوریه کانداهه ر بریتیه له و
 (سیرت) ه ی (مارک سایکس) له باکووری شاری زاخۆدا چاوی پێیان که وتوو.

هه روه ها هه ندی له و حکومه تانه ی میژوونا سه کان وتویانه له ناو ئه وانا
 هه بوون، ناوه کانیان به ته واره تی له ناوی عه شیرته کورده کان ده چن که ئیمړی
 هه ن وه کوو (مامیکۆنیان) و (باغراتونیان) و (رشیدیان) و (مندیکانیان) که
 به رامبه ر ئه و ناوه ئیمړی له ناو عه شایره کانی کوردا (مامیکانی) و (بفرانلی) و
 (رشکوتانلی) و (مندیکانلی) هه یه به پیتی ئه و باسه ی له لاپه ره / ٥٥٢ ی کتیبی
 (تراث الخلفاء الاخير) دا بلاوکراوه ته وه.

به‌جۆره پوخته‌ی ئه‌و بۆچوون و باسانه ئه‌وه ده‌گه‌یه‌نیت به‌ پیتی باسی
چینی یه‌که‌م ده‌بی کورد له‌ شه‌عه‌کانی (زاگروس) بیته‌ که‌ لای هه‌ندی له‌
رۆژه‌لاتسانان وایه‌ ده‌چنه‌وه‌ سه‌ر قفقاسیه‌کان و له‌ دواییدا به‌هۆی لیشاوی ئاریه‌
کۆچکه‌ره‌که‌نه‌وه‌ له‌ سه‌ده‌کانی نۆهه‌م و هه‌شته‌مدا چوونه‌ته‌ ناو چه‌که‌و ئه‌وانیش
بوون به‌ ئاری وه‌یا یه‌که‌سه‌ر کورد له‌ ئاریه‌کانن (هندوئوروسی) که‌ رۆیه‌ی
میژوونوسه‌کان و پسپۆرانی شاره‌زا له‌گه‌ل ئه‌م بۆچوونه‌ی دوه‌مدا.

ئه‌مێن زه‌کی له‌و باسه‌یدا له‌ لاپه‌ره‌ ٧٤/ سه‌رنجی خۆی ده‌ریپوه‌ به‌رامبه‌ر
به‌وانه‌ی وتوویه‌انه‌ کورد له‌ ناوه‌پاستی سه‌ده‌ی چه‌وتهمی پیش زایندا هاتونه‌
کوردستان و وتوویه‌تی ئه‌مه‌ بۆچوونیکۆی رۆژ لاوازه‌و له‌گه‌ل بیرو بۆچوونه‌کانی
مامۆستای زانا (سپایز) و ئه‌وانه‌ی له‌سه‌ر بیرو بۆچوونی ئه‌ون یه‌که‌ ناگرتیه‌وه‌
که‌ ئه‌مانه‌ کوردیان به‌دانیشتوانی کۆن و ره‌سه‌نی دێژه‌مانی چیاکانی زاگروس و
کوردستان داناوه‌، به‌جۆره‌ ده‌توانین بڵێین : ناوی کوردو ووشه‌ی کورد به‌
زمانی ئه‌و میللته‌نه‌ تۆمار کراوه‌ که‌ قسه‌یان پێکربووه‌و له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا
شاره‌زایان لایان وایه‌ له‌گه‌ل بوونی ئه‌و جیاوازیه‌ که‌مه‌ی که‌ هه‌یه‌، به‌لام هه‌مویان
له‌یه‌که‌ شتدا یه‌که‌ ده‌گرنه‌وه‌ که‌ بریتیه‌ له‌وه‌ی هه‌مویان هه‌ر مانای (کورد)
ده‌گرنه‌وه‌.

ئه‌مێن زه‌کی بۆ روونکردنه‌وه‌ی ئه‌و بۆچوونه‌ی چه‌ند به‌لگه‌یه‌کی خستۆته‌
پیش چاوه‌:

- ١- له‌لای (سومر)یه‌کان، کورد به‌ناوی (گوتی، جوتی، جودی) ناوی هاتوه‌.
- ٢- کورد لای ئاشوری و ئارامیه‌کان به‌ (گوتی، کوتی، کورتی، کاردو، کاردا،
کاردان، کارکتان، کارداک) ناوبراوه‌.
- ٣- لای یونانیه‌کان و رۆمانه‌کان به‌ (کاردسۆی، گاردخۆی، گاردوک، کردوکی،
کردوخی، کوردویکای) ناوی هاتوه‌.
- ٤- لای ئێرانیه‌کان به‌ ناوی (کورتیوی، سیرتی، کورداها) ناوی هاتوه‌.

۵ - لای نهرمه نیه کان - کورد به ناوی (کورد و نین، کورد چیخ، کورتیخ، کرخی، کورخی ناوی هاتوو (به لام باسیل نیکتین له کتیبه کهیدا کورد / سه رچاوه / ۵۴ وتوویه تی کورد لای نهرمه نیه کان به (گیردوخ) ناوی هاتوو).

۶ - لای عهرمه کان، به پیی کتیبه نیسلامیه کان، ناوی کورد به (کردی، کاردوی، باکاردا، کارتاویه، جودی، جوردی) هاتوو (باسیل نیکتین وتوویه تی کورد لای عهرمه کان به (بکراده)ش ناوی هاتوو).

دهریاره ی جیاوازی ئه و نووناوه، ته نه هه ر من نا (ئه مین زه کی) به لکو زۆریه ی شاره زایان و پسپۆیان و رۆژه لاتناسانی وه کورو: درایفر، نولدکی، هاوقمان، هات، سپایز، ئه مانه هه موویان وتووینه ئه و ناوانه هه موویان به شیک بوون له شه عبی کورد و ئه بی ئه وه ش بخزیته پیش چاو گۆپینی ناوی شارو ولات و میله تیک بۆ ناویکی تر بۆرد شتیکی ئاساییه و ته نه هه ر له گۆپینی ناوی کوردا بروی نه داوه و بۆ نموونه: عریه کان ئه لێن (بندقیه)، له کاتیکدا میله ته لاتینییه کان به وشاره ده لێن (فینیسیا) و تورکه کان پیی ده لێن (وه ندیک) که له راستیدا هه ر یه ئه و که ش هه رمی شوینیکه).

ئه مین زه کی له کۆتایی ئه و باسهیدا وتوویه تی: ((به لای پیویسته له سه ر میله ته تی کورد وه کورو وه فادله ی به ک سوپاسی مامۆستای به ریز (بوکتور سه پانیز) بکات بۆ ئه و کتیبه به نرخه ی له سالێ ۱۹۲۰دا له (بوسطن) به ناوی (شه عبه کانی مابین النهرین) وه چاپی کردوه و به کتیبه به نرخه ی ئه و تارمایی له سه ر پوهی میژووی کورد لایرو ئه ی تاریکاییه ی ره وانه وه و گه لێک به لگه ی زۆر به نرخو پرله زانیاری ده ستنیشانه کردوه و توانیویه تی بیچه سپینت میله ته تی کورد به ره گه ز ده چنه وه سه ر زنجیره شه عبی (گوتو - کوردی - جودی) که له میژووی زۆر کۆندا ناویانگی ته وای هه یه)).

لام وایه وه کورو چۆن ئه مین زه کی داوای له میله ته تی کورد کردوه سوپاسی ئه و زانا به رزه بکا، نه وه ی کوردی ئیمپرو دوا بۆ ژیش پیویسته سوپاسگوزاری میژوونوس و میژووناس و لیکۆله وه ی به ناویانگی کورد، مامۆستا ئه مین زه کی بی بۆ ئه و هه موو هه وۆ کۆششه ی دابووی بۆ روونکردنه وه ی میژووی کورد، له گه ل ئه وه شدا ساتی خۆی ئه و باسه ی ئاماده کردبوو هه مووی سوتابوو، به لام

ئەو ھېرىكۆلى نەدلو بۇ جارى ئوھەم دەستى كىردەوھ بە كارە پىرۆزەكەى و ئەم بەرھەچە بەنرخەى پىشكەشى مىللەتەكەى خۆى كىردوھ بۇ ئەوھى قوپىكى خەست بىرئى بە دەم وچاوى ئەو ئوژمنانەى كورد بىوچان تەقەلاى ئەوھىان داوھ كورد وەكوو مىللەتى بىپەگەزو بى پابىرئو بخەنە پىش چاۋ.

بىچگە لەو باسە گرنگانەى ئەمىن زەكى و مىنۆرسكى و سىز سىدى سىمىث، گەلىك نووسەرى تىرى ئەوروپاى و عەرەب و فارس و تورك ھەرىكەيان بەجۆرىك باسى مېژووى كوردىان كىردوھ. ھەلئە دەمىن كورتە و پوختەى بۇچوونى ھەندى لەو نووسەرانش بخەينە پىش چاۋ:

لە لاپەپە / ۲۲۵ى گۇفارى كۆرى زانىارى ژمارە / ۸ - سەرچاۋە / ۷۴ باسىكى تىادا بلاۋكراۋەتەو لە زمانى ئىتالىيەو كراۋە بە كوردى كە ئەو باسە بە ئىتالى لە سالى ۱۹۷۸دا لە گۇفارى (رۆژھەلاتى تازە) ژمارە / ۱۱، لەلايەن ژنە ئىتالىيەكەو (Mirella Galleti) بلاۋكراۋەتەو لە ژىرناۋى (كوردستان لە سەرچاۋە ئىتالىيەكانا، لە سەدەكانى (۱۲ھەتا ۱۹) لەو باسىدا وتوۋىتەى:

(ساتىك زىنغون لە سالى ۴۰۱ى پىش زايىن بە خۆى دەھزار سەربازەو شكاۋ بە ناۋخاكى كوردستاندا پاشەكشەى كرد، لەو كىتەبەيدا بەناۋى (ئانا باسىس) بلاۋى كىرۆتەو، لەوھدا ناۋى كوردى بە (carduchi) ناۋ بىردوھ، بەلام (بولىبوس) لە سالى ۲۰۰يا ۲۱۰ى زايىندا لە كىتەبەكەيدا: (polibus Historiae. V, 52, 5) كوردەكانى بە ناۋى (cirti) ناۋىردوھ (سترابون) لە سالى ۶۴ - ۶۲ى پىش زايىندا لەو نەخشە جوگرافىيەى بلاۋى كىرۆتەو ناۋى كوردى بە (Kyrtioi) ناۋىردوھ (بەلام بىلەچ شىركوھ لە كىتەبەكەيدا سەرچاۋە / ۶۰ وتوۋى سترابون (كەبە ئىسترابون ناۋى بىردوھ)، لە كىتەبەكەيدا كوردى بە (Gutu گوتو) ناۋىردوھ).

ژنە ئىتالىيەكە لە باسەكەيدا، سەرچاۋە / ۷۴ وتوۋىتەى: (titus livius) لەو كىتەبەيدا لە سالى ۵۹ى پىش زايىن نووسراۋەو لە رۇما چاپكراۋە، كوردى بە (cirti سىرتى) وەيا بە (Elimei) ناۋىردوھ، بەلام ھەمان نووسەر لە كىتەبىكى تردا - كىتەبى ژمارە / ۴۲، لەوھدا كوردى بە (Kirti) ناۋىردوھ.

دەرچوونی کتیبه‌که‌ی زینفون بوویه هۆی بلایوونه‌وه‌ی ناویانگی کوردو له‌وه
 دواوه چۆن له نزیك شاری (زاهق)ی ئیستادا تووشی ئهو کوردی کۆی‌یانه
 بوته‌وه که په‌لاماری هیزه‌که‌یان دایوو وه‌موو جوړه رییازتیکی شه‌پی
 چه‌ته‌گه‌ری‌یان دژی کړېوو به‌ته‌واوه‌تی بیزارو هه‌راسانیان کړېوو ئه‌وه‌نده
 گورج وگۆل و له‌ش سووک بوون و خۆیان نه‌داوه به ده‌سته‌وه و خۆیان
 دهریاز کړېوه، له‌کاتی‌کدا هه‌موو چه‌که‌کانیشیان بریتی بووه له تیروکه‌وان که
 تیره‌کانیان به درژیایی نوویال ده‌بوون و ئه‌وه‌نده کاریگر بوون قه‌لغانیان
 ده‌سمی و کونیان ده‌کړو، وه‌ختیکیش له کوردستان پزگارمان بوو هه‌ناسه‌یه‌کی
 شادمانی و خۆشیمان هه‌لگیشا که بۆ ماوه‌ی حوت رۆژی بی وچان په‌لاماریان
 نه‌داین که به ولاته‌که‌ی خۆیان ده‌وت (کاربوکی).

ژنه نووسه‌ره ئیتالیه‌که ئاماژه‌ی بۆ هه‌ندی سه‌رچاوه‌ی میژوویی کړېوه
 وه‌کوو کتیبه‌که‌ی (ابن خلدون) به‌ناوی (العبر) که له لاپه‌ره/٤٦١ی جلدی
 دوه‌م و لاپه‌ره/٤١٢ی جلدی سی‌ه‌مدا باسی مه‌غۆله‌کانی کړېوه چۆن کوردی
 موسولمانه‌کانیان تالان‌کړېوو و کوشتاریکی زۆریان لی کړېبوون و له نه‌نجامیا
 هه‌ندی له عه‌شیره‌ته‌کانی کورد به‌ناچاری رویان‌کړېوو میصرو سوویا و جزائر.

بی‌جگه له کتیبه‌ی ابن خلدون (میریلا گالیتی) ئاماژه‌ی بۆ کتیبه‌که‌ی (نون
 مولتکی) کړېوه که جه‌نرالیکی پرووسی به‌کرتیگراو بووه له‌ناو سوپای
 عوسمانیدلو کاروباری رنک‌خستنی هیزه‌کانی تورکی پی سپێرراوه و به‌شدار بووه
 له هیزه‌کانی سوپای عوسمانی بۆ سه‌ر کوردستان (له‌به‌شی هه‌لوه‌شانه‌وه‌ی
 نه‌ماره‌ته‌کانی باکووری کوردستاندا له باسی هه‌لوه‌شانه‌وه‌ی نه‌ماره‌تی هۆتاندا
 باسی مولتکه ده‌کړیت چۆن له سوپای عوسمانیدا دژی کورد کاری کړېوه).

میریلا گالیتی له لاپه‌ره/٢٥٦ی کتیبه‌که‌یدا باسی (مارکو‌پۆلۆ)ی کړېوه و
 وتوویه‌تی شاره‌زاییه‌کی زۆری هه‌بووه دهریاره‌ی چیاکانی کوردستان و وتوویه‌تی
 کورده‌کان میلیه‌تکی شه‌پکه‌رو ماتن و ولاته‌که‌یان جیاوازه له ولاتی فارس (له
 راستیدا ئه‌و بۆ‌چوونه‌ی مارکو‌پۆلۆ له‌گه‌ل بۆ‌چوونی ژماره‌یه‌کی زۆری گه‌ریده‌ی
 تر که به کوردستانا گه‌رلون یه‌ک ناگرته‌وه که کوردیان به میلیه‌تی رووخۆش و
 حه‌ز به گالته‌و گه‌پو شیعوو فۆلکلۆر باس‌کړېوه وه‌کوو له باسه‌کانی داماتووداو

له شوونی خۆیدا سهرنجی ژمارهیهکی زۆر له گه پیدهکان له و پوهوه دهکهوێته بهرچای).

نوسهری سهراوه / ٧٤ باسی گه پیدهیهکی ئیتالیی تری کردووه که ناوی (ریکولنو دامونتیکروجی) بووه که له نیوانی سالانی ١٢٤٢ - ١٢٢٠ زاینیدا ژباوه له کتێبهکهیدا که له (زۆما) چاپکراوه وتووێتی: (curtorum - مه بهستی کورد بووه) زۆر ههز له شه پ دهکهن و دپترین شه عبه له وه موو ناوچانهی پیاوانا گهراوه)).

سریا بدرخان له سهراوه / ٧٩ دا ئاماژهی بۆ کتێبهکهی (هیرۆدۆتس) کردووه که به نه تهوهیهکی شه پکه ناوی بریون که به (کهردهکه carduoues) ناوی بریوه و وتووێتی کوردهکان به خۆیان وتوووه (Gutus) که مانای شه پکه ری گرتووه.

سریا بدرخان له باسه کهیدا وتووێتی: بهرله هاتنی ئیسلام، له سه دهی شه شه می پیش زایندا، کوردهکان به سه رکردایهتی (Gootenza گوتمانزا) که سه رۆکی عه شیرهتی (Gouren - گوران) بووه حکومه تیکیان پتکه وه نا له ته ورێزه وه هه تا کرمانشاه دهستی نه پۆی و ده سه لاقدار بووه، به لام دواي ئه وهی ئاینی ئیسلام له سه دهی هه وته م وه شه می زایندا بلاویوه وه، ئیتر کورد نه ک ته نها ده سه لاتی سیاسی خۆی له کيس چوو، به لکو وازی له ئاینه که ی خۆیشی هینا (مه به ست زه رده شت بووه) و چوه سه ر ئاینی ئیسلام ته نها (یزیدی) یه کان له سه ر ئاینی خۆیان مانه وه که زه رده شتی بوون (Zaroazre Vien). (به لام به داخه وه سریا بدرخان نه یوتوووه ئه مه ی له چ سهراوهیه که وه وه رگرتوووه).

دوکتور ئه حمه د عوسمان له گۆفاری کۆری زانیاریدا، سهراوه / ٧٢، ئاماژهی بۆ کتێبهکهی (درايفر) کردووه (The name Kurd and philological) که درايفر وتووێتی لای وایه وشه ی کورد له بنه په تدا له فارسیه وه هاتوووه له وانه شه هاویه ش بیته له گه ل وشه ی (Gordo) ی بابلیدا که مانای نازاو شه پکه ر بووه به زمانی بابلی و وشه ی بابلیه له فارسه کانه وه گه یشتوه به عه ره به کان.

(لام وایه بۆ ئو بۆچوونهی درایفر که نوکتۆر ئەحمەد عوسمان باسی کردووه له گەڵ بۆچوونیکێ تری درایفر دا یەک ناگیرێتهوه که بهرله به له باسه که ی ئەمێن زه کیدا ئاماژه ی بۆ باسیکی درایفر کردووه که وتووێهتی:

ووشه کانی کاردا، کاربوخی، کورتوخی، گورتی، کارداک، سیرتی، کیرتی، گوردیای.. و ئەوانی تر هه موویان هه ر یه ک مانا ده گیرنه وه گه زینفون پاسی کردووه و ئەمە دەری ده خا په یوه ندیه کی ئۆر به هیز هیه له نیوان ووشه ی کوردی نیسته و (کورتی) کۆن و به پێی ئو بۆچوونه ووشه ی (Gardo) بایه ووشه یه کی بابلی بوویت و له بنه ر هتدا فارسی ی بوویت).

نوکتۆر ئەحمەد عوسمان له وه دواوه وه کوو چۆن عه ره به کان به شه عبی (فارس) یان وتووه (فرس)، به وجۆره ش ووشه ی (گورد) یش که مانای شه رکه رو ئازا ده گه یه نیت کراوه به کوردی له وانه شه ووشه ی (کورد) له (کاردا) ی بابلیه وه وه گیراییت.

ابن الاثیر له کتێبه کهیدا (الكامل في التاريخ) له لاپه ره ٩٢ ی دلو طبری له لاپه ره ٢٦٢ ی کتێبه که ی (تاریخ الرسل و الملوك) هه ر دوکیان باسی ئه و میان کردووه که سانیك (نمرود) و تاقمه که ی ویستبویان ئیبراهیم پیغه مبه ر بسووتیتن، ئه و ی فه رمانی سووتانه که ی ده رگه ریدو ناوی (هیزن) بووه و له ده می (شعیب الجبلی) یه وه پیستویه تی گوایه ئو هیزنه کورد بووه.

طبری له لاپه ره ٨١٧ ی هه مان کتێبا وتووێه تی (ئه رده شیر بابک) نامه یه کی له (ئه رده وان) وه پیگه یشتبوو، ئه رده شیر خه لکی کۆ کردی بووه وه ئو نامه یه ی بۆ خویندبوونه وه که ئه رده وان به ئه رده شیر ی وتبوو: ((ئهی دانیشتوانی ناو په شمالی کورد تۆ له په وشتی خۆت لاتداوه و به دهستی خۆت بۆ مرینی خۆت ده گه پتی، ئایا کێ پێگه ی به تۆ داوه ئو تاجه بکه یته سه رت و ئو ولاته بکه یته ژێر دهستی خۆته وه ؟)).

* * *

نوکتۆر ئەحمەد عوسمان ده رباره ی ئو نامه یه ی ئه رده وان بۆ ئه رده شیر ی ناردوه، وتووێه تی ده بی ئه رده شیر ی بابکی دامه زیننه ری ده و له تی (ساسان) کورد بوویت و له ئه نجامی ئو نامه یه دا ئه رده شیر دژی ئه رده وان ی پێنجه می

ملکی (شەشکانی) یاخی بووه شه‌پی له‌گه‌ل کربووه و له سالی ٢٢٤ی زایندا به‌سه‌ریا سه‌رکه‌وتوو.

(طبری)ش له کتێبه‌که‌یدا وتویه‌تی: ساتیک (بهرام چوبین) دژی (کسری نوه‌می) مه‌لیکی ساسانی پا‌په‌پیوو، کسری له ده‌ورو پشته‌که‌ی خۆی پرسیبوی ئاخۆ ئه‌و (بهرام) ه‌که‌ییه؟ له وه‌رامدا پێیان وتووو براهه‌کی هه‌یه ناوی (کورد) ه‌که‌ هه‌یشتا دلسۆزو لایه‌نگری (ئه‌برۆین) ه‌.

دینوری له لاپه‌ره /١٦١ی کتێبه‌که‌یدا (الأخبار الطوال) که‌ بق‌ یاسی باوو با‌پیرانی شاکانی ئێرانی ته‌رخانکربوو و تویه‌تی: ((شیاس) (له‌ ناو کوردا به‌ سیاوه‌حش به‌ ناویانگه‌) کو‌پی کیکاوسی کو‌پی قوباد پایکربو چوه‌ ناو ولاتی تورکه‌وه‌ کچی مه‌لیکی تورکی ماره‌ کرد، زۆری پی‌ته‌چوو ئه‌و مه‌لیکه‌ زالا‌که‌ی خۆی گوشت (که‌ مه‌به‌ست شیاسه‌) و که‌که‌ی خۆیشی به‌ سکی پ‌په‌وه‌ له‌ ترسی باوکی خۆی ده‌ریاز کردو مندالکی بوو ناوی نرا (که‌ یخسره‌و)، له‌ ناو چپاکانی کوردا ئه‌و کو‌په‌ گه‌وره‌و په‌روه‌رده‌ بوو). (ئه‌و شیاسه‌ که‌ له‌ ناو کوردا به‌ سیاوه‌حش به‌ ناویانگه‌و ئه‌وتری بوو به‌ خۆینی شیاه‌حش مه‌به‌ست ئه‌وه‌یه‌ به‌ گوشتنی سیاوس ئه‌و ناکو‌که‌ نه‌کو‌ژایه‌وه‌و درێژه‌ی کێشا).

بوکتور جه‌مال نه‌به‌ز له لاپه‌ره /١٠ی کتێبه‌که‌یدا سه‌رچاوه‌ /٩٤ به‌رپه‌رچی ئه‌وجۆره‌ بۆچوونانه‌ی داوه‌ته‌وه‌ هه‌روه‌کو‌و چۆن ئه‌مین زه‌کی ئه‌وجۆره‌ باسانه‌ی له‌و سه‌رچاوه‌ عریبانه‌دا بلاوکراوه‌ته‌وه‌ به‌جۆره‌ ئه‌فسانه‌یه‌کی له‌قه‌له‌م داوه‌، بوکتور جه‌مالیش له‌و سه‌رچاوه‌یه‌وه‌ به‌رپه‌رچی هه‌ندی له‌و یاسایانه‌ی داوه‌ته‌وه‌ که‌ یه‌کیکی وه‌کو‌و (مسعودی) و له‌ (التنبیه و الأشراف) دا بنه‌چه‌و رچه‌له‌کی کوردی بردۆته‌وه‌ سه‌ر عه‌ره‌بو له‌ کتێبیکی تریشدا (مروج الذهب و معادن الجواهر) بنه‌و رچه‌له‌کی کوردی بردۆته‌وه‌ سه‌ر ئه‌و گه‌جانه‌ی له‌ ترسی سه‌ری‌پ‌ین و می‌شک ده‌ره‌یتانی ئه‌ژده‌هاکه‌وه‌، به‌هۆی نوو چێشته‌که‌ری خێرخوای (زوحاک - ئه‌ژده‌هاک) ه‌وه‌ ده‌ریازبوون و دابوو یانه‌ که‌ژوکیو.

فیردوسی له‌و شانامه‌یه‌ی له‌لایه‌ن (Joonnes Augustusvullers) ه‌وه‌ بلاوکراوه‌ته‌وه‌، له‌ هه‌لبه‌ستی ٢٧ و ٣٨ دا به‌م نوو دێره‌ شیعه‌ر باسی کوردی کربووه‌:

کز آباد نیاید بدل برش یاد

کنون کرد زان تخمه دارد نژاد

ندارند دردل زیزدان هراس

بود خانهاشان سراسر پلاس

دوکتور جمال نه بهز بیجگه له و سه رچاوه یه ی پیشووی، له کتیییکی تریا سه رچاوه / ۲۱، لاپه ره / ۲۷یدا چه ند نمونه یه کی هیئاوه ته وه بی ئه وانیه به نیازتکی ناپاکی و نه زانی و به هاندان و راسپارده ی نوژمنانی کورد شتیان نویسه ده ریاره ی کورد ره گزی کورد که نه مه ی خواره وه ی کوردیه به یه کتیک له و نمونه نه که وتوویتی:

((مامۆستایه کی ئه لمانی پسی ووت : کورده کان دپنده و سه ره تایین و بی میژوو و بی کولتور و نه م راستیه م کاتیک بۆ روون بووه وه له نهسته مبول دۆسته تورکه کانم زۆریشیان ده ریاره ی کورد بۆ گتیراومه ته وه و ساتیک منیش (دوکتور جمال) لیم پرسی : ئایا هیچ کاتیک خۆی به زمان و وێژه ی کورده وه خه ریک کردیه ؟ له وه رامدا پی ووت ئاره زوی شتی و ناکه م.... ساتیک له مامۆستا ئه لمانیه که م پرسی ئه وه ی له دۆسته تورکیه وه بیستویه تی چی بووه ؟ له وه رامدا وتی : خۆ شته که ئاهاکرایه که هه موو کورد هه ر جه رده و قاچاخچی هه شیشه ن!!)).

دوکتور جمال له باسه که یدا ده پرسی و ده لی : تق بلتی ئه م کابرا ئه کادیمیه هینده نه قام بپیتو نه زانی له هه موو دنیا دا نه ته وه یه ک نیه بی میژوو بیت ؟ هه تا قه ره چو هینده سووره کانیش میژووی خۆیان هیه ... تق بلتی ئه م کابرایه باوه ی به و منه کا ئیمه ی کورد وێژه یه کی خه ملاو گه شه کوردو، مۆسیقایه کی شیرین و هه نه ریکی میلی پێشکه وتوویمان هه به ؟ تق بلتی ئه م کابرایه له وه نه گه یشتی بیت چه ته گه رییه کی یه که یه که و لێره له وێی سه ده گانی رابوردو نابێ بکری به پێوانه و پێناسه ی ره وشت و خوری میللته تیک له م سه ده یه دا ؟

ئه گه ر جه نابی پروفیسۆر له بانک برپه و په لاماردان و ده ستورێژی کردن بۆ سه ر ژنان و کوشتن و رووتکردنه وه بازگانیته تلیاکی رۆژانه ی ولاته کی بیخه به ره، باش وایه ته نه ا جاریک رۆژنامه گانی (Bildzeitung) و (Abendzeitung) یا (Morgen post) ی برلینی بخوینته وه وه کوو ئه وه ی له مانگی ئابی / ۱۹۷۱دا چون رۆژنامه کان بلایان کردبووه و تاقمیکه بانک بر له

شارى: ميونيخ ھەموو دانىشتوانى شارھەكەيان تۇقاندېبو، ئەگەر ئەم راستيانە لاي جەنابى پروفېسسور ئاشكرا نىن و سەريان لى دەرناكا، ديارە شايانى ئەو ە نىە مامۇستاي قوتابخانەى سەرەتايىش بىت چ جاي زانستگە.

دوكتۇر جمال لە لاپەرە / ۳۹ى ھەمان سەرچاۋەدا نمونەى پېچەوانەى ئەو ەى پېشۋوى باسكردو ە ساتىك (Herbert Rittinger) ويستبوى بچىت بۇ كوردستان، رۇژھە لاتناسىك نەسىھەتى كوردبو ە چىت چۈنكە كوردەكان رۇر سەرەتايىن بەلام ئەو ترس داي نەگرتو ساتىك گەپايە ە گەشتنامەكەى گەواھىكى تر بوو باسەكەى قوپىك بوو سووى بەدەمى ئەوانەدا بوختانىان بۇ كورد دەكرد.

دوكتۇر جمال نەبەز لەو باسەيدا بەرپەرچى بۇچۈنە بى بىنج و بناوانەكانى دوكتۇر مكنزىشى داۋەتە ەو لە كۇتاييدا وتويەتى : دوژمانان رۇرن... راستەوخۇو ناراستەوخۇ... دەى سا چىبكەين...؟ ەز لە كوردايەتى خۇمان بىننن و خۇمان بتويىننە ە؟ كۇل بدەين و ەز لەو داوايەمان بىننن كە ئىمەش نەتە ەيەكىن و ماقى خۇمان ەيە ەدەمانە ەى ئازادانە ە بە سەربەستى بۇين، يان ەر بە دىلى و تۇكەرى ەكوو مۇقى دەرەجە دوو بۇين ەروەكوو رۇژنامەنووسى ئەلمانى (Rolf w. Schloss) بى شەرمانە پېشنىازمان بۇ دەكا؟!

بهشی دوههم

(کوردستان به شیوه یه کی گشتی و باکووری کوردستان به تاییه تی)

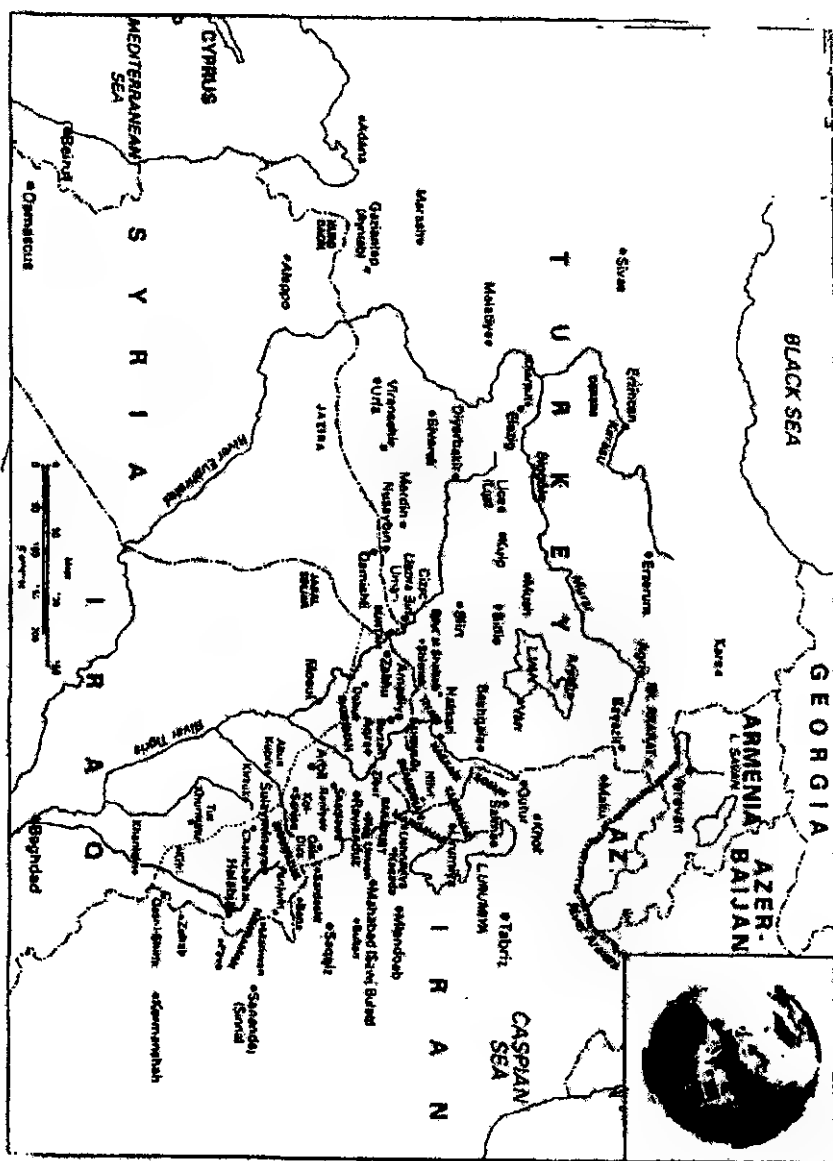
أ - جوگرافیای کوردستان و پروو پیوانهی کوردستان.

ب - سه رزمیری کوردو عه شیره ته گانی باکووری کوردستان.

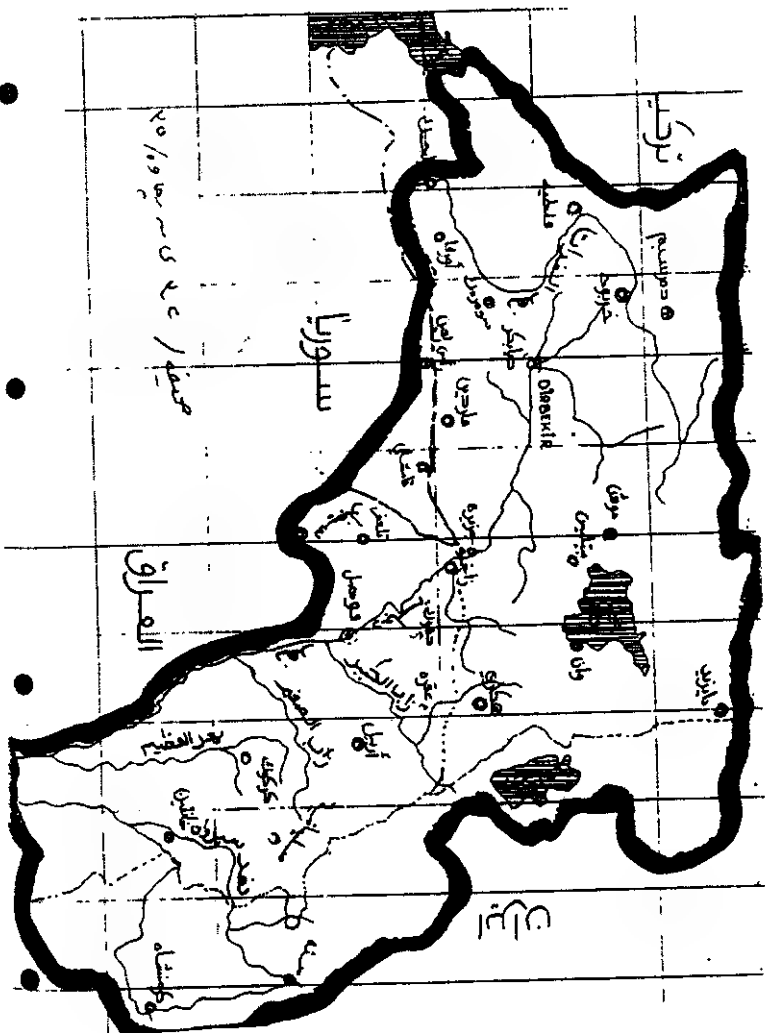
ج - زمانی کوردی و شیوه گانی.

د - ناینی کورد.

ه - ره وشتی کورد.

نہ خشہ ی کوردستان

نقشه‌ی کوردستان

ا - جوگرافیا و پو پیاو نهی کوردستان :

دهریاره‌ی جوگرافیای کوردستان و پو پیاو نه (مساحه) ی کوردستان کتیشه‌یه‌کی ژۆر هه‌یه و داگیرکه‌رانی کوردستان هه‌میشه ته‌قه‌لای نه‌وه‌یان داوه له هه‌چ کتێب و نه‌خشه‌یه‌کی جیهاندا باسی کورد و نه‌خشه‌ی کوردستانی تیا‌دا ناو نه‌بریت و گه‌لێک سه‌رچاوه‌ش به‌بیانوی نه‌وه‌ی کورد له‌ناو خاکی خۆیدا نه‌خشه‌یه‌کی سیاسی نه‌یه و هه‌رپارچه‌ی به‌به‌شێک ده‌ژمێردریت له‌خاکی نه‌ه‌ ولاتانه‌ی ده‌ستیان به‌سه‌ر نه‌ه‌ به‌شه‌ی کوردستاندا گرتوه‌ه‌ باسی نه‌خشه‌ی کوردستانی پشت گوێ خستوه‌، به‌لام له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا نووسه‌رو زاناو لێکۆله‌وه‌ی بیگانه‌ی واش هه‌بووه‌و هه‌یه ته‌قه‌لاکانی دژمنی کورد کاری تی‌ته‌کردن و هه‌ریه‌که‌یان به‌پێی شاره‌زابوونی خۆی ده‌ریاره‌ی جوگرافیای کوردستان دواوه‌و به‌رپه‌رچی نه‌ه‌ درۆ ده‌له‌سانه‌یان داوه‌ته‌وه‌ که دژی کورد بلا‌وکراوه‌ته‌وه‌.

له‌م باسه‌دا هه‌ول نه‌ده‌م له‌و سه‌رچاوانه‌ بدویم به‌ شێوه‌یه‌کی زانیاریانه‌ باسی جوگرافیای کوردستانیان کردوه‌، که بیگومان ناتوانرێ باسی جوگرافیای باکووری کوردستان له‌ هه‌موو جوگرافیای کوردستان جیا بکێته‌وه‌:

باسیل نیکتین له‌ کتێبه‌که‌یدا سه‌رچاوه‌ / ٥٤ ده‌ریاره‌ی جوگرافیای کوردستان وتویه‌تی: کوردستان له‌ باکووره‌وه‌ ناوچه‌کانی ئازربایجان و له‌ رۆژئاوا‌یدا عێراقی عێسی و له‌ باشووریدا خوزستان و له‌ رۆژه‌لاتیا عێراقی فارسی بووه‌ به‌پێی کتێبه‌که‌ی (قزوینی) که (نزهة القلوب) ه‌، چاپی ساڵی ٧٤٠ ی کۆچی، وتویه‌تی له‌ سه‌ده‌ی چواره‌می زایندا کوردستان بریتی بوو له‌ (١٦) قه‌زای ئیداری و هه‌موو میژوو نووسه‌کان له‌سه‌ر نه‌وه‌ن نه‌ه‌ ووشه‌ی کوردستانی فارسی‌یه‌ هه‌ر نه‌وه‌یه‌ عه‌ره‌به‌کان پێ‌یان وتوه‌ه‌ (مقاطعة الجبال)، به‌لام به‌شه‌که‌ی کوردستانی ئیمێرق که‌وتۆته‌ ناو چوارچێوه‌ی سنووری تورکیا و عێراقه‌وه‌. له‌بۆی هاتنی مه‌غۆله‌کان و هێرش بردنیان بۆ سه‌ر کوردستان، کوردستانی ئێران مایه‌وه‌ سه‌ر ناوچه‌ شاخاویه‌کان و پاش نه‌وه‌ فارسه‌کان همدان و لوپستانیان خسته‌ژێر ده‌سه‌لاتی خۆیا نه‌وه‌و مایه‌وه‌ سه‌ر (نه‌رده‌لان) که پایته‌خته‌که‌ی (سنندج - سنه‌) بووه‌.

له کۆتایی سه دهی حه فده هه مدها عوسمانیه کان ووشه ی کوردستانی تورکیایان به یه کیک له ویلایه ته کان ناو بردوه که (درسیم) و لیوای (موش) و دیاربکر بووه . به لام ئیمړی کورد له ناو خاکیکێ فراوانا ده ژێ که له نزیك بغداد هه دهس پێ ده کات و له ده رووبه ری (مندی) یه وه به درێژایی سنووری ئێران و عراق به په و باکور ده چیت و به ناو خاکی ئێران و تورکیادا ده پها مه تا ده گاته چپای (ئارارات) . نه مین زه کی له کتێبه کهیدا سه رچاوه / ۱۳۲۲ دا ئاماژه ی بۆ نه خشه جوگرافیا ییه که ی (مارک سایکس) کردووه و وتوویه تی به پێی یاداشته که ی (سن مارتین) باسی ولاتی (کوردوئین) کراوه که (کوردچیخ) بیشی پێ و تراوه که به زمانی ئه رمه نی مانای خاکی کورد ده گرێته وه و به زمانی (چرکسی) بیشی پێ و تراوه (کرد چیکو) که که وتوته نێوان ناوچه ی (واسپورکان — وه رگیزی کتێبه که ی نه مین زه کی محمد علی عونی وتوویه تی واسپورکان ناوچه یه کی ئه رمه نی بووه) و له خوارویدا ناوچه ی ئاشور بووه .

به لام له کتێبی (میژووی رۆژه لاتی کۆن) دا نویسنی (نورمان) و تراوه شوینی کورد له خلیجی فارس هه مه تا ده ریاچه ی (قزوین) ه .

لێکۆله ره وه ی به ناویانگ (مستر Lestrangle) له کتێبه کهیدا (The loads of the Eastern caliphate) چاپی لندن سالی ۱۹۰۵ و توویه تی ولاتی کورد له پێنج ناوچه پێک هاتوه : خوزستان ، شاخه کان ، عراق ، ئه ران (موکان — موقان) و ئازربایجان . نه مین زه کی له باسه کهیدا وتوویه تی ووشه ی کوردستان بۆ یه که م جار له لایه ن سه لجویه کانه وه به کاره ی تراوه و چوارچێوه ی سنووری کوردستان به پێی ده سه لاتی داگیرکه ران که م و زیادی کردووه .

به پێی کتێبی (نزهة القلوب في المسالك والممالك) ی (حمدا لله المستوفی) میژووناسی به ناویانگ له کتێبه فارسیهیدا وتوویه تی شاری (به هان) که هه شت میل له هه دانه وه دووره پایته ختی مقاطعه ی کوردستان بووه و له دواییشدا شاری (سلطان ئاباد) کراوه به پایته ختی (له په راویزی لاپه ره / ه ی کتێبه که دا و تراوه سولتان ئاباد چم چمالی ئیسته بووه .

به پێی کتێبه که ی حمدا لله المستوفی کوردستان بریتی بووه له (۱۶ ناوچه) ، که وه رگیزی کتێبه که ی نه مین زه کی له په راویزی لاپه ره / ۶ ی کتێبه که ی نه مین

زهکی دا ناوه‌کاني ئه‌و ناوچانه‌ی به‌م جوړه ناو بریدوه : (ئالانی، ئالیشتار، بهار، خفتیان، دریندی تاج خاتون، دریندی زنکی، داربیرلو، یزییل - وتوویه‌تی راستیه‌که‌ی زییل بووه، دینور، سلطان ئاباد، شهرزور، کرمنشاه، کرندو خوشان، کنکور، ماهی دشت، واسطام - بهستون).

ئو‌ی له‌و په‌راویزه‌دا ده‌ری ئه‌خا ئه‌و ناوچانه بریتی بوون له‌وانه‌ی رۆژه‌لاتو باشووری کوردستاندا بوون و ئاماژه بۆ ناوچه‌کاني باکور نه‌کراوه له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی (میسټر Lestrangle) یش یه‌ک ناگرتیه‌وه که باسی پینچ ناوچه‌ی کردووه.

ئهمین زه‌کی له‌ لاپه‌ره / ٩ ی کتیه‌که‌یدا دویاره باسی ئه‌وه‌ی کردووه که سنوری کوردستان به‌پێ ده‌سه‌لاتی داگیرکه‌ران گۆڤدراوه‌و بۆ نمونه‌ی ئه‌وه وتوویه‌تی : به‌ر له‌ شه‌پی قرم (له‌ نیوان عوسمانی و روسدا) کوردستان (مه‌به‌ستی ئه‌وه‌ی ژێر ده‌سه‌لاتی عوسمانی بووه) بریتی بووه له‌ لیواکاني (وان، هه‌کاری، بایزیدو موصل) به‌لام دوا‌ی ئه‌و شه‌په ئه‌و ناوچانه به‌سرانه‌وه به‌ (ئه‌رنیڤۆم) ه‌وه.

ئه‌گه‌ر له‌ زه‌مانی عوسمانیدا هیلێک بکیشرایه که له (قارص) ه‌وه ده‌ستی پێ بکرایه‌و به‌ ئه‌رنیڤۆم ئه‌رنجان و ده‌رسیم و خربوطدا برۆشتایه تا ده‌گه‌یشته دیاریکرو له‌وێوه به‌ درێژی‌ی رویاری دجله برۆشتایه هه‌تا (جبل حمیرین)، ده‌توانرا ئه‌وه به‌ هیلێ رۆژئاوای کوردستاندا دابنریت.

ئه‌ولیا چلبی له‌ گه‌شته‌که‌ی سالی ١٠٦٥ ی کۆچیدا / سه‌رچاوه ٥١ / ولاتی ئه‌رنیڤۆم (ئه‌رنن پۆم) ی به‌ سنوری باکووری کوردستان داناوه که له‌ وێوه به‌ شاره‌کاني: وان، هه‌کاری، جزیره، عمادیه، درتنگ تپه‌پ ده‌کات تا ده‌گه‌یه‌ بصره که درێژی‌یه‌که‌ی (٧٠) قوتاغ و پانتاییه‌که‌ی له‌وه که‌متر بووه.

نوکتور جه‌مال نه‌به‌ز له‌ لاپه‌ره / ١٧ ی سه‌رچاوه / ١٤ دا وتوویه‌تی: ((به‌لای که‌مه‌وه له‌ سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مدا له‌ لایه‌ن سولتان (سهنجه‌ی سلجوقیه‌وه به‌ شیوه‌یه‌کی ره‌سمی دان به‌ بوونی نیشتمانی کوردا نراوه‌و ناوی کوردستان به‌ درێژی‌ی سه‌ده‌کاني ١٦-٢٠ له‌ ئه‌ده‌بیاتی سیاسی و ناسیاسیی ده‌وله‌تی قاجاری و عوسمانی و قه‌یسه‌ری روسیا و ئه‌روپای رۆژئاوا دا ناوی هاتووه‌و له‌ سه‌ده‌ی شازده به‌ دواوه چه‌ند نه‌خشه‌یه‌کی کوردستان له‌ لایه‌ن ئه‌روپییه‌که‌نه‌وه

کیشراوه که یه کیک له وانه نه و نه خشه به له لایه (A. lafvereri) ی نیتالیوه له سالی ۱۵۶۱ داو نه خشه به کی تر له سده ی حه فده دا له لایه جوگرافیا زانی فهره نسی (Guillau Mede La Croyere) که له نیوان سالانی ۱۶۷۵ - ۱۷۲۶ دا زیاره کیشراوه و ووشه ی کوردستان له لایه بیلوماشو گه شتوره ره کانی نه وروپاوه له سده ی شانزده مه مه وه به کار هینراوه.

کوردستانی نیمه ی به نیشتمانیک دانه نریت که زمان و کلتوری تاییه تی خوی هیه، بۆ وینه له و داخواریه دا که دوو سناتوری به لچیکی (خاتم Ven Puymbroeck) و (P. Ven Roye) له ۱۶۸۵/۷/۱۷ دا بایان به حکومه تی به لچیکا بۆ نه وه ی ده سدریزی کردنی رژیمی تورک به رامهر کورد بخریته به رچاوو سنوریک دابنریت بۆ نه وه ده سدریزی کرنه، له پیتشه کی داخواریه کانیانا ده ریاره ی کوردستان و وتویانه: ((کوردستان ولایتیکه له سه ر نه خشه ی جیهان ده ستنیشان نه کراوه، به لام له روی زمان و کلتوره وه به یه که وه به ستراره و ژماره ی کورد نزیکی ۲۵ ملیۆن ده بییت. کوردستان ده که وینه ناوچه رگی ئاسیای ناوه میسته وه ره نگه بيشکه ی شارستانیتی نیمه ش بییت و نزیکی چوار هزار سالیک ده بی به و ناووه یا به ناویکی تروه و ناسلوه)).

مارسیلا گالیتی له کتیه که یه دا، سه رچاوه /۷۴ ده ریاره ی جوگرافیای کوردستان مه ولای دوه و ده کو سه رچاوه کانی تر باسی هه ندی نه ماره تی کوردی کردوه که و توهیته کوردستان کراوه به پیتج نه ماره تی گه وره ی نیسلامی به وه که له ژیر ده سه لاتی (بایی عالی) دایه و هه ندیکی توبش له ژیر ده سه لاتی فارسی دایه و نه وانه ی ژیر ده سه لاتی بایی عالی بریتین له : بدلیس، جزیره - که لای هه ندی له شاره زایانی جوگرافیا به مه له که تی (Bolimi) - که مه به ست جزیره و بۆتانه) ناسراوه، نه ماره تی عمانیه، نه ماره تی جۆله میترگ، نه ماره تی قه لچوالان (مه به سستی بابان بووه) که ده توانری له نه ماره تانه (۱۲) هزار چه کدار پیک بییت. (لام وایه نه و کتیه ی سه رچاوه /۷۴ مه رچه نده و تراوه له رۆما سالی ۱۹۷۸ چاپکراوه، به لام وادیاره به رله ماوه یه کی زۆر نوسراوه و ناماژه کراوه بۆ بلۆکرنه وه، چونکه باسی زۆر روودلوی تیادا کردوه به ر له سالی ۱۹۷۸ رویداوه، جگه له وه وادیاره زانیاریش ده ریاره ی نه ماره ته کانی کورد

هه‌ڕه‌وه‌نده بووه که ناوی هه‌تانه‌و گه‌لێک نه‌ماره‌تی تریش هه‌بووه ناوی نه‌هه‌تانه‌و.

ماريلا گالیتی له باسه‌که‌یدا وتویه‌تی کورده‌کان له‌ناو خۆيانا له‌سه‌ر سه‌رکردایه‌تی ناڕێکن و یه‌ک ناگرن. له‌ لایه‌ره‌/٢٩٠ی ئه‌و سه‌رچاوه‌دا ماريلا باسی گه‌په‌ده‌یه‌کی کردووه ناوی (Agostino March) بووه‌ له‌ نیوانی ١٨٠٥ — ١٨٧٥دا ژیاوه‌ و کتێبی ده‌رکردووه‌ ده‌ریاره‌ی گرنگی‌تی کوردستان له‌په‌وی باززگانیوه‌ (لام وایه‌ ئه‌م سه‌رچاوه‌یه‌ تاکه‌ کتێبه‌ که‌ باسی گرنگی کوردستانی کردبێت له‌ رووی ستراتیژی باززگانیوه‌) که‌ وتویه‌: ((له‌ناوی ئه‌وه‌ی له‌ ده‌ریادا رێگی (رأس رجاء الصالح — خواروی ئه‌فریقا) دۆزایه‌وه‌، ئیتر بایه‌خدا نه‌ کوردستان له‌ رووی پێگه‌یانی ها‌توچ‌کردنی باززگانیوه‌ به‌ناو کوردستانا که‌م بووه‌وه‌ چونکه‌ ناوی ئه‌وه‌ ئیتر پێویستی به‌وه‌ نه‌ما مالی باززگانی که‌ له‌ ده‌ریای سپیه‌وه‌ ده‌هات ناچاربێت به‌ناو خاکی کوردستانا به‌ولاغ و که‌رو ئیستر بگوێزێته‌وه‌ بۆ رۆژه‌لات)).

ماريلا گالیتی ئاماژه‌ی بۆ کتێبه‌که‌ی (جوزیپ کامباتلی) کردووه‌ به‌ناوی (مێژووی ناوچه‌کانی کوردستان) که‌ له‌ نیوان سالانی ١٧٦٢ — ١٨٣٥دا ژیاوه‌ و ئه‌و کتێبه‌ له‌ سالێ ١٨١٨ له‌شاری (ناپولی) چاپکړوه‌ که‌ به‌ یه‌که‌م کتێب ده‌ژمێرێت هه‌تا ئه‌و سه‌رده‌مه‌ی ئه‌و که‌ هه‌موو کتێبه‌که‌ی ته‌نها بۆ کوردستان ته‌رخان کرابێت له‌لایه‌ن نووسه‌ریکی بێگانه‌وه‌.

ده‌ریاره‌ی جوگرافیا‌ی کوردستان، دریه‌ محمد علی عونی له‌ کتێبه‌که‌یدا سه‌رچاوه‌ /٣٥ ئاماژه‌ی بۆ باسیکی (طبری) کردووه‌ که‌ وتویه‌تی هارون الرشید له‌ سالێ ١٧٤ی کۆچیدا که‌ چۆته‌ (باقردی) و (بازیدی) له‌وی کۆشکێکی دروست کردووه‌ و شاعیری که‌ ده‌ریاره‌ی ئه‌و کۆشکه‌ وتویه‌تی :

بقردی و بازیدی مصیف مریع وعذب یحاکي السبيل برودة

ویقداد ما بغداد اما ترابها فجمروا ما حرها فشدید

(له‌ راستیدا ئه‌و دووبێته‌ نه‌ له‌ کێش و نه‌ له‌ قافییه‌دا له‌گه‌ڵ یه‌که‌تردا رێک ناکه‌ون و دهریش نیه‌ هه‌ر دێره‌ هه‌ی شیعیریکی جیاوازی بووبێت) یا قوت الحموي له‌ (أبن الأثیر) هه‌و وه‌ری گرتووه‌ که‌ وتویه‌تی ولاتی بقردا به‌شێکه‌ له‌

ولایتی جزیرہی ابن عمر کہ لہ ۲۰۰ شارو دیتہات پٹک ماتووه. دریہ محمد علی
عونى ئه لی:

نیشتنه وهی که شتی قوح له سه ر چپای جودی له قورئاندا باسی کراوه:
(واستقرت علی الجودی) ده رباره ی روپیئوانه ی (مساحه) ی کوردستان چه ند
سه رچاوه یه ک باسیان کردووه. دریہ محمد علی عونى روپیئوانه ی کوردستان به
پتر له (۵۰۰) هزار کیلومتري چوارگوشه ی داناوه و وتوویه تی: (رامبو) ی کاتبی
فرنسی ئه و ژماره یه ی به (۵۲۰) هزار کیلومتري چوارگوشه یی داناوه.

به لام ولید حمدي الأعظي له کتیبه که یدا سه رچاوه ۲۲/ روپیئوانه ی هه موو
کوردستانی به (۴۰۹۶۵۰) کیلومتري چوارگوشه یی داناوه و وتوویه تی له و ژماره یه
(۱۹۴۴۰۰) کیلومتري له باکووری کوردستان دایه و به رزترین چپای کوردستان
بریتیه له چپای ئارارات که لای کورده کان به چپای ناگری به ناویانگه و لای
ئهرمه نیه کان به شوینیکی رڤر پیرۆز دایه نریت و پتی ده ئین (ماسیس).

چپای ئارارات ده کری به سوویه شه وه: ئاراراتی که وره و ئاراراتی بچووک و
به رزترین لوتکه ی ده گاته (۵۱۶۸) مەتر له ئاراراتی که وره دلو له ئاراراتی بچووکدا
به رزترین لوتکه ی (۳۹۱۴) مەتره به لام عبدالرحمن قاسملو له سه رچاوه ۱۶/ دا
به رزایی چپای ئاراراتی به (۵۲۲۸) مەتر داناوه وه له نوای ئه و چپای (په شکز) یه
له ناوچه ی (جیلو) که به رزاییه که ی (۴۱۶۸) مەتره و به رزایی ئاراراتی بچووک
(۳۹۲۵) مەتره که جیاوازیه کی ناشکرا هه یه له گه ل ئه وه ی ولید حمیددا.

ده رباره ی گۆله کانی باکووری کوردستان ولید حمدي باسی نوو گۆلی کردووه
یه که م گۆلی (وان) که به رزاییه که ی له ژووور ته ختایی ده رباره بریتیه له
(۱۷۱۵) مەتره قولاییه که ی (۱۰۰) مەتره ئاوه که ی پرپه له ماده ی هۆڤدلو بۆ
خواردنه وه ده س نادلو روپیئوانه ی به شتیوه یه کی گشتی بریتیه له
(۱۴۶۰) کیلومتري چوارگوشه یی.

گۆلی نوهم وه کوو ولید حمدي باسی کردووه ناوی (کب) ه ده که ویته ژوورو ی
ئاراراته وه و ئاوه که ی شیرینه چونکه له توانه وه ی به فر پٹک دی و سه وزایی و
له وه پرگایه کی رڤری به ده ورا هه یه و روپیئوانه که ی (۱۵۰۰) کیلومتري
چوارگوشه ییه. (ده رباره ی گۆلی نوهم که ولید حمدي باسی کردووه، چاوم گنڤا

به نه خشي باكووری كوردستاندا به لام ناوی (كب) م به رچاونه كه وت به لكو گوليك
هه به به ناوی (Keban - كييان) كه رهنكه مه به سستی نه مه بیت).

نهوی سه رنچ پاده كيشيت له وهی وليد حمديد ده رباره ی پووپيوانه ی گوتی
وان كه وتوويه تی بریتيه له (١٤٦٠) كيلومتري چوارگوشه یی، له وه نه چی
هه له یه کی چاپه مه نی بی، چونكه گوتی وان پووپيوانه كه ی له هی (كب - كييان)
زۆر گه وره تره كه نه مه ی دواپی به (١٥٠٠) كيلومتر ژماردوه وهوی تر عبدالرحمن
قاسملو له كتيبه كه یدا ده رباره ی پووپيوانه ی (وان) كه به (٣٧٦٥) كيلومتري
چوارگوشه یی داناه ده بی راسترييت له وهی وليد حمدي.

ده رباره ی پووپیوانی هه موو كوردستان عبدالرحمن قاسملو به (٤٠٩٦٥٠)
كيلومتري چوارگوشه یی داناه كه به قهده پووپیوانه ی هه موو به ریتانیاو هۆلنده و
بلچيكاو سويسره و دانيمارك زۆر تره. ده رباره ی رووباره كانی ناو خاکی
كوردستان عبدالرحمن قاسملو باسی سی رویاری كوردستانی كردوه :

١- رویاری ئاراس : به ناوچه ی (بینگول) دا نه پواتو له نیوانی سنوری تورکیا و
روسیا و ئیراندا تیپه ر ده كاتو تا ده گاته ده ریای (خزر - قزوین) و دريژایی رووباره كه
(٩٢٠) كيلومترو (٤٢٥) كيلومتري به ناو خاکی كوردستاندا ده روا.

٢- رویاری دجله : له گولاوی (نوغول - جوك) له نیوان شاخی توروس، له
رۆژه لاتي خوارویدا كه ده كه ویته باكووری شاری دیار بكر هه لده قوئیت و
دریژاییه كه ی (٦٠٠) كيلومه تره و (٤٠٠) كيلومه تري به ناو خاکی كوردستانا تیپه ر
ده كات.

٣- رویاری فرات : به شیکي له (دولوته پ) له باكووری نه زېزۆم هه لده قوئیت كه
نه و به شه ی پینی ده ئین (قره صو). دریژاییه كه ی نه و به شه (٤٦٠) كيلومه تره و
به شه كه ی تری له (ئالان داغ) هه هه لده قوئیت كه دریژاییه كه ی (٦١٥) كيلومترو
هه ردوه به شه كه ی له باكووری رۆژئاوای شاری (نه زیف) یه ك ده گرن و ده بی به رویاری
فرات.

ده رباره ی یه كه م سه رچاوه یه كه باسی جوگرافیا ی كوردستان و پووپیوانه ی
كوردستانی كردوه بریتيه له كتيبی شرفنامه ی بدلیسی كه نوكتور كمال
مه زه به به لاپه ره ٣٥ ی سه رچاوه ٣٩ دا وتوويه تی : ((شرفخانی بدلیسی یه كه م

که سه هه‌ولی دلو به شیوه‌یه‌کی دروستو بی پیچو په‌ناو ده‌سکاریکردن سنوری کوردستان دیاری بکاتو به‌رلو، به‌تاییه‌تی له رۆژگاری سه‌لجووقیه‌کانا ووشه‌ی کوردستان به‌و‌له‌ب‌ندانه وتراوه که که‌وتیونه نێوان نازریایجان و لوپستان و رۆژناوای زنجیره شاخه‌کانی زاگروسه‌وه، به‌لام له شرفنامه‌دا سنوری کوردستان له (ملاطیه) وه ده‌س پی‌ده‌کاوه سه‌ر رۆخی خلیج (مه‌به‌ستی خلیجی فارس — عربیه) کوتایی نیتو نه‌م بو‌چوونه‌ی شوفنامه له‌ده‌ستنی‌شان‌کردنی جوگرافیا و سنوری کوردستاندا نیشانه‌ی سه‌رم‌تای په‌یدا‌بوونی هه‌ستی نه‌ت‌وله‌یه‌تی بووه له‌ناو سه‌ردارانی کورد)).

میجر تویل له‌گه‌شته‌که‌یدا، سه‌رچاوه / ۲۷، له‌لاپه‌ره / ۱۰ ایدا ناوی شوینو نه‌و گوندانه‌ی له‌باکووری کوردستاندا پیا‌گه‌پاوه له‌گه‌ل ناو‌عه‌شیره‌ته‌کان و سه‌رکرده‌کانی توهار کردووه که له‌به‌شی ناوی نه‌مه‌دا باسی نه‌و گه‌شته‌ی میجر تویل نه‌که‌ینو له‌به‌رگی نه‌وه‌میشدا هه‌ندی له‌و باسه‌ی که په‌یه‌ندی به‌رووله‌وه‌کانی ناوی شه‌ری په‌که‌می جیهانی‌وه به‌دوریرێژ باسی ده‌که‌ین.

تویل له‌گه‌شته‌که‌یدا ده‌ریاره‌ی ناوی شوینو ناوچه‌کانی باکووری کوردستان به‌پیتی نه‌و نه‌خشه‌یه‌ی له‌به‌رده‌ستدا بووه، وتوویه‌تی رۆژیه‌ی ناوه‌کان بریتین له‌زاراوه‌ی تورکی که له‌لایه‌ن تورکه‌کانه‌وه ناماده‌کراوه وه‌یا له‌لایه‌ن شه‌و گه‌پیده نه‌وروپیه‌نه‌ی به‌کوردستانا گه‌پاون و زمانی کوردی‌یان نه‌زانیه‌وه وادیاره‌ چهند پولیسیکی تورکیان له‌گه‌لا بووه‌و ناوه‌کانیان بو‌کردون به‌تورکی و نه‌وانیش به‌پیتی نه‌وه تواریان کردووه و به‌جۆره ناوه کوردیه‌کان گۆپاون به‌تورکی (میجر تویل له‌گه‌شته‌که‌یدا جلالت بدرخان و کامرانی برای و نه‌کریمی جمیل پاشای دیاریکی له‌گه‌ل‌دا بووه).

له‌پاستیدا نه‌وه‌ی میجر تویل باسی کردووه ده‌ریاره‌ی گۆپینی ناوی شوینو ناوچه‌کان و گونده‌کان و عه‌شیره‌ته‌کان، ته‌نها نه‌مه‌ه‌ر له‌باکووری کوردستاندا رووی نه‌دلو به‌لکو له‌رۆژه‌لات و باشووری کوردستانیشدا هه‌مان شت کراوه‌و له‌باشووری کوردستاندا کاریه‌ده‌ستانی عراق گه‌لێک شوینو ناوچه‌یان له‌کوردی‌یه‌وه گۆپیوه‌و ناوی تازه‌ی عه‌ره‌بی‌یان بو‌دان‌اوه و به‌پیتی برپاری ره‌سبی ناوه‌ کوردیه‌کان لاپراون.

عەمەد الدینی دەولەتی، که کوردیکی ناوچەیی کرماشانە لە نامیلکە یە کدا بە ناوی (کوهەای ناشناختە) باسی ئەو کەژو کێوانەیی رۆژە لاتی کوردستانی کردووە که ناوەکانیان لە کوردیەو گۆراو بۆ فارسی و بۆ ساغکردنەوێ ئەو مەبەستەیی وەکوو خۆی باسی کردووە پەنای بڕێژتە بەر (ئافنیستا) که ناوە راستیە کۆنەکانی تیادا باسکراوە.

ئەوێ شایانی باسە، نوکتۆر فؤاد حمە خورشید کتیبیکی تایبەتی بە ناوی جوگرافیای کوردستانەو چاپکردووە، بە لām بە داخەو ئەو سەرچاوەیی ئەو دەسگیر نەبوو تا سوودی ئی وەر یگرم لە م باسەدا.

ب - سەرژمێری کوردو عەشیرەتەکانی باکووری کوردستان

۱ - سەرژمێری کورد :

ژمارەیی کورد لە هەموو کوردستانا بە شێوەکی گشتی و لە باکووری کوردستانا بە جیا باسیکی ئالۆزەو تا ئێستە کورد دەسلاتی سیاسی نەبووە بە شێوەیەکی سەریەخۆ دوور لە دەستێوەردانی داگیرکەرانی ولاتەکی بزانیت ژمارەیی تەواوی کورد چەندەو داگیرکەرانی کوردستان تا ئێستە دژی ئەوێ ژمارەیی کورد ئاشکرا بکەیت و رێگەیان نەداوە لە کاتی سەرژمێریدا کورد بە ئارەزووی خۆی ناو و نەتەوایەتی خۆی تۆمار بکات و لە باکووری کوردستاندا دان بە میللەتی کوردا نەنراوەو نانری وێ (تورکی شاخاوی) حساب دەکەین، بە لām لە گەل ئەوێ شەدا هەندێ نووسەر ئەگەر بۆیان پەخسابیت هەولیانداوە شتێک دەریارەیی کورد بزانن ئەگەرچی بەرەمی تەقە لاکیان رۆر جار پڕ لە کەم و کوپی بووە.

ئەمێن زەکی لە لاپەرە ۱۹/ی سەرچاوە ۳۲/دا دەریارەیی ژمارەیی کورد و تەوێتی :

((ئەو میللەتانی لە ناو ولاتی عوسمانیدا بوون بەهۆی شەرەو تەووشی گەلێک کارەسات بوون و ژمارەییەکی زۆریان ئی ئاوارە کراوەو تەووشی برسییتی و نەخۆشیی کوشندە بوون و باج و سەرانیەکی زۆریان ئی سەنراوەو بووە بەهۆی

له ناوچونی هه زارانیان که کورد له ریزی میلیله تانی ناو ده وله تی عوسمانیدا له هه موویان زۆرتر زیانی پی گه یشتوه و ژماره ی که م بۆته وه .

له سالی ۱۹۱۷دا که هیزی نوهه می سوپای عوسمانی تووشی برسیتی بوو، به شیکی زۆری دانیشتوانی ناوچه ی دیاریگر ئاواره و په رها وه بـوون و رویانکرده موصل و حلب و نه ده نه و له و شویتانه دا ژماره یه کی زۆریان سـردن و له ناو چوون و له نه دجامی شه پی دهرسیمی سالی ۱۹۲۱ یشدا ژماره یه کی ئیجگار زۆری کورد کورژلو ولای خویان به جی هیشته .

هه روه ها له شۆرش شیخ سعیدی پیران له سالی ۱۹۲۵دا له شۆرش ناگری داغدا باکووری کوردستان تووشی ویزانی بوو، به هه زاران کورد کورژلو سیاسه تی به زۆر کردنی کورد به تورک به ئاشکرا ده سته پیکرد، له بهر ئه و هویانه شتیکی زۆر گرانه بوتری سه رزمیری فلان شوین نه وه نده یه، بۆیه ناچارم په نا بیه مه بهر ئه و به لگه و نوکومیتخانه ی بهر له شه پی به که م باسی ژماره ی کوردیان کردوه .

(مارک سایکس)ی به ناویانگ له کتبیبه که یدا (The caliph last herbage) به نووردیژی باسی عه شیرمه کورده کانی باکووری کردوه و به پیی نه خشه که ی ئه و هیلای عه شیرمه تکان له ولای عوسمانیدا بریتی بووه له هیلای : ئالشکرد - نه رزپۆم - نه زردجان - زارا ئه گین - ملا طیه بهسنی - بیره جک - ئورفه - خواروی طورعا بدین - جی پۆژگی رویاری زنی گه وره .

دائیره ی معارفی ئیسلامی له لاپه ره / ۴۴۰دا له بهرگی چواره میدا دهریاره ی کورد و توویه تی : ژماره ی دانیشتوانی ویلایه ته کانی نه رزپۆم، وان، بدلیس، خربوط له پیش شه پی به که مدا (۶۴۲) هه زار که س بووه (به لام نه مین زه کی خوی له کتبیبه که یدا که له سالی ۱۹۳۱دا نوسیویتی ژماره ی ئه و ویلایه تانه ی به (۴،۵) ملیۆن داناهه). نه مین زه کی له هه مان کتبیبا ئاماژه ی بۆ کتبیسی (زه رد) کردوه که له لاپه ره / ۲۳یدا که حکومه تی فرسه له سالی ۱۰۳۹ی کوجیدا به رامبه ریه ۱۸۹۲ی زایین چاپی کردوه (بیگومان ئه و سالی هجری به ی له کتبیبه که ی نه مین زه کیدا چاپکراوه، هه له ی چاپه مه نیه و راستیه که ی بریتیه له سالی ۱۳۳۹ی کوجی).

به پێی ئەم کتێبه ژماره‌ی کورد به (٢٠١٢/٨٩٧) که‌س دانراوه‌و به‌رامبه‌ر به‌مه‌ (جنرال سیلانجی)ی روسی ژماره‌ی کوردی باکووری له پێش شه‌پی جیهانه‌ها به (٢٨٠٠٤٧٥) که‌س تو‌مار کردووه‌و به‌رامبه‌ر به‌و ژمارانه‌ حکومه‌تی عوسمانی له‌ سه‌رژمێریه‌کانی خۆیدا به‌ر له شه‌پی یه‌که‌م ژماره‌ی کوردی به شێوه‌یه‌کی ره‌سمی به (٢٥٢٧/٨٤٠) که‌س داناهه‌.

ئه‌مێن زه‌کی له کتێبه‌که‌یدا (که له سالی ١٩٢١دا چاپکراوه) وتویه‌تی : له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئێسته شتیکی بۆ سو‌ده ئه‌گه‌ر بو‌ترێ ژماره‌ی کورد ئه‌وه‌نده‌یه چونکه له‌ سه‌ر ژمێری ره‌سمی تورکی ئیمپه‌ردا له باسی تورک به‌ولاوه باسی سه‌رژمێری هه‌چ مبلله‌تیکی تری ناو تورکیا نه‌کراوه‌.

دائیره‌ی معارفی ئیسلامی له لاپه‌ره /٢٢٦ی به‌رگی دو‌هه‌میدا له باسی لیوای هه‌کاریدا به‌رله شه‌پی یه‌که‌م به (٣٠٠) هه‌زار که‌سی باسکردووه‌، که‌چی به‌پێی کتێبی (المناک جوتی) که ئه‌مێن زه‌کی له لاپه‌ره /٢٣—٢٤ی کتێبه‌که‌یدا باسی کردووه‌ وتویه‌تی له سالی ١٩٢٧دا ژماره‌ی کورد له هه‌کاریدا به‌جۆرێک که‌م بو‌وه‌وه که گه‌یشته‌بووه (٢٥) هه‌زار که‌س و کتێبی (التقویم السیاسی السنوی) له سالی ١٩٢٦دا له لاپه‌ره /١٣٠٩دا ژماره‌ی هه‌کاری به (٣١٥٦٨) که‌س داناهه‌.

ئه‌مێن زه‌کی ده‌ریاره‌ی که‌م بو‌ونه‌وه‌ی ویلایه‌تی بدلیس وتویه‌تی که‌ چوار لیوا (بدلیس، مو‌ش، گنچ، سیرت)بو‌وه به‌رله شه‌پی یه‌که‌م (٣٩٨٩٠٠) که‌س بو‌وه، به‌لام به‌پێی سه‌رژمێری حکومه‌تی تورکیا له‌م سالانه‌ی نواییدا (مه‌به‌ستی سالانی پێش چاپکردنی کتێبه‌که‌ی بو‌وه له سالی ١٩٢١دا) ژماره‌ی ئه‌و ویلایه‌ته به (٢٨٢٥٧٨) که‌س دانراوه‌. ناو شاری بدلیس خۆی که به‌رله شه‌پی یه‌که‌م (٢٨) هه‌زار که‌س بو‌وه، به‌لام له سالی ١٩٢٩دا به‌پێی کتێبه‌که‌ی (المناک جوتی) ژماره‌ی شاره‌که ته‌نها (٩) هه‌زار که‌س بو‌وه‌.

ده‌ریاره‌ی سه‌رژمێری ویلایه‌تی دیاریکر، ئه‌مێن زه‌کی باسی ئه‌و سه‌رژمێرییه‌ی کردووه که له کاتی خۆی به پێی په‌یمانی برلین لیژنه‌یه‌ک دانرا بو‌و بۆ سه‌رژمێری ویلایه‌تی دیاریکرو پاش ئه‌وه لیژنه‌یه‌کی تێکه‌ڵێش پێکه‌ێت‌را له (بیکر پاشا)ی ئینگلیز و سعید پاشای کورد (مه‌به‌ست سعید پاشای باوکی شریف پاشای خندان بو‌وه) و (میناس ئه‌فه‌ندی) ئه‌رمه‌نی بۆ سه‌ردانی ئه‌و لیژنه‌یه‌و به پێی راپۆرتی ئه‌و لیژنه‌یه ژماره‌ی ویلایه‌تی دیاریکر بریتی بو‌وه له

(٨٤٠) ههزار كهس به لأم له سالی ١٣١٠ی كۆچیدا ژماره یان ئه وهنده كه م بوو بووه وه كه بوو به (٤٨٢٩٤٠) كهس ههروه كوو له كتیبی (ممالیک عثمانیه، تاریخ و جوغرافیا لوغات) — نویسنی علی جواد چاپی نهسته مبول له سالی ١٣١٢ی كۆچیدا باسی كړیوه.

نهمین زه کی جگه له وه ناماژهی بۆ کتیبی (لانسپیون کورد) نویسنی (مسعود فانی) کړیوه که له لاپه په ١٢٢٠ ههروه کوو له یاداشتهی شریف پاشادا باسی کړیوه که له سالی ١٩١٩ دا دابووی به کونفراسی ناشتی، باسی ئه وه کرلوه که له شاری نهسته مبولیشدا ژماره یه کی ژۆر کورد هه بووه.

نهمین زه کی له کوتایی ئه و باسهیدا ده ریاره ی که م بوونه وه ی ژماره ی کورد وتویه تی :

((بیگومان که م بوونه وه ی ژماره ی کورد، جگه له هوی ئاواره کوردن و ئه و کوشتارانهی له کورد کرابوون، هه ندی هوی تریش هه بووه بۆ که م بوونه وه ی ژماره ی کورد و ژۆر کوردی واهه بووه خوی له سه رژه میری شار دوتته وه بۆ ئه وه ی نه کړی به سه ریانو له دانی باجو سه رانه ی ژۆری جۆراو جۆر خویان رزگار کړیوه . جگه له وه ی که هه ندی ناوچه ی نووو سه ختی واهه بووه به ئاسانی نه توانراوه سه رژه میری تیا دا بکړیت)).

له و کتیبه ی (Kurd and Kurdistan) نویسنی (chaland) چاپی سالی ١٩٨٠، وه رگتپانی بۆ کوردی له لایه ن دوکتۆر نه حمه د عوسمان، له گوشاری (نویسه ری کورد) ژماره ٤/ی سالی ١٩٨٦ ده ریاره ی سه رژه میری کورد له باکووری کوردستاندا وتراوه : به پتی سه رژه میری سالی ١٩٧٠ ژماره ی کورد له باکووری کوردستانا، له ناوچه کورد نشینه کانا بریتی بووه له (٦,٢ ملیۆن) و ژماره ی هه مووی به کورده وه و به و که مایه تیانه ی تر که هه بوون له گه ل ئه وه فرمانبه رو سه ریاژه تورکانه ی له ناوچه کانی ماردین، سیرت، غازی عینتابدا هه بوون و ئه و نو هه زار ئه رمه نیه ی له و ناوچه نا دا بوون بریتی بووه له (٧٥٥٦٠٠٠) کهس و له هه ندی شوینی تریشدا وه کوو (جیهان بیلی، هه یامان، کورتوغه، توقات، سایگری) و چه ند شوینیکی تریشدا کورد هه بووه به کورتی ده توانری بلتین ژماره ی ئه و کورده نش که له ده وری ناوچه کوردیه کانا هه بوون بریتی بووه له (٢,٥) ملیۆن له سالی ١٩٧٠ دا، به و جۆره ژماره ی کورد له باکووری کوردستان

پتر له (٨,٥) ملیونه که له ٢٣٪ی ژماره‌ی هه‌موو دانیشتوانی تورکیا پیک ده‌هینن.

نوسه‌ر له کوتایی باسه‌که‌یدا وتوویه‌تی له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا ژماره‌ی راستی کورد له باکووری کوردستاندا به ده‌سته‌وه نیو له هه‌ندی سه‌رچاوه‌دا ژماره‌ی کوردی باکووری کوردستان به (١٢) ملیون دانراوه، نه‌گه‌رچی لای رۆشنی‌یرانی کورد ژماره‌ی کورد نۆر له‌وه‌ش زیاتره.

له کتییکی تردا (The Kurd) سه‌رچاوه ١/ له سالی ١٩٨٠دا ژماره‌ی کوردی به (٨,٤٥٥) ملیون دانراوه ژماره‌ی هه‌موو دانیشتوانی تورکیای له‌و سالا‌دا به (٤٤,٥) ملیون دانراوه. له‌و باسه‌ی دوکتۆر احمد عوسمان له کتییه‌کی (chaland) وه‌وه‌ری گرتوه‌وه باسی ه‌وی نه‌زانینی ژماره‌ی کوردی به شیوه‌یه‌کی راست باس کردوه‌وه وتوویه‌تی :

((به‌ه‌وی جه‌ورو سته‌م و چه‌وساندنه‌وه‌ی کورد له‌لایه‌ن تورکه‌کانه‌وه، ژماره‌یه‌کی نۆر له کورده‌کان له‌ترسدا خۆیان به کورد ناو‌نوس نه‌کردبوو که ئه‌م راستیه له سه‌رژمیری سالی ١٩٦٥دا پاست بووه‌وه که خۆم (chaland) له‌و سه‌رژمیری‌یه‌ی نه‌و سالا‌دا به‌شداریم کردبوو، گویم ل‌بوو ساتیک پرسیارک له کوردیکی هه‌ژاوو بی‌ده‌رامه‌د کرا ئایا زمانی زگماکت چی‌یه؟ نه‌و کورده داماره‌وه هه‌رچه‌ند وشه‌یه‌کی به زمانی تورکی نه‌ده‌زانی. له‌ترسدا له وه‌رامدا ووتی : بنوسه زمانی تورکی، چونکه ئه‌مه‌وئ خۆم له گیروگرفت بپاریزم و تووشی شه‌په‌شه‌ق نه‌بم.

نه‌و نوسه‌ره له باسه‌که‌یدا وتوویه‌تی : له‌گه‌ل نه‌وه‌موو شتانه‌دا ژماره‌ی کورد له‌چاو ژماره‌ی تورک ورده‌ ورده نۆرت‌ر په‌ره ده‌سینیت، بۆ نمونه له‌نۆوان سالانی ١٩٤٥-١٩٦٥دا نه‌ندازه‌ی نۆر‌بوونی ژماره‌ی دانیشتوان به‌ه‌وی زاو نۆوه له‌ناو کوردا گه‌یشتبوه (٢٠٨٨٪) له‌چاو هی تورکدا که (٢٠٦٥٪)بووه.

٢ - عه‌شیره‌ه کورده‌کان له باکووری کوردستاندا

ده‌ریاره‌ی نه‌و عه‌شیره‌تانه، دوو سه‌رچاوه به‌ دوو درێژ باسیان‌کردوه که بریتین له کتییه‌کی نه‌مین زه‌کی و گه‌شته‌که‌ی میجر تزیل له باکووری کوردستاندا.

ئەمىن زەكى لە كۆتەپەيدا سەرچاۋە ۲۲/، لە لاپەپە ۳۷۲/دا باسى
 كۆتەپەكى (مارك سايكس) كرىۋە كە دانىشتۋانى كرىۋە بە شەش بە شەۋە
 لە (A ھەتا F) و لە ھەر بە شەكدا ناۋى عەشیرە تەكان و شوپىنجان و ژمارەى
 خېزانەكانى دەستنىشان كرىۋە و تەنھا باسى عەشیرە تەكانى ناۋ و لاڭى عوسمانى
 كرىۋە (مەبەست ئەۋەپە باسى عەشیرە تەكانى رۆژە لاڭى كوردستانى
 نە كرىۋە، بە لام مېجر تۆزىل لە گەشتە كەيدا باسى ھەموو بە شەكانى كوردستانى
 كرىۋە). ئەۋەى ئىمە لەۋ باسەى مارك سايكس دا تەنھا مەبەستمانە باسى
 عەشیرە تەكانى باكوورى كوردستانە.

ئەمىن زەكى لەۋ لىستەى لە لاپەپەكانى ۳۷۶ ھەتا ۴۱۵ باسى
 عەشیرە تەكانى بە دورو نۆزى كرىۋە و دەريارەى بەشى شەشەم (F) وتوۋىتى
 مارك سايكس وتوۋىتى :

((لە نزىك ئەنقەرە چاۋم بە ھەندى لە تايەفەكانى كورد كەوت بە جلو بەرگە
 شىۋەيانا لە ھەندى لە توركەكانى دەۋرۋىرى ئەرزىۋم دەچوون و كە چوۋمە
 پىشەۋە و ھۆى ئەۋ لە يەكچوۋنەم لى پەرسىن، لە ۋەرامدا وتيان ئەۋانەى ئەرزىۋم
 بەبەنچە دەگەپتەۋە سەر ئەۋ (ئەنكشارى) يانەى سولتان سەلىمى يەكەم ئەۋ
 زەۋى و زارانەى دابوۋنى كە ئىستە تيايا دەژىن (لە شوپىنى خۆيدا بە دورو نۆزى
 باسى ئەنكشارى دەكەين)، بەۋەدا بۆم دەركەوت (بۆ مارك سايكس) ئەۋ زەۋى و
 زارانە كاتى خۆى ھى ئەۋ كوردانە بوۋە لە كاتى خۆيدا لە لاين عوسمانىيەكانەۋە
 دورو خرابوۋنەۋە ئەنكشارىيەكانىيان لە شوپىنى ئەۋان نىشتەجى كرىۋە، ھەروەھا
 بۆشم دەركەوت ئەۋ كوردانەى لە دەۋرۋەرى ئەنقەرەدا بىۋىن بىرىتى بىۋىن لەۋ
 كوردانەى لە شوپىنى خۆيان ھەلگە نرابوۋن و ھىنرابوۋنە نزىك ئەنقەرە بە رۆز
 ناچارىيان كرىۋىن جلوۋىرگى توركى لە بەرىكەن).

جگە لەۋ باسەى مارك سايكس كە ئەمىن زەكى باسى كرىۋە، لە
 لاپەپە ۴۱۷/ى كۆتەپەيدا باسى زەمانى سولتان سەلىمى يەكەمى كرىۋە كە لە
 زەمانى ئەۋدا ھەشیرەتى (حسانلو) لە شوپىنەكانى خۆيانەۋە لە چىپاكانى نزىك بە
 شارى (بدلىس) ۋە گۆنزابوۋنەۋە بۆسەر سنورى روسيا و ئىزان بۆ ئەۋەى
 سنورەكانىيان پى بپاريزن و ساتىك شا عباسى صفوى ئەۋ ناۋچەپەى داگىر كورد،

ئەو ۋە شىرەتە ۋە مەمو لىكە كانى خستە ژۆر دەسە لاى خۆيە ۋە (زفرانلو، ئادامەنلو، گيوانلو) كە بە شىك بون لە ۋە شىرەتە، گواستىنە ۋە بۆ ناوچەى (خۆراسان) ۋە لە ۋى بە ژۆر نىشتە جى كران.

بىگومان بە شىكى زۆرى حسناتلو لە شوينى خۆيانا مابونە ۋە، ساتىك لە سالى ۱۹۰۴ دا پەيمانى سنورى ئىران ۋە توركيە مۆركرا ئە ۋە شىرەتە كەوتنە ژۆر دەسە لاى عوسمانى ۋە لە بەر ئە ۋەى ھۆزى (حيدرانلو) ۋە (سيكانلو) ژۆر ڤو شەپكەر بون ۋە ھەميشە پەلامارى مولك ۋە مالى ئىرانىە كانى سەر سنوورىان ئە دا، بۆيە كارىبە دەستانى فارس ۋە عوسمانى لە زەمانى سولتان مەحمودى نۆھەمى عوسمانى ۋە (شاھ فتح على) ئىراندا پەيمانىكيان موركردو لە سەر ئە ۋە رىك كەوتن ئە گەر ئە ۋە ڤو ھۆزە دەسدرىژى بكنە سەرخاكي ئىران، لە لاين حكومەتى عوسمانى ۋە تەمى بگريڻ.

ئەمىن زەكى لە لاپەرە / ۱۸/۴۱۸ دا باسى ئە ۋەى كرڤووە لە كاتى شەپى نىوان روس ۋە عوسمانىدا ۋە شىرەتە حسناتلو لە ۋە شەپانەى سالانى ۱۸۲۹ ۋە ۱۸۵۴ ۱۸۸۷ دا بويون بە لاينەنگرى روسەكان بە ئومىدى ئە ۋەى ئە ۋە شوينانەى بە دەست خۆيانە ۋە بوو ھەر لە ژۆر دەسە لاى خۆيانا بىمىنتە ۋە.

نوا سەرچاۋەى گرنگ كە باسى ۋە شاپرەكانى باكوورى كوردستان ۋە شوينە كەيانى كرڤووە برىتيە لە گەشتەكەى (مىجر ئۆيل) سەرچاۋە (۲۷/ كە لە ۱۹۱۹/۶/۱۴ ھە تا ۱۹۱۹/۹/۲۱ لە باكوورى كوردستانا كرڤىەتى ۋە لە گەشتەيدا جلادت بىرخان ۋە كامرانى براى ۋە ئە كرمى جمىل پاشاى لە گەلدا بوو ۋە يادداشتەكەى پەرە لە وینەى ئە ۋە سەرۆك ۋە شىرەتەنەى لە گەشتەكەيدا چاۋى پىيان كە ۋە ۋووە ۋە گفتوگۆى لە گەلدا كرڤون، كە ژمارەى وینەى ئە ۋە سەرۆك ۋە شىرەتەنە ۋە دىمەنانەى وینەى گرتون برىتيە لە (۶۱)، بە لام بە داخە ۋە وینەكانى كە برىتين لە فۆتوكۆپىەكى ژۆركال لە ۋە ئۆكىومىنتەى لە ئەرشىفى ۋە زارەتى دەرە ۋەى بە رىتانىادا ھەيە، بويە بە پى ئە ۋە ئۆكىومىنتەى يادداشتەكەى مىجر ئۆيلى تىادا بلۆكراۋە تە ۋە، لە لاپەرە ۲۹/۱۲ باسى ۋە شىرەتى (رشوان) ۋە كرڤووە كە ژمارەيان نزيكى (۴۰۰۰ — ۴۵۰۰) خىزان بوو ۋە لەم شوينانەى خوارە ۋە دا بون:

یه کهم — نهوانه‌ی له قهزای (کیاختا) دا بوون و ژماره‌ی خیزانه‌کانیان (۲۰۴۰) خیزان بووه له (۹۴) گوندا.

دوهم — نهوانه‌ی له قهزای (حصن منصور) دا بوون ژماره‌ی گونده‌کانیان (۱۷) گوند بووه و ده‌مویان ۱۴۱۷ خیزان بوون.

سی‌ههم — نهوانه‌ی له قهزای (ملاتیپه) دا بوون که له (۱۲) گوندا بوون ژماره‌ی خیزانه‌کانیان ۴۵۵ خیزان بووه نهوانه‌ی قهزای (بیه‌سین) که گهرمیان و کویستانیان کردووه و گوندنشین نه‌بوون (باسی خیزانه‌کانیان نه‌گراوه) به‌وپیی‌یه، ژماره‌ی هه‌رچوار قهزاکه بریتی بووه له (۴۰۸۲) خیزان له‌ناو (۱۲۳) گوندا.

میجر نویل له لاپه‌په‌ی هه‌مان نوکیومینته‌که‌دا ناوی عیله‌کانی نه‌و عه‌شیره‌تی (رشوان) ه‌ی به‌م جۆره‌ی باس کردووه:

۱ — عیلى (کارچور) ۲ — عیلى (کوتا) ۳ — عیلى (علی‌خان) ۴ — عیلى (Brincha — برنچا) ۵ — عیلى (جیلا) ۶ — عیلى (زیراوکان) ۷ — عیلى (که‌وی دوشلت) ۸ — عیلى (یارلغ خدره سووره) ۹ — عیلى (کوچه‌رخدره سووره) ۱۰ — عیلى (جلینکان) ۱۱ — عیلى (بولام) ۱۲ — عیلى (نه‌لگوران) ۱۳ — عیلى (مولکان) ۱۴ — عیلى (مامورک) ۱۵ — عیلى (گلو‌مان) ۱۶ — عیلى (مام‌سوور) ۱۷ — عیلى (تاشیکان) ۱۸ — عیلى (داری یوسف) ۱۹ — عیلى (دالان) ۲۰ — عیلى (کوسان) ۲۱ — عیلى (چاکلان).

نویل له یادداشته‌که‌یدا ناوی سه‌رۆکی نه‌و عیلاله‌ی باسکردووه و دورو نزیکى هاوینه هه‌وارو شویتنی جیى زستانی هه‌ر یه‌که‌یانی تو‌مارکردووه و تو‌ویه‌تی عه‌شیره‌تی رشوان هه‌تا بلتی ره‌وشتیان به‌رزوه‌میان نو‌ستو دلپاکنو به‌وه‌ش ناویانگیان ده‌رکردووه.

نویل له‌هه‌مان یادداشتیا گه‌لێک زانیاری ده‌ریاره‌ی رشوان کۆکردۆته‌وه و باسی کردووه نه‌مه‌ی خواره‌وه کورته‌که‌یه‌تی:

ثایینی رشوان : هه‌موو عه‌شیره‌ته‌که‌جگه‌ له به‌شی (خدره سوور) وه نیوه‌ی عیلى بولام، نه‌وانی‌تر هه‌مویان سونی مه‌زه‌بن و نه‌وانی‌تر که‌مایه‌تین شیعه‌ن و ژنو و ژخوای له‌نیوان نه‌و دیولایه‌دا که‌مه.

بېړگ و پوښته نې: شهروالہ کانډيان شالہ و کراسی رهنګاو پهنګی ئالو والا
له بهر ده کن و چاکه ته کانډيان که پټی ده لټن (Takulla – تاکولا) به تالہ ده زوی
سور چنراوه و کلاوه کانډيان زیره که پټی ده لټن (chit – چټ).

شپوهی زمانيان کرمانجیه و رهنګه له (۶-۷٪)ی شپوه زمانه که یان جیاوازی
هه بیټ له گه ل ناوچه ی دیار بکړدا، ئه و گونده وردانه ی له سهر پټګای شاره کانا
بوون زمانی تورکیان ده زانی به لام له ناو گونده کانی تردا که م کورد هه یه زمانی
تورکی بزانت.

میژووی عه شیره تی رشوان: بېګومان تویل وه کوو نمونه ی یه کټک له
عه شایره کانی باکووری کوردستان، باسی عه شیره تی رشوانی به دورو دریژی
کردووه و له لاپه ره ۳۰٪ ټوکیو میټنه که دا باسی میژووی ره شوانی به م جوره
کردووه:

سی چوار سده له موبه ره عه شیره تی رشوانی یه کټک بووه له و عه شیره ته
په وندانه ی زستانان له (Behesne – بهسین) ده ژیان و هاوینان به ره و نزکی
(Angora – نه نقره) کو چیان ده کړد. له زه مانې کوندا تورکه کان ټورچار
هیرشيان بریو ته سهر ئه م عه شیره ته و له نه نجامی ئه وده سنووریک دانراوه بڼ
مانه و هیان له هاوینه هواره کانډيان و هه ندی له و عه شیره ته له ناوچه ی (ده شتی
هیمان) نیشته جی بوون و هه تا نیم پوښ (تاکاتی گه شته که ی تویل) هه ره و ی
ماونه ته وه.

به شه ټوره که ی ئه م عه شیره ته گه پاونه ته وه به ره و خوار بڼ ناوچه
شاخاویه کانی (بیهسنی) و (ملاتیا) و دتهاتی تازه یان ئاوه دان کردو ته وه و به شیکي
تری ئه م عه شیره ته له دوری (Killis) دانه نیشن و ئه لټن ئیسته به شیک له وانه
بوون به به شیک له عه شیره تی (جلالی) و له سهر سنووری ئیران دانه نیشن و له
عه شیره ته که ی خو ځیان که (رشوان) ه دورکه و توونه ته وه.

هه لویستی سیاسی رشوان: ئه م عه شیره ته به ئازاو شه پکه ر ناویانګیان
دهر کردووه و خاوه نی نزیک هه زار تفه نګی تازه و دوو هه زار فیشه کدانن و هه رکاتیک
بیانه و یی ده توانن دوو هه زار شه پکه ر ئاماده بکن. هه تا ئیسته (سالی ۱۹۱۹)
نزکی هه زار سهر باز ټکیان له شهر (مه به سنی شه پی یه که می جیهانی) پایان

کریووه و له و هه زاره ی تر که پایان نه کریووه هر (۱۰۰) سه ریازیکیان به سه لاهه تی که پایوونه وه و نه وانه ی پایان کریووه حکومتی تورک زوریه ی ماله کانیا ن سوتینراون که نه مه بۆته هۆی قینیکی زۆر له تورکه کان.

نۆیل له لاپه ره ۳۱/۲۱ دۆکیومینته که دا باسی سه رکرده کانی رشوانی کریووه که یه کۆک له وانه حاجی بدر ئاغایه که وتوویه تی پیاوینکی بالابهرزی پوو خۆشه و ته منی نزیک ۴۵ ساله و له ناو عه شیره ته که یدا زۆر زۆر به پۆزه و کاریه ده ستانی تورکیش دلی پاده گرن، هه رچه ند له مهویه ر بۆ چه ند مانگیک گیرابوو له بهر نه وه ی ژماره یه کی زۆر له سه ریازه کانی ناو عه شیره ته که ی پایکریووه نه ویش سوور بووه له سه ر نه وه ی نه و سه ریازانه نه درینه وه به حکومت. براکانی حاجی بدر ئاغا بریتی بوون له (زهینه ل به گ)، زه لامیکی که ته و زه به لاهه، به لام له ناو عه شیره ته که دا دهستی ناپواو (حیدریگ) ی براشی که نه جیکی شوخ و فیززله.

نۆیل له یاداشته که یدا باسی سه نگو کیشانی نه و زۆزانه ی کریووه و وتوویه تی (قیراتیگ بریتی له شهش کیلق) و (۳۲ قیرات ده کاته یه ک کتل) که بریتی له ۱۹۲ کیلق غرام. ده ریاره ی پاره ی نه و زۆزانه و وتوویه تی لیره یه ک ده کاته حه وت مه جیدی و مه جیدی که بریتی له (۲۰ Piastres) و لیره ی کاغزه به (۳۵ Piastres) و کیسه یه ک بایی پینچ لیره ی ئالتونه. بیجگه له وه باسی نرخی هه ندی شتی کریووه له گه ل به ره مه سه سروشته یه کان وه کوو مازوو و که تیره و به پوو سنقۆر (وتوویه تی پۆی ده لێن Markh مارخ).

نۆیل له لاپه ره ۳۲/۲۱ یاداشته که یدا باسی به خێوکردنی مالاتی کریووه که چۆن به هۆی شه ره وه زۆر که م بوووه و باسی ده سه ره نگینیتی ژنی نه و ناوچانه ی کریووه که به ته و نکاری (چنین) و دروستکردنی فه رش و جاجم و به ره و گۆره وی چنین زۆر چالاک بوون و ره شمعالیان له مووی بزنی دروستکریووه و نه و ره نگانه ی له شته چنراوه کانا به کاره ی نراوه له ره گی گزۆگیا دروستیان کریووه.

میجر نۆیل له یاداشته کانیا له دوا ی عه شیره تی (رشوان) باسی عه شیره تی (Atmi نه تی) کریووه و وتوویه تی : عه شیره تی نه تی له ناوچه ی (گومیش معادن) چه ند سه ده یه ک له مهویه ر هاتوونه نه و ناوچه یه که ژماره ی خیزانه کانی

(۴۶۶۵) خیزانه و له وانه (۱۵۰۵) یان به درېژایی سال ده وارنشین و له قه زاکانی (بازار جیک) و (به سمه) و (بوستان) و (ناقچه داغ) دان.

نهم عه شیرته له شپې جیهانیدا (۲۰۰) سهریازیان دابو به حکومت به لام تائیتسه (۲۰) که سیان به ساغی گه پاونته وه، نه مانه ش وه کوو (ریشوان) زمانه که یان کرمانجی به وه کوو کوردی دیاریکر نه دویڼ. عه شیرته ته تې نیه و یان سونی و نیه که ی تریان (علوی)ن، به لام هیچ کیشیه که له نیتوانیا نیه و ژن و ژخوازی یان له گه ل یه کترده هیه و جلویه رگی نابینی له ناویانا زور که م ده بینرت.

هرچند عه شیرته ته (نهمی) به نازاو جه نگاهور ناسراون به لام گرانه بزانیږ چهند چه کداریان هیه و تفه نگیکی تورکی له م ناوه دا نرخه که ی (۸) پاوه ن ده گرتته وه و فیشه کدانیکی پر له (۱۰۰) فیشه که به (۵ - ۱۰) مجیدی به .

هه تا نیتسه نهم عه شیرته هیچ جوړه دوزمنایه تیه کیان به رامبه ر ئینگلیز دهرنه بریوه و پرپیاگه نده ی ئیسلامیه کان له و پوه وه نه گه یشتووه ته ناوچه که یان و لاشم وایه له موه و لاش کاریان تی ناکا .

سوی نه وه نویل چوته سهریاسی عه شیرته ته (Baizik) — که هندی جار پیشی ده وتری (Beske) که له گونده کانی (سام سات)ی قه زای (حصن المنصور)دا نه ژین و وازانراوه له ناوچه ی (بوتان)ه وه کوچیان کربوه بق هه وار که کانی ئیمه پریان و ووشه ی (Beske) — بیزیک ووشه یه کی کوریه و زوری به ی نهم عه شیرته بالا به رزو شوخ و شه نګن. به شه کانی تری نهم عه شیرته له ناوچه کانی (خالفاتیا) و (بیره جه که) و (سیفرک) و (تورقه)دا ده ژین. هندی گوندیشیان له ناوچه ی (izoli) له قه زای (ملاتیا)دا ده ژین.

نهم عه شیرته هه مویان سونین و له گونده کانیانا مرکزوت به رچاو ده که ویت و خه لکه که ی زور هیواش و مه نگو ناشتبخوازن به لام هه سستی نه ته وایه ته کوردی یان تیا دا به هیژ نیه و به شتیه ی کرمانجی نه دویڼ و تورکیش ده زانن. نویل له لاپه ر/ ۱۴۴۱ دیکیومیتته که دا باسی نه وه ی کربوه چون له گژوگیا و بنیتشته تال داو دهرمان دروست نه کن. نویل له باسی شویتته واره کانی ناوچه که دا باسی دوقه لای بچوکی کربوه یه که میان (Girritelleh) — گری تپله

(مه به سست گردی تېله به)، دوهم (Grra kalahsamsay) که له هر دوکیانا شوینه واری کړنی به نرخ هه به).

تویل له لاپهړه ۶/۷۰ ی ټوکیو مینته که دا چوټه سهریاسی خټلی (Gurrejik) له قهزای (ناقچی داغ) که چهند سه ده یه که له مه و بهر یه کټک له بابیرانی سهر خټلی نیم پوځیان که (ناصرف ناغا) یه له ناوچه ی (درسیم) هوه هاتونه ته هم ناوچه یه و ژماره ی خټله که به ټیکرایی پتر له (۲۵۲۰) خټزان و به سهر (۲۸) گوندا دابهش بوون و نزیکی (۴۹۵) خټزانی تورکیش له چوار گوندی نه مانا ده ژین و کوردنشینه کانی هم عه شیرته گرمیان و کویستان ده که ن و ۲/۳ پان ده وارنشین و نه وانی تر له ژیر که پرا ده ژین.

ده شته کیه کانی هم عه شیرته به زوری به زمانی تورکی نه بوین و (علوی) نو هه تا بلئی دلپاک و میوانه پرستن و ده شته کیه کانیان به هوی نه و ی زور ټیکه ل بوون به تورک توژیک له ره وشت و خوه لایاندلو و نه وانه ی دانیشتوانی چپاو لاپالی چپاکانن خاوه نی خاصیه تی په سنی مروفی کوردن.

سهرۆکی هم عه شیرته (خلیل ناغای ئابیلو) پیاوړکی به سالاجوی پیشکه و تنخوازه و رابردویه کی پوخت و به رزی هه به، به لام عه ییه که ی نه و به زمانه که ی خوی له بیر چوټه وه، هر چهند نه دمانی خټزانه که ی به کوردی نه بوین و خلیل ناغا نیسته ده سه لاتی هاتوټه کزی.

لام وایه هم عه شیرته نزیکی (۲۰۰ - ۲۰۰) تفه نگی تازه یان هه به و له کاتی شه پری جیهاندا حکومتی عوسمانی پتر له هزار خانوی هم عه شیرته ی سورتان دبوو چونکه کوره کانیان له سهریازیتی رایانکر دبوو، حکومتی تورک به ودهش وازی لی نه هیتا بوون، به لگو (۱۱) گوندی لی داگیر کردبوون و دانیشتوانی ناوچه کانی تریان له و گونداندا نیشته جی کردبوو. چهند سالی که له مه و بهر هم خپله دژی حکومتی عوسمانی پاپه ریبوو حکومت له نه دجامی نه مه دا باجی سالانه ی له سهریان له ۵٪ هوه کردبوو به له ۲۵٪.

تویل دواي نه وه چوټه سهریاسی قهزای (گورجیک) که نزیکی (۱۵۰۰) میلی چوارگو شیه ی ده بی ټو به شټکه له متصرفیتی (مرعش) و هم قهزایه سنووری

دهگاته ئه ناوچانهی ئه رمه نیه کان مرخیان لی خوشکردبوو چونکه به به شیک له
ئه رمه نیایان داده نا.

ج - زمانی کوردی و شیوه کانی زمانی کوردی

زمانه وانه کان و شاره زای میژووی زمانی کوردی شیوه کان (لهجه کان) ی زمانی
کوردی یان کردووه به چه ند شیوه یه که وه که بریتین له کرمانجی و گۆران و
لوپی و، کرمانجی یان کردووه به دوو به شه وه: کرمانجی ژوو و کرمانجی خوارو
(که هندی زانا به سۆرانی یان باس کردووه).

ئه وی سه رنج پاده کیشیت ئه وه یه پسپۆران و زانایان و میژوونوسان
ئه وه نده ی بایه خیان داوه به میژووی کوردو به ره گو پیشه ی کورد، ئه وه نده
بایه خیان نه داوه به زمانی کوردی و به به ستنه وه ی زمانی کوردی نیستا به
زمانی باوو بایرانی.

پوخته ی بۆچوونی زانایان له سه ر ئه ون زمانی کوردی ده چیته وه سه ر ئه
زمانه ی میدی یه کانی باوو باییری کورد پیتی ناولون و به هیچ جۆرێک زمانی کوردی
به شیک نیه له زمانی فارسی و وه کوو به رله مه له باسی میژووی کوردا پوون
بوته وه زمانی کوردی به رله زمانی فارسی هه بووه و کتیبه پیرۆزه که ی
زه رده هشت (ئافیتستا) به زمانی میدیای باوو باییری کورد نوسراوه.

جاریک توفیق وه هبی باسی ئه وه ی بۆکردم که زمانی کوردی زمانیکی کۆنی
ره سه نه و ئه و گۆرانکارییه ی به سه ر هندی له وشه کانی هاتوو تا ئیمپۆ
شتیکی ئاساییه له زمانه کانی هه موو میله تانی تریشدا رویداوه و بۆ به لگه ی
ئه و بۆچوونه ی سووکه ده سه خه تیکی خۆی نیشاندام وه کوو لیسته یه که چه ند
زنجیره وشه یه کی زمانی کوردی ئیمپۆی به راورد کردووه له گه ل ئه وشانه ی له
ئافیتستاو له زمانی فارسی کۆندا به کاره ی نرابوون و، به پیتی ئه وه ی توفیق وه هبی
ده رئه که وی ئه گه رچی زمانی کوردی له پیزی زنجیره زمانه کانی (ناری) یه، به لām
زمانی کوردی وشه کانی له هه موو شیوه زمانه کانی تر نزیک به ئافیتستایه وه یا
له یه کتر ده چن (جاریکی تر له باسی ئایینی کوردا ده گه پیمه وه سه ر ئه ویاسه ی
توفیق وه هبی).

نهمین زهکی له لاپهړه/۲۹۷ی کتیبه کېدا، سهراوه ۲۲/ به دورودرځی
 باسی زمانی کوردی کردووهو لږه دا ههول نه دم کورته یه کی نه وباسه پیشکه ش
 بکه م که وتوویه تی: ((به پښی لیکولینه وه کانی دوکتور (سپایز) زمانه کانی
 چواریه شه که ی شه عبه کانی زاگروس که بریتی بوون له (لولو، گوتی، کاسای،
 سوباری) جیاواز بووه له یه کتر، به لام له گه ل نه وه شدا ووشه و ناوی وا هه بووه و
 هیه نیشانه ی نه وه یه نه و زمانه هه موویان له کاتی خویدا له یه کتره وه نریک
 بوون و هندی له شاره زایان ده لاین زمانه کانی نه و چوار شه عبه له زمانه کانی
 (ناری) ده ژمیرین و هندی کی تر لایان وایه زمانه کانیان ده چنه وه سر زمانی
 قفقاسیه کان، نه گه رچی هه تا ئیسته له پشکنینی شوینه واره کانا به ته وای
 نه گه یشتونه ته بوجوونکی یه ک گرتوو و هه تا ئیسته شتیکی نه وتوش دهریاره ی
 زمانی ناری کون نه زانراوه و هیچ جوړه به لگه یه ک له و پوه وه ده سگر نه بووه
 چونکه میژووی فیژیوونی نوسین و خویندن له سالی ۱۴۰۰ی پیش زایین تیپه پری
 نه کړدوه.

هرچند (دارمیس تیت)ی شاره زاو نووسه ری دراسته ئیرانیه کان وتوویه تی
 (ثافیتستا) به زمانی میدیه کان نوسراوه، به لام هیشتا به لگه یه کی ته و او
 به ده سته و نیه دهریاره ی زمانی (میدی) یه کان تا نه و زمانه به راورد بکریت
 له گه ل نه و زمانه ی (ثافیتستا) ی پی نوسراوه.

(له په راویزی لاپهړه/۲۶۸ی کتیبه کېدا نه مین زه کېدا و تراوه (تولدکه)
 وتوویه تی هندی نووسینی هه لکولراو دوزراوه ته و که هی زمانی میدیه کانه و
 لای وایه نه وانه بریتین له شوینه واره کانی (هاخا منشی) یه کان که بنه مالیه ی
 هاخامنشیه کان - کیانی - هر له هه مان میله تی میدیا بوون و له کاتی خویدا
 گواستنه وه ی ده سله لات له (میدی) یه کانه وه بق (انتساف) و له وانیسه وه بو
 (پارس) هر بریتی بووه له گوپینی ده سله لات له بنه مالیه که وه بو بنه مالیه کی
 ترو نه م (پارس) هه ش هر به شیک بووه له شه عبه کانی میدیا و ته نها له زمانی
 ساسانیه کانه وه بوون به خاوه ن کیانی کی سهریه خوو زمانیکی تاییه تی.

دهریاره ی نه وه ی (نولدکه)، (نسترابوون) ی جوگرافیاناسی کونی یونانی که
 له سهره تای سده ی یه که می زایندا مردوه وتوویه تی: ((فورسه کان و میدیه کان

له کاتش خۆیدا له یه کتر دهگه یشتن و به مه دا ده رده که وی زمانی فارسی و میدی نه گه ر چی له یه کتره وه نزیک بوون به لام له یه کتریش جیاواز بوون و له زمانی ساسانیه کانا زمانی فارسی جیگه ی زمانی (پهلوی) و (میدی) گرتوه .

نه مین زه کی له لاپه ره / ۳۱۰ کتێبه کهیدا لیسته یه کی بچوکی کردوه بۆ به راورد کردنی شیوه ی هه ندی ووشه ی کرمانجی باشوور (که به شیوه ی سلیمانی ناوی بردوه) و شیوه ی کرمانجیی ژورو و زازا له گه ل به رامبه ره کانیا نا له ووشه ی (نا بستاق - ئافیتستا) و فارسیدا . له و روه وه توفیق وه هبیش ته قه لایه کی زۆری داوه بۆ به راورد کردنی هه ندی ووشه ی کوردی له گه ل ووشه کانی ئافیتستا و فارسیدا بۆ نه وه ی روونی بکاته وه زمانی کوردی له هه موو زمانه ئاریه کانی تر نزیکتره به و زمانه ی ئاویتستای پی نووسراوه ته وه .

جارتک له ماموستا توفیق وه هبیم پرسی : ئه و وه کوو نه فسه رتک هه موو به شی خۆی له کاروباری سوپاییدا بردبووه سه ر له ناو سوپای عوسمانیدا و له دوا ییشدا بۆ ماوه یه که له ناو سوپای عراقدا ، ئایا چی پالی پتوه نابوو خستبوویه سه ر که لگه له ی بایه خ پێدان به ئاویتستا ، له وه رامدا فه رمووی : (کاتی خۆی حمیدی بابان له بغداد کتێبخانه یه کی هه بوو پاش ماوه یه که هه مووی فروشت به کتێبخانه ی (مرکزی) له بغداد و منیش فریاکه وتم یه کێک له و کتیبانه ی که نووسه ره که ی (دارمیس تیت) بوو کریم و که خۆیندم وه بۆم ده رکه وت بایه خێکی زۆری داو به ئاویتستا له سه ره تای کتێبه کهیدا نووسی بووی ئه و که سه ی بیه وی زمانی ئاویتستا فێری پتووسته زمانی کوردی برانیت و منیش (توفیق وه هبی) به خۆم ووت ، من که زمانی کوردی نه زانم له به رچی هه ولنه دهم زمانی (ئاویتستا) فێریم ؟ ئیتر که وتمه خولیا ی فێری بوونی ئاویتستا له دوا ی پشکنینی هه ندی سه رچاوه ی تر بۆم پوون بووه وه زمانی کوردی ، به تایبه تی شیوه ی گۆزان له هه موو زمانه ئاریه کانی تر نزیکتره به و زمانه ی ئاویتستای پی نووسراوه ، چه ند لاپه ره ی گه لێک ده سخته ی خۆی پێشاندام که بۆ ئه و مه به سه ته ناماده ی کردبوو ، به لام به داخه وه کاره که ی دوا خستبوو له دوا ییدا نه خۆشی و پیری زه یفی ئی سه ندو کاره که ی ته واو نه کردو ئه و ته قه لایه ی به نیوه چلی له ناو کتێبخانه کهیدا مایه وه و هه میشه خه قه تی ده خواردو هه ناسه ی بۆ ئه وه

هه‌لده‌کێشا که نه‌یتوانیو ئه‌و کاره‌ گرنگه‌ی ته‌ولو بکات. خۆزگه‌ لاوانی کوردو
 رۆشنه‌بیرانی کورد له‌ شاره‌زایانی زمانی کوردی بایه‌خ بده‌ن به‌ ئاوێستاو به‌و
 زمانه‌ی پێی نووسراوه‌ بتوانن ئه‌و ته‌قه‌لا سه‌رنه‌گرتووه‌ی ماموستا توفیق وه‌ه‌بی
 به‌جێ بێنن)).

ئه‌مێن زه‌کی له‌ لاپه‌ره‌/٣١١ی کتێبه‌که‌یدا له‌ به‌راوردکردنی کوردی و فارسیدا
 وتویه‌تی: ((ئه‌گه‌ر به‌راوردی چه‌ند وشه‌یه‌کی فارسی بکه‌ین له‌گه‌ڵ زمانی
 کوردی و ئه‌و زمانه‌ی ئافه‌ستای پێ نووسراوه‌ بۆمان ده‌رده‌که‌وه‌ی زمانی کوردی
 زۆرترو باشتر توانیویتی خۆی ببه‌ستێته‌وه‌ به‌زمانی ره‌گه‌زی ئاری وه‌ک له‌زمانی
 فارسی.

ئه‌مێن زه‌کی وه‌رامی ئه‌وانه‌ی دلوته‌وه‌ که گومان ئه‌خه‌نه‌ به‌ر زمانی کوردی
 به‌بیانوی ئه‌وه‌ی جیاوازی هه‌یه‌ له‌ نێوان شیوه‌کانیا، که هه‌ی ئه‌و گومان
 بردنه‌یان به‌هه‌ی نه‌شاره‌زاییانه‌وه‌یه‌ ده‌ریاره‌ی زمانه‌ زیندوکان و به‌ باشیش له‌
 زمانی کوردی نه‌گه‌یشتون، چونکه‌ ئه‌گه‌ر به‌ ووردی له‌ ده‌ستور و بناغه‌ی زانیاری
 (فیسۆلۆجیا) بکۆلێته‌وه‌ ئه‌وانه‌ بۆیان ده‌رنه‌که‌وه‌ی زۆر میلله‌تی گه‌وره‌ی نیمه‌ڕۆ
 هه‌یه‌ ئه‌گه‌رچی تاپاده‌یه‌ک زمانیکه‌ی یه‌ک گرتویان هه‌یه‌ به‌لام له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا
 جیاوازیه‌کی زۆر هه‌یه‌ له‌ شیوه‌کانی ئه‌و زمانانه‌دا به‌ پێی ناوچه‌ی دانیه‌شتوانی.
 بۆ نموونه‌ی ئه‌وه‌ با سه‌یری زمانی عه‌ره‌بی بکه‌ین له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا زمانیکه‌ی
 عه‌ره‌بی یه‌ک گرتووه‌یه‌، به‌لام شیوه‌ی زمانی عه‌ره‌بی له‌ زۆر ناوچه‌یدا له‌ یه‌ک
 ناچیت و جاری واهه‌یه‌ عه‌ره‌بیکی عه‌راقی به‌ ئاسانی له‌ میصرییه‌ک یا سوورییه‌ک
 ناگات و ئه‌و جیاوازیه‌ی له‌ شیوه‌کانی زمانی کوردیدا به‌رچاو ده‌که‌وه‌ی له‌و
 جیاوازییه‌ی نێوان شیوه‌کانی زمانی عه‌ره‌بی دا دیاره‌ ده‌بێنرێ)).

بێجگه‌ له‌ ئه‌مێن زه‌کی، گه‌ڵ نووسه‌ری تر هه‌ریه‌که‌یان به‌ جۆریک ده‌ریاره‌ی
 زمانی کوردی ناون که هه‌ولنه‌ده‌ین کورته‌یه‌کی ئه‌و باسانه‌ی ئه‌و نووسه‌رانه‌
 نوسیویانه‌ بیاخه‌ینه‌ به‌رچاو. (مسز سۆن) له‌ کتێبه‌که‌یدا سه‌رچاوه‌/٦٢
 ده‌ریاره‌ی زمانی کوردی وتویه‌تی ((زمانی کوردی هه‌تا ئێسته‌ شتیکی که‌می لێ
 زانراوه‌ و لای هه‌ندی که‌س، به‌تایبه‌تی ئه‌وانه‌ی به‌ کوردستانا گه‌پاون زمانی
 کوردی‌یان به‌ زمانیکه‌ی ره‌ق ژماردووه‌ هه‌ندیکه‌ تریان وتوویانه‌ زمانی کوردی له‌

ووشه‌کانی فارسی و تورکی و ئه‌رمه‌نی پێک‌هاتوو، که له پاستیدا ئه‌و بۆچوونانه هه‌یچیان راست نین چونکه ووردبوونه‌وه‌یه‌ک له زمانی کوردی زۆرباش ده‌ری‌ئه‌خا زمانی کوردی زۆر جیاوازه له تورکی و فارسی و ئاشکرایه (میدی)یه‌کانی کۆن له سه‌رده‌می خۆیا نا هه‌ریه‌که‌یان به زمانێکی له‌یه‌ک نه‌چوو له‌گه‌ڵ ئه‌وی ته‌ردا قسه‌یان کردوه)).

مارتن فان برونسون له سه‌رچاوه/ ۷۲دا، له لاپه‌ره/ ۵۵دا به‌م جوهری خواوه‌وه باسی زمانی کوردی کردووه و کردوونی به‌سی به‌شه‌وه :

- ۱- دیالێکتی باکووری باکووری رۆژئاوا که پێی ده‌وتری کرمانجی.
- ۲- دیالێکتی خوارو که زۆرجار پێی ده‌وتری (سورانی) که زاراوی ئه‌و گروپانه‌ی موکری و سلێمانی ده‌گریته‌وه.

۳- دیالێکتی خواروی خۆرئاوا (مه‌به‌ستی ناوچه‌کانی باشووری خۆرئاوای ئێران) وه‌کوو سنه‌یی، کرمانشانی و ته‌کی که له فارسیی تازه‌وه زۆر نزیکه.

له‌پال ئه‌و سی دیالێکته سه‌ره‌که‌یدا ده‌توانی دوو دیالێکتی دیکه‌ش باس بکریته که سه‌ر به‌ لقێکی دیکه‌ی خیزانی زمانه ئێرانه‌کانن که بریتین له : (زازا و گۆران).

مارتن له باسه‌که‌یدا ده‌ریاره‌ی (زازا) و ته‌ویه‌تی : ژماره‌یه‌کی زۆر له خێله‌کانی خۆرئاوای باکووری کوردستان زازان که به‌پێی مه‌لّه‌نده‌کانیان ده‌توانن بیکه‌ین به‌سی ده‌سته :

- ۱- درسی گه‌وره که ناوچه‌ی تونجلی و ئه‌زرنجان و به‌شیکی بنگۆل و دیاربکر ده‌گریته‌وه.

۲- سیه‌ره‌ک.

۳- (مۆدکی) - که سه‌ر به‌ (بدلیسه).

مارتن و ته‌ویه‌تی : ((گه‌ڵی‌جار ده‌وتری زۆریه‌ی علویه‌کان به‌ زاراوی زازایی ده‌بوین، که ئه‌مه‌ شتیکی راسته، به‌لام علوی واش هه‌یه به کرمانجی ئه‌دوئ نه‌ک به زازایی، بێجگه‌ له‌وه زۆریه‌ی علویه‌کانی تورکیا کوردن به‌لکو له‌ په‌گه‌زی تورکن و بوون به‌ علوی).

ئەو كوردانەى بە زازاىى قسە دەكەن بە ئاسانى فېرى كرمادجى دەبن، بەلام
 فېرېوونى زازاىى لەلايەن ئەوانەى بە كرمادجى قسە دەكەن شىتىكى نۆز گرانەو
 ھەرچەند بەلگەيەكى كەم ھەيە، بەلام ولەك دەدرقەسەو كە زازاو گۆردان لىك
 نزيكن.

مېجر تۆيل لە ياداشتەكەيدا، سەرچاوە/۲۷ دەريارەى زمانى كوردى
 وتوويەتى:

((نۆزجار ئەوترى زمانى كوردى لە زمانى ناوچەى بەولاو تىپەپناكاتو
 شىوہى قسەكردن لەناوچەيەكەو بە ناوچەيەكى تر دەگۆرێت).

بەلى ئەو راستە شىوہى زمانى باشوورى كوردستان جياوازى ھەيە لەگەل
 شىوہى كرمادجيدا بەلام ئەو جياوازيە شىتىكى بنەرتى نىو بىگانەكان بە ھەل
 جياوازى نىوان شىوہى ناوچەكان گەورە دەكەن و ئەگەر يەكێك فېرى يەكێك لە
 شىوہكان (لەجەكان) بێت ئىتر بە ئاسانى دەتوانى فېرى شىوہكانى تر بێت.

بۆ نمونە : من (مېجر تۆيل بەرلەوہى بچتە باكوورى كوردستان لە زەمانى
 شىخ مەحمودا ئەفسەرىكى سىياسى بوو لە شارى سەليمانيداو شارەزاي شىوہ
 زمانى باشوورى كوردستان بوو) ئەوانەى لەگەلمان (مەبەست جلاوت و كامرانو
 اكرمەى جەمىل پاشا بوو)، نۆزجار كە شىعەرى كوردى و پەندى پيشينانى
 ناوچەكەيان ئەنوسپەو (كە بەشىوہى كرمادجى ژوو بوو)، ئەوان بە پىتى
 عەربى و مەيش بە پىتى لاتىنى، ھەرچەند من شارەزايەكى تەواوم نىە لە
 زمانەوانيدا بەلام دەتوانى ئەو شىعەرە لەوان پەوانتر و باشتر بخوينمەو.

دەريارەى بابەخدا بە زمانى كوردى و دەستورى زمانى كوردى،
 سەرچاوە/۷۴، ماريلا گالىتى لە سالى ۱۷۸۷دا باسى دەستورى زمانى كوردى
 كرىووە و نامازەى بۆ باسى نوسەرىكى تىر كرىووە كەناوى (Mourizio
 Gurzoni) بوو كە وتوويەتى قاموسىكى بە نرغ و دەستورىكى بۆ زمانى كوردى
 داناو لەو ماوہيدا كە لە شارى (موصل)دا بوو، ئەو قاموسە بە بەرھەمىكى
 ئىجگار بە نرغ دەژمىرت لە مێژووى كوردا چونكە يەكەم باسى بىگانەيە دانى بە
 پەسەنيتى زمانى كوردا ناوہو لەسەر بناغەيەكى زانىاريانە نوسيويتى و ھەتا ئەو

قاموسه بلالونه کرابووه هیچ رۆژه لاتناستیکی نه وروپی بیری له وه نه کربووه و قاموسیگ به زمانی کوردی دابنیت.

به ویی به نه و قاموسه که له نیولنی ۱۷۶۴ - ۱۷۷۵ دا ته واکراوه بریتی بووه له (۱۶۰۰) ووشه و باسی دهستوری زمانی کوردیشی تیا دا کراوه له پوهی منهجی و له پوهی دهنگه کانه وه. له پیشه کیی نه و قاموسه دا وتراوه: ((من خۆم دانی پیا نه نیم نه م قاموسه که م و کورتیی تیا دایه، به لام له گه ل نه وه شدا لام واپه کاره که م به سوود و سهنج پاکیشه ده بیت، چونکه به که م که سم له کاره که م دا په نام نه بردۆته بهر هیچ که سیک و هیچ کتیب و هیچ زمانیکی ترو هه مووی به ته قه لای خۆم ناماده کراوه و مه به ستیشم له نویسنی نه م قاموسه نه وه به میسینه کان له نواپۆژدا سوودی لی وه ریگرن)).

ماریا گالیتی له باسی نه و قاموسه دا وتویه تی: نووسه ره که ی به هیچ جۆریگ له و قاموسه دا ده ریاره ی نه ده بی کوردی نه واکراوه و باسی نه وه ی کردووه که کورده کان به زۆری له ناو خویانا به فارسی نامه بۆ به کتر ده نین و به شیوه به کی نه ده بی ده نوسن و ته نها هه ر زانا کانیشیان له و جۆره نویسنه تی ده گن، به لام نه و کریستیانه نه ی له ناو کورده کاندایه تی (کرشونی) به کار ده هینن له نویسنه کانیا ناوی نسلوویه کانیش به کلدانی (سریانیی رۆژه لات) و نه رتق بۆ که کان به (سریانیی رۆژئاوا) و نه رمه نیه کان به زمانی نه رمه نی ده نوسن، به لام له گه ل نه وه شدا هه مویان ناچارن زمانی کوردی بزائن چونکه بۆ سوودی بازرگانیتی خویان نه بی فیری زمانی کوردی بین)).

وه کوو ماریا گالیتی باسی کردووه، دانانی نه و قاموسه زمانی کوردیی کردووه به (۵) شیوه، که به پێی شیوه زمانی نه ماره ته کان بووه که بریتین له:

۱ - شیوه ی (کاراچوالان) - که مه به سستی قه لآچوالانی پایته ختی نه ماره تی بابان بووه).

۲. - عمادیه ۳ - جۆله میژگ ۴ - جزیره ۵ - بدلیس - بتلیس.

نه وه ی نه و قاموسه ی داناوه ماوه به کی زۆر به و ناوچانه دا که پاره و له نوای به که م میسینه که (سولیدینی) بووه، نووسه ی نه و قاموسه به نوهم میسینه نه ژمیریت که چۆته کوردستان و له ناوچه ی (عمادیه) دا ژیاوه.

د - نایینی کورد

بیگومان باسیکی تیرو ته سەل دەریارە ی نایینی کورد لە سەرەتای میژوووە و تائیمۆ باسیکی نوو درێژو پڕە لە گری کۆیرە و تیکەل بوو بە گەلیک ئەفسانە و چیرۆکی فۆلکلۆری کوردیی خۆمانە و بیگانە و ئەو چیرۆک و ئەفسانانە ی لە کۆنە و لە ناو کۆمەلگای کوردا دەماو دەمی کردووە، یانە و هەموو بۆچوونە پڕو پووچانە ی دوژمنانی کورد دەریارە ی نایینی کورد هەلیان بەستووە لای هەندی نووسەرانی بیگانە کرلەو بە بەلگە و بە پیتی ئەوانە لە نایینی کورد دلولن.

بەرلەو هە ی بچیتە سەر ئەو سەرچاوانە ی هەریە کە یان بە شێوە یەکی جیاواز لە نایینی کورد دواون، بە پتویستەم زانی زنجیرە ی ئەو ناینانە ی کورد لە سەرەتاوە بخەمە پێش چا و بە پیتی ئەو سەرچاوانە ی لەو مەبەستە دواون. ئەو هە ی لە سەرچاوە کانا بە شێوە یەکی چڕوپڕ دەریارە ی نایینی زەرەدەشت دواون، ئەتوانی کورد بە یەکیک بژمێرت لەو میللەتانە ی چوونە ته سەر رێبازی ئەو ناینە هەتا ئەوکاتە ی ناینەکانی تری وەکوو کریستیان و ئیسلام لە ناو کوردستاندا بلا بوونە ته وە.

وەکوو لەم بۆمان، لە شوێنی خۆیا بۆمان پوون دەبیته وە ئەو یە کورد بەرلەو هە ی بچیتە سەر نایینی زەرەدەشت، وەکوو زۆربە ی میللەتانی تەرت پەرست بوو وە بت پەرستیش رێبازی خۆی هەبوو و لە ناویانا چەند کەسیک خۆیان کردووە بە پارێزەری ئەو پێیازە کە پێیان وتراوە (موغ) و لە ئافیتسادا وەکوو لە شوێنی خۆیدا و لە بۆماندا دەردەکەوی. ساتیک زەرەدەشت ناینە کە ی خۆی بلۆ دەکردووە ئەو (موغ)انە هەموو دژی وەستان و بەرێرەکانی یان کردووە و رینگە یان لە بلۆبوونە و هە ی گرتوو و کار گەیشتووە بەو هە ی (زادەشت) لە تاو بەرێرەکانیکردنی ئەوانە ولاتی خۆی بە جی بیلایت، بەلام زۆری پێ نەچوو (میدی) یەکانی باوویا پیری کورد چوونە ته سەر نایینی زەرەدەشت و ئەو ناینە بلۆبوووە، هەتا ئەوکاتە ی نایینی ئیسلام گەیشته کوردستان و بە ناو کوردا بلۆبوووە.

بیگومان لە ماو هە ی نیوان نایینی زەرەدەشت و ئیسلامدا نایینی (مەسیحی) ش بلۆبوووە و هە ی گومان لە وەدا نیە کوردی واش هەبوو چوویته سەر ئەو

ئاینه، به لām که ئاینی ئیسلام بلابوووه و په ره ی سه ند ئیتر کورد به شیره یه کی گشتی جگه له (یزیدی) یه کان که لای ژور نووسه ر وایه له ناو کوردا یزیدی تاکه تا قم بوون له سه ر په یه وی ئاینی زه رده شت مابوو نه وه، نه گه رچی هه ندئ بیرو بۆچوون و داب و نه ریتی کریستیانی و ئیسلامه تی تیا دا تیکه ل بوه به ئاینه که ی باوو باپیرانیان.

بۆ ئاسان کردنی ئەم باسه هه ولته ده یین به پیتی قوناغی ئاینه کان و په یوه هندی کورد به و ئاینه وه بکه یین به م به شانه ی خواره وه:

۱- کوردو ئاینی زه رده شت.

۲- کوردو ئاینی کریستیان - مه سیحی.

۳- کوردو ئیسلام و چو ئیتی بوونی کورد به ئیسلام و ریئازه کانی:

ا - سونی ب - شیعه - علوی و علی نیلاهی ج - یزیدی.

یه که م - کوردو ئاینی زه رده شت

به راستی چاو و دلم کرایه وه که بۆ یه که م جار چاو م به به ره مه ی لاوێکی کورد که وت (ئه نداز حوێزی کورپی عبدالخالق حوێزی ئه ندازیان) که جگه له ماموستایان ئه مین زه کی و توفیق وه هبی که شه ره زای ئاینی زه رده شت و ئاوێستان (وه کوو له دوا ییدا باسی ده که یین)، ئه و لاوه کورده به رگی یه که می کتێبه که ی (ئافیتستا - نامه ی مه ی نه فی ئاینی زه رده شت) ی له سالی ۱۹۹۲ دا له سوید چاپ کردووه و توو یه تی ماوه ی هه شت سا له خه ریکه و به دوا ی سه رچاوه دا گه راوه بۆ ئه و باسه ی و هیوادارم به رگی نه مه می ئه و کتێبه شی ته واو بکا و پیشکه شی خوێنه رانی بکات.

نوسه ری ئه و کتێبه، سه رچاوه / ۹۷ له لاپه ره / ۱۲ دا و توو یه تی:

((زه رده شت نیوی خۆی له به شی (گاتا) کانی ئافیتستا دا به Zarethushtra - زاراتوشترا) ناوبریوه. میژووناسی یوتانی (کسانتوس) له سالی ۴۵۰ ی پیش زایندا و توو یه تی: (زه رده شت ۶۰۰ سال پیش جه نگی - خشیارشا - له گه ل یونانیه کان زیاره که ئه و شه ره له سالی ۴۸۰ ی پیش زاین رویداوه)). (به پیتی نه م بۆچوونه ده بی زه رده شت ۴۸۰ + ۶۰۰ = ۱۰۸۰ زاینیدا هه بوه)، به لām وه کوو

ئەو سەرچاۋە يە باسى كىردۈۋە وتوۋىە تى : بە پىتى لىككەنەۋەى ئاۋىستا دەتوانىرى بوترى زەردەشت لە نىۋانى سەدەى ھەشتەم و يازدەھەمى پىش زایندا ژیاپىت.

ئەندازىار لە لاپەرە/۱۲دا وتوۋىە تى لە نوسراۋىكدا بەناۋى (ولائى ماد) ھە (وتوۋىە تى بە داخەۋە ناۋى نووسەرەكەم لانە ماۋە بەتەۋلۋەتى لەو ناۋەش دلىنانىم كە وتوۋىە تى باۋكى زرادشت ناۋى (Poursh aspa — پوروش ئەسپە) بوۋە دايكى ناۋى (Dughdova — دوغدۇشا) بوۋە لە گۈندى (ھەردىشەنە) نىك بە ۋەمىيە لە دايك بوۋە، لە گەل ئەۋەشدا سەرچاۋەى تى ۋاھىيە دەيىپەنەۋە بۆ (۶۰۰۰، ۵۰۰۰، ۴۰۰۰) ى پىش زاین.

زەردەشت ھەرلە مندالىيەۋە زىرەكى و ھۆشمەندى تىادا دىارى داۋە لە تەمەنى (۳۰) سالىدا پۈۋى لە دەشت و كىۋان كىردۈۋە بۆ ماۋەى (۱۰ سال) لەسەر چىايەك ژىاۋە كە لە ۋىژەۋانى (مەزىسنىدا) بە (oshidarena — ئوشى دارىنار) كە ماناى ھۆشەخش دەگىرتەۋە، لەۋى پەيۋەندى بە (ئاھورا مەزدا) ۋە كىردۈۋە بوۋە بە پىتەمبەرى دىنى (مەزىسنى) و ئەمىش ۋەكۈۋ پىتەمبەرەكانى تر ژىانى پىۋە لە ئەفسانە كە ئەمەشتىكى باۋ بوۋە لە نىۋەتەۋە جىاۋازەكانا بۆ نىشاندانى بەزى.

پاش ئەۋەى زەردەشت چۆتە ناۋ خەلگەۋە ھەۋلى داۋە ئەۋ خەلگە بگۈپىت، بەلام بە ھۆى ئەۋەى لە ناۋ نەتەۋەكەيدا سەر كىردا پەتەكى ئاينى ھە بوۋە، بۆيە سەر كىردە ئاينىەكان دەستيان كىردۈۋە بە دۈژمناپەتى لەگەلپاۋ ناچارىان كىردۈۋە بەخۋى و دوستۋ لاپەنگەرەكانىيەۋە سەرى خۋى ھەلگىرىۋ روۋى كىردۈتە شارى (بەلخ) و پادشاگەى كە ناۋى (فىشتاسب) بوۋە باۋەپى پى ھىئاۋە چۈۋەتە سەر ئاينەكەى و لەۋى ماۋەتەۋە ھەتاكاتى كۈشتىنى لە لاين (تورىراتور) ى (تورىرانى) يەۋە ۋەكۈۋ لە دۋايدا باسى دەكەين، ئەمىن زەكى وتوۋىە تى (فىشتاسب — وىشتاسب) ھاكىمى باختران بوۋە).

نوسەرى سەرچاۋە/۹۷ لە لاپەرە/۲۰دا باسى ئەۋەى كىردۈۋە ئىمىرۋ ئاۋىستا لە شەش بەشى سەرەكى پىك ھاتوۋە :

۱ - (گاتا) کان ۲ - (یهسنا) ۲ - (یهشت) ۴ - خورده نافیستا ۵ - فیسپهر
 ۶ - (مافندادی) که ئەمە ی نوایی له ئاویستا به (Vidaevata - فیدای قاتا)
 ناسراوه که مانای : یاسای دژ به دیو دهگریتهوه.

ئاویستا له یهك زه مانداو به دهستی یهك كهس نه نوسراوتهوه و (گاتا)كان
 كۆنترین به شهكانی ئاویستایه و سرود بیژهكه ی خودی زه ردهشت خوی بووه.
 میژووی بهشی گاتا دهگه پێتهوه بۆ زه مانای سده ی دهه مینی پیش زاین، به لام
 به شهكانی تری له نوایداو به دهستی چه ند كه سینك تۆمار كرلوه. ئەو زمانه ی
 ئافیستای پێ نوسراوه زمانێ ئافیستای پێ ده لێن كه زمانێکی كۆنی رۆژئاوای
 ئێران و په یوه ندیه کی رۆژ به هیزی هه بووه له گه ل زمانێ (سنسکریتی) و
 (پارس) ی كۆن.

(ده رباره ی ئەو په یوه ندیه ی نیوان زمانێ ئاویستا و سنسکریتی و پارس كه
 ئەو كتیبه باسی كر دوه توفیق وه هبێ جارێك بۆی باسكردم، ئەوانه ی له و
 سه رده مه دا به سنسکریتی و پارسی كۆن ده نوان زمانه كانیان رۆژ نزیك بووه له
 یه كتری، به لام سه یر ئەوه بووه هه مووی ۶۰۰ - ۷۰۰ سال پاش ئەوه ئەو سی
 زمانه له یه كتری دوور كه وتونه ته وه له كاتیكدا به رله وه رۆژ له یه كتر چون
 وه كوو چون ئیمزۆ روسه كان و پۆلۆنیه كان له یه كتر نه گن ئەوسا ئەوانیش له گه ل
 یه كتر دا و بوون، به لام بۆچی ئەوان به و جوژه له یه كتر دوور كه وتونه ته وه و ئەمان
 له یه كه وه نزیك ن هۆكه ی نه زانلوه چی بووه).

نوسه ری كتیبه ی (ئافیستا)، (یهسنا - هات) ه كان و (گاتا) كانی شیکردۆته وه و
 چه ند باسیکی وه رگێژاوه بۆ زمانێ كوردی و له پاشكۆی كتیبه كه یدا
 فه رمه نگه یكێکی بۆ ووشه كانی ئافیستا كر دوه به زمانێ كوردیی کرمانجی
 خوارو.

له سه رچاوه كانی پێشوو دا، له باسی میژووی كوردا رۆژجار باسی
 (میدی) كراوه كه رۆژه ی سه رچاوه كان كوردیان بر دۆته وه سه ر (ماد) و لای
 هه ندیکیشیان و ابووه ئاویستا له نوایدا به زمانێ (ماد) نوسراوته وه ده رباره ی
 میدی به كان و ئاینه كه بیان (كه به ر له زه ردهشت بووه). نووسه ری سه رچاوه / ۹۷
 له لاپه ره / ۹۱ باسی پیاوه ئاینیه كانی (میدیا) ی كر دوه كه چون رۆژیکی

گرنګيان بينيوه له ژيانو دابو نه ريت و ده ستورو پاماني ميتولوژي نه ته وه کاني ناوچه کاني نه و سرده مه و پياوه ثابتيه کان هـ تا دواي روخاني ده ولته تي ماد، هر مه ولي نه ويان داوه هـ موو شتيک له ژير ده سه لات و کارتيک رندي خويانا بميتنيته وه .

هـ روه کوو (هـ رېوډوټ) باسي کړېووه، ساتيک (کوپوچپه) ي کوپي کوږوش بهـ ره و مصر دهـ روات موغيکي کرد به (پاتي خيشاي نهـ به - که نيمړو نه و ووشـ به کراوه به پادشاه) که نهـ م موغـ ش برايـ کي هـ بووه ناوي (بهـ رديا) بووه که شيوه ي زږد له (که پوچپه ي کوپي کوږوش) چووه و موغوکه لاي خـ لک بلاوي کړدوتـ وه نهـ م (بهـ رديا به) کوپي (کوږوش) هـ که له ميژوي نيزاندا به (بهـ ردياي دروغين ناوي هاتوه) و هـ رېوډوټ به (سهـ مـ رديس) ناوي برېوه و بوـ ماوه ي حـ وت مانگ به پادشا ناسرا که مهـ بهـ ستي نهـ و موغـ نهـ وه بووه دهـ سه لات دوياره بکه ويتـ وه دهـ ست خويان که (ماد) يوون .

ساتيک ثابتي زهـ رده شتي له ناو مادهـ کانا پهـ يدا بوو، موغـ کان له سهـ ر تادا دژي راوهـ ستان و زهـ رده شت ناچار يوو ولاـ تي خوي بهـ جي بيليت و پاش ماوهـ يـ ک مادهـ کان چوونه سهـ ر ثابتي زهـ رده شت و دوياره تواني يان دهـ سه لاتـ ي ثابتي بگيرنه وه بوـ خويان .

دهـ رياره ي ثابتي زهـ رده شت ماموستاي ميژوونوسي بهـ رزي کورد نهـ مين زهـ کي، له لاپـ ره / ۲۸۰ ي کتبيـ بهـ کيدا سهـ رچاوه / ۳۲ بهـ دورو دريژ باسي ثابتي زهـ رده شتي کړېووه و وتوويه تي : ((له ناو ميله ته کلنه کاني ناريدا، زهـ رده شت يا نهـ بي پيغهـ مبهـ ريک بوييت يا ريگانيشاندهـ ريکي کومه لايه تي نيجگار بهـ رزولي هاتوو بووه که له راستيدا نازانري که ي و له کويدا له دايک بووه و چوـ ن ژاوه و له کام بهـ شي ناريهـ کان بووه و له چ کاتيکدا کتبيـ بهـ کي که (زهـ ند ثاقيستا) بهـ ناماده ي کړېووه و بهـ چ زماننيک نووسيويه ته وه و تا نيتسه پسپوان و شاره زايان به تهـ واوه تي له سهـ ر نهـ وه ريک نه که وتون و يه کيکي وه کوو (مستر جاکسون) که شاره زايه يکي که ورهـ به له ثابتي زهـ رده شتدا وتوويه تي :

زرانشت له نيوه ي دوهـ مي سهـ ده ي حـ وتـ مي پيش زايين له دايک بووه، بهـ لام لهـ گل نهـ و بوـ چوونه ي ميستر جاکسون، نهـ زانراوه لهـ چ ساليکدا لهـ دايک بووه و،

روایه‌ته زهرده‌شسته‌کان لایان وایه نهم پیغه‌مبهره یا نهم پی نیشاندهره له سده‌ی حوته‌مدا له‌دایک بووه و له که‌ناری ده‌ریاچه‌ی (ورمیه) دا بیرویاوه‌په‌کانی خزی بلاوکرېوته‌وه و له ناوه‌پاستی نیوه‌ی په‌که‌می سده‌ی شه‌شهمی پیش زاین کچی دوا‌ی کردووه.

شاره‌زایه‌کی ترکه (مستر هول) له لاپه‌ره/ ۵۵۰ ی کتیبه‌که‌یدا (میژووی روزه‌لاتی نژیک) وتوویه‌تی پوایه‌ته کونه‌کان ده‌لین زرادشت له سالی ۵۹۶ پ.زدا له دایک بووه و سه‌رچاوه کونه‌کانی تری زهرده‌شته ده‌لین زرادشت کوپی (پواو شیب) بووه و هر له مندالیوه موعیزه‌ی گه‌وره‌ی تیادا به‌دی کراوه که نهمه بوته هوی نهمه سیحریانو کاغه‌کانی نهمه سه‌رده‌مه پریان لی‌ی بووه و هه‌لیاندلوه بیکوژن به‌لام ته‌قه‌لاکانیان بی سوو‌بووه.

ساتیک زرادشت ته‌م‌نی گه‌یشته‌ته بیست سال خزی له خه‌ک دور خسته‌ته‌وه (له سه‌رچاوه‌ی پیشودا ژماره/ ۹۷ و ه‌کوو باس‌مان کرد وتوویه‌تی له ته‌م‌نی ۲۰ سالیدا رویکرېوته ده‌شت و کتو) و چوته که‌ناری رویاری (دائیتیا - که پیشی ده‌لین رویاری الرس - ناراکس) و له‌وی دوا‌ی له خه‌ک کردووه ده‌س بکه‌ن به‌خواناسی و خواپه‌رستی و (جاویدان) ی پیر‌وز زرادشتی بردوته خزمه‌ت (ناهورامزد) و دوا‌ی نهمه چوته ولاتی (توران = سجستان - سگستان) و ده‌ستی کردووه به‌بلاوکرېوته‌وه‌ی ناینه‌که‌ی به‌لام ته‌قه‌لاکانی بی سوو‌بووه چونکه پیاوه ناینه‌کان ریگه‌ی نهمه‌یان لی‌گرتبوو.

پاش نهمه زرادشت به‌پتی فه‌رمانی ناهورامزد چوته لای (ویش‌تاسب) که حاکمی (باختر) بووه. (له سه‌رچاوه‌ی ژماره/ ۹۷ د و‌ترواوه حاکمی باختران بووه)؛ نهمین زه‌کی له په‌راویزی لاپه‌ره/ ۲۸۲ ی کتیبه‌که‌یدا وتوویه‌تی هه‌روه‌کوو (مستر هول) باسی کردووه ویش‌تاسب باوکی داریوس بووه. پاش ته‌قه‌لادانیکي زور زرادشت توانیبوی به‌هوی (جاماسب) هوه ویش‌تاسب بخاته سه‌ر ناینه‌که‌ی خزی و به‌وه ناینی زهرده‌شت به‌ناو نیران و توران و ناسیای بچوکدا بلاو‌بووه‌وه. زرادشت له ته‌م‌نی پیریدا له شه‌پکدا له‌گه‌ل شه‌عبی (هیونی) دا که سه‌رکرده‌که‌یان (ناجاسب) بووه کوژراوه (له سه‌رچاوه‌ی پیشودا/ ۹۷ و‌ترواوه له شه‌پی توورانیه‌کانا به‌سه‌رکرده‌ایه‌تی (توریراتور) کوژراوه).

ئەمەن زەمكى لە لاپەڤە/ ٢٨٢ى سەرچاوه/ ١٣٢٧دا دەرياره‌ى زەردەشتو
 ئاوئىستا بە دوو درۆڤى باس كراوه و لە بەر ئەوه‌ى زەردەشتى ئاينى باوو باپىرانى
 كورد بووه بۆيە بە پىڤيستم زانى كورته‌يه‌كى ئەو باسه‌ى ئەمەن زەمكى بڤمه
 پىش چاوى خويندەواران كه وتوويه‌تى:

((بەپىي كتيبي (تابستاق – ئافىستا) و هەندئ كتيبي پەهلەويه‌كان، تعالىمى
 زەردەشت جيهانى كړدوه بە دوو بەشه‌وه: رووناكى و تاريكى، كه ئەو نو هيزه
 هەميشه له‌گەل يەكتردا ناكوك بوون و له شه‌پدا بوون و هەر جاره‌ى يەككيان
 سەر كه وتووه و لە سەر ئەو بناغه‌يه دنيا بووه بە دوو بەشه‌وه: هيزى سوپاي
 روناكى و هيزى سوپاي تاريكى، سەر كړده‌ى هيزى يەكەم (هرمز –
 ئاهورامزد) بووه و هى بەشى نوهم (ئاهريمەن – ئيگريمنو) بووه. هرمز شه‌ش
 يارمه‌تى ده‌رى هەبووه پى‌يان و تراوه (ئيمشپنتان – كه ماناى زيندوه پى‌رۆزه‌كان
 دەگرتتەوه و هەر شه‌شيان هەميشه ئاماده‌ى بەجيهيتناني فرمانه‌كانى (هرمز)
 بوون و هەريەكه‌يان كاريكى پى سېڤراوه بۆ پاريزگارى كردن له سروشت)، بۆ
 نمونه: (بەهمن) لىڤرسراوى ئاگريووه، (ئەسفنديار) لىڤرسراوى زهوى بووه.
 له‌پاش ئەو شه‌شه، تاقمىكى هەبووه كه ژماره‌يان نۆڤسيووه بە‌لام له ناويانا
 (يزيت، يزد، ئيزد) له هەمويان بە‌ناويانگتر بوون و ئەو تاقمه‌ كرابوون بە
 دوويه‌شه‌وه: بەشى ئاسمانى و بەشى سەر زەمەن. (ئەمەن زەمكى له پەراويزى
 لاپەڤە/ ٢٨٤دا وتوويه‌تى وشەى هرمزو ئاهود رامزد) هەردوكيان هەر ووشەى
 (يزدان) دەگرتتەوه).

بەرامبەر بە ئاهورامزد، ئەهریمەنیش چەند یارمەتیدەر و سەربازێكى
 هەبووه‌كه پى‌يان و تراوه (ديو – دئو) و یارمەتیدەرە‌كانى بریتى بوون له شه‌ش
 ديو كه ئەوه‌يان پى سېڤر دىراو رۆگه له كارى خێر بگرن و خەرىكى خراپه‌ و درۆ
 تاريكى و نۆڤدارى بنو هەروەكوو چۆن هرمز ژيانى پى سېڤر دىراو، بەرامبەر بەو
 ئەهریمەنیش مردنى پى سېڤر دىراو، له ئەجامى كێشه‌ى هەربولادا ئاهورامزد
 سەردەكه‌وىو ئەهریمەن ناچار دەكا بكشیتە ئاوه بۆ‌ناو دنيای تاريكو نوته‌ك)).

به پیتی باسه که ی نه مین زه کی، بناغهی ئاینی زه رده شت له سه ر چوار شت پیکهاتوه: ۱ - هه ۲ - ناو ۳ - ناگر ۴ - خۆل که ناگر دروشمی تاییه تی زه رده شت بووه .

نه مین زه کی ئاماژه ی بۆ کتییی (مێژووی کۆنی رۆژه لاتی نزیک) کردووه که له لاپه ره / ۵۷ هیدا وتووێه تی: به ر له ده رکه وتنی ئاینی زه رده شت پیاوه ئاینیه کانی ئه و سه رده مه که پێیان وتراوه (مخ - مه جوس) هه موو شتیکیان به ده س بووه و به یی بپاری ئه وان هه یج شتی که نه کراوه و له وه ئه چی له زه مانی داریوسدا پاشماوه ی ئاینه کۆنه کان له ناو چوبیته و زه رده شتی بووه به ئاینی ره سمی بۆ هه موو ئێران.

ده رباره ی ئه و ئاینه ی میدیه یه کان له سه ری رۆیشتون وه کوو نه مین زه کی باسی کردووه، شتیکی ته واو له و رووه پوون نه بۆ ته وه، به لām هه ندی له پسه پۆیان و شاره زایان ده لێن میدیه کان پێره یی ئاینه که ی هر مزیان کردووه و هر مزیان په رستوه، به لām هه ندی له پیاوه ئاینیه کان ئه و ئاینیه یان پێ کردووه له ئه فسانه و سیه ریازی و ساتیک زرادشت هه ولی دوه ئاینه که ی پاک بکاته وه له و سیه رو ئه فسانانه، (موغ) هکان به رهنگاری بوونه ته وه و ئه ویش ناچار بووه روویکاته باختران و خۆراسان و تورکستانی ئیمرو.

نه مین زه کی به دورو درۆی باسی ناوه روکی ئاینی زه رده شتی کردووه که ئه مه ی خواره وه کورته ی به شه گرنه گه کانیه تی:

۱ - چۆنیتی دروست گره نی دنیا

هرمز له پێشدا گیانه کانی دروست کردووه بۆ ماوه ی سێ هه زار سال سه ره په رشتی کرون، به لām له دوا ییدا ئه هریمه ن له دنیای تارکستانه وه پهیدا بوو دهستی کرد به ده سدرۆی کردن بۆ سه ر دنیای رووناکی له دوا ی ته واو کردنی گیانی زنده وه ره کان، هرمز له ماوه ی سێ هه زار سالدا دنیای به سێ قوناغ دروست کرد که له دوا قوناغیا گیانی مرقی دروست کردو ئه هریمه نیش دهستی کرد به وێرانکاری و تیکدان و له گه ل هرمزدا له ماوه ی سێ هه زار سالدا که وته کیشه وه دوا ی ئه وه زه رده شت پهیدا بوو توانی ئه هریمه ن لاواز بکات و ناچاری کرد خۆی بکیشیته وه بۆ ناو دنیای تاریکستان.

۲ - دهمبارہی گیانی زیندموہو روچی زیندموہو

به پيی ثانی زهردهشت، ساتیک زیندموہو دهمری، له پاش سی رۆژ به سهر جیابوونه و هی رۆج له لهش، نیر رۆج ههست به خوشی و شادی دهکاتو دهیگه به نیته پردی (چینویت) و له وی سی قازی محاکمه ی دهکهن و چاکه و خراپه کانی به ترازوو ده کیشن و به پپی نه و کیشانه بریار له سهر نه و رۆجه نه دریت و پاش نه وه رووده گاته پردیکی ترو پیوسته به سهریا به پیته وه که سهریکی نه و پرده له سهر لوتکی چپای (برزن) وه نه وی تر ده گاته ناوی (دائیتیا) و نه گهر خراپه ی له چاکه ی رۆژتر بوویت نه و ده که ویته خواره وه بوناو دنیای تاریکستان.

به پپی ثانی زهردهشت، نه و رهوش و کرداره باشانه ی پیوسته له مرفدا هه بن بریتیه له: نیازی پاک، ووشه ی چاک، کرده وه رهفتاری باش که به زمانی نایستنه نه و سی شته بریتین له: (هۆمیته، هواخته، هودارشته) مرف به پیره و کردنی نه م شتانه دهگا به شوینیک که له زمانه کۆنه کانی ئاریدا پپی وتراوه (ئینوه هیشته - به ههشت) و رۆجی تاوانباریش ده چیته دنیای پر له نیش و ئازار که بریتیه له (جه هه نه م)، به لام شوینیکی ناوه ندیش هیه له نیوانی هه رولانا بۆ رۆجی نه وانه ی چاکه و خراپه یان وه کوویه ک وابوویت که پپی دهوتری: (هیمستیکان) که له لای موسولمانه کان پپی دهوتری (الاعراف).

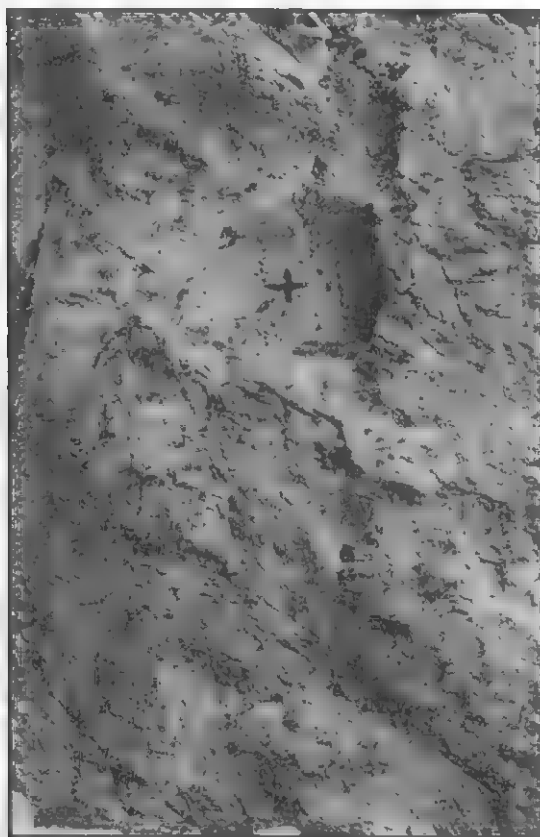
۳ - نیش و کاره باشه کان

به پپی مبادنه کانی زهردهشت، باشترین کاروئیش له ژيانا بریتیه له کشت و کال کردن و بایه خدان به ئابووری و پاره دلریتی، که نه مانه بناغه ی ژیان مرف پیک دههینن، له بهر نه وه بریاری زهردهشت له و پوه وه بۆ جوتیار و فلاح نه وه بووه به رۆژوو نه بن چونکه رۆژوانه تی هیزو تینیان لی ده بری و ناتوانن شتی باش بهیننه به رهه م.

۴ - پیوسته له سهر بهیرو کههانی ثانی زهردهشت جوارشت بههرستن

هه و، ناو، ئاگر، خۆل که ئاگر دروشمی تاییه تی زهردهشت بووه و پیسکردنی ناوو ناشتنی له شی مردوو له ناو خۆلدا به تاوان ده ژمیری (وادیاره وه کوو هندسه کان له شی مردوو سوتینراوه).

دهرياره‌ی نه‌وه‌ی له تايینی زه‌رده‌شدا باس کراوه، وه‌کوه‌ی نه‌مین زه‌کی لیتی
 بولوه، هه‌ندی شتی له‌یه‌کچوو هه‌یه له نیتوان تايینی زه‌رده‌شتی و تاینه‌کانی تردا،
 بۆ نمونه په‌پینه‌وه‌ی بوی مردن به‌سه‌ر نه‌و دوو پرده‌ی له‌و باسه‌دا باس
 کراوه و کیش و پیتوانه‌ی چاک و خراپه زۆر له (پردی سیراط) ی ئیسلام ده‌چی که
 مرۆفی خراپه‌کار ناتوانی لای بپه‌پیتوه، هه‌روه‌ها قه‌ده‌غه‌کردنی ناشتتی له‌شی
 مریو له‌ناو خاکدا له‌گه‌ل سوتاندنی له‌شی هندۆسه‌کان له‌یه‌ک ده‌چیت.

میه‌رابی زه‌رتوشت - ی له ته‌نیشتی خۆره‌ه‌لاتی دهره‌ندی

(قه‌مچوغه = سه‌رتنه‌نگ) ی لای - سوره‌اش

پارێزگه‌ی سلیمانی

دوووم : بلایووننه و ئاینی کریستیانی و کورد

له دواى ئاینی زهردهشت و بهر له بلایووننه و ئاینی ئیسلام، ئاینی کریستیانی له سالی ٢٢/ی زایندا گه یشتبووه (ئهرمه نیا) به لام ههتا سه رهتای سه دهی چاره می زاین ئه ئاینه سه رکه و تنیکی ئه وتقی به خقوه نه دببوو، ههتا دواى ئه وه له رینگای سوریا و ئهرمه نیا و کوردستانه وه په ره ی سه ندوه به هوی لایه نگریتی و هاندانی حکومه تی (رؤما) وه که بووه به کریستیانی و لایه نگرى بلایووننه و ئاینی له کوردستان و (تبردا) ی مه لیکى ئهرمه نی چۆته سه ر ئه ئاینه تازه یه، به لام له گه ل ئه وه مه مو وه ول و کوشش ی قه شه کانی ئه ئاینه و پرۆپاگه نده رۆره کانیان ه یشتا دانیش توانی گوند و کۆچه ره کانی پێده شت و چیاکان هه ره سه ر ئاینی زهردهشت مابووننه وه و ژماره یه کی که میان بوون به کریستیانی.

ئه مین زه کی له په راوێزی لاپه ره /١٢١ ی کتێبه کهیدا ئاماژه ی بو کتێبی (المسألة الكردستانية والترك) کربووه که له لاپه ره /٢٥ ییدا وتویه تی ئاسوری یه کانی ئیسته له بنه چه دا هه ره ره گه زی کورد بوون و چوونه ته سه ر ئاینی مه سیحی که مه لبه ندی بطریارکی نسطوری یه کان له شاری (قوچان) نزیک رۆژه لاتنی شاری (جوله میترگ) بووه.

ده رباره ی ئه وه بو چوونه ی له و کتێبه دا باس کراوه،. (مارشمعون) به ره وه ی له گه ل سمکودا تیک بچی و سمکو بیکوژی، له گفت و گو یه کی نێوانیان هه ره وه کو له لاپه ره /٣٩٦ ی کتێبه که ی سمکوو بزوتنه وه ی نه ته وایه تی کورد، چاپی ستوکهولم سالی ١٩٦٦ به دوو درێژی باسی ئه وه گفت و گو یه کراوه که مارشمعون به سمکوی وتبوو. ئه م سه رزه مینه ی ئیسته ناوی کوردستانه می هه مومان بووه، به لام به هوی ئاینمانه وه هه ردولامان لیک جیا بوینه وه به م حاله ی ئیسته که یشتوین.

ئه مین زه کی له باسه کهیدا له سه ری رۆیشتوه و وتویه تی:

((به پێی ئه و لیکۆلینه وانه ی (السمعانی)، نسطوریوس سه رۆکی ئه و کوردانه بووه که بو بوون به کریستیانی و له ئه دجامی ئه وه دا به پێی بریاری ئه دجومه نی Ephossus ئیفوسوس) له سالی ٢٤١/ی زایندا ئافه رۆز کراوه و به پێی فه رمان و

برپاری (تیوئوسپوس) که له پېښدا نورخړلوه ته وه بڼ (نه نطاکیه) و ډوای
چوار سال له ویش نورخړلوه ته وه بڼ (لبنان) و نیراوه بڼ (Thbid - ټبډ) و له وږی
مریوه)). (وه کوو له و باسه دا دهر نه که وږی نسطوریوس بڼی له لایه ن
کریستیانه کانه وه نورخړابووه و چونکه تاقمی نسطوری دامه زاناندیو).

نهمین زه کی له باسه که یدا ناماژه ی بڼ ډو جوړه بڼ چوونی السمعی کرډوه
دهریاره ی چویتی بلاویوونه وه ی نسطوری له ولاتانی روزه تدا یه که میان نه وه یه
له شاری (نهدسا - الرها - نوره) قوتا بخانه په کی نیرانی هه بووه که دجیکی
نیرانی دهرسی کریستیانی تیادا وتوره ته وه که سه روکه که یان قه شه یه کی
نسطوری بووه به وږی (نیفسوس) وه مذهبی نسطوری له نیراندا بلاویوته وه.

بڼ بڼ چوونی ډوه م ناماژه ی (Barsuma) - باسورما - ناویک کرډوه که له
قوتا بخانه ی (نهدسا) نورخړابووه وه له سالی ۴۲۵ه زایندا هه تا سالی ۴۸۹ه له
شاری (نصبین) به مطرانی ما بووه وه و پاش نه ویش (هازیتای) قوتا بی بارسوما
رډر چالاک بووه له بلاوکرډنه وه مذهبی نسطوریدا، نهمین زه کی له په راوړیزی
لاپه ر/۱۲۲۲ دا وتووی ته به پتی بڼ چوونی (مېجر میلنغن)، نسطوریه کان به خوینو
ره که ز ده چنه و سهر (کلدین - خلدین) که باپیریان بهر له (۲۵) سده ژیاونو له و
شه ردا که (زینفون) و خسروی ډوه م به جوته میزشیان برډوته سه ر نه و
(خلدی) یانه و زینفون به خسروی وتووه نه و شاخانه ی لیمانه وه دیارن پی یان
ده لئین (شاخه کانی خلدی په کان).

نهمین زه کی له باسه که یدا نه ی: نه و نسطوری یانه ی نیتستا له و ناو شاخانه دا
ده ژین بریتین له نه وه ی نه و (خلدی) یه کژنانه و نسطوریه کان خویشیان هه روای
بڼ ده چن به پتی بڼ چوونی راهب (کازه جای) نسطوریه کان له نه وه ی نه و
خلدی یانه.

دهریاره ی نه و کلدی - خلدی یانه، وه کوو له مه وپیش له باسی میژووی کوردا
باسی بڼ چوونیکي (مینورسکی) کړاوه که وتووی ته: نه که به وردی له میژووی
خلدی کان بکولینه وه بومان دهر ده که وږی خلدی په کان له که ل میلیله ته کوردا هه رله
یه که ره که زو بنچینه بوون. نهمین زه کی له په راوړیزی لاپه ر/۴۲ه ی
سهر چاوه /۲۲۲ دا وتووی ته: ((زمانی خلدی په کان وه کوو زمانی گورجی وه یا

(اللاطی) ئیستە واپووە بە هیچ جۆریک زمانەکیان پێوەندی بە زمانە
سامیەکانە وە نەبوو.

سەھەم: کورد و ناینی ئیسلام

ئەمێن زەکی لە لایە ١٢٢ ی سەرچاوەی ژمارە ٣٢ دا باسی ئەوەی کردووە
چۆن کورد بوو بە ئیسلام لە بەر ئەوەی باسە کە ئیجگار دورو درێژە و ئێمە
مەبەستمانە بە شێوەیەکی تایبەتی دەریارە ی باکووری کوردستان بدوین، بۆیە
تەنھا زۆر بە کورتی لەو باسی ئەمێن زەکی ئەدوین و لە باسەکانی داها تووا
زۆر جار باسی ئیسلامەتی کورد دەکەیت کە چۆن خزمەتی ئاینی ئیسلامەکانیان
کردووە بە تایبەتی لە زەمانی ئەبویبەکانا بە سەرکردایەتی صلاح الدین.

کورتە ی باسە کە ئەمێن زەکی بریتیە لەوەی ساتیک ئاینی ئیسلام
بلاویووە، کورد پەیوەندی بە پێشپەرە ی ئیسلامەکانە وە کردووە لە بەر ئەوەی
کورد بۆی دەریکە و تێبو ناوە پۆکی ئەو ئاینە لە گەل خوێوە و شتی خۆیدا یە ک
دەگرێتە وە بۆیە بە کۆمەل بوون بە ئیسلام.

وە کوو میژوو نووسە عەرەبەکان باسیان کردووە، پێوەندی کردنی کورد بە
ئیسلامە وە یە کەم جار لە سالی ١٨ ی کۆچیدا بوو لە نوای داگیرکردنی (حلوان) و
(تکریت)، هەر وە کوو محمد ئەفەندی ئالوسی لە کتێبە کەیدا (روح المعانی) باسی
کردووە لە ناو صحابەکانی پێغمبەر دا ئە صحابە یە ک هەبوو ناوی (جابان —
گابان) ی کورد بوو و لە کتێبی (الأصا بة فی تميز الصحابة) ی نویسنی (أبن
الحج) دالە دەم گابانە گەلێک حدیثی پێغمبەر لە و کتێبە دا بلاوکراوە تە وە.

لە نوای شکانفنی (یزیدگرد) ی شای ئێران و داگیرکردنی (مدائن — طاقی
کسری) و (جلولاء) لە مانگی صفری سالی ١٦ ی کۆچیدا بەرامبەر ماریسی سالی
٦٣٧ ی زاین، ئیتر پاش ئەوە کورد پەیوەندی بە ئیسلامە وە کردووە و شاری
(نەمیبین) لە لایەن (عبدالله بن عتبە) ی سەرکردە ی هێزەکانی ئیسلام لە زەمانی
عمری خطابدا داگیر کرا و لە وێوە هیزی ئیسلام روویکردە (ماردین و دیاریکرو
نەرمەنیا) و بە جۆرە ئاینی ئیسلام لە کوردستاندا (هی باکور) بلاویووە وە.

بێگومان ئاینی ئیسلام لە ناو کورد وەک مێللەتانی تر، لە ناو کوردیشدا گەلێک رێبازی جوړ بە جوړ ھاتۆتە کایەو وەک سونی و شیعە (بە علوی و ئەھلی حەقیقە) وەک یزیدی و ھەول ئەدەین کورتە یەکی ئەو رێبازانە باس بکەین.

رێبازەکانی ئاینی ئیسلام

١ - سونی

زۆریەکی ئەو سەرچاوانەکی دەریارەکی ئاینی کورد دواوەن لە سەر ئەوەن زۆریەکی کورد موسولمانی خواوەن ئیمان و پەڕەوانی ھەرچوار رێبازەکی پێچکەیی شافعی. مینۆرسکی لە کتێبەکییدا کورد، سەرچاوە/ ٤٣ لە لاپەرە/ ١٠٧دا لە بەشی ئاینی کورد و تووێتی بەشی زۆری کورد موسولمانی سونین کە ئەمە لە زەمانی عەسمانیەکانا بۆبۆ بەھۆی ئەوێ تورکەکان (شافعی نەبوون وەک کورد بە لێکۆنەفین) سوودیکی زۆر لەو سونیتییەکی کورد پەیدا بکەن و بیانکەن بە ھاوکاری خۆیان دژی صفویەکانی فارس لە شەپی چالدرانانی سالی ١١٥٤دا.

ب - شیعە و علوی و ئەھلی حەق

کورد لە سەرەتای بلایوونەوێ ئاینی ئیسلامدا لە کوردستان، ھەمووی لە سەر رێبازی ئەو تازە ئیسلامانەکی گەشتبوونە کوردستان دەچون بەرپۆوە ھەموو لە سەر مەزھەبی سونی بوون، بەلام لە دوایدا بێجگە لە یزیدیەکان کە رێبازەکیان تارادەیک زۆر دوور نەکەوتبوو و لە ئاینی زەردەشت ھەرچەند ھەندێ شێوەی ئاینی ئیسلام و کریستیانیتیکەل کەربو بە ئاینی زەردەشت، ئەوانی تر لە ھەندێ شوێنی کوردستاندا، بەتایبەتی لە رۆژھەڵاتی کوردستان و لە باکووردا، بەتایبەتی لە دواکی گەرم بوونی کێشەکی نێوان دەولەتی عوسمانی و صفوی، نێت بە ناشرکا شیعەیی و علی اللامی لە ھەندێ شوێندا بلایوونەو و لە باشووری رۆژھەڵاتی کوردستاندا لە سنەو بەرەوخوار ئاینزای شیعە بلایوونەو و لە باکووری کوردستانیشدا شیعەیی (کە لە باکووردا پێی دەوترێ علوی) بلایوونەو و لە ھەندێ شوێنی گەمی باشووری کوردستانیشدا رێبازی ئەھلی حەق پەیدا بوو.

دەريارەي علوی، مینۆرسکی ھەندێ جار بە (قزلباش) ناوی بربون و وتوویەتی: ئەمانە لە ناوچەی (درسیم) دا دەژین سەر بۆ تورکەکان دانانە وێنن و لەو شتە باشانەي قزلباشەکان (کوردەکانی باکوور ووشەي قزلباش بە جۆرە ناویکی سووک دانەنین بۆخۆیان و لایان و اباشە ھەربێیان بوتری علوی) باوەریان پێیەتی ئەوێە خوا بۆیە ھاتۆتە سەر زەوی بۆ ئەوێ ئیشی خێر بکات بۆ خەلک و لایان وایە (علی) جەنگاوەرە و شیرە گەورەکی خۆی دابووە روسیا و نیشانەپەکی سەوزیشی دابووە بە ئینگلیز بۆ ئەوێ بە ھەربولایان تورکەکان لەناو ببەن (بێگومان ئەگەر ئەمە وابێ، دەبێ بۆچوونی ئەم سەردەمەي دوايی بێ و لام وایە ئەوێ مینۆرسکی باسی کردووە جۆرەچیرۆکیکی ھەلبەسراو بوویت چونکە ئەو شیرەي گواپە علی دابوو بە روسەکان (چ لە زەمانی قیصرەکانا بوویت یالە زەمانی سۆڤیەت) و ئەو نیشانە سەوزەش کە دابوو بە ئینگلیز ھێچیان سودی کوردی نیادا نەبوو و ئەوێ روس ھەر بە قسە بوو و ھي ئینگلیزەکانیش ھەر درۆ دەسپێن بوو و ھەربولایان ھەریەکەیان لە قوناغێدا دۆستی تورک بوون ئەک ھي کورد).

مارتن فان برونسون جگە لە کورتە باسیک دەريارەي (علوی) لە سەرچاوە ۷۲/دا، لە کتێبێکی تریدا سەرچاوە ۶۶/ و تۆویەتی علوی کوردەکان لە باکووری کوردستاندا لە رۆژئاوای باکووری کوردستاندا لە غازي عنتاب — بنگۆل دەژین لەگەڵ مەركەزی ئیستانیا (درسیم) کە بەشێک لە محافظەي تونجلی و بەشێک لە سیواس و ئەزەرجان و ئالاداغ دەگرێتەو.

مارتن فان برونسنیش ھەرەکوو مینۆرسکی و تۆویەتی علوی پەکانی ئیمڕۆ لە کۆندا پێی و تراو (قزلباش) کە ئەم ووشەي لای علوی پەکان بە شتێکی سووک دەژمێرن و تۆویەتی ووشەي (قزلباش) مانای سەر سوور دەگرێتەو کە ئەمە بۆ ئەوانە بەکار ھێنراو ساتی خۆی سەریەستەکانیان سووریووە و سەر بە صفوی پەکان بوون).

دەريارەي قزلباش، لای گەردلیقیسکی وەکوو نوکتۆر کمال مەزھەر لە سەرچاوە ۷۴/دا، لاپەرە ۲۳۶/ ئاماژەي بۆ کردووە، و تۆویەتی: ((لە کاتی چاو پێکەوتنی (علی شان کوپی محمود پاشا)ي قزلباشدا کە سەروکی ھۆزی

(قوچگیری)بووه وَا پَنگهوت رۆژی یه کتر بینیمان له مانگی رمضاندا بوو پێی رووم قزلباشهکان دان به مانگی رهمضاندا نانتینو له جیاتی ئهوه له مانگی محرمدا تهنها دوو رۆژ بۆ یادی تینویتی (حسین) له بیابانی کريلادا یادی ئهکه نهوه. ساتیک داوام له علی شان کرد باسی (خضر ئهلیاس)م بۆ بکا پهنگیک هینا و پهنگیک بریو وتی ئهوه شتیکی نههینی و تاییهتیه، مهگه ر له نواییدا بوو باس بکه. بهوهدا بۆم دهركهوت قزلباشهکان تاچ پادهیهك له شتی نههینیدا قایمکارن)).

نوكتۆر کمال مهزههري وهگرپێی باسهکێ گرديشسکی له لاپه/په/۲۳۷دا سهردجی خۆی بهرامبهه بهو گفت و گۆیهی گرديشسکی و علی شان بهم جوژه باسی کردوه:

((وادیاره گرديشسکی نهیتوانیبوو شتیکی نهوتی له علی شان دهسگیر بێت. بۆیه وادیاره ناچاربووه له ریکهی ئهرمه نهکهوه دهمی که یشتوته قزلباشیکێ ترو توانیویتی چهند شتیکی لهوانهوه دهسگیر بێت، که ئهوه قزلباشانه به گرديشسکیان وتوه: قزلباشهکان لهناو خۆيانا یهکتری باش دهناسنهوه بهوهی گوايه ئهستیرهیهك بهسهه ناوچهوانی ههریهکێکیانهوه ههیه تهنها خۆیان نه بۆ کهسێ تر ئهوه ئهستیرهیه نانا سێتهوه)).

دهربارهی ریش و سمیلی قزلباشهکان، گرديشسکی وتویهتی: ((قزلباشهکان له تهمهنی (۳۰)سالی یهوه ریش دههێلنهوه و دهسکاریی ناکهن و هیوایان ههیه مووی ریش و سمیلی بهشی دروستکردنی شهروالیک دهکات. لای سونیهیهکان پیش تاشین پهوايه بهلام لای قزلباشهکان هیشتهوهی ریش خێری بهدهمهوهیه چونکه هه مووتاله موویهك (پهري)یهك خۆی پیا دا هه لده واسی، له بهر ئهوه تاشینی باش نهیه و گوايا ئه لێن کاتی خۆی که ئیمامی علی پێغه مبهری شتوه (دیاره نوای مردنی بووه)، ئاو له ناوکیا کۆبوتهوه و علی ویستویهتی ئهوه ئاو وهکو مووه پکێک بخواتهوه که دهمی تێناوه مووی ریش و سمیلی علی بهو ئاو ته پڕیوه و نوای ئهوه ئیمامی علی ههتا مردنی ریش و سمیلی خۆی نه تاشیوه، بهلگهیهکی تریش ههیه لای قزلباشهکان بۆ مانهوهی پێشی درژ که بریتیه له

ریشه در ژده که ی چه زده تی عیسا)). گردلیفسکی لهویاسه دا ژماره ی (قرلباش — علوی) په کانی به پتر له یه ک ملیون داناره .

ده ریاره ی علی نیلاهی : مینورسکی وتوویه تی علی نیلاهی په کانیس باوه پریان به (دوتادون — تناسخ الارواح) هیه و نامازده شی بو کتیبکی نوسراویان کردوه که به شیوه ی (گوزان) نوسراوه و یه کک له کتیه کانیان که ناوی (سره نجام) ه، من (مینورسکی) خوږم به به خته وهر زانییوو که بق یه کم جار ده سنووسیکی نو کتیه م ده سکه وتو له چاپ درا .

مینورسکی باسی نه وده شی کردوه که چوته بنک یه کی پیروزی علی نیلاهی کان له گوندی (پیره دیوه) له هورامان که گوږی (باوه یانگاری) لپه . لهو باسی مینورسکیدا دهرته که وی که لای و ابووه نه ملی حقو علی نیلاهی و کاکه یی هر له سریه ک پریاز بوون .

ج — رنپازی یزیدی

مارتن فان برونسن له کتیه که یدا سرچاوه /۷۲ له کورته باسیکی ده ریاره ی یزیدی دواوه که وتوویه تی : یزیدی (نیزیدی) یه کان زورجار به ناپه ولو به ته وسوه به شهیتان په رستیان ناوده بن (توفیق وهبی باسیکی چاپ نه کراوی هیه به ناوی — یزیدیه کان شهیتان په رست نین — به داخه وه تا نیسته چاپ نه کراوه)، هرچه نده بی ناکام ده گنپرینه وه سر ره گزیک سوننی توندپوه، به لام له زور پوه وه لیکچوونیان له گه ل ره گزی شیعی توندپوه دا هیه و هه تا واپیده چیت هر موسولمانیش نه بن .

نم ثاینه تاییه ته به کوربو نیزیدیه کان به کرمانجی ده نویزو له وه تی هه ن له لایه ن هاوسی موسلمانان کانیان وه پاوده نرینو زوریان له ترسانا خاکی ولاتی خوږیان به جی هیشته وه هندیکیان له ترسانا بوون به موسولمان یاخود به فله و پیوه ندی یان له گه ل فله کانی ده ورویه ریا نا باشته وه که له گه ل موسولماندا . بوخوم (مارتن) زور فله ی وام دیوه که باوو یا پریانان کونه یزیدی بوون .

زوری ی یزیدیه کان له کتیه کانی (شهنگار — سنجار) و ناوچه ی شیخان ده ژین که مه زاری پیروزی (شیخ عادی) لپه و له سالاتی سیو چله کانی سده دی رابورودا (مه به ست سده دی نوزده هه مه) له ده ست زورو ستم هاتون و له

قهوقاز گیرسانه وه، له کوردستانی تورکیاش له کێوه کانی (تورعابدین) و (باتمان) ئیزیدی هه و ژمارهیهکی زۆریان له تاو جهورو ستهمی موسولمانان وهکوو کرێکار رویان کردوته ئهلامانیا (لام وایه راستر وابوو بیوتایه له تاو جهورو ستهمی تورکهکان).

دهریاره ییزیدی، ئه مین زهکی له لاپه ره/ ۲۹۲ ی سه رچاوه/ ۳۲، ئاماژه ی بو کتیی (تاریخ الموصل) کردوه که وتوویه تی ناوی ییزیدی له وه وه هاتوه که باوه رپان به خولایه که هه بووه ناوی (یزید - یان یزدان) بووه و هیچ پێوه ندی یهکیان نیه به (یزید) که خلیفه ی ئه مهویه کان بووه. ئه مین زهکی ئاماژه شی بو (ئیوفانیس) ی میژووناسی یۆتانی کردوه که له سه ده ی هه وته می زایندا ژیاوه و باسی ئه وه ی کردوه که (هراقلیوس) ئیمپراتۆر له نزیک شاری (درسیم) دا بنگه یهکی سوپایی دامه زانده بوو که به پێی بو چوونی (میجر راولنسن) ئه م شاره نزیک موصل بووه و ییزیدی کان له م شاره دا پهیدا بوون و له وتیه بلاویوونه ته وه بو شوینی تر که زۆریه یان له موصل و سنجارو قهزای شیخاندا ده ژین.

ئه مین زهکی ژماره ی هه موو ییزیدی کان به (۲۰۰) هه زار که س داناه (ئه مین زهکی له په رلویزی لاپه ره/ ۲۹۶ دا وتوویه تی (مس. روزیتا فوریس) ی گه رپه ده ی انگلیز بهر له شه ری جیهانی ژماره ی ییزیدی به چاره که ملیۆنیک داناه.

هه ندی که س ییزیدی کان ده به نه وه سه ر مذهبی (المانویه) و هه ندیکی تر ده بیه نه وه سه ر ئایینی زه رده شتی و ییزیدی کان باوه رپان به بوونی دوو خوا هه یه به پێویستی ده زانن زۆریش و شه ی تانی ش به رستن و ئه مانه ش وه کوو زه رده شتی کان باوه رپان به خوا ی روناکی و تاریکی هه بووه (هرمز و ئه هریمه ن) و به رستن شه ی تانیان له بهر ئه وه یه لی ئه ترسن و ده یانه وی به وه خۆیانی لی بیاریزن. ییزیدی کان سه رۆکیکی گه ریه یان هه یه که له ناوچه ی شیخان ده ژێ و پێی ئه لێن (ئه میری شیخان) و گه رده ترین زه عیمی هه مو ییزیدی پێی ده لێن (باباشیخ).

ئه مین زهکی له کوتایی ئه و باسه دا باسی هه ندی نه ریت و ره وشتی ییزیدی کردوه وه کوو سوچه بردن بو (ملك طاوس) و ئیمانیان به (دوتانۆن - رۆحی زینده وه رێک له دوا ی مردن ئه چپته له شیکی تروه و کتێبه پیرۆزه که یان پێی

دهلین (جلوه) که له لایهن (شیخ عدی) هوه نوسراوه و کتیبیکی پیرۆزبان ههیه به ناوی (مصحفی رهش) که له سالی ۷۴۳هـ = ۱۳۴۲ز دا نوسراوه ده ریاره ی نه ریت و یاسای ئاینی یزیدی له وه سه دهیه دا که تیا یا نوسراوه.

لوا باسێک که ده یخهینه پێش چاو باسێکی مینۆرسکی به /سه رچاوه/ ۴۳ که نه میش وه کوو نه مین زهکی باسی (جلوه) و (مصحفی رهش) ی کردبووه که له سالی ۱۸۹۵دا مینسیریکی انگلیزی (ه. باری - ه. ئوباری) نه و دو کتیبه ی دیوه که به عه ره بی نوسراون به چاپکراوی و له لایهن (نه نستاس ماری) که رۆژه لاتناسیکی گاوری عه ره ب بووه له صندوقێکا له کنیسه یهکی سه ر چیا ی سنجاردا هه لگیرابوو، وه (ناماری) توانیبوی پاسه وانی نه و کنیسه یه رازی بکات و رێگه ی پێیدا له ماوه ی دوو سالدا کوپیهکی راستی هه روه کوو هه ربوو ده سنوسه که نوسیوووه، به وه ی کاغه زتکی ته نکی خستبووه سه ریه ره نوسراوه کان و به ئاسانی توانیبوی هه روه کوو خۆی هه موو لاپه ره کان شکل نووس بکات و به وه ش وازی نه هێنا بوو به لکو نیشانه کانیشی لێک دابوووه. له دواییدا له سالی ۱۹۱۳دا له لایهن (م. بیتنه) هوه له شاری فینا نه و تیکستانه ی هه روه کوو خۆی و به هه یوه یهکی راست بلاو کردبووه وه.

مینۆرسکی له باسه کهیدا وتویه تی ووشه ی یزیدی له ووشه یهکی کۆنی ئێرانیه وه وه رگیراوه که بریتیه له (ئیزید) که مانای خوا ده گرتیه وه (وه کوو له وه ی نه مین زه کهیشدا هه روای بۆ چوه). مینۆرسکی له باسه کهیدا وتویه تی کتیبی یه که م جلوه که له لایهن (ه. باری) یه وه نوسرا بووه وه له سالی ۱۸۹۵دا دوا ی نه وه ش له سالی (۱۹۰۹) دا کتیبه که ی نه وه میش (مه به سستی مصحفی ره شه) له گوفارێکی ئه مریکی دا بلاو کراوه ته وه.

ه - رهوشتی کوردو بلری کۆمه لایه تی ناو کورد

هه ر له کۆنه وه هه تا ئیمڕۆ نوژمنانی کورد هه ولێاندان وه میللته تی کورد وه کوو میللته تیکی دپنده و بولکه وتو له قه له م بده ن و جاری وا هه بووه هه ندی له گه ریده و میسینره کان رۆر درۆو ده له سه یان له نوژمنانی کورده وه بیستوه له یاداشت و باسه کانیا نا تو ماریان کردبووه، بۆ نمونه ی نه مه وه کوو له به شێ میژووی کوردا ناماژه مان بۆ کردبووه نوکتۆر جمال نه به ز به ریه رچی هه ندی له و درۆو

دهله سانه‌ی دلوته وه و نمونه یه کی تری نه مه شه و درۆ دهله سانه یه (کارلمای) نه لمانی به خه یالی خۆی و به پیتی شه و باسانه ی له دوژمنی کورده وه بیستبووی کردبوته تی به چپروکو نه وانه ی شه وه ی کارلمایان خۆیندبووه وه وه کوو سه رچاوه یه ک حسابیان بۆ کردبووه و به پیتی بۆ چوونه که ی شه و حسابیان بو کورد کردبووه و هه شبوو به هه ندی مه به سستی سیاسی هه ولی دلوته ناوی کورد بزپنیت، بۆ نمونه ی نه مه، میجرسۆن به رله وه ی بکریته به نه فسه ریکی سیاسی له زه مانى شیخ مه حمودا له دواى شه پى جیهانی، له سالى ۱۹۰۹دا به ناوی (میرزا حسین غلامی شیرازی) یه وه چۆته باشووری کوردستان و گه شتیکی کردبووه له سالى ۱۹۱۲دا شه و گه شته ی چاپکردبووه و به ئاره زوی خۆی هه ندی درۆ دهله سه ی هه لبه ستوه و وتوویه تی کورده موسولمانه دلره قه کان هه ولیاندا وه به زۆره ملی گاورو جووله که کان بکه ن به ئیسلام و ناچار یانکردون جلویه رگه کانی خۆیان بگۆپن و جلی کوردی له بهر بکه ن، به لām سه یر شه وه یه میجرسۆن هه رخۆی له و کتێبه چاپکراوه یدا خۆی به درۆ خستوته وه که وتوویه تی:

((ساتیک چومه سلیمانی و دوکانیکم به کری گرت بوخۆم له خانیکدا به ناوی بازرگانی وه، له و خانه دا یه کو دراوستی کریستیانی لی بوو له گه لیانا بوم به ناشنا که یه کتیکیان ناوی (متی) بوو، بوئی باس کردم که شه مه ماوه ی بیست ساله له شاری سلیمانیدا خه ریکی کاروکاسبیی خۆیه تی به بی شه وه ی تووشی هه چ گه یه لیک بوویته و له وه ش سه یرتر شه وه بووه له دوایدا که شیخ مه حمود حکومتی کوردیی دامه زراند (خواجه کریمی علکه) که کریستیانیکی ناسراوو به ریز بوو شیخ مه حمود کردی به وه زیری مالییه ی خۆی له و حکومتدا که میجرسۆن خۆی یه کتیک بووه له دوژمنانی شه و حکومته کوردیه و له گه ل نه دمنسدا هه رچیکیان له توانادا بووه بو تیکدانی شه و حکومته کردبوویان.

هه رچۆتیک بوویته، له م باسه دا هه ولته دم کورته یه کی شه و باسانه باس بکه م که بێگانه کان ده رباره ی ره وشتی کورد به چاک و خراپه وه نوسیویانه :

باسیل نیکتین له لاپه ره / ۶۵ ی کتێبه که یدا سه رچاوه / ۵۴ باسی گه ریده یه کی کردبووه (فازر) له سه ده ی نۆژده دا به کوردستانا گه راوه و نوسیویتی :

((له ناو كورد هكانا په وشتی دهره به گیتی زور توندو تیژو عه شیر هته كان هره و كوو سكوتلنديه كان بهر له چنه د سده يه ك چوڼ رهفتاريان ده كورد كورده كانی نیسته به وجودن. كورد به راستگوو ده سپاك ناسراون و به لڼو په يمانه كانی خویان به باشو ته وای به جی ده هین و كه سوکاری خویان خوش ده وی و په وشت و رهفتاریکی مرقان هان هیه به رامبر به نافرته و حه ز له شیعو نه د هب ده كنه و ناماده ن گيانی خویان به خت بكن له پیتاوی عه شیر هته كه ياناو شانازی به ولات و نه ته و ده كه يان ده كنه و زور به شانازی و دلسوزیه و نه لڼن : نیمه كوردين. له گه ل نه و ه شدا كورد زور زوو توو په ده بی و هندی جار له سر شتیکی بچو ه لده چیت و زور جاریش حه ز له گالته و كه پو باسی نه و ه لچوون گروكه هی خویشی به پتیه كنه و ده ده گیتیه و)).

باسیل نیكتن له كتیبه كه یدا باسی كه پیده يه کی تری كړد ووه كه فرنسی بووه و ناوی (بندن) بووه له سالی ۱۸۸۷ دا به كوردستانا گه راوه و توو یه تی : له گه ل نه و ه شدا كورد له حاله تی كچه ریډایه، به لام خاوه نی ره وشتیکی به رزه له پووی پاراستنی كه راهه تی خویه ووه نه و به لڼه یی نه یدا به ته و اووه تی به جی ده هین و نه گه ر به لڼی نه و هی پیدای بنگه يه نیته شوینيك، هېچ مه ترسه و له گه لیا برق بڼو شوینیه مه به سته، به لام دووریش نیه رزتیکی تر نه گه ر توی بیی نه گه ر پتویست بكا له وانه يه به ویه پی رقه و رهفتارت له گه لدا بكا.

باسیل نیكتن له لاپهړه ۸۶ ی هه مان سه رچاوه دا دهریاره ی نافرته ی كورد و توو یه تی : ((نافرته ی كورد له په وشت و پهفتاریا به ته و اووه تی دهماری سروشتی كوردایه تی تیا دا په ننگ نه داته ووه له گه ل نه و ه موو نه ركه گرانه ی به سرشانیه ویه تی و زوریه يان سوارچاكن و به سه خترین چیدا ه لده كه پتیزو یه كيك له په وشته به رزه كانی كچ وژنی كورد داوین پاكیه كه له مه دا جیاوازیه کی زور هیه له نیوان نافرته ی كورد و نافرته ی تری رزوه لاتییه كان و له ناو كورده واریدا كوړوكچ تیکه ل به یه كتر ده بن و بهر له هاره كړدن شاره زای خووپه وشتی به كتر ده بن)).

دهریاره ی نافرته ی كورد میجرسون له كتیبه كه یدا سه رچاوه ۱۰۷ له باسی نافرته ی كوردا و توو یه تی : نافرته ی كورد به پتیه وانه ی ژنی فارس و تورك،

ساتنیک میوانیک دهچیته مالتیکی کوردو پیاوی ماله که له وی نابی، ژنه که ی بهوپه ی سهریه سستیوه دهچیت به پیر میوانه وه که وه خزمه تی ده کا هه تا میژده که ی دیته وه، نهوسا جله وی ولأخی میژده که ی دهگری و ده بیاته ناو ته ویله که وه)).

مینۆرسکی له لاپه ره/ ۱۴۹ ی کتیبه که یدا سه رچاوه/ ۴۲ باسی توپه یی و که لاپه قی کوردی کربووه و توویه تی :

((چه ند کوردیک له کاتیکدا به پیکادا ده پویشتن له ناو خویانا له سه ر شوینی هه لاهاتی نه سستیره ی که لاویژ ده بی به مشت وهر، پیش نه وه ی نه سستیره که له ئاسمان ده ریکه وی یه کدوانیکیان له که ل یه کتردا تیک ده چن و له ناو خوینی خویانا ده که وزین و که نه سستیره که ش هه لدی شوینه که ی وه کوو نه وه ی ئه وان نابی. کورده کان له هه ندی شتا له (ئه لبانی) یه کان ده چن و له زه ت له وه وهرده گرن به هوی فیشه که کانیانه وه هیزو توانا و ده سه لاتی خویان پیشان بدهن، به لام نابی نه وه شمان له بیرچیت هه موو سالتیک له ویدیوی قه ققاسدا (۱۵۰۰) ده کوژریت که (۲۸۹) ی له ناوچه ی (ئه لیزایت پول) دا کوژلوه)).

مامۆستا شکور مصطفی له گوڤاری کوپی زانیاریدا/ سه رچاوه/ ۹۸ باسی چه ند که پرده یه کی له تورکیه وه کربووه به کوردی که به کوردستانا که پاونو له ویاسه یدا و توویه تی :

((سولتانه تورکه کانی نه سته مبول هه روه کوو پادشاکانی صفوی ئیران، جگه له چه ند ئاسه وارنیک که بریتیه له خانویه ره ی به جیماو هیچ بایه ختیکیان نه دابوو به زانست و گه شه پیدانی باری ژبانی دانیشنوان و به تهنگیانه وه نه هاتوون و نه مه بوه به هوی نه وه ی که پرده نه وروپاییه کان به چاویکی سووک روانیویانه ته دانیشنوانی سه رانسه ری ولات و هه ندی له و که پیدانه عه ره بیان به بیابان که پو ته مبول باس کربووه و کوردیان به جهرده و پنگرو تورکیان به تهنگه چیکلدانه و تووپه و ترپ باسکربووه و وتویانه نه که رچی فارس زۆر درۆزن به لام به پواله ت خوش خو به ئاکارن، نه وانه ی کوردیان به پیاوخراب باسکربووه و ناویان زپاندوه بریتی بوون له کارگرتپو هه مه کاره ی تورک و عه جه م و چینی بیروکرات و بازرگانه کانی ولاتانی درلوستی کورد و نه و ناوو ناتۆزانه ی له مانه وه به سه ر کوردا

دابړاوه گه پیده کانی روژنولایی بی می و دوو پاکو پیسییان تو مار کړیوه له سر حسابی کوریدیان ژماریوه. بیگومان د ژورگر نه ک تنها له روژه لاتدا، بگره له سرانسه ری روژنواو شدا ه بویه، به لام سر له به ری نه ته ویه که به نه شقیا له قه له م دان کاریکی نا پړه وایه و دزی بیرى زانسته.

به تیکرایی، عه ربی شارستانیتی یا خود بازرگانی عه جه می چه کمه پړه و به گیرفان و باخه لی پړ له زړو پاره ی شاراوه، به تاییه تی زستانان که به چیاکانی کورستانا تپه پړان کړیوه، هه موو سامیان لی نیشته و زاره تره ک بوون و به بی نه وه ی که سیش پړنگه یان پی بگریت هه رله خویانه وه دلیان کرمی بووه و له رووتکرندنه و زنده قیان چوه)). به لام سه یر نه وه یه هه تا نیسته له یاداشتی تو مار کړای هیچ گه پیده ی کدا یاداشتی یه کیکیان له وه نه دواوه که له شوینیکدا پیگه ی پی گیرایی و پوتکرایته وه.

له راستیدا نه م هه موو وړینه بی سه روپه رانه هه مووی له سامو دل پیسیه وه چه که ره ی کړیوه و له و رووه و نارشا ک سافرستیان و توو یه تی: ((له سرده مېکدا که دوو دوه له تی دسه لاتداری گه وړه ی دراوستی کورد دانیان به وده نابوو که کورد شارستانیه تیکی خومالیی کوریدیان دامه زړاند بوو، هه رووه کوو نه ولیا چلبی له گه شته که یدا لی دواوه. به لام زوری پی نه چوه پاشاو سولتانه کانی هه رولایان میرنشیننه کانی کوریدیان خسته ژیرده سه لاتی خویان و سه ریه خوییان لی دارنېنو ولاته که یان پیخوست کړدن و سه ره پای نه وه کارگیره کانی عوسمانی و عه جه م کوریدیان به یاخو و پړگر ناوبریوه و ناویان زړاندوه)).

نه ولیا چلبی ده ریاره ی هه لویتستی تورکو عه جه م به رامبه ر به کورد و توو یه تی: هه میرنشینتی کورد له پړوی بړجه و گومرگو باج سه ندنه وه هه ریه که یان بړخوی دوه له تیک بووه و پادشای تورکو خانی عه جه م و کاریه ده ست و هه مه کاره کانیان نه و بارو نڅه ی کوریدیان پی قووت نه ده چوو چاویان به رایى نه ده هیتا میره کانی کورد به وچوړه بیینن و باج و گومرگ له کاروان و قه تارى بازرگانی و قه له مچی بسینن بوته مافی کورد بړ کوکړدنه وه ی گومرگو باج بړ به پړوه برنی کارویاری ناوچه کانیان نه مه یان به دزی و جه رده یی داناوه و تنها هه بیریان له پړکړدن گیرفان و باخه لی خویان کړیوته وه.

نه ولایا چلبی له گه شته کهیدا هوی پاپه رینو نه وشو پشانه ی که له سالی ۱۶۵۵ دا له نیتوان مه لیک نه حمه د پادشای کاریه ده سستی تورکو (ئاودال خان) ی کوردو میری بدلیس نه و بو نه و میره کورده زقر زقر زاناو سه برپاستو ده وله مه ند بووه و چه ند کوته له کتیب و ناقمه شتی هونه رکاری ی نه و تری هه بووه که له و سرده مه دا هاوتایان نه بووه .

ماموستا شکور مصطفی له کوتایی باسه وه رگتپاوه کهیدا باسی چه ند گه پریده یه کی رزژئاوایی کردووه که یاداشته کانیان کران به تورکی و نه میش کرینی به کوردی وه کوو :

۱ - (بازرگانی بی ناوی فه ندیک - ی نیتالی - که به کۆنترین گه پریده ده ژمیریت که له سه ده ی شازده مه دا به کوردستانا گه پاوه یاداشته که ی له سالی ۱۵۵۹ دا له نیتالیا بلاوکراوه ته وه که باسی کۆشک و ته راره جوانه که ی میری بدلیسی کردووه و چون شاه ئیسماعیلی صفوی شهش هه زار سواری نارنوته سه ری، به لام که شه پی عوسمانی و صفوی ده سستی پیکر کردووه شاه ئیسماعیل ناچار بووه هیزه که ی بکیشیتته وه .

۲ - (مستر نه فونسو) که خه لکی ولاتی پورتوغال بووه له سالی ۱۵۶۵ له گه پانه ویدا به گه شت له هندستانه وه به ناو (بدلیس) دا تپه پی کردووه و باسی قه لایه کی کردووه که له سه ر بوندی به رده لانیك دروست کرابوو، بورجه کانی سه ریان له ئاسمان ده سوو شووره که ی له داگیرکردن نه ده هات .

۳ - (پترو دیلافال) لاویکی نه رستوگرانی رۆمانیی بووه له گه شته کهیدا گه یشتوته قه سری شیرینو لایداوه ته مانیك میژده که ی له ماله وه نه بووه به لام ژنه که ی که (خانم سولتان) بووه نانی ئیواره ی بۆ کردووه و خوارده مه نیی کورده واری بۆ داناوه و دیلافال له یاداشته کهیدا باسی خوارده مه نیی کوردو زمانی کوردی و باری ژیا نی ناو کورده واریی کردووه و توو یه تی کورده کان زمانی خۆیان هه یه له زمانی دراوسێکانیان ناچیت و زۆریان شوانکاره و گه رمیان و کویتستان نه که ن و ساتیک چوومه نه سه مبول، له وی چاوم به خانی (بدلیس) که وت که یه کیکه له ده سه لآقدارانی کوردو خواوه نی ۱۰ — ۱۲ هه زار چه کدار ده بیست . ده سه لآقداره کانی کورد هه روه کوو سنیوژه کانی نه وروپا خۆیان پیشان نه دهن

هه‌چهند له ژیر سایه‌ی شاگانی عجمو عوسمانیشدان. ده‌سه‌ل‌تداره‌کانی کورد وه‌کوو میره‌کانی ئیتالیا ره‌فتار ده‌که‌ن و ئه‌مانیش له پیتناوی سوودی خویانا ناویه‌ناو لایه‌نگر گوپ‌کیش ده‌که‌ن. ژنی کورد له‌ناو شاره‌کانیشدا سه‌ریه‌خویه و به‌بی په‌چه و چارشیتو ده‌گه‌پژنو ده‌توانن له‌گه‌ل پیاوی بیگانه‌و نا مه‌هره‌مدا بی‌په‌روا یه‌کتر ببینن و گفت و گویان له‌گه‌ل به‌که‌ن)).

ژنه‌کی میجرسون له‌ محاضره‌که‌یدا ، سه‌رچاوه/ ۶۲ ده‌ریاره‌ی ئه‌و ره‌خانه‌ی له‌کورد گیرلوه و توویه‌تی : ((هه‌ندیکی تر به‌ وێرانکه‌رو کاولکه‌ر ناویان برسون و هه‌ندیکیان کوردیان به‌ خۆین‌پژوو ده‌سد‌ریژیکه‌ر باس‌کری‌بووه‌و هی‌وایان هه‌بووه‌ شولێ لی‌هه‌ل‌کیشاوه‌و و توویه‌تی کورد توژیک له‌ هی‌وان باشت‌رن، ئه‌وانه‌ هه‌رچو‌ن‌ئیکیان باس کردی‌ت، ئه‌بی راسته‌یکیش هه‌یه‌ پتویسته‌ بخزیته‌ به‌رچاو که‌ ئه‌و خراپ‌کاری‌یه‌ی به‌ه‌وی هه‌ندی کورده‌وه‌ پوو ئه‌دا نه‌گه‌ر ده‌وله‌ت‌یکێ ئه‌وروپاییش له‌ هه‌مان بارو بو‌خی کوردا بزێ ئه‌وا تاوان و پیاو‌کوژی و ده‌سد‌ریژی کردن له‌ناو ئه‌و ده‌وله‌ته‌ ئه‌وروپاییه‌شدا له‌وه‌ی ناو کورد ژۆرت‌ر ده‌بی‌ت.

کورد له‌ناو خۆیدا نا‌پێک و یه‌ک نه‌گرتوون هه‌رله‌به‌ر ئه‌وه‌ش بووه‌ کاتی خۆی بو‌بوو به‌ه‌وی سه‌ره‌نه‌که‌وتنی شیخ محمود شێخی بارزان و فارس و تورک و عراق توانی‌بو‌یان به‌سه‌ر کوردا زال‌ بن.

به‌لام له‌گه‌ل ئه‌و هه‌موو شتانه‌شدا یه‌کێک له‌ سروشته‌کانی کورد ئه‌وه‌یه‌ ئیجگار ژۆر حه‌ز له‌ گالته‌و گه‌پ ده‌که‌ن و له‌و‌وه‌وه‌ گه‌لێک سه‌رگورشته‌ی سه‌یرو پر له‌ پێکه‌نین ده‌گێژنه‌وه‌ که‌ ئه‌مه‌ی خواره‌وه‌ یه‌کێکه‌ له‌وانه‌ :

(کورده‌کانی تورکیا ده‌گێژنه‌وه‌ وه‌ختی خۆی باپیری یه‌کێک له‌ سه‌رکرده‌کانی عه‌شیره‌تی (تاپی) بارده‌کات بۆ ناوچه‌یه‌کی ژۆر ده‌سه‌لا‌تی عه‌شیره‌ت‌یکێ تورک که‌ ناوی (ئیل بیکلر) بووه‌، سه‌رۆکی عه‌شیره‌ته‌ تورکه‌که‌ کورده‌کان ده‌عوته‌ ئه‌کا بۆ ئاهه‌نگ‌یک و کورده‌کان ده‌چن و له‌دوای چهند رۆژیک کورده‌کان بپارێنه‌ده‌ن ئه‌وانیش تورکه‌کان ده‌عوته‌ به‌که‌ن و هه‌والیان بۆ ده‌نێرن له‌ فلان رۆژدا بچن بۆ ده‌عوته‌که‌یان و سات‌یک ئه‌و زه‌لامه‌ی ئه‌ی نێرن بولای تورکه‌کان که‌وا چاوه‌پوانی هاتنیان ده‌که‌ن به‌و زه‌لامه‌ ئه‌لێن : ئیمه‌ چۆن زیافه‌تی ئێوه‌ قبول ده‌که‌ین؟

زەلامە كوردەكە كە گوێی لەو وەرما ئەبێ بەردەبێتە گیانی توركەكان و
ژمارەپەکیان پەڕێشان دەكات و دەگەڕێتەو.

بەرامبەر بەو، سەرۆکی توركەكان پیاوێكەانی خۆی رادەسپێری تاقمێك بچنە
سەر كوردەكان و لە هەوارەكەیان دەریان پەڕێتن، بەلام پیرەكانی ئەو توركانە
بەقسە سەرۆكەكەیان ناكەن و ریشسپیەکیان پێی دەلێ : ئێمە چۆن بچین بەگژ
تاقمێکی وادا كە تاقە زەلامێکیان توانیبێتی بچیت بەگژ (٣٠) كەسمانا و باشترین
شت ئەو یە ئێمە خۆمانیان ئی نووربخەینەو و هەوارەكەمان بگوێزینەو.
(دەربارە ی ئەو ئازایەتیە خاتو سون باسی كریووە كاشکی كورد بەقەد
ئەو شەك گرتوویایە).

ژنەكە ی سون لە محاضرەكەیدا دەربارە ی ئافەرەتی كورد و توویەتی : ((ژنی
كورد بە پەچەو پوووشی نیە لەناو كوردا ژن و ژخوازی بەو پەچی
سەرپەستییەو دەكڕێ و ژن دەسەلاتێکی زۆری هەیە لە هەلبژاردنی ئەو مێردە ی
شووی پێ دەكا. ژنی كورد زۆریە ی سوارچاكەو دەتوانێ چەك هەلبگرێ زۆرجار
ژنی كورد لە شوپش و پاپەڕینەكاندا بەشداریبون)).

لەكو تایی ئەم باسەدا، بە پێویستەم زانی چەند سەردجێکی دوكتۆر جمال
نەبەز بخەمە بەرچاو كە لە لاپەرە/٣٢ ی سەرچاو/٢١ دا باسی چەند بیگانە یەكی
كریووە دەربارە ی رهوشتی كورد ناوێ :

١ - مینۆرسکی لە كۆتیبەكەیدا ئاماژە ی بۆ باسیكی (ئابووفیان) ی ئەرمەنی
كریووە كە و توویەتی : مۆرف بەمانای ووشە دەتوانێ كوردەكان بە شوپە
سوارەكانی رۆژەلانی نیوێ راست نیو بیات كە میلەتێکی پەیمان نەشكێنن و
میان ئۆستیكی بێ وێنە.

٢ - زانای ئەلمانی (Mortin Hortman) لە كۆتیبەكەیدا - پێنج راپۆرت
دەربارە ی ئیسلام چاپی سالی ١٩١٢ و توویەتی : ((ئەگەر بلێم كوردەكان
نەتەو یەكی وان كۆلتوری ئەوروپی بە ئاسانی وەر دەگرن، پەنگە می واهە بێ
بەریەر چم بداتەو، بەلام ئەو بیگانانە ی بە كوردستانا گەراون لەویاوە پەدان
نەتەو ی كورد لە ژێر ئەو توێكلە رەقەیانەو دنیایەك بیری وریو هەستی قوولیان

حهشارداوه و ژۆر له وانه گهواهی ئهوه نهدهن کوردهکان ژیرییهکی خوڤسکارانه و توانای شیکردنهوه و تیگه یشتننیککی خێراو رهوشتیککی بهرزیان ههیه)).

۳ - له و راپۆرتی له سالی ۱۹۲۴دا له لایه ن عصبه الاممه وه ده رباره ی عراق ناماده کراوه و وتویه تی :((له گه ل ئه وه شدا کورده کان شه پانی و خۆ به دهسته وه نه ده رن و به لام ده توانن به ناشتی و هیمنی له گه ل که مه نه ته وه یی و ئاینه کانی هاو لاتیاندا هه لگه ن. ئیتمه ده توانین گهواهی ئه وه بده ی ن کورده کان له هه موو نه ته وه ی موسولمانی دیگه چێتر له گه ل دیانه کانا ره فشار ده که ن (ئه مه دوپاره به ربه رچدان ه وه ی یه کێک له درۆکانی میجرسۆن که ده رباره ی کورد هه لی به سته یو)).

۴ - ژنه که ی میجرسۆن له و محاضره یدا له سه رچاوه /۱۶۲دا با سمان کربوه و دوکتۆر جمال نه به زیش له سه رچاوه /۳۱دا ئاماژه ی بۆ کربوه و وتویه تی :((کورد مرۆفیککی راست گۆو سه رپاستن، رقیان له درۆو ته له که بازیه، نه گه ر جارێک پتویستی به وه بکا درۆیه ک بکه ن نازانن چۆن ئه و درۆیه پینه بکه ن)).

۵ - هاملتن له کتیه که یدا (Road Through Kurdistan) چاپی لندن ۱۹۵۸ و تویه تی : (کورده کان که ژو کێو نشینن، جوداوازن له عاره ب و تارپاده یه ک خۆگرن، زێتر له سکۆتلندیه کان ده که ن، له عاره ب که متر به ته نگ ژیا نه وه ن، هه زیان له گاته و بازییه به تاییه تی ئه وه ی په یوه ندیی به خۆیان و گه له که یانه وه بی. تا نه ندازه یه ک باوه رپان به ئایین و فه لسه فه و چاره نووس ژۆره، نه گه ر بتوانی بیانکه ی به دۆست ئیتر دۆستایه تیه که یان هه تا سه ره و له ه ی عاره ب راستره، ریزگا و وگێل نین، به وردی ده پواننه بون و ژیان، به پێچه وانیه ی سه ره تایو و دواکه و تویه ی ولاته که یانه وه ژۆر هه زیان له زانستی نوی و پێشکه و تن و پێشه سازیه)).

۶ - (G.J.Muller) له با سیکدا چاپی (شوتوگارت) سالی ۱۹۵۹ و تویه تی :((ئه وی توشی کوردیککی راسته قینه بیی، ئیدی ئه وکه سه کورد و کوردستانی خۆش ده وی، کورد مرۆفی چاوگه شن، به هۆش و که له په قن، خاوه نی توانا هه یزیککی به کار نه هینراون)).

۷ - (توماس پوا)ی رۆژمه لاتناس و لاهوت و دەرۆناسی فەرهنسی دهریاره ی کورد و توویه تی : ((سهریازیکی لای پۆلۆنی که کاره ساته که ی جهنگ گه یاندبووه عراق (مه بهستی شه پی جیهانی دوه مه که هه ندی سهریازی پۆلۆنی هینرابوونه دهرویه ری خانقین) پتی وتم : له نپۆ هه موو گه له کانی رۆژمه لاتدا که چاوی پی یان که و تووه ، کوردی له هه مویان پی باشته ، من (توماس پوا) پی له سه ره نه وه داناگرم که بزانه هۆی نه مه چی یه ، چونکه پیم وایه نه و قسه یه ی له خو پایی و بی ته جروه ییه وه نه بووه)).

۸ - (Helgo Klamer) له کتێبه کهیدا چاپی سبتمبری سالی ۱۹۷۰ و توویه تی : ((گه ره وک نۆست بجیته لای کورده کان نه وایه میواندۆستیک یی هاوتان، هه رکه بۆ ئوتیل گه پای دلوته ی ماله وه ت ده کهن، چه نده له نوژمنا یه تیدا خه ته رناکن نه وه نده ش له نۆستایه تیدا کم وینه ن)).

۹ - نوکتور شاکر خصباک له کتێبه کهیدا الكرد والمساءلة الكردية چاپی بغداد سالی ۱۹۵۹ و توویه تی : ((به راستی کورده کان سهریازی نه ناسرلۆن، زۆر جار به خرابه باس ده کړین، به لām له پاستیدا کورده کان پوو خوشن، دلپاکن، به خشنده و لپورده ن، خێزانی خۆیان خۆش ده و پۆ ولاته که یان ده په رستن زۆر به نه ته وه ی خۆیا نه وه ده نازن)).

۱۰ - هوست برونک له کتێبه کهیدا چاپی سالی ۱۹۶۲ و توویه تی : ((ساتیک کورده کانم بینی هه ستم کرد له و گێژه نه ی رۆژمه لاتدا له پپ پوو به پووی که سانیك ده به وه که به ته ولوی پشتیان پی ده به سری)).

۱۱ - خاتو زینب له گفت وگۆیه کدا له رۆژنامه ی (النور) له بغداد / ژماره / ۲۱۸ ی رۆژی ۱۹۶۹/۷/۹ و توویه تی :

((بیم ئافره تی کورد ژین، پێشکه وتۆن و هه ولی زکار یوونی خۆیان له زۆر کۆتو پێوه ند ده دن، باشت رین نمونه ن بۆ نه وه ی ئافره تانی ولاته که م چاویان لێ بکن، ئاواته خوازم ئافره تی عه ره ب به لای که مه وه به به شیک له و سه ره ستیه ی ئافره تانی کورد بگن)).

۱۲ - پروڤيسور خالفين : وتوويه تى بەشىكى زۆر لە سەرچاوە رۆژ ئاوايه كان لە سەدەى نۆزدەھەدا كوردیان بە نزو جەردە ناویرنوە، بەلام ئەوجۆرە نیتوو نەتۆزانە بە هیچ جۆرىك لەگەل راستیدا يەك ناگرنەوہ.

۱۳ - (ئيلون ئالبېك) ئەندامى سەركردايەتى پارتى سوشىالسىتى سویدی وەكوو لە رۆژنامەى (التاخى)دا/ژمارە ۲۷۶ لە ۱۹۷۰/۷/۱ بلاكراوەتەوہ وتوويه تى : نەتەوہى كوردىم زۆر لاپەسەندە و رەوشت بەرزى و ئەم راستىيەم لە زۆر سەرچاوەوہ ھەلكۆليوہ. ئەم رەوشتەيان لەگەل ئەو ھەموو بارە گرانبەى شەپو ئابورى و جوگرافيدا ھىشتا خۆپاگرن و خۆبناسىيىن كەئەمە نيشانەى ريكوپىتىكى و ھەست كرنىيانە بەلى پرسىنەوہ)).

۱۴ - (Gerald Reitlinger) لە كىتەبە كەيدا چاپى/سالى ۱۹۳۲ لە لاپەرە/۲۰۵ دا وتوويه تى:

((بە پىچەوانەى بۆچوونى ئەوروپايىيەكان، كوردەكان گەلىك ژىرو وريان، جوداوانى نۆرو مىيان لە لانیيە، ژنان چارشىو ناگرنەوہ، ئەمانە بۆ ئەو كەسەى گەشتى رۆژمەلات دەكا روودلووىكى رومانتيكيانەن، لەگەل ئەو شدا نىويانگيان بە چاكى نەپۆيشنەوہ كەچى زۆر سەرنج پاكىشن)).

بهشی سی ههم

رهگهزی تورک و طورانی و لیشاوی هاتنیان به رهو رۆژئاوای ئاسیا

هه چهند له م کتێبه دا مه بهستی سه ره کیمان باسی میژووی کورد و کوردستانه به شیوه یهکی گشتی و هی باکوپی کوردستان به شیوه یهکی تاییه تی، به لام له بهر نه وهی هاتنی لیشاوی تورک به رهو رۆژئاوای ئاسیا و داگیرکردنی کوردستان و نیشته جی بوونیان له ناو خاکی باکوپی کوردستاندا و له ئازریا یاندا کاریکی گه و ره ی میژووی کردۆته سه ره میله تی کورد و له وساو ه نه وان بوون به ده سه لانداری، کورد تووشی سه دان شه رو کاره سات و مال کاولی بووه و به هۆی نه وهی نه و تورکانه بووون به ئیسلام و ئالای ئیسلام و خلافتی ئیسلامیان به رزکردبووه و، نیت کورد هه موو توانای خۆی بۆ نه و ده وله ته به ناو ئیسلامه ته رخان کردوه .

بیجگه له وه نیمرۆ به ناشکرا له گه ل نه وه شدا رۆژ رۆژی ئازادی و سه ره بیهستی و رۆژی مافی چاره نویسی گه لانه، که چی کورد له باکوپی کوردستاندا به تورکی کتۆی له قه له م نه دن و دان به بوونی کورد به مافی کوردا نانین و وای لی هاتوه مال له خاوه ن مال حه رامه و داگیرکه ر بووه به خاوه ن مال، له بهر نه وه کورد پتویسته میژووی خۆی بزانیته، پتویسته میژووی نوژمه داگیرکه ره که شی بزانیته تابزانی چۆن نه و داگیرکه رانه ی له ژیر ناوی ئیسلام و خلافتی ئیسلامدا بۆ ماوه ی (۵ - ۶) سه ده کورد بخه نه ژیر رکێفی خۆیا نه وه و نیمرۆش له ژیر باری گرانی نه و داگیرکه ر ه دا ده نالێنیت .

وه کوو له به شه کانی ئه م باسه دا بۆمان پوون ده بیته وه، سه ره تای هاتنی تورک له شیوه ی هاتنی لیشاوی عه شایره کانی (غون) وه دهستی پیکردوه و به

زنجیره سلجوقیه کان و مەغۇلە کان و عوسمانی و تاتارە کان پاش ئەرەبی
 ھەریە کە یان لە کاتی خۆیدا گەشتی خۆی کردبوو و لە گەل ئەرەشدا ئەوانە
 ھەموویان لە ناو خۆیاندا ئارێک بوون و لە شەپکی ھەمیشەیی دا بوون، بە لای لە
 ئەجامدا ھەموویان لە بۆتە ئەرەبی عوسمانیدا چۆش دران و ئەو ئیمپراتۆریەتە
 گەورەیان ئی پەیدابوو کە بۆ ماوەیەکی زۆر رۆژە لات و رۆژاوايان تووشی سەدان
 شەپو کاولکردن و کوشتارو ئاوارەکردن کرد.

بۆ ئاسان کردنی ئەم بەشەو بۆ ئەرەبی ھاتنی تورکەکان بە زنجیرە بخەینە
 پیش چا و کردمان بەم باسانە ی خوارەو

١ - ڕەگەزی تورک و قۇناخی ھاتنی پیشرووی عەشایری (غز - غوز)

کە لە راستیدا ھەتا کاتی عوسمانیش کۆچیان لە ئاسیای ناوہ پاستەو بەرەو
 رۆژئاوای ئاسیا زنجیرە ی نەچراوہ .

٢ - سلجوقیەکان

ئەمانە پۆلێکی زۆر گرنکیان بینووە لە بەرپۆەبردنی کاروباری ھەندێ ولاتانی
 ئیسلامی و خۆشیان چەند دەولەتێکیان پێکەوہ نابوو وەکوو سلجوقی عێراق و
 سلجوقی رۆم .

٣ - مەغۇلەکان

مێژووی مەغۇل شتیکی شاراوہ نیو لاپە پەکانی مێژوو پەن لە و کوشتارو
 تالانی و پاوو پوو تکردن کاولکاریانە ی مەغۇلەکان و تا تارەکان لە زۆر ولاتدا
 کردیانە .

ئەرەبی سەرئنج رادە کیشیت ئەرەبیە غوزەکان لە زەمانی سلجوقیەکان و
 مەغۇل و عوسمانیەکاندا ھیشتا لیشاوی ھاتنیان ھەریەردەوام بوو وەکوو لە
 پیشیشدا باسمانکرد، لە ئەجامدا ئەمانە ھەموویان لە ناو بۆتە ی دەولەتی
 عوسمانیدا توانەو بە ھەمویان دەولەتێکیان پێک ھێنا کە (عوسمانی)بوو،

وهكغو له به شى چواره مدا به ناوى دهوله تى عوسمانيه وه به دورودريژ باسى ده كين.

يه كه م - ميژووى په گه زى تهرک و ليثاوى (غز - نهز) سکان

به رله وهى باسى ساتنى ليثاوى عه شيره ته گانى (غز - غوز) بکهين له ناوه رپاستى ناسياوه به ره و رژژناوى ناسيا، به پټويستم زانى هه ندئ له و سرچاوانه بخه مه پيش چاو که باسى نيشتمانى سره تايى تورکو ميژووى تورک له هه ندئ سرچاوه دا باسکراون وهول نه دهين له م باسه دا کورته يه کى نه و سرچاوانه بخه مه پيش چاو:

نهمين زه کى له لاپه ره/ ۵۸هى کتټيه که يدا سرچاوه/ ۳۲ و توويه تى تورکه کان به پټى له يه کچوونى ووشه کان بنه چه و په گه زى خزيان ده به نه وه سر (هون - وه يا قون) که له بنه چه ي (شانخ يونغ) که له ده ورويه رى رويارى (ثورخون) دا له باکوپى چيندا بوون، به و پټيه ده توانئ بوتري سده دى ۲۸/ى پيش زايين به سره تاي ده رکه وتنى تورک دانه نين).

به لام سعيد احمد برجواى له کتټيه که يدا سرچاوه/ ۸۲ به شټويه يه کى تر باسى په گه زى (تورک - طوران) ي کړيووه که و توويه تى ميژوونووسان ده ريساره ي په گه زى تورک گه ليک بچوونى جور به جوريان هه يو له راستيشدا په گه زى تورک هيشتا به ته ولوه تى پوون نه بوته وه.

نه و گه لانه ي له باکوپى رژژه لائى (توراسيا) دا که دارستانه گانى سيبريائى تيا دا بلايوته وه له کاتټيکى نه زانلودا نه وشوينا نه يان به جى هيشتوه و له نزيک سده دى يه که مى ميلانيدا به ره و (تيان شان) و پانتاييه گانى ده ورويه رى گولى (بالکاش) رويشتون و له وي جينگر بوون و ندى پټى نه چو تټيکه ل به و عه شايره (به ريه) انه بوون که له نيوانى گولى (نارال) و (بالکاش) دا ده زيان.

ساتټيک نه و تورکانه مه ترسيان بق سنوره دکانى ولائى چين په يدا کرد، دامه زرينه رى بنه مالئ پادشايه تى چواره مى چينى که (پرنس شى هوانغ) بوو شورده يه کى دريژى له سنورى چيندا دروست کرد بق نه وه ي ريگه له هيرشى نه و تورکانه بگرئ که به دريژايى شورده دروستکراوه که (۱۲۵۰ ميل) بووه زيا بوون و نه و شورده يه له نيوان ۲۲۱ - ۲۱۰هى پيش زايين ته ولوکراوه.

له نه دجامی ټيکه ل' بوونی نهو تورکانه له گه ل' دانیشنوونی نهو ناوچه تازانه
 گه لیک شه پو کیشه په یدا بووه و بۆ دهسه لاتداریتی و دهسگرتن به سر ناوچه کانا
 چهند گل و نه ته ویهه په یدا بوون و له ناوخیانا له بین پرکیدا بوون و له گه ل'
 نهو شددا به هوی نهو هه موو چیروکو نه فسانانه ی دهریاره ی نهو دانیشنوونه بلاو
 بو بووه وه نه تواناوه نهو گل و میله ته ټيکه ل' بوانه له یه کتری جیا بکرتنه وه،
 به لام هندی میژوونووسان لایه ن وایه نه وانه ی دهسه لاتداربوون له و ناوچانه دا
 توانیبویان دهس بگرن به سر شویتنه به رزاییه کانددا که نهو دهسه لاتدارانه بریتی
 بوون له (کساس Cases و توکارین Tokarians و سیتس Scytes و نایمن و
 مون و نه فارس و کیبشاکو هونخ نژو تاتارو کیرغیزو تیپگاجس و هتالیت و
 هندیکی تر.

له گه ل' نهو شددا هندی جیاوازی هه بوه له شیوه ی ژیان و جیاوازی ناوه کانو
 راده ی دهسه لاتداریتی هندیکیان، به لام ده توانی هه موویان بریتنه وه سر سئ
 تاقمی له یه ک نژیک که بریتی بوون له : مغول، تورک، تونغوز که هه ریه که شیان
 لکیکه له په گه زی طورانی و هیا (ثورالو ئالتایک oralo Altaique).

بۆ یه کهم جار نوسه ره کانی چین ناوی تورکه کانیان به (TorKiou - تورکیو)
 ناوبرده که نهو ووشه یه کی مغولییه که به (تورک ئوت Turk ut) ناویان
 بریده نهو تورکانه هه له سده ی چواره می پیش زاینه وه به یی ووچان
 ده سدریژی یان کردوته سر ولاتی چین و له لوانیدا له سده ی شه شمی میلادا
 نیمپراتوریی تورکیان دامه زران که سنوره که ی له مغولیایه ده گیشته نیران
 (له چیرۆکه کوردیه کانو فارسیدا، به نمونه شانامه ی فیردوسی باسی شه پو
 کیشه ی نیران و توران کراوه که رهنکه میژوه که ی بگه ریتنه وه بۆ نهو ده مه ی له م
 سه رچاوه دا باسی کردوه).

نوسه ری سه رچاوه ۸۲/۱ مئوویه تی : به لام زوری پس نه چوو به شمی رۆژمه لاتی
 نهو نیمپراتورییه که وته ژیر دهسه لاتی چین وه به شه که ی رۆژئاوای که بریتی
 بوو له هندی عه شایری کچه ری ټيکه ل' بوون به گه لانی نیران و له ناویانا
 نیشته جی بوون.

جاریگی تر له سالی ۷۴۵ی زاینیدا به شه که ی رۆژه لاتی که و ته ژیر ده سالی عه شیره تی (ویغور) و (قارلوق)ی تورکیه وه که له رۆژانه دا ئایینی ئیسلام به نو و چانه دا بلاویوه وه له زهمانی (ئهموی) یانا له سالی ۷۰۵ی زاینیدا (قتیبه بن مسلم)ی سه رکرده ی هیزه کانی عه رب گه یشته ئه و په پی رویاری (جه یعون - نه موداریا) و ئایینی ئیسلامی له نو و چانه دا بلاوکرده وه و تورکه کانی به شی رۆژه لات چوونه سه ر ئایینی ئیسلام و له و رۆژه وه ئیتر تا قم تا قم له و تورکانه روویانکرده ولاتانی رۆژئاوای ئاسیا و بوون به ئیسلام وه یا وه کوو (ممالک) به رامبه ر به دانی (جزیه) له و شوینه دا جیگیربوون و به و شیوه یه له کۆتایی سه ده ی هه شتمی زاینیدا ژماره یه ک له تورکه کان له ناو ده ولته تی عه ره بی ئیسلامیدا گه یشتبوونه پله و پایه کی به رز که له وانه (زید بن الترکی) بووه که کرلوه به والی (همدان) و له نواییدا بووه به والی موصلو (حماد الترکی) که به شداری کردبوو له دروستکردنی شاری بغدادا له زهمانی خلیفه منصور له سالانی (۱۲۷ - ۱۵۸ کۆچی).

به و جۆره له و دوو سه رچاوه یه ی پېشودا، ئهمین زه کی وتویه تی تورکه کان ده چنه وه سه ر (هه دن) وه یا (قون) که له بنه چه ی (شانغ یونخ)ن، و سه عید احمد برجاوی وتویه تی تورکه کان ده چنه وه سه ر سی تا قمی له یه ک نزیک که بریتی بوون له مه غۆلو و تورک و تونغوز که هه ریه که شیان لیکه بووه له په گه زی طورانی یا (نورالو ئالتیک)، به لām دوکتۆره زییده له سه رچاوه / ۱۸۲ دا وه کوو سید ئه حمه د برجاوی وتویه تی تورک ده چیتته وه سه ر (ural Altic نورال ئالتیک) که سنوری ده سه لاتیان گه یشتبووه شاخه کانی (Kirr-gan) که به رزاییه کانی (بامیر) و (تیاشان) لیکي جیا ده کردنه وه و چینی و مه غۆلیش له نو و چانه دا ده ژیان.

ده رباره ی میژوی سه ره لدانی تورک به لگه یه کی وانیه به هۆیه وه بزانریت که ی بووه، بېجگه له هه لکه نه رلوه کانی (نارخون) که به یه که م نه قشی هه لکه نه رلو ده زانریت که به پیتی ئه وانه ده رکه و تووه تورکه کان له سه ده ی شه شه می زاینیدا ئیمپراتۆریه تیکیان دروست کردوه.

سه رچاوه چینییه کان ئه لێن تورکه کان به ر له سه ده ی شه شه م بریتی بوون له چه ند عه شیره تیکي کۆچه ری له سنوری چیندا ژیاون و له گه ل هه ندی ناوچه ی (نستبس) له ناوه پاستی ئاسیادا که به نوای له وه پدا ده گه پان و عه شیره ته کانی

مه غۆل (يورتا Yurta) ى كۆچەرى چۈنەنەنە ژۇر دەسەلاتى (خان) ەو ەكە بە
زمانى توركى قەسەيان دەكرد.

بە پېتى سەرچاۋە چىنەيەكان وەختى (Topa - توپا) لە ئىمپراتورىتى چىنى
جىابوۋەو ەو بە ئىمپراتورىتى (توپا) ناۋىرا كە سەر كەردەيەكى توركىش كە ناۋى
(Tu man) بوو ە شىرەتەكانى توركى يەك خستوو دەستى بەسەر ئاسىيائى
ناۋەپاستدا گرتو بوو بە دوستو ھاۋكارى ئىمپراتورىتى (توپا) لە ناۋەپاستى
سەدەي شەشەمدا كە لە دەۋرۋىرى (OXUS) دا بوو .

خانى تورك بە قەۋمەكەي خۇي و تۈۋە (تروك) و لە سەدەي دەمەمدا
ئىمپراتورى بېزەنتى لە نوسىنەكانيا ناۋى توركى بەكارمەناۋەو روسەكان پىيان
و تۈۋە (Torki)، بەلام ئەۋروپايىەكان وشەي توركىيان تەنھا ەر بۇ
سلچۇقىەكان بەكارمەناۋەو عوسمانىيەكانيان بە پەگەز بىرۋتەۋە سەر
(غون)ەكان .

بەر لەۋەي بچىنە سەرياسى ە شايىرەكانى غوزو چۇنپىتى كۆچكردىنيان بۇ
رۇژئاۋا باسكى مامۇستا رفىق حلمى ئەخەينە پېش چاۋكە لە لاپەرە / ۱۱۲ى
يادداشتەكانيا باسى ئەۋەي كىرۋە ەروەكوو چۇن چىنەيەكان لە سنورى خۇيان
ئەو شوۋرە بەناۋيانگەي خۇيان دروستكرد بۇ ئەۋەي رىگە لە دەست درىژىيى
تورك بگرن، لەكاتى ھاتنى لېشاۋى توركەكان بەرەو رۇژئاۋو پەپىنەۋەيان لە
ناۋچەكانى قفقاسدلو لە قفقاسپىش سەدىك دروست كرلۋە بۇ پىگە گرتن لەو
توركەنەو وتۈۋىەتى :

((قفقاس لە مېژۋى خۆرەلاتا جىگەيەكى تايىەتى داگىر دەكا كە لە چىرۋكى
پروپىرېژنان دا ناۋىكى سىجرلۋى ئەفسانەيى ەيەۋ بەقەسەي زانا گەۋرەكان
(سدى ياۋوچ و ماۋوچ) لە كىۋى قفقاسدا بوۋە لە نېزەمانا بۇ رىگرتن لەو
تايەفە كىۋىيە دروستكرلۋە كە لە سنورى چىنو توركىستانەۋە ەيرىشيان بىرۋتە
سەر ولاتى رۇژئاۋو لە كىۋى (قاف - قفقاس) ەۋە بەرەو رۇژئاۋاى ئاسىيا
ھاتونەتە خارۋەۋە، بەپېتى چىرۋكى پىرېژنان گوايا جنۇكەكانى پشت كىۋى
قافو دىۋى سېى (مەبەست ئەۋانەي لە توركىستانەۋە ھاتبۈون) كە لە تەۋراتو لە
قورئانىشدا ناۋيان ھاتۋە، ئەو تايەفە كىۋىيە بەشېك بۈون لە مەغۇلەكان كە

به گه ليك ناوی وه كوو (ميگر، تاتار، سى تهين) ناويان هاتوو له لايه ن يونانيه كانه وه كه (٦٠٠) سال پيش زابين له ريگه ي قفقاسه وه هيرشيان بر دوت ه سهر ناسي اي روظناو له ناوه له بهره نوسراوه كانى داريو سيشدا (نيسته خر) باسى كر اوه .

هه ندى له ميژو نووسان له باوه پهدان دانيش توانى ده وروپه رى كيوى قاف له توركانه بيزار بوون و په نايان بر دوت ه بهر (كوژش) ي شاي ئيران و ئه ويش بۆ ريگرتن له هيرشى ئه م دپندان له دهر يه نده كانى كيوى قافدا سه دى له ناسن دروست كر دوه كه ئه بوايه له شته عه جاييه كانى دنيا حساب بكر ايه كه له قور ئاندا به (سدى يا جوج و م ا جوج) ناوى هينراوه و تائيم پو ش هه ندى شوينه وارى له قفقاسدا هه راوه .

به يه كخستنى ولا ته كانى مادو فارس له لايه ن (كوژش) وه ئيمپراتور يتى ئيران له لايه ن كوژشه وه دامه زراوه و ناويانگى به هه موو لايه كدا ب لاويوه وه به دروست كر دنى ئه و سه ده دنياى خسته له رزه وه و توانى به وسه ده ولا ته كانى باكور له هيرشى مه غوله كانى چين و توركستان ريگار بكات بياخفا ته ناسوده ييه وه .))
له دواى باسى ره گه زى تورك (طورانى) و شوينى باو و باپيرانيان ده چينه سهر كور ته باسيكى عه شاي ره كانى (غوز - غن) كه سهر چاوه كان هه ريه كه يان به شيويه ك باسى ليتشايى ئه و عه شيره تانه يان كر دوه به ره و روظناو اى ناسيا كه هه تا كاتى دروست بوونى ده وله تى عوسمانيش زنجيره ي هاتنى ئه و غوزانه هه ر دريژه ي كي شاوه .

ئه مين زه كى له لا په / ١٣٦٦ ي كتي به كه يدا له باسى غوزه كانا و توويه تى ئه مانه پيش ره وى سلجوقيه كان بوون كه له سالى ٤٢٠ ي كر چى به رامبه ر ١٠٢٩ ي زابين ده ستيا نكر د به په لاماردانى و لاتانى روظناو اى ناسياو له ريگه يانا يه كيك له سهر كر ده كانى (غزنوى) كه ناوى (طاش فراش) بووه (محمد على عونى وه ريگه ي كتي به كه ي ئه مين زه كى له په رلويى لاپه ره يه كدا و توويه تى ناوى صاحب السلطان مسعود بوه) به خقوى سى هه زار سواره وه كه زۆريه يان كورد بوون به ره نكارى (غن) هكان بوونه وه به لام له و شه ردا سهر كر ده ي كور ده كانى ناو ئه و هيزه ي غزنوى به ديلى گيرا له لايه ن غوزه كانه وه و ناچار يا نكر د نامه يه ك بن تيرى بۆ

کوردده چه کداره کان واز له شه پ بئتنو تورکه کان سهرکه وتنو به رهو پیشه وه
روشتن تا له سالی ۴۲۹ی کچی به رامبه ر ۱۰۳۷ی زابین گیشته ده وریه ری
(مراغه) و له وی ده ستیانکرد به کوشتارو تالانیکردن.

نوی نه وه غوزه کان په لاماری عه شیره تی (هزینیه) ی کوردیان داو نوریان لی
کوشتنو له نه جامدا کورده کانی نه و ناوچانه په کیان گرتو له گهل حاکمی
نازیایجان (محمد علی عونی له په رلویزی نه و لاپه په دا وتوویه تی نه و حاکمی
نازیایجان ناوی (وهودان) کوپی (مهلان) بووه هه ووه کوو له کتیبه کی ((ابن
الاثیر)) دا باس کرلوه، به هه موویان توانی یان غوزه کان بشکیتن و پاشه کشه یان
پس بکه، به لام تاقمیکیان توانیبویان بگه نه (نرمه نیا) و کوشتاریکی ندر
ده کن و ولاته که کاول ده کن و له ده وریه ری (ورمیه) دا پویه پوی کورده کان
ده بنه وه به سهرکردایه تی (أبو الهیجاء) که خوشکه زای (وهودان) بووه له و
شه په دا کورده کان ده شکیتن و غوزه کان سهرده کن.

به لام جاریکی تر له سالی ۴۳۲ی کچی به رامبه ر به ۱۰۴۰ی زابین
کورده کان به سهرکردایه تی (وهودان) په لاماری غوزه کان نه دهن و ده یان
شکیتن و نه وانه ی له کوشتاری نه و شه په رزگاریان ده بی کول ناده و به ره و
پیشه وه ده پون و به وچره نه و پاشماو یه ی غوز ده گنه (هکاری) و تالانی
ده کن و ناوچه که ویران ده کن به لام کورده کان ده وریان نه دهن و شه پکی
گوره ده کری و (۱۵۰) غوز ده کوژی و (۱۵۰۰) یشیان لی به دیل ده گیریت که له
ناویانا حوت سهرکرده ی غوزی تیا بووه.

نه و غوزانه ی له کوشتنو به دیل گرتن ده ریاز بوویون، ساتیک بیستیان
سوپی (طفرل به گ) به سهرکردایه تی (ئبراهیم ینال) که برای طفرل
بووه په لاماری نه دهن به په له رویانکریتو رزژاواو تاقمیکیان به سهرکردایه تی
(منصور) له ریگی (نوزان) وه پویانکرده جزیره ی ابن عمرو تاقمیکیان تریان
به سهرکردایه تی (بوکا — بوغا) په لاماری دیاریکریان دلو ده ستیان کرد به
کوشتارو تالانی له ناوچه ی (قردی — بقردی — کردا — کارودا) له رزژ ه لانی
جزیره و (بازیدا) و (حسینیه) که (یا قوت الحموی و توویه تی حسینیه له نیاوان
موصل و جزیره) دا بووه له پیشخابور (فیشخابور) — که رویانکرده ده پزیته

فورتاهه - خابووریکي تریض هه په له ناوچه ی هه کاریدا بویه به وې پېشور
 ووتراره فېشخابوور - ساتیک سلیمان کوپی ناصر الدوله ی کوپی مروان
 په لاماری غوزه کانی دا، کورده کانی (بشنویه) که خاوه نی قه لای (فینیک) بوون
 که قه لایه کی میژوویه له جزیره ی ابن عمرو شوینیکی زور سهخته، یارمه تی
 میژه که ی سلیمان نه دن که سه رکده که ی (منصور قز علی) بوو له و شه په دا
 غوزه کان پلوده نین و تا (نصیبین) ده ریان ده که ن، به لام له که ل نه و هه موو
 کوشتارو پلوانه ی (غون) دا ولات رزگاری نه بوو له ده سدریژیکر دنیان و خویان
 که یانده دیاریکو ده ستیانکرد به تالانی و کوشتار له دانیشتوه کانی)).

حسین حوزنی موکریان ی له کتیه که یدا سه رچاوه /۹۱ له باسی هاتنی
 غوزه کانا به ره و نازریایان و توویه تی که غوزه کان روویانکرده روژاوا بوون به
 دوو به شه وه، ده سته په کیان ژماره یان (۱۵۰۰) که س بووه و سه رکده که یان
 (قزل) بووه له رزگادا مانه وه و جیگیر بوون به لام ده سته ی دوهم به
 سه رکده یه تی (بوقا) و (گوگتاش) و (منصور) و چند که سیکی تریان زور به میژ
 بوون و روویانکرده نازریایه کان (نازریایان) و له سالی ۴۲۹/ی کزچیدا که یشتنه
 نه وی و چوونه لای (وهوژان) و نه ویش به خویشی و شادی وه لای خوی گلی
 دانده و نه یشته جی کی کردن، به لام نه و غوزانه هه روه کوو خو په وشتی هه میشه بیان
 ده ستیانکرد به جه رده یی و رفتاری خراپ و په لاماری خاکی (واسپورگان) و
 نه رنه نستان و هه ندی شوینی تریان دا.

ده ریاره ی نه و پېشوازی کړنه ی (وهوژان) له غوزه کان، ابن الاثیر له
 کتیه که یدا (الکامل - جلدی نوه م، له لاپه په /۱۴۵۰ دا به (وهوژان مهان) ناوی
 بریوه - له کاتیکدا له وهی نه مین زه کیدا له په رلویره که یدا به (وهوژان مهان)
 ناوی بریوه، و توویه تی وهوژان ژماره یه کی له غوزه کان میوانداری کړو پاش
 خوارید و خواریدنه وه (۲۰) که سی له که ورده کانی (غن) گرت و خستنیه زیندانه وه و
 زوریشی لی کوشتن و نه وانه ی له ورمیه دا ما بوونه وه روویانکرده هه کاری و
 په لاماری کوریان دلو تالانیان کردن و ژماره یه کیان لی کوشت، به لام زوری پی
 نه چو کورده کان خویان کز کرده وه و په لاماری (غن) هکانیان دلو حوت نه میریان
 لی به دیل گرتن و نه وانی تر به ناو کتیه کاندا پلاویونه وه. (هه ندی له وهی حسین

حوزنی باسی کربووه له گه‌ل نه‌وه‌ی نه‌مین زه‌کیدا په‌کناگریتته‌وه که نه‌مین زه‌کی باسی نه‌وه‌ی نه‌کربووه له نوای نان خواردن غوزه‌کانی کوشته‌وه به‌لکو وتوویه‌تی له دواپیدا وه‌ودان چوه به‌گزیاناو به‌فیل‌گرتنی). حسین حوزنی موکریانی له لاپه‌په/۲۷۴ی هه‌مان کتیبدا باسی هاتنی لیشاویکی تری غوزه‌کانی کربووه که له سالی ۴۳۰ی کچیدا له نازریایه‌گانه‌وه روویانکردوته (قزوین) و (همدان) و هه‌مویان له ده‌وری (قزل)ی نه‌میریان کربوونه‌وه.

پاش هاتنی نه‌وه نوو لیشاوه‌ی غوز، حسین حوزنی، له هه‌مان کتیبیدا سه‌رچاوه/۹۱ باسی کیشیه‌کی کربووه که له نیتوان غوزه‌کان و سلجوقیه‌کانا رویداوه سلجوقیه‌کان به سه‌رکردایه‌تی (شیراهیم پنال)ی برای طغرل بگ غوزه‌کانیان پلوانبوو ناچاریان کربوون که له سالی ۴۳۲دا بگه‌نه نازریایجان، به‌لام له‌ویش نه‌یان توانیبوو جیگیر ببوو به‌هوی دپنده‌یه‌تی و کرده‌وه نا‌په‌واکانیان‌ه‌وه نه‌یان‌توانیبو له‌وی به‌وینه‌وه و روویانکرده نه‌رمه‌نستان و ناوچه‌ی دیاریکرو جزیره‌وه له‌ویش شه‌پ له‌نیتوان نه‌وان و (وه‌ودان) دا رویداو غوزه‌کان شکینران و له‌گه‌ل (نصر الدوله) که پادشای نه‌و ناوچانه بوو گه‌لی شه‌پو هه‌را پویداو پاش نه‌وه (نه‌میر قراوش) هیژنکی گه‌وره‌ی له کورد و عه‌رب پیکه‌وه‌ناو له مانگی په‌مه‌زانی سالی ۴۳۵ی کچیدا په‌لاماری غوزه‌کانیان دلو توریان لی کوشتن و ژماره‌یه‌کی که‌میان خویان رزگار کربو گه‌یشتنه دیاریکرو پاش نه‌وه نه‌له موصل و نه‌دیاریکرو خویان پس پانه‌گیرو روویانکرده نه‌رمه‌نستان و له‌ویوه گه‌پانه‌وه بق نازریایه‌گان - نازریایجان.

نه‌وی شایانی باسه له‌م باسه‌ی نه‌مین زه‌کی و حسین حوزنی موکریانی و سه‌رچاوه‌کانی تردا که باسی هاتنی غوزه‌کانیان کربووه چون له ناوه‌پاستی سه‌ده‌ی پینجه‌می کچیدا هه‌رجاره‌ی به‌شپه‌یه‌ک له تورکستانه‌وه هاتون و له نه‌حاجا له نازریایجاندا کربوونه‌وه و به‌وه کاریکی وایان کربووه له و سه‌رده‌مه‌وه نازریایجان شه‌قلیکی تورکمانیتی پیوه دیاریی که به‌رله‌وه هیچ پیوه‌ندییه‌کیان به نازریایجان‌ه‌وه نه‌بووه.

دېځنم : سلوټيۍ ځان

ئەو سەرچاوانەى باسى مېژووى سلجوقىيەكانيان كرىدووه لەسەر ئەو
 سلجوقىيەكان برىتى نەبوون لە عەشیرەتىكى تاييەتى و وشەى (سلجوق) لەناوى
 هیچ عەشیرەتىكەو پەيدا نەبووه، بەلكو لەو سەرچاوانەى باسیان
 دەكەین بۆمان دەردەكەوئى سلجوقىيەكان هەر لەو عەشیرەتانەى غوزو عەشیرەتە
 توركەكانى ترهوه پەيدا بوون و بوون بە ئىسلام و پوویانكرىوتە و لاتانى ئىسلامى
 رۆژئاواو لەو شوێنانەدا هەر تاقەیان لە شوێنكدا دەولەتێكان بەناوى
 سلجوقىيەو دامەزاندووه و ئەو سلجوقىیانەى لەناو هێزەكانى سوپادا بوون و بە
 سەركرده بێیان و تراوه (سویاش).

له کوفاری هلالی سالی ۱۹۰۹دا سەرچاوه/ ۸۸ باسی چۆنیتی هاتنی
سلجوقیه کانی کردوه له ناوه پاستی ئاسیاوه بۆ رۆژئاوای ئاسیاو ئاسیای بچوک
(تورکیای ئیسته که به پێی ئه و سەرچاوه په پاش ئه و ی سلجوقیه کان پویان
کرده رۆژئاوای ئاسیاو ئۆدی پێ نه چوو هه ریه شه یان که و ته ژێر ده سه لاتی
سه رکرده و ممالیکه که وه که پێ یان ده و ترا (ئه تاجک) و به شه کانی سلجوق بریتی
بوون له: -

تاقمی یه که م: نه وانه یان بوون که دسه لاتیان به سه ر ناوچه دی (کرمان) ا هه بوه.

تاقى بوهەم: ئەوانەى ئە (سورىا) دا بوون بە دەسەلاتدار.

تاقى سىھەم: ئەوانەى لە عىراقدا بوون بە دەسەلاتدار.

تاقمی چوارم: نه وانه‌ی نه ناسیای بچوکدا (تورکیا) دا بوون به دسه لاتدار که پئی‌ان دوترا (سلجوقی روم) که نه مانه‌ش بوبوون به هه‌شت به‌شده و هه‌روا به‌به‌شکراوی مابوونه وه هه‌تا دموئه‌تی عوسمانی دروست بوو به‌هیز بوو نه‌وسا هه‌موویان چونه ژیر دسه لات‌ی عوسمانیه وه.

له‌به‌ر‌ئ‌وه‌ی‌ ئ‌ه‌و‌ سه‌ر‌چ‌ا‌وه‌ی‌ ده‌ری‌اره‌ی‌ سل‌ج‌وق‌یه‌کان‌ ئ‌ا‌وه‌ن‌ ه‌ه‌ری‌ه‌که‌یان‌ به‌ ش‌ت‌وه‌یه‌کی‌ ج‌یا‌وا‌ز‌ با‌سی‌ان‌ک‌رد‌وه‌ به‌و‌یه‌ به‌ پ‌ت‌وس‌تم‌ ز‌انی‌ ک‌ور‌ته‌ی‌ ه‌ه‌ری‌ه‌ک‌یک‌یان‌ ب‌خ‌مه‌ به‌ر‌چ‌ا‌و‌:

دەريارەي سلجوقيه كان له لاپه/٦١ي سه رچاوه/٨٨دا وترو له بنه ماله ي
سلجوقي له زه مانى ابو جعفر عبدالله كه به قائم بامر الله به ناويانگ بووه ده ستي

پٽکړدووه که بڼه ماله که یان به (دقاق) ناسرابوون و له و عه شیره تانه ی تورک بوون که ولاتی (کشغر) دوه هاتبوون (کشغر شاریکی کونی نیسلامه له رۇڅاواي چینو سرسنوریا له گه ل روسیا له سر که ناری رویاری (قزل صو — ناوه سوور) که چینیه کان پی یان وتوو (Sutu). قائم بأمر الله کوپړکی ده بی ناوی ده نی (سلجوق)، له بهر نه وه نه و کوپړه له دوايیدا رځر لى هاتوو ده بیته مه لیکي نه وسای تورک که ناوی (بیغو) بووه پټی د ه خاتو ناویانگی به رز ده بیته وه، پاش نه وه نه و سلجوقه نه و ناوچه یه به جی د پلایت و پرو ده کاته ولاته کانی نیسلام و له وى خړی و تاقم و عه شیره ته که ی ده بن به موسولمان.

(ده رياره ی نه و سلجوقه ی له و سرچاوه دا باسی کړدووه، له لاپهړه/۳۲۵ ی سرچاوه/۸۸۸ د تراوه سلجوق دامه زړینه ی نه و حکومته بووه که له ناسیای بچووکدا دامه زړینرا که بهرله وه ی نه و ده ولته دامه زړینیت وه کوو نه میریک و ابووه له خزمهت (خان) هکانی تورکی ناسیای بچووکدا. (بم پی یه سرچاوه/۸۸ و ۸۸ نامازیه یان بڅ نه وه کړدووه که سلجوقیه کان به ناوی نه و سلجوقه وه بووه که ده ولته ی سلجوقی پوټی دامه زړاندیو).

به لآم نوکتوره زییده عطا له لاپهړه/۳۸ ی سرچاوه/۸۲ د ده رياره ی سلجوق وتوویه تی :

((سلجوقیه کان به شیک بوون له عه شیره ته کانی (غوز — غز) که روویان کړده رۇڅاواي ناسیا به لآم میژوونوسان ووشه ی سلجوقیان به گه لى جړ باسکړدووه : محمود الکشغری وتوویه تی : سهرؤکی عه شیره تی (غز) پټی ووتراوه (سوباش) که مانای سهرکړده ی گرتو ته وه، به لآم (فامبری) میژووناس وتوویه تی (بغز) سهرکړده ی میژیک بووه که سرچاوه تورکه کان نه و (بغز) یه یان به (Selt Chiuk سلجوق) ناوبردووه سرچاوه نیسلامیه کان وتویانه سهرکړده ی نه و عه شیره تانه ی سلجوقیان لى پټک هاتوو ناوی (سلجوق) کوپړی (دقاق) بووه که عه شیره ته کانی (غوز) یه که خستوه بهر و ولاتانی نیسلامی بریدونی ولای رویاری (سه لچون) نیشته جی بوون.

نوکتور کمال مه زهر له سرچاوه ی ژماره/۳۴ د لاپهړه/۲۲۳ باسیکی گرنگی ده رياره ی سلجوقیه کان بلاو کړدو ته وه که سوویدیکی رځر لى له کتیه که ی

(گرلیشکی) وه رگرتوه به ناوی سلجوقیه کانی ئاسیای بچوک و هه روه کوو له پهراویزی هه مان لاپه ردها باسی کربوو سویشی له کتییکی (أ.د.نوفیچیف) وه رگرتوه که له مؤسکر له سالی ۱۹۶۵ دا چاپکراوه و نوکتور کمال ووتویه تی :

((سلجوقیه کان به شیک بوون له هۆزه تورکمانه کۆچه ریه کان که له سه ره تادا له ناوه راستی ئاسیادا له شوینیکدا که که وتبووه لای راستی رویاری (زه رنه فشان) له نیوان (بخاری) و (سمرقند) دا ده ژیان له ده رویه ری سه ده ی ده یه می زایندا ئه و سلجوقیه نه ی بوبوون به نیسلام ئالوگورنکی بنه په تی له ژانیانا دهستی پیکردبوو سه رکرده کانیان له ژیر ئالای نیسلامدا وایان لی هاتبوو به ئاسانی ده که یشتنه زهوی و زاری که له ناموسولمانه کان و ئه م باروبوخه بوبوو به هۆیه کی که وه بۆ راکیشانی سلجوقیه کان به ره و ئاسیای بچوک (تورکیای ئیسته) که به شی زۆری به دهس عیساییه کانه وه بووه (مه بهستی بیژه نتیه کانه).

له سه ده ی یازده هه مدا سلجوقیه کان له پیشدا رویانکرده ئیرانی نزیک به خۆیان و له ماوه ی (۱۵) سالدا دهستیانگرت به سه ره هه موو ئیراناو نوای نه وه رویانکرده ئازریا بجان و کوردستان و ئه ره نهستان و له نیوان سالانی ۱۰۴۲ — ۱۰۵۱ دا به شی زۆری کوردستانیان داگیر کربو خستیان سه ره دهوله ته که ی خۆیان و به داگیرکردنی بغداد سالی ۱۰۵۵ نه وندە ی تر به هیز بوون.

ئاسیای بچوک دهوله تیکی فراوان و دهوله مند بوو، ژماره ی دانیشتوانی نهوسای که م بووه له ده میکه وه فه رمانه وه ایانی نیسلام بیریان له وه کربووه وه ئه و شوینه گرنگه داگیر بکه ن چونکه بوبوو به بنکه یه کی ترس لیکراوی عیساییه کان که ده یان ویست له وێوه بگه نه شوینه پیروژه کانی ناو فلسطین.

سه رکرده کانی سلجوقیه کان له وه که یشتبوون ده توانن به ئاسانی په وه ی خه لکی ساده و ساکار به ره و ئه و ناوچانه بنێرن بۆ نه وه ی به وه ناویانگیان به ناو هه موو موسولمانانی جیهانا به رزیقته وه . له ناوه ندی سه ده ی یازده هه مینه وه سلجوقیه کان بۆ یه که م جار هیزشیان برده سه ره ئاسیای بچوک و زۆرجار ئه و شه پانه ی که ده کران له ناو خاکی کوردستاندا رویان نه دا.

له سالانی شهسته کانی سه ده ی یازده هه م وه سلجوقیه کان توانی یان بنکه ی چه سپاو بۆ خۆیان دامه زین و له سالی ۱۰۷۱ دا له نزیک (ملازگرد —

مه نازكرت)ی ناوچهی كوردنشیندا له شه پێكدا بێژه نطیه كان شكاو له نوای ده سال (ئیزنیک)یان داگیركردو به وییته ده وله تی سلجوقی له ئاسیای بچووكدا دامه زرا كه پێی ئه و ترا (میرنیشینی سلجوقی) و (ههروه كوو عبدالرقيوب يوسف له كتيبه كهيدا - الدولة الدوستكية فی كردستان الوسطی به شی یه كه م چاپی بغداد سالی ۱۹۷۲ و توویه تی سلجوقیه كان له ده وریه ری (۴۷۶ - ۴۷۸)ی كزچیدا - به رامبه ر ۱۰۸۲ - ۱۰۸۵ی زابین) ئه ماره تی (نۆستکی)ی كوردیان له ناو بره وه نوكتۆر كمالیش له په رلۆینی لاپه ره /۲۲۷ ئاماژه ی بۆ ئه مه كرده وه.

نوكتۆر كمال له باسی سلجوقیه كانا و توویه تی : له سالی ۱۱۴۶دا سلجوقیه كان شاری (قونیه)یان كرد به پایته ختی خۆیان و له سالی ۱۱۸۰دا میرنیشینی (دانشمند)یان له ناو برد كه میرنیشینیکی تورك بوو پاش ئه وه شاری (سیواس)یان كرد به پایته ختو به و جۆره له كوتایی سه ده ی نواژه ده م و سه ره تای سه ده ی سیازده دا ده وله تێکی گه وری تورك به سه ركردایه تی بنه ماله ی سلجوقیه كان له ئاسیای بچووكدا دامه زینراو له كاتی فرمانپه وایی (سولتان علاءالدین كیقبادی یه كه م - له نیوان سالانی ۱۲۱۹ - ۱۲۲۶دا ئه و ده ولته گه یشته چله پۆپه ی ده سه لانداریتی، به لām له ده وریه ری ناوه ندی سه ده ی سیازده دا كه هێرشی مه غوله كان ده ستی پێكرد ئیتر نوای ئه وه ده ولته ی سلجوقی رویكرده كزی و لاوازیوون و له سه ره تای سه ده ی چوارده دا شه رازه ی تێكچوو و له سالی ۱۲۰۷دا بوو به چهند میرنیشینیکی بچوك و زۆری پێ نه چوو عوسمانیه كان بوون به میراتگر له شوینی ئه وان.

نوكتۆر كمال له لاپه ره /۲۲۸ی باسه كه یدا كێشه ی سلجوقیه كان و كورده كان، به تاییه تی ئه یوبیه كانی به م جۆره ی خواره وه كرنه وه : ((نوای ئه وه ی سلجوقیه كان چوونه ناو خاکی كوردستانه وه (مه به ست باكوړه)، ئیتر خۆیان ئاماده كرد بۆ داگیركردنی (ئامد - دیاریك) و ئه و خۆ ئاماده كرده بوو به هۆی كێشه ی نیوان ئه وان و ئه یوبیه كان، به لām سولتان علاءالدین كیقباد نه یوانی داگیری بكات، تا له نواییدا (كه یخسه وه)ی كۆپی داگیری كردو پاش ئه وه ی هه راو بگری هێرشی مه غوله كان په یدا بوو (ملك كامل)ی ئه یوبی كه نوژمنی سلجوقیه كان بوو ده ستی به سه ر (ئامد)دا گرت، به لām زۆری پێ نه چوو

هولاكۆخان نووباره ئو شارەى دايەو دەس سلجوقىيەكان بە سەرکردايەتى
(كېكاوسى نوهم - كەبە سولتان عزالدین ناسرلویووه لە نۆوانى ۱۲۴۹ - ۱۲۵۷
لەگەل) (رېكن الدین قلیچ نەرسلاى چوارەم و لە سالى ۱۲۸۰دا ئامەد بەدەس
كېخسروى سىخەمەووە بوو و سلجوقىيەكان زۆر شانازىيان بە داگیرکردنى
ئامەدووە کردووە).

هەرودەكوو نوكتۆر كمال ئاماژەى بۆ كۆتیبەكەى گریلیفسكى کردووە،
وتوویەتى كېخسروى نوهم ناوى خۆى نابوو (قاتل الكفرة والمشرکین و سولتان
الروم وە نەرمە نیاو دیاریکرو ئەمیری سواحل). لەپاسنیدا شانازى کردنى
سلجوقىيەكان بە داگیرکردنى (ئامەد) بەخوپایى نەبوو، چونکە ماووەیەكى زۆر
قەلای ئامەد خۆى نەدابوو بە دەستەووە بەرگری کردبوو تا ئوکاتەى یەكێک لە
سەردارانى کورد کە ناوى (أبن الدینان) بوو لە ژێرەووە لەگەل سلجوقىيەكانا
پێکەوتو دەرگای قەلگەى بۆ کردەووە بەو دەرگای شارەکە خرابە سەرپشت
بۆ سلجوقىيەكان.

سولتانى سلجوقى ئەوەندە بایەخى دابوو بە داگیرکردنى ئامەد، دەستى لە
وێرانکردنى باخ و بیستانەکانى هەلگرتبوو لە کاتیگدا سلجوقىيەكان بەرلەووە
هەرشوێنیکیان داگیرکردایە بۆ بەزەبیانە کاولیان دەکردو پەگو پێشەى دارو
دەرخستەکانیشیان لەبەردەهێنا.

پاش ئەوەى سلجوقىيەكان جی پێى خۆیان لە ئاسیای بچووکدا بەهێز کردو
دەسلەلتى تەواویان پەیدا کرد، نێتر ئاغاو بەگو میران و خەلکی ساکاری گەلانى
ترههريەکەیان بۆ سووین مەرایى خۆى لە سلجوقىيەكان کوێبونەووە و کوردیش
دەبوايە لەویدا بەشى خۆى هەبوايە و هەرودەكوو گریلیفسكى باسى کردووە،
ساتێک سولتان علاءالدین کىقباد چووینو بۆ (ئوبروک)، لەو چوونەیدا (۵۰۰)
ئەفسەرو سەرمەنگى روسى و گورجى و کورد و دیلەمى و گورگانی و قزوینى گورى
(ئەمەیان ئەفغانى بوو) چواردەوریان دابوو ئاگر لە چاویان دەبارى لە کاتیگدا
کە رێگەیان بۆ سولتان دەکردەووە کە بەناو خەلگەکەدا بپوا.

بەشێک لە میرنشینی ئاسیای بچووک جارى وا هەبوو ژمارەى گەشتووتە
(۲۵۰) هەزار کە زۆریەى لە هۆزەکانى کوردستان پێک هاتبوو، بەتایبەتى

نهوانه يان له نامدو مه لېږنده کانی ده وروپه ریا ده ژيان و فرمان پر واکانی شو
میرنشین له کاتی ته نگانه دا په نایان ده برده بهر چه کداری کورد به تاییه تی
له کاتی راپه پینه که ی (بابا نيسحاق) دا.

ده ریاړه ی شو بابا نيسحاق وه کوو گردلېښکی باسی کړېووه، ساتیک چه ورو
سته می کار به ده ستانی سلجوقی بڼه سندنې باجو سه رانه په کی زږدیه ی
دانیشتوان گه بیوه راده یه له سالی ۱۲۳۹ دا ناگری راپه پرنیک کارنکی وای کرد
زږدیه ی دانیشتوانی ناوچه کانی ناسیای بچوک بگریته وه که بابا نيسحاق
سهر کرده ی شو راپه رینه بووه.

بابا نيسحاق خوی به نیمچه پیغه مېړنیک دانابوو لایه نگرینکی زږی هه بووه
همویان به ژن و مندالانیه وه بڼه ماوه په کی باش هیزشيان برېښووه سهرقه لاو
زه وی و زاری دهره به گه کان و پاش سهرکه وتنی راپه رینه که شو پشگت پرده کان بانگی
خه لیفایه تی بابا نيسحاقیان بلوکرده وه و راپه رینه که به جوریځ پهره ی سهندبوو
خه ریک بوو گلزله ی میرنشین سلجوقی ناسیای بچوک بخاته لیږی، نه وسه
که یخسره وی نوه م که وته خوی و له (ملاطیه) یوه داوای یارمه تی له تورک و کورد
کړو به سهر بابا نيسحاق دا سهرکه وتو گرتی و هلی واسی و راپه رینه که ی
دامرکېنرپه وه.

گردلېښکی له و باسیدای باسی کارگېږی و رووناکېږی کوردی شو سهرده مه ی
کړېووه له ناوچه که دلو و توو یه تی :

((سلجوقیه کان له خاکی نیشتمانی په که میانا که (زهرنه فشان) بووه، به
کرچه ری و به خپو کړنی ناژول و توزیک کشت و کال کردن ژیا بوون و که گه یشتبوونه
ناسیای بچوک له روی ژیاړی یه وه زږد لواکه و توو بوون و زږدشت له مه لاو
ده رویشه کانی کوردو عره بو نا زهریه وه فیر ده بوون، شو ده رویشانه ی ده هاتنه
ناسیای بچوک ته نها هره ماموستاو فیرکه ری ثاینی نه بوون، به لکو ده شبوونه
ری نیشاندهری کارگېږی و رووناکېږی کرچه ریه کانی شو مه لېږنده و دږی
مه غزلیه کان ده یان بزواندن که راپه پینه که ی بابا نيسحاق به شیک بوو له و
کارتیکړدنه ی شو ده رویشانه که شاره زابوون به بیرو باوه پی ثاینی دږ به سوقيزم

که له هملیرمه ده‌گه‌یشته ناسیای بچوکو، وادیاریووه له ورژانه‌دا دانیشتونای
همولیر مه‌یلداری شیعه بوون)).

بیجکه له‌ویاسه گرنگه‌ی گردلیتسکی که باسی چوئیتی هاتنی سلجوقیه‌کانی
کربووه، که لیک سهرچاوه‌ی تر له‌ویاسه دولون و نه‌وه‌ی ئیمه مه‌به‌ستمانه له‌م
باسه‌دا لای بدویین ته‌نھا بریقیه له‌کورتیه‌ی نه‌و سهرچاوانه‌ی له‌ پوی
سلجوقیه‌کان دولون له‌ کوردستاندا، به‌تاییه‌تی له‌باکورد (ناسیای بچوک) له‌و
روه‌و السید الباز العرین له‌ سهرچاوه‌/ ۸۶ دا و توویه‌تی سلجوقیه‌کان له
ناوه‌پاستی ناسیاوه هاتن به‌ره‌و ورژ ناو له‌ سالی ۱۰۷۱ دا به‌ناوی پهره‌سه‌ندن
به‌تایینی ئیسلام به‌شیکتی ردی ناسیای بچوکیان دلگیر کربووه‌په‌شیان له
(قسطنطینه) کربو له‌ زه‌مانی (ملکشاه) دا له‌ ماوه‌ی ۱۰۷۲ - ۱۰۹۱ دا ده‌سه‌لاتی
سلجوقیه‌کان له‌ ولاتی (نیغور) هوه‌گه‌یشته ده‌ریای سپی ناوه‌پاست، به‌لام له‌گه‌ل
نه‌وه‌شدا نه‌یانتوانی هم‌وو تورکه موسولمانه‌کان له‌ ده‌وله‌تیکتی به‌کگرتودا
کوئیکه‌نه‌وه. سلجوقیه‌ پوه‌کان له‌ دوی شه‌پی (مافریگرت - مه‌به‌ستی
ملازکرده) و سهرکه‌وتنیان به‌سهر بیژه‌نطیه‌کانا ئیتر به‌ناو به‌رزاییه‌کانی نه‌نادولدا
بلاویوونه‌وه.

له‌ باسیکی تردا، سهرچاوه‌/ ۵۸ - فرید بگ المحامی و توویه‌تی : دوی نه‌وه‌ی
سلجوقیه‌کان ولاتی خو‌یان له‌ ناسیای ناوه‌پاستدا به‌جی‌هیشته، روویانکرده
ولاتانی ئیسلام له‌ ریگه‌دا له‌ نزیک شاری (بخاری) له‌گه‌ل سولتان محمودی
غه‌زنه‌ویدا بوو به‌ شه‌ریان و له‌ویوه روویانکرده ناسیای بچوکو شاری قونیان
دروست کرد، به‌لام به‌هوی ناکوکی نیوان بنه‌ماله‌کانی سلجوقی له‌ناو خو‌یانان
نه‌یانتوانی به‌شداری بگن له‌ شه‌پی خاچ په‌رسته‌کانا هتا نه‌وکاتی (عمادالدین
زنگی) توانی له‌ موهلدا به‌ره‌نگاری خاچ په‌رسته‌کان بیته‌وه و نه‌و شوئینانه‌ی
دلگیران کربوو لیان بسینئته‌وه.

نوسه‌ریکی تر، دوکتور زییده عطا له‌ لاپه‌ره‌/ ۲۸ ی سهرچاوه‌/ ۸۲ دا به‌ دور
دریژی باسی چوئیتی هاتنی سلجوقیه‌کانی کربووه تا گه‌یشته‌نه‌ ناسیای
بچوکو نامازه‌ی بۆ کتیبی (السلوک) (مقریزی) کربووه که سلجوقی کوپی
دقاق هم‌وو عه‌شیره‌ته تورکه‌کانی به‌کخستوه به‌ کوه‌ل چونه‌ته ناو ریزی

نیسلاهموه و له ریځایانا (قرخانی) په کان و محمودی غزنوی په کیان گرتوه و سلجوقیه کانیان شکانده، به لام به شکاویش هر کولیان نه دلووه (طغرل) که یشتوته خوراسان و له سالی ۱۰۳۷ ادا بووه به والی خوراسان و له وټوه به ره و قه زوین و نازدیا بجان رویشته و هندیکیان چونه ته ناو خاکی بیزه نطیه کانه و به شیکي تریان له ناسیای بچووکدا ده و له تیکیان دامه زړاند که له نیوانی (۱۰۷۵ هـ تا ۱۲۰۲) ی زایین دا ریژه ی کیشاو دانیشتوانی نه و ناوچانه ی ده ستیان به سه راگرتیوو کرییان به تورک.

نه و سلجوقیه نه ی رویانکړد بووه ناسیای بچووک دوو تاقم بوون، تاقمی په که میان که پیشه نگی هه موویان بوو به شه پټکی پچرچر توانی یان خویان بگیه ننه ناوچه کانی (نه نافول) بق نه وه ی شوینتیکي باش بدوزنه وه بق نیشته جی بوونیان له ماوه ی (۱۰۱۸ — ۱۰۴۰) دا. تاقمی دوه میان له سالی ۱۰۴۰ ادا هـ تا ۱۰۷۵ ادا توانی بوویان بیزه نطیه کان له زور شوینی ناسیای بچووکدا ده رکه ن و خویان له شوینه کانی نه وانا نیشته جی بوون.

نوو سه ر له باسه که یدا و توویه تی: نه وه ی کاری سلجوقیه کانی ناسان کړد بوو توانی بوویان خویان نیشته جی بگن نه وه بووه به له وه ی خویان بچنه ناوچه کانی ناسیاوه توانی بوویان دهس به و عه شایره تورکمانانه وه بنین که کاتی خوی (طغرل بگ) و (نالب نارسلان) و (ملکشاه) به تر سناکترین دوزمنی خویان دانا بوون و نه وانه که گه یشتیوونه ناسیای بچووک توانی بوویان دهس به سه ر زور شویندا بگرن و دانیشته کانیان به زور کړد بوو به تورک. دواي نه وه ی سلجوقیه کان گه یشته ناسیای بچووک، له سالی ۱۰۴۸ زایندا شاری نه زړو میان دروست کړد بوو له سالی ۱۰۵۴ ادا شاری (قرسیا) و له سالی ۱۰۵۷ ادا شاری (ملاطیه) یان دروست کړو شاره کانی تریش و هکسو سیواس و قیصری و قونیه، په که له دواي په که له سالانی (۱۰۵۹، ۱۰۶۷، ۱۰۶۹) ادا دروست کړان. (نهمی قونیه که و توویه تی له سالی ۱۰۶۹ ادا دروست کړا، لهو باسه ی گردلیتسکی که بهر له مه باسما نکر بووه و توویه تی سلجوقیه کان له سالی ۱۱۱۶ ادا شاری قونیه یان کړد بوو به پایته ختی خویان).

نوسه ری سه رچاوه / ۸۲ نوکتوره زویده و توویه تی: بق په که م جار له سالی ۱۰۲۱ زایندا دواي تورک له ناسیای بچووکدا له زه مانی (باسیل) ی نیمپراتوری تی

بیزه نطی هاتوو که له و ساله دا سلجوقیه کان و تورکمانه کان هتیرشیان بریوته
 سه رمه نیاو حاکمه که یان که ناوی (حنا سمباد) بووه وازی له نه ماره ته که
 میناوه بۆ (باسیل) که ئه م باسیله له بنه ماله یه کی ناسیای (مکدونیا) بووه که
 له سالی ۱۰۳۵ ی زایندا بووه به حوکمداری بیزه نطیه کان. پاش نه وه ی
 سلجوقیه کان به هیزبون و ده ستیانگرت به سه ر زۆریه ی ئاسیای بچووکدا و خۆیان
 واپیشاندا که پارێزهری ئاینی ئیسلام بوون دژی کریستیانه کان، ئیتر قوتاغیک
 تر هاته پێشه وه ده رباره ی بیزه نطیه کان و سلجوقیه کان که نه وه په یوه ندی به
 باسه که ی ئیمه وه نیه.

سه هه م : مه غۆل و تاتاره کان

له دوا ی هاتنی لیشاوی غوزه کان و سلجوقیه کان له ناوه راستی ئاسیا وه به ره و
 رۆژئاوا ی ئاسیا به پێی نه و سه رچاوانه ی به ر له مه باسه مانکریوه، ئیتر لیشاوی
 مه غۆل و تاتار و ژماره یه کی تری عه شایری تورک و تورکمان به هه مان شپوه ی غوز
 سلجوقیه کان له ناوه راستی ئاسیا وه به لیشا و روویانکریوته رۆژئاوا ی ئاسیا و به
 هه مو شوینانه ی تیایا تپه پیر هه تا گه یشتونه ته رۆژئاوا ی ئاسیا روو به پووی
 نه و نه وانه بوونه ته وه که له رێگا یان به ره له ستی هاتنیان کریبون و سه رچاوه
 میژووبیه کان باسی سه دان کاره سات و به سه رهات و مال کاول کردن و شار و دێهات
 ویرانکردنی نه وانه یان تو مار کریوه و باسی هولاکو و جهنگیزخان و ته یمووری له نگ
 به سه دان باس و کتیبیان له سه ر نووسراوه و نه وه ی ئیمه لیڤه دا مه به سه مانه
 باسی بکه ین بریتیه له کورته باسیکی ره گه زو بنه چه ی نه وانه و نه و شوینه ی لێی
 هاتون هه تا گه یشتنیان به رۆژئاوا، به تایبه تی بۆ ئاسیای بچووک و باکوپی
 کوردستان که مه به سه ستی باسه که مانه.

له راستیدا مه غۆله کان و تاتاره کان که به لیشا و روویانکریوته رۆژئاوا ی ئاسیا
 وه نه بێ له ناو خوشیان و له گه ل عه شیره ته کانی غوز و سلجوقه کانی هاو زمان
 خۆیان و هاو لاتی خۆیان کوک و پێک بووین، به لکو دێر جار کێشه ی نه مانه له گه ل
 سلجوقیه کانا بۆ نمونه دێر توندو تیژتر بووه وه که له کێشه ی نۆوانیان له گه ل

میلله تانی تر که به ناو ولاته کاننیاں تپیه پیا نکر بووه و کاو لیان کر بووه و کوشتاریان کر بووه.

دهریاره ی شوینی سهره تای می غؤل و تاتارا کان، هه روه کوو هی غوزو سلچوقیه کان هه بریتی بووه له باکو و رۆژئاوای چین و ناوه پاستی ئاسیا و دهریاره ی نه وه باسیکی الکتور السید الباز العرین/ سهرچاوه ۸۶ نه خهینه پیش چاو له کتپیه کهیدا (المغول) چاپی بیروت سالی ۱۹۸۶ به دورو دریزی باسی می غؤله کانی کر بووه. ئیمه له و کتپیه دا نه وه نده مان مه به سته کورته باسیکی شوینی سهره تای نه وانه و چۆنیتی هاتنیاں به ره و خۆژئاوا بخهینه پیش چاو که بیگومان کوردستانیش و میله تی کوردیش وه کوو ولاتان و میله تانی تری رۆژئاوای ئاسیا پریشکی تاوانی نه وانه ی بهرکه توه و تووشی مال کاو لی و کوشتار بووه.

نووسهر له باسه کهیدا و توویه تی:

بنوخته وه ی می غؤل به سهرکردایه تی جنگیزخان (۱۲۰۶ — ۱۲۵۷) و نه وانه ی نوای نه وه کوو (نوختای) و (کیوک) و (مونکو) له ئاسیای ناوه پاسته وه دهستی پیکر بووه که رویانکریتی رۆژئاوای ئاسیا و له پیشدا دهستیان به سهر ئیمپراتۆریتی (خوارزم) دا گرت و رویانکرده دهوله تی سلچوقی له ئاسیای بچوو کدا و له وێه به ناو رۆژه لاتی و لاتانی نه و روپادا بلاوی بونه ته وه و هه ندیکیان که یشتنه روسیا و پولنده و مجرستان.

نووسهر له لاپه ره ی/ دا دهریاره ی شوینی می غؤل و عه شیره ته کانی می غؤل و توویه تی: می غؤل ه کان بهر له هاتنیاں بۆ رۆژئاوای ئاسیا له و شوینانه دا ده زیان که به هارین رۆگه رم بووه و زستانه که شی زۆر سارد بووه و هه میشه کیشی نیوان نه وان و دانیشتوانی نه و ناوچانه ی له وه پی تیا بووه درێژه ی کیشاوه و بووه به هقی نا کوکی و نا ئارامی.

عه شیره تی (هیوتچ نو — هون) می غؤل له سه ده ی سی هه می زایندا ده رکه وتون و عه شیره تی (جوان جوان سافار) که هه ر می غؤل بووه له سه ده ی پینجه دا ده رکه وتوووه عه شیره تی (تورکیو) له سه ده ی شه شه م داو (نایمان) له سه ده ی دوازه هه دا پهیدا بووه که هه میان می غؤل بوون، جگه له وانه

عەشیرەتی (ئویغور) و (خەل)ش پەیدابوون و لە سەدەى سیازدەھەدا
جنگیزخاننى مەغۇلى دەرگە وتوو.

ئەو ھەموو عەشیرەتانە، ئەگەرچى بەرگەز تورکیش بوون بەلام تىگەلایى
یەکتربوون. بۆیە ناتوانى بەناسانى شویتى سەرھەتای دەرگە وتنیان دەسنیشان
بکړیت و شویتەکانیان لیک جیا بکړیتەوہ کہ ھەموویان مەغۇل و (توئجور)بوون و
ئیسەش (توئجور) وەکوو تاقمىکی بچوکی پچرپچر لە باکوپی ولایى منغولىاداو
لە رۆژھەلاى سىبری و ناوہ پاستیا ھەرماون.

لەگەل ئەو ھەدا مەغۇلەکان دراوستی چینهکان بوون و تىگەلیان بوون و لەو
سەردەھەدا چىن لەچا و خۇیدا مەلبەندى شارستانی بووہ کہ چى مەغۇلەکان
شتىکی رۆرکەمیان لێوہ فیزیوون. (لەباسى یەکەدا — مینۆوی پەگەزى تورک
باسى ھۆی دروستکرنى شووہ بەناویانگەکەى چىن کراوہ کہ چۆن چىنبەکان
لەتاو دپندەیتى تورک ئەو دیوارە درۆژەیان دروستکربوو بۆ ئەوہى تىگەلیان
نەبن و دورىن لە دەسدرۆژیکرنیان. ئیتر دیارە ئەبى تورک لەو ھەلویتەدا
نوسەرى سەرچاوە ۸/ ۱۶ ھوتوویەتى : سەر ئەوہى ئیمپراتۆرەکانى تورکی ھۆی
مەغۇل رۆرەقیان لەو دەبووہ کہ بەرگەز بېریتەوہ سەر مەغۇلەکان.

دەربارەى رەوشتى مەغۇلەکان نوسەر و توویەتى: مەغۇلەکان لایان وابووہ
بە کاو لکرنى ئەو شویتانەى بەناویا تیپەریان دەکرد، دەبووہ ھۆی مسوگەر
کردن و ئاسایش بۆ خۇیان.

لەسەرھەتای سەدەى یازدەھەدا تا کوتایى سەدەى نوازدەھەم (کرايت)ھەکان
کە لە دەسەلاتدارە بەناویانگەکانى مەغۇل بوون لە نێوانى (۱۰۰۷ - ۱۰۰۹) زایندا،
بەھۆی ئوسقوفىکی نسطورىیەوہ کہ دانیشقوى شارى (مرو)بوو بوون بە
کریستیان و وایان لىھات سەرکردەکانى کرايت ووشە مەسیحیەکانیان ھەلدەبۆارد
بۆ نازناوى خۇیان.

(طغرل) کە لە (کرايت)ھەکان بوو بەیارمەتى (یسوکارى) کە باوکی جەنگیزخان
بوو توانى بەسەر مامى خۇیدا سەریکەوئۆ توانى لە شەپنگدا لەگەل (تاتار)ھەکانا
بەسەریانا سەریکەوئۆ بووہ (پسوکارى)بوو بە گەورەترین ھۆلە مەنغولىاداو لە
پاداشى ئەو ھەدا (کین)ى مەلیکی چىن لەقەبى مەلیکی پېداو کرا بە مەلیکی
(وانج).

نوسه ده‌ریاره‌ی جه‌نگیزخان وتوویه‌تی له پێشدا ناوی (تیموجین)بووه له سالی ۱۲۰۶دا قانونێکی ده‌رکرد که‌به‌و قانونه ده‌وترا (یاسا)که وشه‌یه‌کی مغولی بووه (بیگومان نه‌و وشه‌ی یاسایه‌ی ئیمپری له‌ناو کوریدو فارسدا به‌کارده‌هینریت هه‌رله‌و وشه‌ مغولیه‌وه وه‌رگیراوه).

نیسماعیل حتی ئوزون له کتێبه‌که‌یدا/سه‌رچاوه /۹۰، له لاپه‌ره /۹دا ده‌ریاره‌ی چۆنیتی چوونی مغوله‌کان به‌ره‌و رۆژئاوا وتوویه‌تی: ساتیک سلجوقیه‌کان له‌هه‌ندێ ناوچه‌ی نه‌ناوتلیدا بوبوون به‌ ده‌سه‌لدار له‌و رۆژانه‌دا لێشای مغوله‌کان و هێرشه‌کانیان به‌ره‌و رۆژئاوا ده‌ستی پێ کرېبوو پاش نه‌وه‌ی جلال الدین خوارزم شاه له سالی ۱۲۳۱ زایندا مرد ئیتر پێگا بۆ مغوله‌کان خوش بوو به‌ سه‌رکردایه‌تی (جوماغون نویان) ئه‌رزجانیاں داگیر کردو به‌ره‌و پێشه‌وه‌ رویشتن تا گه‌یشتنه (سیواس) و هێژیکێ مه‌غولی که‌ سی‌هه‌زار که‌س بوو به‌ سه‌رکردایه‌تی (بایجونویان) ئه‌بلوکه‌ی (ئه‌رزپۆم)ی‌دا وتوانی بجێته ناو قه‌لگه‌یه‌وه که‌ پێی ده‌وترا (دن) و هه‌رچی تیا‌بوو به‌ منداڵ شیره‌خۆزه‌شوه‌ کوشتنیا‌و ئافه‌ته‌کانیان به‌دیل گرتو شاره‌که‌یان کاول کرد.

(غیاث الدین خسروه - که‌ دیاره سلجوقی بووه) که‌ هه‌والی نه‌و تاوانه‌ی مغولی بیست له‌ تموزی/۱۲۴۳دا له‌ نزیک (کوسه‌طاغ) له‌ ژوور گوندی (زارا)ی نزیک به‌ شاری (سیواس) په‌لاماری مغوله‌کانی‌داو شکێتران، به‌لام رۆزی پێ نه‌چوو مغوله‌کان خۆیان کو‌کرده‌وه‌و سلجوقیه‌کانیان شکان و گه‌یشتنه (توقات) و (قونیه) و بۆ ماوه‌ی سێ رۆژ ناوشاری سیواس تالانکراو پاش نه‌وه‌ مغوله‌کان به‌ سه‌رکردایه‌تی (بایجو)گه‌هانه‌وه‌ بۆ ده‌شتی (مغان) له‌ ئازربایجان و ئه‌ویی کرد به‌ بنکه‌ی خۆی.

ده‌ریاره‌ی هاتنی مغوله‌کان بۆ رۆژئاوای ئاسیا نوسه‌ریکی تر، له‌ سه‌رچاوه /۸۲دا ئاماژه‌ی بۆ کتێبه‌که‌ی (مقریزی کرېوه - السلوک) که‌ له‌ لاپه‌ره /۲۲۸ی به‌رگی به‌که‌مدا وتراوه‌ مغوله‌کان له‌دای نه‌وه‌ی له‌ سالی ۶۲۸ی کۆچیدا جلال الدین خوارزمیا‌ن شکان له‌ شه‌پی (میا‌فارقین)ی به‌ناویانگدا، له‌وێه‌ روویانکرده‌ شاری ئه‌رییل و له‌ سالی ۶۲۹ی کۆچیدا چوونه‌ ئاسیای جیووک و ئه‌رمه‌نیا‌یان داگیرکرد.

نووسەر باسی هیترشه‌کانی تورکی مغولی کربووه به دوو به‌شه‌وه که به‌شی
یه‌که‌م نه‌وانه‌یان بوون پوویان‌کربووه روسیاو بۆ ماوه‌ی دوو سده زۆرشویتی
روسیایان له ژێرده‌ستدا بووه له‌وێهه په‌لاماری بوهمیماو مورافیاو هنگاریایان
دابوو نه‌ملاولای رویاری (دانوب)یان خستبووه ژێر ده‌سه‌لاتی خۆیان‌وه‌و
که‌یشتبوونه ده‌ریای نه‌دریاتیک به‌شی ده‌ه‌میان نه‌وانه بوون له‌ سالی ۱۶۲۵ی
کرچیدا به‌رامبه‌ر سالی ۱۲۴۲ زاین چوونه (نه‌ناوێل)و نه‌و شوێنه‌یان داگیرکرد
که به‌ده‌ستی سلجوقیه‌کان‌وه بوو له‌سالی ۱۲۴۳ی زایندا به‌سه‌رکردایه‌تی
(بیجونین) له‌ شه‌رێکدا دژی سلجوقیه‌کان له‌ (کوسیداغ)دا به‌سه‌ر سلجوقیه‌کانا
سه‌رکه‌وتن (سه‌رچاوه‌ی پێشوی ژماره‌ ۹۰/ نه‌و سه‌رکرده‌یه‌ی به‌
(بایجونیان)ناویرێوه‌و سه‌رکرده‌ی سلجوقیه‌کان (که‌یخسره‌و) رای‌کرد بۆ
قسطنطنیه‌ بۆ ناو بیژه‌نطیه‌کان به‌وجێه‌ ده‌ستیان به‌سه‌ر ئاسیای بچووکدا
گرتو که‌یشتنه (تراکیا).

سه‌رچاوه‌یه‌کی تر سعید احمد برجاوی له‌ لاپه‌ره‌ ۱۹/ی سه‌رچاوه‌ ۸۲/دا باسی
نه‌و شه‌ایره‌ تورکمانانه‌ی کربووه که‌ که‌یشتبوونه ئاسیای بچووک له‌وێ نزیک
(۲۰) نه‌ماره‌تی بچووک و پچرپچریان دامه‌زاندبوو که‌ له‌ کتێبه‌که‌یدا باسی نه‌م
نه‌ماره‌تانه‌ی کربووه.

۱ - نه‌ماره‌تی (قرمان) بنکه‌که‌یان له‌ شاری (قونیه‌)دا بووو نه‌میره‌که‌یان
(محمود ئال قرمان)بووه.

۲ - حمید نیلی - بنکه‌که‌یان له‌ (یگی شهر)بووو نه‌میره‌که‌یان (ئال حمید بووه).

۳ - گرمیان - یاجرمیان - بنکه‌که‌ی له‌ (کوتاهیه‌)بووو نه‌میره‌که‌یان (ئال
گرمیان)بووه.

۴ - تکه‌ : بنکه‌که‌یان له‌ (نه‌زالیه‌ - نه‌ضالیه‌)بووو نه‌میره‌که‌یان (تکه‌
به‌گ)بووه.

۵ - منتشا : بنکه‌که‌یان له‌ (میلان)بووو نه‌میره‌که‌یان ناوی (منتشا بگ کوپی
به‌ه‌الدین کوپی)بووه.

۶ - نایدین : بنکه‌که‌یان له‌ (نه‌زمیر)بووو نه‌میره‌که‌یان (نایدین)بووه.

۷- صاروخان : بنگه که میان له (مفنیسیا) بپووه له ناوچه‌ی (لیدیا) و نه‌میره‌که‌ی‌ان (صاروخان) بپووه.

۸- قره‌سی : بنگه که میان (بالکیس) بپووه و نه‌میره‌که‌ی‌ان (عجلان بگ) بپووه

۹- باغلاغونیا : بنگه که میان له (قسطمونی) بپووه و نه‌میره‌که‌ی‌ان (نه‌سفندیان) نوغلو بپووه.

نوسه‌ری سه‌راچه‌که و توویه‌تی : به‌دوای مردنی جه‌نگیزخان نیتر مغوله‌کان ده‌ستی‌انگرت به‌سه‌ر هه‌موو ئاسیای بچوو‌ک‌داو ولاتی (قارس) و (گرجستان) یشیان خسته ژیر ده‌ستی خۆیان‌ه‌وه و روویان‌کرده عیراق و حران و ئامدو دیاریکرو نصیبین و رهاو سروج.

(سموط)ی کوپی هولاکو رویکرده شام و به‌جۆره مغوله‌کان له ماوه‌یه‌کی که‌مدا ده‌ستی‌انگرت به‌سه‌ر دیاریکرو دیار ریبه‌ه و شام داو پاش ئه‌وان عوسمانیه‌کان بوون به‌ده‌سه‌لات‌دارو هه‌موو ئه‌ماره‌ته‌کانی مه‌غۆل یه‌ک له‌دوای یه‌ک چۆنه ناو ئه‌وده‌وله‌ته‌ی عوسمانیه‌وه)).

له باسی داها‌ت‌و‌دا که بریتیه له ده‌وله‌تی عوسمانی باسی کیش‌ه‌ی پاشما‌وه‌ی مه‌غۆله‌کان و عوسمانیه‌کان ده‌که‌ین.

بهشی چوارهم

رڼه‌گو و پښه‌ی عوسمانی و چونیټی دامه‌زراندنی

ده‌وله‌تی عوسمانی

رهنګه می‌وا هه‌بی لای وایی که وټرا عوسمانی و ده‌وله‌تی عوسمانی، نیتړ نه‌و ووشه‌یه هه‌رته‌و خپل و بنه‌ماله‌یه ده‌گریته‌وه که له دوايیدا ده‌وله‌تیکیان دامه‌زراند به‌و ناوه‌و به‌ژماره‌ی نه‌و خپله‌ی ره‌شماله‌کانیان له ناوه‌پاستی ئاسیاوه هاتنه ئاسیای بچوک توانیبویان نه‌و نیمپراتوریه‌ته گه‌وره‌یه‌ی بق ماوه‌ی پتر له شش سده گه‌وره‌ترین رولیان هه‌بوه و رڼ‌ئاوای ئاسیاو رڼ‌زه‌لاټی نه‌و روپایان شله‌قاندبوو بوبوون به‌هږی روودانی سه‌دان شه‌رو کاره‌سات.

له راستیدا پټک هاتنی ده‌وله‌تی عوسمانی، وه‌کولو له دوايیدا له شوټنی خوټیا باسی ده‌که‌ین که بوبوون به میراتګری هه‌موو عه‌شایره‌کانی غوزو سلچوقیه‌کان و مغوله‌کان، هه‌روا له‌خوټیه‌وه پټک نه‌هاتبو به‌لکو که لای هږ هه‌بوه بق دروست بوونی و مانه‌وه‌ی بق نه‌و ماوه دوورو درټزه.

بیګومان کټشه‌ی نټوان بیژه‌نطیه‌کان و پاپا له رڼما له لایه‌که‌وه و لاواز بوونی خه‌لافتی عباسی و نه‌وانه‌ی بوبوون به جیګریان بوټاشیه‌کی ته‌واوی په‌یدا کردبوو بق ده‌رکه‌وتن و سه‌رکه‌وتنی عوسمانیه‌کان جګه له کټشه‌ی نټوان سلچوقیه‌کان و مغوله‌کان، نه‌مانه هه‌موویان بوون به‌هږی نه‌وه‌ی عوسمانیه‌کان یین به میراتګری نه‌و هه‌موو تورکانه‌ی به‌رله خوټیان وه‌کولو له باسه‌کانی پیشودا باسما‌نکر دبوون و گه‌یشتبوونه ئاسیای بچوک، به‌وه تورکه عوسمانیه‌کان هه‌ل و ده‌رله‌تیکی رڼدیراش و له‌باریان بق هه‌لکه‌وت نه‌و ده‌وله‌تی عوسمانیه دروست بګن که بیګومان کوردیش له باکوپی کوردستاندا پولټکی گه‌وره‌ی بینیه‌وه له په‌ره‌سه‌ندن و چه‌سپاندنی نه‌و ده‌وله‌تی ئالای نیسلا‌م و ئالای خه‌لافتی نیسلا‌میان هه‌لکردبوو که هه‌میشه کورد له هه‌موو نه‌ته‌وه‌کانی تر دلسوزی نه‌و

ئايىنە بۈۋە سەرى پىۋە نەبۈۋە بۇ ھەمۇر جۆرە فېدلىكارىك لە پېتتاۋى سەرگەۋتتيا.

بۇ ئاسكرىنى ئەم باسەى دەۋلەتى عوسمانى، ھەۋلئەدەين بە كورتى باسەكە بگەين بە نوو بەشەۋە :

۱ - رەگ و رېشەى بىنەمالەى عوسمانى و چۆنئىتى ھاتتىان لە ئاسىيائى ناۋەراستەۋە بۇ ئاسىيائى بچووك كە ئوسا پىتى و تراۋە (ئەرزىن پۇم - ئەرزپۇم).

۲ - چۆنئىتى دامەزاندنى دەۋلەتى عوسمانى و پەرە سەندنى كە لەم بەرگى يەكەمەدا تەنھا باسى تا شەرى جېھانى يەكەم دەگەين.

يەكەم : رەگ و رېشەى بىنەمالەى عوسمانى و چۆنئىتى ھاتتىان بۇ ئاسىيائى بچووك دەريارەى پەگىو رېشەى عوسمانى، مېژوونوسان بە گەلىك شىۋە باسىانكرىۋە. لەم باسەدا ھەۋل ئەدەين كورتەى بۆچوونى ھەندىكىان بخەينە بەرچاۋ:

پروڧېسسور ئىسماعىل حقى ئوزون، لە كىتئەكەيدا سەرچاۋە/۹۰ بەنورۇ درىژى باسى عوسمانىەكان و پەگەزى عوسمانى كرىۋە و تۈۋىەتى : ((تۈركەكان كەلە ئەنادولدا نىشتەجى بوون، ئەمانە ۋەنەبى ھەموويان لە يەك كاتداۋ پىكەۋە روويانكرىۋىتتە ئەنادول بەلكو بەشۋەكى پچر پچر ھەرچارەى تاقمىك و تىرەيەكيان ھاتۋە كە (غون) ھەكان پىشەنگيان بوون كە برىتى بوون لە ((۲۴) تىرە)).

نوسەر لە باسەكەيدا بە نورۇدرىژى باسى ئەو تىرانەى كرىۋە، بەلام ئەۋەى ئىمە مەبەستمانە لىنى بدوئىن برىتىيە لەو تىرەيەى كە ناۋى (قاىى) بۈۋە كە بىنەمالەى عوسمانى لەو تىرەيە بوون. نوسەر لە باسەكەيدا و تۈۋىەتى: ((ھەرچەند ئەو سەرچاۋانەى باسەكانيان جىگەى دىنئايىن و تۈۋىانە عوسمانىەكان لە تىرەى (قاىى) بوون كە بەشېك بۈۋە لە ەشېرەتى غوزو پىتى و تراۋە (گول خان)، بەلام شارەزايەكى ۋەكوو پروڧېسسور (پروڧېسسور وىتنك) لاي ۋايە عوسمانىەكان ئەك ھەر لە تىرەى قاىى نەبوون، بەلكە پىۋەندىشيان بە

(غون) خنکانشه وه نه بووه و له غوزه کان نه بوون و ووشه ی (قایى) به که سیکى دهسه لاتندارى لى هاتوو و تراوه)).

نووسەر له لاپهړه/ ۱۱۸۱ دا نووسەر وتوویه تی: له کاتیکدا له دهوړى شه پى (ملازگرد) له سالى ۱۰۷۱ دا که سلچوقیه کان دهستیان به سەر نه ناندولدا گرتو تیا یا نیشته جى بوون، له و سرده مه دا هاکنیشینه کانی عوسمانى که له تورکه کانی ناوچه ی نه ناندول بوون توانیبویان هاکنیشینه کانی عوسمانى دامه زینن، له کاتیکدا (قایى) کان له سه ده ی نو ه مه دا له گه ل سلچوقیه کان له رویارى (جیحون) په پیوونه وه و رویانکرېبووه ئیران و چوو بوونه ئازریا بجان و نه خلاطو به پتی به لکه میژوویه کان تیره ی قایى له زه مانى دهسه لاتندارى تی (علاءالدین کیقباد) دا له سالانى ۱۲۱۹ - ۱۲۳۴ دا نه و سا له نزیك (قرهجه داغ) له خورتاوا ی نه تفره دا جیکېر بوون و نوای نه وه (سگوت) و (مینج) یان خسته ژیر دهسه لا تی خویانه وه و نه وه ی زانراوه نه وه یه نه و (قایى) یانه بریتى بوون له (۴۰۰) خیزان.

نوسه رى نه و سرچاوه یه ده ریاره ی بڼه ماله ی عوسمانى ئاماژه ی بق ه ندى سرچاوه کرېووه وه کور شرفنامه ی شرفخانى بدلیسى وه نوسینه کانی محمد ابن خواجه خلیل قرونوسى و لطفى پاشا و محى الدین جمال و ابن کمال و خواجه صدرالدین هه مویان لایان و ابووه گوايه (سلیمان شاه که باوکی (نهرطغرل) بووه له کاتى په رینه وه یدا له رویارى (فرا ت) خنکاوه و له ویدا نیژراوه که تورکه کان به و شوینه ده لاین (تورک مزارى).

نووسه ر نه ی: له راستیدا نه زانراوه ناوی باوکی (نهرطغرل) کى بووه و من گومانم هیه له وه ی که سلیمان شاه بوویت و ه ندى سرچاوه ی تر وه کوو کتیبى تاریخ محمد پاشا، انتشارات انجمن تاریخ ترک شماره ۷۹، وه لاپهړه/ ۸۱ ی کتیبى (دستور نامه ی) پروفیسور خلیل و تاریخی (نال عوسمان) ی نویسنی (روحى) له مانه دا هه مویان (گوندوز ئالپ) یان به باوکی نهرطغرل داناوه نه ک سلیمان شاه.

به پتی چیرئو نه فسانه ناوچه ییه کان دلیکی نهرطغرل ناوی (حیمه ئان) بووه که شویتى گۆږه که ی له گوندی (جهارستن) دایه و له سالى ۱۸۹۲ دا به فه رمانى

سولتان عبدالحمید گۆره‌که‌ی تازه کراوه‌تووه. ساتیک شهر له نێوانی (علاءالدین کیقباد) و سلجوقیه‌کان و (ئه‌زنیک - ئه‌زنیک) ی نهمپراتۆزیتی پۆم ده‌ستی پێکرد ئه‌رطغرل بوو به‌ لایه‌نگری کیقباد و ئه‌رطغرل (قرجه‌حصان) و سکوت) ی داگیرکردو به‌رامبه‌ر به‌وه سلجوقیه‌کان (سکوت - سکوت) یان به‌خشی به‌ ئه‌رطغرل. ئه‌رطغرل له‌ ته‌مه‌نی (۹۰) سالی‌دا مریوه‌ و (عوسمان) ی کوچه‌ بچوکی به‌هۆی ل‌ها‌توییه‌وه له‌ لایه‌ن عه‌شیره‌ته‌که‌یه‌وه کراوه به‌ سه‌روۆک و عوسمان له‌وه ترساوه (دندان) ی برای به‌ره‌هه‌ستی بکات یۆیه له‌ سالی ۱۲۹۸ ی کۆچیدا دنداری برای کوشتوه. به‌پیتی بۆچوونی میژوونوسان (عوسمان به‌گ) له‌ سالی ۱۲۵۸ ی زایندا له‌ شاری (سکوت) له‌ دایک بووه‌ و له‌ ته‌مه‌نی ۲۲ سالی‌دا کراوه به‌ سه‌روۆکی عه‌شیره‌ته‌که‌ی.

نوسه‌ری سه‌رچاوه‌/ ۹۰، له‌ باسی پهبازه‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ی ناوچه‌که‌دا وتویه‌تی نوو ریتاز مه‌بوه، یه‌که‌م (ئه‌خیرگی) دوهم (بابیگری) که (شیخ ئاطه‌بالی) یه‌که‌ک بووه له‌ سه‌روۆکه‌کانی (ئه‌خی - ئه‌خگری) که له‌ (نیست بوری) دا ژیاوه‌ و له‌ نزیك (ئه‌سکی شهر) خانه‌قایه‌کی مه‌بوه و یه‌که‌ک بووه له‌ ده‌سه‌لاتدارانی ناوچه‌که‌ و عوسمان به‌گ کچیکی شیخ ئاطه‌بالی میناوه که ناوی (ملحون خاتون) بووه که له‌ میصر خویندبووی و عوسمان به‌هۆی ئه‌وه‌وه سوودی له‌ (ئه‌خی) یه‌کان ده‌سگیربووه.

پاشا ماوه‌یه‌که به‌ پیتی فه‌رمانی (غیاث الدین مسعود) ی حکومداری سلجوق، شاره‌کانی (سکوت) و ئینوتۆ، ئه‌سکی شهر) مه‌مووی به‌خشراره به‌ عوسمان و کراوه به‌ حاکمی سه‌ر سنوور له‌ سالی ۱۲۹۱ دا عوسمان (قرجه‌حصان) یشی خستۆته ژێر ده‌سه‌لاتی خۆیه‌وه.

پروقیسۆز ئیسماعیل حقی ئوزون له‌ لایه‌ره/ ۱۲۸ دا باسی ته‌قه‌لای کوشتنی عوسمانی کردبووه له‌ لایه‌ن بیژه‌نطیه‌کانه‌وه له‌ به‌ر ئه‌وه‌ی له‌ سه‌رکه‌وتنه‌کانی عوسمان سه‌له‌میوه‌ته‌وه و به‌نیازی کوشتنی ده‌عه‌تیان کردبوو بۆ زه‌ماوه‌نیک و حاکمی شاری (ینی شهر - قرجه‌حصان) یان راسپاردبوو له‌ گه‌یشتنی عوسمان بۆ ئه‌و زه‌ماوه‌ند بیکۆن، به‌لام (میخائیل غازی) ی حاکمی (خرامان قیه‌) که ئه‌ویش بۆ هه‌مان شایه‌ بانگ کرابوو ناگاداری پیلانی ئه‌و کوشتنه‌ بووه‌ و عوسمانی

ئاگادار كرىنبو ھەوالى پىلانئەكەي پى گە ياندېبو، بەرامبەر بەو ھە عوسمان پەلامارى (يار حصار) ئەدلو ((بىلەجەك) دلگىر دەكاو كچەكەي ھاكىمى يار حصار كە بېرىار بۈو ېق ئەو زەماوئەندە بىرى بە ھاكىمى بىلەجەك، عوسمان ئەو كچە كە ناوى (ھولوفرا - نىلوف) بۈو ھە ئەو زىخانى كوپى خۇى ماره دەكا. لە سالى ۱۲۹۹ى زىندا (ابن بطوطە) كە لە سالى ۱۳۳۲ى زىندا چاوى بەو نىلوفەرە كەتۈو ھە لە كىتەبەكەيدا باسكىرېو ھە)).

لە سەرچاۋە/ ۸۹د، دەرپارەي پەگەزى عوسمانى، بە جۆرىكى تر باسى كرىبو ھە وتۈوئەتى عوسمانىيەكان بە رەگەز دەچنەو ھە سەر ئەو تىرەيەي لە دەستەكانى (Kayi — قاىي) دا بۈون كە تۈركەكانى (غون) ېشى تىادا بۈو ھە رويانكرېوتە ئاسىي بچووك لە سەدەي سىازدە ھەمدا مەغۇلەكانىيان لە ئاسىي بچووك دەركرېبو.

نوسەرى سەرچاۋە/ ۸۹ئامازەي بى باسكى (محمد فؤاد كوپرولۇ) كرىبو ھە كە وتۈوئەتى ووشەي عوسمانى ووشەيەكى سىياسى بۈو ھە ئەك پەگەزىو لەو ھە ھاتۈو ھە (طغرل)ى باوكى عوسمان لەلايەن سلجۇقىيەكانەرە كرابو بە پاسەوانى ناۋچەكانى سەرسنورى باكور لەگەل تاقمىكى تۈركمانداو لەدۋاى طغرل عوسمانى كوپى جىنى گرتۈتەو ھە ئەو دەولەتەي دايە زىاندېبو بەناوى ئەو ناونراو ھە كە سالى ۱۲۹۹ى زىين ھەتا سالى ۱۳۲۶ عوسمان دەسەلئدارىتى كرىبو ھە)).

سرىا بىرخان لە كىتەبەكەيدا سەرچاۋە/ ۷۹ لە باسى عوسمانىيەكانا وتۈوئەتى لە سالى ۱۲۸۸دا بە سەركرىدەيتى (Ertogol – ئرتوگول – مەبەست طغرل) ئەو خىلەي كە بىرىتى بۈون لە (۴۴۴)رەشمال لە ناو ھەپاستى ئاسىاو ھە رويانكرىدە ناۋچەي (سوگىوت) كە دەكەوئە نىوانى ئەنقەرەو بروسەو تىايا نىشتەجى بۈون (لە باسەكەي پىرۋىسوز ئىسماعىل ھقى ئوزوندا وتراو ھە نىزىك (قەرچەداغ) لە خۇرناۋاى ئەنقەرەدا نىشتەجى بۈون) ھە چۈونە سەر ئاينى ئىسلامو لە زەمانى ئۆزخانى تۈمەيىن سولتانى عوسمانى كە لە ۱۳۲۶ – ۱۳۵۹ ھەمەنپە ھەي كرىبو ھە، لە سالى ۱۳۵۲دا ھەمەنپەي دەركرىد كە پىۋىستە ئەو كرېستىيانانەي لە ئىر دەسەلئىيانا بۈون مەندالەكانىيان لە تەمەنى ۷ – ۱۰سالىو ھە بىرىن بە

حکومه تو له ژيړ چاودنيزی حکومه تدا په روه رده بکړين (هرچېند سريا بدرخان ناماژدهی بڼ هېچ سرچاوه يک نه کړېوه دهرپاره یی نه و فرمانه، به لام لام وایه نه م پرپاره یی حکومه تی عوسمانی له دوايدا خرابه کار که به پټی نه وه هټزی نه نکشاری هټرا که له شویټی خويدا باسی نه نکشاری ده که ين).

سريا بدرخان له باسه که يدا ویستوی ته ژماره يه کی زږ له سره کړده و کاریه ده سته کانی عوسمانی به ره گز بیاته وه سر نه و میلیله تانه یی که تورکه کان به زږ کړېدیوان به تورک ویا هرله مندالیه وه له ژيړ چاودنيزی تورکدا مناله بیگانه کان په روه رده کرابوون و کرابوون به تورک و ناوی چنده که سیکي به نمونه هیناوه ته وه وه کوو: (شوکت و) (پرنس حلیم) که هر دوکیان به ره گز عه رب بوون، مصطفی کمال کوپه زای په کټک بووه له (کروات) په تټکه لاوه کانی ناوچه یی (نیش)، (له بهرگی دوه مدا له باسی کمالیه کانا له میژوی ژیانی مصطفی کمال نه دویټن)، عصمت ټینونوی سره د که وزیران له کورده کانی (Rafan — رافان) بووه و (لوزی) که نیسته (مه به سستی کانی نویسی کانی کتټیه که یی بووه که له فلانلیفیا چاپی کړېوه) سره ږکی نه رکانی جهریه له کورده کانی ناوچه یی (تارجان Tarjan) وه (رؤف) که ساتی خوی په کټک بووه له سره کړده هاوکاره کانی مصطفی کمال و نیسته ناواریه له (جرکس) په کانه و هر نه مانه بوون کارویاره گرنگه کانی ده وله تیان برېوه به پټوه و بوون به هټزی سره که وتی عوسمانی)).

له کوتایی نه م باسه دا کورته یه کی نه و باسه یی نه ولیا چلبی له گه شته که يدا ترماری کړېوه / سرچاوه ۵۱/ پټشکه ش ده که ين:

((په که م شای گوره (محمد کوپي دانیشمند) له سالی ۸۳ هـ کټچیدا شاری (ملاتی) یی دروست کړد (له باسی سلجوقیه کانا باسی میرنشین دانیشمند کړاوه که سلجوقیه کان له ناویان برېېوو، وه و ترابوو شاری ملاتی له سالی ۱۰۵۷ هـ / ی زاینیدا دروست کړابوو)، که عه جه مه کان به مه لاتی ده ټین (نه سپه زان) و تورکه مانه کان پی تیان و تووه (مه ناتی) و یونانیه کان به (ره قه به) و عه ره به کان به ملاطیه ناویان هټاوه. لای نووسره یونانیه کان وایه شاره که په که م جار له لایه ن (ره قه به) ناویکه وه دروست کړاوه که له تاقمی (یونس پیغه مبه) بووه.

ساتېك باپيره گه وره ی عوسمانیه کان که (شاه سلیمان) بووه به خوی و
 (۷۰۰) که سی ده ستو پیوه ند له سر نیزنی (خواجا نه حمده ی یه سهوی) که
 سه رکړده په کی تورک بووه له گه ل محمد کوپی دانشمندو تاقمه که یدا له کاتی
 په پښه وه ی له رویاری فوراتدا خنکاوه، نیتړ (نه رطفرل) ی کوپی ترمه که ی
 باوکی که شاه سلیمان بووه له بن دیواری قه لای (جه عبه ی) سرکه ناری رویاری
 فورات ناشتو هه موو هوزکه که نه رطفرلیان له جپاتی باوکی کرد به به گو
 له وساوو بوو به عوسمان به گ، به لام نه شوینه یان به جیگایه کی شوومو
 نه گبه ت زانی بویه باریانکړو چونو لای علاءالدین سلجوقی و کران به (بوی
 به گ).

له سالی ۶۰۰/ی کزچیدا ده سه لای سلجوقیه کان کوتایی پی هاتو نه رطفرل
 بوو به (بوی به گ) ی راستی و پاش نهو (عوسمانوک) بوو به خاوه نی سکو و پاره و
 نیتړ له وساوو نه م خپله به ناوی (عوسمانی) یه وه ناویانگی ده رکړو بوو به
 ده وله تیکی هه تا هه تابه (نه ولیا چلبی له و رزانه دای و ابووه عوسمانی هه تا
 سه ر ده مینیت).

ساتېك عوسمانیه کان به سه رکړدایه تی طفرل ناوچه که یان به جی هیشت و
 چونو لای سولتان علاءالدین، دانشمندو کان که له گه لیان بوون له شوینی خویانا
 مانه وه و کزچیان نه کرد بقی شوینی تر چونکه شوینه که نه وه ندو سازگارو بژوین
 بوو به شی خویان و مه رو مالته کانپانی ده کردو پاش ماوه یه که ه والی
 ده وله مه ندبوونی نهو دانشمندیانه گه یشته (ماهان) که شوینی پیشوویان بووه له
 ناوه راستی ناسیادا، نیتړ به هه زاران له وپوه ده ستیانکرد به کوچکردن و گه یشتنه
 (نورف) و له قه لای (بیره جگ) دا گیرسانه وه هه تا ده هات ژماره یان
 له پهره سهندندا بووه و سالی ۵۸۲ه ی کزچی محمدی کوپی دانشمند قه لای
 (ملاطیه ی) ناوه دان کرده وه).

دوهم: چونی تی دامه زانندی ده وله تی عوسمانی و پهرسه ندنی
 دامه زانندی ده وله تی عوسمانی له سه ر بناغه ی نهو تورکانه ی له زه مان ی
 غوزه کانه وه هه تا کاتی دامه زانندی ده وله تی عوسمانی له ناسیای بچووکدا له

دوای دهرکردنی بیژنه نطیه کان و به کخستنی هه موو نه ماره ته کانی تورک که پاشماوه ی سلجوقیه کان و مه غزله کان بوون پروودلوژیکی میژوو یی نذر گرنگ بووه به تاییه تی بۆ کردی باکوپی کوردستان که درلوسی نه و ده ولته بوون و ندری پی نه چوو له ریگی ئیدریسی بدلیسیه وه هه موو نه ماره ته کانی کورد چوونه ژیر بال و ده سه لاتی نه و ده ولته وه هه روه کوو له نوایدا به دورو درژی باسی ده که یین چون نه و کاره ی بدلیس بوو به به سه رها تیکی پر له نه گبه تی و مال کاولی بۆ کورد به شیوه یه کی گشتی و بۆ کردی باکوپی کوردستان و کورد له و ماوه دورو درژی که عوسمانی بالی ره شسی به سه را کیشابوو له نواکه و تنو نه خوینده واری و هه ژاری و مال کاولی به لاوه هیچی ده سگیر نه بووه و هه موو شوینه وارو ده سکه و تیک که کورد له ده ولته وه بۆی مابوو وه بریتی بووه له چه ند مزگه وتو ته کیه به لای نه و قه لاو بنکه سوپایانه ی هیزه کانی عوسمانی له ناو کوردستاندا دروستیان کربوو بۆ لیدانی بزوتنه وه کانی کورد.

له نه حجامی دهرپینی بیژاری کورد به رامبه ر به ره فتاره ی کاریه ده ستانی عوسمانی، له بهر نه وه به شتیکی پیویستم زانی به دورو درژی باسی ده ولته ی عوسمانی و هه لویتستی کورد به رامبه ر به و ده ولته ی بۆ ماوه یه کی دورو درژ دروشمی خلافتی ئیسلامی و پاراستنی ئاینی هه لگر ببوو بکه م، که له م به رگی یه که مه دا هه تا شه پی جیهانی نه خه مه پیش چاو له به شی دوه مه دا ده چی نه سه ر باسی پاشه به ره ی نه و ده ولته و دروستبوونی ده ولته ی جمهوری تورکیای تازه و نه و به سه رها تانه ی به سه ر میله تیکی کوردا ها تبوو هه تا شه پی دوه می جیهانی. دهریاره ی چۆنیتی دامه زانندی ده ولته ی عوسمانی هه موو سه رچاوه کان له سه ر نه و نه و عوسمان دامه زینیه ی ده ولته که بووه و گه لیک سه رچاوه به دورو درژ له وه نواوه نه و ده ولته، که ی و چۆن دامه زراوه و له بهر گرنگیتی هه ندی له ویا سانه هه ولته دم کورته ی هه ندیکیان بخه مه پیش چاو.

پروقیسور ئیسماعیل حقی ئوزون له سه رچاوه / ۹۰ دا به دورو درژی باسی چۆنیتی دامه زانندی ده ولته ی عوسمانی و چۆنیتی بوونی عوسمان به دامه زینیه ی نه و ده ولته ی باسکردوو و بهر له مهش له باسی په گه زی عوسمانیه کانا له وه نواین زۆریه ی سه رچاوه کان بنه ماله ی عوسمانیه کانیا ن

برېوتقه وه سهر(سليمان شاه)ى باوكى ئەرطفۇرلو باپىرى عوسمان و ههروه كو
ئىسماعيل حقى ئوزون باسى كرىوه كه وتوويه تى:

((دهرياره دى دانانى جى نغىنى سولتان هيچ جورده ياسايه كى ده سنيشانكراو
نه بووه ساتيك سولتانىكيان چوتته سهر تاخت ئيتر ئو سولتانه به هه موو
جورتيك هولى داوه هه موو براكانى خقى له ناو بيات بى ئه وهى تهنه هه ر خقى
بمىنتيه وه (كه يه كه م نمونه ي ئه مه وه كوو له باسى په گه زى عوسمانيدا
خرلوته به رچاو كوشتنى (بوندان)بووه له لايه ن عوسمانى برايه وه).

سولتاني عوسمانى هه ميشه خقى به خاوه نى هه موو مولكو مالآتى ناو
ده ولته كه ي ژماربووه ده ستي خستوته هه موو كارويارى ولاته وه و برياره كانى
سولتان به ياسا دانراوه و خقى نه بوايه كه سى تر تواناي گوپىنى نه بووه
نه يتوانبووه ده سكارى بكات و خقى به سهر كرده ي هه موو هيژه كانى ده ولت
دانراوه و خقى بريارى ده سپيكردن و راوه سستانى شه پى داوه و پهيان و
پتيكه وتنه كانيشى هه ر خقى موژى كرىوه له باسى په گه زى عوسمانيدا باسى
ئوهمان كرد چون عوسمان بوو به جيگرى ئەرطفۇرلو باوكى.

ههروه كوو له سهرچاوه / ۸۲۰ دا باسى كراوه، ساتيك عوسمان چووه جيگه ي
باوكى، يه كسهر هيژه كانى خقى ئاماده كرىو چوو به گز بيژه نطيه كانا و زۆركه س
به دهم بانگه وازه كه يوه چوون كه به ناوى غه زاي ئيسلامه وه شه پى ده كرد. له
سالى ۶۹۹ ي كوجيدا به رامبه ر/ ۱۲۰۰ ي زايين عوسمان هه موو ناوچه كانى
(تيفريجيا) و (بثينا)ى دلگير كرىو له شارى (يىنى شهر) وه وه په لامارى شوپته كانى
ترى ژير ده سه لائى بيژه طيه كانى دا.

له دواى ئه وهى ده سه لائى عوسمان به هيژ بوو په ره ي سه ند هه والى نارد بى
هه موو ئه ميره كانى (رومى تكفيرى) له (بروسه، نه زمير، نه زنيق) ئيتر ده بى يان
هه مويان بين به موسولمان وه يا ده بى سهرانه بدن وه يا شه پيان له گه لدا ئه كا،
هه نديكيان بوون به موسولمان و هه نديكى تريان به باج و سهرانه يان داو ئه وانى تر
په نايان برده به ر مغه قله كان له گه ل عوسمانيه كانا نه يار بوون، به لام
عوسمانيه كان له مانه يان داو پرش و بلاويان كرىنه وه وه په لامارى قه لائى

(ئەرىنوس)ىدا كە لەسەر لووتكەى چىيى (ئولومپ)بوو، شارى (بوجە)شى بۇ ماوھى دووسال ئابلوقەدا كە لەدوايىدا ئۆزخانى كوپى عوسمان دالگىرى كرد.

لەدواى داگىركونى (بورصە) ئىتر (ئەفرىنوس)ى ئىمپراتور ھىزى سەركردەى بىزەطى بوو بە موسولمان لەگەل ژمارەيك لە يونانىەكان (بىگومان ئەوھى ئەوانە ئىمپىر ھەموو بە تورك دەژمىزىن) كە لەگەل ئىمپراتوردا بوون بە موسولمان.

نوسەرى سەچاۋە ۹۰ پروفىسور ئىسماعىل حقى ئوزون باسى ئەوھى كىرەوھ چۆن لە بەختى توركەكان، بىزەنطىەكان لەناو خۇيانا تىكچوون و ئۆزخانى كوپى عوسمان سودى لەو ئاكۆكىە وەرگرتوھ و (تىوبورا)ى كچى (كۆنتا كوزىن)ى بىزەنطى مارە كىرەوھ لە (ئۆزخان)ى كوپى و لە پاداشى ئەمەدا ئۆزخان ھىزىكى دەھەزار كەسى نارىوھ بۇ كۆنتا كوزىن كە دىئى بىزەنطىەكى تر كە (حفادى سافو)بووھ شەپى كىرەوھ و ئەمەى دوايش دواى يارمەتى لە (ھاروخان)كىرەوھ كە ئەمىرى (لىدىا)بووھ. لەسالى ۱۲۴۹دا بىست ھەزار سەريازى تر نىزىدا بۇ (كۆنتاكوزىن) و ئەو ھىزە دەستى گرت بەسەر ئىردىنىلداو بىزەطى بەشى ئەوروپا لەلايەن ئەو ھىزەوھ تالانكراو كاول كرا.

نوسەر باسى ئەوھى كىرەوھ كە لە ئەدجامى ئەو ھەلۋىستەدا ھەندى لە ئەوروپاىيەكان بەلىتنيان دا بەتەيمورى لەنگ يارمەتىيى بدەن و تيمورى لەنگ ھىزىكى ئاردا سەر ئەنقەرەو ھەندى لە ھىزەكانى سولتانى عوسمانى كە لەو رۆژەدا (سولتان بايزىد)بووھ چۆتە پال ھىزەكەى تيمورى لەنگو ئالائى تيمورى لەنگ بەسەر قەلاكانى قىسطنطنىە و (پىرا Pera) دا بەرزىبووھ و نامەى دۆستايەتى لەلايەن شارلى شەشەمى پادشائى فرىنسە ھىزىرى چوارەمى مەلىكى ئىنگلىز ھىزىرى سىئەمىى مقاطەى (كاستىل) نىزىدا بۇ تيمورى لەنگو (نورالدىن)ى كوپى تيمورى لەنگ شارى (أزمىر)ى گرتو لەو شەپەى ئەنقەرەدا روويدا (سولتان بايزىد)ى عوسمانى بەنىل گىراو مرد، بەلام تيمورى لەنگ لەو ئاۋچانەدا ئەمايەوھ بەلگە لە سالى ۱۴۰۵دا خۇى كىشايەوھ بۇ (سەرقند) و لەوئى مرد.

له‌نواى كشانه‌وه‌ى تيمورى له‌نگ دوياره هه‌لټكى باشو له‌بار بۆ
 عوسمانيه‌كان ره‌خساو سولتان محمدى دوه‌م نه‌ماره‌ته‌كانى توركى خسته ژيړ
 ده‌ستى خۆىو له زه‌مانى سولتان محمدى دوه‌مدا كه به (سولتان محمدى فاتح)
 به‌ناويانگ بووه ده‌سكرا به داگيركردنى قسطنطنيه و به‌رامبه‌ر به‌وه ئيمپراتورى
 بيزه‌نطى (قسطنطين) داواى له ده‌وله‌ته لاتينيه‌كان كرد كه نيسي هه‌ردولا (ه‌ى
 بيزه‌نطى و پۆما) هه‌مويان له ژيړ سايه‌ى (پاپا نيكولاى پينجه‌م) دا يه‌ك بگرن به‌لام
 بيزه‌نطيه ئۆرتۆتۆكسه‌كان به‌و بېراره‌ى ئيمپراتۆره‌كه‌ى خۆيان قايل نه‌بوون و
 نه‌وه‌يان لا باشتى بووه قسطنطنيه‌يان له‌كيس بچيت و له ژيړ ده‌ستى توركددا بيت
 نه‌ك له ژيړ ده‌سه‌لاى لاتينيه‌كانا (مه‌به‌ست پاپاو لايه‌نگرانى بووه)، كه
 سه‌رچاوه‌ى نووسه‌ر بۆ نه‌مه بريتيه له كتيپى (Reme crousset Empire Du
 lavant) به‌و جۆره قسطنطنيه داگير كراو ناوى گوپا به (نه‌سته‌مبول).

(له‌شويى خۆيدا باسى نه‌وه نه‌كه‌ين چۆن ناكوكى نۆوان بيزه‌نطيه‌كان و
 تاقى سه‌ر به پۆما يه‌كټك بووه له‌و هۆ گرنگانه‌ى يارمه‌تى عوسمانيه‌كانى دا‌بوو
 به‌ته‌واوى ده‌س به‌سه‌ر ئاسياى بچووكدا بگريو و عوسمانى به‌مه‌شه‌وه نه‌وه‌ستا
 به‌لكو ده‌ستيانكرد به هيرش بردن بۆ سه‌ر ولاتانى رۆژه‌لاى ئه‌وروپاو له
 قوتاغيكدا گه‌يشتبوونه نزىك ده‌روازه‌كانى فينا، هه‌رچه‌ند ئه‌و سه‌ركه‌وتنه‌يان
 هه‌تا سه‌ر نه‌بووه و يه‌ك له‌نواى يه‌ك ده‌وله‌ته‌كانى رۆژه‌لاى ئه‌وروپا توانيويان
 توركه‌كان له خاكى خۆيان ده‌ريكه‌ن.

ده‌رياره‌ى سولتانه‌كانى عوسمانى و باسى ژيانيان و شه‌ره‌كانيان و
 ره‌فتاره‌كانيان باسيكى نيجگار دورو دريژه‌و نه‌وه‌ى ئيمه مه‌به‌ستمانه لى‌يان
 بدويين بريتين له سولتان سه‌ليم كه له‌زه‌مانى ئه‌ودا ئيدريسى بدليسى هه‌موو
 نه‌ماره‌ته‌كانى باكوپى كوردستانى به‌سته‌وه به ده‌وله‌تى عوسمانيه‌وه و سولتان
 عبدالحميدى يه‌كه‌م و دوه‌م و نه‌وانه‌ى نواى نه‌وان هاتون هه‌تا كاتى
 هه‌له‌وه‌شانه‌وه‌ى خلافتى عوسمانى كه له باسه‌كانى داهاتودا باسى نه‌وانه
 ده‌كرت و پتويست ناكات ليره‌دا دوياره‌يان بگه‌ينه‌وه.

كورده‌كان جگه له‌و كيشه‌يه‌ى توشى بووون له نه‌جامى بين برپكى
 صفويه‌كان و عوسمانيه‌كاندا رۆرترين شويى كوردستان توشى كيشه‌يه‌كى تر بوو

له کیشی نیوان قره قوتیلوو ئاق قوینلوو که له ناو ئەمارەتەکانی باکوپی کوردستاندا پەنگی دابوو، بەلاویوونەوی ئاینزای شیعە لە هەندێ ناوچەی کوردستاندا بەهۆی صفویەکانەوە کاریکی وای کرد لە ناو باکوپی کوردستاندا کیشی نیوان سونی و علوی پەیدا بێت که زیانیکی زۆری گەیاند بە کورد لە باکوپی کوردستاندا چ بەهۆی سوارەوی حمیدیەو که تەنها قەدەغە کرابوو بۆ کوردو سونیەکان و علویەکانی لێ بێ بەش کرابوو، ئەو هەلوێستە بوو بەهۆی روودانی لێک پەرپان و هاوکاری نەکردنی هەردوولایان لەو شوێشانی کورد بەرامبەر بە تورکەکان کرابوو که بەپونی ئەو لە شوێشەکی شیخ سعیدی پیران سالی ۱۹۲۵دا خۆی ئاشکرا کردبوو لە باسی ئەو شوێشەدا بە دوو درزێی باسی دەکەین.

بەرلەوی بچینە سەر باسیکی تر هەول ئەدەین لە دوو سەرچاوەدا باسی هەندێ لە پێکخراوو دەزگاکانی سولتانی عوسمانی و رەوشت و رەفتاری سولتانەکان و پیشەیان بۆ لە ناویردنی کەسو کاری خۆیان بخەینە بەرچاوە لە بایەکانی تری داهاتوودا که پەییوەندیان بە سولتانەکانی عوسمانیەو هەیە لە پووداوەکانا هەندێ رەفتار و کردەوی تریان دەردەکەوێ دەریارە پێکخراوو دەزگاکانی دەولەتی عوسمانی، پڕۆقیسۆر ئیسماعیل حقی ئوزون/سەرچاوە ۹۰/ و تۆویەتی:

((کوێانی پادشاکانی عوسمانی که پێیان وتراو (شاهزاد)، لە سەرەتای سەدەوی چوار دەهەمی زایین و لە سەدەوی شاز دەهەمدا ئەو شازادانە لە ئەناقۆلیادا نیشتهجێ بوویون پێیان دەوترا (چەلەبی). سولتانەکانی سەرەتا هەریەک وەزیریان هەبوو لە نواییدا که ژمارەوی وەزیرەکان زۆر کر بە سەرۆکی وەزیرەکان دەوترا (وزیر اعظم - که لە نواییدا کرا بە صدر اعظم).

لە سەرەتای ئوروستیوونی عوسمانیدا تەنها هەریەک (بێگلر بگ) هەبوو که سەرکردهی هەموو سوپاکانی عوسمانی بوو و لە نوای سولتان قسەو فرمانەکانی ئەو لە ژوورە هەموو کەسیکی ترەو بوو، که لە سەرەتادا عوسمانیەکان لاسایی سلجوقیەکانیان کردۆتەو لە گەل هە ئێلخانیهکان و ممالیکەکانی میصر که شێوەی هێزەکانیان سی جۆر بوو:

۱- نیروی (قاپی قولى) نهم هیزه بریتی بووه له پیادمی نیزامی (یه نیچهری) وله
(جبه چی) و (ملوچی) و (ناتلی بلووک - دهسته سواره) که سولتان خوی سهرپهرشتی
نهم به شهی کردووه.

۲- (له یالت هیزی) له سهریازی سواره پینگ دههات که بریتی بووه له: (سوپای
تیمارلی)، (یایا)، (سهلت پیادمی)، (ناقینچی - تورک ناقینچی - سوارمی سووک و
سؤل) نهمانه له سنووری (رؤملی) دا جینگیر بوون (مدهست بهرامیدر به بیژمنطیه کان
بووه).

۳- هیزی دیریایی - بریتی بووه له و هیزی سهریازانه ی له ناو که شتییه کانی
دوله تدا بوون.

نورسهری هه مان سهرچاوه له نوای باسی میزه کانی دهولت باسی کاروباری
زهوی وزاری نه و سهرده می کردووه و ترویه تی: ((عوسمانیه کان ههروه کور
سلجوقیه کان له شاره کانا هه زهوی وزاری کی نوژمنه کانی خویان دلگیر بگردایه
دهستیان به سهردا دهگرتو دلبه شیان ده کرد به سهر گهروه و سهر کرده کانی نه و
میزه ی نه و شویتانه ی دلگیر کردووه.

له ناو دهولتی عوسمانیدا سی جقر زهوی وزار هه بوه: ۱ - خه راجی ۲ -
عوشری ۳ - نه میری. زهوی وزاره کانی نه میری پتی و تراوه زهوی مهمله که تی و
نه وانیه له زهوی زاری مهمله که تدا کشت و کالیان بگردایه پیان دهوترا (ره عیه -
که مانای دهست و پیوه ند) بووه. نه و زهوی وزارانه ی پشتا و پشت بئ کوپو
کوپه زلکانی نه و که سانه ده مایه وه به مهرجیک نه و باجانه ی له سهریان دانرا بوو
بیده ن به دهولت. جگه له زهوی وزاری میری، زهوی وزاری (وقف) یش هه بوه که
دهدران به چهند ده زگایه ک یا چهند که سیئو نه مانه بویان هه بوه جووتیارو پاله
به کیری بگرنو له و زهوی وزارانه دا به کاریان بیتن)).

له به شهی شازده هه می نهم بهرگه دا باسی کارو نه رمانی ناو سوپاکان و ناو
ده زگاکانی دهولت نه که یینو پیو یست ناکات لیژده دا نوپاره ی بکه مه وه. له
باسه کانی دله اتودا، له رژییه ی نه و باسانه ی له میژووی سولتانه کانی عوسمانی و
رهفتاره کانیا ن دلوون، رهوشتی خویتنیژانه ی نه وانیه ده بوون به سولتان دپته
بهرچاوو لیژده کورته باسیکی گورفاری هلال میصری سالی ۱۹۰۹/سهرچاوه ۸۸

دهخهينه پيش چاو دهراره‌ی رهفتاری خليفه‌کانی عوسمانی که چون رهفتاریان له‌گه‌ل برلو کهس و کاری خویانا کردووه، ته‌ن‌ها بۆ ئه‌وه‌ی خه‌لاقه‌ت بۆ خویان بپارێزن که وتووێهتی:

((ناوی ئه‌وه‌ی عوسمانیه‌کان بوون به دهسه‌لاتدار، بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌مانیش وه‌کوو سلجوقیه‌کان به‌ش به‌شو لیک داب‌رلو نه‌بن، وایان به‌باش زانیبوو هه‌موویان له‌ژێر دهسه‌لاتی یه‌ک دهسه‌لاتداردا بنو ئه‌گه‌ر ئه‌و دهسه‌لاتداره‌ مرد یه‌کیک له‌ کوپه‌کانی بییت به‌ جیگرێ.

یه‌که‌م که‌س که ئه‌م رۆکه‌یه‌ی گرت به‌ر (سولتان بایزیدی یه‌که‌م) بوو که کوپی سولتان مراد بوو که له‌ سالی ۱۲۸۹ زاین‌دا بوو به سولتان و گوايه بۆ ئه‌وه‌ی هه‌راو پش‌تویی پوهنه‌دات به‌رله‌وه چي به پتیویست بزان‌ریت بۆ ئه‌مه په‌نايان بری‌قته به‌ر ئه‌و ئایه‌تی قورئانه‌ی که ئه‌لی: (وان فتنة اشد من القتل) به‌وجۆره هه‌شتنه‌وه‌ی یه‌ک که‌س که بییت به‌ خه‌لیفه‌و له‌ناو‌بردنی ئه‌وانی‌تر بوو به‌ یاسا‌په‌ک که سولتانه‌کانی عوسمانی به‌رژدی له‌سه‌ری رۆ‌یشتوون و ئه‌گه‌ر سولتان‌نیک به‌م‌دایه‌و یه‌کیک بوايه به‌جیگرێ نیت‌ر ئه‌بوايه برا‌کانی تازه سولتانه‌که له‌ناو بپرانایه ئه‌گه‌ر چي می شیره‌خۆره‌شیان تیا‌دا بوو‌پیت، بۆ نمونه سولتان محمدی فاتح براه‌یکی شیره‌خۆره‌ی خۆی کوشت که ناوی (نه‌حمه‌د) بوو.

ساتیک سولتان سه‌لیمی غازی کوپی بایزیدی دوهم بوو به سولتان کوپه‌که‌ی خۆی که ناوی (سلیمان) بوو بۆ ئه‌وه‌ی له‌خۆی دوری‌خاته‌وه‌و چاو نه‌بریته شوینه‌که‌ی، کردی به‌ حاکمی قسطنطنیه (که ئه‌وسا پایته‌خت نه‌بوو) و هه‌ژیک‌بشی نارد بۆ ئه‌وه‌ی برا‌کانی تری له‌ناو‌بیاو هه‌رخۆی به‌م‌نیت‌ه‌وه‌و ئه‌و پێنج براه‌یه‌ی خۆی که له‌ شاری (بورسه‌) دا بوون هه‌موویانی کوشت و تاقه‌ براه‌یه‌کی که ناوی (کرکود) بوو رایگر‌دبوو په‌نا‌ی بر‌دبووه به‌ر چپاکان و له‌ویش وازی لی نه‌ه‌یتا و ئه‌ویشی گرت و کوشتی.

له‌ هه‌موو سولتانه‌کانی تری عوسمانی که رۆژ درنده‌ بووه (سولتان محمدی سه‌هم) بووه که له‌ سالی ۱۵۹۵ ه‌ی کرچیدا بوو به سولتان و به‌رله‌وه‌ی جه‌نازه‌که‌ی باوکی بنف‌ژریت (۱۹) برا‌که‌ی خۆی هه‌موویان و خوش‌که‌کانیشی کوشت و له‌ (ئه‌یا صوفیا) دا هه‌موویان نێژان.

نوسه ری ئو سه رچاوه يه وتوويه تی: ساتیک سولتان محمدی سی هم ده مری،
 نه حمه دی کوپی که له سالی ۶۰۳/ی کۆچیدا بووه به سولتان، نه مه یان توژیک له
 سولتانه کانی به ره خۆی ژیرتر ده بیته و له گه ل نه وه شدا ته مه نی (۱۴) سال بووه،
 براهی کی له خۆی بچووکتری هه بووه (مصطفی) ئو براهی نه کوشتووه به لکو به وه
 وازی لی هیتاوه ده ست بگری به سه ریاو بیخاته ژیر چاودیری خۆیه وه وادیاره
 نیتر پاش نه مه سولتانه کانی تر براکانی خۆیان نه کوشتووه به لکو هه ریه ده ست
 به سه ری له ناو کۆشکه کانیانا ده یان هیتنه وه.

نوسه ری ئو سه رچاوه لیسته ی ناوی هندی له سولتانه کانی بلوکریتووه
 که له نوایه که یان له میژووی ده رچوونی گوهاره که له سالی ۱۹۰۹دا بریتی بووه
 له سولتان عبدالحمیدی دوهم که له سالی ۱۸۷۶دا بوو بو به خلیفه ی
 عوسمانی.

له گوهاره که دا وتراوه (محمد رشاد) که نیسته ولیعه ده، ته مه نی نوو سال له
 عبدالحمید بچووکتره که ۶۵ ساله و تا نیسته نه و ماوه ی (۳۰) ساله له ژیر
 چاودیری دایه و کونج نشینه و له و ساله وه که عبدالحمید بووه به خلیفه رشادی
 برای له (سه رای دوله باغه سی) به ژۆره ملی نیشته جی کراوه و یاساوی تاییه تی
 به دیاره وه دانراوه هه موو ده وری به سیخوپ ته نراوه و له نوکۆره که ی به ولاوه
 ریگی پی نادی چاوی به که س بکه وی و بۆ نه وه ش ده بوايه ئو چاوپیکه وتنه له
 ریگی فه رمانبه ره کانی ئو کۆشکه بوايه که به و جۆره فه رمانبه رانه یان ده ووت:
 (ما بین).

ده گێرپه وه له رۆژیک جی ژندا رشاد نه فهندی و کمال نه فهندی برای (که دیاره
 نه مه شیان هه ر برای بووه) بۆ پیرۆزیایی جه ن ده چنه لای سولتان و له کاتی
 دانیشندا ده رگایه که ده کۆتیه وه و نوو ئافره تی لی نیته ده ره وه که ناویان (سنیه
 سلطان) و (جمیل سلطان) بووه هه ردوکیشیان کچی سولتان عبدالحمید ده بن،
 که چاویان به یه کتر ده که وی هه ربوو که به که شهرم ده یانگریته و محمد رشادیش
 به ئاره زوو پشت گوئیان ده خات چونکه ماوه ی (۱۵) سال بووه مامو برازاکان
 یه کتریان نه بینیبوو. هه رکاتی محمد رشاد بچوايه ته ده ره وه ده بوايه په نجه ره ی

عوره بانه کي به پهرده داپڅ شريټ وچه ند سيخوړېک به بيانوي پارټيزگاري کړېده نو دواي ده که وتن).

له سهرچاوې/۸۲ دا نوسيني سعيد احمد برجاوي ناي وئو سې برايې سولتان مرادي سې همې باسکرووه که له گډاري هالدا وتبوي کوربايون که برتي بوون له محمد، سليمان، مصطفى، جهانگير، عبدالله، نوهي شاياني باسه ژماره ي وئو برايانه ي سولتان محمدي سې هم کوشتبووني که له گډاري هالدا به (۱۹) برا باسي کړون، له کتيبه کي سعيد احمد برجاويدا وتويه تي (۹) برايون، که وادياره نې ي يکيگان هه لي چاپه مې نيټ.

هنا نيزه برتي بوو له په گزي تورک و طورانې و باسي هاتي عه شيره ته کاني غوزو سلچوق و مغول و عوسمانې که به زنجيره له سده ي يازده همې زايڼه و له ناوه پاستي ناسياوه روويانکريو ته روژناوې ناسياو، ناسياي بچوک (تورکيا) يان کړووه به دوا بنکي گرنک بوخيان وئو نيمپراتوره يان تيادا دامه زران...

ليړه دا پرسياړک نيټه پيشه و که برتيه له وې ناي وئو عه شيره ته تورکه کڅچکرووه تالانکه رو مال ويرانکه رانه ي له ناسياي ناوه پاسته و ولاټي خويان به جي هيشتو و به ناو وئو هه موو ميله تانه دا که ولاټه کانين که وتبوه سر وئو ريگه دورو دريژهي پريويان و به ناو هه موويانا بي وچان کڅچ و باريان نه و ستاو و به گز وئو هه موو ميله تانه دا چون و کوشتاريان لي کړون و له خوشيان کورواو و ريگيان پي گيراوه که چي هرکوليان نه دلو وئو له کوشتاري سر ريگيانا رزگاري بووي خوي گهيان دوته ناسياي بچوک و له گه ل وئو شدا وئو عه شيره تانه زورچار له گه ل يه کتردا نارېک بوون و به گزيه کتردا چوون و جاري واهه بو هه نديکيان بوون به لايه نگرې وئو وئو نوزمني تاقميکي تورک بوون، ناي وئو هويانه چي بووه يارمې تي وئو تورکانه يان دواو کول نه دهن و له نه جامدا هه موويان له ژيړ سايه ي هيزيکي ده سلاتداردا يه کيان گرت و بوون به دوه و له تي که نيمپراتوره که يان بوماوه يه کي دورو دريژ زياوه و پاش خوشيان بنکه يه کي پته و به هيزيان دامه زرانده بو وئو وئو پاشه به رې دوه و له تي عوسمانې بوون و توانيويانه پاش وئو شره گه وره يي يه که مي جيهان که تيادا

شکانو به شیکي زړی نهو ولاتنه ی له ژړ ده سیانا بوو له کیسیان چو، به لام
بنکه سره کیه که یان که تورکیای نیسته یه تونرا پپاریزی و ده وله تیکی تازه ی
تیادا بیته کایوه به ناوی جمهوریه تی تورکیاوه؟؟

به کورتی ده توانین له باسی هندی هوی سره کی بدوین که بوونه هوی
سهرکه وپنی نهو تورکانه:

۱ - بهرله هم موو شتیځ وه نه بی نهو تورکانه ی له ناسیای ناوه پاستدا بوون
همویان له گه ل یه کتردا پڼک بوون، به لکو هم میغه له سره سره کردایه تی و له سره
شویتی له وپ له گه ل یه کتردا ناکوک بوون و به گز یه کتردا چوون و نهو هم موو مه پو
مالاتو ناژه لانه ی هیان بوايه له ناو ولاته که ی خویانا نه وهنده پووش و پاوه و
له وپ تیادا نه بووه به شی نهو مه پو مالاتو به رزه ولاخانه ی هیان بووه بکات
که نیسته ش ولاتیکی وه کوو منفولیای نیمپژ وه کوو هندی سرچاوه ده لین
ژماره ی به رزه ولاخه کانیا ن له ژماره ی دانیشته و کانیا ن زوژتره و، ساتیک ناینی
نیسلام به رژه لاتی ناسیادا بلایووه وه هندی لهو تورکانه ی ناسیای
ناوه پاست بوون به نیسلام نیتر ده رگای رژه ناوی ناسیا له ژړ سایه ی نالای
نیسلامدا والا بووه له گه ل هیزه کانی نیسلامدا له گه ل نهو هم موو به ریه ره کانیه ی
هاتوته سره ریگه یان به وینه نهو به ره له ستیه ی تورکه کان له لایه ن جلال الدین
خوارزمی یه وه له ناوی نه ویش له ناو خاکی نیران و نازریا یجان و نه رمه نیاو ناسیای
بچووکدا به بیزه نطی و به کورده وه، به لام هرکولیان نه داوه و خویان گه یاندوته
ناسیای بچوکی به ژماره ی دانیشته و که م و به پیت و فو له وپ زوژ،
توانیویانه خویان دامه زینن و له کوتاییدا هم موویان له بۆته ی ده ولته ی
عوسمانیدا توانه وه به ناوی (تورک) وه هم موویان یه کیان گرتو نهو ده ولته
که وره یه یان دامه زراند.

۲ - لاواز بوونی خه لاقه تی عباسی و گه ندل بوونی ده زگا کانی له
دوار ژمه کانیا، به هوی ناکوکی ناو خویان و به هوی نهو هم موو هیز و په لامارانه ی
له لایه ن غوزه کان و سلچوقی و مه غولی و تاتاره کانه وه کرابوونه سره ولاتانی ژړ
ده سه لاتی عباسی کاریکی وای کرېبوو ته نها هر قاوغه که ی مابووه وه
خه لیه کانی عباسی نوایی وه کوو متوکل و معتصم وایان لی هاتبو گیریان

خواردیو به هوی نه تورکانه ی ده میان ژه ندیووه ولاته که یان و بویوون به که له گای نه و رژانه که له و روه وه شاعیریکی عه رب پیی وتوون:

خليفة فی قفس بین (وصیف) و (بغا)

يقول ما قال له كما تقول البغا

(وصیف) و (بغا) دوو تورکی ده سپزیو بوون که به پلانی نه وان له سالی ۲۴۷/ی کوجیدا خلیفه متوکل کوژرابوو، له نه دجامدا دوا خلیفه ی عباسی که (معتمم) بووه هه ر به دهردی نه وان چوووه. نه و لاواز بوونه ی عباسی و له ناو چوونی ریگه یه کی ته وای بۆ تورکه کان خوشکرد، به تاییه تی سلچوقیه کان توانیبویان له زۆر شوینی ولاتانی جارانی سه ر به عباسی چهند حکومه تیک و چهند نه ماره تیکی تاییه ت به خۆیان دروست کردبوو.

۳ - کیشی نیوان ولاتانی فارس و بیژهنلی له سه ره تاداو ناکوکی نیوان بیژهنلیه کان که ئاسیای بچوکیان له ژۆر ده ستدا بووه و نه و ولاته به (نه رزپۆم - نه رزه ن روم) ناسراو بووه له گه ل ولاتانی لاتینی سه ر به پایای رۆما کاریکی وای کردبوو تورکه کان توانیبویان له نه دجامدا ده س به سه ره موو ئاسیای بچووکدا بگرن و قسطنطنیه داگیر بکه ن و ناوه که ی بکه ن به (نه سه مبول) و دوا شوینی بیژهنلیه کان له تورکیادا بریتی بووه له کنیسه ی (نه یا صوفیا) بکریت به مزگه وتی موسولمانه کان و هه چ شه قلێکی کریستیانه کانی پیوه نه میتیت و تورکه کان بوون به میراتگری ده ولته ی عباسی و له بریتی نه وان ئالای ئیسلامیان به رزکرده وه و کردیان به دروشمی خۆیان به ناو بۆ پارێزگاری کردنی شوینه پیروژه کان له قدسدا (که له راستیدا نه و نه رکه له لایه ن نه یوبیه کورده کانه وه جی به جی کرا که به و په ری دلسوزی یه وه وازیان له هه لگرتنی دروشمی نه ته وایه تی خۆیان هه نابوو بویوون به سه ربازی نه ناسراو له کهری نه و هه موو شه رپانه دا که له گه ل خاچ په رسته کانددا ده کرا).

۴ - کیشی نیوان بیژهنلیه نه رثو دۆکسه کان له گه ل ده ولته لاتینییه کاتولیکه کانی نه وروپا به سه رکردایه تی پایا وه کوو به ر له مه باسما نکرد هۆیه کی گه وره بووه که تورکه کان سویدیان لی وه رگرتوه و کار گه یشتوه به وه ی هه ندی له بیژهنلیه کان بوون به ئیسلام و له ناو کۆمه لگای تورکی ئیسلامدا تاولونه ته وه .

۵ - بئ دەسه لاتی و بی هیژی و پچرپچری کورد له باکوپی کوردستاندا که هه رتاقمه به جیا بۆ خۆی له شویتیکدا جۆره نه ماره تیکی پیکه وه نابوو که هیچ نه ماره تیکیان له که ل نه وی تردا پێک نه بووه به خویتی سه ری یه ک تینوو بوون و ساتیک هه ره شه ی سه ری صفویه کانی ئێران میلله تی کوردیشی گرتبووه وه، نه مه بوو به هۆی نه وه ی ئیدریسی بدلیسی هه موو نه ماره ته کانی کورد له جیاتی نه وه ی له ژێر سایه ی خۆیدا یا له ژێر سایه ی کوردیکدا یه کیان بخت و حکومه تی کوردیی یه ک گرتویان لی پێک بێنیت قه واله ی طاپوکانی هه موو کوردستانی فروشت به سولتان سه لیمی عوسمانی و که و ره ترین هه لی بۆ تورکه کان په خسان له و پوه وه .

بهشی پینجهه

کیشهی نیوان دهولتهی عوسمانی و صفوی و

رولی کورد له و کیشهی ده

بهشیکی زۆری کوردنشینهکانی باکوپی کوردستان ناوچهکانیان که وتی بونه
سه سهری نیوان عوسمانی و صفوی و بهرله ده سپیکردنی شهپی عوسمانی و
صفوی کوردهکانیان له نامارتهکانی خۆیان جۆره سهریه خۆیهکیان هه بوه،
بهلام له کیشهی شه دهولته په ره ی سهند، هه ربولایان چاویان برپه سهر
داگیرکردنی خاکی په کتری و شه هه لۆسته میله تی کوردو خاکی کوردیشی
گرتوه و له بهر شهوی کوردو عوسمانیهکان سونی بوون بۆیه کورد مه ترسی
شیعهکانی صفوی لی نیشتبوو له گهل شه و شدا کوردیکی زۆری سهر سنورهکانی
هه ربولا ته قه لای شه و هه یان دابوو بتوانن کاریکی واکه خۆیان له گهل هه ربولادا
بگونجینن بۆ شهوی خۆیان له شه پویه لای هه ربوکیان دهریخه شه و له و پوه و
نوسهری سه رچاوه / ۷۴ له لاپه ره / ۲۶۲ ی باسه کهیدا که بریتیه له گه شتیکی
خۆی به کوردستانا و شارهکانی شه رزنجان و بدلیس و کسام و موکس گه پاوه که
شوینهکانیان له نزیک سهری هه ربولادا بووه، له یاداشته کهیدا و توویه تی شه
له کوردهکانی شه و ناوچانه ت بهرسیایه : نایا هه لۆیستی کورد به رامبه ره و دولا به
چوته ؟ له و رامدا پییان دهوتیت : ئیمه ناچارین له گهل هه ربولادا خۆمان
بگونجینن بۆ شهوی په ریشکی شه و شه په یان ئیمه شه نه گریتوه .

نوسهر شهلی : ((له راستیدا کوردهکان کیش و قه وارهیهکی تاییه ت به
خۆیان هه بوه و پۆلیکی گرنگیان بینیه و له پاش سه ره کهوتنی سولتان سه لیمی
یه کهم به سه ره صفویهکانا له سالی ۱۵۱۴ دا ئیتر باری کوردستان گۆپاوه

ههروهكوو (ساتونو) باسی كړېووه كوردهكانی (Zena - زینا) له دیاریكردا له توانایانا بېوه (۱۴)مهزار سوارۍ خویان ناماده بگه((.

تقریبهی سهراچاوهكان باسی نهوهیان كړېووه عوسمانیهكان زږتر زیرهك بوون وهك له صفویهكان له رهفتاریانا بهرامبر به كړېوو توانیبویان هستو دلی كړېودهكان باشت رابگرن ههتا نه و كاتهی بهتهواوی زال بوون پهسهر صفویهكاناو پاش نهوهی نیشیان به كورد نهما ئیتر ورده ورده له ههلوئیستو بهلینهكانی خویان بهرامبر به كورد پاشگهز بوونهوهو دهستیان كرد به ههلوهشانهوهی نهمارهتهكانی كورد.

دهریارهی صفویهكان نهمین زهکی له لاپهړه/۱۶۲ی سهرچاوه/۳۲۲دا به دورو بریږئی باسی كړېووه نه م بڼه مالهی صفویه له (شیخ صفی الدین)ی (نورده بیلی)یوه دهستی پتېكړېووه كه شیعهیهکی ناسراو بېوه زږ له خواترس بېوه وای پلگه یاندېو نیمامی حوته مه (مه بهستی نیمام موسی كاظم)بېوه، سئی كړېی هه بېوه : علی و ئیبراهیمو جنید كه هه رسیكیان به ئاینداریتی و تصوف ناویانكیان بلاو بوېووه: به تاییه تی شیخ جنید له ناوچه كه دا زږ ناسراو بېوه (سولتان جهان شاه)ی قره قوینلو هه پره شی لیكړېووه له ترسا په نای برېووه بهر حسن الطویل (له سهرچاوه كانی تر دا به نوزون حسن ناسراو بېوه) كه له دیاریكردا بېوه (دیاره شیعه بېوه) و كچېكې خوی له كړېكې حسن الطویل ماره كړېووه و كړېكیان بېوه (ئیسماعیل)، كه دیاره نه بی نهو ئیسماعیله بی كه بېوه به شاه ئیسماعیلی صفوی.

(سهیر نه وه په كه مارتن شان برونسون له لاپهړه/۳۶۲ی كتیبه كه یدا سهرچاوه/۲۷ و توویه تی صفی الدین (سونی)بېوه، لام وایه نه وهی نه مین زهکی راستر بیت چونكه برېوا ناكه م نه و بڼه ماله یه وا به زوویی دواي نه و بوین به شیعه (هیچ نوریش نپه وهكوو مارتن و توویه تی شیخ صفی الدین له سهره تادا سونی بووین و له زه مانې جنیدی كړپا نهو شیعه یه تیه به هیڅ بووینت).

مارتن فان برونسون له لاپهړه/۳۶۲ی كتیبه كه یدا و توویه تی: ((نیمپراتوریه تی صفوی به ناوی نهو سهروك هوزوه ناو نړاوه كه ناوی (صفی الدین)بېوه، صوفییه کی خاوهن شكوی نورانی بېوه و له نیتوان سالانی

۱۲۵۲ - ۱۳۳۴زایندا له (نورده بیل) دا ژباوه و پیاوړکی سونی بووه. هرچند صفی الدین هیچ پټيازو پټنماییه کی تاییه تی نه بوه به لام له گه ل نه وه شدا خه لکینکی رڼد له دهری تهریقه ته که ی خړ بوونه وه و خړیان به وابهسته و ملکه چو لایه نگرې نه و دهرانی (نورده بیل) بویو به ناوچه رگه ی بلاوگرڼه وه ی نه و تهریقه ته.

ساتنک له سالی ۱۴۴۷دا (جنید) بوو به پټیری نه و تهریقه ته ئیتر گوږانکاریه کی بنېرو ناکاو له ه ناوی نه و تهریقه ته سرفیزمه دا په یدابوو، شیخ جنید کا برایه کی سه و دلسه ری سه ره پوړی و شه پانی بووه و رڼتر سه رگه رمی گه پان و سورانه وه بووه، به تاییه تی پاش نه وه ی (جیهانشاه) ی سه رکرده ی قهره قوینلوی له نورده بیل دهرکړو له گه ل (نورون حسن) که خوشکینکی خړی دابوو، نو ستایه تی و پټوه ندیسی پټکه و نه و سه رکه وتوانه ه ولې دا له ناو هڅه تورکه په و نه ددگانې ناو هندو خوارووی رڼژناوای له نه ناو دا لایه نگرې نه و نه بڅخوی مسوڅه گر بگات.

نه و هڅانه ته نها به سه رزاره کی بووونه موسولمان و رڼتر به ره ولای لادان و گوږمپاییه ک دایان ده شکان و ه رزوو بزوتنه وه شیعیه گریه توندپه وه کان لایه نگرې شه یدای له ناو نه و هڅانه دا په یدا کړدېو که رهنگ نه مه یه کټک له و هوکارانه بوویت که شیخ جنید خړی و له دوی نه ویش (حیدر) ی کوپړی و ئیسماعیلی کوپړه زای به ه مان جوړ پټیازنکی لانه دهرانه یان ه لېژارد.

مارتن له لاپه ره / ۵۰۰هـ کتیبه که یدا له باسی شیخ جنیدا وتوویه تی به پټی روتی (فضل الله کوپړی روزیه یانی خودجی) که سونی یه گی نایندارو دژنکی سه ره سختی صفوی یه کان بوو له سه ده ی شازده همد، لایه نگرې شیخ به ناشکرا (شیخ جنید) یان به خوا دناووه به (الاه) ناویان بریده و کوپړه کیان به کوپړی خوا ناوېریده و وتوویانه هه میشه زیندوه و له زیاتر هیچ خودایه کی تری نیه وه کوو مینورسکی له لاپه ره / ۶۶ی چاپ فرسیه که یدا باسی کړیوه و که له سالی ۱۹۷۵دا چاپ کړوه.

لایه نگرانی هم شیخه صفویه له دیارده ی نه و شه ده سووره (سه ریسته سیور) که هڅه تورکه تازه باوه ه ینته ره کان ده یان به ست به سه ریانه وه (که به

قزلباش ناوده برین). ساتیک باوکی شاه ئیسماعیل له ناوجه رگه ی شه پی (شیروان) دا کوژدا ئیسماعیل رایکرد بۆ (گیلان) که شاری شیعه کان بوو چونکه (ناق قوتیلو) ه سونیه کان ده ستیان به سه ر نه رده بیلدا گرتبوو، نه مانه ترسیان له تهریقه تی صفوی په کان هه بوو بۆیه ده یان ویست پیشه کیشی بکه ن، به لام له سالی ۱۴۹۹دا که (ناق قوتیلو) ه کان به هۆی دووبه ره کی ناوخۆ ده سه لاتیان کزیوو ئیتر ئیسماعیل له حه شارگه که ی هاته ده ره وه و گه پایه وه بۆ نه رده بیل و له به هاری دوا بیدا چوو ه ناو نه نادۆل بۆ نه وه ی سوپا گوێ پایه له که ی له خۆی کۆیکاته وه له ماوه یه کی که مدا ئیسماعیل بوو به سه رکرده ی حه وت هه زار لایه نگرو له هه موو ناوچه جۆریه جۆره کانی نه نادۆل به تاییه تی په وه ندو وه زیره تورکه کان له ده وری خه ی بوونه ته وه .

مارتن فان برونسون ته لێ : هه رچه ند له ریزی ئۆردوه که ی ئیسماعیلدا ناوی کورد نه هاتوه ، به لام چه ند سالتیک پاشتر له ریزی قزلباشه کانا هه میشه نیوی دوو هۆزی کوردی باکوور دویاره ده بنه وه که بریتی بوون له (چه مشکه زهک) و (خمنسلون). ئیسماعیل به که وپاست شالای نه بریوته سه ر (ناق قوتیلو) به لکو له سه زه تادا هێرشى برده سه ر (شیروان) و داگیرى کردو (ئه لوه ند) ی دوا حکومرانی ناق قوتیلو له ئازریایجان به له شکرکه وه په لاماریدا به لام ئیسماعیل نه و له شکره ی شان و به ئاسانی ئازریایجانی ده سگیر بوو تاجی پادشایه تی له سه رئاو له سالی ۱۵۰۱ی زایندا پێیازی شیعه ی دوازه ئیمامی کرد به ناینی ره سمی ولاته که ی .

به لام شاه ئیسماعیل کوردستانی به و ئاسانیه ی ئازریایجان بۆ نه خرایه ژێر ده ستوه چونکه له میژ بوو کورده کان به ئازادی و سه ره خوێی جوگمراڤی خۆیان ده کرد .

(ئه میربگ موصلوی) که فه رمانداری دیاریکریو ملکه چی خۆی بۆ شاه ئیسماعیل پاگه یاند به لام شاه ئیسماعیل نه و میربه گه ی له کوردستان نوورخسته وه بۆ خۆراسان و له بریتی نه و (محمد بگی ئوستاجلو) ی زاوای خۆی کرد به والی دیاریکرو محمد بگ ده سه لاتی خۆی به سه ر مارین و جزیره و موصلدا سه پان و ژماره یه کی زۆری له کورده کان کوشت و ماله کانی تالان کردن .

سیاسه‌تی شاه ئیسماعیل بهرام‌بهر به کورد هه‌روه‌کوو سیاسه‌ته‌که‌ی (ئۆزۆن حسن) وابوو هه‌روه‌کیان سه‌روک هۆزه‌کانی کوردیان له‌ شوینه‌کانی خۆیان هه‌له‌که‌ندو ده‌ستنیژی خۆیان له‌ شوینی ئه‌وان داده‌ناو هه‌ر سه‌روک هۆزێکی کورد دژی ئه‌و سیاسه‌ته‌ بوه‌ستایه‌و هه‌ولی پاراستنی ئازادی و سه‌ریه‌خۆیی بدایه‌ به‌وپه‌ڕی دله‌رقیه‌وه‌ سه‌رکوت ده‌کرا.

وه‌فدیکی کورد له‌ (١٦) سه‌روک هۆز به‌هیوای ئه‌وه‌ی شاه ئیسماعیل ئۆستانه‌و به‌نهرمی ره‌فتاریان له‌گه‌ڵ بکاو بتوانن خۆیانی ئی بیاریژن چوونه‌ باره‌گاگه‌ی شاه له‌ (خۆی) و ملکه‌چی خۆیان بۆ ده‌ریی، که‌چی هه‌موویان گیران و خراڤه‌ به‌ندیخانه‌وه‌ شاه هه‌ندی له‌ قه‌لباشه‌ متحانه‌ پیکرلوه‌کانی خۆی نارد به‌ شوینی ئه‌و ميره‌ کوردانه‌و کردنی به‌ فهرمانبه‌رو پای سپاردبوون هه‌ر مێریکی کورد سه‌ریچی بکا بکوژدێ و هه‌رشاریک دژیان روه‌ستا هه‌مووی وێران بکری، به‌لام (میرشرف پاشا)ی جزیره‌ سه‌ری نه‌وی نه‌کردو ئاماده‌ نه‌بوو دیاری بۆ محمد به‌گی ئوستاجلو بنیژدێ و به‌رام‌بهر به‌وه‌ محمدبه‌گ له‌شکری کرده‌ سه‌ری و میر شرف شکاو ولاته‌که‌ی دله‌گیرکراو ژماره‌یه‌کی زۆری دانیشتوانی کوژدراو قه‌شه‌و شه‌ماس و مندال و جووتیار و پینچه‌سازو لایه‌په‌ریکی ئیجگار زۆر کوژدراو سه‌ریپان و گۆنده‌کانیان سووتێدراو که‌ ئیسه‌و په‌رستگاگانیان وێرانکران و گه‌له‌ج و ژفیکتی زۆری به‌ یه‌خسیری و کوتیله‌یی گرتو له‌ ئه‌جامدا میر شرف ناچاربوو له‌گه‌ڵیا ڕێک بگه‌ی و خوشکه‌زایه‌کی خوشی دایه‌، به‌لام له‌وای سالتیک میر شرف لێی هه‌لگه‌پایه‌وه‌و چاریکی تر محمد به‌گی ئوستاجلو له‌شکری تری نارد به‌ر (بوکان) و له‌و شه‌ه‌رده‌ موسولمان و قه‌له‌یه‌کی زۆر کوژدراو به‌ پێی به‌یاری میر شرف شاره‌که‌ چو‌لکراو خه‌لکه‌که‌ شاره‌که‌ی خۆیان به‌جێ هێشتو ئاگریان تی به‌ردا سالتیک قه‌لباشه‌کان شاره‌کیان به‌وجۆره‌ بیخی خه‌لکه‌که‌یان ناچارکرد بگه‌ڕێته‌وه‌و شاره‌که‌ ئاوه‌دان بکه‌نه‌وه‌)).

ده‌ریاره‌ی ره‌وشتی شاه ئیسماعیل به‌رام‌بهر به‌ کورد هه‌ر له‌به‌رئه‌وه‌ی (سوئی) بوون و به‌ پیچه‌وانه‌ی کورد له‌گه‌ڵ تورکه‌مانه‌ شیعەکان و رافیزییه‌کان به‌باشی ره‌فتاری ده‌کرد، ئه‌مین زه‌کی له‌ لایه‌ره‌ /١٦٤/ ی کتێبه‌که‌یدا سه‌رچاوه‌ /٣٢/ باسی هه‌لوێستی شاه ئیسماعیلی کردوه‌ که‌ سالتیک (١٠) مێری

کورد چوونه لای بۆ ئه وهی دلسوزنی خویانی بۆ ده ریخن (مارتن فان برونسون ژماره ی ئه و سه رکردانه ی به / ۱۶ سه رکرده باسکردووه /، هه موویانی گرت که یه کێک له و میره کورده گیراوانه (ملك خليل) بووه که حاکی شاری (حصن کیف) بووه، له گه ل ئه وه شدا ملك خليل میزدی خوشکی شاه ئیسماعیل بووه، بۆ ماوه ی سی سال له به ندیخانه ی ته ورێژدا هیشتیوه هه تا ئه و کاته ی شاه ئیسماعیل له شه پی (چالدێران) دا شکاو ئه و ساله دیلیتی رزگاری بووه.

یه کێک له سیاسه ته کانی شاه ئیسماعیل ئه وه بووه هه مو ئه ماره ته کورده کان له ناو بیات بۆ ئه وه ی قزلباشه شیعه کان ببن به ده سه لانداری که ئه مه پیچه وانه ی هه لویست و ره فتاری عوسمانیه کان بوه له گه ل کورده کان له سه ره تاداو عوسمانیه کان له پێشدا هه ولیان دابوو دلی کورده کان رابگرن و کارگه یشتبوووه راده یه ک سولتان سه لیمی عوسمانی چه ند جارێک شێخ ئیدریسی بدلیسی کردبوو به نوێنه ری خۆی بۆ ئه وه ی به ناوی سولتانه وه پێوه ندی به عه شیره ته کانی کورده وه بکات بۆ ئه وه ی هانیان بدا دژی صفوی یه شیعه کان بووه ستن و ئه و ته قه لایه ی سولتان سلیم به باشی سه ری گرتبوو)).

مارتن فان برونسون له لاپه ره / ۳۷۲ ی کتێبه که یدا به ئورودریژی باسی ئه وه ی کردبووه کورده کان له ئه نجامی ئه و ره فتاره ی شاه ئیسماعیل له گه لیانا ناچاربوون په نا به رنه بهر عوسمانیه سونییه کان و له و روه وه وتوو یه تی:

((هه تا سولتان بایزیدی عوسمانی له سه ر حوکم بوو له نێوان ۱۴۸۱ — ۱۵۱۲ دا نیتوانی ئه و شاه ئیسماعیل باشبوو تیک نه چوو بو، به لام سولتان بایزید پیرو که نه فت بو بوو، هیشتا خۆی له ژیا نا بووه کو په کانی له ناو خویانا له سه ر سه رکردایه تی نا رێک بوون و ویلا یه ته کانی خوره لات له ئه نجامی ئه مه دا ئاشوویی تی که وت و شاه ئیسماعیل ئه وه ی به ده رفه ت زانی و (نورعلی خلیفه روملو) ی نوینه ری خۆی نارد ه ئه رز دجان بۆ ئه وه ی کو مه ک به قزلباشه راپه رپیوه کان بکات و نا پاسته وخۆ پشنگه ری بکات له (مراد) ی کو په زای بایزید که یه کێک بوو له وانه ی دلاوی ته ختی سولتانان ده کرد.

نور علی به پشتیوانی قزلباشه کان توانی چه ند تیپێک له سوپاکه ی عوسمانی بشکینیت، به لام که (سه لیمی یه که م) که به (ته نگه تیلکه) به ناویانگ

بووه و نوژمنیکى سه رسته ختى شاه ئیسماعیل بووه، هیزشی برده سهر خاکی صفوی و ژماره یه کی زوری له قزلباشه کان کوشت که به قسه ی هندی سهرچاوه (۴۰) هزاری لی کوشتن پاش نه وه محمد خانی نوستاجلو خوی ناماده کرد بۆ روویه پوو بوونه وی سولتان سلیم له زستانی سالی ۱۰۱۲ - ۱۰۱۴ دا سولتان سلیم خوی کوکرده وه به (۱۰۰) هزار که سه وه روویکرده هیزه که ی محمد خانی نوستاجلو نه مه ی دواپی خوی پی نه گیراو ناوچه که ی چولکریو هه موو دانیشتونانی به رزاییه کانی نه ره نیای ناچار کرد کۆچ بکه ن بۆ نازرباجان و هه رچی بۆ خواردن بشیایه هه مووی سوتینرا، به لام سولتان سلیم توانی به قه د باری (۶۰) هزار حوشت نازوقه بۆ نه و ناوچانه پهیدا بکات و له شکری هه ردولا له مانگی نابی (۱۵۱۴) دا له (چالدیران) دا پوویه پوو یه کتر بوونه وه و محمد خانی نوستاجلو له و شه په دا کوژلو (شاه قره به گی) ی برای چوه جینگه ی).

ده رباره ی شه پی چالدیران، سعید احمد برجاوی له سهرچاوه ۸۲/ دا باسی نه وه ی کردبووه له و شه په دا شاه ئیسماعیل دواپی له ممالیکی میصر کردبوو هاوکاری له که لاکه ن بۆ نه وه ی سنوریک بۆ ده سه لانداریتی عوسمانیه کان دانیشت و سولتان سلیم دهستی کرد به کوشتار له ناو نه و قزلباشانه ی شاه ئیسماعیل نارده بوونی بۆ نه وه ی ناینزای شیعه له نیوان دانیشتونانی ئاسیای بچووکدا بلاویکه نه وه (۴۰) هزاری لی کوشتن و له ۲۲/ ی محرمی سالی ۹۲۰ ی کۆچی به رامبه ر به ۱۵۱۴ زایین سولتان سلیم له شاری (نه ده نه) وه به هیزیکى گه وروه روویکرده (ته ورین) که پایته ختی شاه ئیسماعیل بوو، هیزه که ی عوسمانی که (۱۴۰) هزار بوو زۆرگه وره بوو شا ئیسماعیل به رگه ی نه گرت و ناچار بوو کشایه ناوچه شاخواویه کانی ئیران بۆ نه وه ی هیزه که ی سولتان سلیم به کیش بکات بۆ نه و ناوچه سه ختانه و به مه کیشیه کی گه وره ی بۆ سولتان سلیم نایه وه هه ندی له سه ریاژه کانی یاخی بوون و داویان کرد بگه پێنه وه، به لام سولتان سلیم ده سه به جی فه رمانی کوشتنی نه وانه ی ده رکریو دواپی هیزه که ی شاه ئیسماعیل که وت و له نزیک (ته ورین) له ده شتی (چالدیران) که ده که ویتته نیوان گۆل ورمیه و ته ورین، له رۆژی ۲/ ی ره جه بی/ ۹۲۰ ی کۆچی به رامبه ر ۱۵۴۱/ ۸/ ۲۳ عوسمانیه کان سه رکه وتن و شاه ئیسماعیل رایکردبوو ژماره یه کی

تۆرى ھىزەكەى كوزدا يا بەدىل گىران كە تۆرىەيان لە قزلباشەكان بوونو
 ھىزەكەى سولتان رۆزى ۱۴/ى رەجەبى بەرامبەر ۴/ى ايلولى ۱۵۱۴ چوونە ناو
 شارى تەوريزەوہ دەستيانگرت بەسەر مولك و سامانى شاہ ئىسماعىل داو
 سامانەكەى نىڧرا بۆ ئەستەمبول ھەندى شارەزادەس پەنگىنى پىشەسازى ئەو
 ناوچەيەشيان لەگەل نارد بۆ ئەستەمبول و بەو جۆرە ئەو شەپە مېژويىيە بە
 سەرگەوتنى عوسمانىيەكان بەسەر صفوىيەكاندا كوتايى ھات)).

صادق شرفكەندى لە لاپەپە/۶۲ى كىتەبەكەيدا سەرچاوە/۷۱ دەربارەى
 شوئنى چالدىران كە ئەو شەپە مېژويىيەى تىادا كراوہ وتوويەتى : (چالدىران)
 برىتيە لە پىدەشتىك كە (۷۵) كىلومەترى چوارگۆشەيى دەبى كە دەكەويىتە بەشى
 باكوپى خۆزئاوای شارى (خۆى) و نزىكى (۱۲۰) كىلومەتر دورە لە شارى
 تەوريزەوہ لەو دەشتەدا (۸۴) گوند ھەيە كە بەھەمويان ناوچەى (سيا چەشمە)
 پىك دەھىنن. (بە پىيى بۆچوونى محمد جمىل رۆزىيەيانى ووشەى (چالدىران) لە
 ووشەى (چاردەرەن) ھەو ھاتووە كە ماناى چوار شىو دەگرىتەوہ).

بەشى شەشەم

ئەمارەتەكانى كورد ئە باكوورى كوردستاندا

مرۆف ساتىك مېژووى كورد دەخوئىتتەو دەسەرھات و رووداوەكانى رۆژانى رابورنوى بۇ پوون دەبىتتەو، دەم دەس مەمىنىكى قول دای ئەگرى و چەند پرسیارىك بە مېشكىا دى و لەخوى ئەپرسى: ئايا لەبەر چى مىللەتتىكى دىرىنى وەكوو كورد كە خاوەنى نىشتەمانى خوى بوو و بەرلە زۆرىە مىللەتانی تر باوو باپىرى كورد كە مېدىەكان بوون حكومەتى خویان ھەبوو زۆرىە مىژوونووسان كوردیان بە مىللەتتىكى رەسەن باس كرىو و بە ئازو لەخۆ بوو و بە شۆپەسوارەكانى رۆژەلاى ناوەرپاست ناویانگى دەركرىو و (وەكوو سافىرستیان باسى كرىو) ئەو ھەموو كارەسات و بەسەرھاتەنى بەسەر خوى ولاتەكەیدا روویداو و توانیویتى ھەوێە بوونى خوى بپارىزى و زمانەكەى بە پوختەى بمىتتەو ئەو ھەموو تەقلایانەى نوژمانى داگرەر دلویانە بۇ تواندەو و بۇ لەناویردنى ھەمووى بىسود بوو، كەچى لە حكومەتەكەى (مېد) یای باپەرەگەرەى بەولاو نەیتوانیو حكومەتتىكى ترى كوردى سەرپەخۆ دامەزىنیت ئەو ئەمارەتە بچوكانەى بۇ ماوێەكى كورت لەژىر سەركرداپەتى سەركردەپەكى لىھاتودا دروست بوو ھەمیشە بەھۆى ناپىكى نوژمانیەتى مېرەكانى كورد لەناو خویانا زۆرى پىتەچو ئەو ئەمارەتەناو لاز بوون نوژمانى كورد دەستیان بەسەردا گرتو و ئەو ھەل كەمە باشانەش كە بۇ كورد ھەلگەوتوو كە دەیتوانى ئەویش وەكوو مىللەتانی تر حكومەتتىكى كوردى بەك كرتووى سەرپەخۆ دامەزىنیت لەكېس چوو كە نموونەى ئەمە لە دەسەلاتدارىتى صلاح الدینى ئەبووبى و كرىم خانىزەندو ھەندى كەسى ترى وەكوو ئیدرىسى بدلیسى لە مېژودا شتىكى روون و ئاشكران.

شاره زايانی بيگانه له كورد خۆی باشت له هۆی نه وه گه يشتبوون بوچی ميلله تي كورد هه تا ئيسته يه كي نه گرتوه و نه يتوانيوه مافه ره واكاني خۆی ده سگريپي و له بوچوون و ليكدانه وه كانيانا ده ستيان خستو ته سه ر زامه كانی له شی ميلله تي كورد له ديژه مانه وه كه به داخه وه نه و زامانه هه روه كوو شيرپه نجه هه ميشه له شی كوردی داپزانده و ووزه و توانای نه وه ی لی بريوه وه كوو ميلله تانی تر يه ك بگري و رووداو به سه رهاته كان و ناكوکيه كانی كورد له ناو خزیدا وه كوو خه په ك هه موو جارێك به شيوه يه ك ميلله تي كوردی به قوپا برده و هيج جارێكيش په ندو ده رسی له هه له كانی رابردو و هه رنه گرتوه .

ده رياره ی نه ماره ته كانی باكووری كوردستان گه لی سه رچاوه به دورو دريژ باسيانكرووه و به رله وه ی بچينه سه ر باسی نه ماره ته كان يه ك به يه ك كه نه و سه رچاوانه باسيانكرون، باسيكي زۆر گرنگی بوكتۆر جلیلی جلیل ده خه ينه پيش چاو، سه رچاوه /۹۲ — به ناوی نه ماره ته كانی كورد له ئيمپراتۆريتي عوسمانيدا كه له لاپه ره /۲۳ دا ده ستی پيكرده و و توويه تی:

((كاتی خۆی سولتان مورادی سێهه م (۱۵۷۴ — ۱۵۹۵ زايين) ولاتی عوسمانی کړیوو به (۲۶) نه ياله ت و هه رنه ياله تيگيش کرابوون به چه ند ليوایه ك كه ژماره ی هه موو ليواکان گه يشتبووه نزيکی (۱۸۰۰) ليواو نه و دابه ش بوونه هه تا سالی ۱۸۲۴ مایه وه تا له دواي نه وه چه ند گوژپانيکی تر پوویداو له سالی ۱۸۶۴ دا هه ندی له و نه ياله تانه خرا نه سه ر يه کتری و کران به ولايات، به لام له گه ل نه وه شدا چوارچي وه سنووری نه و ويلايه تانه به پيی ئاره زوو ده سه لاتی نه و ده ره به گو ده سپړيوانه ی هه بوون گوپینی به سه راهاتوه .

جلیلی ئاماژه ی بۆ کتییی (ئيمپراتۆريتي عوسمانی) کړیوو كه و توويه تی ده وله تی عوسمانی يه کيک بووه له و ده وله تانه ی ژماره ی دانیشتوان و پوو پيوانه که ی نه زانراوه و هه رحاكميکی تازه دابنرايه بۆ ويلايه تيک به ئاره زوی خۆی ده سکاری سنووری ويلايه ته که ی کړیوو و ليی زيادکړیوو يا ليی که م کړيوته وه و له هه ندی ناوچه دا جوړه پيکه و تنيک هه بوه له نيوان کاريه ده ستانی حکومه ت و ده ره به گه ده سه لاداره كان بۆ به رپوه برینی کاروبار.

جلیلی له لاپه ره /۲۴ ی کتیه که يدا له سه ری رویشته و و توويه تی:

ئەو زەوى و زارائەى كاتى خۆى دەدران بەوانەى لە خزمەتگوزارىى لەشكر كېشىدا بەشدار دەبوون لەكۆتايى سەدەى ھەژدەھەمدا ئەو نەماو زەوى و زارەكان كەوتنە ژۆر دەسەلاىى خاوەن مولكى تازەو. ئەو دەرەبەگانەى زەوى و زاريان پى درابوو بەرامبەر بەو ەى دانيان نابوو بە دەسەلاىىتى سولتاندا ھەولياندا بوو پەرە بەسنورى زەوى و زارەكانيان بەدەن و ژۆرجار دەسەلاىى سولتان لەناو سنورى ئەو دەرەبەگانەدا ھەر بەناو مابوو، ئەمىرو دەسەلاىىدارە كوردەكان تەنھا جۆرە ديارى يەكيان نارىو ەى سولتان يابۆ كارىە دەستە بلندەكان.

لەو پوھە (ب.ى. ئەفرىانوف) وتوويەتى : (كوردەكان بۆ ماو ەى سالاھەا توانىبويان خۆيان لە دەسەلاىىتى ئىزان و تورك رزگارىكەن و لە سەرەتاى سەدەى نۆزدەھەمدا بەشىكى ژۆرى كوردستان جۆرە سەرىەخۆيەكى تبادا بوو ەو ئەو ەى دابويان بە كارىە دەستانى دەولەت برىتى بوو لە دانى چەند بەرتىل و ديارى يەك لەگەل ناردنى چەكدا لە كاتى پىويستدا).

جلىلى دواى ئەو چوتە سەرياسى ھەلويستى ھەندى ئەو دەرەبەگانەى ئەو سەردەمەو ئامازەى بۆ كۆتەبەكەى (ى.ن. يەرزىن) كوردو ەو كەوتوويەتى لە سالاىى سىيەكانى سەدەى نۆزدەھەمدا دەرەبەگەكان ھەرىەكەيان شىو ە سەرىەخۆيەكى خۆيان ھەبو ە دەسەلاىى حكومەت لەناويانا ژۆركزو لاواز بوو (أ.ئو. بىتشتى) لەباسىكى ئەو رۆژانەدا وتوويەتى چەند گوندىكى سەرزەمىز كوردو ە دىويىتى دەرەبەگەكان لە گوندەكانيانا چەكدارى تاييەتى خۆيان ھەبو ە گوىيان نەداو ە فەرمانەكانى سولتان و ەى واشيان ھەبو ە باجىشى بە دەولەت نەداو ە ھەرىەكەيان بەئارەزووى خۆى جۆرە ياسايەكى بۆ كارويارى خۆى داناو ە گووى نەداو ە كارىە دەستانى حكومەت.

جلىلى لە باسەكەيدا دەريارەى كوردەكانى ئەو رۆژانە وتوويەتى: لەسەرەتاى سەدەى نۆزدەھەمەو ە سەروك ەشیرەتەكانى كورد ژۆريان لە كۆچەرىتتەو ە بوون بە نىشتەجى بووى زەوى و زارو دەرەبەگەكان بايەخيان داو ە بەكشت و كالۆ دەرەبەگى تازە جىگەى كۆنەكانيان گرتو ەو ە.

له ئاوه پراستی سه دهی نۆزده هه مدا حکومه تی عوسمانی یاسایه کی ده رکرد
به ناوی (تنظیمات) وه به پیتی ئه وه جۆری زهوی وزار وه کوو خواره وه
ده ستیشان کرابوون.

۱- زهوی وزاری تاییه تی (شخصی).

۲- زهوی وزاری میری.

۳- زهوی وزاری وه قف.

۴- ئه وه زهوی وزارانه ی بی خواهن بوون.

به پیتی شه رعبه تی ئاینی ئیسلام سولتان خۆی به خواهنی هه موو زهوی وزارێک
داناهو و پیاوه ئاینیه کانیش به هۆی زهوی وزاره کانی ئه وقافه وه نۆریان بووون
به ده ره به گو ده ستیان کړیو به کړینی مولکی تر له شاره کانا. به هۆی ئه وه ی
خواهنی زهوی وزاره بچوکه کان هه میشه له ژێر فشاری ده ره به گه کانا بوون، بۆیه
ئه وه یان لا با شتر بووه زهوی وزاره کانی خۆیان بفروشن به پیاوه ئاینیه کان و
نۆر جار هه ر ئه وه پیاوه ئاینیه نه زهوی وزاره کپراوه کانیا ن به کۆ ئه دابه وه به
خواهنه که ی پیشوویان به نرخیکی هه رزان و به وه خواهن زهوی وزاره بچوکه کان
خۆیان رزگار کړیووه له دانی باجی حکومه ت.

ئه م بارو نۆخ وه لۆیسته کیشه یه کی گه وری بۆ حکومه ت په یدا کړو سولتان
(عبدالمجید) بۆ چاره سه ر کړنی ئه وه فره مانئیکی ده رکرد که له میژو دا به (خط
شریف) ناسراوه که له رۆژی ۱۸۳۹/۱۱/۳ دا ده رچوه که ئه لێ:

((ماوه ی (۱۵۰) سالی رابوردو دا به هۆی هه ندی روودا وه نۆر که س له یاسای
پیرۆز لایان دا بوو، کړین و فروشتنی مولک و زهوی وزار بوو به هۆی بلا بوونه وه ی
برسیتی له بهر ئه وه ئه مانه ی خواره وه به پیویست زانرا جی به جی بکړیت.

۱- دا بین کړنی ژبا نی دانیش توانی ولات و پاراستنی خویان و مال و مولکیان.

۲- دانانی پڕۆژیه کی دروست و باش بۆ دانانی باج و کوکړنه وه ی له لایه ن

حکومه ته وه.

۳- ده ستیشان کړنی با شترین ریگا بۆ چو نیستی و مرگرتنی سه ر بازو ماوه ی

خزمه تیان له ناو سوپا دا.

به لām خط شریف ته نها بریتی بوو له بریارځکی سهر کاغه زو له زور شویندا به نارهنوی کار به دهستان لیک ده درایه وه. له و پوه وه له یاداشتځکی (فؤاد پاشا) دا له ۱۸۶۷/۴/۱۵ دا دان به وه دا نراوه خط شریف ته نها بڼ هتور کړنه وه ی خه لک ده رچو بوو کاری پی نه کرابوو، ته نها نه مه یان نه بی که ووتیووی :

(نه وانه ی موسولمان نین له ناو ولای عوسمانیدا له جیاتی نه وه ی که ناگیرین به سهر یاز، پیویسته باجځکی تاییه تی بدن به حکومت که پی و ترو له (بدل) و نه و بریاره بوو به هوی نوریونی جه وروسته م و نه مانی ناسایش و ترستیکی زوری خسته دلی خه لکه وه.

جلیلی نه لی: به و جوره کار گه یشته راده یه ک حکومت نه یده توانی باجی زه وی وزاره کان کړیکاته وه و بیگه یه نیته نه و راده یی به باجه کړکړ لوه کان کاروباری رڼانه ی ده وله تی پی بری به پتوه وه له گیزوی نه مه دا ده وله ته بڼگانه کان له ریگه ی بازگان و کومپانیاکانیا نه وه ده ستیان خسته ناو کاروباری ده وله تی عوسمانیه وه و به ناسانی به ره مه پیشه سازیه کانی خویانیان له ناو ولایا ده فروشت و که ره سه ی خاوی هه رزانیان به نرخځکی هه رزان ده کړی و ده یان نارد بڼ کارگه پیشه سازیه کانی خویان)).

ده ریاره ی نه ماره ته کانی کورد له باکوړی کوردستان دا گه لیک سهر چاوه به دوروریز باسیان کړدوه و ه ول نه ده ی کورته یه کی نه و سهر چاوانه له نه ماره ته کان دواون به پیی نه ماره ته کان باس بکه ین.

یه که م - نه ماره تی حکاری - هه کاری

نه ماره تی هه کاری وه کوو زوری ی سهر چاوه کان باسیان کړدوه و بایه خیان پیداه، یه کیک بووه له گه وره ترین نه ماره ته کانی باکوړی کوردستان و ه ول نه ده ی کورته یه کی نه و سهر چاوانه ده ریاره ی هه کاری به ینه پیش چاو. نوکتر جلیلی جلیل له لاپه ر/ ۱۲۱ ی کتبه که یدا سهر چاوه/ ۲۱ و تویه تی نه م نه ماره ته ولایتځکی شاخاوی یه خواوی گوماوی (وان) و (جوله میترگ — که ناوه کړنه که ی چوله میترگ بووه).

پایتهخت و شوپنی باره گای میری هه کاری بووه و (قه لای نیستابیل) له سه ر
 لووتکه په کی رۆژئاوای شاره که دا بووه و ناو شاره که چه ند مزگه وت و قوتا بخانه و
 ده زگای تیا دا بووه که میری کورد دوستی کردبوون. له زه مانی (ئاق
 قونیلو) هکانا بنه ماله ی سه رداری هه کاری ناوی (شامبۆ) بووه (ده ریا ره ی شه وه
 شه ره ف خانی بدلیسی له شه رفنامه دا له سه ر واتای کتییی (زه رفنامه) ی مولانا
 شرف الدین علی یزیدی شه وه ی نوویات کردۆته وه که میره کانی کورد و تیموری
 له نگیش سه رداریتی هه کاری یان کردبووه و له زه مانی (ئاق قونیلو) هکانا
 سه رکردایه تی میرنشینه که که وتوته ده ست سه روکه کانی (نومبلی) — که له
 زنجیره ی چواره می شه ماره ته کانا باسی شه ماره تی نومبلی ده که یین).

ده ریا ره ی شه وه ی شرفخان باسی کردبووه که تیموری له نگ سه رداریتی شه م
 شه ماره ته ی کردبووه، مارتن شان برونسون له لاپه ره / ۲۸۷ ی کتییبه که ییدا
 سه رچاوه / ۷۲ و توویه تی میرنشینی هه کاری ماوه په کی رۆژ له ژێر ده سه لاتی
 صفویه کانا بووه و هه روه گرو ناوچه په کی سه ر سنووری عوسمانی و صفوی
 هه ربولایان چاویان تی بریوه و به شیک ی رۆژ له ئاشوریش له م ناو شه ماره ته دابوون
 که به زمانی ئارامی ناوون و رۆژنکی گرنکیان هه بوه له شه ماره ته دا.

جلیلی له باسه که ییدا و توویه تی: به لام دانیش توانی هه کاری سه ریان بۆ
 دلگیر که زان دانه نواندوه و نوامیری (نومبلی) یان ده رکربووه که رۆژی شه و
 ده رکربنه پێکه وتی رۆژی شه مه بووه، هه ره بهر شه وه ش بووه سه رداری
 هه کاری که چۆته جینگ ی میری نومبلی به (شه نبۆ) ناو برلاه.

ده ریا ری شه و (شه نبۆ) په ی جلیلی باسی کردبووه، شه مین زه کی له به رگی
 بووه می سه رچاوه / ۳۲ دا شه مبه وشه په کی ئاشووری بووه، له بهر شه وه شه و میره
 ده بی ئاشووری بیته، به لام شه مین زه کی شه و بۆچوونه ی (بوکتۆر فریج) ی
 پووجه لکربۆته وه چونکه وشه ی (شه مه — شه نبه) به هیج جۆرێک وشه ی
 ئاشووری نه بووه شرفخانی بدلیسیش له شه ره فنامه دا له باسی شه میره کانی
 (کلس) دا هه روای بۆچوه که مه به ست رۆژی شه مه ی پێکه وتی ده رکربنی میری
 نومبلی بووه که وشه په کی کوردی به.

جلیلی ناماژهی بقی باسه‌که‌ی (ئی. سون) کربوه که به‌ووردی له بنه‌ماله‌ی
 هه‌کاری کۆلیوه‌ته‌وه‌وای بۆچوه نه‌وه‌کانی (هه‌ره‌یولبوک عوسمان) که
 متصرف و نوینه‌ی تیموری له‌نگ بوون له هه‌کاریدا له‌ناو کورده‌کانا واونه‌ته‌وه‌و
 له‌وایدا ناوناوی (میر)یان لێ نراوه‌و سه‌ردارێتی‌یان له‌ناوچه‌که‌دا هه‌تا سه‌ده‌ی
 نۆزده‌هه‌م درێژه‌ی کیشاوه.

سه‌رچاوه‌ رۆژه‌لا‌ئفا سه‌کانی سه‌ده‌کانی ناوه‌راستی لایان وابوووه‌ دانیش‌نوه
 کورده‌کانی هه‌کاری له‌ بنه‌رتا هه‌ر له‌یه‌کیتی عه‌شیره‌ته‌کانی هه‌کاری بوون و
 به‌واته‌ی (ئینسفورت) له‌وه‌ماره‌ته‌دا ناوی (٢٤)عه‌شیره‌ت هاتوه‌ که بریتی
 بوون له‌ : ته‌یاری، توبی - توبه، توخما، جه‌لاوی، بینبانیشی، نه‌لتووشی،
 نه‌رتوش، باشی - بازی، ساتی، ئوماری، جوله‌می‌رگی، جیلوو، دێر، سیلیانک،
 به‌رواری، مانیس، ناودی، هه‌سنان، ده‌پراشین، بوو روو رو، ئیلباک، شیمزین،
 شایات، برات سید ناوی).

جلیلی له‌ لاپه‌ره‌/١٢٢٠دا وتوویه‌تی رۆژه‌ی دانیش‌توانی ناوچه‌کانی ته‌یاری -
 تیاری، توبی، داپراشین ئاسووری بوون (لام وایه‌ جگه‌ له‌وانه‌ی جلیلی باسی
 کربوه‌ وه‌کوو: توخما، بازی، جیلوو هه‌ندیکی تریش ئاسووری بوون و
 هه‌ندیکی‌شیان ئه‌رمه‌نی بوون).

وه‌رگێتی کتێبه‌که‌ی جلیلی، دوکتۆر کاوس قه‌فتان له‌ په‌راوێزی لاپه‌ره‌/٢٠٦دا
 ده‌ریاره‌ی ئه‌و تیکه‌لا‌و بوونه‌ی کوردو ئه‌رمه‌نی و ئاسووری وتوویه‌تی: ئه‌و
 تیکه‌لا‌ویبوونه‌یان مانای ئه‌وه‌ بووه‌ هه‌تا ئه‌وکاته‌ی میسینیره‌کان به‌پاسپاردنه‌ی
 ده‌وله‌ته‌ ئیمپریالیزمه‌کان نه‌گه‌یشته‌بوونه‌ ئه‌و ناوچانه‌، هه‌موو دانیش‌توان بێ
 گێچه‌ل‌و ئاسایش له‌گه‌ڵ یه‌کتدا ژیاون و هیچ هه‌رایه‌ک له‌ناویانا نه‌بووه‌ له‌ نواییدا
 به‌هێزی ئه‌وانه‌وه‌ کێشه‌و هه‌را له‌نیوان کوردو ئه‌رمه‌نی و ئاسوریدا په‌یدا بووه‌.

جلیلی له‌ لاپه‌ره‌/١٢٢٠دا/سه‌رچاوه‌/٢١/ وتوویه‌تی هه‌رچه‌ند له‌ رۆژه‌لا‌تی
 ناوه‌راستدا له‌ سه‌ده‌کانی ناوه‌راستا رۆژگار میرو سه‌رده‌ره‌کان لا‌براون، به‌لام
 ده‌سه‌لا‌تی میری هه‌کاری له‌گۆژین نه‌ده‌هات و هه‌روه‌کوو خێری ما‌بووه‌وه‌و
 سولتانه‌کانی عوسمانی دانیان به‌وه‌دا نابوو میرنشینه‌کانی هه‌کاری پشتا‌و‌پشت

کاروباری ناوچه‌کانی خۆیان بیهن به پۆوه و له سهره‌تای سه‌ده‌ی نوژده هه‌مدا ده‌سه‌لانداریتی میری هه‌کاری ده‌سه‌لاتی هه‌بوو به‌سه‌ر ناوچه‌کانی ژێر ده‌ستی. به‌لام له‌به‌شی نوه‌می سه‌ده‌ی نوژده‌دا هیزه‌کانی تورک به‌سه‌روکایه‌تی والی (وان) په‌لاماری سه‌رداره‌ بجوکه‌کانی باکووری هه‌کاری داو له‌ ئه‌نجاما چهند قه‌لایه‌ک وێران کراو به‌گه‌ کورده‌ سه‌ریه‌خوکان خراوه‌ ژێر ده‌ستی عوسمانیه‌وه‌و میری هه‌کاری نه‌وه‌ی به‌هه‌ل زانی و توانی ئه‌و به‌گه‌ کوردانه‌ بۆلای خۆی راکێشی و بیانکا به‌لایه‌نگری خۆی و له‌سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی نوژده‌هه‌مه‌وه‌ ناوچه‌ی (میوکیوس - موکس) هاتبووه‌وه‌ ژێر سایه‌ی میری هه‌کاری که‌ جازان دانیان به‌ده‌سه‌لاتی میری (بو‌تان) دا نابوو.

ده‌ریاره‌ی په‌یه‌وندی کوردو ئهره‌من له‌و ئه‌ماره‌ته‌دا ئاماژه‌ی بۆ باسیکی (ئینجیجان) کردووه‌ که‌ وتویه‌تی کوردو ئهره‌من پێکه‌وه‌ نوستانه‌ ژیاونو کاروباری جه‌نگی (له‌شکرکێشی) به‌ده‌س (مه‌لیک)وه‌ بووه‌ (ئهره‌منیه‌کان به‌سه‌رکرده‌کانی خۆیان ووتوه‌ مه‌لیک). که‌له‌لایه‌ن ئهره‌منیه‌کانه‌وه‌ هه‌لده‌بژێراو ئه‌ویش کاروباری به‌ناوی میری هه‌کارییه‌وه‌ جی‌به‌جی ده‌کرد.

به‌وجۆره‌ ناوچه‌کانی نێوان گۆماوی ورمیه‌ - وان، سه‌روم به‌ده‌ست میری هه‌کاریه‌وه‌ بوو، به‌واتای چهند سه‌رچاوه‌یه‌ک میری هه‌کاری توانی نه‌وه‌ی هه‌بوو (٤٠)هه‌زار چه‌کدار کۆپکاته‌وه‌و ئێرانه‌کان هه‌ولێکی زۆریان دا‌بوو به‌لای خۆیان رابکێشن و بۆ ئه‌و مه‌به‌سته‌ سه‌رداری نازریایان که‌ نوێنه‌ری شای ئێران بووه‌وه‌ ته‌قه‌لایه‌کی زۆری دا‌بوو.

ساتیک عباس زاده‌ له‌گه‌ل رۆمه‌کانا که‌وته‌ شه‌په‌وه‌ ئێران هه‌ولی‌دا سوود له‌ جه‌نگاوه‌ره‌کانی هه‌کاری وه‌ریگری و بۆ ئه‌و مه‌به‌سته‌ چ به‌نارینی دیاری و ده‌م چه‌ورکرنه‌وه‌ هه‌تا پیلانگێرێان وه‌په‌شه‌ کردنیان به‌کارهێناو له‌ ئه‌نجامدا توانی ئه‌و عه‌شیره‌ته‌ گه‌وره‌یه‌ی له‌ناوچه‌ ده‌شتاییه‌کانا بوون به‌لای خۆیا رابکێشێت. عه‌شیره‌تی (به‌یلام) که‌ به‌ناوی قه‌لا سه‌خته‌که‌ی به‌یلامه‌وه‌ ناو‌نرابوو له‌ شاخی زاگرو‌سدا له‌لایه‌ن ئیسماعیل به‌گه‌وه‌ پشتگیری لێ ده‌کرا بۆ ئه‌وه‌ی سه‌ریه‌خۆی خۆی بپاریزێت و ئیسماعیل به‌گیش بۆ ئه‌وه‌ی خۆی له‌ میرنشینی هه‌کاری بپاریزێت خۆی خستبووه‌ ژێر سایه‌ی (شازاده‌ عباس میرزا).

عەشیرەتی بەیلام تەنها بەلێنی ئەوەی دابوو بەشازادە عباس لەکاتی شەپدا یارمەتی سەربازی بۆ بنێرتوو بە پێی واتە (گ.درو وێل) ئەو عەشیرەتە هێزێکی زۆریاش و نازای مەشق پێکراوی ناردبوو بۆ عباس میرزا کە بریتی بوو لە (۱۵) هەزار سواری پێچەک کران تا ئەو هێزە لە سنووردای بووین مووچەیان لە عباس میرزاوە وەرگرتوو.

بەرامبەر بەو هەلویستە ئیسماعیل بەگ، میری هەکاری بریاریدا سزای ئیسماعیل بەگ بدوو بەسەرکردایەتی (باباخانی) کۆپی هێزێکی ناردە سەرقلای بەیلام، بەلام میری هەکاری لەو شەپدا شکا لەسالی ۱۸۱۰داو بۆ چاوترساندنی ئەو میرە عباس ناغا هێزێکی بیست هەزار چەکداری کردە سەر میری هەکاری و میریش (۱۲) هەزار پیادە ئاسوری و دوو هەزار کوردی نامادەکرد بۆ پووبەر و بوونەوەی ئەو هێزو فارسیەکان شکان و گەپانە دابوو، بەلام دواي ئەو عباس میرزا توانی چەند عەشیرەتێکی سەر بەمیری هەکاری بکات بەلایەنگری خۆی و زۆری پێ ئەچوو (مصطفی پاشا)ش بوو بە دوستانە لایەنگری ئێران).

مارتن شان برونسون لە لاپەرە/ ۲۸۸ی کتێبەکیدە سەرچاوە/ ۷۲ باسی کتێشی نێوان تیموری لەنگ بەنگو میری هەکاری کردبوو لەسالی (۱۸۳۷) – لە کتێبەکی مارتین دا بەهەڵە نووسراوە/ ۱۲۸۷کە دیارە هەڵە چاپەمەنیە تیموری لەنگ بەلاماری ئەو ناوچەیە دابوو کە (میر عزالدین) فەرمانپەر وای ئەو ناوچە بوو و میر نەیتوانیبوو بەرگی هێرشەکی تیموری لەنگ بکەت و ماوەیەکی (نصردین) خزمی میر عزالدین لە قەڵا سەختەکی (وان) دا دژی تیموری لەنگ پاووستا بەلام خۆی نەگرتو شکاو بەرەنگار بوونەوەکی خامۆش کرا.

هەرچەند تیموری لەنگ بەناو هەکاری کردبوو بەولێکی ژێر دەسلاتی خۆی، بەلام دانی بەسەرکردایەتی عزالدیندا نابوو سامانەکی خۆی پێ بەخشێوە و ساتیک (شاروخ) کۆپی تیموری لەنگ لەشکری ناردە سەر (قرە یوسف) دامەزرێنەری دەولەتی (قرە قونیلو)، محمودی کۆپی عزالدین چوو لای گۆی پایەلێتی خۆی بۆ دەربەری و ئەویش خەلاتی کرد.

پاش ئەوەی (شوزون حسن) سەرکردە قەرە قونیلو تورکەکانی سەرەخۆی راسپارد (جولەمێرگ) پایتەختی هەکاری بگرن و خۆشی پەلاماری

شاره‌که‌ی دلو میری هه‌کاری کوژدا، نیت‌ر هیزه‌که‌ی هه‌کاری به‌رگه‌ی دوزمنی نه‌گرت و هه‌ریمه‌که‌که‌وتنه ژیر ده‌سه‌لاتی (دومبلی) به‌کان که تاقمیکه ده‌مارگرژی خه‌لکی ده‌ووی‌ری جزیره بوون و مه‌ل‌بندو ناوچه‌کانی هه‌کاری که‌وتنه ژیر ده‌سه‌لاتی نه‌وانه‌وه. مارتن فان برونسون له لاپه‌ره/ ۳۹۲ سه‌رچاوه/ ۷۲۳ داسی نه‌وه‌ی کردووه چۆن کیشی نیوان عوسمانی و صفویه‌کان له‌سه‌ر مه‌ل‌بندو سه‌ر سنوره‌کانی نیوان هه‌ردولایان کاریکی وای کرد گیانی دوزمنایه‌تی و پ‌قه‌به‌ریتی خانه‌واده‌کانی نه‌و ناوچانه په‌یدا ببیت و به‌کێک له کورپه‌کانی (مه‌لیک به‌گ) چوه‌پال شاه طهماسبی کوپی شاه ئیسماعیل و کوپیکه‌ی تری چوه دیاریکر بۆلای عوسمانیه‌کان و زه‌وی‌و‌زاریکی زۆدی له عوسمانیه‌کان ده‌ست گیر بوو.

نه‌مین زه‌کی له‌سه‌رچاوه/ ۳۲ له لاپه‌ره/ ۳۸۰ ده‌ریاره‌ی نه‌ماره‌تی هه‌کاری و نه‌و بنه‌ماله‌یه‌ی نه‌ماره‌ته‌که‌ی دروستکردبوو لای وایه بنه‌چه‌ی نه‌و خیزانه به‌ته‌واوی پوون نه‌بوته‌وه نه‌گه‌رچی له‌شه‌رفنامه‌دا و ترواره‌ باپیری نه‌و بنه‌ماله‌یه‌ ناوی (شمس‌الدین) بووه‌و، بۆ جاری دوهم نه‌ماره‌ته‌که‌ له‌لایه‌ن (أسد‌الدین گلابی) به‌وه‌ بووژن‌ترواره‌ته‌وه که به (زبین چنگ) ناسراو بووه‌و له‌دوای أسد‌الدین ملک عزالدین شیر - یزدان شیر فرمان‌په‌وایی نه‌وته‌ماره‌تی بۆ ماوه‌ی (۶۰) سال کردووه. (نهم عزالدین شیر جیاوازه له‌وه‌ی خیانه‌تی له‌ میرخان پاشای مامی کردبوو و هه‌کوو له شوپشه‌که‌ی بدرخاندا به‌دوو‌د‌ریژ داسی نه‌و خیانه‌ته ده‌که‌ین).

له‌دوای عزالدین شیر، (زاهد به‌گ) چۆته جینگه‌ی که به‌وه قایل بووه شاه ئیسماعیل پارێزگاری نه‌ماره‌ته‌که‌ی بۆ دوا‌ی نه‌و هه‌ردوو کورپه‌که‌ی که ناویان (ملک به‌گ) و (سید محمد بگ) بوون فرمان‌په‌واییان کردووه و پشتاو‌پشت هه‌تا سه‌ده‌ی نۆژده‌ی زاینی نه‌و ولاته‌یان بردوه به‌په‌روه پاش نه‌وه (زکریا به‌گ) (شیراهیم به‌گ) له (جۆله‌میزگ) و (ته‌لباق) دا له‌زه‌مانی شرفخانی بدلیسیدا (۱۰۰۵ ی کۆچی) حکومداریتیان کردووه. (وه‌رگێری کتێبه‌که‌ی نه‌مین زه‌کی محمد علی عونی و توو‌یه‌تی قه‌لا‌ی نه‌لباقی کۆن له ویلایه‌تی وانی ئیستای تورکیادا بووه‌و) و نورالله به‌گی حاکمی (بختان - لاموایه که مه‌به‌ستی بۆتان بووه) دوا حاکمی نه‌م نه‌ماره‌ته بووه.

نهمین زهکی له لاپهړه ۲۸۱/۱ سی کتیبه کېدا ناماژه ی بڼ بهرگی تړه می کتیبه کې (هامم ی میژوونوس کړنوه که وتوویه تی (عمادالدین) یه کیڅک بووه له میره کانی هه کاری له مسالی ۱۰۴۹ کچیدا له لایه ن هدری اعظمه وه (می عوسمانی) کوژاوه. نه ولایا چلبی له گه شته کېدا سرچاوه/ ۵۱ له باسی ناوچه ی هه کاریدا وتوویه تی میره کی هه میشو له کاتی ناشتیدا خاوه نی ده هزار چه کدار بووه به لام له کاتی شه ړدا له توانایدا بووه (۵۰) هه زار چه کدار ناماده بکا.

شرفنامه له لاپه‌ره/ ۱۳۷۹ د باسی نه‌میره کانی هه‌کاری کړدوه که وتویه‌تی به (شه‌نبی) ناسراوویون و ناوی نه‌و نه‌میرانه‌ی کړدوه که فه‌رمانه‌په‌وای نه‌ماره‌ته‌که بیون هه‌تا سالی ۱۰۰۵/ی کڅچی که سالی ته‌واو کړدنی نویسینی شرفنامه بیوه که بریتی بیون له : نه‌سدالدین کوپی گولاوی، عزالدین شیر کوپی نه‌سدالدین، زاهد کوپی عزالدین، مه‌لیک کوپی زاهد، سید محمد کوپی زاهد، زه‌ینه‌ل کوپی مه‌لیک به‌گه، زکریا کوپی زه‌ینه‌ل.

دوہم - نہمارہتی جزیرہ و فہرمانرواگانی

نه ماره‌تی جزيره يه کيک بووه له و نه ماره‌تانه‌ی کورد چ له پړوی سياسی و شوپشگيرپه‌وو چ له پړوی روشنبريه‌وه پولکسی نيجگار گه‌وره‌ی بينيوه . کۆنترين سه‌رچاوه‌يه که ده‌رياره‌ی نه‌م نه‌ماره‌ته‌ی نوسيبی شرفنامه‌ی شرفخانی بدليسيه‌که له لاپه‌ره /۷۵ وه‌رگيرپه‌روکه‌ی هه‌ژاردا به‌دورو درنژی باسی کرديووه له پيشه‌کی نه‌و باسه‌يدا وتويه‌تی:

((له وتاری هیژاو بایه خدارو به نرخ و سه نگینی باوه پ پیکراوانه وه له پوپه ره
نوسراوی ره نگینی کونه پیاوانه وه و امان بۆ ده رکه وتوو زنجیره ی بنه چهی
فه رمانه وایانی جزیره، سه ری ئه و سه ری به خالیدی کوپی وه لیدی هه والی
پیغه مبه ره وه به سه رواه)).

دەريارەي ئەو بۆچۈنەي شەرفخان لە شەرفنامەدا باسە گەرنەگەکانی (مەقدەمە ئابن خەلدون) دەهەينەتتە پيش چاۋكە بەئورو دريژ نمونەي چەندە شەيرەتەيكي باكوپي ئەفرىقاي هيناوەتەو كەبە درژ بنبە و بنبەچەي خۇيان برەوتەو سەرە شەيرەتەكانى عەرەبى عەرەبستان كەلە راستيدا هيج بەيوەندەكيان بە

پهگه زى عه ره به به وه نه به وه له دانیش توانى دیر زه مانى نه فریقا بوون و ته نها
 سه ركردنه كانیان بۆ سوودى خۆيان بۆ خو نژیکردنه وه له نیسلام پهگه زى خۆيان
 بریوتنه وه سه ره به به بۆ بۆگومان شرفخان نه وه ی له م باره وه وتویه تی له
 دهم وزمانى چهنده كه سیکه وه بیستوه كه ویستویانه خۆيان ببته وه سه ره به
 پاش نه وه ی ناینى نیسلام له و ناوچانه دا بلاویوتنه وه و ناماژه ی بۆ هیچ جۆره
 به لگه و سه رچاوه یه کیش نه کردوه .

ده ریاره ی نه و بۆچوونه ی شرفخان، ماموستا جمیل رۆژه یانى له په رلوئزى
 لا په ر/ ۲۷۲ شرفنامه ی چاپکراوه که ی هه ژار كه چهنده سه رنجیکى رۆژه یانى
 تیا دایه وتویه تی :

((نه م چیرۆكه ی شرفخان باسى کردوه نرۆیه و هیچی به سه ره هیچه وه نه یه
 چونكه خالیدی کوپى ولید نه کو ته نها هه ر کوپى نه به وه به لگو هیچ نه وه یه کی لی
 نه که وتوته وه و ته نانه ت كه مرپوه میراتگریشى نه به وه هه رچی مولگ ومالیکى
 که له (مدینه) دا هه به وه (عبدالله سه لمه ی کوپى عبدالله) ده ستى به سه را گرتوه
 (که له نه وه ی نه و نه به وه).

لام وایه نه و هۆزه ی نه مەیان بۆ خۆیان هه لبه ستوه پاشماوه ی (خلدی -
 هلدی) یه كانن كه له باوو باپیریانه وه كورد بوون و نه مه ش به وه دا ده رده كه وئ
 تانه م بوایه ش له سه ره ناینى (یزدی - یه زدانى) مابوون و له وه ش نه چئ سه ره ك
 هۆزى پيشوویان ناوى خالده بووه و له به ره نه وه ی خالیدی کوپى ولیدیان له لا
 کوپیکى نازا بووه و لایان وابوو نه گه ر خۆيان ببه نه وه سه ره نه و ئیتر به وه
 ده بوون به نه جیب زاده .

له په رلوئزى لا په ر/ ۱۸ ی پيشه كیه که ی وه رگێرپانه که ی هه ژاردا وتراوه كه
 وه رگێر (هه ژار) كاتى خۆى ماموستای شیخ عومهرى وجدى كه كاتى خۆى
 ماموستای (رواق الاكراد) بووه له جامیعه ی نه زه ره بیستویه تی نه و بنه ماله یه هیچ
 جۆره پتوه ندیه کیان به خالیدی کوپى ولیده وه نه به وه .

شرفنامه له باسى شارى (جزیره) دا وتویه تی : ((شارى جزیره له كه نارى
 رویارى دجله دا دروست کراوه، ساتى خۆى سوپای نیسلام به سه ركردایه تی (نه بو

موسیٰ نه شعەر) و (سعد عیاضی کوپی عوسمان) به بی شه پ ده ستیان به سهر نه و
شاره دا گرتوه و باجو سهرانه یان له خه لک سه ندوه .

یه که م سهره ریگ که له سهر ته ختی فرمانپه وایی جزیره دانیشتموه ناوی
سلیمان کوپی خالد بووه که سهرده میگ نه و خانه دانه خاوه ن پایه یه چوو بوونه
سهر پچه ی ثانی یزیده کان و پشتیان به په وشتی نه وانه وه دابوو له گومراییدا
ده سووپانه وه به لآم له نواییدا خوا خستنی وه سهر ریگه ی راست و بوون به سونی
مه زه ب (نه مه ش دویاره به لگه یه کی تره که نه و بنه ماله یه په یوه ندی یان به
خالیدی کوپی ولیده وه نه بووه).

فرمانپه وایانی جزیره که به (عزیزان) ناوده بران، میر عبدالعزیزو له نوای
خو ی هردوو کوپه که ی (سیف الدین) و (میر مجدالدین) فرمانپه واییان کردووه و
نوای نه وانیش پشتاو پشت نه و بنه ماله یه میرایه تی ناوچه که یان کردووه .

له زه مانی (میر بدریگ) دا میر محمدی کوپی بوو به فرمانپه وایه کی سهریه خو
له جزیره ویوتاندا و بق ماوه ی حوت سال به بی دهردی سهری فرمانپه وایی
کردووه و له نیوانی ۱۸۶۱ ی کوچی نه و له شکره ی سولتان مراد به سهر کردایه تی
مصطفی پاشای دوهم ناردبووی بق (شیروان) و (گورجستان) له و شه پرده دا نه و
میر محمده به شداری کردووه .

شرفنامه له لاپه ره / ۷۹۸ د ناوی فرمانپه واکانی جزیره ی باسکردووه تا نه و
کاته ی له سالی ۱۰۰۵ ی کوچیدا باسه که ته و او کراوه که بریتین له: سلیمان کوپی
خالد، میر سیف الدین کوپی عبدالعزیز، عیسا کوپی مجدالدین، به درالدین کوپی
عیسا، میر ئابدال کوپی میر بدر، عزالدین کوپی ئابدال، ئابدال کوپی عزالدین،
ئبراهیم کوپی ئابدال، میر شرف کوپی ئبراهیم، میر بدر کوپی ئبراهیم، کاک
محمد کوپی ئبراهیم، شرف کوپی بدر، شاه علی کوپی بدر، بدر کوپی شاه علی،
محمد کوپی بدر، سولتان کوپی میر محمد، ناصر کوپی شاه علی، عزیز کوپی کاک
محمد، محمد کوپی خان نه بدال.

وانیاره شرفخانی بدلیسی له باسی نه میره کانی جزیره دا که ناوی برتون
نه مانه ی هره کوو میرنشینیکی ناوچه یی حسابکردون و له لاپه ره / ۴۰ ی
وه رگپړانه که ی هه ژاردا ناماژه ی بق فرمانپه وایه کی تر کردووه که ناوی

ئەحمەدى كوپى مروان بوو (لام وايە لەو ناچى ئەم فەرمانپەر وايە لە بنەمالەى
عزیزان بوويىت كە شرفخان لە شرفنامەدا وتوويەتى:

((يەكەمىن كوردىك لە ولاتى ديارىگرو جزيرەدا لەسەر تەختى
فەرمانپەر وايەكى سەرەخۆ دانىشتووە بە پادشاھ ناويانگى دەرکردبوو
(ئەحمەدى كوپى مروان)بوو لە حكومەتەكى لەسەر داروپەرديووى حكومەتى
لە يەك ھەلەشاوى (نۆستەكى) دامەزراوە كە حكومەتى نۆستەكى لەكاتى خۆيدا
لە سالى ۲۲۱/ى كۆچى بەرامبەر ۹۳۱ دامەزراوە (دەريارەى ئەو حكومەتى
نۆستەكىە لەباسى سلجوقىەكانا ئاماژەمان بۆ كىتیبەكى عبد الرقيب يوسف
كردبوو كە وتوويەتى حكومەتى نۆستەكى لە نىوان سالاتى ۴۷۶ — ۴۷۸ دا
لەلايەن سلجوقىەكانە ھەلەناو براو (بەرامبەر بە سالى ۱۰۸۲ — ۱۰۸۵/ى زابىن).
دەسلاتى ئەحمەدى كوپى مروان لە زەمانى (القادر بالله)ى خليفەى
عباسىدا گەيشتبوو چلە پۆپەى و خليفە نازناوى (نصرالله)ى بەخشىبو بە
ئەحمەدى كوپى مروان.

مئزر الموصلى لە كىتیبەكەيدا سەرچاوە/ ۲۵ وتوويەتى (ئەمارەتى جزيرە و
بۆتان كۆنترين و بە ناويانگترين ئەمارەتى كورد بوو لە جزيرەى ابن عمردا
(بۆتان وجولە مێرگ) لە كەنارى رويارى دىجلەدا كە ئەو ناوچە بە شويىنى پەگەزى
نێزىنى كورد بوو.

لەواى مردنى دامەزىنەرەكەى كە (سليمان خالد)بوو سى كوپى ھەبوو :
مير العزيز، مير حاجى بدر، مير عبدال — ئابدال و ئەو سى براپە ولاتەكەيان
كردبوو بە سى بەشەو و ولاتەكەى كەوتوتە ژێر دەسلاتى سى بنەمالە كە برىتى
بوون لە (العزيز، حاجى بدر، عبدالله) بەلام لەوايىدا ھەرسىكيان لە ناو خويانا
تێكچوون و بەگژ يەكترا چون و (عزىزى) يەكان بەسەر لاكانى تردا سەرکەوتن و
ئەمارەتەكە لە ژێر دەسلاتى مير عبدالعزيزدا مايەو ھەتا ناوھەراستى سەدەى
نۆزدە كە بە شكاني شۆرشەكەى بدرخان بەگى كوپى عبدالخالق بەگى عزىزى
لە سالى ۱۸۴۷ دا کوتايى بەم ئەمارەتە ھێنراو بنەمالەى بدرخان بەسەر ولاتانى
دەرھەدا پەرشو بلاويوونەو)).

له کوتایی باسی ئەم ئەمارەتەدا کورتەیهکی ئەو باسە دورو نرێژە ی نوکتۆر
جلیلی له کتێبه کەیدا سەرچاوه / ٢١ تهخهینه بهرچاو که له لاپه ره / ١٢٦ دا
وتووێهتی:

میرنشینی جزیره پایتهخته که ی شاری (جزیره) بووه که پلهیهکی زۆر
گهروه ی هه بوه له میژووی نه تهوهیی و روشنبیری کوردا.

میرنشینه که کهوتبووه رۆژئاوای میرنشینی ههکاری و بادینان و له شرفنامه دا
باسی نازایهتی و چاو نه ترسیی کوردی ئەم ناوچهیه ی کردووه که نازناوی
(بۆتان) له عه شیرهتی ناودارو به دهسه لاتی کورده وه بووه و شرفنامه باسی
شۆپه سوارانی بۆتانی کردووه که ناماده بووه سهرومالی بدا بۆ کرپنی چهکی
باش و گرانبه هاو جبه خانه و لاخی ره سه نی عه ره بی و شیری میصری و خه نجه ری
دمشقی و له کاتی شه پدا هه ره کوو شووه و دیوارێکی قایم به رامبه ر نوژمن
وه ستاون و خۆیان به دهسته وه نه داوه که به مه له هه موو دانیشتوانی تری
کوردستان جیا ده کرانه وه.

بیجگه له عه شیرهتی بۆتان چه ند عه شیره تیکی تریش له ژێر سایه و ده سه لاتی
میری بۆتанда بووه وه کوو: پلێکان، بومبلی، نووکی، مه حمودی، شیخ تارانی،
ماساکی، په شک، والان، بلاستووران، شیروپان، نوو تووران، بۆتان بریتی
بووه له چوار ناوچه که ده وری شاری جزیره یان دابوو، هه ر ناوچه یه خاوه نی
مه رکه ز وه لای خۆی بووه. له ناوچه ی بۆتанда ژماره یه کی که م ئه رمه نی و
ئاسوری و عه ره بو کریستیان هه بوه که به زۆری له ناوچه کانی (حه یتام) و
(شاخ) دا ده ژیان. بۆتان له رۆژانی دێرینیدا میسو پۆتامای له ئه رمه نیا جیا
کرپۆته وه و بنه ماله ی عزیزانی کوو نه وه کانی فه رمانپه وای میرنشینی بۆتان
بوون (ئه مین زه کی و ژماره یه ک له نوسه رانی تر ووشه ی عزیزان ده به نه وه سه ر
یه کێک له دامه زڕینه رانی میرنشینی بۆتان که عبدالعزیزی کوپی خالده ی خه لکی
جزیره بووه).

جلیلی له باسه کەیدا ئەلی: به واتە ی کامران بدرخان، ئەم بنه ماله یه — عزیزان
له ناوی گوندێکی بچووک وه هاتوو که ناوی ئەزیزان بووه له نزیک شاری جزیره

(که نه می بدرخان له گه ل سەرچاوه کانی تر دا یه ک ناگریته وه که وتویانه به ناوی عبدالعزیزی کوپی سلیمان وه بووه).

جلیلی له باسه که یدا باسی گرنگی شاری جزیره ی کربوه که مزگه وتو که نیسه و گه رمای تیا دا بووه و شویتی بازرگانی و پیشه سازیه کی گه رم بووه و بازرگانه کان مالی بازرگانی خویان به که له ک ناردوه بۆ موصل و بغداد و بصره و ههروه کوو (ئینجیجیان) باسی کربوه سهرداری جزیره سوودیکی تۆری له هه لگه وتی شویتی شاره که ده ست گیربوه که که وتبووه سهره پنگای کاروانه کانی نۆوان به غداد و نهسته مبول و کاروانه کان له ریکا یانا ناچار بون باج (وه کوو ترانسیت) بدن به رامبه ر به په پینه وه یان له و پرده ی له سهر رویاری بجله دا دروستکرا بوو که له پنگه وه لکانی چهند به له میك به سیم ئاماده کرابوو.

جلیلی له په راویتی لاپه ره / ۲۰۰۰ دا باسی پردیکی تری کربوه که (باروناک به گ نیرووخان) باسی کربوه که کاتی خۆی سهری له وشاره داوه و نه و پرده ی دیوه له داروته خته دروستکراوه و به شه و نه و پرده به رزکراوه ته وه (دیاره بۆ نه وه ی به له می ناو ئاوه کان له و شوینانه وه تته پر بکه ن).

شاری جزیره به شووره یه که ده وه دراوه و بورجی گه وه له سهر شوهره که هه بووه و کاتیک رشید پاشای عوسمانی هیژشی بردوته سهر کورده کانی شاری جزیره نه و شووره یه ی پوو خاندوه. له باکووری شاره که دا قه لایه کی سهخت له سهر تاشه به رد دروستکرا بوو چوو بوو به ئاسمانا (قه لای فینک) رۆژانی پر له مه ترسی سهرداری بۆتان خۆی له و قه لایه دا حه شار دلوه.

جلیلی باسی کۆنفیدرالیه کی عه شیره تی (میلی) کربوه که دراوسیتی بۆتان بووه له سنجاقی ماردیندا و (ادیاره جلیلی په یوه ندی نۆوان میرنشینی جزیره و بۆتان و میلیه کانی به جۆره فیدرالیه ک حساب کربوه). تیمور پاشای سه رۆکی عه شیره تی میلی ده ستیکی بالای هه بوه له به رتۆه بردنی کارویاری سیاسی ماردین و ده ورپه ره که یو هه رچهند ژماره ی نه و عه ره بو و تورکانه ی له ناوچه کانی سهر به عه شیره تی میلی که م نه بوو به لام میلیه کان ده سه لات و توانا و هیژتیکی ئاشکرای جه نگیان هه بوه و توانی بویان ده ست به سهر ناوچه که دا

بگرنو سه‌رۆکی ناوچه‌کانی درلوسی میلی حسابیان بۆ هیزو ده‌سه‌لاتی تیمور پاشا کردووه.

عوسمانیه‌کان چاویان له‌وه بووه ده‌سه‌لاتی تیمور پاشا کزو لاواز بکه‌نو بۆ ئه‌وه له‌سالی ۱۷۹۱دا سلیمان پاشای والی عوسمانی له بغدادو به‌ره‌زامه‌ندی سولتانی نه‌سته‌مبول به‌له‌شکرێکی گه‌وره‌وه به‌ره‌و پووی عه‌شیره‌تی میلی که‌وته پێ‌و له‌ موصلدا هیزێکی (۲۰)ه‌زار که‌سی له‌و عه‌شیره‌ته‌ کوردانه‌ کۆ کرده‌وه که به‌ده‌نگیه‌وه چوو‌بوون و له‌وانه‌ بوون، باره‌ها هه‌والی زه‌بروزه‌نگی تیمور پاشایان بیستبوو، والی حلبیش (کوسه‌ معطف پاشا) له‌گه‌ل رشید زاده عمر پاشای والی (ملاطیه) چوونه‌ پال هیزه‌که‌ی سلیمان پاشای والی بغدادو له‌و پوو به‌پوویونه‌وه‌یه‌دا تیمور پاشا به‌رگه‌ی نه‌گرت و قه‌لاکه‌ی خۆی به‌جیه‌شت و روویکرده‌ حلب و سلیمان پاشا بێ به‌زه‌بیانه‌ و دلره‌قانه‌ ده‌ستی کرد به‌کوشتا‌ر له‌ناو (میلی) به‌کاناو ژماره‌یه‌کی زۆری لی کوشتن و به‌دیل گرتن و ئه‌وانه‌ش که میلی نه‌بوون و لایه‌نگری تیمورپاشا بوون له‌ سزای والی زرگاریان نه‌بوو.

سلیمان پاشا دوا‌ی ئه‌و کوشتا‌ره ئیبراهیم پاشای برای تیمور پاشای کرد به‌سه‌رداری هه‌موو میلی‌یه‌کان (بیگومان ئه‌بی ئیبراهیم پاشای برای تیمور پاشا به‌نه‌هینی یا به‌ ناشکرا له‌گه‌ل والیی عوسمانیدا بووه‌ و دژی براکه‌ی خۆی بوویت بو‌یه‌ کراوه به‌ سه‌رداری میلی دوا‌ی ئه‌و هه‌موو کوشتا‌ره‌ش).

عوسمانیه‌کان له‌ دوا‌یدا له‌سالی ۱۸۰۰دا تیمورپاشایان له‌خۆیان نزیک کرده‌وه و کردیان به‌والی (ره‌قه‌به) و له‌سالی ۱۸۰۲دا کرا به‌والی (سیواس) و پاش ئه‌وه ئه‌یوب به‌گ کرا به‌ سه‌رداری میلی).

ده‌ریاره‌ی کێشه‌ی میلی‌یه‌کان و عوسمانیه‌کان، ئه‌مێن زه‌کی له‌کتیبه‌که‌یدا سه‌رچاوه‌ ۳۲/باسی لی هاتوویی وریایی و زیره‌کیتی ئه‌یوب به‌گی کردووه که‌چون به‌وپه‌ پێ لی هاتوویی‌وه‌ و به‌شیوه‌یه‌کی زانایانه‌ توانی‌بووی خۆی به‌هیز بکاو دوور له‌ ده‌سه‌لاتی کاریه‌ده‌ستانی عوسمانی توانی‌بووی فه‌رمانه‌وه‌اییه‌که‌ی خۆی بیات به‌پێوه که‌ ئه‌مه ده‌سی نه‌دابوو بۆ عوسمانیه‌کان بۆیه هیزتیکیان نارده‌ سه‌ری و ئه‌یوب به‌گ گیرلو له‌ قه‌لای دیاریکرده‌ زیندان کراو له‌ جیاتی ئه‌و (تیمای) به‌گی کوپه‌زای تیموریان له‌ جێگه‌ی ئه‌یوب به‌گ دانرا.

جلیلی له لاپهړه/۱۳۰ ی کتیبه کېدا باسی شه وی کړدوه چوڼ والیبه کانی
عوسمانی دهستان کړدېو به خو شکر دنی ناگری دویبه رهی له نیتوان میره کانی
کورد او به گز به کتریا نا ده کړدول له نه جامدا میرنشینه کانی بابان و بقتان له پیش
همه مویانه وه ده لاقه یان تی گوت.
سیاهم - نه ماره تی بدلیس (به تلیس)

ده ریاره ی سهره تاي نه ماره تی بدلیس، هه روه کوو له ولیا چلی له
لاپهړه/۱۰۳ ی کتیبه کېدا سرچاوه/۵۱ ناماژي بۆ زه مانی نه سکندره ی نو
القرنین کړدوه که چوڼ ره فتاری له گیل بدلیس دا کړدوه (که دیاره
فرمانپره وای نه و ژوانه بدلیس بووه) و نه ولیا چلی له گه شته کېدا و توو یه تی:
(نه وانه ی ده ریاره ی روم و عه جم نویویانه، هه روه کوو مقدسی و سولتان
شرف الدینی خاوه نی شرفنامه (مه به ست شرفخانه) و توویانه و باسیان کړدوه،
نه سکندره نو زیاده گوشتی له ملاولای سهریه وه ده رچو بوو که وه کوو
جوزیک شاخ و ابوون له بهر شه پئی و تراوه نه سکندره ی نو القرنین، به لام
هندیکی تر لایان و ابووه هه موو (۴۲) سالیکی نه وسه رده مه بریتی بووه له
قهرنیک (سه ده یه ک) له بهر شه نه سکندر ماوه ی (۶۴) سال فرمانپره وایی
کړدوه که بریتی بووه له دوچار (۴۲) سال بویه پئی و تراوه نو القرنین (نه مه
مانای شه ویه دوا ی مردنی که ۶۴ ساله که ی ته و او کړدوه نه وسه پئی و تراوه نو
القرنین).

ساتیک نه سکندر شاری (بدلیس) ده گریټ بانگ نه کا: ناده ی بدلیسی توکه رم
(خزمه تکارم) بۆ بانگ بگه نو ساتیک بدلیس نه چپته لای نه سکندر پئی نه لی:
توکه ره دلسوزه که م (دیاره نه سکندر که بدلیسی گرتوه، بدلیس به گزیا
نه چووه بویه به دلسوزه که ی ناوی بریوه)، له مال له پاره چه ند هه زار کیسه ت
پتویسته خه رچی بکه بۆ شه وی له م شوینه دا قه لایه کی وا سهخت دروست بکه ی
به مهرچیک ساتیک له وسه روه ده که پیمه وه بۆ ئیره به هه موو هینو توانای
خومه وه نه توانم نه و قه لایه دلگیر بگه م.

بدلیسیش له سهر شه فرمانه ی نه سکندر (که له ۸۸۲ سال پیش هاتنی
پیغه مبه ری نیسلام مربوه) قه لاگه دروست ده کاو دوا ی شه وی نه سکندر له

شەپى (چەماپوور) دەگرتتەو، گەمارۆى ئو قەلایە ئەدا كە بدلیس لەسەر خواستى ئەسكەندەر دروستى كرىبوو، هەرچەند هەول ئەدا قەلاگەى بۆ داگیر ناكړت و دوا له بدلیس دەكا له قەلاگە بچیتە دەرەو، بەلام بدلیس گوئ ناداتە داخوازیكەو ئەسكەندەر لای وائەبى بدلیس بەراستى لایى یاخى بوو،و شەبە یخوون بە هەموو هیژەكە یەو، پەلامارى قەلاگە ئەدا بەلام تەقەلاگەى بى سوود ئەبى و نامە یەك دەنیرى بۆ بدلیسى نەگەر له قەلاگە بچیتە دەرەو، له یاخى بوونەكەى خوش دەبى، بەلام بدلیس دویارە گوئ ناداتى و له قەلاگە یەو، بە مەنجه نىق بەردەبیتە گیانى له شكەرەكەى ئەسكەندرو ژمارە یەكی زۆریان لى دەكوژیت و ئەم هەرلەو بەزمە (٤٠) رۆژ دەخایەنى و لەدواى ئەو بدلیس بەخۆى و شەپكەرەكانیەو له قەلاگە دەچیتە دەرەو، و کلیلەكانى قەلاگە دەخاتە سەر قاپىكى زۆرو دەبیاتە بەردەمى ئەسكندرو كړنوشى بۆ دەباو بە ئەسكندر ئەلى قوریان تۆ لەبیرت نایە خۆت فەرمووت قەلایەكی وا دروست بكەم خۆشت نەتوانى بیگری؟ ئەسكەندەر لایى خوش دەبى و فەرمانرەوایەتى قەلاگە و ناوچەكە ئەداتە دەس بدلیس و ئەولیا چلبى له یاداشتەكەیدا ئەلى: بەوجۆرە ووشەى بدلیس بەهەلە كراو، بە بەتلیس (لەرستیدا گوپىنى پیتی (د) لەلایەن توركەكانەو بۆ پیتی (ت) شتىكى ئاساییەو محمد ئەكەن بە مەمەت).

بە پیتی ئەو باسەى چلبى دەبى ئەو بەدلیسە باپیرە گەورەى بدلیسییەكانى دواى بوو، كە مەلا ئیدرىسى بدلیسى و شرفخانى بدلیسى دوورنیه لەو بنەچەیه بووین.

شرفخانى بدلیس لە شرفنامەدا، لاپەرە/ ٧٢٨ى سەرچاوه/ ٧٥دا بە دورو درۆزى باسى كێشەى نۆوان میرى بدلیس و میر ئیبراھیمی كرىو، كە بوو بەهۆى ئەو، ئەمارەتەكە لەناو چوو، بە دورو درۆز باسى ئەو كێشە یەى بەم جۆرەى خوارەو، كرىو،و لە شرفنامەدا كە وتوویەتى:

((ساتیک باوکی ئیبراھیم دەمرى، ئەگەرچى ئیبراھیم ئەو كاتە مندالیش بوو، بەلام دەكړت بە جى نشینی باوکی و کارویاریش دەدریتە دەست عبدالرحمن ئاغای قوالیس و چەند ئاغایەكی (رۆژەكی) بەرلەو (میرشرف) لە زەمانى (میر شامحمد) دا ناوچەى مووشى پى سپێردرابوو، پاش ماو، یەك ئیبراھیم بەیارمەتى

عبدالرحمن ناغا پیلانیک سازدهکا که میر شرف بانگ بگریخت بق بدلیس و لهوی
چاوی هه لگرتی و بق نهو مه بهسته نیبراهیم نامه یه که دهنری بق میر شرف الدین
که بچیت بق بدلیس بق چهند رۆژیک دیدنی بکا، به لام میر شرف ناچیت و
نیبراهیم له پقی نهو له شکر دهنریته سری. به لام پیاو ماقولانی رۆژه کی
دهن به لایه نگری میر شرف الدین و نیبراهیم له وشه په دا ده شک و نیبراهیم
ده گبری و حوت سال له قه لای بدلیس دا ده مینیتته وه.

له نوای ماوه یه که شاه ئیسماعیل صفوی میر شرف ده گرت و ده یخاته
به ندیخانه ی تهو ریزه وه و هیزیک به سه رکردایه تی (چاپان سولتان ئیستاجلو)
ده نیرته سه ر بدلیس و ده وری قه لاکه ده دا بق ماوه ی دوسال و نیبراهیم (که
دیاره نوای به ریوونی چوته جیگه ی میر شرف) نه ی توانیبوو به رگه ی قزلباشه کان
بگریخت (مه به ست هیزه که ی جاپان سولتان ئیستاجلو بووه).

شرفنامه له لاپه ره / ۷۴۷ دا باسی نه وه ی کردووه له نوایدا میر شرف (دیاره
نه وکاته بووه له زندانی تهو ریز زنگاری بووه) به هاوکاری چهند میریکی کورد
ده وری قه لای بدلیس ده دلو قزلباشه کان ناچار ده کرفن بگه پینه وه بق ئیران پاش
نه وه ی (میر محمدی شیر وه می) ده سه ته به ری نه وه بووه مال و مندالی
قزلباشه کان بیاریزین له کاتی گه پانه وه یانا و ئیر له وساوو پاراستنی نهو سنورانه
له لایه ن سولتانه کانی عوسمانیه وه سپێردا به میر شرف و کاره که ی خۆی
به باشی به جی هینا.

شرفنامه نوای نه وه له وه دلووه چۆن میر شرف الدین بووه به (شرفخان) و له
لاپه ره / ۷۶۴ دا باسی قه لای (نوختومار) ی کردووه (نهو نوختومار ده نیرکی
به ناویانگی تیا بووه به ناوی دیری نوختومار که له سترانه به ناویانگه که ی
مطران و دا که باسی مریم و علی قول ناغایی تیا دا کرلوه).

شرفنامه ئه لی: پاش نه وه ی (شرفخان) له (تاتیکی) دا شه هید ده گریخت،
هۆزی رۆژه کی ده چن به نوای (میر شمس الدین) دلو ده یکه ن به فه رمانپه وای
خۆیان له بدلیس.

له کوتایی ئه م باسه ی شرفخانی بدلیس که له شرفنامه دا باسی ئه ماره تی
بدلیسی کردووه، ده چینه سه ر نهو باسه ی شرفخان خۆی ده رباره ی

فرمانبره‌وای خوی کردووه که له پێشدا له خزمه‌تی شا‌کانی ئی‌راندای بووه و له دوا‌یدا له‌گه‌ڵ ئی‌رانی‌ه‌کانا تێک‌چوه ئی‌تر به‌پیتی فره‌مانی سول‌تان مراد‌خانی عوسمانی گه‌راوه‌ته‌وه بۆ‌لای عوسمانی‌ه‌کان.

((باوکی پایه به‌رزو گه‌وره‌م له‌ سالی ٩٦١ی کۆچیدا خۆی له‌ خزمه‌ت (مه‌به‌ستی شای ئی‌ران بووه) نوور‌خسته‌وه و کونج نشینی بۆ خۆی مه‌لبه‌زلاریو پاش ئه‌وه هه‌ژنی (رۆژه‌کی) پوه‌یان له (شا توماسب — که مه‌به‌ستی شاه طهماسب) نا من به‌ سه‌روک دابنه‌ژیم و پادشاه له‌ سه‌ر تکای ئه‌وان هه‌رچه‌ند من ته‌مه‌نم (١٢) سال بوو، پله‌ی (میری‌تی) به‌ من دراو (سالیان) و (محمود ئاباد) یشم پی به‌ خشرا له‌ ناوچه‌ی شیروان و له‌ ماوه‌ی سی سالداو له‌ ناوه‌دا مامه‌وه و محمد به‌گی خالووم که حاکمی همدان بوو کچی‌کی خۆی لێ ماره کردم و پاش ماوه‌یه‌ک وایان له‌ شا گه‌یاندبوو من و قه‌لباشه‌کان نیازمان وایه (سول‌تان حسینی میرزا)ی برای شا بکه‌ینه شا، قه‌لباشه‌کانی سزا داو منیشی کرد به‌ لی‌په‌رسراوی (نه‌خچوان) بۆ ئه‌وه‌ی نوورم ب‌خاته‌وه و که چومه نه‌خچوان و سالتیکو چوار مانگ مامه‌وه نامه‌یه‌کی میری میرانی (وان) که زه‌ینه‌ل به‌گی مه‌کاری بوو له‌گه‌ڵ نامه‌یه‌کی حسن به‌گی محمودیم پی گه‌یشت و مژده‌ی ئه‌وه‌یان دامی سول‌تان مراد خان فره‌مانی بۆ ده‌رکردم بۆ فره‌مانه‌وایه‌تی بدلیس و منیش شه‌شهم رۆژی شه‌شه‌لانی سالی ٩٨٦ی کۆچی به‌رامبه‌ر ١٥٧٥ زایین له‌گه‌ڵ (٤٠٠) که‌سی هاو‌پیم که (٢٠٠) که‌سیان رۆژه‌کی بوون له‌ نه‌خچوانه‌وه به‌ یارمه‌تی و کۆمه‌کی میرومه‌زنانی کوردستان گه‌یشتمه‌ شاری (وان) و له‌وێ خه‌سره‌و پاشام بینی و پێشوازی لێ کردم و خه‌لاتی فره‌مانه‌وایی که بریتی بووه له‌ شیریکی زێڕین و ده‌رم گرت).

پاش ئه‌وه شرفخان وه‌کو له‌ شرفنامه‌دا با‌سی کردووه که وتویه‌تی:

((بۆ ماوه‌ی ده‌سالی بی پسانه‌وه له‌ زۆریه‌ی هه‌ژو شه‌ره‌کانی سول‌تاندای هاو‌کاریم کردووه و هیچ میرومه‌رنه‌وایه‌کی تر به‌ گوێه‌ری من له‌ پێش نه‌بووه، ئیمه‌ڕ که سالی ١٠٠٥ی کۆچی به‌ سایه‌ی شای سایه‌ چه‌ورو گه‌وره (أبو المظفر - سول‌تان محمدخان) فره‌مانه‌وایی چه‌ند ساله له‌ ده‌ستی مندایه‌).

شرفخانی بدلیسی له شرفنامه دا به دوردریژی باسی چه ند میریکی بدلیسی کردووه که بریتی بوون له مه لیک نه شرف، شرف کوپی ضیاء الدین، شمس الدین کوپی شرفخان، شرف کوپی شمس الدین، میر ئیبراهیم کوپی حاجی محمد. چوارهم : نه ماره تی (دنبلی - دنبلی)

دهریاره ی نه م نه ماره ته نه مین زه کی له لاپه ره / ۲۸۲ ی سه رچاوه / ۳۲ دا وتوویه تی نوکتور (فریج) له کتیبه کهیدا (کوردلر) شتیکی که ی باسکردووه دهریاره ی نه م نه ماره ته، به لام له کتیبی (آثار الشیعة الامامیه) دا باستیکی دورو دریژی له شرفنامه وه وه رگرتوه وتوویه تی عه شاییری دنبلی له ناوچه ی هه کاریه وه پوویمانکردوته نازریایان، به لام (نه میرعیسی) ی باوکی (ملک طاهر) له شاری جزیره وه چوته نه م نه ماره ته که نه م میر عیسیایه وه کوو له کتیبی (ریاض الجنة) دا که نوسره که ی (عبدالرزاق کوپی نجفقلی دنبلی) ی حاکی شام بووه، هه ندی سه رچاوه وایان باسکردووه له نه وه ی (یحی البرمکی) بووه که ساتی خوی وزیر هارون الرشید بووه له کتیبی (أنساب الأکراد) ی (ته بی حنیفه ی دینوری) دا وترووه بنه ماله ی نوبلی ده چنه وه سه ر برمکی به کان.

به پیتی باسه که ی نه مین زه کی نه م بنه ماله یه چه ند لکیکی لی بوتوه، به ناویانگرتیتیان (دنبله مسیحی) بووه که له نه وه کانی نه میر مسیحی بوونو (شمسکی) له نه وه ی شمس الملك جعفر بووه (عیسی بکلو) له نه وه ی عیسی بوونو (بگزاده) له نه وه ی نه میر فریدونو ئایودجانی بوون.

نه م جیابوونه وه لیك ترازانه یان له یه کتری به هوی نه وه وه بووه له لایه ن خلیفه وه مه لیکه کانی وه کوو خلیفه مأمونی عباسی و تیموری لنگو سولتان سلیمی عوسمانیه وه ئاواره کرابوون بق ناوچه کانی: کشان، خوراسان، خبوتان، شیروان، کنجه، قره باغ، قره چه داغ و نه میره کانی نه م بنه ماله یه له سه ره تای سه ده ی چواره می کزچیدا توانیبوون پیکهراویکی سه ره خۆ له کوردستان و نازریایاندا دروست بکه ن هه تا نه و کاته ی شیخ حیدری صفوی پهیدا بوو که دوا نه میریان (بهلول دنبلی) بووه سه ری بق شیخ حیدر دانه واندوه نه ماره ته که بووه به شیک له حکومه تی صفوی.

ټمېن زهكى له لاپه/په ۲۸۴ى بهرگى ټوهمى كټيټه كيدا سهرچاوه/۲۲ ناوى
چند ميريكي ټم ټماره تهى هيتاوه وهكوو: مير محمد كه چواره مين ټميري
ټم بنه ماله په بوه له شامو توانيوى هندی له قه لاگاني ولاى هه كاري داگير
بكاتو ټم مير هه ليك نووسيني هه بوه دهرياره ي زانپاري وهنهرى وگه ليك
شوټنه واري له پاش به جيماره وهكوو قه لاي (باي) كه ساتيك خوي مريوه له و
قه لايه دا نيژراوه.

ټمېن زهكى له دواى مير محمد باسى مير سليمانى كړيووه كه دهسه لانيكى
زوي هه بوه له كوردستان و نازربايجان شامو له (سنجان) كوڅكيتكى
دروستكړيووه ناوى ناوه (سهرى سليمان) كه له ټيرانه وه به ناي شاره زاي هيتاوه
بى دروست كړينى ټو كوڅكه. له لاپه/په ۲۸۵دا باسى مير جعفرى ټوهمى
كړيووه كه له زه مانيا له شاخى (سنجران) دا ثالثون ټوژواوه ته وه له نزيك (قه لاي
دونبل) و له سالى ۴۴۱ى كوچيدا مريوه.

دواى ټوه ټمېن زهكى به پريزه باسى مير هكاني تري ټونبلى كړيووه كه
بريتى بوون له: مير يحيى، مير جعفر (كه به شمس الملك ناسر لويووه)، ټم مير
بهگ، مير ټه محمد، مير ټيبراهيم، مير جمشيد، ټم مير بهلول، شاه منصور، مير
محمد، ټم مير وهلى، حاجى بهگ، سولتان على، ټم مير نظير، ټم مير فريدون، ټم مير
بهلول، ټم مير روستم، ټم مير بهروز، ټم مير يوب خان، شاهند خان، بهروز خان، على
خان، مرتضى قوايخان، غياث بگ، ټه محمد خان، كوچوك خان، محمود خان،
شاهباز خان.

به لام له شرفنامه ي شرفخاني بدليس دا له لاپه/په ۵۶۹ى چاپه كى
وهرگي پاني هه ژار ناوى ټم مير هكاني ټونبلى له گه ل ټوهى ټمېن زهكى دا هندی
جياوازي هه به، بى نمونه ټمېن زهكى ټوانيانى به مير ټه محمدو ټم مير بهلول ناو
بريوه له كاتيكا له شرفنامه دا به شيخ ټه محمدو شيخ بهلول ناوى بريدون، جگه
له هندی جياوازي تر كه له به راورد كړينى ټوهى ټمېن زهكى و ټمېنى شرفخاند
كه وهكوو خواره وه ناوى هيتاون جياوازيه كه دهرده كه وي:

شيخ ټه محمد، شيخ بهلول، حاجى بهگ كوپى شيخ بهلول، ټه محمدى
كوپى بهلول و منصور بهگ وهلى بهگ كوپى منصور بهگ، حاجى بهگ،

سولتان علی بهگ، نه‌ظهر بهگ، کوپی سولتان علی و قلیچ بهگ سولتان علی بهگ.

نه‌وه‌ی شایانی باسه، هه‌روه‌کو له‌په‌راوێزی لاپه‌ره/ ۵۸۱ی چاپه وه‌رگێژپوه‌که‌ی هه‌ژاردا وت‌روه سهر‌چاوه‌ی نه‌و ناوانه‌ی نه‌مین زه‌کی باسی کرێون بریتیه له: تارێخی دۆلو نه‌ماراتی کوردی و مشاهیر الکرد و کوردستان و تارێخی دۆنبلی نویسنی شازاده نادر مرزای قاجار و کتێبه‌که‌ی ناودارانی کوردی حسین حوزنی موکزیانی.

پینچه‌م - نه‌مارتی برادۆست

شرفنامه له لاپه‌ره/ ۵۴۶ کورته باسێکی نه‌م نه‌ماره‌ته‌ی خستوته پێش چاو که وتوویه‌تی به‌ره‌بابی میره‌کانی برادۆست ده‌چنه‌وه سهر هیلال کوپی بدر کوپی (حه‌سهنه‌ویییه‌) که فه‌رمانه‌وه‌ایه‌کی دینه‌وه‌رو شاره‌زور بووه‌و هیلال له شه‌رێکدا له‌گه‌ل (شمس الدوله‌ی دیله‌می) والی همدان کردبووی کوژا.

به‌پیتی کتێبه‌که‌ی نه‌مین زه‌کی له لاپه‌ره/ ۲۸۸دا وتوویه‌تی (هلال کوپی ناصر الدوله‌ بووه) که مریوه سێ کوپی له‌پاش به‌جێماوه هه‌رسی کوپه‌که‌ چوونه‌ته (برادۆست) یه‌کێکیان بووه به‌جێ نشینی باوکی له شاره‌زور که‌ناوی (طاهر) بووه‌و کوپه‌که‌ی تری سه‌رۆکی عه‌شیره‌تی (شاکور) بووه‌و کوپی سێ‌هه‌میان چۆته (سه‌لاماس) و ده‌ستی به‌سه‌ردا گرتوه.

به‌ناویانگه‌ترین نه‌میری نه‌و به‌نه‌ماله‌یه (غازی قران)ی کوپی سولتان نه‌حمه‌د بووه که شاه ئیسماعیلی صفوی له سه‌ره‌تادا پرسی ئێ‌ی بووه به‌لام له‌دواییدا بوون به‌دۆستی یه‌کتری و تازناوی (غازی قران)ی پێدۆ ناوچه‌کانی (ته‌رگه‌وه‌) و (صومای) و (دۆل)ی پێدۆوه، مېرێکی زۆر تازو ئێ‌هاتوو بووه‌و له‌دوای شه‌پی چالانێزان هه‌روه‌کو نه‌میره‌کانی تری کورد چۆته ژێر سایه‌ی ده‌وله‌تی عوسمانیه‌وه‌و سولتان زۆر ریزی ئێ‌گرتوه‌و گه‌لێک شویتنی له‌ نایاله‌ته‌کانی نه‌رییل و بغداد و یاریکری دۆله‌تی.

شرفنامه له لاپه‌ره (۵۴۸ - ۵۵۶)دا کورته باسێکی ده‌ریاره‌ی هه‌ندێ له میره‌کانی برادۆست کردوه که بریتی بوون له: شاه محمد بهگ کوپی غزی قران،

بوداغ بهگ کورپی-شا محمد بهگ، حسن بهگ کورپی شاه محمد بهگ، علی بهگ کورپی غازی قران، نولیا بهگ، ناصر بهگ، نهمیر خانی یهك دهست، نولوغ بهگ. شاه شهم : نهمارهتی (حسن کیف - حسن کیف) - که شرفنامه وتوویهتی به (ملکان) بهناویانگن

شرفنامه له لاپه/۲۶۳ دا ده ریاړه ی نهمارهتی حسن کیف له پېشدا کورپی پېلواوه بۆ له ناوچوونی بڼه مالهی نیویبی وتوویهتی:

((له نوای نه وهی که ردونی چه پگه رڼو رۆزگاری دلپهق پووی له بڼه مالهی پادشایانی نیویبی وه رگتپلو پووی کامه رانیی له سالی ۶۲۲ ی کړچی بهرام بهر به ۱۲۶۲ - ۱۲۶۴ ز لې هه لکه رانه وه بۆ خه لکی کورده واری بېو به سره رگه وړدانی و خاکه سړی له و ساله توش و شو مه دا نو خانه دلنه ناوه دان و پچ به رویومه تم و مژی ماته مینی دایگرتو له بهر ته وژمی په شه بای چاره په شیدا چه مایه وه، نیت بهنو باریان پېچرایه وه نو خانه واده یه هتا ماوه یهك به نهیتی له شاری (حه ما) دا ژباوو، نوای نه وه رویکرده قه لای مارښو له وې قه لای مه لې بندې پی سپړلو ماوه یهك له وې مابووه وه، به لام دلی له ویش هه لکه نړاو رویکرده راس الغول - سهری دیو زمه که نیسته به (حه س نکیف) ده ناسری. نو خانه واده یی شرفنامه باسیکړووه ناوی ملک خلیل بووه وه کوو منذر الموصلی له سهرچاوه/۲۵ دا باسی کړووه).

شرفنامه له باسه که یدا وتوویهتی: ساتیک سهرداری مارښ په لاماری ملک خلیلی دا خوی شکاو ناچار بوو پاشه کشه بکات. شرفنامه له لاپه/۳۳۰ دا ناوی هندی له هوزوتیره گرنگه کانی ناوچه ی حه سنکیف هیتاوه وه کوو: ناشیتی، محه لمی، میهرانی، به جنه وی، شقاقی، نه ستورکی، کوردلی مه زن، کوردلی گچکه، په شان، کیشکی، جله کی، خه نده کی، سوهانی، بیدیان.

له شرفنامه دا له باسی فرمان په وایانی حه سنکیف دا وتوویهتی نه مانه به (ملکان) به ناویانگن و ماموستا محمد جمیل رۆژیه یانی له په راویزی نه و لاپه/۲۷۳ ی (ج - که جمیل بهندی په) له و باسه ی نهمین زه کی نلوه و که له لاپه/۲۷۳ ی بهرگی نوه می سهرچاوه/۳۲ دا وتوویهتی نه و (ملکانه ی) شرفنامه باسی کړووه مه بهست له (پادشاه) بووه، رۆژیه یانی نه لی: به لام من لام وایه نه و ووشه یه له

(ملکاتی) یه وه هاتووه که یه کیک له سئ مه زه بی فه له کان که بریتین له: مه لکاتی، یعقوبی، نسطوری که سهریه (قه بیس نه تنونیوس) ن وه ندئ له کورده مه سیجیه کان به ناوی مه زه به کانیا نه وه ناویراون و کومه لیک له میژوونوسان لایان وایه نسطوری یه کانی موصل که نیسته به خویان نه لئین ناشوری و فه له یعقوبیه کان که سرده میک پیان دهوتن جوزقان به پره سه ن کوردن.

ده ریاره ی نهو سهرنجه ی ماموستا جمیل رژی یانی، لام وایه نه مین زه کی وه کوو له نوای نه مه باسه که ی ده خینه پیش چاو، به خوپایی نه یوتووه نهو ووشه ی (ملکان) ی که میره کانی حسن کیفی پی ناسراو بوون مانای پادشا ده گرتتووه وه کوو رژی یانی له په راویزی لاپه ره / ۳۲۶ ی چاپه که ی هه ژاردا یاسی کربووه، نهو نه میره نه یوبیا نه ی له نواییدا له نه ماره تی حسنکیفدا فه رمانپه وا بوون و به ملک ناویان هاتووه که له شرفنامه دا هه موو فه رمانپه واکانی حسنکیفدا به ملک ناویراون و وه کوو ملک طلب، ملک حوسین، ملک سولیمان ملک محمد، ملک سولتان و نه رهنیه کانیش به سهرکرده کانی خویان ووتووه ملک که نازناوتکی به پتووه به ری کارویاری نیداری و سوپایی بووه و نازناوی ئاینی نه بووه.

نه مین زه کی له لاپه ره / ۳۷۲ ی بهرگی بووه می کتیه که یدا سهرچاوه / ۳۲ فه رمانپه وایانی نه م نه ماره ته ی بریتووه سهر نه وه ی نه یوبیه کان و وتوویه تی یه که م حاکمیک ی نه م بنه ماله یه (ملک سبحان) بووه که له زه مانی جهنگیزیه کانا بووه به مه لکو به وپی یه ده بی سالی ۷۳۶ ی کچی نهو ساله بووی که نهو نه ماره ته ی تیا دا دروستکراوه.

پتووه ندی نپوان ملک محمدی کوپی ملک سلیمان له گه ل مقولیه کان و ئیرانیه کانیشدا به نوستایه تی براوه ته سهر و له کاتی ته یموریه کانا ملک نه شره فی کوپه زای، ملک محمد کوپی سلیمان حاکم بووه و له شاری ماریندا چاوی به تیموری له نگ که وتووه و دلسوزی خوی بۆ ده رپیره و پاش خوشی (ملک خلف — نهو سفین) ی کوپی ملک خلیل که مروئیک ی زۆر له هاتوو نازلو به جه رگ بووه توانیبوی به رگری له هیرشی (شاق قونیلو) هکان بگریت بۆ نه وه ی قه لای حسنکیف دا گیرنه که ن به لام یه کیک له سهرکرده کانی ملک خلیل خیانه تی لی

کریووه قه لاگه داگیر کراوه و بوته هژی نه مانی دهسه لاتی نه یوبیه کان بۆ ماوه یه ک.

باش نه وهی ئاق قوتیلوه کان له ناو خزیانا تیکچوون (ملک خلیل) که کاتی خژی زگاری بوو و چوبوهو شاری (حماه) نه وهی به هه ل زانی و گه پایوه بۆ کوردستان و (سعد — سعرت) ی داگیر کریووه و قه لای حسنکیفی گرتوه و سه ره نوێ نه ماره ته که ی بووژانه وه.

له گه ل نه وه شدا ملک خلیل پیوه ندی له گه ل شاه نیسماعیل صفویدا باش بووه به لام نه و دوستانیه تیه به که لگی نه ماتوه و شاه نیسماعیل گرتویه تی و له به ندیخانه ی ته وریژدا تا دوا ی شه پی چال دیزان ماوه ته وه و نه وسا گه پاوه ته وه بۆ نه ماره ته که ی خژی و سولتان سلیمی عوسمانی گرتیه خژی و پاراستی و بۆ ماوه یه ک نه م ماره ته له لای نه نه وه کانی خزیدا مایه وه تا نه و کاته ی عوسمانیه کان نه م نه ماره ته شیان وه کوو نه ماره ته کانی تر کورد له ناویرد.

مندر الموصلی له کتیه به کیدا سه رچاوه / ۲۵ له لاپه ره / ۲۰۷ دا له باسی نه م نه ماره ته دا وه کوو سه رچاوه کانی تر و توویه تی فه رمان په واکانی له نه وهی نه یوبیه کان بوون که نه ماره ته که یان له ناوچه ی (سعد — سعرت) دا له نیوانی دیاریکرو جزیره ی ابن عمردا بووه وه سالی ۸۰۰ ی پیش زایندا له زه مانی رومانیه کانا رۆلکی زۆر گرنگی هه بووه دوا ی نه وهش له زه مانی ساسانیه کان و حمدانیه کان و مروانیه کانیشدا بایه خیکی زۆری هه بووه. له زه مانی (تورانشاه) دا سلجوقیه کانی رۆم شاری (شامد) یا داگیر کرد و دوا ی نه وانیش تاتاره کان و مه غۆله کان یه ک له دوا ی یه ک ده ستیان به سه ردا گرتوه.

له سالی ۱۴۱۱ ی زاندا (نوزن حسن) که له ئاق قوتیلوه کان بووه حسنکیفی داگیر کریووه و له دوا ی بیست سال نو یاره نه یوبیه کان ده ستیان گرتوه به سه ر نه ماره ته که دوا له کو تاییدا که عوسمانیه کان بوون به ده سه لانداری نه م نه ماره ته شیان له ناو برد که نه م نه ماره ته تاقه نه ماره ته تیکی کوردی بووه که نه یوبیه کان له ناو خاکی کوردستانا دایان مه زران بوو.

بیجگه له و نه ماره تانه، سه رچاوه کان به کورتی باسی چه ند سه رچاوه یه کی تریان کریووه و ئیمهش لیره دا کورته ی هه ندیک له و نه ماره تانه باس ده که بن.

(که له شرفنامه‌دا له لاپه‌ره/۴۷۲ دا به سلیمانی ناوی هیناوه به لām له کتێبه‌که‌ی منذر الموصلی له لاپه‌ره/۲۰۸ ی کتێبه‌که‌یدا سه‌رچاوه/۲۵ به (سلیمانی) ناوی هیناوه که وتووێه‌تی دامه‌زێنه‌ره‌که‌ی (مروان کوپری محمد الحجدی) بووه له ناوچه‌ی (قولب) له ریزی عه‌شایری (بانوکی - بانه‌کی) له ویلایه‌تی بدلیسدا.

له شرفنامه‌دا وتووێه‌تی مروان له سه‌ره‌تای سالی ۱۲۷ ی کۆچیدا به‌رامبه‌ر به ۷۴۴ ی زایین بووه به پادشاه‌چووته سه‌رته‌خت به لām له‌ناوی پێنج سال (عباسی سفاخی) لی‌پاره‌یه‌و ناچاری کردبووه پووکیاته میصرو له‌ویش وازیان لی‌ نه‌هیناوه سالی ۶۲۲ ی کۆچی کوشتیوانه‌و دوو کوپری هه‌بووه (عبدالله و عبیدالله) به‌پێی شرفنامه هه‌ردوکیان په‌ره‌وازه‌ بوون.

ب - نهماره‌و بنه‌ماله‌ی مه‌حمودی

به‌پێی لاپه‌ره/۵۵۷ ی شرفنامه فه‌رمانبه‌رانی هۆزی محمودی سه‌ری ئه‌وسه‌ریان ده‌گاته پادشایانی مروانی و هه‌ندیکیش ده‌لێن له‌گه‌ڵ میرانی جزیره‌دا پس مام بوون، که دامه‌زێنه‌ره‌که‌ی (شیخ مه‌حمود) بووه که‌له شامه‌وه یاله جزیره‌وه له زه‌مانی قه‌ره‌قوتیلودا له‌لاین (قهره‌یوسف) ی تورکمانی جێ‌ی صغری و خزمه‌کانی له ئازریا بجاندا کردۆته‌وه له‌ دوایدا (ناشوت و) (خوشاب) ی به‌ میرایه‌تی داوه‌تی و نازناوی مه‌حمودی له هۆزه‌که‌ی ناوه.

به‌لām هه‌روه‌کوو ئه‌مین زه‌کی ئاماژه‌ی بۆ کتێبه‌که‌ی (بوکتور فریج) کردبووه، دامه‌زێنه‌ری ئه‌ماره‌ته‌که‌ی به (به‌لول بگ) ی سلیمانی - سلیمانی داناهه‌ که‌له نه‌وه‌ی مروانی کوپری محمدی دوا خلیفه‌ی ئه‌مویه‌کان بووه که ئه‌مه له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی شرفنامه‌دا یه‌ک ناگرێته‌وه.

ئه‌مین زه‌کی له لاپه‌ره/۳۸۲ وتووێه‌تی دوا‌ی شیخ محمود ئه‌میر حه‌سه‌نی کوپری په‌ره‌ی به ئه‌ماره‌ته‌که‌ داهه‌و ساتێک شه‌ر له نیوانی ئه‌میر حسن و (عزالدین شیری هه‌کاری) دا روویدا میری بدلیس بوو به لایه‌نگری عزالدین شێرو له‌و شه‌ره‌ی روویدا له‌سه‌ر روپاری (خوشاب) میر حه‌سه‌ن کۆژاو ئه‌ماره‌ته‌که‌ی بوو به‌ دویه‌شه‌وه و پاش ئه‌وه‌بوو به‌سی به‌شه‌وه‌و درێژه‌ی کێشا هه‌تا ناوه‌پاستی زه‌مانی عوسمانیه‌کان.

به ناویانگ بووه و به رامبه ر به و نازایه تی ه ی شاه ئیسماعیل شاری (خنس) و
 (ملزکرد) ی پی به خشیوه له گه ل ناوچه کانی (نوخنگان - وه رگی پی کتیه که ی
 نه مین زه کی محمد علی عونی له په راویزی لاپه ره / ۳۷۱ دا و توو یه تی : نه و ناوه به
 (نوحگان موش.... و هه ندی جار نوحگان موش ناوی هاتوه له چاپه
 جۆریه جۆره کانی شرفنامه دا)، به لام له دوایدا شاه ئیسماعیل هه لگه پایه وه و
 بانگه وازی سه ری ه خۆی خۆی بلا کړده وه و په نای برده بهر (سولتان سلیم یاوز -
 ی عوسمانی) به لام له ویش هه لگه پایه وه و نه ویش گرتی و کوشتی و له زه مانی
 (قلیچ) به گدا هه ندی له م عه شیرته چوونه ناوچه کانی عه شیرته تی (نومبلی) و
 تیکه ل به وان بوون و به و جۆره هه مویان چونه ژیر سایه ی عوسمانیه وه.

ه - نه ماره تی (مردوسی) - که به (مرداسی وه یابه مرد سیس) یش ناسراو بوون
 شرفخانی بدلیس له لاپه ره / ۲۵۹ دا له باسی نه و نه ماره ته دا و توو یه تی
 دامه زینه ره که ی (پیر میر نصور) بووه که له پیتشدا له هه کاری ژیاوه و له وینه
 رووی کړد و نه (ته گیل) و له گوندی (پیران) دا ژیاوه و ده رویش و مریدی کی نذر
 له ده وری کو بپوونه ته وه و له دوا ی خۆی (پیر موسی) ی کوپی جیکه ی گرت ه وه و
 له کو تای نه و باسه دا و تراوه : (پیر بدر) که قه لا و مه ل به ندی خست بووه ژیر
 ده سه لاتی خو ټیه وه و ماوه یه ک فره مان په وایی کرد، یه کیک له پادشاکانی سلجوقی
 چاوی بریه ولاته که یو قه لای له ژیر ده سستی ده ره ټیناو ناچاری کرد نه و ناوچه یه
 به جی بیلیت (ماموستا رۆژه یانی له په راویزی لاپه ره / ۳۶۲ ی وه رگی پراوه که ی
 هه ژاردا و توو یه تی ره نگه نه و پادشا سلجوقیه (ته تش کوپی نه لپ نه رسلان)
 بوو بیت که له سالی ۷۷۸ - ۴۸۸ دا پادشایه تی کړ بووه).

نه مین زه کی و منذر الموصلی هه ربوکیان له باسی نه و نه ماره ته دا ناماژه یان
 بق شرفنامه کړ بووه و نه مین زه کی و توو یه تی (پیر بدر) ناچار بوو رووی کړده
 (میا فارغین) و ساتیک نه لپ نارسلان په لاماری (میا فارغین) ی دا پیر بدر له و
 شه په دا کوژاو دوا ی نه و (بولدق) ی کوپی پیر بدر بناغه ی بنه ماله ی (ته کبیل) ی
 دامه زدان که دوو بنه ماله ی لی بووه وه که بریتی بوون له (پالو) و (چرمیک - چیرمیک
 - چرموق) و هه مویان له زه مانی شاه ئیسماعیلی صفویدا چونه پال
 عوسمانیه کان.

بهشی جهوتهم

پۆلی ئیدیرسی بدلیسی له بهستنی ئەمارەتەکانی کورد به

دەولەتی عوسمانیەوه

له باسهکانی پیشودا لهوه دواین چۆن ئەمارەتەکانی کورد کهوتیویوه ژێر گبروگازی دوو دەولەتی دژ بهیهک و ژۆرجارمیرو سه رکردهکانی ئەو ئەمارەتانه بۆ سوودی خۆیان لایهنگرتیان لهگەڵ ئەو دوو دەولەتەدا جێ گوێپکیان کربووه تا ئەوکاتەی هەتا پادەیهک هەلۆیستی هەربولا بۆ هەندێ لهسەرۆک عەشیرەتەکانی کورد پوون بووهوه دواي ئەو رهفتاری صفوییهکان لهگەڵایانا دهیکرد وهکوو لهباسی کێشەي نێوان صفوی و عوسمانیدا باسکراوه، ئیتر ئەوسا لهزێگی ئیدیرسی بدلیسیهوه ئەمارەتەکانی باکوپی کوردستان چوونه پال دەولەتی عوسمانی و پوون به وابەستەي ئەو که هەربولایان سونی پوون و بهناشکرا دژی شیعەیهتی صفوییهکان پوون.

دەربارەي بهستنی ئەمارەتەکان به دەولەتی عوسمانیەوه له پێگەي ئیدیرسی بدلیسیهوه گەلێک سه رچاوه باسیانکربووه ئیمەش لیڤه‌دا هەول ئەدهین کورتهیهکی ئەو سه رچاوانه پیشکەش بکهین.

ئەمین زەکی له لاپەرە ٧/ی بهرگی یهکه‌می کتێبه‌که‌یدا سه رچاوه ٣٢/ئاماژه‌ي بۆ (سلیم نامه‌ي) مه‌لا ئیدیرسی بدلیسی کربووه که له و کتێبه‌یدا باسی ته‌قه‌لاکانی خۆی کرد وه‌بۆ بهستنی ئەمارەتەکانی کورد به عوسمانیەوه که وتویهتی:

((له‌دواي ئەوه‌ي له شه‌پی داگیر کردنی ته‌وریز بوینه‌وه (مه‌به‌ست داگیر کردنی له‌لایه‌ن عوسمانیه‌کانه‌وه)، سولتان سه‌لیمی یه‌که‌م (که‌به‌ سولتان

یاوزی دلره ق به ناویانگ بووه) فهرمانی پیدام هه ولبددم هه موو نه میره کانی گورد له ناوچه کانی ورمیه و شتوو دیاریکر هه تا ده گاته ملاطیه هه موویان والی بگم قایل بن بچنه ژیر سایه ی ده ولته تی عوسمانیه وه به پیی ریکه وتن به لئینو په یمان و مهرجی ثابینی نیسلام دلی هه موو لایه کیان رابگریت و ده سه لاتی کاروباری ناوختیان به ده ست خویانه وه بی)).

محمد علی عونی، وه رگیتی کتیه که ی نه مین زه کی بۆ عه ره بی، له په راوئیزی لاپه ره / ۷۷ دا وتوویه تی نه و سلیم نامه یه هی ئیدریسی بدلیسی نه بووه به لکو هی محمد أبو فضلی کوپی ئیدریسی بدلیسی بووه و محمد أبو الفضل نه و سلیم نامه یه ی بۆیه نویسه و بۆ نه وه ی بیلکیتی به کتیه که ی باوکیه وه که ناوی (هه شت به هه شت) بووه و نیسته ده سه تیکی فارسی نه و کتیه له (دار الکتب المصریة) دا هه لگیره وه.

نه مین زه کی پاش نه وه له لاپه ره / ۱۶۲ به دلولوه چوته سه ر باسیکی چۆنیتی به ستنی نه ماره ته کانی کورد به ده ولته تی عوسمانیه وه و وتوویه تی ((صفوییه کان ته قه لایه کی زۆریان دا بۆ له ناویردنی هه موو نه ماره ته کانی کورد بۆ نه وه ی هه موویان راسته خۆ بخزینه ژیر ده سه لاتی قزلباشه شیعه کانه وه، به لام عوسمانیه کان به پیچه وانه ی صفوییه کان به هۆی هه ول و کوششی ئیدریسی بدلیسیه وه توانی یان کارژی واکری دلی کورده کان پابگری و کورده کانیان به لای خویانا داشکان و بوون به لایه نگری عوسمانی و نه مه بوو به هۆی نه وه ی سولتان سلیمی عوسمانی له و شه په را دا ئیدریسی بدلیسی نارد بۆ لای هه موو عه شیره ته کانی کورد بۆ نه وه ی په کیان بخاو به شیوه یه کی په کگرتوو دژی شاه ئیسماعیل پاپه رین و شه پ بکن و له وای شه پی چالدیزان خه لکی دیاریکر نالای شوپشیان دژی صفویه کان به رزکرده وه و نوینه ری شای ئیزان له وێ که (محمدخان ئوستاجلو) بوو ده رکر او بانگه وازی دلسۆزی خویان بۆ ده ولته تی عوسمانی ده ریپی. ئیدریسی بدلیسی که خۆی نه میری بدلیس بوو نالای ده ولته تی عوسمانی به سه ر قه لاگانی نه ماره ته که پدا هه لکریو (خالد به گ) ی برای محمد خانی ئوستاجلو که له لایه ن عه جه مه کانه وه کرابوو به میری ولاته که نه ویشیان ده رکر و له و لاشه وه (ملك خلیل) که میراتگری نه ماره تی (حسن کیف) و

(سعد) بوو له بنه چې نه یو بیه کان بوو ولاته که ی خوی له ده س عهجه مه کان
 زرگار کرد، هه روه ها محمد به گی نه میری (سامسون ناوچه ی ه زن - نه رزنی
 دیاریرکی که و ته وه ده ستو سید نه حمده به گی رزنی به یارمه تی دانی خه لکی
 دیاریرک توانی هه ریدو شاری (ئاتاق - عتاق) و (میا فارقین) بخاته وه ژیر
 ده سه لاتی خوی و قاسم به گ قه لای (گیل) ی داگیر کرده وه (جمشید به گی
 مریسی) شاری (پالو) ی به ناوی سولتان سلیمی عوسمانیه وه داگیر کړو
 (به ختی به گ) توانی سه رکړده ی هیزی ئیرانیه کان و نه وانه ی له گه لیا بوون له
 جزیره ی ابن عمر ده ریان بکا. نه مین زه کی له باسه که یدا له سهری نه پروا نه لئ:
 ساتیک ئیدریسی بدلیسی له سهر داخواری سولتان ده چیت بؤ (حسن کیف)،
 له وی نامه ی که پی نه گاو له و نامه ی دا ناگاداری ده کا نه و هیژک به سه رکړدایه تی
 (محمد پاشای بیقلی = محمد پاشای سمیل زل) به رنګه وه په و ده گاته دیاریرک
 (که و دیاره شاره که نا بلوکه درابوو) و نه ویش نه و هه و له ی سولتان به بالی
 کوژنکا نه نیرئ بؤ نا بلوکه دراوه کان و به گه یشتنی نه وه هیژو تینیان تی
 ده که وی و ژری پی ناچی له شکرکی ده هه زار که سی به سه رکړدایه تی (قاسم
 به گو جمشید به گ و حسین به گ) که هه موویان له میره کانی کورد بوون په لاماری
 هیژه که ی ئیران نه دهن که به سه رکړدایه تی (قوربیک) بوو، له شکره که ی ئیران
 ده شکی و نه و هیژه ی ئیرانیش که به سه رکړدایه تی (قره خان) له ده ورویه ی
 دیاریرکړدا بوو ده شکی و پووه ده کاته ماردین و به یانیک - نامه ی که به ثایه تی
 قورخان و حدیثی پیغه مبه ر پازینر ابو وه له سهر پښتنیازی ئیدریسی بدلیسی
 نیرا بؤ خه لکی ماردین که شتیکی ژر کاریگه رپوو، ماردینییه کان نوینه ری خویان
 که (سید علی) بوو ناریدیان بؤ لای ئیدریسی بدلیسی و دلوای لی خوشبوونی کرد
 بؤ خه لکی شاره که و به وچوړه ده رگای (ماردین) کرایه وه و (قره خان) به ره و
 سناچار رایکړو به وچوړه هه موو ناوچه کانی کوردستان که و ته ژیر ده سه لاتی
 عوسمانیه وه.

پاش نه وه ی بدلیسی کارویاری کوردستانی پڅخستن، به ده ستنی خوی نه و
 ته پل و نالایانه ی له لایه ن سولتانه وه بؤی هاتبوو هه مووی دلبه شکرد به سه ر

ملوكو نه ميره كانی كوردا كه (ملك خليل) لوكه س بوو له كوره زاكاني صلاح الدينی نه يوبی نه و خلاتو بيارى يه سولتانی پى به خشرابوو.

نهمين زهكى له باسه كه پيدا له و بياريانه دواوه كه سولتان نارېبوى بى بدليسى كه بريتي بووه له (۲۵هـ زار نوقه نالتون) له گه (۱۷نالا - كه دياره نالای عوسمانى بووه) و (۵۰۰خلعه)، (كه دياره له و جوړه جبانه بووه كه پياوه ثانيه كانی نه و سرده مه له بهريان كړېووه) بى نه وى دابهش بكرين به سره ميو پياوه ثانيه كانی ناو نه ماره ته كانی كورد).

دهرياره ي نه و دياريانه ي سولتانی عوسمانى نارېبوى بى نيدريسي بدليسى، نوكتور جمال نه به ز له لاپهړه/۸۱ى كتيبه كه پيدا سه رچاوه/۳۱هـ له په راويزي نه و لاپهړه پيدا و توويه تي سولتان سليمى تورك به به رتيل و دم چه وړ كړدن وای له زانای كورد نيدريسي بدليسى كړد هه موو مير نشينه كانی كورد هان بدا له دهورى نيمپراتوريتى عوسمانى خړېبنه وه و پشتگيرى لى بگه نو نه و به رتيله ي سولتان سليم دابووى به نيدريسي بدليسى له و نامه پيدا دهرده كه وى كه ده قه كه ي به توركى له كتيبه كه ي تاج التوازيخى خواجا سعدالدين، جلدی دوه م له لاپهړه/۳۲۲دا چاپى نه سته مېول سالی ۱۲۷۹ى كړچى به رامېر ۱۸۶۲ى زاپين دا باس كراوه.

نه وى شايانى باسه، محمد على عونى وه رگيرى كتيبه كه ي نه مين زهكى له لاپهړه كانی ۱۷۴و ۱۷۵ى به رگى ي كه مى كتيبه كه دا نه و نامه توركيه ي كړېووه به عره بى و له و په راويزه ي محمد على عونيدا دهرده كه وى كه نامه كه ي سولتان سليم له شارى (نه درنه) وه له روژى ناوه راستى مانگى شوالى سالی ۹۲۱/ى كړچى به رامېر به سه رها يى سالی ۱۵۱۵ى زاپين نو سرلوه كه ساليك نواى شه پى چالديران بووه. (له باسى هه لسه نگاندى نه و كاره ي نيدريسي بدليسى له كوتايى نه م باسه دا نوپاره ده چينه وه سر نه و ره خنانه ي له و روه وه له نيدريسي بدليسى گپراوه).

دهرياره ي نه و پټكه و تنه ي سولتان سليمى عوسمانى و ميره كانی كورد له ريگه ي نيدريسي بدليسيه وه سرپا بدرخان له كتيبه كه پيدا سه رچاوه/۷۹باسى هوى نه و پټكه و تنه و ماده كانی نه و پټكه و تنه ي به م جوړه باسى كړېووه.

(له سالی ۱۵۱۴دا سولتان سەلیمی بەتوانا و بەهیز چووبە گۆشاھ ئیسماعیلدا و
ئەو رییازەتی کە ئەبوابە هیزەکانی عوسمانی پیاپا بروشتایە بەرەو هیزی
ئێرانیکان دەبوابە بەناو خاکی نیو سەرەخۆ و بەهیزی کوردا تێپەڕی بکردایە و
لەم بارودۆخدا شتیکی ئاسان نەبوو بۆ کوردی بۆ لایەن بۆیا دەبوابە
لایەنگری عوسمانی سونە بۆ کە کوردیش سونی بوو یا دەبوابە ببیت بە
لایەنگری ئێرانی شیعیە بۆ لە ئەجامدا بوو بە هاوکاری عوسمانی و لەوای
سەرکەوتنی هیزی تورک و گەپانەوێ بەناو خاکی کوردستاندا، کوردهکان
بەوپەڕی دەس بلۆی و خواردەییەو پێشوازیان لەو هیزە کرێو چون بە
پیریەو و خلیفە ی عوسمانیش بەرامبەر بەو بەلێنی دا بە کوردهکان پال پشنتیان
بۆ پزیزان لی بگری و سەرەخۆیان بەلێتەو لەناو خاکی خۆیدو کوردیش
بەرامبەر بەو بەلێنانە ریزیان لەو سولتانە گرت لە پووی سوپایی و سیاسییەو .

بەجۆرە له سالی ۱۵۱۴دا لەنیوان (۲۲) ئەمارەتی کوردو حکومەتی تورکدا
پەیمانێک بەسرا کە ناوەروکی ئەو پەیمانە لەلایەن ئیدریسی بدلیسییەو وەکوو
خوارەو نامادە کرابوو:

۱- ئەو هەموو ئەمارەتە کوردانە ی ئەو پەیمانەیان مۆرکردوو سەرەخۆیان
دەپاریزی.

۲- هەموو ئەمیرێک لە ئەمارەتە کە ی خۆیدا بە (وراثی - پشتو پشت) دەبی بە
میر ویا بە پینی یاسا دەرکێ بە ئەمیر و سولتانیش ئەو میرە تازەییە قبوڵ دەکا کە
دەچیتە جیگە ی میرمەکی پێشوو .

۳- کورد بەشدارو هاوکاری هیزمکانی عوسمانی دەبیت لە شەڕمکانیا .

۴- حکومەتی تورک ئەمارەتەکان دەپاریزیت ئەگەر هیزکی بیگانه دەسدریزی
کرده سەریان .

۵- میرمکانی کورد ئەویاجە ی (زمکاتی سالانەییە بە پینی ئافین) کە دەستیان
دەکوو، هەموو سالیێک هەروکوو دیاری هەندیکی دەنێرن بۆ خەزینە ی خەلیفە .

هەروەکوو ئەمەین زەکی لە لاپەرە / ۱۷۲ ی کتێبە کەیدا، سەرچاو / ۳۲ باسی
کرێوو، پاش ماوەیە کە تورکەکان دەستیان خستە ناو کاروباری ناوخری ئەو
ئەمارەتانە و لایەتی دیاریکەر کرا بە (۱۹) سنجاق کە (۱۱) سنجاقیان یە کسەر

خرانه ژیر ئیداره‌ی تورکه‌وه (۸) یان به سه‌ریه‌خوئی مانه‌وه که بریتی بوون له: صمغان، قولب، مهرانیه، ترجیل، ئاتاق، پرنگ، چیاتچور، چرمیک.

بیجگه له‌وه‌ماره‌تانه، له‌وه‌ویلایه‌ت‌ه‌دا پینچ حکومت هه‌یه که یه‌کسه‌ر به‌سرابوون به‌سولتانه‌وه که بریتی بوون له: نه‌گیل، پالو، جزیره‌ی ابن‌عمر، حازو، گنج‌و به‌پیتی ریوایه‌تی کتییی (جهان‌نما) دوو حکومتی تریش خرایه‌سهر نه‌وانه که بریتی بوون له حکومتی (خابور) و (مالشکرد)، سه‌رۆکی نه‌وه حکومتانه له‌پله‌ی (میری میران) ده‌ژمێزان و له‌په‌وه‌ی به‌په‌وه‌ بردنی کاروباری ناوخۆه ته‌واو سه‌ریه‌خۆ بوون.

بیجگه له‌وه‌دابه‌شبوونه‌ی دیاریکەر ولایه‌تی (وان) یش کرابه (۲۷) سنجاو چوار حکومتی تیادا بووه یه‌کسه‌ر به‌سرابوونه‌وه به‌سولتان که نه‌وه چوار حکومته بریتی بوون له:

۱- حکومتی هکاری: هیزیکێ سه‌ریازی دوو هه‌زار که‌سی هه‌میشه‌یی هه‌بووه له‌کاتی شه‌ر‌دا ده‌توانرا نه‌وه ژماریه‌ بگه‌یه‌نرێ به‌ (۵۰) هه‌زار شه‌ر‌که‌ر.

۲- حکومتی بدلیس- هیزمکه‌ی نه‌میش و مکوو نه‌وه‌ی هه‌کاری وابوو.

۳- حکومتی محمودی- له‌ رۆژه‌لاتی (وان) وابوو، نزیک (۱۲۰) هه‌شیره‌تی کوردی تیادا بووه که‌به‌ هه‌موویان ده‌یان‌توانی هیزیکێ شه‌ش هه‌زار که‌سی پێک بێنن.

۴- حکومتی (پنیاش) به‌ ته‌نیشته‌ حکومتی محمودیه‌وه بووه هیزیکێ شه‌ش هه‌زار که‌سی هه‌بووه.

له‌ لاپه‌ره‌/ ۲۲۴ سه‌رچاوه‌/ ۲۴ دا کورد لای گردلیتسکی، نوکتۆر کمال مه‌زه‌ر باسی چۆنیتیی به‌شداربوونی ئیدریسی بدلیسی کربوه له‌ دژی صفویه‌کان و نه‌وانه‌ی سه‌ریه‌ویوون و له‌وه‌ داوه‌ چۆن رۆر به‌ په‌قی و بێ به‌زه‌بیانه کاری کربوه بۆ سوودی سولتانی عوسمانی، به‌تایبه‌تی له‌وه‌ شه‌ر‌ه‌دا دژی (قزلباش) هه‌کان کراوه له‌ناوچه‌ی (ماردین) داو به‌پیتی فه‌رمانی ئیدریسی بدلیسی هه‌رجی کلاو سه‌رپێچی قزلباشه‌ کوژراوه‌کانیان کوکرده‌وه‌و چالیکێ قه‌راغ شاریان پێ پرکێوته‌وه.

گردلیتسکی لهو باسه یدا ره خنه یه کی توندوتیژی له ئیدریسی بدلیسی گرتوه بهرامبه ر بهو رهفتاره یو وتوویه تی:

((پیم وایه نه وکاره ی ملا ئیدریس کرداریکی سهیری نه و توبوه پیاو نازانی چونی لیک بداته وه بهروردی بکا له گه ل باوکیا که گورده کی له بدلیسه وه ره وه کوو بیان گیراومه ته وه حسام الدین باوکی مه لا ئیدریس زور بیر ته سک نه بوه به لکو پیاوکی ئاینداری کراوه بووه که قورئانی لیک دلوته وه لای واپوه موسولمانو عیسایی هره وه کوو یه که ده چنه به هه شته وه و باوه پی به بوونی نۆزه خ بووه و وتوویه تی سزاو ئازاردان له نۆزه خدا کاریکی کاتی ده بی واته به چاوی ((نه عراف) سهیری نۆزه خ کی کردوه)). (نه ووشه ی نه عرافه که گردلیتسکی ناوی میناوه ووشه ی (مطهر) یش ده گرتیه وه که به ووشینه ده وتری که ده که وینه نیوان نۆزه خ و به هه شته وه ووشه ی نه عراف له قورئانیشدا باس کراوه).

گردلیتسکی له هه لسه نگاندنی بدلیسیدا وتوویه تی مه لا ئیدریس هاوچه ری سولتان سلیمی به که م بووه و میژوو نووسیکی ستایشکه ر بووه و پیاوی ده ولت بووه، واته پیاوکی سیاسی بووه.

مارتن فان برونسونیش له لاپه ره / ۲۷۶ ی له کتیه که یدا سه رچاوه / ۷۲ له باسی ئیدریسی بدلیسیدا وتوویه تی سه رده میک سکرتری (یعقوب) ی سه رکرده ی (ثاق قونیلو) بووه و میژوونوسیکی لی هاتوو دپلوماتیکی کارامه بووه به پیتی سه رچاوه کان له وه نه چی گوی رایه ل و خزمه تگوزاری سولتان سه لیم بوویت و سولتان زانیویتی بدلیسی شاره زاییه کی ته وای هه بوه له مه سه له ی کوردا بۆیه نارنجوی به شویتیا دلاوی لی کردبوو پشتیوانیتی کوردی بۆ مسوکه ر بکا.

ساتیک کورده کان ئیدریسیان نارد بولای سولتان بۆ نه وه ی نه و میراته ی له باوو باپیریانه وه بۆیان مابووه وه بۆیان بستینیه وه و ساتیک سولتان له ئیدریس ده پرسی ئاخق له ناو نه واندا کامیان شایه نی نه وه ن پله ی سه ردریتی پی بدری له وه رامدا ئیدریس پیتی ده لی هه موویان له وانان شایه نی نه وه ن به لام هه چیان ناماده نین سه ر بۆ نه وی تر دانه ویتنی و بۆ نه وه ی هه موویان به شیه یه کی

کارگه رانه له گه‌ل قزلباشه کانا شه‌ر بکه‌ن باشترین شت نه‌وه‌یه نه‌و پله‌و پایه به‌که‌سیکی خزمه‌تگوزاری نه‌وتقی ته‌ختی سولتانی بدری که هه‌موو میره‌کان گوی پایه‌لی فه‌رمانه‌کانی بن (یه‌عنی نه‌وکه‌سه‌با له‌کورد نه‌بی‌و له‌نه‌ه‌جامدا (بی‌فلو محمد) کرا به (به‌گلریگ - میری میرانی کوردستان) هه‌روه‌کو له شرفنامه‌شدا باسکراره، به‌وجۆره‌کورد خه‌له‌کیه‌جه‌نگاوه‌ره‌کان بوون به‌ژێر ده‌ستی (بی‌فلو) محمدو جنرا له‌نیراوه‌کانی تری سولتان له (قووج حه‌سان) ده‌ستیان له قزلباشه‌کان وه‌شان و زۆریان لی‌کوشتن و زۆریشیان رایانکرد بۆ ئێران)).

نه‌مین زه‌کی له‌لاپه‌ره‌کانی ۱۷۱ - ۱۷۲ی کتێبه‌که‌یدا باسی سه‌رگرتنی ته‌قه‌لاکه‌ی بدلیسی کردوه هه‌رچه‌ند کاره‌که‌ی له‌گه‌ل ئاواتی ئاوارۆژی کوردا به‌کی نه‌گرته‌وه‌و وتویه‌تی :

((له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا سه‌روک عه‌شره‌ته‌کانی کورد حه‌زیان به‌سه‌ریه‌ستی و سه‌ریه‌خۆیی ده‌کردو ئاماده‌بوون له‌پێناوی خۆیان به‌خت بکه‌ن، به‌لام نه‌و هه‌موو ئاره‌زوو و خۆزگانه‌نه‌یگه‌یانده‌نه‌وه‌ی بیر له‌پێکه‌هێنانی ئیداره‌به‌کی به‌گگرتوی مه‌رکه‌زی بکه‌نه‌وه که هه‌مووی به‌هۆی نه‌و ته‌قه‌لایه‌ی ئیدریسی بدلیسیه‌وه بو که توانیبوی هه‌موویان والی بکات و بیخاته‌میشکیانه‌وه که بوونیان له‌ژێر ئالای عوسمانیدا له‌هه‌موو شتێک باشتره بۆ دانیشتوانی کورد له‌ناوچه‌کانیانا.

نه‌مین زه‌کی له‌لاپه‌ره‌/ ۱۷۸ی کتێبه‌که‌یدا باسی باپیری شرفخانی نووسه‌ری شه‌ره‌ف نامه‌ی کردوه که چۆن به‌هۆی نه‌و بوختانانه‌وه‌ بوئی هه‌لبه‌سترا‌بوو، له‌ترسی سولتان سلیمان خانی یه‌که‌م په‌نای برده‌بووه‌ به‌ر (شاه طهماسب) و به‌رامبه‌ر به‌وه‌ی نه‌و (ئولامه‌ بگ تکه‌لی) که په‌نای برده‌بووه‌ به‌ر ئێرانیه‌کان گه‌پا‌بووه‌وه‌ بۆلای عوسمانیه‌کان و کرابوو به‌ (به‌گلریگ - میری میران) له‌ نه‌ماره‌تی بدلیس و حسنکێف دایه‌وجۆره‌ سولتان سلیمان خان نه‌و بریاره‌ی هه‌لوه‌شانه‌وه‌ که له‌ زه‌مانی سولتان سه‌لیمی یه‌که‌مه‌دا ده‌ریاره‌ی بدلیس و حسنکێف بریاری له‌سه‌ر دابوو، شرفخان له‌پقی نه‌و په‌نای برده‌بووه‌ به‌ر ئێرانیه‌کان و چوو‌بوو به‌گۆ (ئولامه‌ به‌گ) داو ته‌قه‌لایدا بچێته‌ ناوشاری بدلیسیه‌وه‌

به لām ته قه لاکه ی بئ سوود بوو شاه طهماسب به خۆی و هیژنکی گه وړه وه په لاماری (وان)ی داو نابلو قه ی شاره که ی داو صدري اعظمی عوسمانی دوجار هیژی برد بولابردنی نه و گمارؤدانه، به لām هه رڼو جار که شکاو له پایزی ۱۶۴۰/ی کړچیدا به رامبه به ۱۵۲۳ زاینن ئیبراهیم پاشای صدري اعظم هیژنکی گه وړه ی ناماده کړبو له په هاری نوای نه وه پووی کرده ته ورئزو له ریگایا بیستی شرفخان کوزلوه و (باپیری نوسه ری شرفنامه) له جیاتی نه و (شمس الدین)ی کوپی دانرابو بئ نه ماره ته که و سوپای عوسمانی له نوای شه پڼکی خویناوی له مانگی محرمی ۱۶۴۱/ی زاینن ۱۵۲۴ز چوه ناو شاری ته ورئزه وه.

هه لسه ننگاندن کاره که ی ئیدریسی بدلیسی و نه نجاسه که ی

ده ریاره ی به ستنی نه ماره ته کانی کورد به ده ولته ی عوسمانیه وه چه ند سه رنجیک دینه به رچاو که نه مه ی خواره وه به شیکه له و سه رنجانه

۱ - راسته نه ماره ته کانی کورد زورجار که وتبونه ژیر بارو فشاری سلچوقیه کان و مه غۆله کان، به لām له گه ل نه وه شدا وه کوو سه رچاو ه کان باسیان کړبوو ه جۆره سه ربه خوڼیه کی خویان هه بوو ه زورجار باری ژبانی مروف له ناو نه و نه ماره ته کور دینا نه دا له ناوچه تورک نشینه کان باشتر بوو ه و نه و کاره ی ئیدریسی بدلیسی به به ستنی نه ماره ته کانی کورد به ده ولته ی عوسمانیه وه جۆره شه رعیه ټیکي دابو به عوسمانی که له دوارؤژدا به ناره زووی خۆی له گه ل میری نه ماره ته کانا ره فتار بکا که هه ندی له نوسه ران له نه نجامی نه مه دا به ئیدریسی بدلیسان وتوو (ئیدریسی ئیبلیدی) و دریش که وت نه و پڼکه وتنه ی له ریگه ی بدلیسیه وه کرا هه رله سه ره تاوه گه رای ناپاکی تیادا بوو ه زوری پی ته چوه سولتانه کانی نوای سولتان سلیم به گ له نوای یه که نه ماره ته کانی کور دینان هه لوه شانده وه و هه رمانپه وای خویان نارد له جیاتی میرمه کانی کورد بئ به پڼوه بردنی کارویاری ناو خۆی نه و نه ماره تانه.

سه یر نه وه به باپیری شرفخان یه کڼک بوو له وانه ی که کوزلېوو وه کوو نه مین زه کی باسی کړېوو ه.

۲ - راسته هه لوئستی صفوی به کان به رامبه به کوردی سونی هه لوئستیکی نوژمنانه بووه و هه رله سه رهاوه هه و لایان دابو و هه ماره ته کانی کورد هه لوئشینته و هه به پیوه بردنی کاری ناوچه کوردیه کان بسپترن به قزلباشه کانی سه ریه خویان، به لام له گهل ته و هه شدا نه ده بو و هه ماره ته کوردیه کان له ریگه ی بدلیسیه و سه رو مپ خویان بخه نه ژیر بالی ده ولته ی عوسمانیه و به بی ته و ی بیر له و به کانه و له جباتی ته و هه جوره هاوکاریه کو جوره پیکه ستنیک ساز بکن له ناو خویانا بۆ ته و ی کیشیکی لیوه شاویان هه بیته به رامبه به عوسمانیه کان.

۳ - گرنگترین پرسیار له و پوه و ته و یه نایا بۆچی ته میره کانی کورد له ناو خویانا ته گه به شیوه یه کی ده وریش بوو بیته له سه ر ته و هه پیک نه که وتون یه کیکی کارامه له ناو هه مویانا، و هیا به نۆره هه رجاره ی یه کیکیان سه رکردایه تی هه موو لایه کی بکردایه و لام وایه ئیدریسی بدلیسی ته گه ر ته و تواناو لی هاتوو یه ی له خۆیدا نه ییدی، لام وایه ته و هه نه ده به نگو که مژه نه بو که نه توانیته میره کانی کورد و هه کوو چون رازی کردن بچه ژیر سایه ی ده ولته ی عوسمانیه و، به زمانه لووسه که ی ده ی توانی داویان لی بکات بیر له دوا پۆزی خویان و منیله ته که یان بکه نه و هه هه ولبدن ده زگایه کی تاییه تی دامه زینن بۆ پیکه ستنی هه ر کاروباریک که په یوه ندی به هاوکاری کردنیان وه بووی و چاره سه ری هه ر کیشیه یه ک بکن که له ناو ته ماره ته کانا له ناو خویانا په یدا بیته و ریگه نه دن به کاریه ده ستانی عوسمانی زه فه ریان پی بیاو له ناو خویانا تیکیان بدلو بیانکا به گژ یه کتردا و هه کوو له راستیدا کردیان و سه ریش که وتن و توانیان ته ماره ته کانی کورد بکن به نوژمنی یه کتری و لاوازیان بکن و یه ک له ناوی یه ک بناغه که یان هه لته کیتن.

سه رچاوه شاره زاکان نۆر به وردی له و راستیه کۆلیونه ته و هه چونه ته بنچ و بناوانی هۆی ته و نه خۆشیه ی و هه کوو شیریه نجه له دیر زه مانه و هه له کورد کاریگر بووه نه توانراوه ته و ده ماره به مینریت که وای له کورد کردوو که سیان به سه رکردایه تی کوردیکی تر قایل نه بی و ناماده بی له ژیر سایه ی بیگانه یه کدا بی نه ک له ژیر ده سه لاخی برایه کی کوردی خۆیدلو ته گه ر جاریار هه لو ده رفه ت بۆ سه رکرده یه کی لی هاتوی کورد په خسابی، نۆری پی نه چوه که رای میکروسی

رق و کین و خلی به زل زانین کاریکی وای کردیوه له ناسکترین کاتی میژوویدا به مۆی خوڤروشی و خیانه ته وه ئه وه لو ده رفه ته له کیس چوو وه کوه له نه جاسی هه موو شوڤشه کانی کوردا نه م راستیه مان بۆ ئاشکرا بووه.

ماموستا هه ژار له پێشه کیی وه رگێرانه که ی شرفنامه بۆ کوردی سه رچاوه ۷۵/ چه ند سه رنجیکی کورتی خستوته پێش چاو ده ریاره ی ئیدریسی بدلیسی و به ستنی نه ماره ته کان به عوسمانیه وه وتوویه تی:

((ساتنیک ماموستا که ی سولتان مورا د (مه به ستنی سولتان سه لیمی عوسمانی بووه که ئیدریسی بدلیسی له گه لیا رێک که وتبوو نه ماره ته کانی کورد بخه یته ژیر سایه ی عوسمانیه وه) ده یفه رموو نه ته وه ی کورد له یه ک شتدا توانیویانه یه ک بگرن که بریتیه له وه ی هه موویان وه کوه یه ک نه لێن آشهد ان لا اله الا الله، لام وایه ناشی سولتان نه یزانییبت خه تی خوار له بن سه ری پیره گادایه و نه نگوستی سولتان و کلکی بابو باپیرانیشی تیا دا بووه ... هه ر ئه و سولتان سه لیمه وتوویه تی : نه گه ر مێش کێشه ی ده نا و که وێ ئه و سا پیا و ده توانی تیر به وێ ... هه ژار نه لێ : سولتان ده یزانی که وێ خه زو کیسه ی پیر له پاره ماموستا مه لا ئیدریسی بۆ تا و ده کا و لێ ده پا رێته وه تورکیک بکات به میری میرانی کوردستان ئه و سا کورده کان قزلباشه کانی بۆ ده رده که ن له کوردستاندا (مه به ستنی بیغلو محمه که سولتان کردیوه به میری میرانی کوردستان)، وادیاره مه لا ئیدریس له و کاته دا فلوریه کانی (بیاره پاره ی ئه و رۆژانه بووه) خستبیتیه نا و که و له خه زه که یه وه فره موویه تی : ((به رێکی من شیرین بار بێ ... با به شی کورد ژه هری مار بێ))، ئه و مه لا ئیدریسه ی هه موو کوردی ها وچه رخی خۆی به پیاوێکی پیروو پایه به رزیان زانیوه، نه گه ر به شیری کزیله یی په روه رده نه کرابایه و ته نها هه ر توو قالیک ده ماری کوردایه تی تیا دا بوا یه کورده کانی تێده گه یان و پیتی ده و تن: ئیوه عه جه م له کوردستان ده رکه ن و مه به نه قه که رو نا ن خۆری عوسمانی و وه رن با خاوه نی نیشتمانی خۆمان بێن، نه گه ر خان بۆ خان و به گ بۆ به گ سه ر نا چه مێنی بامن (ئیدریسی بدلیس) که یخودا و پش سحیتان بم و به کارتان پا به م و ده رگا وانیکی کورد له ده رگا وانیکی تورکو بیگانه با شتره))

به لام ئیدریسی بدلیس به وجۆره ی نه کرد هه تا بزانی کورده کانی نه و رۆژه به قسه یان ده کرد یا خود هه رگپنه یان له تورکی ده رگاوان ده گرت؟! به رله کۆتایی هێتان له م هه لسه نگاندنه ی کاره که ی بدلیس جارێکی تر نه و سه رنجی نه ولیا چه له بی ده که م به نمونه ی نه وه ی کورد به رله وه ی بچپته ژێر سایه ی عوسمانیه وه شادمانترو سه ریه سترو ده سه لاتدار بووه وه که له وه ی نوای چوونه ژێر سایه ی عوسمانیه وه که نه ولیا چلبی له یاداشته کانی گه شته که یدا وتووێتی:

((میرنشینه کانی کورد به رله وه ی بچنه ژێر سایه ی ده ولته ی عوسمانیه وه، هه ریه که یان له پووی گومرگو باج سه ندنه وه ده ولته یکی راستی بوون، بۆیه پادشای تورک و خانه کانی عه جه م و کاریه ده ستان و هه م کاره کانیان نه وه یان بۆ قووت نه ده چوو چاویان به راییه نه ده هێنا میره کانی کورد ببینن به پیتی دابو ده ستووری کۆن باج و گومرگ له بازرگان و قه له مچیه کانیان بسێن)).

گه پیده یه کی تر (بیور) هه روه کوو له لاپه ره / ۱۵۴ ی سه رچاو / ۳۳ داسی کردبووه که له نیوه ی دوهمی سه ده ی هه ژده هه مدا به کوردستانا گه پراوه ده رباره ی کوردی نه و رۆژانه وتووێتی:

((میرو سه روه رانی کورد له م سه رو به نده دا به شیکێ ژۆر له ده سه لات و هیزو سه ریه خۆیی و کارامه یی و لّ هاتوویی خۆیان به قازانج و سوودی پادشاکانی تورک له ده ست خۆیان دابوو پادشاکانی تورک له چه سپاندنی ده سه لاتێ خۆیان و له ژۆرداریتی و پووتاندنه وه و چه وساندنه وه ی دانیشتوانی ناوچه کانی ژێر ده ستیان به ولاره هه یج شتیکی تریان مه به ست نه بووه .

کوردستان ولاتیکی شاخاویی ژۆر به به ره مه، به تایبه تی له به ره مه ی مازوو و حه لّ وادا (لام وایه مه به ستی گه ژۆ بوویی)، هه موو سالتیک نه وه نده گه ژۆی کوردستان ده نێریت بۆ حلب و له وێشه وه ده نێریت بۆ ولاتان و ده گاته نه وروپاش که پیاوی سه ری له و هه موو به ره مه سه ر ده مینیت جگه له لۆکه و برنج و توتن و هه نجیرو بۆیاخ که له په وگی دارو درخت ده هینریت به ره مه له گه لّ ناویرشم و بنیشت که له به ره مه گرنگه کانی کوردستان.

(بیور) له گه شته که پدا باسی هه لویستی کاریه دهستانی تورکی کردووه له
 تیکدانی ناوچه کوردیه کان و تیکدانی کورده کان له ناو خویاناو وتوویه تی:
 بڼه ماله ی جزیره هه میسه له ناو خویاندا له سه ده سه لاتداریتی شیرو تیر
 له یه کتر ده سوون و له گه ل یه کتر دا نارپکن و پادشای تورکیش کامیان چه ورتیر
 بوایه له دانی باج و خه راج و ناردنی دیاری له سه ر نه ولایه ی ده کرده وه هه میسه
 ده ی کردن به گز یه کتر داو هه میسه تقوی دویه ره کی له ننیوان بڼه ماله کانی کوردو
 له ننیوان کورده ره وه ندو کوچه ریه کانیشدا ده چاند.

بهشی هه‌شتم

هه‌لوه‌شانه‌وه‌ی نه‌ماره‌ته‌کانی باکووری کوردستان

له‌به‌شی چۆنیتی به‌سنتی نه‌ماره‌ته‌کانی کورد به‌ده‌وله‌تی عوسمانیه‌وه‌و نه‌و رێکه‌وته‌ی له‌نیوان میری نه‌ماره‌ته‌کانی کوردو عوسمانیدا مۆرکرا، میره‌ کورده‌کان بێ نه‌وه‌ی هیچ سه‌رپێچه‌ک بکه‌ن به‌رامبه‌ر به‌ده‌وله‌تی عوسمانی هه‌موو مه‌رجه‌کانی نه‌و رێکه‌وته‌یان به‌جێهێناو باجو دیاری خۆیان ده‌نارد بۆ سولتانی عوسمانی و له‌شه‌ره‌کانی عوسمانیدا به‌شداریبون و هیزی تایبه‌تی خۆیان ناردوه‌، به‌لام تورکه‌کانی عوسمانی به‌پێچه‌وانه‌ی نه‌و هه‌لوێسته‌ی کورد، له‌جیاتیی نه‌وه‌ی کورد بپاریژن له‌ده‌ستدرێژی کردنی بێگانه‌که‌چی خۆیان بون به‌ده‌ستدرێژیکه‌رو تێکدانی نه‌ماره‌ته‌کانی کورد.

له‌وره‌وه‌ گۆفاری (The Kurds) سه‌رچاوه‌ ١ باسی نه‌وه‌ی کردوه‌ که‌ له‌گه‌ل نه‌وه‌دا کورد له‌په‌ڕی که‌له‌په‌ره‌وه‌و به‌هۆی نه‌وه‌ی زمانه‌که‌یان له‌زمانی فارسیه‌وه‌ نزیک بوو و زۆریه‌ی نوسینه‌کانیان به‌فارسی نویسه‌وه‌ (بۆ نمونه‌ی نه‌مه‌ نویسنی شرفنامه‌ به‌فارسی به‌لگه‌یه‌کی ته‌واوه‌ بۆ نه‌و بۆچوونه‌ی نه‌م گۆفاره‌)، که‌چی کورد لایه‌نگری هه‌فوی په‌کان نه‌بوو به‌لکوو چاره‌نویسی خۆی به‌سته‌وه‌ به‌تورکه‌کانی عوسمانیه‌وه‌، به‌لام عوسمانیه‌کان له‌وه‌ ترسابوون کورده‌کانیش وه‌کو میلله‌ته‌ راپه‌ریوه‌کانی بالقان داوای مافی خۆیان بکه‌ن و لێیان جیا بینه‌وه‌ بۆیه‌یه‌که‌یه‌که‌ نه‌ماره‌ته‌کانی کوردیان هه‌لوه‌شانه‌وه‌و میره‌کانی کوردیان بێ ده‌سه‌لاتکری بۆشاییه‌کی بێ ده‌سه‌لاتی له‌ناو نه‌و نه‌ماره‌تانه‌دا په‌یدا بوو تا پاده‌یه‌ک پیاوه‌ ئاینیه‌کانی کورد جۆره‌ ده‌سه‌لاتیکیان په‌یدا کردو له‌ناو خه‌لکاو هه‌ندی‌جار توانی بویان کێشه‌ی نیوان حکومه‌تو ئاغاو ده‌ره‌به‌گه‌کانی کورد چاره‌سه‌ر بکه‌ن.

مامۆستا رفیق حیلمی له لاپه په ٢٤ی یاداشته کانییا سه رچاوه ٦٥باسی رهفتاری تورکانی کردو که چۆن پاشگهز بوونه وه له وه لێنانه ی به پیتی رێکه و قتی میره کانی کوردو سولتان سلیم سازکرا بوو له کاتی کدا کورد به و په پری دلسوزی و پاکیه وه هاوکاری کاربه دهستانی عوسمانی بون و له هه موو شه پو تهنگو چه له مه یه کدا له گه لیان بون و دهستانی خستبو وه دهستی تورکه کان و له رۆژه لات و رۆژئاوا دا له رێکه ی شان و شه ره فی ده وله تی عوسمانیدا له خۆ بهخت کردن دوا نه که و تبهون به مال و چه کو به پاره و به خوین یارمه تی تورکیان داوه و ههچ گومان نیه له گورستانی کورژاوه کانی عوسمانیا له ئه فریقا و عه ره بستان و نه وروپادا له بهرده می بورج و باره کانی فینادا گۆپی کوردی تیا به دی ده کری که ئیسکیان له ناو خا کدا یه .

کورد به ره له وه ی له گه ل تورکدا یه ک بگری تامی سه ره یه خۆیی و ئازادی چیشتبوو، به خۆشی و سه ره یه ستی ژیا بوو نه ی ده زانی (دیل) مانای چیه، جگه له وه ش خا ویتی و دلپاکیی گه ره و تێگه یشته وانی کورد شتێک نه بوو که به دلی تورک بوو بیتی و جێگه ی ره زامه ندییان بی، به لکوو ئه میره کانی کورد تا زۆتر له پێناوی حکومه ته که ی تورکا خۆیان بهخت بکردایه و خۆینیان بپژایه زۆتر له بهر چاوی تورکه کان سوکتر ده بوون و تووشی نوشوستی و تهنگانه ده بون و له جیاتانی ئه وه ی به چاوی ستایش و پێزه وه به وانه ئه م میره کوردانه و قه دریان بگرن و نرخی ک بدەن به برایه تی یان و پێگه ی پێگه یشته تی یان لی نه گرن و ماوه ی ته وایان بدن که چی تورکه کان ده ستیان خسته ناو کاروباری ناو خۆی ئه ماره ته کان و نا کۆکیان ده خسته ئیوانیانه وه و ده یان کردن به گۆ یه کتر داو به هه موو جۆرێک هه ولیان ئه دا ئه ماره ته کورده کان له ناو بیه ن و سیاسه تێکی میکافیلی یان هه بوو به رامبه ر به کوردوبایه خیای نه ئه دا به ههچ ده ستوور و په یمانێک و ئه م سیاسه ته ی تورک له بنچینه دا له زه مانای سلیمان کوپی یاوزه وه دهستی پێکرد که پێ یان ده و ت سلیمان قانونی، ئه و سولتانه ی تورکه کان خۆیان پێوه هه لده کێشاو له ریزی پادشا گه وره کانیان ده یژمێرن په کێک به وه له و جۆره که سه ی چه شکه ی له خوین زانندن وه رده گرت و به هاندانی ژنه ییگانه که ی به بیانونی ئه وه ی کوپه گه وره خۆشه وسته که ی چاوی برپیوه شوینه که ی باوکی که

ولیعهدی خوئی بوو، نهو کوردهی به بهرچاوی خزیوه به جلادهکان به خنکاندن دا ههروهکو له کتیبی (قادیانر سلطنتی) ی نهحمه رفیقدا به دورودریژ باسی نهمه کراوه. رهفیق حیلمی له یادداشته کهیدا باسی پهوشتی نهوسولتان سلیمانیه کردوه که هر رۆژهی بهجۆریک ئاشووب و فیتنهی دهخسته نیتوان نه میرهکانی کوردهوه له ههموو فیتنهیهکیشدا دهبوو به لایهنگری نهو میرهیان که بی هیژو بی دهسلات دههاته بهرچاو و بهوجۆره یهک له نوای یهک نه میره گه ودهو به هیژهکانی دهشکان و دهیفه وتاندن، کهچی کورد بهمه ته می خواردو نه دهبوو هۆشی نه دههاتهوه به بهردا، له بهر نهوه سولتانی نوای سلیمانی قانونیش هر ههمان سیاسه تیان گرتبوه بهر بهرامبه به کورد، به تایبهتی سولتان محمودی دوهم له سیاسه ته بهتولوهتی شوولی لی هه لکیشابوو، به ئاشکرا کهوته بیری له ناویردنی کوردو له نهجانی نه مه دا له دیولاه: له (بۆتان) و (رواندز نه مارهتی سۆران) له سالێ ۱۸۷۰ دا هه لسان به لام به هۆی ناپاکیی ناوخۆی کوردهکان نهو (دووشۆپشه گه ودهو به هیژه بهتولوهتی له ناویران).

بله چ شیرکوه له کتیبه کهیدا سه رچاوه ۶۰ باسی ناپاکیی سولتانهکانی تورکی کردوه بهرامبه به کوردو ئاماژهی بۆ کتیبی (منشات فریدون) کردوه که بریتی بوه له نمونهی نه ده بیاتی ره سمیی تورک، لهو کتیبه دا باسی فه رمانیکی تیادایه له لایه ن سولتان سلیمانی قانونیه وه ده رچوه که نارویتی بۆ والیی تورک له دیاریکرو لهو فه رمانه دا هه لویستی خلیفه ی ئیسلام و ره وشتی ناپاکی ده رده که وی بهرامبه به و کورده ی به ئاره زوو خواستی خۆی و به دلێکی پاکه وه چوبوه پال حکومه تی عوسمانی که نهو سولتانه له سه ر پێره وی فارسه کان میللته تی کوردی به (کورد بدینهاد) ناویربوه که نه مه مشتیکه له نمونه ی خه رزاری ره فتارهکانی تری عوسمانی بهرامبه به کورد و به وجۆره نهو هه موو که له پوره به ره می شارستانیتی و نه ده بی و زانیاریانه ی له کوردستاندا پێک هاتبوو هه مووی له ناویرلو له شوینی نه وانه قه لۆپنکه ی سه ربازی دروستکا بۆ نه وه ی شوینه واری نهو هه موو زانیانه ی وه کو: ئامدیو حسنکیفی و گۆرانی و ابن المسعود العمادی و ابن الاثیر جزیری میژووناس و هه ربوو براکه ی که (ابن الحاجب) و (قاضی ابن خلکان) بون و، دینوری و ابن قتیبه ی دینوری و علی

حریری و نیدریس لیسى و (ابى الفضل) ى كوردی و ابن الصلاحى شارەزورى و
 گەلێك لە زانایان و شارەزایانى ترى كورد ناوی ھەموویان کوێریتەوھ .
 توركەكان بۆ زپاندنى ناوی كورد ھەمیشە درۆ دەلەسەو بوختانیان بۆ كورد
 ھەلبەستەو ھەولیانداوھ كورد بەوھ تاوانبار بكەن كە شۆرش و پاپەزینەكانى
 ھەمووی بە ھاندانى بیگانە بوھ . بەو جورە ناكۆكى و دلگرمى بوونی كورد
 بەرامبەر بە تورك پەیدا بوھ .

قوتابخانەيەكى كۆن لە شارى دياربكر: لەكتیبی josef strzygowski و max
 van berchen كە لەساى ١٩١٠ دا لە پاريس چاپكراوھ (لەپەرە ٢٠٧ ى كتیبه كە كە لە
 نینستونی خوێندنى كوردی برلیندا ھەيە .

فۆتۆكۆيى قەلایەكى شارى ديارىكر لاپەرە ۲۷۸ ی
کتیبه‌كه‌ی نینستوتى خویندنى كوردی له به‌رلین

ده‌ریاره‌ی هه‌لوه‌شانه‌وه‌ی نه‌ماره‌ته‌كانی كورد له‌لایه‌ن توركه‌كانی
عوسمانیه‌وه، نووسه‌ری كتیپى كوردو عه‌جەم سه‌رچاوه ۷۰ له‌لایه‌ره ۱۵۱ دا
باسى چۆتیپتى هه‌لوه‌شانه‌وه‌ی نه‌ماره‌ته‌كانی كوردی كردوه له‌لایه‌نى
كاربه‌ده‌ستانی عوسمانیه‌وه و تویه‌تى: ((له‌چاره‌كى دوه‌مى سه‌ده‌ی نۆزده‌دا
دام و ده‌زگاكانی عوسمانى تا ده‌هات زۆرتر له‌ خه‌لك دهور ده‌كه‌وتنه‌وه‌و به‌ره‌و
زورداری و داهێزرا و دانۆشین ده‌چوون و ده‌وله‌ته‌ ئه‌وروپاییه‌كانیش تا ده‌هات
په‌یمان و مه‌رجی گران و سه‌ختیان به‌ سه‌رده‌وله‌تى عوسمانیدا ده‌سه‌پان و
كه‌وتبوه ژێر بارى قه‌رزى گرانه‌وه‌و ئه‌و ده‌وله‌ته‌ ئه‌وروپاییه‌ به‌هۆى
به‌ره‌للایى و به‌رتیلخۆرى كاربه‌ده‌ستانی عوسمانى توانیبووین زۆرتر ده‌ست
بخه‌نه ناو كاروبارى ولاته‌وه و ئه‌وانه‌ی پله‌وپایه‌ی كاروبارى ده‌وله‌ت و خه‌لكیان

پى دەسپىترا شويىنەكانى خۇيان بە نرخىكى گران لەكارىە دەستە نزىكهكان بهبابى عالى دەكپى و دەولەتى عوسمانى ئەوانەيان لە شويىنى مىرەكوردەكان دادەناو لە ئەجاسى ئەمەدا مەتا ئەهات ژيانى خەلكى رۇژ لە دواى رۇژ خراپترو ناخۇشتەر دەبوو، لەجىياتى كوردنەوئى پىنگاوبىانى نوئى و دروستكردنى نەخۇشخانى و قوتابخانە و كارگە و زانستگا و چاپخانە و چاپمەنى ئەو كارىە دەستانە زولم و زۇريان برده ناو كوردستانە و ئەم ئەجلمانەى خوارە وەيان ئى پەيدا بوو.

۱- كارپە دەستى نە ناسراوى نە شارمزا لە جىياتى كاپە دەستى ناسراوى ناو خۇ دانرا.

۲- دەستكرا بە دامەزراندنى قەلاو پاسگا و نۇردوگا و دروستكردنى لە كوردستانا بۆ رووتانە وئى خەلك.

۳- زۆر كوردنى رادەى باج و سەندنى سەرانە و بەرتىل.

۴- گرتنى و دوور خستنه و مو كوشتن و تالانكردن بەبى لىپرسينه وە.

۵- رەشگىرىي لاوان بۆ سەربازى بى گەرانە وە.

بە و جۆرە، گۆرپىنى دەسەلاى دەره بەگەكانى كورد بە دەسەلاى داگىركەرى عوسمانى كە بە لەشكر كىشى گەرەى درىزخايەن و شەپو تىكهە لچوونى خوئناوى كرابوو بوو بەهۆى ئەوئى بارى ژيانى ئابوورى و كومه لايتى و سياسى لە ناوچە كوردى يانە دا قورسترييت و چەوسانە وئى نەتە وايە تيش بوو بە سەربارى).

لە كۆتايى ئەم باسەدا، نمونەى ھەلۆە شانە وئى يەككە لە ئەمارەتەكانى كورد ئەخەينە پيش چاوكە چۆن عوسمانىەكان ئەمارەتى (بۆتان) يان ھەلۆە شانە وە نوكتۆر جلیلی جلیل لە سەرچاوە ۹۳دا باسێكى نورودریژى تەرخان كریو لە لاپەرە ۱۰۸دا كە ئەمە كورتەى باسى چۆنیتى تىكدانى ئەو ئەمارەتەىە.

((لە ھاوین و پاییزی سالى ۱۸۲۷دا سوپای عوسمانى بریاری دا پەلامارى كوردەكانى بۆتان بدات چونكە دانیشتووەكانى دژى والى تورك پاپەپییون و دەریانكردیو كە لە دواى داگیر كردنى شارى جزیره ئەو والیه بو (بۆتان) دانرابوو.

لەو رۆژانەدا سوپای تورك زۆر ماندوو بوو، ھێژىكى ئەوتۆى بە دەستە وە نەبوو بتوانیت دەس بە سەر كارویاردا بگىرێ و بارى (جنرال میرزا پاشا) ى سەر كردهى

هیزه‌کانی تورک که بۆ ماوه‌ی (۱۸) مانگ شاری (ماردین) ی ئابلقه دابوو هه به و جوژه بوو.

جلیلی ئاماژه‌ی بۆ کتییکی (ئەنيسورت) کردوه، له و کتیبه‌دا باسی په‌لاماردانی هیزه‌کانی تورکی کردوه بۆ سه‌ر کوردستان بۆ ئه‌وه‌ی سه‌ریازی تازه له‌ناو کورده‌کانا بۆ سوپاکانی ده‌وله‌ت په‌یدا بکات و بۆ ئه‌و مه‌به‌سته (حافظ پاشا) په‌لاماری (سنجاری) دا که دوو ئه‌فسه‌ری ئینگلیزیش (عقید کونساید) و (نقیب بکیل) و چه‌ند ئه‌فسه‌ریکی پروسیش له‌ناو هیزه‌کانی تورکدا بون مه‌شقیان به سه‌ریازه‌کان ده‌کریو له‌و په‌لاماردانه‌ی حافظ پاشادا سه‌ره‌پای ئه‌و هه‌موو گرانی و برسیتییه‌ی له‌و ناوچه‌دا بلاو بووه‌وه دپنده‌یه‌تی هیزه‌کانی تورک له‌وپه‌ڕی توندو تیژیدا بوو کورده‌کان له سه‌ره‌تادا به‌رگریان له‌خۆیان کرد به‌لام له‌ نوایدا به‌رگی ئه‌و هیزه زۆره‌ی تورکیان نه‌گرت که هیزشی کردبوه سه‌ریان و له‌و شه‌په‌دا (۱۵) هه‌زار کورد کوژراو ئه‌وانی تر ئاواره کران بۆ رۆژئاوی تورکیا.

ده‌ریاره‌ی ئه‌و شه‌په‌ وه‌کو جلیلی ئاماژه‌ی بۆ باسیکی (بوجل) کردوه که به چاوی خۆی دپنده‌یه‌تی حافظ پاشای دیوه به‌چاوی خۆی که له‌و شه‌په‌دا له (ئهرکاخ) که له‌ لاپاڵی به‌رزاییه‌کانی (ئالاجاداغ) دا چوار هه‌زار دیلی کوردی له‌به‌ر سووره سووری هه‌تاوی هاویندا داناهه که ژن و مندالی پووت و قوتیان له‌گه‌ڵدا بوو، به‌ناشکرا که مرۆف گوێی له‌ هاوارو ناله‌ی ئه‌وانه ده‌بوو دلی دلبه‌ریدیشی ده‌توانه‌وه. بوجل له‌ باسه‌که‌یدا باسی ئه‌و کویره‌وه‌ری و به‌سه‌ره‌تانه‌ی تۆمار کردوه که دیله‌کان بۆیان گێژاوه‌ته‌وه که وتووینانه له‌ماوه‌ی شه‌ش رۆژدا له‌نانی ره‌قی بۆر به‌ولاهه هه‌چ خۆراکیکی تریان پێ نه‌براهه و ئاوی خوارنه‌وه‌شیان ته‌نکاوی جۆکه‌یه‌کی پیس بووه هه‌موو رۆژێک (۲۰) مندالی شه‌یره‌خۆریان لێ ده‌مرن و تا حافظ پاشا ئه‌و دیلانه‌ی مابوون گه‌یاندنیه (ملاتییه) ژماره‌یه‌کی زۆریان مردن و (بوجل) به‌چاوی خۆی گونده وێرانکراوه‌کانی دیوه به‌چۆل و هۆلی و لاشه‌ی مردو له‌ناو دۆله‌کانا که‌وتبوو.

به‌لام له‌گه‌ڵ ئه‌و هه‌موو به‌سه‌ره‌تاه‌شدا رۆژی ۸ ۸ ۱۹۲۷ کورده‌کان پوه‌پوه‌ی تورکه‌کان بونه‌وه و زۆری پێ نه‌چوو توپه‌کانی تورک لێیان که‌وته کارو

کوردیان ناچار کرد پاشه‌کشه بکاو (۱۵۰۰) کوژلوو برینداریان به جی هیشته. (بوجول) له و باسه‌یدا نازایه‌تی لاوێکی کوردی تۆمار کردوه به‌دیلی له‌ژێر دهستی حافظ پاشادا بوه حافظ پاشا نه‌ولاووه شۆخ و شه‌نگه بانگ ده‌کاته لای خۆی و پیشوازی لی ده‌کا به‌هیوای نه‌وه‌ی بتوانی هه‌ندێ زانیاری به‌سودی ده‌رباره‌ی شۆشگێره‌کانی کوردی لێوه ده‌سگیر بێت و پێی نه‌لی:

نه‌گه‌ر زانیاریه‌کی ته‌واوی بداتی ده‌یکا به (عقید) له‌ناو سوپاکه‌ی تورکداو لاوه‌که‌ش له وه‌رامدا پێی نه‌لی: ((نه‌خێر قه‌د نامه‌وێ بێم به سه‌رکرده‌یه‌کی ناو سوپای بێگانه‌و نه‌گه‌ر به‌زۆریش بکړم، به سه‌رکرده‌ خیانه‌ت له میله‌ته‌که‌ی خۆم ناکه‌م و نه‌وساش هه‌ر دژی تۆ ده‌بم، له‌به‌ر نه‌وه به‌ته‌مای نه‌وه مه‌به هه‌چ زانیاریه‌کت له‌لایه‌ن منه‌وه ده‌ست بکه‌وێ..... رێکه‌وتو به‌خت کارێکی وای کردوه تاوا من بکه‌ومه ژێر ده‌ستی تۆوه‌و تۆش چیت له‌ده‌س دی به‌رامبه‌رم درێفی مه‌که)).

پاشا به‌و وه‌رامه‌ تووچه ده‌بی و فرمان نه‌دا (۵۰۰) قامچی لی بده‌ن و له‌کاتی قامچی لێدانا که‌به‌ده‌ما که‌وتبوو داوای سه‌بیلتیک ده‌کا و واده‌زان له‌ بڕیاره‌که‌ی خۆی په‌شیمان بۆته‌وه، سه‌بیلتیکی بۆ دین و سه‌ری به‌رز ده‌کاته‌وه و ده‌ست ده‌کا به سه‌بیل کێشان به‌بی نه‌وه‌ی وورته له ده‌میه‌وه بی و حافظ پاشا پێی نه‌لی بۆچی وه‌رامی پرسیاره‌کانم ناده‌یته‌وه ئایا گوێچکه‌ت که‌په‌؟ نه‌ویش نه‌لی: قوربان الحمدلله گوێچکه‌م سوکه‌و هه‌موو شتیک به‌باشی ده‌بیستم ... ساتیک حافظ پاشا لێی ده‌پرسی: ئایا چ جۆره سزادانیک به‌باش ده‌زانیت که چارت بکا و وه‌رامی پرسیاره‌کانم بده‌یته‌وه؟ له وه‌رامدا لاوه کورده‌که پێی نه‌لی:

گرانترین و سه‌خترین سزادانیک نه‌وه‌یه به چاوی خۆم خائینیکی گلاو و پیسی وه‌ک نه‌وه‌ی به‌لاته‌وه پاوه‌ستاوه که خیانه‌ت له میله‌ته‌که‌ی خۆی ده‌کا ده‌ی بینم... لاوه‌که په‌نجه بۆ کوردیکی خائینی خۆفروش ده‌کا که له ته‌نیشته حافظ پاشاوه پاوه‌ستاوو، کابرای کوردی خائین ده‌مانچه‌که‌ی هه‌لده‌کێشی و ده‌ینی به‌سه‌ریه‌وه ده‌یکوژی.

جلیلی جارێکی تریش ئاماژه‌ی بۆ کتێبه‌که‌ی (نه‌نیسورت) ده‌کا که وتویه‌تی له‌گه‌ل نه‌وه‌ هه‌موو دهره‌نده‌یه‌تییه‌ی هه‌یزه‌کانی عوسمانی نه‌توانرا کورد والی بکړیت واز له خه‌بات و پاپه‌ڕین بێتن.

دوای ئەوە لە بەھاردا حافظ پاشا ھێژنە دەنێژتە سەر (ملاتیە) بۆ ئەوەی شارەكە تالان بکاو بەخۆرلکی ئەو شارە سوپاکە ی خۆی پێ بژێنێت و پاش ئەوە پەلاماری کوردی دا لە باشووری گۆلی (وان) دا ئاراستە ی ناوچە ی (ئەگتشارداغ) و ئەوانە ی لە چیا ی طورۇسدا بون و کوردەکانی ئاگتشارداغ بەو پە پێ ئازایەتیەو پەوێ پەوێ ھێژی تورک بون و دوای چوار رۆژ تورکەکان قەلای (کورناک) یان داگیر کرد و خەلکیکی زۆریان کوشت لەو ناوچانەو منداڵەکانیان ناردن بۆ ئەستەمبول (بۆ ئەوە ی گەورە بکێن و پەروەردە بکەن بۆ ھێزی ینجەری (کە لەواییدا لە باسکی تایبەتیدا بە دوردرێژ ی ئەوێن)، وژن و کچانیشیان ئاوارە کرد بۆ (ملاتیە) جلیلی لەلای پەرە ۱۱۱ باسی شوێشگێژکی کوردی کردووە (سەید بەگ) کە دانی بە دەسلاتی حکومەتدا نەئابوو بەلام خیانەتی ھەندێ لەسەرکە کوردەکان بوو بەھۆی سەرکەوتنی ھێزەکانی تورک. تورکەکان ھەروەکو لەباسەکانا دەرەدەکوئ گەلی شارەزای سوپای بیگانەیان بەکێژگرتوو بۆ مەشق پێکردنی ھێزەکانی تورک کە یەکیک لەوانە (مولتکە) ی پرووسی شارەزاو ناسراو بوو و سەرپرشتیکەری ھێزەکە ی تورک بوو لە دامەزراندنەو ی راپەرینەکە ی ئەو (سەید بەگ) دا. مۆلتکە لە یادداشتەکانیا، ھەروەکو جلیلی ئاماژە ی بۆ کردووە وتوویەتی:

((قەلگە ی سەید بەگ لەسەر چیا یەکی لاپال لێژدا دروستکراوو، ساتیک ھێژی تورک روویکردە ئەو قەلگە ی سەید بەگ و دوسەد چەکداری دڵسۆزی خۆی لەناو قەلگە دا خۆیان قایم کردبوو، ئەوکوردانە ی لەناو ھێزەکە ی تورکدا بوون ملیان نە دا پەلاماری ھێزەکە ی سەید بەگ بدەن و زۆریان رایانکردو من (مۆلتکە) بۆ ئەوە ی شارەزای قەلگە بم بە شەو بە دەوری قەلگە دا سووپامووەو ئەو شوێنانەم دەسنیشانکرد بۆ دامەزراندنی طوپەکان باش بوون و لە ۸ ی ئایاری ۱۸۲۸ دا ھێزی سواری تازە ھات بۆ حافظ پاشا کە لە ھەوت کەتیبە پێک ھاتبوو بریتی بوو لە (۴۰۰) پیادەو (۱۵۰) سوارو (۸) توپ و رۆژی ۹ ی ئایار سوپای تورک دەستی کرد بە طووب بارانی قەلگەو سەید بەگ ناچار بوو خۆی دا بە دەستووە بەبێ ئەوە ی ھیچ جۆرە پارانەو ھێک لە دەمی بیتە دەرەووەو ھێزەکە ی تورک دوای ئەوە دەستی کرد بە کوشتارو تالانی. جلیلی دەرپارە ی پق و قین و بوغزی سەرکەردەکانی تورک بەرامبەر بە کورد ئەلی: توکەکان نە تەنھا

هەر پقیان له دیله کانی کوردبوو و بێ به زه بیانه په فتاریان له گه لا ده کړدن، به لکو قینیان به رامبه ر ئو کوردانه ی له ناو هیزه که ی خویانا بوو هی دیله کان که متر نه بوو، بقیه ئو شه پرکه ره کوردانه یان ده نارد بۆ ترسناکترین شوینی شه پرکه که له و روه وه مولتکی نوسیویتی:

((زوریه ی کوژاوو برینداره کانی ناو هیزی تورک له و کوردانه بون که بوبون به لایه نگره ی هیزه که ی تورک و شان به شانی ئوان شه پریان بۆ حکومت ده کړبو حافظ پاشا دوا ی داگیر کړدنی قه لاگه له ماوه ی سی رۆژدا له بڼه پرتدا هه لیته کان. پاش دامرکانه وه ی ئو راپه پینه ی سعید به گ، حافظ پاشا له حزیرانی ۱۸۲۸ دا هیزی نارد ه سهر (موش خازو) سهر کړده ی هیزی دیار کړیش چوه پالی و هیزیکی تریش به ناوی (هیزی ته میکه) نیررا بۆ رۆژئاوای باشوری (وان) و له و ناوچانه دا ئه رمه نیه کان و کورده کان پیکه وه له ژیر سهر کړدایه تی (حاجی زلال ناغا) دا له ناوچه ی (ساسون) وشوینه کانی تر به رهنکاریان بوونه وه و له و شه پرده کچان و ژنانیش به شداری یان کړدبوو، مولتکه باسی کچیک ده کا که چۆن ساتیک تورکیک ویستبووی په لاماری بدا خه دجه ریکی کړدبوو به تورکه که دا. (بیکران) و (راشکوتان) له ناوچه ی (غونچ) دا له گه ل (رجب بگ) و (تیمور بگ) به رگریه کی زۆر نیرانه یان کړدبوو به لام به وچه ک و هیزه که مه ی هه یانبوو به رگریی طوپه کانی حکومتیان پی نه کرا.

مولتکه له یاداشته کانی به دورو دريژ باسی درنده یه تی و تاوانه کانی تورکی له و شه پانه دا به م جوړه کړوه:

((له گوندیکدا زوریه ی دانیشته وه کانی سهر پریان و من که له به رزاییه کانه وه سهری شه پرکه م ده کړد، چاوم لی بوو خوین له له شی پیاوو ژن ده تکاو مندالی شیره خۆره و ساوا گوچکه یان بېرابوو، ملیان په پیترا بوو، سهر یازه کانی تورک، ئه وانه یان که ئه و تاوانکاری به یان پی سپیترابوو هه ریه که یان (۵۰ - ۱۰۰) قروش خه لا ئی وهرده گرت. دیمه نی ئه و تاوان و کاره ساته ی به سهر پیاوو ژن و مندالی کوردا ده هات دیمه نیکی ئیجگار سه خت بوو دلی دل به ردی ئه وانه وه ... خۆ ئه گه ر باسی ئو پوودلوانه بلاونه بوایه ته وه و نه بوایه به باسیکی دوه لی، له وانه بوو حافظ پاشا واز له و ره فتاره ی خوی نه هیئت)).

بهشی نۆههه

سه ره تاگانی بزوتنه وهی ههستی نه ته وایه تی کورد

له باسه کانی پیشوودا، به تاییه تی له ده سپێکردنی پێوه ندیی کورد به ده وه تی عوسمانیه وه به نورودریژ باسی نه وه کراوه چۆن میلله تی کوردی موسلمان به کێک بوه له و میلله ته سه رگه رمانه ی هه موو تواناو ده سه لانی خۆی بۆ پاراستنی ئایینی ئیسلام و به رزکردنه وه ی ئالای ئیسلام ته رخانکرده و خلیفه کانی عوسمانی به ناو ئیسلام تا ماوه یه کی زۆر توانیبویان ده سه لاتدارانی کوردو سه رکرده و پیاوه ئاینیه کانی بکه ن به وابه سته و هاوکاری خۆیان و چه واشه یان بکه ن و بیچه سپێتنه دل و مێشکیانه وه که بیرکردنه وه له جیا بوونه وه له ده وه تی خلیفه ی عوسمانی ئیسلام تاوانێکی گه وره یه و لادانه له رییازی ئایینی ئیسلام.

به لام ساتێک ده سستی خلیفه کانی عوسمانی ورده ورده که وته پوو نیتر نه ویه رده و ئیسلامه تیه ی پوو ی راستی خۆیان پێ داپۆشیبوو هه لمالرا، کوردیش وه کو میلله تانی تر که وته خۆی وه ولیدا وه کو نه وان خوی رزگار بکا له و ده وه ته ی رۆژ به رۆژ به ره و داوه شاوی ملی نه ناو هه ست و بیڕی نه ته وایه تی له مێشکیا چه که ره ی کرد.

بۆ ئاسانکردنی ئەم باسه، وامان به باش زانی بیکهین به دوویه شه وه:

۱- بزوتنه وه ی هه سستی نه ته وایه تی کوردو هوکانی.

۲- روئی زانایان و روشنبیرانی کورد له بزوتنه وه ی هه سستی نه ته وایه تیدا.

یه کهم: بزوتنه و س دهستی نه ته وایه تی و هۆی نه و بزوتنه و هیه

له دواى ئه وهى دهستى کاریه دهستانی عوسمانى به رامبه ر به کورد
ناشکرابوو، دهستیانکرد به تیکدانی ئه ماره ته کانی کورد یه که له دواى یه که و
هموو کاروبارى ناو ئه ماره ته کانیان خسته ژێر دهستى خویان و دهستیانکرد
به زه بزو زهنگ نواندن بۆ چاو ترساندن کورد بۆ ئه وهى کوردیش وه کو
میلله ته کانی رۆژه لائی بالقان بیر له جیا بونه وه نه کات و ئه نجامى ئه م
هه لویسته به وه گه یشت کورد خۆی پى نه گیرى وه وه لیدا وه کو میلله ته
رزگار بووه کان هه مان ریبازى ئه وان بگرته بهر و ئه توانین چۆنیتى و هۆى نه و
بزوتنه و هیه له چه ند خالێکدا ده سنیشان بکه ين:-

۱- سه ندى باج و سه رانه ی زۆرو بىنگارى کاریه دهستانی حکومت و به رتيل
خوارىنى کاریه دهستانی تورک له ناوچه کورد نشينه کانا.

زۆریه ی ئه و سه رچاوه ی باسى باری ئابوورى ئه و رۆژانه ی ده ولته ی
عوسمانى یان کردوه هه موویان باسى ره فتارى کاریه دهستانی عوسمانى،
به تايبه تی سه رکرده کانی ناو سوپایان کردوه که له کوردستان به و په ڕى بى
وێژدانیه وه باج و سه رانه یان له خه لک سه نده وه په لى ژيانى دانیش توانى کورد به
هۆى ئه مه وه له و په ڕى نزمیدان.

جلیلى له لاپه ره ۱۶۵ ی کتێبه که یدا سه رچاوه ۶۲ ئاماژه ی بۆ کتێبه کانی
(ی.ن.بیریزین) و (ف.ف.و.دیتیل) کردوه که هه ریه که یان باسى سه رانه سه ندن و
به رتيلخۆرى کاریه دهستانی عوسمانى یان کردوه له کوردستانا و (رابوفان بافیچ)
له لاپه ره ۴۹ ی کتێبه که یدا سه رچاوه ۵۹ له باسى ئابوورى کوردستانا له ژێر
سایه ی کاریه دهستانی عوسماندا کار گه یشتبووه پاده یه که خه لک به ته وایى
ژيانى لى تال بووه ناچار بون بیر له وه بکه نه وه دژى حکومتى عوسمانى
پا په رن بۆ ئه وه ی خویان له جه ورو سته مى کاریه دهستانی تورک رزگار بکه ن.

۲- بىچگه له میلله ته ی کورد، میلله تانى تری ژێر ده سه لائی عوسمانى،
به تايبه تی میلله تانى ناو بالقان دژى جه ورو سته مى کاریه دهستانی تورک
پا په ریبوون و ده نگ و باس و هه والى ئه و پا په رى وانه ده گه یشته ناو
کوردستانه وه و رۆشن بىران و پیاوه ناسراوه کانی کورد ده یان بیسته وه چۆن ئه و

میلله تانه سهریهستی و ئازادی خۆیان دهسگیربوو، کوردیش نه وهوالله کاری
 تیکردبوو ههستی نه تهوایهتی کورد له ژۆر شویتنی کوردستاندا پهری سهندبوو.
 بۆ نمونه ههروهکو (ئەرشاک سقرستیان) لهو باسهیدا له ژماره ۱ی نیسانی
 سالی ۱۹۶۰ی گۆشاری رۆژی نویدا که له سلێمانی دهڕچوه، ئهوه باسهی
 سقرستیان له لایه ن عبدالله شالیه وه کراوه به کوردی و لهو باسه دا باسی
 کارتیکردنی شۆڕشی ئیبراهیم پاشای میصری کردوه دژی تورکهکان و کوردیش
 به هۆی گه یشتنی ههوالی نهوشۆڕشه بۆ کوردستان که وتنه خۆیان و
 دهستیانکردوه به جم و جۆل و ههوالی شۆڕش و پاپهرینی یۆنانیهکانیش دژی
 حکومتی تورک به تهوایی دهگه یشته کوردستان و کوردیش وهکو یۆنانیهکان
 بیریان له وه کردوه و باج و سه رانه نه ده ن به حکومه ت و خۆیان ناماده بگه ن بۆ
 شۆڕش.

صلاح بدراالدین له کتێبه کهیدا سه رچاوه ۲۷ باسی ههلوێستی هه ندی ئاغاو
 ده ره به گی کوردی کردوه که هاوکار بوون له گه ل حکومه تدا بۆ کۆکردنه وه و
 سه ندنی سه رانه و باج و له نه جاهی ئه مه دا وورده بۆرجوازیی کورد که بریتی بون
 له خوێنده واره و رۆشن بیرانی کورد ههستی به و باره ناله به ره ی کوردستانی
 کردبوو، به په رۆشه وه ههوالی پاپه رین و شۆڕشی ئیبراهیم پاشای میصری و
 یۆنانیهکانیان ده بیسته وه ئه مانه هه مووی بوون به هانده رێکی به هیز بۆ
 په ره سه ندنی بێزاری و نا په زایی له ناوچینه کاتی کوردستاندا و ههستی
 نه تهوایه تی کارێکی وای کردبوو نه و خوێنده واره و رۆشن بیرانه له ناو جه ماوه ری
 کوردا ههستی کوردایه تی بیزوینن دژی داگیرکه رانی کوردستان.

۲- جه ورو سته می کار به ده ستانی تورکی طورانی و کوشتار له ناو کوردو
 نه ره نهیدا:

له گه ل نه وه شدا تورکهکان به رواله ت بوون به ئیسلام و ئالای ئایینی
 ئیسلامیان هه لکردبوو، به لام ده ماری ره گه ز په رستی و لووت به رزی و خۆ به زل
 زانین و له زه ت وه رگرتن له کوشتارو تالانی شتی که نه بوون که ئایینی ئیسلام
 بتوانیت نه و ره فتاره پپ له دپن دایه تیه ی تورک له ناویبا و ده ماری ره گه ز په رستی
 کار به ده ستانی تورک به رینیت و له باسه کانی داها تودولو له کوشتاری کوردو

نەرمەنى و ئاسوورى و مېللە تانى تر لە لاين تورکەو بە نووڤرېژ ښو راستيه
ډڼته به رجاوو ښوېست ناکا لټږدا نوڤياره ي بکه ښه وه .

جلیلی له لاپهړه ۱۶۵۰ کتیبه کېدا سهرچاوه ۹۲ چهند نمونه یه کی بؤ
لږنده یه تی کورد باس کردوه و یه کیکی وه کو (بیژن) له کتیبه کېدا باسی
سهر کرده یه کی تورکی کړیوه (محمد پاشا) که له هیژشیکیدا پاش گه پانه وه ی
له سهر دهرگاګانی شوروی شاره کاولکراوه کانا ژماره یه ک گوچکه ی بېړاوی
کوژراوه کانی داده نا بؤ نه وه ترس بخاته دلی کورده وه واز له شوپش و یاخی
بوون مټن.

مۆلتکه له یادداشته کانی هۆی پاپه پرنی کورده کانی خستۆته تۆبالی کاربه دهستانی تورک وهکو رشید پاشاو حافظ پاشا که بهوپه پری دلپه قی و بی ویزدانیه وه مهلس و کهوتیان له گه ل کوردا کردو و باج و سه رانه ی زۆرو بی تامیان له خه لک سه ندوه و شاری (سعد) ی هیناوه ته وه بۆ نمونه که ژماره ی دانیشنوانی نه وه نده که م بویه وه که له (٦٠٠) خیزان تپیه ی نه ده کرد که چی دلاوی (٢٠٠) که سیان ده کرد له خه لکی شاره که بکۆین به سه ریا زو کار که یشته راده که ژماره ی کی زۆریان ناچار بون رایان کردو شاره که یان به چی هیشته .

دوهم: روڼی زانایان و روښنپیرانی کوره له بزواندنې هستې نه ته وایه تیدا

زاناو روښنښيرو نوسه رو خوښنده واری هه موو نه ته ویه ک، هه ریه که یان به پښی تواناو لۍ هاتووی خوی ده توانی پولیکي گرنګی هه بی له خزمه تکرډنی ولات و میله ته که ی خوږدا و ده ورپکی گاری که ری هه بی له بزواندنې هه سستی نه ته وایه تی له ناو هاوولاتیبه کانی خوږداو هه ریه کیک له وانه له قوناغیکي تاییه تیدا به هه لګری مه شخړل و ئالای میله ته که ی خوی ده ژمیریت. له ناو کورده واریسې خوشمانا که لیک زاناو میژوونوس و روښنښيرو خوښنده واری لۍ هاتوو هه بووه و بهرهمی به سووېو به نرخیان له پاش به جیمماوه و تا راده یه که توانیویانه که م تا زور شتیک ده ریاره ی میژووی به سه ر هاته کانی سه رده می خوږیان تو مار بکه ن. به داخه وه ژماره ی ئه م جوړه که سانه که م بون و به شیکي زوریان خزمه تی زمانی بیګانه و

ئەدەبىي بېگانە و مېژووى بېگانە و خزمەتى شارستانىتى و روشنبىرىي مىللەتانى
تريان كىرەو و ژمارەيەكى كەمىان مشوورى ئەو ەيان خوارىو ە خزمەتى
مىللەتەكى خويان و ولاتەكەيان بكن و بۆزمانى باو و باپىريان بەرەمەكانيان
تۆمار بكن.

لاپەركانى مېژووى ئەدەب و زمانەوانى و كۆمەلايەتى ئەو مىللەتەنى
دراوسىي كوردبون يا كورد تىكەليان بوە يا ەوانىيان بوە، ژمارەيەكى نۆرى
كورد لە خزمەت ئەو مىللەتەندە بوە و بەزمانى ئەوان بەرەمەكانيان تۆمار
كردو و لەناو ككتىب و دەسنوسەكانى ئەو مىللەتەندە بە دەيان ناوى كوردى
زاناو شاعىرو مېژوونوس دەبينى ئەگەرچى ئىمپىرۇ دان بە بوونى ژمارەيەكى
كەمىانا دەنرى كە بەرەگەز كوردبوون و بەو جۆرە خويان و بەرەمەكانيان
بوون بە مىراتى ئەو مىللەتەندە ەيچ حسابىكيش بۆ مىللەتى كورد نەكراو و
بېگانەكان، بەتايىبەتى پرەگەز پەرستەكانيان بە ەيچ جۆرىك دان بەو ەنانىن كە
ئەوانە كوردبوون.

بىگومان كاتىك مىللەتەك دەبىي بەخواەنى بەرەمەكانى خۆى كە خاوەن
دەسلەت و پارە دار بۆ دەولەتەكى رەسمىي خۆى ەبىت كە بايەخ بەدە
زمانەكەى و مېژووى نەتەو ەكەى بە تۆمار كرىنى بارى كۆمەلايەتى ئەدەبىي
مىللەتەكەى، بەلام بەدەخواە كورد لەكاتى خۆيدا ەموو ووزە و تواناى خۆى بۆ
عالمى ئىسلامى تەرخانكردو و ئىجگار كەمتەرخەم بوە بەرامبەر دواپۆزى
مىللەتەكەى خۆى و ئىمپىرۇ نەو ەى ئىمپىرۇ كورد باجى ئەو كەمتەرخەمەى
باو و باپىرانی ئەداو نەبوونى حكومەتەكى كوردى رىگەى بۆ ئەوە خۆش نەكردو
بايەخ بە زمانى رەسمىي ئەو حكومەتە بدرى و رىز لە زاناو مېژوونوس و شاعىران
بەجۆرىكى ئەوقت نەگىراو ەمىنەيەكى وا خۆش بكرى بۆ ەاندانى لى ەاتو ەكانى
كورد بە زمانى خويان شت بنووسن و بلاوى بكنەو ەو بۆ ئەو ەى ەتوانن
بەرەمەكانيان برەوى پى بدرى بە زمانى ئەو مىللەتە دەسلەلدارانە شتەيان
تۆماركردو كە حكومەتيان ەبو ەو پادشاو مەلىك و ەزىرو كارى ەدەستەنى
گەرەيان ەبوو ەيت لەوانەى كە دەسلەللى پارەدارى و بەخشىن و دامەزاندانى
خەلكيان ەبوو ەيت لەو پلە و پاينەدا كە شاينى ئەو كەسانە بوو.

له گه ل' نه وه شدا روونا کبیرو خوینده وارو روشن بیری کوردی واهه بوه،
 نه گه رچی به زمانه که ی خوشی شتی نه نووسیبت، به لام به و زمانی بیگانه یه ی که
 پی ی نویسه توانیوتی شتیک ده رباره ی ولاته که ی و هاوولاتیانی خوی و میژوی
 نه ته وه که ی خوی تو ماریکات که نه مانه شتیک بوون نه تواناوه له لایه ن بیگانه و
 نورمنانی کورده وه دیزه به ده رخوته بکړین نه گه رچی زور جاریش ته قه لای
 له ناویردنیان دراوه و نویسه ره کانیا ن پاونراون و ناواره و ده ربه ده رکارون.

له م به رگی یه که مه دا، وه کو وه فاداری یه ک، به پیویستم زانی به کورتی یادی
 هندی له و نویسه رو روشن بیری شاره زا کوردانه بکه م که خزمه تی نه ته وه ی
 کوردیان کړیوه.

به رله وه ی بچه سهر باسی نه و زاناو میژو نویسه و شاعیرانه ی کورد، حه زم
 کرد بۆچوونیکی نیامی غزالی بڅمه پیش چاو که ماموستا هه ژار له لاپه رده ی
 پینجه می نه و پیشه کی ی بۆ مه لای جزیری ته رخانکړیوه باسی کړیوه که نیامی
 غزالی فرمویه تی :

((دینی نیسلام له سهر سی ستوون وه ستاوه، نه گه ر خودا نه و سی
 کوله که یه ی نه دابایه له وانه بوو نه و دینه تیک به پی که نه م سی دیرکه
 نه ستورانه ش بریتی بون له (دینه وه ری) و (نامیدی) و (شاره زوری) که
 (هه رسیکیشیان هه رکورد بون). بیجکه له وانه، کام موسولمانی نه خوینده وار
 هیه هه رکویزه سیوادیکی (خه ت) هه بی، ناوی پیای به ناویانگی وه کو (ابن
 خلکان) و (ابو الفیدا) و (ابن حاجب) و (ابن الصلاح) و هه رسی (ابن
 نه ئیر) هکانی بلیمه ت و سه دان (ابن نه یوب) ی نه بیستی که هه موویان کورد
 بون و به هه رده ی نویسیوانه ؟؟ کام ده شته کی و شوانه ویله ی نه خوینده وار له
 هه موو دنیای نیسلامدا ده ست ده که وی که ناوی (ابن سیرین) ی نه بیستی جگه
 له زانایانی تری وه کو ملا عبدالله ی بیتووشی و ابن الحاج و ابوبکری مصنف و
 مه لاجامی که هه موویان بوونه مایه ی شانازی عه ره بو پیشه روهانی موسولمانان
 (له دوایدا، له باسی شرفنامه دا سهرنجیکی وردی — یوسف نه بگاره فیچ —
 ده خینه پیش چاو که باسی نه و کوردانه ی کړیوه به به ره مه کانیا ن خزمه تی
 بیگانه یان کړیوه).

ئەمەین زەکی لە لاپەرە ۲۲۲ کتێبە کەیدا سەرچاوە ۲۲، بەرگی یەکەم دا وتووەتی علی ترموکی یەکێک بوە لەو دوو ماموستا بەرزە ئێ دەهەبیاتی کۆنی کورد کە ناویان لە ئەدەبی کوردیدا ژۆر بەرزە. علی ترموکی خەلکی گوندیکی ژۆر بچوک بوە (ترموک) لەنیوانی (ماکۆ) و (هەکاری) دا (بەلام بلەچ شیرکۆ لە کتێبە کەیدا سەرچاوە ۶۰ وتووەتی لە سالی (۱۰۰۰ ی کوجیدا) لە گوندیکی نێوان هەکاری و مەس دا لەدایک بوە).

علی ترموکی یەکەم نووسەری کورد بوە دەستوری صرف و نحوی داناوە کە بوە بە بناغە ی صرف و نحوی نێستە و لە یاداشتیکیدا باسی ئەو گەشتە ی کردوە کە بەهەندێ شوێندا گەرپووە ناوی شوینەکانی تۆمار کردوە.

کتێبی دائرە المعارف الاسلامیە کە باسی ئەو دوو بەرھەمە ی علی ترموکی کردوە نە یوتووە ئەو دوو بەرھەمە بەنرخە لە کوردیدا بوون، بەلام لەو کتێبە ی کامران بدرخان و لوسی پول مارگریت بەجووتە، بەناوی (الامثال الكردية) بەفرەنسی چاپیان کردووە لەو دا ترجمە ی چەند شعرێکی علی ترموکی یان کردووە بە فرەنسی و بلۆریان کردووە و لەو دا دەردە کەوێ ئەدەبی کۆنی میللەتی کورد لە چ پلە یەکی پیشکە وتووی بەرزدا بوە و خاوەنە کە ی چ هەستیکی بە سۆزو ناسکی هەبوە.

ئەوانە ی لە دەمی کامران و لوسی پول مارگریتە وە بلۆ کرانوتە وە وەکو: (ووشە یەک)، (لاوانی نیشتمان)، (ملوانکە ی یاقووت)، (ئەگەر ژیان خەبوایە)، دەری ئەخەن ئەدەبی کوردی لەو سەردەمە ی علی ترموکیدا لە چ پلە یەکی بەرزدا بوە.

دەریارە ی ئەو بەرھەمە ی کامران و لوسی پول مارگریت کە ئەمەین زەکی باسی کردووە، لە بیرم دێ لە ناوە پاستی سالانی چلەکانا ماموستا رفیق حلمی ئەو کتێبە ی لە فرەنسیە وە کردبوو بە عەرەبی و منیش لە سالانی پەنجاکاندا چەند شیعریکی علی ترموکی لەو وەرگێڕانە ی ماموستا رفیق حلمیە وە کردبوو بە کوردی کە وەکو لە بیرم مابێ یەکیکیان ئەو شعرە ی (ملوانکە ی یاقووت) بوو کە بەم نێرە دەستی پیکردبوو:

پهري خان... ووشه‌ي زمانى كوردى همووى ياقووته
ملوانكه په كت بؤ لى بهونمه وه مه عده نى پروته

به لام نه وده سخته تم له گه ل هموو كتيبكه كاني ترمدا له كاتى كزچره وه كه ي
سالى ۱۹۹۱ دا له سلیماني همووى له ناو چوو كتيبى باشم له كيس چوو.

۲- مه لای جزیری

ده رياره‌ي مه لای جزیری، نه مين زه‌كى له كتيبكه كيدا سه رچاوه ۳۲ وتوويه تى
ناوى شيخ نه حمده بوه له شارى جزيره‌ي ابن عمر له دايك بوه له نيوه‌ي
دوهمى سده‌ي شه شهمى هجریدا ژياوه به زوى له وه ده‌چى له زمانى
(عماد الدين زهنگى) نه تابكى موصلى به ناويانگدا ژبايت و ديوانى كى شعري
نور به رزى به چى هيشته كه شپوه‌ي زمانه كه ي هيج جياوازي په كى نيه له گه ل
زمانى قسه پيكردى نيتستى ناوچه‌ي (بوتان) و بؤ په كم جار ديوانه كه ي
له سالى ۱۳۲۲ ي كزچى به رامبه ربه ۱۹۰۴ ي زابین له (برلين) چاپكراوه و
دانه يه كه له ديوانه چاپكراوه له كتيبخانه‌ي (الاب انسپاس كرملی) دا هه يه
له بغداد كه ناوه روځى شيعره كاني له وپه‌پى به رزيدياوه. (نه مين زه‌كى له
باسه كيدا نه يووتوه كه ي كزچى دواى كرده، به لام بله چ شيركو له كتيبكه كيدا
سه رچاوه ۶۰ وتوويه تى مه لای جزیری له سالى ۱۱۶۰ ي زابینى دا له دايك بوه) نه و
ديوانى شيعره‌ي ملاي جزیری كه نه مين زه‌كى باسى كړبوه، ماموستا هه ژار نه و
ديوانه‌ي به ناوى (ديوانى عارفى ره بانى شيخ نه حمده‌ي جزیری كه مشهوره به
مه لای جزیری، بيجگه له پيشه كيكه كه بؤ ژيانى مه لای جزیری ته رځانكړبوه،
هموو شيعره كاني به شپوه‌ي كرمادجى خواروو ليكد او ته وه له سالى ۱۳۶۱ ي
كزچيدا له تاران چاپى كړبوه.

هه ژار له لاپه‌ره ۱۵ پيشه كيكه كيدا باسى ده سخته تيكى كړبوه كه علاء الدين
سجادی له باشوورى كوردستاندا ديوتى كه نه وه ده سخته له سالى ۱۳۲۲ ي
كزچيدا نوسراوه له وه دا وتراره شاعيرى به پړيزى جزيره هاوزه مانى سولتان

محمدی فاتح بووه به پیتی نه وه ده بی له پیاوه ناوداره کانی سه ده ی نه وه می
کړچی بوو بی.

هه ژار له لاپه په ۱۷ ی پېشه کیه کیدا دویاره ناماژه ی بډ بډوونیکي تری
علاء الدین سجادی کړوه که وتویه تی ده سنووسپکی تری دیوانی جزیری ده ست
که وتوه که له سالی ۱۲۲۸ ی کړچیدا پیاوی ناودار عبدالقادر نامیدی نوسپوینی
و له پېشه کیه کیدا دهریاره ی ملای جزیری وتراوه:

((جزیری ناوی نه حمده و فرزند ی شیخ حمده و له سالی ۱۴۰۷ ی زاین
له شاری جزیری بۆتان له ناو بنه مالیه کی هژی بوختی (که مه به ست بۆتان -
بوه تانه) چاوی به ژیان هه لپتیاوه و لای باوکی خویندویه تی و بوه به مه لایه کی
شاره زاو که لیک مه لای پایه به رزی پنگه یانده و هه تا سالی ۱۴۸۱ ی زاین ژیاوه
به پی تی نه مه (۷۴) سال ژیاوه و له شاری جزیره دا نیژراوه)).

له راستیدا نه مه ی علاء الدین سجادی باسی کړوه دهریاره ی ده سنووسه که ی
عبدالقادر نامیدی له گه ل بډوونکه ی بله چ شیرکو نه وه ی نه مین زه کیدا یه ک
ناگریته وه دهریاره ی سالانی له دایک بوون و کړچی دواپی ملای جزیری.
به لام هه ژار له لاپه په ۲۲ ی پېشه کیه کیدا بډوونیکي جیاوازی هه یه
دهریاره ی ساتی ژیاوی مه لای جزیری و وتویه تی:

((نه گه ژابا، فون هارتمانی نه لمانی (نه وه ی له سالی ۱۹۰۴ دا دیوانی ملای
جزیری بډ یه که م جار چاپکړیوه)، یا نه مین زه کی و بله چ (مه به ست بله چ
شیرکو. جلادت بدرخانه)، محمدعلی عونی و مامقستا علاء الدین به رله وه ی ژین
نامه ی جزیری بنوسن، نه گه دیوانه که یان به ووردی خویندبایه وه، ته نیا نه و
شبعره ی باسی تیره کانی خان شهره ف به س بوه بډ نه وه ی بۆیان دهریکه وی
مه لا له چهرخی یازده دا زیندو بوه و نه و گړپه ی مه لای تیا نیژراوه ژیزه مینی
مزگه و تیکه که خان شرفی جزیری له پاش هه زاره ی کړچی سازیداوه.

۲- فقهی تهیران

به پیتی لاپه په ۲۳۶ ی کتیبه که ی نه مین زه کی، به رگی دوه مه ی سه رچاوه
۲۲، فقهی تهیران خه لکی (ماکر) بوه له سالانی ۱۲۰۷ ی زاین به رامبه ر به
سالی ۷۰۷ ی کړچی ژیاوه هه تا سالی ۱۲۷۵ ی زاین به رامبه ر ۷۷۷ ی کړچی،

به پیتی نه مه ده بی ماوه ی (۶۸) سال ژیاپی، که به نازناوی (م.ه) شتی نویسه و بلاوی کردو ته وه که ناوه پاسته که ی (محمد) بوه. فقی تهیران جگه له ژماره یه کی زوری شیعر دوو به ره می زور به ناویانگی هه بوه. یه که میان: (چیروکی شیخ سنان زور سه رچاوه به شیخی سه نعان ناویان برنوه)، دوه میان (قهولی نه سپاره ش) که به شیوه ی زمانی ناوچه یی و به تاییه تی نویسیویتی. به لام بله چ شیرکوه. جلالت بدرخان له کتیه که یدا سه رچاوه ۶۰ وتویه تی فقی تهیران ناوی محمود بوه و خه لکی شاری (مکس) بوه له سالی ۱۳۰۲ ی زاینده له دایک بوه و دوو به ره می شیعی گه و ره ی هه یه به ناوی (شیخ سنان) و چند چیروکیک به ناوی (چیروکه کانی _ برسیسا) له گه ل شیعیکی زور به ناوی (وته کانی نه سپی ره ش) که مه به سستی (بوراق) بوه (نه م بوراقه له زور نه فسانه دا هه یه که گویا نه سپی پیغه مبه ر بوه). بیجگه له وانه به نازناوی (م.ه) کتیبیکی هه یه ده رباره ی صوفی گه ری و (تاکایه تی بوون _ که له کتیه عه ره بیه که ی بله چ شیرکودا ناوی لی تراوه: (وحده الوجود) و له سالی ۱۳۷۶ ی زاین له شاری (مکس) نیژراوه.

۴- مه لای باطی

نه مین زه کی له لاپه په ۳۳۶ ی به رگی دوه می سه رچاوه ۳۲ دا، ده رباره ی مه لای باطی وتویه تی خه لکی گوندی (باطی) بوه له لیوای حه کاری و ناوی نه حمه د بوه وه له نیتوان سالانی ۸۲۰ ی کۆچی به رامبه ر به ۱۴۱۷ زاین و ۹۰۰ کۆچی به رامبه ر به ۱۴۹۵ زاین ژیاوه (به پیتی نه و بۆچوونه ی نه مین زه کی ده بی (۸۰) سال ژیاپیته).

مه لای باطی دیوانیکی شیعی هه یه و جگه له و دیوانه به شیعیکی دوو درێژ باسی له دایک بونی پیغه مبه ری کردو به شیوه زمانی کرمانجی و (فون لوک) وینه یه کی نه و شیعه ی بلاوکردو ته وه. محمد علی عونی که وه رگیزی کتیه که ی نه مین زه کی یه بۆ عه ره بی، له په راویزی لاپه په ۳۷۷ دا وتویه تی شیعه که ی مه لای باطی له سالی ۱۳۲۴ ی کۆچیدا له لایه ن (کردی زاده نه حمه درامن) وه له قاهره چاپکراوه.

ئەحمەد رامزى يەككە بوە لە و كوردانەى لە (رواق الاكراد) ى جامعەى
 ئەزەردا بوە دەريارەى سالى كۆچى نواىى مەلاى باطلى بلەچ شىركوہ لە
 كتيبەكيدا سەرچاوہ ٦٠ وتويەتى لەسالى ١٤٩٠ دا كۆچى كرىوہ كە ئەمە لەگەل
 ئەوہى ئەمىن زەكيدا يەكناگرىتەوہ و وتويەتى سالى ١٤٩٥ كۆچى نواىى كرىوہ.

٥- ئەحمەدى خانى

ئەحمەدى خانى يەككە بوە لە شاعىرە ھەرەبەرزەكانى كوردو پۆلى ئەو
 شاعىرە مەزنە ئەوئەندە گرنگە لە پەوى ئەدەب و مێژوو و بزواندننى ھەستى
 نەتەوايەتيدا، بە ماموستاى قوتابخانەى شىعەرى نىشتەمانپەرەيتى دەژمىرى،
 كەم شاعىرى نواى خۆى ھەيە باسى ئەو شاعىرەى نەكەربى و پىپەرەوى
 پىيازەكەى ئەوى نەگرتبىتەبەر.

لە راستيدا رۆلى ئەحمەدى خانى شاعىرى لىھاتوو شارەزائو ئاگادار بە
 باروونۆخى سەردەمى خۆى و پيش خۆى و تەنھا ھەر برىتى نەبوە لەو ھەستە
 ناسكەى لە شىئوہى شىعەردا ھۆنويەتەوہ، بەلكو مۆفەتتىكى شارەزا بە مێژووى
 گەل و ولاتەكەى خۆى بوە ئاگادارى بارى كۆمەلايەتى و سياسى مەللەتەكەى
 خۆى بوە و بەكئىش و ترازووى بىرو باوہ پوو بۆچوونى خۆى روو داوہكانى
 ھەلسەنگاندوہ و رەخنەى لە ھەموو ئالەبارى و ئواكەوتنى مەللەتەكەى گرتوہ و
 شەھرەكانى بوون بە زنجىرە باسىكى مێژووى گرنگ بۆ ئەوہى سەردەمى خۆى و
 نواى خۆى و مەلھەمەى مەم و زىنەكەى ئەگەرچى شىئوہى دەرەوہى برىتى بوە
 لە مەلھەمەيەكى دلدارى بەلام گۆرەپانى مەلھەمەكەى ئەوئەندە فراوان و پان و
 بەرىن بوە جىگەى ھەموو شتىكى تىادا كرىوہ و شىعەرەكانى برىتىن لە زنجىرەيەك
 رووداوو شىكردنەوہى بەسەرھاتەكانى پيش خۆى و سەردەمى خۆى و بە دلىكى
 پەر لەخەم و خەفەتەوہ گلەيى و ئارەزىيەكانى خۆى ئاشكرا كرىوہ و نۆخى
 مەللەت و ولاتەكەى لەگەل نۆخى مەللەتان و ولاتى تەردا بەراورد كرىوہ و
 رەخنەى توندوتىژى لە دەسەلاتداران و سەركرەدەكانى كورد گرتوہ و ھاواری
 كرىوتە مەللەتەكەى و داواى لەسەركرەدەكان كرىوہ دەسبەردارى رىيازى كۆن بن
 و بچنە سەر پىيازى ئەو پاستە رىگەيەيەى مەللەتانى تر گرتبويانە بەرو خۆيانيان
 رىگار كرىبوو.

له راستیدا ئه و درو شمانه ی خانى له شيعره كانيا به رزى كړېوونه وه بويو به
مه شخه ليكي نه كور او به شاعران و روونا كېران و نيشتمان په روه راتى كوردى
نواى خوى و بويو به ماموستاى ئه و قوتا بخانه يه ي ده يان شاعر له و
قوتا بخانه يه يدا شاگرد بوون وه كو حاجى قادري كويى و پيره ميرو شاعران ترى
وه كو نه وان كه شيعره كانى خانى له شيعرو به رهمه كانيانا به ئاشكرا رهنگى
داوه ته وه.

ده رياره ي نه حمده ي خانى جلالت بدرخان (بله چ شيركوه) له لاپه په ۳۲ ي
كتيپه كيدا سرچاوه ۶۰ و تويو ته ي نه حمده ي خانى نه وزاناو شاعيره دلداره يه
كه له عه شيره ته ي (خانيان) بو وه خاوه نى (مهم وزينه) كه كه له ريزى نه ليا ده ي
هؤميرؤس ده ژميرى و له كورديدا و ينه ي نيه.

خانى نه و كتيپه ي له سالى ۱۵۹۱ زاييندا له شارى بابه زيد ته ولو كړېو وه
له سالى ۱۶۵۲ ي زاييندا كوچى نوايى كړېو وه به ته نيشت نه و مزگه و ته وه نيز او وه
كه خوى له شارى بايزيدا دروستى كړېو وه. نه مين زه كى له لاپه په ۳۲۷ ي
به رگى يه كه مى كتيپه كيدا سرچاوه ۳۲ باسى به رهمه به رزه كه ي خانى
به ناوى (داستانى مهم و زين) ناوېرېو كه بى يه كه م جار له سالى ۱۴۴۰ كوجيدا -
۱۲۳۸ع له نه سته مېول چاپكراوه و جگه له وداستانه قاموسيكى عه ربه ي
كورديشى هه بو به ناوى (نوبهار - نوبار) كه له سالى ۱۰۹۴ ي كوجيدا له لايه ن
يوسف ضياء به گوه چاپكراوه و گه لى شيعريش هه بو به زمانه كانى عه ربه ي و
توركى و فارسى (وه رگيرى) كتيپه كه ي نه مين زه كى - محمدعلى عونى له
په راويزى نه ولاپه يه دا و تويو ته ي سالى ۱۰۹۴ ي كوچى سالى چاپكړنى نوبهار
نه بو وه، به لكو سالى ته واو كړدى نوو سيني بو له لايه ن خانپه وه).

ده رياره ي ژيانى نه حمده ي خانى و سالى له دايك بوونى و كوچكړنى هه ندى
جياوازي هه يه له نيوانى نه و سرچاوانه دا باسيان كړېو وه.

نه مين زه كى و تويو ته ي له نيوان سالى ۱۰۰۰ - ۱۰۶۳ كوچى به رامبه ر به ۱۵۹۲ -
۱۶۵۲ ي زايينى ژياوه (له مى نه مين زه كيدا سالى ۱۶۵۲ ي زايينه كه ي
به رامبه ر به ۱۰۶۳ كوچى يه ك ناگريته وه چونكه به پيى حسابى هجرى (۶۳)
سالى هجرى ژياوه به لام به پيى حسابى زايين (۶۱) سال ژياوه كه بوون له
يه كترى يه وه). نوكتور جمال نه به ز له لاپه په ۵۸۵ ي كتيپه كيدا سرچاوه ۳۱

وتویه تی خانی له نیوان سالانی (۱۶۵۰ ز. - ۱۷۰۶ ز) دا زیاره به پیتی نهمه خانی
ته نها (۵۶) سال زیاره.

جلادت بدرخان (بله چ شیرکوه) له کتیبه کهیدا، سرچاوه ۶۰ له لاپه په ۳۲ دا
وتویه تی خانی له سالی ۱۷۰۹ زایندا کوچی نوایی کړیوه (باسی سالی
له دایکبونی نه کړیوه). له کتیبی (تاریخ مشاهیر الاکرام) جلد اول - تألیفی بابا
مربوخ روحانی شیوا چاپی تاران سالی ۱۳۶۴ کوچی له لاپه په ۲۱۲ دا وتویه تی
خانی له سالی ۱۰۶۱ کوچی به رامبه ر به ۱۶۵۰ ی زاین له دایک بوه علاءالدین
سجادی له لاپه په کانی ۱۸۹-۱۹۴ ی میژوی نه ده بی کور دی که باسی ژبانی
خانیا کړیوه وتویه تی خانی له سالی ۱۱۱۹ ی کوچیدا، کوچی نوایی کړیوه
(علاءالدین نهمه ی له ووه وه رگرتوه که به حسابی نه بجه به عره بی ووتراوه:
(طار خانی الی ریه) که به حسابی نه بجه سالی ۱۱۱۹ ی کوچی ده گریتوه. لام
وایه راسترین سرچاوه ده بی نه وساله بی که خانی خو ی له سی شیعریدا باسی
ژبانی خو ی کړیوه که ه ژار له لاپه په ۲۱۷ ی کتیبه که ی نه حمده ی خانیدا چاپ
کراوه که نهوسی شیعره ش بریتیه له:

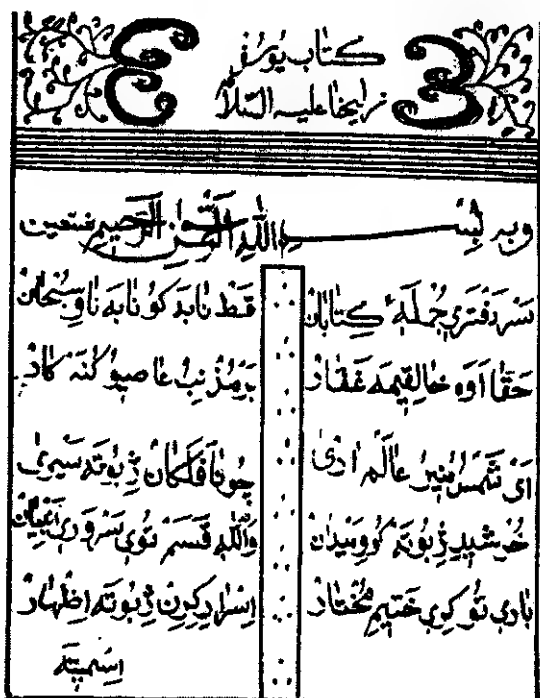
خه ططی ته به سرنویش و سهره شق سیه ساله خه طی خه طا دکات مه شق
له ورا کو ده ما ژ غیب فه ک بو ته نریخ هه زارو شیست و یه ک بو
نیسال که هیشته چل و چاران وی پیشره وی گونا هکاران

به پیتی نهمه که وتویه تی له سالی ۱۰۶۸ دا ته منم که یشقوه ته چل و چوار،
ده بی نه حمده ی خانی ۱۰۶۱ - ۴۴ = ۱۰۱۷ ی کوچی له دایک بووینت. هه ژار له
لاپه په ۳۶۴ دا نهوسی دپیره ی به م جوړه کړیوه به شیوه ی کرمانجی خوارو
(یابه موکریان):

به د خۆم و له راسته خۆم چکوسم سی ساله گونا می خۆم ده نوسم گهر هاتنه
سهر زه وی مریک بو میژو له هه زارو شیست بی که بو نیسته به ته من چل و چوارم
پیشه نگی به ره ی گونا ه کارم هه ژار خو ی له لاپه په ۲۲۵ ی کتیبه که ی خانیدا
وتویه تی:

((خانی ناوی نه حمده کور ی نه لیا سه، سالی ۱۶۵۰ ی زاین له دایک بوه و
له ته منی (۵۸) سالی دا له بایه زید مردوه (که به پیتی نهم بچوونه ی هه ژار ده بی

خانی له سالی ۱۶۵۰ + ۵۸ = ۱۷۰۸ زاینی له دایک بوویت. بیجگه له و
 بهرهمانهی نهحمه دی خانی که له وسه رچاوانه دا باسکراون، ماموستا محمد علی
 قره داغی به ناوی (مژده ی نوزینه وه ی یوسف زلیخای نهحمه دی خانی) له لاپه پره
 ۱۲ ی گوفاری په نگیسی ژماره ۹۴ ی سالی ۱۹۹۶ باسی نه و چیروکی یوسف
 زلیخای بلوکریوته وه و به پیی باسه که ی نه و بریتیه له (۱۴۰) لاپه پره که
 نه مه ی خواره وه فوتو کوی بهرگه که یه تی:

(يوسف زليخا)

ماموستا هه ژار کارێکی زۆر گهورهو باش ماندووبونێکی زۆر مهه و زینه که ی نهحمدهی خانیهی ئاماده کردوه له لایه ن (انستیتوتی پاريس) هوه له ئیتالیا چاپکراوه له سالێ ١٩٨٩ دلوووشه گرانهکانی له شیوهی کرمانجیهوه کردوه به کرمانجی خواروو له پاشکۆی دیوانه که ی مهه و زینی خانیدا هه موو دپه شعرهکانی مهه و زینی کردوه به کرمانجی خوارو (شیوهی موکریانى بوتری باشتره)، هه رچهند من له گه ل نه وه دا نیم شعری کوردی له شیوهیهکیه وه بکری به شیوهیهکی تر چونکه وه رگپه هه رچهندیک شاره زو لی هاتووش بى پرواناکم بتوانیت پرپه پری مه بهستهکانی نه و شیعرا نه وه رگپه ی بۆ شیوهیهکی تر.

هه ژار له پيشه که ی که دا نه م چهند سه رنجی خواره وه ی تو مار کردوه ده رباره ی چاپهکانی مهه و زین له لایه ن نه و که س و ده زگایانه ی بایه خیان به وبه ره مه گرنگه دلوو ئیمه ش لیتره دا سه رنجهکانی ماموستا هه ژار هه روه کو خۆی پيشه که ش ده که ی که له لاپه ره ١٤ ی پيشه که که دا باسی نه وه ی کردوه چوار مهه و زینی چاپکراوی به راورد کردوه و سه رنجهکانی خۆی ده رباره ی نه و چاپانه به م جۆره ن:

١- چاپی هه ولیری مام (گیو)، هه ندی ره خنه ی لی گرتوو له به ر نه و هۆیا نه ی باسی کردون و وتیه تی وازم له و چاپانه ی نه و هی نا.

٢- مهه و زینی چاپی مۆسکۆ که خانم (سیدا رودینکو) له سالێ ١٩٦٢ دا به را سپاردی نه کادی می علوم ی یه کیتی سۆفیت (نشر خانا نه دبیا نا روژه لات ی) به شیوه ی خه تی عاره بی ده گه ل و مرگیزاوی روسی و پيشه که به ریک چاپ و بلاوی کردو ته موو له په راوێز ماکانا دمه ده کو ی له به ر چهند نو سه که ی که دا نوو سرا ونه ته موو دوو به دیت له مه دا هه بوون که له وه ی (حمزه) دا نه بوون.

٣- چاپی (حمزه) : له پيشه که ی که ییدا نو سرا وه : (مایسی سال ی ١٣٣٥ ی کۆچی که به را مه به به سال ی ١٩١٩ ی زانیی له دوا ییه که شیا تیا نو سرا وه :) (نه و کتیبیا کو مه ژ ی استساخ کری، سال ١١٦٥ عزیز کوری شیرمام زیدی نفیسی بوو). به و پی یه ده بی نه و نو سه که یه پاش شه ست سال دوا ی ده سه که یه که ی خانی خۆی نو سرا بییت. نه و (حمزه) یه

له سالانی ۱۹۱۸ و ۱۹۱۹ دا سهرپهرشتی چاپخانه‌ی (نه‌جی استقبال) ی‌گروه
له‌شاری نه‌سته‌مبولداو له سالی ۱۹۵۶ له‌شاری (قامشلی) گۆچی دواپی‌گروه.

۴- مەم وزینی به لاتینی چاپکراوی ماموستا محمد نه‌مین بۆز نه‌رسلان، سالی
۱۹۶۸ له تورکیا به‌مورگه‌راوی تورکیه‌وه له چاپی داومو وتویه‌تی سالی ۱۹۵۸ له‌شاری
شامیش به پیتی عه‌ره‌بیش چاپی‌گروه، به‌لام هه‌زار وتویه‌تی نه‌ نه‌وم دیومو نه‌ له
که‌سیشم بیستوه (تۆبلیی لای ماموستا محمد نه‌مین بۆز نه‌رسلان نوسغه‌یه‌ک له‌وه
ده‌س بگه‌وی؟).

۶- مه‌لا محمودی بایزید

دوکتور کمال مه‌زه‌ر له‌و باسه‌یدا که بۆ پێشه‌کیی شرفنامه وه‌رگێتاپراوه‌که‌ی
هه‌زاری نوسیوه له‌ لاپه‌ره ۱۶۸، وتویه‌تی مه‌لا محمودی بایزید له‌ کوتایی
سه‌ده‌ی هه‌ژده‌دا له‌ دایک بوه‌ و له‌ سه‌رچاوه ۲۸ دا له‌ لاپه‌ره ۱۲۶ دا دوکتور
کمال سالی له‌ دایک بوونه‌که‌ی مه‌لا محمودی بایزیدی ده‌سنیشانکریوه‌و وتویه‌تی
له‌ سالی ۱۷۹۷ ی زاین له‌ دایک بوه‌ له‌ ناوچه‌ی بایزیدی باکوری کوردستان و
جگه‌ له‌ زمانێ کوردی، عه‌ره‌بی و تورکی و فارسیی باش زانیوه‌ و بۆ ماوه‌یه‌کی
دوو‌برێژ نه‌ک ته‌نها هه‌ر له‌ بایزیدا به‌لکو له‌ هه‌موو کوردستانیشدا مه‌لایه‌کی بی
هاوتا بوه‌و له‌ ناو کورده‌واریدا وه‌ک زانییه‌کی نایینی و ماموستایه‌کی لی‌ها‌توو
ناویانگی ده‌رکریوه‌و گه‌لێک به‌ره‌می شاعیرانی تورک و عه‌جه‌می وه‌رگێتاپراوه‌ته
سه‌ر زمانێ کوردی و له‌ مه‌یدانی لێکۆلینه‌وه‌ی زمانیشدا به‌ره‌می ژۆر هه‌بوه‌ به
تاییه‌تی ده‌رباره‌ی (رێزمان)و شاره‌زای دابوو نه‌ریت و میژووی کوردیش بوه‌.

(جبابا = ژابا) که له‌ سه‌ر داخواری رۆژه‌لاتناسه‌کانی (پیته‌ بۆرگ)
که‌وتبوه‌ بایه‌خدان به‌ کوردناسین، په‌نا‌ی بریۆته‌ به‌ر مه‌لا محمودی بایزید و
به‌یاریده‌ی نه‌و توانیبوی گه‌لێک ده‌سنوسی نایاب و که‌رسه‌تی زانستی بۆ
مۆزه‌خانه‌ی ناسایی له‌ پترسبرگ (پینه‌ بورگ) کۆ بکاته‌وه‌. له‌سه‌ر داخواری
ژابا، مه‌لا محمود ژماره‌یه‌ک کتییی دانا که‌ ده‌سنوسی هه‌موویان که‌وته‌ لای
ژابا و به‌شی ژۆری نه‌و ده‌سنوسانه‌ له‌ ده‌زگا زانستیه‌کانی لیننگرادا هه‌لگیراون
و (ژۆدنک) باسی کریون و وتویه‌تی نه‌توانم به‌وپه‌ڕی دلناییه‌وه‌ بلێم گه‌ لی‌کورد

له پاراستنی گه لیک لایه نی به نرخ سامانی رونا کبیریدا هه تاراده یه کی نۆز
قهرزاری مه لا مه حمودی بایزیده و نه گهر هاوکاری نه و (ژابا) نه بویه تا
ئێستهش به شیککی به نرخ له گه نجینه ی نه ده بی کوردی سه ده ناو جیه کان
نه ده زانرا.

له و به ره مه یدا (عوادات و رسوماتنامه طوایف اکراد و ئوصول و نظامات
کوردی، که له سالی ۱۲۷۴ کۆچی به رامهر به ۱۸۵۸ - ۱۸۵۹ زاین له نو سین
بۆ ته وه، رۆ دنکۆ له سالی (۱۹۶۳) دا له مۆسکۆ کوردیه تی به روسی و وه کو
له پێشه کیه که یدا باسی کربوه بریتی بوه له (۲۰۲) لاپه ره.

هه رچه نه ده ئه م کتێبه بی هه له نیه، به تاییه تی له سه ره تادا گه باسی ره گه زی
کوردی کربوه، به لām له گه ل نه وه شدا سه رچاوه یه کی به که لکه بۆ میژوونوس
چونکه باسی ژیا نی کۆمه لایه تی و ئابوری و کۆچه ری تی و بازرگانی و سه ندنی باج
و سه رانه و سوو بو سه له م و ده سه لانداری تی تیادا کربوه جگه له م کورته باسه ی
ژیا نی بایزیدی، له باسی شرفنامه و له باسی شوێشی بدرخان پاشا شدا باسی پۆلی
مه لا محمودی بایزید ته و لو ده که ی و پێویست ناکا لی ره دا باسیان بکه ی ن.

۷- یوسف ضیاء الدین پاشا خالیدی

له باسی ئه حمه دی خانیدا ئاماژه مان بۆ کتێبه که ی ئه مین زه کی کربوه که
وتویه تی قاموسه که ی خانی (نوبهار بچوکان) له سالی ۱۰۹۴ ی کۆچیدا له لایه ن
یوسف ضیاء الدین به گه وه چاپ کرابوو.

ئه حمه دی خانی ده ریاره ی ئه و قاموسه ی خۆ له نوبهاردا وتویه تی: ئه م
قاموسه ته نها هه ر بۆ متأدبین نیه (که مه به ستی ئه ده ب دۆستان و شاره زایانی
ئه ده به)، به لگو بۆ مندالانی کورده. یوسف ضیاء بگ له کتێبه که یدا (الحمیدیه)
وتویه تی: ته نها هه ر ئه م چه ند ووشه ی ئه حمه دی خانی هه روه کو په ندو وشه ی
نه سه ته ق وایه.

ده ریاره ی پله و پایه ی یوسف ضیاء الدین هه روه کو نوکتۆر جلیلی جلیل
له سه رچاوه ی ۵۵ دا ئاماژه ی بۆ لاپه رکانی (۵۴۵-۵۴۹) ی کتیبی (journal
fisique ixeric.t.2) کربوه که له و کتێبه دا (فیلیچفسکی) ده ریاره ی

هه لسه ننگاندن و نورخانی یوسف ضیاء الدین وتووێهتی: ((یوسف ضیاء الدین خالیدی پاشا خالیدی به یه کێک له گهورهترین شخصیاتى کورد دهوێژێرێو یه کێک بوه لهوانه ی جگه له زمانى کوردی له زمانى عه ره بیهیدا شاره زاییه کی تهووی هه بوه.

بلاوینوهی (هدیه الحمیدیه) ی له ئاو ناسراوانى کوردو رۆشنهیراندا دهنگێکی زۆری داوه تهووه به سه رکه وتووێزین کتێب دانرلوهو رۆژنامه نهووپاییه کانیش به هه مان بشیوه باسیان کړیوه)) میر بصری له کتێبه کهیدا سه رچاوه ۲ له لاپه ره ۶۲ دا وتووێه تی یوسف ضیاء الدین له نیوانى سالانى ۱۸۴۲ - ۱۹۰۶ دا زیاره .

له لاپه ره ۳ ی ژماره ۳ ی رۆژنامه ی کوردستان رۆژی ۷ ی مایس ۱۳۱۴ ی کۆچی که له قاهره ده رچوه باسی چۆنیه تی ده رچوونی (هدیه الحمیدیه) کړیوه، چه زمگرد به شیوه کرمانجیه که ی چۆن بلاوکرلوه تهووه هه روا به ئیملاکه ی خۆی پێشکه شی بکه م:

((من خالدى منه القدسا شريفين يك زفان خوى فضل وكرم شتيخ يوسف ضياء الدين، خدى عمروى دريژو علم وى زيده بکه، برى شش سالا (که به پتی ئەمه سالی ۱۳۰۸ کۆچی ده گرێته وه) کتێبیێک چێگر به ئاف فی کتیبی (الهدیه الحمیدیه فی اللغة الكردیه) به . اف کتیب بحثا قواعدین عزمان کرمانجی دکه لغاتین کرمانجی حمی گهاندنه هف فی کتیبده نفیسی به مالوی ئافا اساسک ژعزمان کرمانجا ره دانى. از هیفی دکم کو علماو میرو پادشایین کردا ژفی کتیبی پیدابکن گک کتیبیک قنجه علمایین کرداره لازمه کو او ژعزمانین خوه تیشتهکی بنفیسن)).

ناوی نوسه ره که له رۆژنامه که دا نیه، وادیاره ئه بی هی مقدار مدحت بدرخانی سه رنوو سه ری رۆژنامه که بی. ده ریاره ی (الهدیه الحمیدیه): دوکتۆر جلیلی جلیل له کتیبه کهیدا سه رچاوه ۵۵ وتووێه تی نهو کتیبه له لایه ن یوسف ضیاء الدینه وه ئاماده کرلوه له سالی ۱۸۹۲ ی زاینیدا چاپکرلوه که به پتی ئەمه بهرامبه ره که ی سالی ۱۳۰۰ ی کۆچی ده گرێته وه که له گه ل نه وه ی رۆژنامه ی کوردستاندا به ک ناگرێته وه که له سالی ۱۳۰۸ دا چاپکرلوه.

دەريارەى ھۆى ئاوانانى ئەو كۆتېبە بە (الهدية الحميدية) ۋە، جليلى ئەلى ئەۋەى لەو رۆژانەدا پىڭگەى بۆ چاپ كىردىن و بلاوكردنەۋەى ئەو كۆتېبەى دلۋە (كە بە عربى كوردى كرمانجى ژورنو بوە) ئەۋە بوە لەو رۆژانەدا خليفەى عوسمانى سولتان عبدالحميد بوە و كۆتېبەكەى بە ناۋى ئەۋە بوە بلاوكردنەۋە. دەريارەى ئەۋە مامۇستا دىم مەلا لەلاپەرە ۲۱ ى ژمارە ۱۲ ى گوڭارنى رۆژى نوئى سالى ۱۹۶۰ كە لەشارى سالىمانى دەرچوۋە باسكى دەريارەى ئەو كۆتېبى (الهدية الحميدية) يەۋە بلاوكردنەۋە و تۈۋىيەتى نوورنىيە ئەو كۆتېبە ئەگەر ئەو عنوانەى لە سەر دانەنرايە كە ناۋى سولتان عبدالحميد بوە لەوانە بوو رىڭكە بە چاپكرنى نەدرايە.

ۋەكو نوكتۇر جليلى لەسەر چاۋە ۵۵ دا باسى كىروە ئەو كۆتېبە برىتى بوە (۲۰۰) لاپەرە كە بە زىيانى عەرەبى باسى دەستۈرى زمانى كوردى كىروە لەگەل شىعرە كلاسكىكەكانى ئەحمەدى خانى و باسى چەند بە شىڭ لەو قاموسە شىعرييەى ئەحمەدى خانى كە بە ناۋى نوپارەۋە نويسيۋى، لەگەل ئەو قاموسە كوردىيە — عربىيەى محمدعبدالهادى و حاجى محمدنورى و محمدعاصم و ابومسعودزادە علاءالدين دايان نابوو، جگە لە ھەندى لە شىعرەكانى (محمودخزنى خالدنقشبندى) و ئەو كۆتېبەى يوسف ضياءالدين بەرھەمىكى زور بەنرخ و كەرەسەيەكى سوود بەخش بوە بۆ ئەوانەى ويستبويان شارەزاي زمان و ئەدەبى كوردى بېن.

يوسف ضياءالدين لە الهدية الحميديةدا دەريارەى بايەخدان بەزمانى كوردى ووتۈۋىيەتى: ((فىزىيون و زانىنى زمانى كوردى كىلىلى شارەزابوونى كوردە و ھۆى نىڭبوونەۋەى لەو مىللەتە)). بەر لەۋەى بېچىنە سەرياسى زاناي مېژوونووسى كورد لە خوارەۋە ناۋى ھەندى لەو شاعىرو نووسەرانى بەر لەمە سەرچاۋەكانى ۋەكو ئەمىن زەكى و دكتور كمال مەزھەر و جليلى باسيان كىرون ناۋى چەند شاعىرو نووسەرىكى تر بەكورتى ئەخەينە پېش چاۋ كە ئەمىن زەكى لە كۆتېبەكەيدا سەرچاۋە ۲۲ ويلەچ شىركوۋە لە سەرچاۋە ۶۰ دا باسيانكرىدون كە برىتين لە:

۱- نیسمامیل بایزیدی، له سالی ۱۶۴۵ ی زایندا له دایک بومو له شیرو نویسه کانیای پیرموی له حمدهی خانی کرده و قاموسیکی بچووکي کوردی و عربی و فارسی داناو به ناوی (گامزار).

۲- شریف خانی ههکاری - سالی ۱۸۶۹ له جوله میزگ له دایک بوه.

۳- مراد خان - خه لکی بایزید بوه و سالی ۱۷۳۷ له دایک بوه.

۴- ملایونسى (ههکاتینی) نووسه ری سی نامه ی به ناویانگه که بریتین له: (تصریف) و (ظروف) و (ترکیب) به زمانی عهره بی.

ئه وهی جینگه ی داخه، ژماره یه کی ئیجگار زور له زانیان و شاعیران و میژوونسان و پیاوی ئاینی کورد له ژانیاندا هه رچه نده کوردبون و سه رچاوه کان به کورد ناویان تومار کربون، به لام به زمانی خویان شتیکیان نه نویسه و به شتیکی زوریان کوردستانیان به جی هیشتومو پوویان کربوته ولاتی ئیسلام و هه ر له موصل و به غدائو شاموه هه تا قرطبه ی ئهنده لس چون و له خزمهت کاربه دهستان و ده سپیوانی ئه و ولاتاندا خزمهتی زمانی بیگانه یان کربوه و هیج به ره میکیان له پاش به جی نه ماوه ده ریاره ی میله ته که ی خویان و ولاته که ی خویان و زمانه که ی خویان.

بۆ نمونه کتیبی (تاریخ مشاهیر کرد- عرفا، علماء، انبا، شعرا نووسینی بابامروخ روحانی شیوا- چاپی تاران سالی ۱۳۶۴ کۆچی، ته نها له بهرگی یه که مپا پتر له ۶۰۰-۷۰۰ میژووناس و زمان زان و شاعیرو ئه سب و نووسه ری کوردی تیادا باس کراره له گه ل ژانیاندا ناوی به ره مه کانیان به زمانه کانی بیگانه وه کو عربی و فارسی و تورکی، هه زمکرد لیته دا کورته باسی هه ندیکیتان بخمه پیش چاو که له کتیبی ناویرلودا بلاونه کراره نه ته وه بۆ ئه وه ی بزانه ی نووسه ران و شاعیران و میژوونوسانی کورد بیجگه له ژماره یه کی که میان نه بی ئه وانی تر چه ند که مه ترخه م بون به رامبه ر به میله ت و ولاته که ی خویان.

۱- ابو اسماعیل قالی ملازکردی، سالی ۲۸۸ کۆچی له شاری دیاربکر له دایک بوه و پاش ماوه یه ک کۆچی کرده بۆ موصل و بغداد و له ئه نه نجامدا له (قرطبه) گه رساوته و بومو له و ی بوه به ما موستا له یه کیگ له مزگوته کانی قرطبه و گه لیک باس و کتیبی به عربی نویسه و.

۲- ابونصر احمد سلیمکی ملازکرد؛ شاعیرو نووسه رو بوه وزیری ابونصر احمد کوپی مروانی حاکمی دیاربکر بوه سالی ۴۳۷ کوچی مردوه و له گهله ابوعلاء مهردا چاویان بهیه کتر که وتوه.

۳- ابن الاثیر سالی ۵۵۸ له جزیره له دایک بوه و سالی ۶۳۷ له بغداد کوچی دواپی کردو مو ماوهیه که له باره گای صلاح الدین ایوبیدا خزمه تی کردوه که یه کیکه له میژوو نوسه به ناویانگه کان.

۴- حسام الدین علی بدلیس - له زاناکانی بدلیس بوه به عربی کتیبیککی نویسه به ناوی (جامع التزیل و التادیل) که پینج جلد بوه و کتیبیکیش به ناوی (الکنز من بیان مقامات الصوفی).

۵- کمال الدین حکیم بدلیس - زور نزیک بوه له کوشکی سولتانه کانی عوسمانی و نایق قوینلی. که لیک به ره می شیعی هه بوه به عربی و فارسی و تورکی.

۸- شرفخانی بدلیسی

هه روه کو چۆن نه حمه دی خانی به مامۆستای قوتابخانه ی شیعی نه ته وایه تی کورد ده ژمیژمی، شرفخانیش به یه که م میژوونووسی کورد ده ژمیژمیت. به شیککی زۆری میژوونووسان، له وانه ی که ویستویانه ده یاره ی میژووی رابوردی کورد بنوسن زۆریه یان سودیان له و به ره مه ی شرفخان وه رنه گر تبیت. له باسی نه ماره ته کانی باکووری کوردستاندا، له نه ماره تی بدلیسدا کورته باسیکی ژبانی شرفخانمان له زمانی خۆیه وه وه رگرتوه که له شرفنامه دا باسی کردوه، بۆیه پیویست ناکا لیژده دا دو یاره ی بکه مه وه و یه کسه ر ده چمه سه ریاسی به ره مه به نرخه که ی که (شرفنامه) به.

نه وی راستی بی، نه گه ر نه وکاره ی شرفخان نه بویه که به وردی به دوردریژ که لیک باسی گرنگی میژووی و ژبانی گه وه پیاوانی پیش خۆی و سه رده می خۆی تۆمار کردوه، بیگومان زۆرشت له کیس ده چوو بی نه و سه رچاوه به نه ده توانرا به ره چی نه ودریژ ده له سانه بدریته وه که نوژمنانی کورد بی کوردیان هه لده به ست، نه گه رچی هه ندی جار نوژمنانی کورد ده رفه تی نه و هشیان بۆره خساوه هه ندی له و چیرۆک و نه فسانانه ی درابونه پال نه ته وه ی کورد و

شرفنامه لیان دواوه و توماری کردون بیانکن به به لکه بۆ زپاندنی میژووی کورد
 نه گهرچی شاره زایانی کارامه و لئاو تو زوریه ناسانی ده توانی نه و جوړه چپوک و
 نه فسانانه به چاوکی گومانه وه سهیر بکاو بیخاته ریزو خانە ی نه وه زاران
 چپوک و نه فسانه بی سهیره رانه ی دراونته پال میلک تانی تریش. بهرله وه ی
 بچه سهیر باسی ناوه پۆکی شاکاره که ی شرفخان، به پپو یستم زانی نه چهند
 دیره ی ماموستای میژوونوسی کورد نه مین زه کی بخرمه بهرچاو که ده باره ی
 شرفخان نوسیویتی هه ره که له لاپه په ۲۰۲ ی بهرگی یه که می سهرچاوه ۲۲ دا
 فهرموویه تی:

((شرفخانی بدلیسی خوالیخو شپوو ته قه لایه کی زوری دا بۆ نه وه ی بتوانیت
 کورده کانی سهرده می خوی یه ک بخاو گیانی یه کگرتن و هاوکاری له ناویانا به تاک
 و به کومە ل و به حکومه ته کانیا نه وه په ره پی بداو بۆ نه وه مه به سته پینمای
 هه مویانی کردو بۆ نه وه ی نه و ریبازه بگرته بهر خویشی شادمانی گه ل و تیرو
 ته سهیلی ناو ولای پی دابین بکری و ته قه لایه کی زوری دابوو ناپکی و نا کزکی له
 نیتوان نه ماره ته کان و نیشتمان په ره کانا نه مین و به پپی توانا ته قه لای دابوو
 دهوله تیکی یه ک گرتوو پیک بینیت و به ره یه کی یه کگرتوو سیاسی له هه موو
 حکومه ته کان و نه ماره ته کوردیه کانا له شیوه ی (قیدراسیون) یکدا پیک بینیت
 که پایته خته که ی له جزیره ی ابن عمر دا بی، به لام به داخه وه نه وه ته قه لای
 بانگه وازه ی سهیری نه گرت چونکه سهیر کرده کانی کورد گویان بۆ بانگه وازه که ی
 نه و شل نه کردو به قسه یان نه کردو به هوی فپو فیل و پیلانی بیگانه وه توری
 نوویه ره کی له نیتوانیا چینرابوو، سهوز بوبوو ((سیاستی پیلانگیره کانی نوژمنی
 کورد له سهیر بناغه ی: (تیکیان بدو بیه به ناغا) دامه زرابوو کورد به نامانجی
 خوی نه گه یشت و نوژمنه کانی به سهیرا زال بوون)). ده رباره ی نه و بۆ چوونه ی
 نه مین زه کی و نه و ته قه لایانه ی شرفخانی بدلیسی دابوو، کاشکی بهر له و
 ئیدریسی بدلیسی نه م هه ولای نه وی بدایه که هیشتا نه ماره ته کانی کورد جوړه
 سهیره خویی کی خویان هه بوه تا نه و کاته هیشتا خلیفه ی عوسمانی و
 کاریه دهسته کانی تورک نه و ده سه لاته زوریان نه بوه له کوردستانا و
 نه یان توانیبوو به ناره زوی خویان توری نوویه ره کی له ناو میره کانی کوردا بچینن
 و هیشتا دهوله ته که یان به ته واوه تی خوی نه گرتوو دهستیان نه خستبوو کارو

باری نه ماره ته کانی کورده وه، کاشکی نیدرېسی بدلیسی بهرله شرفخان نه و نه خشه یه ی بکیشایه و نه و نامانجه پیروزی بهینایه ته دی، به لام به داخه وه له سرده می شرفخانی خاوه نی شرفنامه دا کارله کار تراز ابو تورکه کان دهستی خزیان له کورد وه شانده بوو، کوردیان تیگدا بوو له ناو خویانا و عوسمانی به هیژ بو بوو، به سهر صفویه کانا زال بو بوو. دهریاره ی شرفنامه هه روه کو له پیشه کیه که ی هه ژاردا باسی کراوه، شرفخانی بدلیسی به زمانی فارسی نویستی و له دوا پیدا وه رگپراوه بۆ زمانی بیگانه.

له سالی ۱۸۶۰ دا (فیلیا مینوف. زیرنوف) شرفنامه ی له فارسیه وه کربوه به فره نسی و چاپی کربوه و پیشه کی یه کی بۆ نویسه، له و پیشه کیه دا باسی نه و سه رچاوانه ی تری کربوه که شرفنامه یان چاپ کربوه ته وه یا وه ریانگپراوه بۆ زمانی تریا باسیان دهریاره ی ناوه پوکی شرفنامه بلاو کربو ته وه. زیرنوف له و پیشه کیه دا وتویه تی:

له نه وروپادا (نیلوف) بۆ یه که م جار دوو وتاری دهریاره ی شرفنامه نویسه و بلاوی کربو ته وه، جاریک به (شرفنامه) ناوی بربوه و جاریکیش به ناوی (میژوی کوردان) باسی کربوه، که سه رچاوه ی (زیرنوف) بۆ نه و باسه ی (نیلوف) بریتیه له کتیه که ی (مایسترخت).

یه که م که سینک وه کو زیرنوف باسی کربوه، که نسخه ی شرفنامه ی ده سگیر بووه (سیرجون مالکولم) بوه که له سه ره ک هۆزی (محیزی) یه وه دهستی که وتوه و له سه ری نویسه (کوردین کوپونیک) و وتویه تی هی (فون شه ره فه—مه به ست شرفخانه) که ئیسته نه و نسخه یه لای مه کزی ناسیایی پادشایی بریتانیای مه زن و ئیرلنده یه. مالکولم له و به ره مه فارسیه یدا که بلاوی کربوه ته وه ژۆر جار باسی شرفنامه ی کربوه. له نه وروپادا هه تا سالی ۱۸۲۶ که س نرخی شرفنامه ی نه زانیوه له راستیشدا به هۆی زانیانی پووسه وه بوه نه م به ره مه به نرخیه پیشه کهش به نه وروپا کراوه.

(مسیوفراش) یه که م که س بوه له سالی ۱۸۲۶ دا باسی نه و کتیه میژوییه ی کوردی کربوه و کورته شیکر نه وه و لیکولینه و یه کی دهریاره ی نویسه و ناواتی نه وه ی خواستوه ترجمه بکریته. زیرنوف نه لی: له هه مان سالی ۱۸۲۶ دا (مسیوفولکو) یاداشتییکی دهریاره ی ولاتی فارس نویسه و له و

یاد داشته‌اند باسی شرفنامه‌ی کربوه و پاش نه‌وه‌ی به ماوه‌یه‌ک (مسیو شارموا) له (سان بترسبرگ) که ماموستای زمانه‌کانی رۆژ ه‌لات بوه، له‌سه‌ر ئامۆزگاریی مسیو فراش ده‌ستنی کربوه به وه‌رگیتپانی شرفنامه، به‌لام وادیاره (مسیو شارموا) به‌رله‌وه‌ی کاره‌کی ته‌واو بکا مریوه، نه‌گه‌ر نه‌مردایه‌گه‌وره‌ترین خزمه‌تی ده‌کرد به میژوو.

(مسیو کوتیک) باسی ئه‌و نسخه فارسیه‌ی کربوه که له سالی ۱۰۰۷ ی کۆچیدا (یه‌عنی دوو سال‌ه‌وای ته‌واوکردنی نویسنی شرفنامه) نووسراوه‌ته‌وه، دانه‌ر (که مه‌به‌ستی شرفخانه) خۆی چاری پیاخشانده‌ته‌وه، مسیو فراش خۆی ئه‌و ده‌سنوسه‌ی به‌چاری خۆی دیوه.

(مسیو خانیکۆف) ی رۆژه‌لاتناس له سالی ۱۸۵۱ دا کونسلی روس بوه له ئێران، نسخه‌یه‌کی له دیلمه‌کانی لای (سالماس) کپیوه‌و دوو نسخه‌ی تریش له کتیبخانه‌ی (یحیی خان) ی فه‌رمانپه‌وای ئازربایجان وه‌رگرتوه‌و (مسیو کوتیک) سوودی له‌و نسخه‌یه‌ی خانیکۆف وه‌رگرتوه.

ده‌سنوسه‌یه‌کی لای خانیکۆف بریتی بوه له (۲۵۰) په‌رپه‌ که هه‌مووی به‌یه‌ک ده‌سخت تۆمارکراوه‌و ده‌سنوسیکی تریش له مۆزه‌خانه‌ی ئاسیادا هه‌یه‌ له ژێر ژماره‌ی (۵۷۶) دا که (بارون بود) ساتیک له ئێران بوه ئه‌وده‌سنوسه‌ی ده‌سکه‌وتوه‌و بریویه‌تی بۆ ئه‌و مۆزه‌خانه‌یه‌ که بریتی بوه له (۱۰۰) په‌رپه‌. ژێرنۆف له باسه‌که‌یدا له‌سه‌ری ئه‌په‌روا ئه‌لی:

((من هه‌رچوار نسخه‌که‌م به‌رچاو که‌وتوه، بۆیه‌ ناچارم هه‌رچی له‌و چوار نسخه‌یه‌دا له‌یه‌کتر جیاوازن له‌ه‌وااییدا له‌به‌شی دوهمی کتیبه‌که‌دا بیانخه‌مه به‌رچاو. جگه‌ له‌و چوار نسخه‌یه‌ی من شرفنامه‌ له‌سه‌رچاپکردوه، سی ده‌سنوسی تریش هه‌یه‌ له (ئاوستریا- نه‌مسا) لای (بوکتور- بارب)، و (سیرجۆن مالکۆلم) یش له‌لنده‌ن نسخه‌یه‌کی لایه‌ که ئیسته‌ له‌ریزی کتیبه‌کانی کۆمه‌لی ئاسیای پادشاهی بریتانیا و ئیرلنده‌دایه، هه‌روه‌ها له‌پاریسیش ده‌سنوسیێک هه‌یه. (سه‌رچاوه‌ی بۆ ئه‌مه‌ بریتیه‌ له: ولکۆ، ووتاره‌کانی رۆژنامه‌ی ئه‌زمانگ به‌شی هه‌شتم سالی ۱۸۲۶، جگه‌ له‌مانه‌ له مۆزه‌خانه‌ی بریتانیا دا نوسه‌یه‌کی (مستر ریچ) یش هه‌یه)).

تا ئیره بریتی بوو له پیتشهکیه که ی (زیرنوف) ده رباره ی شرفنامه و نسخه کانی، نوکتور کمال مه زه ریش له دوو سه رچاوه دا باسی شرفنامه و شرفخانی کردوه، یه که میان بریتیه له سه رچاوه ی ژماره ۲۸ (کورتیه باسیکی زانستی میژوی کوردو میژوو)، له لاپه ره ۱۰۵ ی ئه و سه رچاوه یه دا وتوویه تی: ((شرفخانی بدلیسی له ته مه نی نوازده سالی وه تیکه ل به کارویاری میری بوه، له و ته مه نه ی سالی ۱۵۵۴ ی زاینیدا کراوه به میری (سه لیان) و (محمدئاباد) و له سالی ۱۵۶۶ دا که ته مه نی ۲۴ سال بوه نازناوی میری هۆزی (رۆژده کی) پی به خشرلو مو ماوه ی دوو سال له کۆشکی شاهدا بوه له (قزوین) و له سالی ۱۵۶۸ دا کراوه به فرمانده ی ئه و له شکره ی خانی ئه حمده ی لاهیجانی ناوچه ی (که یلان) ی دلمرکاندوتته وه له شکره (۱۸) هه زاره که ی (سولتان هاشم) ی جیگری ئه حمده دخانی به زانده و به وه کۆتایی به یاخ ی بوونی هۆزی که یلان هینراوه.

له سالی ۱۵۷۶ دا شرفخان کراوه به میری هۆزانی کوردی ئیتران که له و کاته دا شاه ئیسماعیل چۆته سه رتهخت (بیگومان ئه م شاه ئیسماعیل ده بی شاه ئیسماعیلی صفوی نه بی که له سالی ۱۵۱۴ دا له شه پی چالدیزاندا له لایه ن عوسمانیه کانه وه شکابوو)، وه هه رچی کاری گه وهره ی کوردستان و لورستان بوه هه مووی سپیتر بوو به شرفخان (شرفخان خۆشی له شرفنامه دا باسی ئه مه ی کردوه)، به لام ساتیک قزلباشه کان شاه ئیسماعیلیان به دۆستی سونیه کان تاوانبار کرد، ئیتر شرفخانی دورخسته وه بق (نه خچه وان) و زۆری نه برد له سالی ۱۵۷۸ ی زاینیدا ئه و شاه ئیسماعیله کوژراو (محمدخودابه ند) چۆته جیگه ی و ئیتران که وته ئازاوه یه کی گه وهره، لایه ک قزلباشه کان یاخ ی بوون و له ولاشه وه له شکره ی عوسمانی په لاماری نازیربایجانی داو عوسمانیه کان توانیبویان شرفخانی داخ له دل به لای خویانا راکیشن، به تاییه تی دوا ی ئه وه ی له رینگه ی (خسروپاشا) ی میری میرانی (وان) وه عوسمانیه کان پیوه ندی یان پیوه کردبوو، به و جۆره له سه ره تای کانونی یه که می سالی ۱۵۷۸ دا (یه عنی که شرفخان ته مه نی گه یشتوه ته ۳۶ سال) چوه پال عوسمانیه کان و به خۆی (۴۰۰) چه کداره وه له (نه خچه وان) وه روویکرده کوردستان (باکوور).

بەرلەۋەى باسەكەى يەكەمى دوكتور كمال تەۋابكەين و بچينە سەر
پاشماۋەكەى بە پىۋىستىم زانى چەند پىرسىارو سەرىجىك دەرىيارەى ھەلۋىست و
پەفتارى شىرفخانى مېژوونۋوسى كورد بخەمە بەرچاۋ:

يەكەم: بە پىۋى شىرفنامەكە شىرفخانى بدلىسى باسى ژيانى خۆى و باۋكى
كردۈە، پاش ئەۋەى باۋكى لەگەل توركە عوسمانىەكان تىكچۈە، لە زەمانى شاھ
طەماسبى ئىرانىدا چۆتە ئىران و لەۋى كچى (ئەمىر خان موصلى) ى ھىناۋە كە
شىرفخانى لى بۈە و شىرفخان خۆى لە شىرفنامەدا وتوۋىتەى لە تەمەنى نۆ سالىدا
يانى سالى ۹۵۸ ى كۆچى (بەرامبەر بە ۱۵۵۲ ى زايىن) بۆماۋەى سى سالى لە
ساىەى ئەۋە پادشا پەشت پاكەدا مامەۋە و سالى ۹۶۱ باۋكم وازى لە
خەزمەتگوزارى شاھ ھىناۋ گۆشەنشىنى ھەلپژارد بۆ خۆى ھۆزى (رۆژەكى)
پوۋيان لە شاھ طەماسب نا كە مەن بەسەرۆك دابىنېرم و شاھ داخۋازىەكانى
قبولكردن و مەن ھەرچەند تەمەنم دۈزەدە سالان بوو پەلى مىرايەتى دامى
(ساليان) و (محمودئابادى) پىۋەخشىم لە ناۋچەى (شىروان) و لە ھاۋىنەھەۋارى
(ھەرقان) چوۋمە لای شا، ئەۋىش مەنى بە محمدبەگى لالۆم سپارد كە حاكىمى
(ھەمدان) بوو، خالەم كچى خۆى لى مەرە كردم و سى سالىشەم لە ھەمدان رابورد.

پاش ماۋەيكە لە ھەراى سولتان بايزىد كە ھاتبۈە لای شاۋگىرا ھات و
چۆكەران لە پۆمەۋە (مەبەست توركيايە) زۆر دەھاتن و نارديانە شوۋن باۋكم و
برديانە شارى (قزوین) و دلخوشىيان دايەۋەۋە بە مىرى ھۆزى رۆژەكى
(گىرېرود) ى سەرىە (قوم) يان دايەدەست و نارديانە ئەۋى بەلام باۋكم ئەۋەى
بەدل نەبوو وازى لى ھىناۋ شاى بەھەشتى (مەبەست طەماسب) بۈە مەنى كردۈە
بەمىرى رۆژەكى و دوو سالى لە (قزوین) مامەۋە، ھەروەكە لە ۋاسەى دوكتور
كمالدا دەرەكەۋى شىرفخان لە تەمەنى (۳۶) سالىدا بەخۆى (۴۰۰) چەكدارەۋە
لە (نەخچەۋان) ۋە روۋىكرېۋتە باكورى كوردستان....

لېرەدا پىرسىارىك دېتە پىشەۋە:

ئايا باۋكى شىرفخانى سۈنى كەھەموو پەلپ و پىيانۋەكەى ئىدىرىسى بدلىسى
بەرلە ۳۰ _ ۴۰ سالى لە رقى صفويە شىعەكان ھەموو ئەمارەتە كوردەكانى
كۆكرېۋتەۋە سەرۆكەكانى خستۆتە ژىر ساىەى دەۋلەتى عوسمانى سۈنىۋە
شاھ طەماسب چۆن باۋەپى بە باۋكى شىرفخان و بە شىرفخانى بدلىسى كردۈە

نه وړېله گرنگه يان بداتې؟ هه روه ها چوڼ باوکی شرفخان و شرفخان باوه پريان به
طهماسبی شيعه کړدوه که نورمنښکی خوښه خوری کورنو بدلیسه کان بوه وچوڼ
وا سووک و ناسان چوونه ته باوه شپه وه؟!

هه روه کو لهو باسه ی نوکتور کمال دا دهرده که وئې که شرفخان له ماوه ی
بوونیا له ژيتر سایه ی شاه طهاسبدا وه کو نورمنښکی سه رگه رمی خان نه حمه د
خان وابوه و شپې بې شای نئیران کړدوه و له شرفنامه دا به شانازی په وه باسی
چوڼیه تی شکاندنی خان نه حمه د خانی کړدوه.

دوهام: له نوای نه وه موو به زمه نایا عوسمانیه کان چوڼ وابه ناسانی
شرفخان یان قبول کړدوه و بې ماوه ی ده سال به شداری کړدوه لهو شپانه دا سولتان
مرادی سی هم بې دلگیر کړنی قفقاس کړدبووی نازناوی (خان) و فره مانپه وایی
بدلیسی به خوی و نه وه ی نوای نهو به خشیبوو، نهو تورکه داخ له دلې هه میشه
وه کو نورمنښکی خوښه خوی سه یری کوریدیان کړدوه چوڼ توله ی شرفخانی
باوکیان له خوی نه کړدوته وه که نه مه چيگه ی گومانه؟!!

به لې راسته شرفخان کتیبېکی میژووی زور گرنگ و نایابی بې کورد تورمار
کړدوه و به جې میشتوه، به لام له رووی سیاسی و ه ولدان بې دامه زړاندنی
ده زگایه کی نه و تو که بونی نه وه ی لې هاتبیت به مه به سستی دامه زړاندنی بناغه ی
نه ماره تیکی کوردی سه ریه خو بووییت له ورووه هیچی دیارنیه کړدبیتي.
نوکتور کمال مه زهر بې ته و او کړدنی باسه که ی سه رچاوه ۲۸ وتوویه تی:

((شرفخان له ته مه نی (۵۲) سالی دا خوی بې نووسینی میژووی کورد
ته رخان کړدوه و له جیاتی خوی (أبو المعالی شمس الدین به گ) ی کوپی دانا بوو
(به مه دا دهرده که وئې که شرفخان له سالی ۱۵۴۲ دا له دایک بووی، ده بې له سالی
 $۱۵۴۲ = ۵۲ + ۱۵۹۰$ دا ده سستی کړدوه به نووسینی شرفنامه و له سالی (۱۰۰۵)
ی کزچیدا له نووسین ته و او یوه، به وجوره شرفخانی (۳۲) سالی ژیانی له ناو
جه رگه ی رووداوه گرنگه کانی نئیران و تورکیا و کوردستانا بریوته سه رو ساله کانی
دوایی ژیانی بې خزمه تی میژووی کورد ته رخان کړدوه)).

لهو نامه یه دا که (ضیاء شرفخان) بې هه ژاری نارېوه و هه ژار له لاپه په ۷۹۱
ی شرفنامه دا فو توکزیسی نهو نامه یی ضیاء شرفخانی بڼه مالې شرفخانی
بلاو کړدوته وه، له وه دا و تراوه شرفخانی باپیره که ورده له سالی ۱۶۰۳ یا ۱۶۰۴

دا کۆچی نوایی کردوه، به لām دوکتۆر کمال به پیتی ئه ویاسه ی لای وایه شرفخان بهرله وه مریدیته و ئه لای: چونکه هه رچۆنیکێ لیک بده یته وه ده بی نوای تهواوکردنی شرفنامه واته نوای هاوینی سالی ۱۵۹۸ زاین که سالی تهواوکردنی شرفنامه بوه، کۆچی نوایی کردبیته، چونکه ری ئی تی ناچی ئه و پیاوه له رێگه ی زانستدا وازی له ده سه لاتداریتی هینا بی، وه له نوای نویسنی شرفنامه قه له مه که ی خستبیته لاوه و ئه وه ی زۆتر ئه م بۆچوونه به هیز ده کا ئه وه یه شرفخان ته نها سالی که وچه ند رۆژیکێ زیاتر نه ویستوه بۆ دانانی به ره میکی قولی وه ک ئه و به شه ی بوه می شرفنامه که به ده سه خه ت (۲۰۸) لاپه ره ی گه وه ی پڕکردوه ته وه، بێگومان ئه گه ر مرین موله تی بدایه ئه و رسته یه کی مرواری ره سه نی تری پیشکه ش به کوردی به زانست ده کرد که واته ده بی شرفخان به ماوه یه کی که م نوای مانگی نوێ سالی ۱۵۹۸ زاین کۆچی نوایی کردبیته یاله تاو نه خۆشی په کی که وتبیته که لام وایه نه خۆشیه که ش که زانیه کی وه کو ئه و په ک بخت به ده گه م مۆله تی زۆری ژیان و مان ده دات. ئه مین زه کی میژوو نووسی کورد که نه خۆشکه وت و نه خۆشی زۆری بۆ برده بوو په نه جه کانی په کی که وت ئیتر (سانحه ی) کچی کرد به قه له م.

ده رباره ی ئه و سه رجه ی دوکتۆر کمال مه زه هه که لای وایه شرفخان له نوای تهواوکردنی نووسینی شرفنامه (که سالی ۱۵۹۸ زاین بوه) ده بی شرفخان کۆچی کردبیته، چونکه نوای ئه وه هه چ نووسینی که له پاش به جی نه ماوه، لام وایه ئه م بۆچوونه ی له گه ل ئه وه ی (فیلیا مینۆف. زیرتۆف) که له پیشه کی ئه و شرفنامه ی له فارسیه وه وه رگه یراوه بۆ فریسی که وتویه تی (مسیوکۆتک) ئه و نسخه فارسیه ی له سالی ۱۰۰۷ دا (یه عنی بووسال نوای تهواوکردنی شرفنامه که له ۱۰۰۵ ی کۆچیدا بوه) که شرفخان خۆی پیاچۆته وه دیویتی، به مه دا ده رنه که وی شرفخان تا سالی ۱۶۰۰ ژیاوه له ماوه ی ۱۶۰۰ - ۱۶۰۲ ی زاین بوورنیه نه خۆش بوویته، یا بوورنیه ورده به ره میشی هه بووی و وه کو زۆر به ره می تری کورد له ناو چوه).

هه ره که شرفخان خۆی له شرفنامه دا باسی کردوه دوکتۆر کمال مه زه ریش له وه رگه یانه که ی هه ژاردا باسی کردوه، شرفخان وتویه تی:

((منی بی تین و توانا و بی دەست و زوان که و تمه سه ر ئه و خه یاله ی به نه ندازه ی و زه و توانای خۆم، نه وه نه ی بۆم لوابیته له باس و خواسی گه و ره پیاوان و خاوه ن ناو و سه رداران و خونکارانی کور و کوردستان بگۆلمه وه و نه وی له میژووی عه جه ماندا خۆم دیتومه و نه وی له پیاوه ژیره کانی راست و بی ترۆوه بیستومه نووسیمه وه و ناوی لی بنیم (شره فنا مه)، هه موو نیازو ناواتیشم هه ر ئه مه یه خانه دانه کانی کوردستان له ناو نه چن)).

به پێی باسه که ی نوکتور کمال مه زه ر له لاپه ره ۱۰۹ له سه رچاوه ۲۸ دا ده بی شره فنا مه له دووبه ش پێک هاتبیت و له سالی ۱۵۸۸ دا ده ستی کردوه به کۆکردنه وه ی سه رچاوه زانیاریه کان و له مانگی ئابی ۱۵۹۷ دا له به شی یه که می شره فنا مه بۆته وه که یه که م چاپی ئه و بریتیه له (۴۵۹) لاپه ره له روژی ۱۳ / ۸ / ۱۵۹۷ دا ده ستی کردوه به نووسینی به شی دوهم و له ده وریه ی کۆتایی مانگی ئابدا یا له سه ره تای مانگی ئه یلولی ۱۵۹۸ دا ئه و به شه شی ته و او کردوه که ناوی ناوه (خاته مه) و ئه و باسه ی بۆ سولتانه کانی ئالی عوسمان و پادشاکانی ئێران و تووران و به سه رهاته کانی کوردستان له نێوانی سالانی ۱۵۸۷-۱۲۸۷ ی زاین، واته بۆماوه ی سی سه ده ی په به ق ته رخانکراوه، که ئه م به شه شی بریتیه له (۳۰۸) لاپه ره .

نوکتور کمال له و باسه یدا باسی مه لا مه حموی بایزیدی به دوو درێژ کردوه، له لاپه ره ۱۲۹ دا وتویه تی:

((مه لا مه حمودی بایزید ویستبوی به لاسایی کردنه وه ی شرفخان ریگه ی ئه و بگریته به رو به ده ستوری ئه و میژووی کور و کوردستان له و شوینه وه بنوسیته وه که له شرفنامه دا کۆتایی پێ هینرابوو، بۆ به جیهێتانی ئه و مه به سه ته سالی ۱۲۷۴ ی کۆچی به رامبه ر ۱۸۵۷-۱۸۵۸ له دانانی (کتابی تأریخ جدید کوردستان) بۆته وه که نزیکه هه زار لاپه ره ده بوو که له پیشه که یه ک و (۱۹) به ش پێک هاتبوو.

له سالی ۱۸۶۵ دا (ئه لکساندر ژابا) له ئه رزپومه وه پیشه که یه ک ی ئه و کتێبه ی ناربه و بۆ کۆپی زانیاری روسی بۆ نر خاندنی و له قسه کانی ژابادا ده رده که وێ ئه و کتێبه ته نها یه ک ده سنووسی هه بوه که به داخه وه تانیسته سه ره دجامی ئه و

ده سنووسه نه زانلوه، خټ نه گهر شو ترجمه ی پېښه کيږي له لايښ ژباوه
ترجمه کړاېو نه بوايه دياره شو باسې بايزيدش کس هيچي لي نه ده زاني)).

نوکتور کمال له لاپه په ۱۲۰ ي شو سه رچاويه دا ثا مازهي بټ باسيکي بايزيدي
کړوه که بټ ژباي گټپلوه ته وه له لاپه په ۵۴ ي پېښه کي شرفنامه ي چاپي
روسيدا درده که وي ه ستي ميژوونو سيني مه لا محمودي بايزيدي قولېوه و
ده ميک بوه ساغ بويوه و سولتانه کاني عوسماني ويستبويان کورد و کوردستان
بکېن به قه لغاني پاراستني خويان و پهره پيداني ده سلا تيان له ه موو
روژه لاتي ناوه پاستدا، که مه لامحمودي بايزيدي له زماني سولتان سليماني
دابېره ورو ه (که به سليماني قانوني ناسراو بوه) بټ ژباي گټپلوه ته وه که
وتوويه تي:

((ساتيک سولتان سليمان گه راپوه بټ نه سته مېول، دا يکي رووي تيکړدوه و
پيښي ووت: کوپم شو او تڼ گه راپته وه، به لام ثا يا له موه ووا گورجيې کان و
قزلباشه کان نيتر هيرش ناهيښنه سر مه مله که ته که ت.

سولتان له وه رامييا به دا يکي نه لي.. دا يکه .. ديوار يکي پته وم له نيواني
نيمپراتوري ته ي عوسماني و ده ولتاني گورچ و عه جه مدا دروستکړدوه نيتر دوژمن
پيښي ناکړي هيچ زيان يکمان پي بگه ي نه ي. ساتيک دا يکي لي ي ده پرسيته وه توچتون
توانيت له وه موه دا دريژده ديوا ري وا دروست بگه ي؟ دو ياره سليمان به دا يکي
نه لي: دا يکه شو ديواره م له گوشت و خوين دروستکړدوه و به پړوه بردني شو
ناوچانه م به ره و پوي هژده کاني کورد کړي و ته وه دوژمن ناتواني زه فريان پي
بيات و ناتواني بگاته ده ولتاني نيسلام)).

نوکتور کمال مه زهر له کتنيکي تريدا، سه رچاوه ۳۹ له لاپه په ۲۵ دا له
باسي شرفنامه دا وتوويه تي:

((روژه لاتناسان و کورد ناساني سقويت بايه خي زوريان به ه رېو و
به رگه کي شرفنامه دوه و سوويکي زوريان لي وه رگرتوه بټ ليکدانه وه ي ميژووي
کوردستان و مه لېه نده کاني تري روژه لاتي ناوه پاست له سالاتي سيمه کانا دوا
له کوردناسي روسي (ف.پ. راستويچين) کرا شرفنامه بکا به پوسي، به لام مردني
ناکوي نه يه يشت شو کاره ته ووا بکا.

(راستۆیچین) یەكەم زانایە لە جیهاندا بۆ یەكەمجار (بیبلیۆگرافیا) ی لەسەر كورد داناهو و لە ژۆرنای (بیبلیۆگرافیا دەربارەی كێشەیی كورد) لە گۆڤاری (رۆژەلاتی شۆڤشگێڤ) دا بڵاوی كړبۆتهوه. یەكێك لەوتارە بەنرخەكانی ئێ و نووسەرە بریتییە لە (سەرئەدەربارەی كورد) كە لە ژمارە (۱۳-۱۴) ی سالی ۱۹۲۲ی گۆڤاری دەنگ و باسی رۆژەلاتی ناوەراستدا بڵاوی كړبۆتهوه كە لە سەرەتای ئێ و وتارەدا هێرشێكی توندوتیژی كړبۆته سەر ئێ و میژوونووسە كورتبێنانەیی لە خۆپا خەباتی گەلی كوردیان لەكەدار كړبۆه و بە توندی رەخنەیی لە و نووسەرە سۆڤیەتیانە گرتووە كە بە نەزانانە لە ژۆرن پەردەیی كی ماركسیدان تۆمەتی كۆنە پەرستییان داووته پال هەموو بزوتنەو یەكی رزگاری خوازی كۆرد)).

بەلای منەوه ئێ و رەخنەیی (راستۆیچین) كە دۆكتۆر كمال باسی كړبۆه لەوێژدانێ زانایەكی بەوێژدانەوه هەلقولاهو، لەراستیدا وەكو لەبەرگی دوهەمی ئێم كۆتیبەدا لە شۆڤی خۆپا پوونی دەكەینەوه پەگ و ریشەیی ئێ و بۆچوونە هەلەنەیی هەندێ لە نووسەران و میژوونووسانی سۆڤیەت بەرامبەر بە كۆردو شۆڤشەكانی، بەتایبەتی شۆڤشەكانی باكوری كوردستان ماكەكەیی دەگەڕێتەوه بۆ ئێ و دۆستایەتیەیی لە زەمانی لینینەوه لەگەڵ مصطفى كمال و تاقەمەكەیدا پەیدا بوو، بەتایبەتی لە و رۆژانەدا كە پەیمانێكی دۆستانە لەنیوان سۆڤیەت و توركدا مۆركرا بوو، لە توركیدا ئیجازەیی حەزەیی شیوعی درابوو بەسەر كۆردایەتی (حقى بهیج) كە مامۆستا رفیق حەمى لە یادداشتەكانیا بە طورانی ناوی بربۆه، و كمالیەكان بۆ مەبەستێكی كاتى لە سۆڤیەتەكان نزیك بوبۆنەوه بۆ دەربڕینی ناخەزى خۆیان بەرامبەر بە بریتانیای ئێ و رۆژانە و زۆریەیی نووسەرانی سۆڤیەت دژی سەر كۆردەیی توركەكانی باكوری كوردستان بوون وەكو شۆڤشەكەیی شیخ سعیدى پیران ۱۹۲۵ كە توركەكان بۆ زێڕاندنی ناوو مەبەستى شۆڤشەكەیی شیخ سعید ئێ و شۆڤشەیان بە هاندانی بریتانیا لەقەڵەم دا بوو، لەبەرگی دوهەمی ئێم كۆتیبەدا لە باسی شۆڤشەكەیی شیخ سعیددا ئاماژە بۆ ئێ و بەلگە و ئۆکیومینتانه دەكەین كە ئینگلیزەكان هەرخۆیان ئەوانەیان بەدرێخستۆتەوه و راستى ئێ و درۆیانەیان بە توركەكان گەیانده، لەلایە پە ۴۴ ی بەرگی دوهەمی كۆتیبەكەیی شیخ مەحموددا (سەرچاوه ۸۰ بەدووردرێژی باسی ئێ و پەیمانەیی نیوان سۆڤیەت و كمالیەكان كړووە كە لە ئۆکیومینتێ ژمار (f0.371_6349) ی سالی ۱۹۲۲دا

له ئەرشیفی وزارتى دەرەۋەى برىتانىادا ھەيە، كەئە ۋە پەيمانە لە ژۆر ناۋى
لە پېئناۋى يەكېتى و ھاۋكارىيەكى نۆستانە و برادەرانە لە لاينەن على فؤاد پاشا
دوكتۇر رەزا نۇرى نوينەرى تورك و (djamel kork mazoff, tchitcherim)
ى نوينەرى سۆڧىتەۋە مۇرەرلەۋە.

دوكتۇر كمال مەزھەر لە باسكەيدا دەچىتەۋە سەر باسى شرفنامە چاپى
روسى. وتوئەتى يەكەم كەسك دوكتۇراى لە سەر شرفنامە ۋەرگرتەۋە (مەمىد
شەمسى) ى زانائى ئازىيايجانى بوۋە لە باسى بەرگى يەكەمى شرفنامەدا — چاپە
روسىيەكەى. وتوئەتى برىتتە لە (٦١٩) لاپەرە بە پېشەكەيەۋە.

(ھىز. بىلو) لە سالى ١٧٧٦ دا بە زمانى فەرەنسسى لە كىتتەكەيدا باسى
شرفنامەى بە جىھانى زانىارىيى رۇژئاۋا گە ياندەۋە ئەۋنوسەرە فرىسىيە بەھۋى
يەككە لە گەپىدەكانى كانى تورك كەناۋى (كاتب چلبى) بوۋە بە بوۋى شرفنامەى
زانىۋە. لە پاش ئەۋ (جۆن مالكۆلم ١٧٦٩—١٨٣٣) يەككە بوۋە لەۋ
كارىدەستانەى ماۋەيەك لە ھىندستان و ئىزان كارى كرۋە چەند سەرچاۋە
دەسنوسى كوردى دەستكەۋتەۋە يەككە لەۋانە دەسنوسىكى شرفنامە بوۋە.

لە ناۋى مالكۆلم بە ماۋەى بىست سال مېژوونوسى فرىسى (كاترمېن) لە زۆر
شۋىنى ئەۋ كىتتەيدا كە لە سالى ١٨٣٦ لە پارىس بە ناۋى (مېژوۋى مەغۇلەكانى
ئىزان) ۋەۋە بلاۋى كرۋەتەۋەۋە كەلكى لە شرفنامە ۋەرگرتەۋە.

جگە لەۋانە، كارىدەستى كۆپى زانىارىيى ئەۋساي روسيا (فلىامىنوف -
زىرتوف) توانى لە سالى ١٨٦٠ دا بەرگى يەكەمى شرفنامە بە پېشەكەيەكى (٢٠)
لاپەرەيى بە زمانى فرىسى بلاۋىكاتەۋە لە ناۋى دووسال بەرگى بوۋەمىشى
بە پېشەكەيەكى (٧) لاپەرەيى بە فرىسى بلاۋىكرۋتەۋە. بە پېئى ئەۋ زانىارىيانەى
(ى. فاسىلىقا) كۆي كرۋتەۋە، ژمارەى تۆماركرۋلەكانى دەسنوسى شرفنامە
لە كىتتەخانە ناسراۋەكانى جىھانا دەگاتە (٢٢) دانەۋ كۆنترىن و بەنرخترىن و
راستترىن دەسنوس برىتتە لەۋ دانەيەى بە دەسخەتى شرفخان خۆى نوسرلەۋە
بە ناۋى (شرفنامە تارىخ كوردستان) و ئېستە ئەۋ نىسخەيە لە كىتتەخانەى
(بودلىان) ى زانكۆى توكسفۆرد ھەلگىرلەۋە كە برىتتە لە (٢٤٦) پەرەۋە بىست
ۋىتەى دەگەن پازىنرلەۋتەۋەۋە لە كۆتايى ذى الحجەى سالى ١٠٠٥ ى كۆچىدا كە
دەگاتە ١٣ ٨ ١٥٩٧ ى زايىن لە بەرگى يەكەمى بۆتەۋەۋە بەرگى بوۋەمىشى لە

مانگی مایسی ۱۵۹۹ دا تەولو بوە))... (لام وایە ئەمەى مایسی سالى ۱۵۹۹ هەلەى چاپەمەنى بى وەكو باسى دەكەين).

ئەوئى شايانى باسە لەم باسەى نوكتۆر كمال مەزەر نووشت سەرىجى خوینەر رادەكیشى :-

یەكەم - وەكو لە پێشتردا باسەانكرىو، نوكتۆر كمال مەزەر لە باسەى
تريا سەرچاوە ۲۸ لاپەرە ۱۱۰ وتوویەتى بەرگی نوهم كە شرفخان ناوی ناوە
(خاتە لە كۆتایی مانگی ئابدا یا لە سەرەتای ئایلولی ۱۵۹۸ دا شرفخان لە
نوسینی بۆتەو بەلام لەم سەرچاوەیدا ۳۹ دا وتوویەتى لەمانگی مایسی ۱۵۹۹
دا بەرگی نوهمەى تەولو كرىو كە بىگومان دەبى یەكێکیان هەلەى چاپەمەنى
بى. نوكتۆر كمال مەزەر خۆى لەو باسەى لە سەرچاوە ۲۸ دا لى ئیواووە كە
بەرگی نوهمەى لە دواى سالتیک و چەند رۆژێك پاش بەرگی یەكەم تەولو كرىو،
بە پى ئى ئەمە دەبى تەواو كرىنى بەرگی نوهمەى كە مانگی ئاب یا سەرەتای
ئەیلول بوە وەكو لە سەرچاوە ۲۸ دا لى ئیواووە راستر بێت وەك لە وەى سەرچاوە
۳۹ كە وتراووە لە مانگی مایس ۱۵۹۹ دا بوە وادیارە ئەمەیانە كە هەلەى
چاپەمەنى بى. بىجگە لە سالى تەواو كرىنى بەرگی نوهم كە وتراووە بۆ
سولتانەكانى ئالى عوسمان و پادشاكانى ئىتران و سووران و بەسەرەتاكەنى
كوردستان لە نىوان سالانى ۱۲۸۷ - ۱۵۸۷ زاین تەرخانكراو، باسى ئەمانە
هیچیان لەو وەرگێڕانەى (هەژاردا) ناویان نەهاتووە بەمەدا دەردەكەوئى كە
ئەوئى هەژار وەرى گێڕاوە بۆ كوردی بەشى یەكەمى شرفنامە بوە كە لە مانگی
ئابى ۱۵۹۷ دا تەولو بوە كە سەیر ئەوئەى تا ئىستە هیچ شتێك دەربارەى ئەو
بەشى نوهم لە هیچ سەرچاوەیەكدا نەكراو و ئایا ئەو بەشى نوهم هەریە
فارسی ماوەتەو بۆ هیچ زمانێكى تر وەرگێڕاوە ؟ (لام وایە ئەبواوە لەوئى
هەژاردا بوتراوە بەرگی یەكەمى شرفنامە) نوكتۆر كمال مەزەر لە لاپەرە ۲۰ ی
سەرچاوە ۳۹ دا باسى نوهم دانەى شرفنامەى كرىو كە بریتىە لەو
دەسنوسەى لە كتیبخانەى گشتى لىننگراد دا هەلگیراوە و میژووى
نوسینەوئى لە سالى ۱۵۹۸ دا بوە و شرفخان خۆى پیاچووەتەو بە دەستى
خۆى مۆرى تاییەتى خۆى پیا دا ناو ، بەلام بەداخووە چەند شوئینێكى كەمى
ئەم دەسنوسە نەماوە شایانى باسە ئەم دەسنوسە یەكێكە لە بەرهمە

به نرخیه کانی به ناویانگی زه مانی صفویه کان که روسه کان له روزگاری شه پی
۱۸۲۶-۱۸۲۸ دا له (نورده بیل) وه بریویانه بۆ بترسبرگ.

نوکتور کمال له هه مان لاپه پی ئه و سه رچاوه یه دا باسی ده سنوسیکی تری
کردوه که له سالی ۱۶۰۶ دا له شاری (کلس) له لایه ن (حسن کوپی
نورالدین) وه له بهر نسخه ی شرفنامه به بی ده سکاری له (۳۲۷) په په دا
نوسراوه ته وه، ئیسته له کتیبخانه ی (بودلیان) له زانکوی نوکسفورده له
بریتانیا. (فاسیلیا) باسی چهند ده سنوسیکی تری شرفنامه ی کردوه له
موزه خانه ی بریتانیا و ئسته مبول و چهند شوئیتیکی تردا پاریزاون.

مه لا مه حمودی بایزید له دوا ی نووسده سال تیپه پ بوون به سه ر نویسنی
شرفنامه دا به رگی یه که می شرفنامه ی کردوه به کوردی (۱۸۵۸-۱۸۵۹) که ئه م
کاره ی مه لا مه حمود به هاندانی (ئه لکسه نده ر ژابا) بوه ئه و وه رگێپانه ی
بایزیدی له کتیبخانه ی گشتی لیننگراد هه لگراوه (ئاخو ئه و وه رگێپانه ی بایزید
ئه گه ر له گه ل ئه مه ی هه ژاردا به راورد بکریت توپلای جیاوازی له نیاوان
هه ربولایانا هه بی؟ که لام وایه ده بی جیاوازی هه بی چونکه هه ژار خو ی له لاپه په
۴۳ دا له پیشه که یه دا وتوویه تی (هیندیک جنک و منۆکه و بۆغدوزی خوینتال
و شتی له ئاره زوو به ده رم ل نوور خسته نه وه و کیشامنه ناو پیشه که یه که ی
خۆمه وه له هه تیه م داو و به هیوام گیانی پاکی ئه و میره نازداره گه ش و شاد
بی و لیم نه په نجابیت)).

نوکتور کمال مه زه ره له ته و او کردنی باسه که یه دا ئه لی: له نیوان سالانی ۱۸۵۳-
۱۸۵۹ دا له شاری (فیان) شرفنامه له لایه ن (گ.ا. باریه) وه کردوه به ئه لمانی و
پیشه که یه که ی بۆ نویسه وه که بوه به هۆی ناساندنی نه ته وه ی کورد لای زاناکانی
روژئاواو پروفیسور (ف.ب. شارمو) که گه وه ترین فارسی زانی ئه وروپا بوه له و
سه رده مه دا له سالانی ۱۸۶۸-۱۸۷۵ دا هه ربوو به رگه که ی شرفنامه ی به زمانی
فرنسی له چوار به رگدا له (پیته بورگ) بلاو کردوه وه.

(یوسف ئه بگاره شیخ ئۆربیلی) که ئه رمه نی بوه و میژوو نویسیکی به ناو بانگ
بوه وتویه تی شرفنامه کاریکی زۆر گه وه ی کردۆته سه ر ژبانی روناکبیری
روژه لات و کورد گه لێک زۆله ی له ژۆر ناوی تورک و فارس و عه ره بیدا له ده س
دوه و شاعیر و موسیقار و جه نگاوه ریان میژووی چهند گه لێکیان رازاندوه ته وه که

ئەمە كارىڭكى واى كىردۈە لە ناو زانستى ئەوروپادا واباوبى گوايا كورد ئەك تەنھا ناتوانى شىڭكى نوئى لە رووناكېرىدا بېئىتە كاپەو، بەلكو تواناى ئەوەشى نىبە لە بېگانەشەو ھېچ فېزىت، بەلام ھەرەكو (فاسىليا) وتوئەتى بە ھۆى شرفنامەو دەتوانى كەلئىڭكى گەرەى مېژوئى گەلانى رۆژھەلات پېركىتەو ھو شوئىنى راستەقىنەى خۆى تېدا ديارى بگىت.

دوكتۇر كمال لەباسەكەيدا چۆتە سەر باسى ھەستى نەتەوايەتى لاي شرفخان و وتوئەتى:

((ئەوەى گيان و ھەستى شرفخانى بزوئندبوو برىتى بوە لە ھەستىڭكى كوردايەتى كە ئەم ھەستەى جارەھا لە بۆچوونەكانى ناو شرفنامەدا دەرەكەوئى.

بۆ نمونە: لە سەرپاى شرفنامەدا بە ئاشكرا يا بەئىزلىوئەو، بە ناوى ھەلدان بەشان و باھوى سولتانەو ھوئەتى: كوردستان ولاتىكە نە بەكەس داگىر دەكرىت و نە سەرىش بۆ ھېچ كەسىڭ شۆپ دەكا (سافرستيانىش لە دائرە المعارفى برىتانىادا بەرگى سالى ۱۹۴۴ دا وتوئەتى: (كورد بەرلەوئەى بېئى بە ئىسلام سەرى بۆ كەس دانەنەواندو). جگە لەو، شرفخان يەكەم كەسە ھەولېداو بە شىۋەيەكى دروست و بى پېچ و پەناو دەسكارىكردن سنوورى كوردستان ديارى بكا. كە كەوتبوونە نىوان ئازىيايجان و لوپستان و رۆژئاواى زنجىرە شاخەكانى زاڭرۆس، بەلام لە شرفنامەدا سنوورى كوردستان لە (مالاتىە- مالاتىە) وە دەس پى دەكا و لەسەر رۆخى خلىج (مەبەستى خلىجى فارسى- عربى) كۆتايى دى كە ئەمە نىشانەى ئەوئە لەسەردەمى سەدەى شارزەھەمدا (مەبەست ساتى ژيانى شرفخانە) سەرەتاي دروست بوونى ھەستى نەتەوايەتى لەناو سەردارانى كوردا لە ئارادا بوو. لەكۆتايى باسى ئەوانەى شرفنامەيان گۆرپوئە زمانى بېگانە و چاپيان كىردو ىا لەسەريان نوسىو ە باسى ئەو پېشەكەى (پېروفېسۆر.ف.ب.شارموا) كە بۆچاپكردى ھەردو بەرگەكەى شرفنامە كە لەنىوان سالانى ۱۸۶۸-۱۸۷۵ دا، كە بەرلەمە دوكتۇر كمال مەزھەر باسى چاپكردى كىردو، ھەرەكو بلەچ شىركوئەلەلاپە ۴۱ ى كۆتېبەكەيدا، سەرچاوە ۶۰ باسى ئەو پېشەكەى كىردو، ئىمەش ھەرەكو چۆن بلەچ شىركوئە- جلاات بدرخان - باسى كىردو، پېشكەشى خۆئندەوارانى دەكەين.

((ئەو مىللەتەنى لەسەر شائىقى مېژودا لە دىر زەمانەو پۇلى خۇيان بېنىو، بەپىتى ئەو شوپنەوارانەى لىيان بەجىماو، توانراو پادەى گەورەى و پېشكەوتنىان بزانرى، وەكو شەعبى مىجرى كە شوپنەكەيان مەلبەندى لانكەو پېشكەى فەلسەفە بوە .

ھەندى مىللەتەنى تىرىش ھەن وەكو پۇنانىەكان و رۇمانىەكان بە ھۆى پېشكەوتنىان لە پەوى ھونەر و رىكخستنى كاروبارى سىياسى و زانىارىو ھەو ھونەرە ناوچەرگەى باسەكانى مېژو ھەو مىللەتى واش ھەبوە بە ھۆى سىروشتى ھەز لە وىرانكارى و خوین پىشتى و كوشتنەو لە ھەر شوپنەكەى كە جىپى خۇيانىان تىادا كەبىتەو ناويانگىيان دەرگىر ھەروەكو (ھۆن) ھەكان لە زەمانى (ئانتىلا) و مەغۇلەكان و تاتارەكان بەسەرگىرەپەتى جەنگىز خان كە ھونەرە ھەر شوپنەكەى شوپنەوارى وىرانكارى و كاولگەردن و كوشتارو خوین پىشتىان دواى خۇيان بەجى ھېشتەو . مىللەتەنى تىرى واش ھەبوون بەداخەو ناويانگىيان بۆلۈنەپتەو لە گەل ئەو ھەدا پەوشتى ئازاپانەو جوامىزىيان لە كۆپى جەنگەكانا شىتەكى ئاشكرا بوە لە ناوچەكانى ئاسىياو ئەفرىقادلو يەكەك لەو مىللەتەنە برىتە لە مىللەتى كورد كە لە دىر زەمانەو ئازاپەتى و جوامىزىيان شىتەكى ئاشكرا بوە وەكو ئازاپەتەكەى (رۆستم) كە بەپاستى بە (ھوقل) ى ئىزان ناسراو . ھەروەھا ئەو كارە گرنگ و مەزنانەى صلاح الدىن ئەيوبى و (ملك عادل) ى براى كە لە شەپى خاچەپرستەكانا دژى (فلىپ ئۆگۇست) و (رىچارد) و (لوزىنىان) جەنگاون بەخۇيان و سەرگەردەكانىانەو .

بىجگە لەو مىللەتى كورد ھەو ھەكو كرىم خانى زەندى تىا ھەلگەوتەو لە نىوہى بۆھمى سەدەى ھەژدەدا ئەویش بە (تیتوس) ى ئىزان ناسراو ھەو شان بەشەنى ئەوانە، كورد مېژووناس و ئەدبىى ناسراو بە ناويانگى وەكو (الابن الاثير) و (أبى الفدا) ى مېژووناس و شارەزاو مېژووناسى وەكو بدلىسى تىادا ھەلگەوتەو .

ھەتا ئىرە برىتە بوو لەوانەى دەرپارەى شەرفخان و شەرفنامە دولون و لىرەدا فۇتۇكۆپى سەرپەرگى شەرفنامە وەرگىرەو ھەكو (ولياتوف) زىنۇف دەخەينە پىش چاوەل گەل فۇتۇكۆپى پاش بەرگى ولياتوف .

بسم الله الرحمن الرحيم

افتتاح سخن حد و ثنای پادشاهی باید که ثنای ستایش از ضمیر
منیر چون خورشید جهان کبریا مدارج سپهر برین برآید و اختتام کلام
شکر و سپاس مالک الملکی شاید که انتهای اغلاش از سکنه سینه نامعارج
سعود معود نماید الحمد لله فی الاولی و الآخرة سلطانی که از صدای خطبه
و جعلناکم غلائف فی الارض اعزاز و احترام بنی آدم را در نه پایه کرسی
عرش بادا رسانید و ماکمی که نقد هشت انسانرا در دار الضرب عنایت

لا پهری یه که می بهرگی یه که می ((شهره فنامه))

جلد دوم

از

کتاب شرف نامه

نالیف

شرف خان بن شمس الدین بدلیسی

که باعتماد اقل عباد

ولادیمیر ملقب ولیامینوف زرنوف

در محروسه

پتربورغ

در دار الطباع اکادمیه امپراطوریه

سنه ۱۸۹۲ عیسوی

مطابق سنه ۱۲۷۸ هجری

مطبوع گردید

ویندهی (به رنگ) ی به رنگی دووهمه می شهرمقنامه

بهر له وهی کۆتایی به م باسهی شرفخان بدهین به پتویستم زانی ئه وه ول و
 کۆششهی زۆری ماموستا هه ژار فه رامۆش نه کهین که له نوای ماندوو یووینکی
 زۆرو که پان به نوای ئه وه سه رچاواندا که ده ربارهی شرفنامه نووسراون له
 هه موویان زانیاری یه کی زۆری کۆکریوه ته وه وه له پێشه کهیه که دا باسی کربوه
 به وه شه وه نه وه ستاوه به لکو بهر له چاپکردنی شرفنامه به ره مه که ی خستۆته
 بهرده سستی ژماره یه که له زانیان و پسپۆرانی کورد وه کو ماموستایان
 هه سه و محمد و علاء الدین سجادی و محمد جمیل رۆژیه یانی و نوکتۆر کمال
 مه زهر و هه یمن موکریانی بۆ ئه وه ی هه ریه که یان سه رنجی خۆی ده ربه پێی
 به رامبه ری و له پێشه کهیه که یدا چه ند لاپه ره یه که یشی ته رخان کربوه بۆ ئه و زاناو
 میژوونووسانه ی کورد که له کاتی خۆیدا خزمه تی میژووی کورد و کوردستانیان
 کربوه وه کو ئه مین زه کی و حوزنی موکریانی و محمد جمیل رۆژیه یانی (که له
 کاتی خۆی شه رفنامه ی له فارسیه وه کربوه به عه ره بی)، له گه ل ده قی ئه و
 پێشه کهیه ی محمد علی عونی له وه رگێڕانی شرفنامه دا له سالی ۱۹۵۸ دا له
 فارسیه وه بۆ عه ره بی چاپی کربوه.

له لاپه ره ی نوای پێشه کهیه که ی هه ژار و پێشه که ی شرفخانی بدلیسی نیادا
 بلاو کرابه ته وه که هونه رمه ندی نه خشه که یش (بدیع باباجان) به خه یال بۆ
 شه ره فخانی کێشاوه وه ژۆریا نووسراوه شرفخانی بدلیس ۱۹۴۹-۱۱۱۲ ی کۆچی
 که بێگومان ئه وه ی (۱۱۱۲) هه له ی چاپه مه نیه و راستیه که بریتیه له سالی ۱۰۱۲
 که به پێی ئه مه شرفخان ۶۳ سال ژیاوه هه رچه نده وه کو له نامه که ی
 ضیاء شرفخانددا ده رده که وێ که له سالی ۱۵۴۲ زایندا له دایک بوه وه سالی ۱۶۰۳ یا
 ۱۶۰۴ کۆچی نوایی کربوه.

به پێی وه رگێڕانه که ی هه ژار، شرفخان شرفنامه (به رگی یه که می) کربوه به
 چواره شه وه که به (په وپه ی) نوای بردون:
 په وپه ری یه که م:

بریتیه له باسی ئه وه فرمانپه روا کوردانه ی له کوردستانا ئالای سه ره خۆییان
 هه لکریبو وه میژوونووسان ئه وانه یان له ریزی پادشایانیان ژماردون وه کو
 فرمانپه وایانی دیاره کرو جزیره و دینه وه رو شاره زور (که ئه مه ی نوایی به

حه سنه وهيه ناسراون و مامؤستا جميل رۆژبه يانی له سالی ۱۹۹۶ دا کتیبیکى
 نویسه به ناوی (حه سنه نویه یی و عیاری) و فه رمانپه وایانی لوی گه وره و
 بچوک و بنه ماله ی نه یوبیه کان له میصرو له شام.
 رووپه پری دوهم :

باسی میژوی نه و گهره پیاوانه ی هه رچه ند ده رفه تی سه ربه خۆیشیان بۆ
 په خسا بوو به لام خۆیان به پادشاه نه زانیوه، وه کو فه رمانپه وایانی نه رده لان،
 هه کاری (شه نیۆ) و (نامیدی که به بادینان به ناویانگ بون)، فه رمانپه وایانی
 جزیره (که به به ختی- به ختی) ی ناوبرابون، فه رمانپه وایانی (حصن کیتف -
 حسن کیتف - که به ملکانش ناسراو بوون).
 رووپه پری سێهه م:

فه رمانپه وایان و کاریه ده ستانی تر له کوردستاندا وه کو (چه مشکه زهک) و
 مرداسی و ساسون، خیزان، کلنس=کلز، شیروان، زه رقی، سویدی.
 (سه یرنه وهیه له به شی دوهمی رووپه پری سێهه مدا لاپه ره ۴۸۴ و توویه تی، نه م
 به شه دوازه به نده و له لاپه ره ۴۸۴-۵۹۱ باسی شه ش به ندی کردوه و به نده کانی
 ۸،۷، ۹ هه چیان دیارنن و له لاپه ره ۵۹۲ دا چۆته وه سه ر به ندی ده هه م).
 رووپه پری چواره م:

شرفخان نه م به شه ی به تایبه تی ته رخان کردوه بۆ فه رمانپه وایانی بدلیسی که
 خۆی له و بنه ماله یه بوه و له وه دا باسی شاری بدلیسی کردوه له گه ل هۆی
 ئاوه دان کردنه وه ی شاروقه لاگه ی.

بهشی دههم

شۆرشه‌کانی کورد له‌باکووری کوردستاندا هه‌تا پێش شه‌ری یه‌که‌می جیهانی

له‌ باسه‌کانی پێشوویدا له‌وه‌ نواین چۆن ده‌وله‌تی عوسمانی پاش نه‌وه‌ی له‌وشه‌پانه‌دا له‌ رۆژه‌لاتی ئه‌وروپادا کردبووی و گه‌یشتبوه‌ نزیک شاری (فینا)، زۆری پێته‌چوو شکاو به‌ناچاری پاشه‌کشی کردو گه‌پایه‌وه‌ ناوسنوری تورکیا پاش نه‌وه‌ی تووشی زیانیکی زۆری گیانی و مالی بوو، به‌وباج و سه‌رانه‌ زۆده‌ی له‌ دانیشتوانی خاکی عوسمانی ده‌سیئرا نه‌توانا کاروباری ده‌وله‌تی پێبهریت به‌پێوه‌ به‌تایبه‌تی ده‌وی که‌وته‌ ژێر بارێکی زۆر گرانی قه‌رزێ واته‌که‌انی روژئاوای ئه‌وروپاوه‌ ئه‌ماره‌ته‌کانی کورد له‌ نه‌جای ئه‌ویارو دۆخه‌ تازه‌یه‌دا بوو به‌ قۆچی قوریانیی سیاسه‌تی کاربه‌ده‌ستانی عوسمانی که‌یه‌ک له‌ده‌وی یه‌ک ئه‌ماره‌ته‌کانی کورد هه‌له‌وه‌شیئرانه‌وه‌ له‌ شوێنی مه‌یره‌ کورده‌کان وای سه‌رکرده‌ی هه‌یئتی سوپاکان له‌ تورکه‌کان ده‌سیئرا بۆ به‌پێوه‌بردنی ناوچه‌ کوردیه‌کان و مه‌یله‌تی‌کورد تا ئه‌هات له‌ژێر باری جه‌ورو ستمی کاربه‌ده‌ستانی تورکه‌دا ده‌ینالاندو بارودۆخی باری ژیانی کورد گه‌یشته‌ پاده‌یه‌ک ئیتر نه‌یتوانی له‌وه‌ زۆرتر بیده‌نگ بێتو ناچارکرا ده‌ستی دایه‌ چه‌ک و له‌زۆر شوێنی کوردستاندا خه‌لک یاخی بوو دژی کاربه‌ده‌ستانی عوسمانی راپه‌ڕی و شۆڕشی کرد.

له‌م باسه‌دا هه‌له‌وه‌یه‌که‌ین باسی راپه‌ڕین و شۆڕشه‌کانی کورد بکه‌ین هه‌تا پێش شه‌ری جیهانی یه‌که‌م و له‌ به‌رگی دوه‌مه‌دا شۆڕشه‌کانی کورد له‌شه‌ری جیهانییه‌وه‌ هه‌تا شه‌ری جیهانی دوه‌م باس ده‌که‌ین. له‌ پاستیدا نووسینیکی تیروته‌سه‌ل ده‌رباره‌ی هه‌ریه‌که‌یک له‌و راپه‌ڕین و شۆڕشه‌نه‌ی باکووری کوردستان نه‌وه‌نده‌ دوردریژه‌ و هه‌ریه‌که‌یان پێویستی به‌ چه‌ند کتێبێک هه‌یه‌ ده‌رباره‌ی

بنوسریت، بۆیه لیژهدا ههولته دهین کورتهیهکی راپه پین و شوپشه گرنگه کان
باس بکهین له باکوری کوردستاندا به ئومیدی نهوهی له دوا رژژدا له لایه
لیژتهیهک له زانایان و پسپۆران باسی نهو شوپشانه به زنجیره کتێبێک تۆمار
بکریته وهکو چۆن میله تانی تر له دواى نازاد بوونیان بهو کاره ههستاون.

دهرباره ی راپه پین و شوپشه کانی کورد، (باسیل نیکتین) له لاپه ره ۱۸۱ ی
سه رچاوه ۵۴ دا پرسیارێکی ئیجگار رۆژ گرنگی کردوه و تۆویتی: ئایا کورد له
توانایا ههیه دهوله تێکی تایبهتی خۆی هه بیته؟؟ نه گهر هات و نهو دهوله ته پێک
هات ئایا نهو دهوله ته خۆی پێ راده گێریت و ده مینیت؟ ئایا له نه دجامی
دروستبوونی نهو دهوله ته دا هه یچ کێشهیهکی وا پهیدا ده بی بێته هۆی ئالۆز
بوونی باری ناوچه ی رۆژه لاتی ناوه راست؟؟)

بێگومان هه رخۆی بۆ وه رامی پرسیاره که ی و تۆویتی: بێگومان چه ند
وه رامێک و چه ند کێشهیه ک دینه پێشه وه، به لام ئایا نه وانه هه یچیان ده بی بینه
هۆی بیانوی نهوه ی چاره سه رێک نه ئۆزریته وه بۆ کێشه ی کورد؟ له راستیدا
شتێکی نا په وایه پووداوه کانی ناو کورد به یاخی بوون و ئاژاوه و سه رکێشی کردن
له قه له م بدری، چونکه ئایا میژووی میله تانیش نهوه یان بۆ ئاشکرا نه کردوین که
سه ره تای بزوتنه وهو راپه پینه کانیا ن هه ر به شیوهیهکی چه کدارانه دهستی
پێکروه وهکو نه مه ی کورد کردویه تی و ده یکا؟؟). به راستی نهو پرسیاره ی
باسیل نیکتین پرسیارێکی میژووی ئیجگار گرنگه و نیمه پۆ کورد له هه موو کاتێک
رۆژ تر پێو یستی به لیکۆلینه وهیهکی قوول ههیه و پێو یسته له رێگه ی
کۆنگرهیهکی نه ته وایه تی کورده وه که له نوینه رانی هه موو به شه داگیرکراوه کانی
کوردستان پێک بیته و له رێگه ی پسپۆران و شاره زایانی ناو نهو کۆنگرهیه وه
ستراتیجیهک بۆ هه ریه شێک له به شه کانی کوردستان به شیوهیهکی گشتی و بۆ
سه رانه ری کوردستان به شیوهیهکی تایبه تی دابنریته و نهو پێبازه بگریته بهر
که میله تانی تر چۆن گه یشتوون به ئامانجی خۆیان کوردیش پێبازی نهوان
بگریته به رو په ند و ده رس له رابوردو له هه له کانی شوپشه کانی پێشووی کورد
وه ریه گری بۆ نهوه ی کورد تووشی هه مان مال کاولی و کاره سات نه بی وهکو

ئەوانەى پېشورى. باسىل نىكىتىن لەكتىبەكەيدا شۆپشەكانى كىردوۈ بەسى
قۇناغەوۈ:

قۇناغى يەكەم: بىرىتە لە دەسپىكرىنى ياخى بوون و راپەرىن و ھەراى
كۆمەلەيتى و دەسپىكرىنى راپەرىن و شۆپشى دەرەبەگايەتى.
قۇناغى دۈھەم: بىرىتە لە شۆپشى تۈرك كە وا حسابى بۆ كرابوو كوردىش
لە ئەنجامىا بىزۈتتەو شۆپشى خۇى دەس پىدەكا بۆئەوۈى ياسايەك دابىرىت كە
باسى كوردىشى تيا دەسنىشان بىرىت.

لام وايە باسىل نىكتىن مەبەستى لە اصلحاتى دستورىيە كە اتحادو ترقى
داواى دانانى دەستورىكى كىردبوو بۆ ولايتى عوسمانى كە كوردىش لەو
چالاكەى اتحادو ترقىدا بەشدار بووۈ بە ئومىدى ئەوۈى مادەكانى ئەو
دەستورە مىللەتى كوردىشى تيا دەبى.

قۇناغى سىھەم: بىرىتە لە باسى كورد لە دواى شەپى جىھانىيە يەكەم كە
لەپەيمانى سىقەرەدا ناوى كورد ھاتە كايەوۈ لە سالى ۱۹۲۷ دا خۇيىون وەكو
رىكخراوى سىياسى و لىپىرسراوى كورد ھاتە ئاراوۈ (لەراستىدا لە پەيمانى لۆزاند
پەيمانى سىقەر زىندە بە چال كراو ناوى كورد پىشت گوى خرا) باسىل نىكتىن
باسى چەند شۆپش و راپەرىنىكى كىردوۈ وەكو شۆپش و راپەرىنى عبدالرحمن
پاشاى بابان لە سالى ۱۸۰۶ داو شۆپشى بلباسەكان لە سالى ۱۸۱۸ داو راپەرىنى
كوردەكانى بايزىدو وان. باسىل نىكتىن لەو باسەيدا دەرپارەى شۆپشەكانى كورد
ئامازەى بۆ باسىكى (فىلچىئىسكى) كىردوۈ كە وتوئەتى ئەو شۆپشەكانە تەنھا ھە
بىرىتى نەبوون لە شۆپشى چەند سەركىكى كورد، بەلكو شۆپشى جەماوۈرى
راستى بوون و لە ئەنجامى جەوۈر ستمى كارىدەستانى تۈرك، كورد ناچارىوۈ
دژى حكومەت راپەرى و بەجوۈرە لە سالانى ۱۸۱۸، ۱۸۲۰، ۱۸۲۲ دا زىجىرەيەك
بىزۈتتەوۈ ھەرا دژى تۈرك و عەجەم پىویدا.

باسىل لە باسەكەيدا لەوۈ دواوۈ كە تەنھا ھەركىشەى ئابوۈرى ھى
راپەرىنەكانى كورد نەبوۈ بەلكو ھەستى نىشتىمانپەرۈرەيتىش رۆللىكى نۆر
كارىگەرى بىنىوۈ لە راپەرىنەكانى سەركىدەكانى كورد داو جەماوۈرىش چوونەتە
پاليان.

دوکتور جمال نەبەز لە کتێبە کەیدە کوردستان و شۆڤشە کە ی، سەرچاوه ٢١
 لە لاپە پە ٨٤ دا باسی زنجیره شۆڤشە کانی کوردی کردووە لە سەده ی نۆزدە هەمدا
 دژی هکومه تی تورک، کە دەوله تی عوسمانی هەمان چە کە کۆنە کە یان بە کاره ینا
 کە بریتی بوو لە چە کی ئاینی بۆ لە ناو بردنی ئە و شۆڤشانه ی کورد.
 دوکتور جمال نەبەز لە باسە کە یدا ئە لی:

((یە کێک لە بە دبه ختیه کانی کورد بریتی بوو لە نە بوونی ئاینزایە ک یا
 قوتا بخانه یه کی فەلسە فی، واتە نە بوونی ئایدیۆلۆژیک ی تاییه ت بە خۆ و پە نگه
 ئە گەر شتیکی لە ویا به ته ی هە بویه بیتوانیا یه هە موو کورد یە ک بخات هە روه کو
 چۆن شیعە گهریتی هە موو فارسه کانی کۆ کردە وه و به ره و ئامانجێک بردنی.
 لە بریتی ئە وه کوردە کان بوونه پاشکۆ به پا به ندی تورک و فارسه کان و خۆ یان
 کرد به قوربانی ده وله ته کانیا ن لە ئە نجامی ئە وه دا کورد زمان و کولتوری خۆ ی
 پشت گوێ خست و فرامۆشی کرد هە روه کو سامی شمس الدین لە کتێبی قاموس
 اعلامی چاپی ئە سه ته مبول سالی ١٣١٤ ی کۆچی باسی کردووە .

لە گە ل ئە وه شدا چە ند زانایه کی کە م هە بوو به ره مه کانیا ن به کوردی
 ده نووسی و گازنده و گله بیا ن لە میلله ته که ی خۆ یان کردووە که به وشیه یه
 که له پوو ری خۆ یان پشت گوێ خستوه که یه کێک له وانه شاعیر و زانای بلیه ت
 ئە حمه دی خانی بوو که پۆمانه به ناویانگه که ی شانی لە شاکاره کانی جیهان
 هە لده سویت. له دوا ی رووخاندنی ئە ماره ته کان ئە وسا کورد هاته وه هۆش خۆ ی و
 گومانی لە ناستی ئە و (برایه تی ئیسلام) هە پیدا کردو چە ند شۆڤش و پا په پینی ک
 به ریا بوو. به لام ئە و شۆڤشانه ش، بۆ نمونه شۆڤشە که ی شیخ عبیدالله نه هری
 له سالی ١٨٨٠ دا شتی ک نه بوو له په له قازده ی مه رگ به ولاره و هە مووی هە لچوون و
 هە ژانیکی له نا کاو و نا رێک بوون بۆ یه یه ک له دوا ی یه ک هە مویا ن له لایه ن
 ده سه لاتداره کانی تورکه وه به زه بری ئاین یا له رێگه ی فروفیل و فریو خوارده وه
 فرامۆش کران.

ئە و شۆڤشانه ئایدیۆلۆژییه کی په گ داکوتاویان نه بوو له دوا ی مردن و
 له ناوچونی سه رکرده کانیا ن نیتر شۆڤشگی پان بلاره یان لی کردو و چوونه وه سه ر
 ژیا نی پۆژانه ی خۆ یان. هە تا ئیسته هیه بزو تنه وه یه ک نه یته انیوه به بی

ئایدیۆلۆژییەکی چەسپاوو گونجاو بەردەوام بێت. بزوتنەوێی سیاسی وەکو گیانلە بەرێک وایە و بەردەوام بوونی ئەو بزوتنەوێیە پێویستی بە خۆراکیکی رۆحی ھەیە و ھیچ شوێنێکی چەكدارانە بێدەس لەملا نیتێی قەلەم و تەنگ سەرکەوتن بە دەس ناھینی.

بێجگە لەو دەستێوەردانی سیخوڕو بەکرێگراوانی ئەوروپایی و ئەمریکایی کە بەناوی میسنێرە عیساییەکانەو پڕویان کردووە کوردستان، یەكێک لە مەبەستەکانیان ئەو بوو بەپەنھانی گیانی دۆژمناوەتی و دژایەتی لەناو کوردی پەرەپێدەن.

ئیمپریالیزمەکان بە ھەموو شتێوەیک کەنە ئەوێان کردووە بەھانە و پەیدا بکەن بتوانن لەوێگە یەو دەس لە کاروباری ناوخوای ئیمپراتۆریەتە شۆڤەلەکی عوسمانی وەردەن و بۆ ئەو چارەشێوی بڕایەتی عیساییان پەیدا کردووە لەژێرەو دەستیان تێکەڵکرد کە لە راستیدا ئەو بەکرێگراوانە فەرمان بە سەرگیان و باوەڕی راستەقینە عیساییەو نەبوو چونکە نەیان توانیبوو تاقە کوردێکی موسڵمان والێ بکەن بۆ مەرامی خۆیان ھەڵی سووڕێتن و لە داخی ئەو کەوتنە دناوەی کە مایەتیە عیساییەکان دژی برا موسڵمانەکانیان و ئەو ھەول و تەقەلایانە ئەو میسنێرانە لەلایەن کاربە دەستانێ تورکیا و ئێرانیشەو پشنگیری ئی دەکراو ھەردوو دەولەتە کە پەژارە ئەوێان ئی نیشتبوو ئەو سێ نەتووە بڕایە کە کوردی ئەرمەن و ئاسوری بون، ھەمویان بڕایانە پێکەو بکەوێنە خۆیان کە بەوێکی تێ دەیان توانی ئازادیی خۆیان وە دەس بێتن.

بەرلە شەپی پوس و عوسمانی لەسالی ۱۸۲۸ دا کورد و ئەرمەنی بەناشتی و دۆستانە پێکەو ژباون و ھیچ ناکۆکیە کە لەناویان نەبوو، کە نموونە ئەمە لە شوێنە کە ی بدرخاندا دەرە کە وێت کە ساتێک دژی عوسمانیەکان راپەڕی بە ئێنیدا بە گەلە موسڵمانەکان دواي سەرکەوتن ئۆتۆتۆمی یان بداتی ((.

ئەو شوێن و راپەڕینانە لە باکووری کوردستاندا کرا ھەتا شەپی یەکەمی جیھانی، دەتوانی بکری بەم بەشانەو:

۱- شوێنی بدرخان پاشا.

۲- راپەڕینەکانی دواي شوێنە کە ی بدرخان پاشا.

۳- را پهړینی یزدان شیر.

۴- شورش و را پهړینه کانی دواى یزدان شیر.

۵- شورشى شیخ عبیدالله نه هری (شمزینی).

۶- شورش و را پهړینه کانی دواى شورشى شیخ عبیدالله هه تا شهرى یه که می جیهان.

شورشى یه کهم — شورشى بدرخان پاشا

شورشى بدرخان پاشا به سهره تاي دسپیکردنى شورشه گه وره کانی باکورى کوردستان ده ژمیرى. شورشى بدرخان پاشا ده کرى به دوو قوناغ، قوناغى یه که میان بریتى بوه له شورشى له روزه لاتی کوردستاندا (کوردستانى ئیران) به ریای کردبو، له بهر نه وهى کورته یه کى نه و شورشه مان له لاپه په کانی ۱۱-۱۱۱ ی کتیبه که ی سمکوى شوکاک و بزوتنه وهى ته وایه تی چاپى ستوکوهلم سالى ۱۹۹۶ باس کردوه له بهر نه وه پتیویست ناکا باسى نه و قوناغه دووباره بکریته وه لیره دواو قوناغى نوهم که بۆ باکورى کوردستان تهرخان بوه، له م باسه دا ده کرى به م به شانەى خواره وه:

۱- بنه مالەى بدرخانیه کان و باسى ژيانى بدرخان پاشا.

۲- نامانج و مەبەسته کانی شورشه که ی بدرخان پاشا.

۳- ته قه لا و هه ولدانى بدرخان بۆ به یزگردن و پتسه وکردنى دوستایه تی له گهل نهره نى و ناسوریه کانی دراوسینى و رولى میسنیرمکان و دهوله ته نیمپریالیزمه کان بۆ سهرنه گرتنى نه و ته قه لایه ی بدرخان.

۴- را پهړین و شورشه که ی بدرخان دژى دهوله تی عوسمانى و نه نجامه که ی.

۵- هه لسه نگاندنى نه و شورش و هوى سهرنه که ورتنى.

یه کهم — بنه مالەى بدرخان و ژيانى بدرخان:

له باسى نه ماره ته کانا باسیکی تاییه تیمان تهرخان کردوه بۆ جزیره و بۆتان و له وه دا باسى بنه مالەى (عزیزى) کرا که به پیتى نه وه بدرخانیه کان ده چنه وه سهر (عزیزى) یه کان و میرعبدالعزیز له دواى مرینى دامه زرتنه رى بنه مالە که که (سلیمان خالد) بوه بوو به میرى جزیره و بۆتان و نه و بنه مالیه سهر داریتى

ئەمارەتە كەيەن كەردە ھەتا سالى ۱۸۴۷ ئەو ئەمارەتە لە زەمانى بەرخان پاشادا تەكچەو ەكو لە شوێنى خۆيدا باسى دەكەين. بەداخو ە لە سەرچاو ەكانا بێجگە لە كۆتەبەكەى كرىس كوچرا و ياداشتەكەكانى مەجەر تەقيل، سەرچاو ەيەكى وام دەسگىر نەبوو بە شىو ەيەكى پەك و پەك شجەرى ئەو بنەوما ەيەى باسكردبەت و تۆرم لاسەيرە ئەو بنەوما ەيە ھەر لە سەرەتاو ە خویندەوارو و رۆشنەير بوون و بايەختكى تۆريان دلەو بە مەژووى كورد، كەچى تا دوا ئەو ەيان كە سەرياد بەرخان و جلادت بەرخان و كامران بەرخان بوە، لە ھىچ سەرچاو ەيەكدا نەم دى يەكەكيان بىرى لەو كەردبەتەو ە زنجىرەى بنەمالەكەى خۆيان تۆمار بەكن و نووسەرانى تەريش كە لەو باسە دواون ھەريەكەيان بە شىو ەيەك باسيان كەردەو، بۆيە ناچارين ئاماژە بۆ ئەو سەرچاو ە لێك جياوازانە بەكەين بۆ ئەو ەى خوینەر بەراوردەيان پكا لەگەل يەكتردا.

بۆنمونه: لەژماره ١٣ ى رۆژنامهى كوردستان كه لەشارى جنىف له ٢٠ ى ذى
 القعدة ١٣١٦ ى كۆچى له لاپهه ٣يدا و تراوه بدرخان بهگ له سالى ١٢٥٠
 ى كۆچيدا بوه به حاكمى كوردستان، به لام ئەمىن زهكى له لاپهه ٢٣٦ ى
 سه رچاوه ٢٢ دا وتووێتى بدرخان له سالى ١٨٢٢ ى زايندا كه ته مەنى (١٨)
 سال بوه كراوه به ئەمىر. به پێى ئەم بۆچوونەى ئەمىن زهكى دەبێ بدرخان
 له سالى ١٨٢٢ - ١٨ = ١٨٠٤ دا له دايك بووبى و بدرخان كه له سالى ١٨٦٨ دا
 كۆچى دواى كردوه، دەبێ به حساب كه ى ئەمىن زهكى بدرخان ١٨٦٨ - ١٧٩٤
 = ٧٤ سال ژياوه. كه چى نوكتور عزيز شمرىنى له كتيبه كهيدا سه رچاوه ٤٢
 وتووێتى بدرخان پاشا (٦٤) سال ژياوه. له لايهكى ترهوه كريس كوچرا له
 كتيبه كهيدا سه رچاوه ٤١ و بله چ شيركوه له لاپهه ٤٩ ى كتيبه كهيدا سه رچاوه ٦٠
 ههردوو كيان وتويانه بدرخان له سالى ١٨٢١ دا بوه به مېرى بۆتان كه له گهـ
 بۆچوونى ئەمىن زهكى و نوكتور عزيز شمرىنىدا يهك ناگرتتوه به لام له گهـ
 بۆچوونى سريا بدرخاندا يهك ده گرتتوه كه له سه رچاوه ٧٩ دا وتووێتى له سالى
 ١٨٢١ دا بوه به مېرى بۆتان.

دهرياره‌ی بنه‌ماله‌ی بدرخان، کريس کوچرا ئاماژه‌ی بۆ کتیبی (کونسول شروته) کربووه که له مه‌دا وتراوه بدرخان (٤٠) کوپی مه‌بو له‌گه‌ل^{١٤} که و

کامران بدرخان خۆشی به ته‌واوی نه‌یزانیوه بدرخان چه‌ندکوپو کچی هه‌بوه هه‌ر نه‌وه‌نده‌ی له‌باوویا پیری وه‌ بیستوه که وتووینه بدرخان (٩٩) مندالی هه‌بوه و کامران وتویه‌تی له‌وانه ناوی (١٥) مام و پوره‌کانی خۆی ده‌ناستیه‌وه (که به‌داخوه ناوه‌کان له‌وه‌دا تۆمار نه‌کراوه).

به‌رامبه‌ر به‌و ژماره‌یه‌ی کریس کوچرا باسی کرپوه، میجر تۆیل له‌وگه‌شته‌یدا به‌گوردستانا کرپویتی و جلادت بدرخان و کامران بدرخانی له‌گه‌لآبوه، به‌پێی ئۆکیۆمێنتی ژماره (fo.351_13974) سه‌رچاوه ٢٧ وتویه‌تی بدرخان (٩٥) کوپێ هه‌بوه که لام وایه له‌کاتی گه‌شته‌که‌یدا نه‌مه‌ی له‌جلادت و کامران وه‌هرگرتوه (له‌ شوپیتی خۆیدا به‌نورودریژی باسی نه‌وگه‌شته‌ی میجر تۆیل ده‌که‌ین). کریس کوچرا وتویه‌تی: هه‌رچونیک بووییت (١٢) له‌کوپه‌کانی بدرخان و نه‌وه‌که‌ی نوای خۆی پۆلیکی زۆر گه‌وره‌یان هه‌بوه له‌ پاپه‌پینی نه‌ته‌وایه‌تی کوردا که بریتی بوه له‌:

١ و ٢: عوسمان و حسێن کوپانی بدرخان پاشا که له‌ نوای باوکیان له‌سالی ١٨٧٩دا شوپشپیان کرپوه له‌ نواییدا (حسێن) له‌سالی ١٩١٠دا له‌سێداره‌دراوه (له‌نوای باسی راپه‌رینه‌که‌ی یزیدان شیر له‌ نواییدا باسی نه‌و شوپشه‌ی عوسمان و حسێن ده‌که‌ین که کریس کوچرا حسێنی به (حسێن پاشا کنعان ناویرپوه).

٣: مدحت به‌گ - خاوه‌نی رۆژنامه‌ی کوردستان.

٤: کامل بدرخان: په‌یوه‌ندی هه‌بوه له‌گه‌ل روسه‌کانا و سالی ١٩١٧ والی ئه‌رنیۆم بووه پاش ئه‌وه له‌ شارێ (تفلیس) ژیاوه.

٥: خلیل بدرخان: والی بوه له‌شاری ملاطیه (به‌لام میجر تۆیل له‌گه‌شته‌که‌یدا وتویه‌تی متصرف بوه).

٦ و ٧: حسن بدرخان و حسێن بدرخان (کریس کوچرا له‌ژماره ١ یشدا ناوی حسێن ی برپوه ئاخۆ هه‌ردوکیان یه‌ک بون یا جیاواز بوون) که هه‌ردوکیان له‌ سالی ١٩١٠دا هه‌لبژێران بۆ نوێنه‌ریتی کوردستان (نه‌یوتوه کام هه‌لبژێاردن که ره‌نگه‌ مه‌به‌ستی مجلس مه‌بعوسان بووی). کاتی که حسێن زیندان کرا، (حسن) ی برای بۆماوه‌ی شه‌ش مانگ خۆی شارده‌وه‌و له‌ دوایدا گیراو له‌ ژێر نه‌شه‌که‌جدا گوێچه‌کی که‌ر بوو.

۸ : عبدالرحمن پاشا۔ لہدوای مقدار بوہ بہ لئپر سراوی روزنامہ ی کوردستان (عبدالرحمن برای مدحت بوہ)۔

۹ : بہ حری بہ گ۔ بہ شدار بوہ لہ شۆرشہ کہ ی شتیخ عبیداللہ ی نہری پیدای۔
۱۰ : ئەمین عالی بدرخان۔ لہ نیوانی سالانی ۱۸۵۱-۱۹۲۴ دا ژیاوہ و یەکتێک بوہ لہ دامەزێنەرانی (club) ی کوردی ئەم (club) ی کریس کوچرا باسی کردوہ، رۆبەرت تۆلسۆن لہ سەرچاوہ ۸۴ دا بہ دورودریژ باسی کردوہ بہ ناوی (kurt tarraki ve tavon jemiyeti) (کورد ترقی و تعاون جمعیتی) ناوی میناوہ و لہ باسی جمعیت و ریکخواوہکانا باسی دەکەین). کریس کوچرا باسی سی کۆپی ئەمین عالی بدرخانی کردوہ: سربا بدرخان (۱۸۸۳-۱۹۳۸) و جلادت بدرخان (۱۸۹۳-۱۹۵۱)، کامران بدرخان (۱۸۹۵-۱۹۷۸)۔

۱۱ : عبدالرزاق بدرخان۔ کۆپەزای بدرخان پاشا بوہ (باوکی ناوی نجیب پاشا بوہ، کریس کوچرا تەنہا ناوی یازدەکەسی میناوہ لہ و دوازدە کەسە ی وتویەتی رۆلێکی گرنگیان مەبوہ کە پەنگە ئەوی ترمە بەست نجیب پاشا بووی)۔

دەربارە ی ژبانی بدرخان پاشا خوێ گەلێک سەرچاوہ بہ دورودریژ باسیان کردوہ و ئەمەش لہ باسی ژبانیای سی سەرچاوہ مان مەلێژارد کە بەشیوہ یەکی تایبەتی لہ ژبانی بدرخان پاشا ناوین:

یەکەم سەرچاوہ بریتیە لہ کریس کوچرا کە لەلایە پە ۴۳ ی کتێبە کە پیدای لہ و دواوہ کە بدرخان خوێ باسی خوێ بەم شیوہ یە کردوہ کە وتویەتی:

((ئەوہ منم کە حاکیمی ئەم ولاتەم و فەرمانرەوایی دەکەم و پادشای عوسمانی مەرچەند لہ من بە مەیزتر بە تواناتر بەلام من زۆر لہ و نجیب تر و گەورە ترە چونکە من لہ و باشتر سەرپەرشتی ئەوہ کە ی خۆم دەکەم و باشتر ناگام لایانە و هیچ کاتێک زۆلم و ستەمیان لی ناگەم و گەلی کورد گەلێکی رەسەن و خاویئە))۔

کریس کوچرا دەربارە ی ئەوہ ی بدرخان ئەلی:

((مەرچەند ئەوہ ی بدرخان دەربارە ی خوێ وتویەتی نەختێک خۆھەلکێشانی تێدایوہ بەلام ئەوہ شەمان بۆ دەردەکەوی ئەو حاکیمە شانازیی

به‌وه‌وه كرده كه خۆى به كوردێك زانیوه و سه‌رى بۆ پادشای عوسمانی دانه‌نواندوه و به‌پادشاهی‌كى زۆرداری داناوه و هه‌روه‌كو په‌یامنێزێكى فرنسی كه له‌لایه‌ن پادشای فرنسه‌وه نێردرابوو بۆ تورکیا گیرابووێه و وتبووی به‌ راستی بدرخان حه‌قی بوه كه وتویه‌تى من له‌ گه‌لێكى نه‌جیبم و من پاكم چونكه له‌ خاكی ئه‌وه‌گه‌له‌دا له‌دايك بووم، ئه‌میر بدرخان حاكمی زاناو تیگه‌یشتوو بوه و خزم و قه‌ومیکی زۆری له‌ ده‌ور بووه و راستی وتوو كه وتویه‌تى من خۆم له‌ پادشای عوسمانی به‌ ماقولتر ده‌زانم)).

كریس كوچرا له‌باسی ژبانی تاییه‌تى بدرخاندا وتویه‌تى:

((ئه‌میره‌ جلکی تاییه‌تى له‌به‌رده‌کرد كه بریتی بوه به‌رگێکی گول دوزمه‌ زێڤو میزه‌ریکی ئاوریشمینی سووکی له‌سه‌رناوه، پانتۆله‌كه‌ی ئاوریشمی سوورو ره‌ش بوه، کاله‌ی شه‌مامه‌به‌ند وه‌یا سۆلێکی بیلاد كه له‌سه‌ری نووکه‌كه‌ی هه‌لگه‌پابوه‌وه له‌ پێی ده‌کرد كه ئه‌وسا زۆریه‌ی حاكمه‌ كورده‌كان جل و به‌رگیان له‌وجۆزه‌ بووه‌ ئه‌و له‌پاشا توركه‌كان زۆتر به‌ ته‌نگ میله‌ته‌كه‌یه‌وه بوه یاره‌متی هه‌ژاران و په‌ككه‌وتووی داوه‌ و خه‌لاتی داوه‌ به‌ مه‌لاكان و زورجار له‌ كۆشكه‌كه‌ی خۆیدا له‌ ده‌رگولی (جلیلی له‌سه‌رچاوه ۹۲دا به‌ دێرگول ناوی بریوه) له‌ جزیره‌دا به‌ کیسه‌ زێڤی دابه‌شكرده‌وه كه هه‌ركیسه‌یه‌ك له‌و پۆژانه‌دا ده‌یكرده (۲۵دولان).

كریس كوچرا ئاماژه‌ی بۆ كتێبی (بوكتۆر.راسیت)ی سه‌ریه (هیرالد بۆستن)بوه چاپی ۱۸۴۶ كرده‌ كه له‌لایه‌ره ۲۸۱ دا وتویه‌تى بدرخان مروفێکی زۆر ئاینداریوه و له‌و پۆژانه‌دا دانیشتوانی كوردستان لایان وابوه‌ خودا محمدی‌کی دوه‌می نارده‌وه‌ بۆكورد بۆئه‌وه‌ی مافی خۆی ده‌سگیربێت و سه‌ریه‌خۆییه‌کی به‌نرخ و به‌ بایه‌خ بۆ خه‌لكی كورد دامه‌زێنێت.

كوچرا ئاماژه‌ی بۆ نامیلکه‌ی (ئاوریلی كه‌له‌ه‌مسیم) كرده‌ كه باسی گه‌پانی ده‌سته‌یه‌ك كارمه‌ندانی قونسولخانه‌ی فرنسی كرده‌ كه له‌سالی ۱۸۴۵ دا به‌ ناوچه‌ی بۆتاندا گه‌پاون و له‌لایه‌ره ۶۱ی ئه‌و نامیلکه‌یه‌دا ووتراوه:

((ولا‌تی كوردستان زۆر جیاوازه‌ له‌گه‌ل ئه‌و شوێنه‌ی تر كه له‌ ژێر ده‌سه‌لاتی توركدان و ئه‌و گه‌پدانه‌ كه‌چوونه‌ته‌ دیاریك‌بو‌یان ده‌ركه‌وتوه‌ له‌و په‌دجا ناوچه‌ی پیاپا گه‌پابوون به‌ناشكرا هه‌ست به‌ نوژنایه‌تى نێوان كوردو

تورك دهكرا و بدرخان زؤرباش چاودېرى ولاتهكې و دانېشتوانى كړېوه (۲۰۰ هـ زار پياستر - قرؤش) ى ترخانكړېوو بؤ ئو هؤزانى لايهنگرى ئو بوون و بدرخان زور به هئزو دانېروره بوه و پياوى سيخوپى تايپه تى خوى هـ بوه بؤ كؤكړنه وى هـ وال و دهنگ و باسهكان له ناو توركهكاندا)).

جلېلى جلېل له سهرچاوهى ژماره ۲۱ دا به دوردرېژ باسى شخصيتى بدرخانى كړېوه و وتوويه تى هرچند بدرخان له سهرناى لاويداېوو به مير به لام توانېوى ده سلا تى خوى به سهر كوردهكانى ده ورويه ريشدا بچه سپېنت و له سالانى سيبهكانى سدهى تۆزده هـ مدا ساتيك رشيد پاشا په لامارى هـ ندى ناوچهى كوردستانى دا بدرخان توانېوى خوى له وشه په دوربخاته وه و به وه هئزهكې خوى پاراست و هـ ليگرت بؤ كاتى خوى و توانېوى ده سلا تى خوى له بو تانه وه په ره پى بداو پادشاهى عوسمانى له موصل و بغداد حسابيان بؤ ده كړد و سهر كوردهكانى ناوچهى ديارىكر زؤتر گوښيان له بدرخان دهگرت وهك له توركهكان.

جلېلى ئاماژهى بؤ كتيبهكې (ف. ديتيل) كړېوه كه وتوويه تى: به چاوى خؤم پادشاهى بغدادم ديوه ديارى به نرخی ده نارد بؤ بدرخان و نه ویش به رامبر به وه پئزى پادشاهى بغدادى دهگرت وهكو ده سلا تدارو هاوشانكى ئو نهك وهكو توكهريك.

كاربه دهستانى تورك ئو ده سلا تداريپهى به درخانيان به دل نه بوو، چاويان به راى نه ده هئتا به وجؤره ده سلا تداري و رقيان لى بو به لام به ناشكراش حـ زمان نه ده كړد دئى بجولئنه وه. بدرخان سهر به خويپهكې خوى لاي كاربه دهستانى نه سته مبول نه ده شاره وه و خوى به خاوهنى ته ولى ميرنشينهكې داده نا و حـ زى ده كړد نوئنه رانى ده ولته نه وروپايپهكان دهس به فرمانى سولتانه وه سهرى لى بدهن و نه وهى به وجؤره بچوايه لاي به سارديه وه پئشوازي لى ده كړد. له و پوه وه (كلؤديؤس ريچ)، گه پيدهى به ناويانگى ئينگليز كه له سالى ۱۸۲۰ دا چوتته كوردستان. باسى ئو هـ لوئستهى بدرخانى بؤ (ف. ديتيل) باس كړېوه و به ديتيلى ووتوه: نهكې به فرمانى

سولتانوه بچيته لای بدرخان چونکه خوئی (ریج) هه مان شتی به سهردا هاتوه ساتیک له نهسته مبولهوه چوته ناوچهی (بۆتان).

(ئه م گه شتی ریج بۆ دیتیل) ی باسکریوه له سالی ۱۸۱۲ دابوه — ههروه کوما مۆستا محمدی حه باقی له لاپه ره ۲۶ ی پێشه کیه که ی وه رگێرانه که ی ریج (سه رچاوه ۶۸) باسی کردوه، جیاوازه له و گه شتی ریج له دوا بیدا له سالی ۱۸۲۰ دا کردویه تی).

ریج به (دیتیل) ی وتوه:

((ساتیک له نهسته مبولهوه چوم بۆ ناوچهی بۆتان و ویستم له و شاره دا ماندویتی خۆم ده رکهم و که گه ی شتمه شاره که پرسم کرد نایا شوینی واهیه تیا یا به وینه وه؟ له وه رامدا خانیکیان پیشاندام و له ویتوه خه به رم نارد بۆ به بدرخان به گ که دهمه وئ چاوم پێی بکه وئ و له راستیدا زۆرم مه به ست بوو شاره زایی پهیدا بکه م ده ریاره ی کێشه ی فارس و تورکه کان و ساتیک چوومه لای بدرخان و فرمانی سولتانم بۆ ده رمیناو چاوی به فرمانه که کهوت له جیی خوئی نه چوولاو زۆر به سار دیه وه به ئاره زاییه وه هه لسا یه سه ر پێ و فرمانه که ی خوینده وه ووتی: له پۆشه لاتدا ته نها ده بی ئۆ که به پێوه راوه ستیت، به لام میوان هه رکه سیگ به ئو له هه رجوژه پله و پایه کدا بی ده بی دانیشی و قاوه و قلیانی پێشکهش بکری)).

ریج بۆ (ف. دیتیل) ده گێریته وه و ده ئی:

دوا ی نه وه ی نه ختیک پاره ستام بدرخان لێ پرسم: چیت نه وئ؟ منیش پێم وت دهمه وئ من و نه وانه ی له گه لمدان شوینی کمان ده سکه وئ بۆ نه وه ی تیا یا به وینه وه ...

بدرخان به رقه وه پێی ووت: نایا تۆ به خۆت و فرمانی سولتانیه وه بۆ نه وه هاتویه لام شوینت بۆ پهیدا بکه م؟ بۆچی تۆ من به کوێخا و موختار ده زانی تا به و کاره هه لسم؟ من و سولتان چ پێوه نندیه کمان به یه که وه هه یه واتر فرمانی نه وت بۆ هیناوم بۆ نه وه ی به نه مری نه و خزمه تت بکه م؟؟ من لێره سه ره خۆم و پێوه نندیم به که سه وه نیه و من لێره ته نها میوان قبول ده که م نه ک هه لگري فرمانی سولتان)).

دوهم: نامه‌نجه‌کانی بدرخان و ته‌قەلاکانی بۆ سەرگرتنی مەبەستەکانی

نامانچ و مەبەستەکانی بدرخان بریتی بون لە چەند شتیەک، لەوانە:

أ_ چاکردن و بەرهو پێشەوه بردنی باری ژبانی دانیشتوانی ئەمارەتەکەیی و باشکردنی باری ئابووری و دابینکردنی ئاسایش لە ناوچه‌کانی ژێر دەسەڵاتی‌او ئامادەکردنی سوپایەکی بەهێز.

ب_ ته‌قەلای باشکردن و پتەوکردنی نۆستایەتی لەگەڵ ئەرمەن و ئاسوریەکاندا.

ج_ یەكخستنی ئەمارەتەکانی کورد و هاوکاریکردنی نێوان مێرو سەرکردەکانی کورد لەگەڵ یەکتەدا وەکو یەكەم هەنگاوێک بۆ دامەزراندنی حکومەتیکی کوردی یەكگرتووی سەریەخۆ، کە لەسەرەتادا بە شوێشی ناو کوردستانی ئێران دەستی پێکرد بۆ ئەوەی پاش رزگارکردنی بکۆت بە بێکەیه‌ك کە لەوێوە دەسبکۆت بە رزگارکردنی باکووری کوردستان.

أ- چاککردن و بەرهو پێشەوه بردنی ئابووری و دابینکردنی ئاسایش و

ئامادەکردنی سوپایەکی بەهێز

بدرخان پاشا یەكێك بوو لە سەرکردە رۆشنپیرەکانی سەردەمی خۆی و بۆی دەرکەوتبوو چارەسەرکردنی باری ئەمارەتەکەیی و کێشانی نەخشەیه‌ك بۆ دابینکردنی بۆجەیه‌ك بۆ بەرپوێوەبردنی کاروباری رۆژانی ناو ئەمارەتەکە و کڕینی چەك و جبه‌خانه بۆ سوپاکەیی شتیکی زۆر گرانگ و پێویست بون و تورکەکان بە چاوێکی پر لە مەترسیه‌وه دەیانروانیە ئەو ته‌قەلایە بدرخان و هەمیشە هەولی ئەوەیان دا بۆ تەگەرە بخەن بەر ئەو ته‌قەلانی کە لەوێ ترسا بوون مێرەکانی تری کۆریش چاو لەو بێکن و هەمان رێبازی ئەو بکۆرن بەر.

لەو روه‌وه نوکۆر جلیلی جلیل لەلایە پرە ١٢٢ی کتێبەکیدایا سەرچاوه ٩٣ باسیکی نووڕدێژی تەرخانکریوه بۆ بایەخدانی بدرخان بە باشکردنی باری ئابووری و پاراسفتی مولک و مالی دانیشتوان و پێگرتن لە هەموو جوێرە دەسدرێژکردن و تالانی و راوو پوووت و دانانی یاسایەك بۆ چۆنیەتی سەندنی

باجی سالانه له هاوولاتیان و به پیتی نه وه بوجه یه کی سالانه بڼه ماره ته کی
خوځی ساز بکات.

جلیلی ناماژهی بڼه لاپه په ۲۰۷ی کتیه کی (ف. دیتیل) کړدوه که
وتوویه تی:

((له کاتی گه شت و گه پلنما به ناوچه کانی ژیر دسه لائی بدرخان به چاوی
خوم ته وکړداته م دیوه له ناوچه کاتی تره وه بازیان ده کړدو هاتیوونه ژیر
سایه ی بدرخانه وه نه گرجی هه موو که سیکش به ناسانی نه یده توانی بگاته
نه و ناوچه په چونکه نه وه ش مارجی خوځی هه بوه و هه رکه سیک بیویستایه بچیته
نه و ناوچه په ده بویه نه سپیک و زینیک و تفه نگیک و ده مانچه کی هه بی بڼه
نه وه ی هه میشه ناماده بی بڼه به شداریوونی پاراستنی نه ماره ته که)).

جلیلی له وکتیه یدا باسی نه وه ی کړدوه چوڼ بدرخان بڼه دابینکردنی
ناسایش له ناوچه کانی ژیر دسه لاتیآ زږر به توندو تیژی وده ستاوه به رامبه ر به
تاوانبارو پاوو پووتکه رو دزو جهرده و نه وانه ی به ناوچه کی نه ودا گه پاپون
سه ریان له وه سوپامبوو که چوڼ توانیبوی نه وکاره به جی بینیت. نوو میسنیری
نه مریکی (رایت) و (بریس) ساتیک چوونه لای بدرخان که له (یرغون) بوه له سالی
۱۸۴۶ دا، بوځان دهرکه وتوه هیچ تاوانباریک له ناوسنوری دسه لاتیآ نه یتوانیوه
له چنگی بدرخان رزگاری بییت و به رتیل خواردن و مہاری و کلکه له قی کاریان
نه کړدوته سر هه لویتستی بدرخان. هه روه کو جلیلی باسی کړدوه (ف. دیتیل) له
گه شته کی یدا وتوویه تی تووشی هیچ جوړه گنچهل و سهریه شیه ک نه بوه و
نه وانه ی له دیاریکروه چوون بڼه موصل له ریگایانا تووشی هیچ دهریسهریه ک
نه برون و ساتیک دیتیل خوځی مالساوایی له خانه خوځیکه ی ده کا ته نها
خانه خوځیکه ی تاقه زه لامیکی له گه لا دهنیری و دیتیل نه وه ی له لاسه یر ده بی و
به رامبه ر به و واق ووپمانه ی دیتیل خانه خوځیکه ی پیتی ده لی:

دلنیا به ریگه کت نه وده ند پږ له ناسایشه که پتیوست ناکا له تاقه زه لامیک
به ولواه له گه لیا بی و نه و تاقه زه لامه ش ته نها بڼه شاره زایی ریگه یه ... دیتیل
هیشتا به وده ش هر دلنیا نابی و ده پرسئ: باشه به م جوړه بکه ومه پی؟...

خانه خوځیکه ی دوویاره له وهراما پیتی ده لی: لای نیمه نه وه ی بیهوئ سهر
بکا ته نها هه خوځی نه که ویته ری و که سی له گه لدا نابی و نه گه مندالیک به تاقی

تهنھا به ئالتونەوہ بپو، بەوێی دەسەلاتیە ی خۆی کەس ناوێری و ناتوانی دەستی بۆ درێژ بکا لە ناوچە ی بدرخاندا.

(دیتیل) لە باسە کەیدا بە خۆی ئەلی: وادیارە دەیهوێ (خانە خوێکە ی) پێم بێ: هە ی ترسێک ئایا لەدوای ئەم هەموو دانیایی کردنە ش هێشتا هەر ترست لە دڵدا ماوہ ؟؟ بۆی لەگەڵ ئەو تاقە زەلامەداو هیچ ترست نەبی.

دیتیل لەلایە پە ۲۰۵ ی کتێبە کەیدا وتوویەتی: لە راستیدا باوہ پە نەدەکرد لە کوردستانا شوێنی وا پەر لە ئاسایش هەبی و ئەو دانیایی و قسە کردنە ش لەگەڵما کرابو هەمووی راست دەرچوو تووشی هیچ شەرەشە قێک نەبووم. (ف. دیتیل)، لەگەشتە کەیدا باسی بدرخانێ کربوہ چۆن زەوێی دابەش دەکرد بەسەر ئەو جووتیارانەدا کە دەچوونە ناوچە کە ی بە نرخیکێ هەرزان و پارە یەکی کەمیشی دەدا بۆ شوێنی لەوێ پە مە پە مالا تە کە ی و بە هەمووی ۳۱ ی دەرامەدی سالانە ی دەدا کە لەوێ ژانەدا زۆر کەم پە لە چاوە و هەموو باج و سەرانی و بێگەرە زۆرە ی لەلایەنی کاربە دەستانێ تورکەوہ دەسێنرا لە شوێنەکانی (تر). دەریارە ی تەقەلای بدرخان بۆ دامەزراندنی سوپایەکی بەهێز بۆ ئەمارەتە کە ی، بەلەچ شیرکوە لەلایە پە ۵۱ ی کتێبە کەیدا سەرچاوە ۴۹ باسی ئەوێ کربوہ بدرخان بیری لەو کربوہو کە ئەمارەتە کە ی بۆ ئیجگاری لە دەس تورک رزگار بکات و بۆ گەیشتن بەو مەبەستە کارگە یەکی چەک دروستکردنی لە شاری جزیرەداو لە گۆلی (وان) یش چەند کەشتیەکی دروست کرد بۆ ئەوێ جگە لە سوودی بوونی ئەو کەشتیانە لە پەوێ بازەرگانیوہ، لەکاتی شەپشدا بتوانییت بە هێی ئەو کەشتیانەوہ سەریازو چەکارەکانی ئەمارەتە کە ی پێ بگوێزیتەوہ.

ب _ تەقەلای بدرخان بۆ بەهێزکردنی پێوهندیی کورد لەگەڵ ئەرمەنی و

ناسۆریەکانا

بدرخان پاشا وەکو مۆفیککی پۆشنبری خوێندەوار، بەچاویکی دوور بینانەوہ بە سنگیککی فراوانەوہ رەفتاری لەگەڵ کریستیانیەکانی ناوچە کە ی خۆی و دەروپەری کربوہ و هەولیککی زۆری داوہ پێوهندیی نێوانیان دۆستانەو برابانە بێ بۆ ئەوێ بە هەموویان پێکەوہ پەوێ پەوێ جەورو ستمی کاربە دەستانێ تورک ببناوہ بە هاوکاری هەموویان حکومەتی عوسمانی ناچار بکری دان بە

مافی په وای هرسی لایانا بنیت، به لام به داخه وه به هوی میسنځره کان و
 پلوماسیه کانی دهوله ته ئیمپریالیزمه کان که به ناوی پاریزگاری کردن له ئاینی
 عیسایی ده نځیران بۆ ناوچه که، نهو تهقه لایه ی بدرخان سهری نه گرت و به
 پیچه وانه وه توانرا پیوه ندیی نیوانی ئهرمه نی و ئاسوری له گهل کوردا تیک بدریت.
 دوکتور جلیلی جلیل له سه رچاوه ۲۱دا باسی تهقه لاکانی بدرخانی کربوه بۆ
 به هیز کردنی پیوه ندیی نیوان کورد و کریستیانه کان و وتوویه تی:

((بدرخان له کاتی دانانی پرۆگرامه کانی بۆ گه یشتن به ئامانج و
 مه به سته کانی، ئاوړیکی دۆستانه ی دابوه وه بۆلای ئهرمه نی و ئاسوریه کان که
 کورد له گه لایانا سه ده ها سال بوو پیکه وه به ناشتی و برابانه پیکه وه زیابون و
 بدرخان زۆر مه به سستی بوه ئهرمه نی و ئاسوریه کان بکا به لایه نگره ی خو ی دژی
 رهفتاری کاربه ده ستانی تورک. نهو تهقه لایانه ی بدرخان وای له رووسه کان
 کربوو بیر له وه بکه نه وه بدرخان نیازی وابوه کوردستانیکی سهر به خۆ
 دامه زینیت و ببیت به لایه نگره ی ئیران که له و رۆژانه دا نیوانی تورک و ئیران زۆر
 ئالۆز بوه له سه رسنوو (بینگومان نهو بیر کردنه وه ی روس شتیکی بی جی بوه،
 چونکه بدرخان بهر له وه ی دژی عوسمانیه کان شوپش بکات له ئیرانه وه ده سستی
 کرد به شوپشه که ی)).

ههروه که (شاخباتیان) باسی کربوه، بدرخان نیازی وابوه هه موو (وان) و
 (تبلیس) و (موش) و دیاریکه هه تا گۆمی (ورمیه) بخاته ناو چوارچیه ی
 حکومه ته که ی کورده وه و له ده زگاکانی حکومه ته که ییدا پله و پایه یه کی زۆر به رزو
 گرنگی بۆ ئهرمه نیه کان ته رخان کربوو، به هژی نه وه ی ئهرمه نیه کان
 شاره زاییه کی زۆریان هه بوه له کاروباری بازگانیته ی و پیشه سازیدا بویه
 کاروباری ئابووری نه ماره ته که ی خسته ژێر چاودێری نه وانه وه ژماره یه کی
 زۆری ئهرمه نی له ناو سوپاکه ی بدرخاندا هه بوو که زوریه یان خه لکی گوندی
 (سیخ) بوون.

جلیلی له لاپه په ۱۱۶ ی کتێبه که ییدا وتوویه تی هه رچه ند ده ره به گه کانی کورد
 زۆریان له جوتیاره ئهرمه نیه کان کربوه، به لام نهو زۆر لیکردنه روخساریکی ئاینی
 و نه ته وه یی پیوه دیار نه بوه و له سه ر بناغه یه کی ئابووری و چینیایه تی بوه و نهو

رهفتاره‌ی دهره‌به‌گه‌کانی کورد ته‌ن‌ها هه‌ر له‌گه‌ل ئه‌رمه‌نیه‌کان نه‌کراوه به‌لکو جوتیاره‌کانی کوردیش وه‌کو ئه‌رمه‌نیه‌کان له‌ژێر بارو ئه‌رکیکی گرانی دهره‌به‌گه‌کاندا بون. له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا، هه‌روه‌کو (أ. بیرمیان) باسی کړبوه، هه‌رچه‌ند ئه‌رمه‌ن و کورده‌کان هه‌مان دهردی دهره‌به‌گه‌کانی کوردیان ده‌چیشته، به‌لام ئه‌و سه‌رۆک و دهره‌به‌گه‌ کوردانه ئه‌رمه‌نیه‌کانی ژێر ده‌سه‌لاتی خویان ده‌پاراست له‌ ده‌سدریژی‌کردن و بێگاری کاربه‌ده‌ستانی تورك و له‌ سالانی (۲۰ و ۴۰) هه‌کانی سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مدا ئه‌رمه‌نیه‌کان بو‌بوونه مشورخۆر و یاریده‌ده‌ری ئه‌و دهره‌به‌گانه‌و به‌بێ ترس و له‌رزو ناخۆشی پێگه‌وه‌ ژیا‌بوون.

جلیلی ئاماژه‌ی بۆ باسیکی (شاه‌بازیان) کړبوه (به‌رله‌مه دوکتور جلیلی به‌هه‌له‌ وتووێتی شاخباتیان - که‌دوورنیه ئه‌وه‌ی پێشوو هه‌له‌ی چاپه‌مه‌نی بێ) دهریاره‌ی ئه‌وه‌ی ژماره‌یه‌کی نۆزی ئه‌رمه‌نیه‌کان چوونه‌ته‌ لای بدرخان و لای ئه‌و بوون به‌ ده‌م‌پاست و راوێژیارو لای ئه‌و ئیشیان‌کړبوه.

(شاه‌بازیان) و (ئه‌له‌پویاچیان) باسی (ستێپان مانوکلیان) و (ئوگانیس چالکتریان)یان کړبوه که‌ دانیشتی شاری (وان) بوون و راوێژاری بدرخان بون و هه‌ندئ له‌و ئه‌رمه‌نیانه‌ی لای بدرخان بون گه‌زافی ئه‌وه‌یان لێدا‌بوو پشتا‌و‌پشت نوێنه‌رایه‌تی ئه‌رمه‌نیه‌کانیان بۆ ما‌بو‌وه به‌لام له‌لایه‌ن توركه عوسمانیه‌کانه‌وه له‌ ده‌سه‌لاتداریتی که‌وتبوون، یه‌کیکی وه‌کو (ستێپان مانوکلیان) خۆی به‌ بنه‌ماله‌یه‌کی کوونی ئه‌رمه‌نی زانی‌وه و (مامیکزیان) له‌وانه‌بو‌ه باوکی کاتی خۆی نارده‌بو‌ی بۆ ئه‌سته‌مبول و له‌ قوتا‌بخانه‌یه‌کی ئی‌تالیایدا خوێند‌بو‌ی و زمانی ئی‌تالی و فه‌ره‌نسی و تورکی و چه‌ند زمانێکی تریشی زانی‌وه و (میرماتو) ی خه‌لکی (باشقولا) یه‌کێک بو‌ه له‌سه‌رکړده‌ی هێزێکی بدرخان (لیپستئوس) ی ئه‌رمه‌نی و تارێکی له‌ گو‌فاری (کرستیانه‌کانی رۆژه‌لات) دا له‌سالی ۱۹۰۴ دا چاپ‌کړبوه دهریاره‌ی نۆستایه‌تی کوردو ئه‌رمه‌ن له‌وه‌دا وتووێتی له‌ پێش سالی ۱۸۴۸ دا (مه‌به‌ستی پێش پووخانی شو‌پشه‌که‌ی بدرخان) پێوه‌ندی نێوان کورد و ئه‌رمه‌ن زۆر نۆستانه‌ بو‌ه و باره‌ها روویدا‌وه ئن و ژن‌خوای‌یان له‌گه‌ل یه‌کترا کړبوه و جاری واهه‌بو‌ه له‌ که‌نیه‌سه‌یه‌کی ئه‌رمه‌نیدا له‌لایه‌ن قه‌شه‌یه‌کی

نەرمەنپەو ماره دەکران و کوردەکان بەو پەڕی ریزەو سەیری پیاو
نەرمەنپەکانیان دەکرێوگرە لە کەنێسی ئەوانا نوێژیشتیان دەکرد.

(نوکتۆر کاوس قەفتان، وەرگێڕی کتێبەکی جلیلی لە روسیەو بە کوردی
لەلایە ٣٠٩دا لە سەرنجی ژمارە ٤١ دا وتویەتی: ئەو نوسەرە جلیلی باسی
کربووە زیاده بوونی کردووە، چونکە تەوژمی هەستی ئاینی رێگەی لەو گرتووە هیچ
کوردێک شتی وابکات و بەکیکی وەکو لازاریف کە شارەزای پێوەندی کورد و
نەرمەنی بوە باسی شتی وای نەکرێووە کورد ئەگەر بیویستایە ژێکی نەرمەنی
مارە بکا روویە کردە مزگەوت و لای مەلایە ماره ی دەکرد و قەت روی نەداو
کوردێک لە کەنێسدا نوێژیکات).

(من لەو سەرنجی نوکتۆر کاوسدا سترانتیکم هاتەو یاد بەناوی (مطرانق)
کە لە ناوچەی بادینانا باووە دەنگ خۆشەکانیان وەکو حسن جزاوی و عارف
جزاوی باسی (علی قول ناغاسی) بەلاوک دەگێژنەو کە علی قول ناغاسی
(مریم) ی فەلە ی هەلگرتووە و لە ترسی کاریە دەستیکی تورک بریویەتە (بیری
ئوختمان) و لەوێ داوای لە قەشە کربووە لە سەر ئاینی عیسایی مارەیان بکا، بەلام
قەشە قایل نەبووە پێی ووتون من شتی واناکەم بەلکو دەنێرم مەلایە و
بووفەقی وەکو شاھید بێنە ئێرەو لە سەر ئاینی ئیسلام مارەتان دەکەم).

هەمان نوسەر (لیپستتوس) وتویەتی تا ئەو کاتەی میسسنێرەکان
نەهاتبوونە ناوچە کە وە ئۆستایەتی کوردو نەرمەنی ژۆر بەهێز بوە و بەهۆی
ئەوانەو پێوەندی هەربۆلیان تێکچوو و تووشی زیان بوون.

ج - تەقەلای بدرخان بۆ یەكخستنی نەمارەتەکانی کورد

بدرخان مۆفێکی زیرە و دووربین بووە و بەوردی چۆتە بنج و بناوانی
پووداوەکان و لەمێژووی کورد کۆلیوەتەو و هەموو ئاواتی ئەو بوە میللەتی
کورد لە هەموو ناوچەکانی ژێر دەسلەتێ ئێران و عوسمانی رزگار بکات و ژۆر
باش لەو گەشتبوو بەکێک لە هۆ سەرەکیەکانی سەرئەگەوتنی کورد ئەو لێک
دایران و پەرەوازییە بوە کە لەناو کوردا هەبوو، لەوێ گەشتبوو تەنها
خۆزگەو بەئاواتی ناودل و میژش کورد ناگا بە نامادجی خۆی و بۆی دەرکەوتبوو

یه کێك له دهرده كوشندهكانى ناوكوردەوارى ئەو بوو هیچ سەركردهیهكى كورد به دهسهلاتدارى ئهوى تریان قایل نابۆ و له پێناوى سوودی گشتیدا سەر بۆ یهكترى دانانهوێتن و زۆر جار سەركردهیهكى كورد بۆ گهیشتنى به مهبهستى تایبهتى خۆى ئەوێ لا باشتربوه بیهت به هاوكارى بێگانهیهك دژی سەركردهیهكى ناو میللەتەكەى خۆى، بۆیه بیرى لهوه كردبووه چۆن و چى بكا بۆ ئەوێ ههستى تهوايهتى له ناو مێشك و دلى سەردارانى كورد بههێز بكات بۆ ئەوێ له پێگهى ئەووه ههموویان یهكجخت و یهك بگرن و ئەو یهكگرتنهیان ببێ به بهردى بناغهى رزگاریبونی كورد.

دهریارهى ئەو تهقلایه و ئەو ئاواته پیرۆزهى بدرخان ئەمین زهكى له لاپهه ۲۳۶ى سەرچاوه ۱۳۲ى باسى بدرخانى كردوه چۆن ههولێ ئەوێ دابوو پیلان و نهخشهى فرۆفێلى توركهكان پووچەل بكاتهوه كه ههمیشه ههولێ نانهوێ ئازاوه و ناكوکی نێوان سەركردهكانى كوردی ئەداو بۆ پێگرتن لهو تهقلایانهى تورك بۆ ئەو تێدهكۆشا میرهكانى كورد لێك نزیک بكاتهوه و كاریكى وابكری هاوكارى لهگەڵ یهكتریدا بکه و له ئەنجامی ئەو ههول و كوششهى بدرخان میرهكانى (وان) و (موش) و (مهكاری) و (خیزان) و ههندێ له پیاوه ئاینیهكان ئامادهی خۆیان پیشاندان بۆ هاوكاریكردن لهگەڵ بدرخاندا.

بلهچ شیركوه له لاپهه ۵۲ى كتیبهكهیدا سەرچاوه ۶۰ى ناوی ئەو كوردانهى مێتاوه كه له ناو ئەمارهتهكانا ئامادهی خۆیان بۆ بدرخان دهبریبوو كه بریتی بون له: مصطفى بهگ، دهرویش بهگ یهكێك بوو له سەركردهكانى (موش)، محمود بهگ (كه به خان محمودیش ناسراو بوو یهكێك بوو له سەرۆكهكانى ناوچهى وان)، نورالله بهگى زهعیمى ههكاری، فتاح بهگ كه یهكێك بوو له سەرۆك عهشیرهتێكى ناوچهى ههكاری، خالد بهگى سەركردهى (خیزان)، حسین كوپى سەرۆكى عهشایرى ناوچهى قارص و ئاجار.

بێجگه له واناوه، بلهچ شیركوه باسى شیخ محمدى خهلكى موصل و شیخ یوسفى خهلكى زاخوى كردوه كه له زانا بهناویانگهكانى كوردستان بون و ئەمانه به كوردستاندا دهگهڕان بۆ ئەوێ لایهنگران بو به درخان پهیدا بکه و میرى نهرده لانیش ئامادهی خۆیان پیشاندابوو بۆ هاوكاریكردن لهگەڵ بدرخاندا.

جلیلی جلیل له سه چاوه یه ی ژماره ۹۲ دا باسی چالاکی بدرخانی کردوه له دواى تىك شكاني عوسمانى له شه پى نىوان عوسمانى و مىسردا (مه بهست محمد پاشای مىسره) و نهوشكانه ی تورکی به هه ل زانیبوو بۆ نه وه ی سنووری ده سه لاتی خو ی پهره پى دواو نه و دل په قى ودرنده یه تیه ی حکومه تی عوسمانى نواندبوو به سه ره نه دى ناوچه ی کورد له سالی ۱۸۲۸ داو هیژیکی نارده بوو سه ریان به ناوی (هیژی ته میگردن) و ژماره یه کی زوری کورد کوژدبوو، بدرخان توانیبوو له بیزاری و دلشکاو ی نه وانه ی هیرشیان کرابوه سه ره وریگری و کردبوونی به لایه نگری خو ی بدرخان لای نه وانه وه کو تاقه هیوایه ک سه یر ده کرا که ئومیدی نه وه ی لى ده کرا له چه ورو سته می تورک زرگاریان بکات.

جلیلی له لاپه ره ۱۲۰ ی هه مان سه چاوه دا باسی ته قه لای بدرخانی کردوه بۆ نه هیشتنی ئوژمنایه تی نىوان سه ره کرده کانی کوردو توانیبوی ناکۆکیه کی نىوانیان له گه ل (نورالله به گ) دا چاره سه ره بکاو له گه ل نورالله به گدا په یمانیکی دووقۆلییان به ست بۆ نه وه ی پیکه وه نه ی حکومه تی تورک بجوئینه وه، به لام ریکه وتن له گه ل (عبدالله خان) ی حاکی (مکس) شتیکی ئاسان نه بوو که نه وو شه ش براکه ی گه لیگ ناوچه یان له باشموری (وان) دا له ژیر ده سه لاتیانا بوو، له گه ل نه وه شدا بدرخان توانیبوی رازی بکات و په یمانیکی له گه ل مۆرکرد و له گه ل محمود خانی براشیدا ریک که وت و زوری پى نه چوو سه ره که کورده کان په یمانیکیان مۆر کرد که به (په یمانی پیرۆن) ناسرابوو هه موویان دوا ی پاپه رینیان کردبوو نه ی حکومه تی عوسمانى. به پیتی باسه که ی جلیلی جلیل نه وانه ی نه و په یمانه یان مۆر کردبوو بریتی بوون له: مصطفى به گ، درویش به گ، خان محمود، نورالله به گ، فتاح به گی خیزان، شریف به گ له موش و حسین به گی (قارساکور) به پیتی بریاری هه موویان بدرخان کرا به سه ره کرده ی هه موان و حاکی نه رده لایش لایه نگرتی و هاوکاری خو ی ده ریریبوو.

هه ره کو (ئهلبویاجان) باسی کردوه نه اندامانی نه و په یمانه پیرۆزه ده سنیشانی نه وه یان کردبوو له دوا ی سه ره که وتن و دامه زرانندی ده و له تیکی کوردی سه ره یه خۆ هه ریه که یان ده سه لاتیان به سه ره چ ناوچه یه کدا هه بی و به پیتی نه و ریکه وتنه ناوچه کانی (فوستان)، (کواش)، شاتاخ، جاتاک له ژیر ده سه لاتی

مه محمودخاندا بئۆ (وان) له ژێر دهسهلاتی مصطفی بهگ و (جۆله میترگ) و ههندی شوینی تر له ناوچه کانی کوردستانی ئێران له ژێر دهسهلاتی (نورالله بهگ) دابی که نزیکی سنوری دهسهلاتی خۆی بوه . (له وسه رچاوه یه دا باسی ئه وانی تر نه کراوه که چ ناوچه یه کیان بۆ دانراویوو).

سێههم: تیکچوونی نیوان بدرخان و کریستیانەکان و هۆی تیکچوون و ئه نجامه که ی وهکو بهر له مه یاسکرا، بدرخان تهقه لایهکی بئۆ ووجانی دابوو بۆ بههیزکردنی پتوهندی کورد و کریستیانەکان، بهلام میسنیرهکان و نیراوهکانی دهوله ته کولتونیالیزمهکان بهناوی گهشت به کوردستاندا هه میشه دژی ئه وه بوون کریستیانەکان هاوکاری بکه ن له گه ل کوردا و دژی ده وله تی عوسمانی و کاریه ده ستانی تورکیش چاویان به رایی نه ده هیتا ئه ماره تی جزیره و بۆتان گه شه بکات و به هیزی، بۆیه ئه وان له میسنیرهکان خراپتر تهقه لای تیکدانی ئه و ئه ماره ته یان ده کردوو کریستیانەکانیان هاندا باجی سالانه نه دن به بدرخان له گه ل ئه وه شدا ئه و باجی ده درا به کاریه ده ستانی ئه ماره تی بۆتان که متر بوه له و باج و سه رانه زۆرانه ی حکومه تی تورک له و کریستیانانه ی ده سه ند به لام به تهقه لای میسنیرهکان و حکومه تی تورک ئه و کریستیانانه سه رپنجیان کرد له دانی باجی سالانه و بدرخانیش دهستی لێ وه شانندن و به مه کوردو ئه رمه نی و ئاسوری هه موو وه کو یه ک تووشی زیانیکی گه ره بوون.

ده یاره ی تیکچوونی نیوان بدرخان و کریستیانەکان، سه رچاوه ی ژماره ٦٢ به نوووردیژ له وه دلووه که پاش ئه وه ی بدرخان کاروباری ئه ماره ته که ی ریکخستبوو و په یمانیکی له گه ل سه رکرده کانی کوردا مۆرکردبوو، گه لێک ته گه ره هاته سه ر پئی سه رگرتی ئامانجه کانی و میسنیرهکان و دپلوماسیه کانی ئینگلیز پۆلیکی سه ره کیان هه بوه له تیکدانی نیوانی ئه وو کریستیانەکانا بۆ ئه وه ی ئه و کریستیانانه بکه ن به کو مه کی دهستی خۆیان و بۆ مه به سه ته کانی خۆیان به کاریان بیتن له ناوچه که دلوو کاریکی وایان کرد کریستیانەکان له گه ل بدرخان تیک بچن و تورکه کانیش ئه و بارو دۆخه یان قۆسته وه له لایه که وه بئۆ ووجان ده ره به گه کانی کوردیان هان ئه دا ده سدریژی بکه نه سه ر ئاسوریه کان و له ولاشه وه ئینگلیزه کان

حکومه‌تی عوسمانی‌یان پرده‌کرد دژی بدرخان و داوایان لی‌ئه‌کرد سزای بدهن و ناماده‌یی خۆشیان پیشاندا یارمه‌تی حکومت بدهن بۆ لێدانی بدرخان و له‌ گێژلوی ئەمه‌دا ده‌ره‌به‌گه‌کانی کورد کوشتاریان کرد له‌ ئاسوریه‌کان و قونسولی بریتانیا به‌ هاندانی (راسام - هه‌ندێ سهرچاوه به‌ نمرود رسام ناویان برده‌وه) که به‌ره‌گه‌ز ئاسوری بوو فشاری خسته‌ سهر سولتان و تورکیش ده‌مێک بوو بۆ بیانووێه‌کی وا ده‌گه‌را ده‌س له‌ بدرخان بوه‌شینی و سولتانی عوسمانی له‌ پێشدا (حافظ پاشا)ی راسپارد داوا له‌ بدرخان و تاقمه‌که‌ی بکا دان به‌ ده‌سه‌لاتی ته‌واوی سولتانان بێن له‌ ناوچه‌کانی خۆيانا، به‌لام ئه‌وه‌ ته‌قه‌لایه‌ی حافظ پاشا سه‌ری نه‌گرت و حکومه‌ته‌ی عوسمانی به‌ شه‌ڕێکی چه‌کدارانه‌ پوو به‌ پووی بدرخان بوه‌وه.

نوکتور عزیز شمزینی له‌ کتێبه‌که‌یدا سه‌رچاوه ٤١ یاسی ئه‌وه‌ی کردوه جگه له‌ ئینگلیزه‌کان، فرسه‌یه‌کانیش ده‌ستیان خسته‌ کاروباری ناوچه‌که‌وه و یارمه‌تی حکومه‌تی عوسمانیان دا بۆ لێدانی بدرخان. نوکتور جلیلی جلیل له‌ لاپه‌ره ٢٢٤ ی کتێبه‌که‌یدا سه‌رچاوه ٢١ له‌ هه‌موو نووسه‌رانی تر به‌دووردێژی باسی ئه‌وه‌ تێکچونه‌ی نێوان کورد و کرێستیانه‌کانی کردوه و لێزه‌دا کورته‌یه‌کی ئه‌وه‌ بۆچونه‌ی ئه‌وه‌ باس ده‌که‌ین:

((گرنه‌ترین ئە‌قه‌ی کاریگه‌ری سیاسه‌تی کۆلۆنیالی سه‌رمایه‌داری رۆژئاوا بریتیی بوه له‌ میسنێره‌کانی ئینگلیز و فه‌ره‌نسا و ئە‌مریکا که‌به‌ پوالت به‌ ناوی خزمه‌تی تاینی عیساوه‌ نێرانبوون و ئه‌وانه له‌ ناوچه‌کانی پۆژه‌لاتدا له‌ ئه‌رمه‌نی و ئاسوریه‌کانیان باشت نه‌نۆزیبوه‌وه تێکه‌لیان بێن و له‌ ناویانا چالاکی بکه‌ن و له‌و رۆژانه‌دا کۆمه‌لی میسنێره‌کان کلیسایه‌کان له‌ سالی (١٧٧٩)ه‌وه له‌ نه‌ده‌ن دامه‌زرابوو بۆ ئه‌وه‌ مه‌به‌سته و ئە‌مریکایه‌کانیش له‌ سالی ١٨١٠ بکه‌یه‌کی خۆیان هه‌به‌وه بۆ یه‌که‌م جار له‌ سالانی بیسته‌کانی سه‌ده‌ی تۆزده‌هه‌مه‌دا پێوه‌ندییه‌کی به‌هێزبان له‌گه‌ڵ ئاسوریه‌کانا په‌داکرد.

گۆفاری (میسینێر گیرالد) که‌ په‌روپاگه‌نده‌که‌ری تاقمی ئە‌مریکایه‌کان بوو زۆر به‌چالاکی و ڕێکوپێکی هه‌والی میسنێره‌کانی بلاو ده‌کرده‌وه‌و (سمیث) و (نوايت) له‌سالی ١٨٢٠ دا له‌لایه‌ن مه‌کته‌بی ئە‌مریکایه‌که‌نه‌وه‌ نێرانبوون بۆ

روژه لاتى نزيك به ناو ئەر مەنیاو کوردستانا گەرابون لە یاداشتەکانیاندا
 دەرکەوتوووە کە سەرکەوتوانە لە ناو ئاسوریه کانا کاروباری خۆیان بە جێ هێناوە و
 پڕۆپاگەندەکانی خۆیان بڵاوکردۆتەووە و ھەروەکو خۆیان باسیان کردووە کورد و
 ئاسوریه کان بە گەرمی و پێشوازییان کردون. ھەرچەند ئاسوریه نەستوریه کان
 لە پڕۆی پەيوەندیی سیاسییە و بە شێوەیەکی رەسمی لە ژێر سایە و دەسەلاتی
 پادشا (مەبەست والی- یا حاکم) ی ئەرزیۆم دابون، بەلام ئاسوریه کان ناوچە ی
 ھەکاری و بۆتان لە ژێر سایە ی مارشمعونی بطریارک دا بون (سەرۆکی ئاینی) و
 تەنھا ھەر دانیان بە دەسەلاتداریتی میری ھەکاری کوردا دەناو نوێنەری
 ئاسوریه کان لە و ناوچانە دا بە شدار دەبوون لە ئەنجومەنی شورای میری ھەکاریدا و
 لە بەرئەوێ ئاسوریه کان جەنگاوەرو ئازابوون، دەبوايە مارشەمعون ھێزی
 چەکداری بۆ میری ھەکاری ئامادە بکەدایە. لە پێش سالانی چلەکانی سەدە ی
 نۆزدەھەم، پێوەندیی نێوان کورد و ئاسوری لە ناوچە ی ھەکاریدا دۆستانە بوە
 ھەروەکو دوو دراوستی باش و ریک پێکەووە گوزەرانیان کردبوو، بەلام تۆری پێ
 نەچوو بە ھۆی مێسنێرەکانەووە ئەودۆستانە ی تە ی ئێوانیان تێکچوو.

لە سالێ ١٨٣٩ دا ئەو بەعسە ی نێررابوو بۆ ناوچە کە پزیشکیکی تیاربوو
 ناوی (گرانٹ) بوو، توانیبوی پێوەندی لە گەل مارشمعونیش و لە گەل (نوراللە
 بەگ) یشدا پەیدا کردبوو، بارەگایەکی لە گوندی (ئەشیتا) کردووە بۆ
 مێسنێرەکان کە گوندیکی گەورە ی ئاسوریه کان بوو، بێکەکی
 ئەمریکاییەکانیش پششی گرانتیان گرت و چون بە دەنگیەووە.

دام و دەزگا گۆی پێداوھەکانی ئەوروپا، بە تاییەتی بریتانیا، چاوە پوانی ئەو
 نەبوون گەشت و چوونە کە ی گرانٹ بۆ ناوچە کە ئەو سەرکەوتنە بە دەست
 بەیئت، لە راستیدا گرانٹ سێ ھەمین ئەوروپایی بوو توانیبوی بگاتە ئەو ناوچە
 دوورو سەختانە و دوکە سەکە ی پێش ئەو یەکە میان (تافیرنیر) بوە کە لە سالێ
 ١٦٨٩ دا چۆتە ئەو ناوچانە و دوو ھەم (شۆلتز) بوە کە بە شێوەیەکی تراجیدی لە
 ناو چیاکانا کوژرابوو.

گرانٹ جاریکی تریش لە سالێ ١٨٤٠ دا سەری لە ناوچە ی ھەکاری دابوووە.
 ئەو بایەخ پێدان و ئاوردانە ئاشکرایانە ی ئەوروپاییەکان لە ئاسوریه کان و گەفت

وگزی ئاشکرای گرانته له گه‌ل سلیمان به‌گ و نورالله به‌گ و چالاکیی ئاسوریه‌کان کورد ه‌کانی ووریا ک‌ربوه‌وه و له‌وه گه‌یشته‌بون کۆمه‌لگا‌کانی ئه‌وروپا به‌هه‌موو شیوه‌یه‌ک یارمه‌تی ئاسوری ده‌ده‌ن و به‌دۆستی خۆیانیان داده‌نان و ئه‌نجامی ئه‌مه‌ به‌وه گه‌یشته‌ پێوه‌ندی مارشمعون و میری کورد (مه‌به‌ست ب‌درخانه) لاوازی.

نورالله به‌گ پادشای ئه‌رزپۆمی به‌ دیاری نوقوم ک‌ربوو تا به‌رامبه‌ر به‌و ئه‌ویش دان به‌ ده‌سه‌لاتی بنی له‌ ناوچه‌که‌ی خۆیدا ده‌سه‌لاتی دنیایی مارشمعونیش به‌ سه‌ر ئاسوریه‌کانا لاواز ب‌ی و نورالله به‌گ مارشمعونی ئاگادار ک‌ربوو پێویسته‌ ته‌نها له‌ پ‌رووی ئاینیه‌وه سه‌رپه‌رشتی ره‌عبه‌ته‌که‌ی ب‌کا و ده‌ستکاری ه‌یچی تر نه‌کا. هه‌رچه‌ند له‌وه سه‌رده‌مه‌دا ناکۆکی و شه‌پی لاوه‌کی له‌ هه‌ندی شوینا له‌ نێوان کورد و ئاسوریدا ده‌ستی پ‌یک‌ربوو، به‌لام گرانته ه‌یچ هه‌ولێکی نه‌دا بۆ نه‌ه‌یشتنی ئه‌و ناکۆکیه‌ و به‌ پ‌یچه‌وانه‌وه لای وابوو هه‌تا هه‌راو ئازاوه و پاشا گه‌ردانی زۆرتر ب‌یت ئاسوریه‌کان باشت‌ر ناچار ده‌بن په‌نا بیه‌نه به‌ر یه‌زدانی گه‌وره (خوا). له‌سالی ١٨٤٢ دا (گرانته) دوباره گه‌شتێکی تری به‌ناو گونده‌کانی ئاسوریه‌کانا ک‌ربوه‌وه له‌وه گه‌پانه‌یدا ئه‌وه‌نده‌ی تر پێوه‌ندی نێوان کورد و ئاسوری تێکدا لاوازی کرد.

له‌ گه‌فت وگۆیه‌کی گرانته و نورالله به‌گ و سلیمان به‌گ، به‌ ئاشکرا گرانته پ‌یسی و ت‌بون ده‌یه‌وی ب‌نکه‌یه‌کی میسنێری له‌ناو گوندی ئاسوریه‌کانا دامه‌زرێنیت و دیار بوو ئه‌و ب‌نکه‌یه‌ی له‌ هه‌کاری و ئه‌شتیا دروستی ک‌ربوو له‌وه نه‌ده‌چوو بۆ قوتابخانه‌ بووینت، بۆیه‌ بوو به‌ هۆی ب‌لاویونه‌وه‌ی ده‌نگ و باسێک له‌ناو کورده‌کانا ئه‌وروپاییه‌کان کۆشکێکیان دروست ک‌ربوه به‌نیازی ب‌لاوکردنه‌وه‌ی ئاینی مه‌سیحی له‌ کوردستانا و له‌لا موسلمانه‌کان ئه‌و هه‌واله‌یان قۆزته‌وه‌و ده‌ستیانکرد به‌ بزواندنی هه‌ستی ئاینی کۆیرانه له‌ناو خه‌لکا و یوو به‌هۆی ئه‌وه‌ی مه‌رکه‌نی هه‌کاری و بۆتان ئالای نوژنایه‌تی‌یان به‌رامبه‌ر به‌ مارشمعون هه‌لکرد. له‌سالی ١٨٤٢ دا ئیسماعیل به‌گ که‌ ئه‌بوابه‌ ب‌ی به‌ میری بادینان، له‌وه‌دا ب‌درخان و نورالله به‌گ لایه‌نگری بون، له‌گه‌ل ئه‌وه‌شدا ئاسوریه‌کان به‌رله‌وه چه‌ند جازیک یارمه‌تی ئیسماعیل به‌گیان دا‌بوو، به‌لام له‌مه‌دا مارشمعون هه‌لوێستی

بهرامبەر ئىسماعىل بەگ تەواو نەبوو، لەولاشەو دەپلۆماسىيە ئەوروپايىيەكان و
 ميسنئىرەكان دەيان ويست هيزو دەسەلاتى حكوەتى عوسمانى لەناو كورد
 چەسپاوو بەهيز بىت بۆ ئەوئى بتوانن لەرىگەى حكوەتەو دەسەلاتى خۆيان
 بەئاسانتر بلۆ بكەنەوئەوئەيان لا باشتەر بوە دەسەلاتى حكوەت بەهيزتر بىت
 وەك لە دەسەلاتى ميرهكانى كورد و ئەوروپايىيەكان بۆ سەرگرتنى ئەو مەبەستە
 مارشەمعونيان كرد بە لاىەنگرى خۆيان و لەناو ئەوانەدا (گرانى) هەول
 وگۆششنىكى زۆرى دا بۆ گەشتن بەو مەبەستە. لەو پاپۆرتەى گرانى لەگەشتى
 يەكەميا دەريارەى هەكارى تۆمارى كردبوو ناردبووى بۆ (مەكتەبى
 ئەمريكايىيەكان) داواى كردبوو پتويستە دەزگايەكى هۆشيار كردنەو دامەزرينئى
 لەناوچەكەداو خستبوو مېشكى مارشەمعونەو ئەگەر حكوەت دەسدرژى بكاتە
 سەر كرستيانەكان ئەوا وەكو حكوەتەك بەرپرسىار دەبىت و حسابى لەگەلا
 دەكرئ، بەلام كورد چونكە حكوەتى نى، خۆى بە بەرپرسىار نازانئت ئەگەر
 دەسدرژى بكاتە سەريان.

دياربوو مارشەمعون پشتى بە دەولەتە ئەوروپايىيەكان بەستبوو، لەونامەيەدا
 بۆ كونسولى برىتانىاي ناردبوو لە بغداد داواى كردبوو دەولەتە ئەوروپايىيەكان لە
 رېگەى چەكدارىو بەچنە مەيدانەو و كونسولئيش بەلئىنى يارمەتيدانى پىدابوو.
 بەلام لە هەمان كاتدا بە ئامۆژگارىيەو داواى كردبوو بە شىوئەيەكى نەهئنى و
 بىن جاپدان و زانينى كەس ئەو نامانەى بۆ بنئيرت و لە ئەنجامى ئەمەدا واليسى
 عوسمانئيش لە موصل (كە ديارە ئاگادارى باروئۆخ بوە) چاوەپوانى ئەوئەبو
 هەردوو دراوسئ سەرئۆپنەكەرەكە (مەبەست كورد و ئاسورى بوە) بچن بە گۆ
 يەكترداو هەردوكان ناچارين بچنەو زئىر بال و ساپەى حكوەتەو. لەگەل
 ئەوئەشدا توركەكان حەزبان دەكرد كورد و ئاسورى تىك بچئ، بەلام
 كارىەدەستانيان لە موصل لەو سەلمىبونەو و ترسى ئەوئەيان لى نىشتبوو بەهيز
 بوونى ميسنئىرەكان و پەرەپىدان بەدروستكردى بنگەكانيان دەسەلاتى خۆيانى
 پى لاواز دەبوو، بۆيە ميره كوردەكانيان هاندا ئەگەر پەلامارى ئاسورىەكان بدەن
 كەخۆيان فرۆشتبوو بە بىگانه، ئەوا حكوەتئيش حسابيان لەگەلا دەكاو رېگەى
 هئرش برىنيان لى ناگرئ بۆ سەر ئاسورىەكان.

لهسالی ۱۸۴۲ دا باسی شهوهی پیوهندیسی کورد و ناسوری تیکچوو، مارشمعون کړبونوهیهکی لهگه‌ل (بیجیر) ی به‌عسهی ئینگلیزه‌کانا کړبو بیجیر دهره‌تی له دوور که‌وتنه‌وهی (گران‌ت) وهرگرت که له‌وکاته‌دا چوپوه موصل نه‌ک ته‌ن‌ها هر ه‌ول‌ی‌دا مارشمعون له‌گه‌ل کورده‌کانا تیک بدا به‌لکو ه‌ول‌ی شه‌وه‌شی‌دا میسنیر ه‌مریکاییه‌کانیش له ناسوریه‌کان دوور بخزینه‌وه وه‌کو چوئن به‌رله‌مه له‌سالی ۱۸۴۰ دا ساتیک (ئینفورت) چاوی به مارشمعون که‌وتبوو داوای لی کړدبوو بییت به‌لایه‌نگری که‌نیه‌ی نه‌نگلیکانی ئینگلیزو نه‌مریکاییه‌کانی لای مارشمعون به‌وه تاوانبار کړدبوو که له‌خویانه‌وه ریبارزکی تازه‌یان بۆ کریستیانی‌تی دان‌اوه (مه‌ست پروتستان‌ت بوه) بیجیر له‌چاوپیکه‌وتنه‌که‌یدا داوای له مارشمعون کړدبوو پیویسته‌ خوی دوریخاته‌وه له‌میری بو‌تان و به‌ناشکرا له‌و نامه‌یه‌دا که‌بۆ (که‌م‌لی بلا‌و‌کردنه‌وهی ئینجیل)ی ناردبوو ووتبوی نورالله به‌گی میری هه‌کاری مافی سه‌ریه‌ستی له ناسوریه‌کان زه‌وت کړدوه و نه‌گه‌ر فریایان نه‌که‌وین و یارمه‌تی کریستیانه‌کان نه‌ده‌ین، به‌چاوی خومان ده‌یان بینینه‌وه چوئن ده‌بن به‌ژور ده‌سته و ملکه‌چی کورده‌کان.

شه‌وهی شایانی باسه‌ شه‌م جم و جوله‌ی بیجیر له‌و روژانه‌دا بوه که کورد خوی بۆ راپه‌رینیک ناماده ده‌کرد دژی تورکه‌کان و به‌ته‌مای شه‌وه‌ش بوه له‌وراپه‌رینه‌دا مارشمعون بییت به‌هاوکار و یارمه‌تیده‌ری کورد. جلیلی له‌لاپه‌ره ۲۲۴ کتیه‌که‌یدا باسی ناردن‌ی دوو نی‌روای بدرخان‌ی کړدوه بۆلای مارشمعون بۆ شه‌وه‌ی بکه‌ویته‌گفت و گزکردن له‌گه‌ل‌یا ده‌ریاره‌ی راپه‌رینی کورد به‌رام‌به‌ر تورک و له‌وکاته‌دا (بیجیر) لای مارشمعون بوه و به‌هوی بیجیره‌وه مارشمعون قایل نه‌بوه چاوی به‌و نوینه‌ره‌ی کورد بکه‌وی.

له‌سالی ۱۸۴۴ دا ساتیک نوینه‌ری بدرخان به‌گ چاوی به‌ (دوکتور سمیث) و (یارون لویس) ده‌که‌وی له‌جوله‌میرگ، نوینه‌ره‌که‌ی بدرخان بۆی باسکریون که ساتیک چوه‌ته لای مارشمعون و بیجیری لابوه، بیجیر زانیبوی مه‌به‌ستی چوونه‌که‌یان چی بوه بۆیه مارشمعونی هاندابوو چاوی پتی نه‌که‌وی و مارشمعون دل‌نیا کرابوو له‌لایه‌ن بیجیره‌وه که پیویسته ته‌نها‌هر پشت به‌یارمه‌تی بریتانیا به‌ستیت و هیچ پیویست نا‌کا چاوی به‌هیچ نوینه‌ریکی میری بو‌تان بکه‌وی.

به لام جلیلی له سه رچاوه ۱۲۱ داسی پیجیری به جوړی کی تر تومار کړیوه
که له وهی نوینه ره که ی بدرخان ناچیت که بۆ دوکتور سمیث و بارون لویسی
گپرابوه وه و له مدها وتویه تی:

((ساتیک نوینه ری بدرخان بۆ یه که م جار براکه ی مارشمعون بی بی پتی ووت:
بۆئوه هاتوه گفت وگو بکن بۆ ریک که وتن، چونکه خاکی هه کاری وای لی
هاتوه هی کورد و ناسوری نه بی به لکو هی نه مه یه که په دجه ی بۆ پیجیر دریز
کړیوه. پیجیر له کتپه که یدا نوسیویتی: براکه ی مارشمعون نه م ووشه ی (نه مه)
یه ی به نوکه ره کان لیک دلوته وه به لام له راستیدا مه به ستی نوینه ره که ی بدرخان
(نه وروپایه کان - ئینگین) بوه نه ک تورک.

پیجیر وتویه تی ساتیک نوینه ره که ی بدرخان هاته لای مارشمعون به وپه پی
پیزه وه پیشوازی لی کرد (که له پیشیدا و ترابوو مارشمعون چاوی پس
نه که وتبوی) به لام به پیشه وه ده ستی نا به پوی نوینه ره که ی بدرخانه وه و
داخوازی به کانی پشت گوی خست و له وه رامدا پی پی ووت: کارو پیشه ی نابنی
پنکه ی نه وه ی لی ده گری به کاری وا هه لسی)).

جلیلی نه لی: دواي نه وه مارشمعون ئالای بریتانیای له باره گاکه ی خویا
هه لکرد که به مه ویستی له کورده کان بگه یه نیت بریتانیا پشت و یارمه تیده ری تی
و نه گه ر کورد خراپه ی له گه لا بکن نه بی حساب بۆ نه وه بکن که پوو به پوی
نه وروپایه کانیش ده بنه وه.

به و جوړه پیوه ندی کورد و ناسوری تی کچوو کورد خوی پی نه گیراو په لاماری
ناسوریه کانی دا.

پاش گه پانه وه ی (پیجیر) ی ئینگلیز به چه ند مانگیک (گران) ی نه مریکی
سه ری له ناسوریه کان دلو که گه پایه وه چه گداره کانی بدرخان و نورالله به گی
بینی که خویان ناماده کړیوو بۆ لیدانی ناسوریه کان و گران دلوای له نورالله
به گ کړیوو ناگاداری مال و مولکی میسنیره کان و نه و که سانه بی که به ناچاری
پوی تیده کن و په نانه به نه به ر نه و.

بیگومان گرانتیش هه روه کو پیجیر ده ستی هه بوه له ئالوز کړدن نیوان کورد
و ناسوریه کان، به لام که کار گه یشته ته قینه وه ئیتر گپری خوی گوی و وتی

کاری نهو نیه که خۆی تووشی نهو کێشه یه بکا بۆیه دووره په ریز دهووستی. نیتەر نوای تهو لوو یونی گه شته که ی گرانته که بۆ ماوه ی ده رۆژ لای نورالله به گ ما بوهوه، کورده کان په لاماری ئاسوریه کانیاں داو په ریشانیان کړن و له نه دجاما ئاسوریه کان زیانیکی زوریان لی که وتوو گه لیک گوندیان سووتی تران و تووشی تالانی بوون و پاش نهو هه موو خوین پشته خۆپاییه، هه موو یارمه تی دانیکی ئینگلیز بۆ ئاسوریه کان بریتی بوه له نارینی هه ندی پاره بۆ لیکه ماوه کانیاں.

جلیلی نه لی: له گه ل پوودانی نهو به سه رهاته ناخۆشه ی به سه ر ئاسوریه کان هات، کورده ساکاره کان هه سته به زه بیان بۆ ئاسوریه کان جوو له به لام پاش نهو ی مارشمعون به شه په شه ق توانیبوی خۆی ده ریا ز بکات و بگاته ورمیه به بی نهو ی نهوانی هانیان دا بوو هیچ لایه کی لی بکه نهوه.

جلیلی له باسه که یدا باسی کتیبی (جوزیف) ی کړیوه که په ده ی بۆ میسنیره کانی ئینگلیز و نه مریکاییه کان دریز کړیوه و به وه تاوانباری کړیون نهوان بون بو بونه هۆی نانهو ی نهو شه په خۆپاییه، به لام لای گرانته وابوه هۆی سه ره کی روودانی نهو کاره ساته به هۆی میسنیره کانی نه مریکاهه بوه. جلیلی نه لی: له وروژانه دا هیشتا خوینی ئاسوریه کان وشک نه بو بوه وه گرانته گه شتیکی کرد بۆ ناو کورده یزیدیه کان، هه رچه ند مردنی گرانته مۆله تی ته ولو کړدی نهو گه شته ی نه دا.

جلیلی له لاپه ره ۲۳۹ دا له هه لسه تگاندنی نهو په لامار دانه ی بدرخان بۆ سه ر ئاسوریه کان، لای وایه تورکیا به شیوه یه کی گه شتی و کومه لگاکانی نه وریا به شیوه یه کی تاییه تی وای بۆ چوویون که بدرخان زیانیکی گه وریه گه یاندبوو به نامانچ و مه به سه کانی و نه م کاره ساته بوو به هۆی نهو ی نهو روپاییه کان زۆتر لووتیان ژه ند نهو چه که و ناگری بوویه ره کی یان پتر خۆشکرد له یتوان کورد و ئاسوریه کاند.

جلیلی له لاپه ره ۲۴۰ دا ناماژه ی بۆ باسیکی (یا. لوما) کړیوه ده ریا ره ی نهو پووداوانه و توویه تی: پاش نهو ی چه ند جاریک ئاسوریه کان په نایان بریوه به ر ئینگلیزی باوه پینکروایان و هیچیش سوودی نه بوو، نه و سا ئاسوریه کان ده ستیان له ئینگلیزه کان شتو و پوویانکرده رووسه کان.

چوارم — پوویه پوو بونه وهی بدرخان و حکومتی تورکیا

پاشا ئه و لیدانه ی ئامسوریه کان له لایه ن بدرخانه وه بالیقزی دهوله ته ئه وریاییه کان له ئه سته مبول فشاریکی زوریان خسته سه ر سولتان و کاریه ده ستانی تورک بق ئه وه ی سزای بدرخان بده ن و حکومتی عوسمانی یان والیکرد پوویه پوو ی بدرخان بیته وه که ده میگ بوو بق ده رفه تیگی وا ده گه را که ئه وریاییه کان به وه قایل بن و یارمه تیشی بده ن.

ده ریاره ی پوو به پوو بونه وه ی تورکه کان و بدرخان، رۆژنامه ی کوردستان له ژماره ۱۳ ی پۆژی ۲۰ ی مارتی ۱۳۱۵ ی کۆچی — لاپه ره ۲ که له شار ی جنیف ده رچوه، به پیتوو سی عبدالرحمن بدرخان باسیکی ده ریاره ی هۆی پوو به پوو بونه وه ی بدرخان و حکومتی تورک بلۆکریفته وه به دوو ریژ که کورته که ی ئه لی: ((سولتان عبدالمجید له شه پنگدا داوای له بدرخان کردبوو یارمه تی بدلو ئه ویش داخوازیه که ی قبول کردو ساتیک له به شداریوونی ئه و شه په دا گه رپایه وه بقی ده رکه وت خه لکه که له ژیر جه ورو سته می کاریه ده ستانی تورک ده یان نالان و باج و سه رانه یه کی زوریان لی ده سه ندن، له به رنه وه بدرخان خۆی کۆکرده وه و دانیش توانی کوردی له ناوچه که ی خۆیا له جه ورو سته می تورک رزگار کرد و کارگوزاری و دانپه روه ری بدرخان کاریکی وای کردبوو خه لک پیژیکی ته وای بدرخان بگرن و حکومتی عوسمانیش هه رچه ند ئه و توانایه ی جارانی نه مابوو به ئاره زوی خۆی باج و سه رانه بسینتیت و پوو پوووت بکه ن، له به ر ئه وه ده ستیانکرد به بیانوو گرتن بق ئه وه ی له ده رفه تیگدا له بدرخان بده ن.

والیی موصل که (ئه سه به پاشا) بوو له گه ل چه ند والیه کی تری تورک نامه یان ناردبوو بق سولتان عبدالمجید که وا هه موو کوردستان که وتوته ده س بدرخان و (عوسمان پاشا) ی والی حلب هیژکی گه وری نارد ه سه ر دیاریکه که بریتی بوو له (۳) هه زار سه ر یاز و (۴۰) قۆپ و په لاماری جزیره یان دا.

حکومه تی ئه سته مبول (مه لا ئه فه ندی) نارد بق ئه وه ی شه په که بوه سینتیتی، به لام عوسمان پاشا ملا ئه فه ندی گرت و ناردیه وه بق ئه سته مبول و نامه یه کیشی نارد بق سولتان و ئاگاداری کرد مه لا ئه فه ندی کابرایه کی سه ریه بدرخانه وه هه رکه

مهلا نه فەندی گەيشته نهسته مېوڵ بئ لئكولنه وه گيرا و ئاواره كرا به تاواني نه وهی له ژێره وه لایهنگری بدرخان بوه.

له نهجاما گەلێك شه پێ گه وه له نێوانی بدرخان و هیزه كهی عوسمان پاشادا پوویداو داوی شه پێکی قورس و سهخت بدرخان به رامبه و به هیزه پرچه كهی عوسمان پاشا خۆی پێ نه گهراو ناچار بوو له قه لای (نورخ) خۆی قايم رد، به لام سوودی نه بوو چونكه تۆپه كانی عوسمان پاشا لێی كهوته كارو قه لاگی وێران كرد و هیزه كهی بدرخان شكاو گهراو ئاواره كرا بۆ نهوورگی (كریت) و له پاش یازده سال سولتان عبدالعزیز داوای له بدرخان كرد بێته نهسته مېوڵ، به لام بدرخان نه وهی په سه ند نه كرد و داوای كرد پێگه ی پێ بدرێ بچێته شام له وێ كۆچی داوی كرد).

دهریاره ی نه و (مهلا نه فەندی په ی) ی له رۆژنامه ی كوردستانا باسی كردوه، مهلا محمودی بايزید بوه كه بهر له مه له پیزی زانایانی كوردا باسیکی تایبه تیمان بۆ نه رخا كردبوو، له سه رچاوه كانی داهاتووشدا باسی مهلا محمودی بايزیدی كراوه وه كو نوێنه رێکی حكومه تی عوسمانی بۆ لای بدرخان.

دهریاره ی چۆنیتی پوهیه پوو بوونه وه ی بدرخان و حكومه تی عوسمانی، جگه له و باسه ی ناو رۆژنامه ی كوردستان، نوكتۆر جلیلی له لاپه ره ١٧٢ ی سه رچاوه ١٢٢ دا به نهوور درێژ باسی پوو به پوو بوونه وه ی بدرخان و حكومه تی تورکی كردوه هه تا كاتی شكاندنی و ئاواره كردنی كه كورتیه كهی بریتیه له:

((له گێژلوی نه و به سه رهاته ی نێوان كورد و ئاسوری، حكومه ته كانی نهوورپا فشارێکی زۆریان خسته سهر بابی عالی و حكومه تی توركیش خۆی ئاماده كرد و داوای له حافظ پاشا كرد پێوهندی به بدرخانه وه بكا بۆ نه وهی دان به دهسه لاتی حكومه تا بنێت و حافظ پاشا چوو بۆ نه رزپۆم و كرێی به بنگه ی خۆی و له پێشدا چه لای محمودی بايزیدی زانای كوردی به ناویانگ بۆ نه وهی بكهوێته بهینه وه به خوێشی و به گفتوگۆ كێشه كه چاره سه ر بكرێ.

له و پوه وه (ژابا) ی قونسولی روس له نه رزپۆم باسی مهلا محمودی بايزیدی كردوه نه و نه ركه ی پێی سه پێرا بوو زۆر به باشی به جێی هینابوو، مشیر حافظ پاشا زۆر لێی پازی بوو. پاش ماوه یهك كامل به گی حاكمی نه رزپۆمیش محمودی

بایزیدی ناریدبوو بقی لای نورالله به گی مه کاری بقی گفتوگوزکردن وه کو له گهل
 بدرخاندا کرابوو، ههروه کو (ژابا) باسی کردوه کامل به گیش له گفت و گوکی
 نیتوان بایزیدی و نورالله به گ تاگادار بوه.

ساتیک تورکه کان (خان محمود) یان ده عهوت کرد بقی نه رزپۆم، خانی محمود
 ته نه کوردی نه زانی بۆیه مه لا محمودی بایزید کرا به ترجمان و پاشا نه وه
 پیشوازی به کی گهرم له خان محمود کرابوو، که گه پایه وه بقی (هه وه) که
 ده کیلۆمه تر دوره له (وان) وه به کسه دهستی کرد به جم و جۆل و پایه پین و
 کاریه دهسته کانی تورکی له ناوچه که ی خۆی ده رکرد. کامل به گ که حاکی
 نه رزپۆم بوو مه لا محمودی بایزیدی به وه تاوانبار کردبوو خان محمودی هان دابوو
 دهس بکا به پایه پین و کامل به گ مه لا محمودی بایزیدی خسته زیندان وه له گهل
 نه وه موو خزمه ته ی بقی ده وه ته ی عوسمانی کردبوو.

میژووناسی تورکی شاره زان (لوطفی) له لاپه ره ٥٤٥ ی کتیبه کهیدا باسی
 نه وه ی کردوه که (عوسمان پاشا) که به (عوسمان تۆپال - عوسمانه شه ل)
 ناسراویوه (له پۆژنامه ی کوردستانا وه کو بهر له مه باسمان کرد و تبووی والی حلب
 بوه) کرا به سه رکرده ی هیژه کانی تورک له نه نادۆل، نیتر له مانگی مارتی
 (١٨٤٧) وه پۆژنامه تورکیه کان ده ستیان کرد به بلاو کردنه وه ی باسی هیژشی
 داماتووی حکومت بۆ سه رکورد. پۆژنامه ی (نه رشا شالویسی ئاراراتیان) ی
 نه رمه نی باسی نه وه ی کردوه هیژه کانی حکومتی تورک به وه موو ترسناکیه ی
 خۆیا نه وه نه یان توائیبوو هیژه دپه که ی به گ (مه به ست بدرخان به گ بوه) کپ
 بکه ن، له بهر نه وه حکومت هیژیکی زۆر گه وری به سه رکردایه تی (عوسمان
 پاشا) و (سهید عمر) نارد ه سه رکورده کان و هیژشیان برده سهریان و خیرالدین
 پاشای حاکی نیار بکریش خۆی ناماده کردبوو بقی شه پ کردن نه گه ر پتویستی به
 هیژه که ی نه ویش هه بویه.

ههروه کو عوسمان پاشای تۆپال گه یشته نه رزپۆم ده سه به جی ده سیکرد به
 گرتنی سهریان به زۆره ملی و له ناوه راستی مانگی نایاری ١٨٤٧ دا خۆی
 ناماده کرد و له سه ره تای حیزراندا له پیشدا پوویکرده عبدالله خان له ناوچه ی

(موکس - مگس)، عبدالله خانی گرت و به خقی و خاووخیزانیسه و ئاولره ی کرد
بق دورگی (رؤیس) و پاش نه وه (مسته فا بهگ)یش خقی دلبه دهسته وه.

هیزهکانی عوسمان پاشا له سق قۆله وه په لاماری هیزهکانی بدرخان بهگی دا،
له قۆلی راسته وه به سه رکردایه تی (عمر پاشا) و قۆلی چه پ به سه رکردایه تی
(سه بری پاشا)ی سه رۆکی ئه رکانی ئه نابلۆ و عوسمان پاشا خقی له نیوان نه و
دوو قۆله وه په لاماری هیزه که ی بدرخان دا و هیزکی تری حکومت له خریوط و
دیاریکرو ئه رزۆم و به غداد و موصله وه نئیران بق هیزهکانی عوسمان پاشا.

هیزهکانی حکومت (۲۵) هه زار سه ریا زیوون و هی کورده کان له نیوان
۱۵-۱۷ هه زار چه کدارایون (به لام سربا بدرخان له لاپه ره ۲۹ ی سه رچاوه ۷۹ دا
وتیه تی هیزهکانی حکومت (۶۰ هه زار) چه کدار بو وه ساتیک له سه ره تادا
هیزه که ی تورک شکینرا و حکومت ناچار بو سه د هه زار چه کدار ی تری نارد بق
یارمه تی و ئه ویش شکا به لام یزدان شیر ی برازای لئی هه لگه پایه وه و خیانه تی لی
کرد و هکو له شوینی خۆیدا باسی نه و خیانه ته ی ده که یین). جلیلی له باسه که یدا
سه رچاوه ۹۲، له سه ری ئه پهلۆ ئه لئ:

((هیزی تورک له باکورده وه هیزی برد بق سه ر باشورو به شیکی پوویر کرده
(وان، موکس، هه کاری) بق نه وه ی رنکه ی گه یشتنی یارمه تی بگری بق بدرخان
له لایه ن نورالله بهگ و خان محمود وه له سه ره تادا تورکه کان شکان به لام
خیانه ته که ی یزدان شیر ی برازای بدرخان کاریکی وایکرد بدرخان ناچار ی
به خقی (۵ تا ۶) هه زار چه کداریکه وه پوویکاته قه لای (نوروخ) و عوسمان
پاشای تۆپالی ماوه به ک ده وری قه لاکه ی داو تۆپ بارانی کردو له نه نجامدا
بدرخان دهستی کرد به گف وگۆکردن و پاش نه وه ی هیوای سه رکه و قتی نه مابوو
له پۆزی ۲۰ ی ته موزی ۱۸۴۷ دا پاش نه وه ی به لئینیان پێدا بوو ژبانی خقی و
ئه وانه ی له گه لیا بوون ده پارێزن، ده رگای قه لاکه ی کرده وه و خقی دلبه دهسته وه
و هیزه که ی عوسمان پاشا دهستی کرد به تالان کردن و گه لیک گوندی ناوچه ی
(بۆتان) کاول کران و حکومت دهستی گرت به سه ر هه موو موک و سامانی
بدرخانلو هه موویان فرۆشران و بۆ نمونه گوندی (دیرگول) فرۆشرا به (۱۵ هه زار
قروش).

سەرکەوتنی حکومەت بەسەر بدرخاندا بچو بەمایەیی خۆشی و شادی لە
ئەستەمبولداو بدرخان خۆی و خێزانەکی لە ژێر هێزێکی حکومەتدا نێزدا
ئەستەمبول و رشیدبەگی قائمقامی دیاریکرو عبدالقادر بەگ مەردوکیان لەگەڵ
چون بۆ ئەستەمبول و پێژی ٩٤٧/٩/٢٩ گەیشتنە ئەستەمبول و لەوێوە بدرخان
خۆی و خێزانەکی ئاواره کران بۆ دورگە (کریت) لەوێ ماوەیەک مایەوه و
لە نوایدا لەسالی ١٨٦٨دا لەشام کۆچی نوایی کرد.

پێژانە: کوردستان لەو ژمارەیی بەر لەمە باسمان کرد ژمارە ١٢،
وتووێتی نوای ئەوەی بدرخان ماوەی یازدە سال لەکریت مایەوه و لەو ماوەیەدا
خزمەتێکی نۆدی کریستیانەکانی ئەو دورگەیی کردبوو ژوانی نۆدیانی پزگار
کردبوو مەتا ئە زەمانی سولتان عبدالعزیزدا نوای کرد پزگەیی بەدەستی بچیت بۆ
شام و لەوێ کۆچی نوایی کرد.

من لەسالی ١٩١٦دا لەشام چوویم زیارەتی مەزارەکی لەلاپالی چیبای
(قاسیوندا) که خۆی و جلاستی کۆپی ئەمین عالی بدرخان نوێزایان و بە پێی
قەسە ئەوانەیی لەگەڵما هاتن شوێنی بدرخان و جلالت هەر لەم شوێنەدا.

دەریارەیی سەرکەوتنی تورک بەسەر بدرخاندا، نوکتور عزیز شەمزی لە
کتێبەکییدا سەرچاوە ٤١ باسی ئەوەی کردووە چۆن هێزەکانی تورک بۆ ماوەی
هەشت مانگ ئابڵوقەیی قەلائی (نورخ) یان دابوو، بدرخان و چەندارەکانی لەوماوە
دووێر برێژەدا توانیبویان بەرگەیی تورکەکان بگرن بەلام لەبەر ئەمانە ئازوقە و
تەقەمەنی ناچار بوو دەسبکا بە گەشت و گۆرگەردن و خۆی دابەدەستەوه.

حکومەتی تورک بایەخێکی نۆدی دابوو بەوسەرکەوتنەو لە خۆشی و شادی
ئەو مەدالیایەکی تاییەتی نروستکردبوو بەناوی (میدالیای کوردستان) و پڕوویەکی
مەدالیاکە وێنەیی ئوروخی لەسەر بوو و دیوەکی قوێش لەسەری نوسرابوو سالی
١٨٤٧، سالی سەرکەوتنی حکومەتی تورک بەسەر بدرخاندا.

گۆری به درخان به گ و جلادتی کوپی نه مین عالی بدرخان له کئیوی (قاسیون)

پىنجەم: ھۆى سەرنەكەۋىتى بىرخان و ھەلسەنگاندنى شۆپشەكەى

لەگەل ئەۋەشدا بىرخان مۇۋىتىكى لى ھاتو دوورىن بوە بەرلەۋەى دەست
بكا بە شۆپش و پاپەپىنەكەى ھەل و تەقەلايەكى زۇدى دلبو بۇ ئەۋەى لەگەل
سەركە كوردەكاندا نۇستايەتى و پتوۋەندىيەكى بەھىز پىك بىننىت و بۇ ئەۋ
مەبەستە توانىيوى (پەيمانى پىرۇن) يان لەگەلدا مۇر بكا بۇ ئەۋەى ھەمويان
بىن بەيەك و پىكەۋە ھاۋكارى بكن بۇ گەيشتن بە ئامانجە پىرۇزەكانى كە بىرتى
بوە لە دامەززاندىنى حكومەتتىكى كوردى سەرىخۇ، ھەروەھا تەقەلايەكى
زۇرىشى دابو بۇ ئەۋەى كرىستيانەكانى ناۋچەكەى خۇى و دەۋرىيەى
ئەمارەتەكەى بكا بە نۇستى خۇى و پىكەۋە پوۋ بەپوۋى جەۋروستەى
تورەكان بىنەۋە، بەلام بەداخەۋە ۋەكو لە باسى پىشۋودا دىتە بەرچاۋ بە ھۆى
مىسنىرەكان و دىلۇماسىيەكانى ولاتانى رۇژئاۋاۋە تەقەلايەكانى بى سوود بوە لە
ئەنجامدا شۆپشەكەى تىك شكاو خۇشى ئاۋارەۋ دەريەدەركرا. بەكورتى
دەتوانىن ھۆى سەرنەكەۋىتى شۆپشەكەى بىرخان بگەين بە نوۋ بەشەۋە:
ھۆى يەكەم: ھۆى خۇمانە

لەگەل ئەۋەشدا بەبىرخان بەرلەۋەى شۆپشەكەى دەست پى بكا بۇ
دامەززاندىنى حكومەتتىكى كوردى نەخشەيەكى كىشاپوۋ بەلام بەداخەۋە بىناغەى
نەخشەكەى پتەۋ بەھىز نەبوۋە لە چوارچىۋەى شىۋەيەكى عەشايەرى و
ھەپەمەيى تىپەپى نەكرىۋە و لەۋ ھەموو سەرچاۋانەى باسى بىرخان و
شۆپشەكەيان كرىۋە لە ھىچيانا ئەۋە بەرچاۋ ناكەۋى دەزگايەكى پىك و پىكى
دامەززاندىت بۇ بەپتوۋەبىرنى كارويارە گرنگەكان ۋەكو بوۋنى دەزگايەكى
بەپتوۋەبىرنى كارويارى ناۋخۇۋ دەزگايەكى سوپايى لەچەند ئەفسەرىكى شارەزا
بە سوپاكە بىگومان كورد ھەرچۇنىك بوۋى لەناۋ سوپاي عوسمانىدا چەند
ئەفسەرىكى ھەبوۋە نەتوانراۋە دەزگايەكى سوپايى يەكگرتوۋ بۇ ھەموو
ناۋچەكان و ئەۋ ئەمارەتانەى پەيمانى پىرۇزىان مۇر كرىبوۋ دامەزىننىت و كە
شۆپشى دەستى پى كرىۋە ھىزە چەكدارەكانى بىرخان بە شىۋەيەكى
ھەپەمەيى بىنەخشە پوۋ بەپوۋى سوپايەكى مەشق پىكرلوۋ چەكدارى حكومەت
بوۋنەۋەۋ ھەرسەركە عەشىرەتە لەناۋ خۇياۋ بە شىۋەيەكى لىك چىچرلو لە

هیزه‌کانی تری گورد به‌ره‌نگاری سوپای تورک بوونه‌ت‌ه‌و به‌شدار بوونی نه سهرۆکانه‌ی تر له شۆپشه‌که‌ی بدرخاندا له چوارچیوه‌یه‌کی ته‌سکی عه‌شایریدا بوه و هه‌رله‌سه‌ره‌تاوه و له‌وکۆبوونه‌یه‌ی په‌یمانی پیروزی تیادا مۆرکوابوو هه‌ر سهرۆک عه‌شیره‌ته‌ی دلاوی به‌شی خۆی کربوو، کربووی به‌مه‌رج که له‌دلاوی سهرکه‌وتن نه‌و شوینه‌ی دلاوی کربوو بیدریقی و له‌ژێر ده‌سه‌لاتی خۆیدا بێ، که نه‌مه‌مانای نه‌وه‌یه هه‌ر له‌سه‌ره‌تاوه هه‌یچیان ئیمان و بره‌ویان به‌بوونی حکومه‌تیکی به‌کگرتوو نه‌بوو و نوورینه هه‌ندیکه‌یچیان هه‌ر بۆ حساب پاستکردنه‌وه چوینه ناو په‌یمانی پیروزه‌وه و به‌وجۆره نه‌بوونی ده‌زگایه‌کی پێک به‌یشت و دابه‌شبوونی نه‌رکه‌کانی شۆپش به‌سه‌ر چه‌ند لێپرسراویکا کارێکی وای کربوو به‌خۆبه‌ده‌سته‌وه‌دانی سه‌رکرده‌ی شۆپشه‌که هه‌ره‌سی هه‌تاوه له‌ناوچه‌.

بێگومان نه‌و خیانه‌ته گه‌وره‌یه‌ی یزدان شیر له‌گه‌ڵ بدرخانی مامیا کربووی هۆی سه‌ره‌کی بوه بۆ پوختنی شۆپشه‌که‌ی بدرخان و به‌وه‌ش وازی نه‌هه‌تانبوو له شۆپشه‌که‌ی بدرخانا چووه پال هیزی داگیرکه‌روه‌به‌لکو له ئابلقه‌دانی قه‌لای (نوروخ) یش دا هاوکاری هیزی حکومه‌ت بوه.

ده‌ریاره‌ی هۆی نه‌و تیکچوونه‌ی بدرخان و یزدان شیر برارای، صادقی شرفکندی له‌لاپه‌ره ۲۲ی سه‌رچاوه ۷۱دا وتوویه‌تی ناکوکی و کۆنه‌قینیک هه‌بوه که بوه به‌هۆی نه‌وه‌ی له‌وکاته ناسکه‌دا یزدان شیر بیرى له‌وه کړوته‌وه تۆله‌ی باوکی له بدرخانی مامی بکاته‌وه، گوايا ساتی خۆی سیف الدین باوکی یزدان شیر که برای بدرخان بوه نه‌و له‌پیشتر بوه که بکری به‌نه‌میری جزیره‌ی بۆتان به‌لام بدرخان نه‌وه‌ی ئی زه‌وت کړووه یزدان شیر نه‌و په‌قی له‌لایا بووه.

له‌پاستیدا ره‌نگه تاپاده‌یه‌ک یزدان شیر نه‌وه‌ی گرتبێته‌ دێ که باوکی میرایه‌تی جزیره و بۆتانی به‌هۆی بدرخانی مامیه‌وه له‌کیس چوو بوو، به‌لام به‌روا ناکه‌م نه‌وه تاکه هۆیه‌کی نه‌و خیانه‌ته‌ی بووین چونکه له‌لایه‌که‌وه نه‌گه‌ر بدرخان بیزانیایه یزدان شیر برارای خۆی به‌نوژمنی نه‌و زانیوه و له‌وه‌شۆپشه‌دا نه‌یده‌کرد به سه‌رکرده‌ی یه‌کێک له هیزه‌کانی خۆی که یه‌زدان خۆی نه‌و هیزه‌ی له بدرخان هه‌لکه‌پاوه‌وه به‌لکو هۆیه‌کی گرنگتر هه‌بوه که یزدان شیر له خشته

برېښو نه ویش نه وه په لام وایه یزدان شیر له کاتی شه په که دا هستی به لاوړی
 میزه که ی مامی کرېښی و لای و ابووی شه په که ی د پانده و له دلی خویا
 و توویتی که نه و پوی با تورکه کان باوړ به من بکن و له جیاتی مامم بیم به
 حاکم و میری بۆتان که نه بویه باوړم خواوړنی نه و پلو پایه بویه، بیگومان
 هه لپه رستی و کورت بینی یزدان شیر له لایه و ته قه لای تورکه کانیش بۆ فریودانی
 که له شورش جیا پیتوه هویه کی کاریگر بوه.

هوی دومه م: هوی بیگانه

له گال نه و شدا هوی خرمانه و لیک نه دانه و هی نه دانه کانی نه و شه په ی
 بدرخان دوی تورکی عوسمانی کرېښوی و نه بوونی نه و مارجی سهره کیانه ی
 پیویسته هه بن بۆ به رپا کرښی شورش له و رۆژانه دا بدرخان نه یتوانیږو به باشی
 و ده دستان بیښت، هوی سهره کی سهره که و تنی شورش که بوه، هوی بیگانه ش
 هویه کی به میز بوه بۆ له ناوړدنی شورش که و بدرخان بوی دهرکه و تېوړ
 د هوله ته کانی نه و روپا به ناشکرا بووون به لایه نگرې کرستیانه کان و هر
 نه و انیش بوون هانی ناسوریه کانیان دابوو، به تاییه تی ټینگلیزه کان و
 میسنیره کانی سهره وان که باج نه دهن به بدرخان بۆ نه و هی باری نابووری
 نه و ماره ته که ی لاواز بی و نه بی به هیژنکی ده سه لانداری نه و تن زیانی هه بی بۆ
 کرستیانه کانی ناوچه که که د هوله ته ټیمپریالیه کانی ناوچه که نه خشی نه و هیان
 کی شاپو بیانکه نه به کورتی دهستی خویان بۆ سه پاندنی مارجی کانی خویان
 به سهر د هوله تی عوسمانیدا، له بهر نه و بدرخان نه بویه به هیچ جوریک له
 ناسوریه کانی نه دایه و بهرله و هی چیت به گز حکومتا ده بویه دم و دوی نه و
 د هوله تانه ی تاقی بکر دایه ته و که لام وایه بۆشی دهرکه و تېوړ هیچیان لایه نگرې
 نه و نه بون حکومتی تورک لاواز بیت به تاییه تی به رامبه به پوسیای قیصری که
 چاوی برېښو به شیک له خاکی عوسمانی و ترسی نه و هیان هه بوه نه گهر کورد
 بییت به هیژنکی کاریگر هیچ نور نه بوه بییت به دوست و لایه نگرې روس که
 نه م له سووید به رژه و هندی نه و د هوله تانه دا نه بوه.

به و جوړه دوا ی لیدانی ناسوریه کان د هوله ته کانی نه و روپا فشاریکې نوریان
 خسته سهر سولتانی عوسمانی بۆ لیدانی بدرخان و نه هیشتنی ده سه لاتی و

تورکه کانیش چله پوانی ههله و دهرفه تێکی له باری وابوون ئه ماره ته پێکو
پێکه که ی جزیره و بۆتان له ناوییه نه که توانی یان له ناوی بیه نه

شۆرش و باپهرینه شهشههه

هه لۆیسته و پوودلو مگانی دواي شۆرشه که ی بدرخان پاشا

تورکه کان له دواي له ناویردنی شۆرشه که ی بدرخان توانی پوان بۆ ماوه یه کی
کاتی دهست به سه ره لۆیسته بگرن و له هه موو به شه کانی کوردستانا زه برو
زهنگیان ده نواند بۆ نه وه ی کورد توانای نه بێ له هه یج به شێکی کوردستانی ژێر
ده سه لاتیا جووله ی لێوه بێ و هه روه کو پێرفیسۆر خالفین له لاپه ره ٥٧ ی
کتیبه که یدا سه رچاوه ١٠٢ دا باسی کره وه تورکه کان بریارێکیان ده رکرد ده س
به سه ر موک و سامانی نه و که سانه دا بگرێ که به لاپه نگری خۆیا نیان نه ده زانی و
بێبه شیان کردن له میراتی باوو باپیریان، به لام نه وته قه لایه ی حکومه ت
نه ی توانی هه موو شتی که به کامی دلی خۆی بپێتته دی و ژۆری پێ نه چوو جم و
جول دژی حکومه ت بواره له هه ندێ شویندا دهستی پێکره وه.

ده رباره ی باربوخی نه و رۆژانه و نه و جم و جۆلانیه ی دژی حکومه ت دهستی
پێکره بوه وه، نوکتۆر جلیلی جلیل له دوو سه رچاوه دا به دوردریژ باسی کره وه
لێره دا کورته یه کی نه و دوو سه رچاوانه ده خه ی نه پێش چاو:

له لاپه ره ١٢٥ ی سه رچاوه ی یه که میان، سه رچاوه ٩٢ جلیلی باسی هه یزه کانی
تورکی کره وه چۆن له دواي له ناویردنی شۆرشه که ی بدرخان هه یزه کانیان به ره و
باکوور نارد و له ١٥/٨/ ١٨٤٧ دا چونه ناوشاری (سیرت = سعرت) سه وه و
(باروناک فیروخان) یه کێک بوه له وانه ی له و رۆژانه دا له ناو بنگیه کی سوپایی
تورکا بوه (دیاره کرێگرته بوه) له لاپه ره ١٤٠ ی کتیبه که یدا باسی ره فتارو
هه لۆیستی عوسمان پاشای سه رکرده ی هه یزه کانی تورکی به م چۆره کره وه:

((من و نه فسه ره کانی سوپای تورک له شاری (سیرت) له خافووه کی
تایبه تیدا بوین و سه ر یازه کان له ناو چاودا بوه و که گه یشتینه نه و شاره،
عوسمان پاشا ده سه بجێ حه وت که سی له پیاوه ناودارو ناسرله کانی شاره که ی

گرت و کهله پچه ی کردن و خستنه زیندانه وه و هیج گوئی نه دایه هاوارو
پارانه وه ی ژن و منداله کانیان. عوسمان پاشا بریاری دا نه و گیراوانه به
کهله پچه کرلوی له گه ل خویا بیاو له نه دجامی نه مه دا گه لیک سه رۆک عه شیرت
په نایان برده بهر خاکی ئیران و دلاویان له حکومتی ئیران کرد و هکو ئاواره یه ک
رینگه یان پی بدری له ناو خاکی ئیرانا بن نه گه ر هات و حکومتی تورک په لاماری
دان.

ئیرانیه کان به وانه یان ووت نه گه ر ئیوه به ره نگاری سوپای تورک ببن و
له شه ردا بشکین نهوسا روویکه نه لای ئیمه نهوا نهوسا ئیمه ش شه رتان له گه لا
ده کهین و ناچار تان ده کهین خۆتان بدهن به دهستی حکومتی عوسمانیه وه
به لام نه گه ر به بی شه ر ناوچه ی جزیره به جی بیلن و بینه ناو خاکی ئیرانه وه
نهوسا قبول تان ده کهین. له نه دجامی نه وهرامه ی حکومتی ئیرانا کیشه له ناو
هه ندی له کورده کان پهیدا بوو دهسته یه کیان به وه قایل بوون بی شه ر هه را
روویکه نه ئیران و تاقمیکێ قریان نه وه یان به ترستوکی و بی شه رم و شوورده یی
داناو له راستیشدا ئیرانیه کان هه زیان به وه ش نه ده کرد له سه ر نه و کورده نه
له گه ل حکومتی عوسمانیدا خۆیان تووشی گتچل بکن)).

جلیلی له باسه کهیدا نه لئ: - عوسمان پاشای تورک بریاری دا په لاماری (خان
محمود) بدا که نۆست و هاوکاری بدرخان بوو، هیزه کانی نارد بۆ چیاکان
بۆ پوویه روویونه وه ی خان محمود، به لام هه ندی له پیاوه ناودارو ناسراوه کانی
ناوچه که کهوتنه بهینه وه و پێشنیازیان کرد خان محمود خۆی بدا به دهسته وه به
مه رجیک هه تا ماوه ژیانی مسۆگه ر بی له لایه ن حکومت وه و هیجی لی نه کرێ و
خان محمود به قسه و به لێن و سویندی نه وانه ی کهوتبوونه بهینه وه قایل بوو له
پۆزی ۱۹ ۱۸۴۷ دا خۆی بدا به دهسته وه نه وانه ی سۆنیدیان بۆ خواربوو له
به لێنه کانی خۆیان پاشگه ز بوونه وه خان محمودیان گرت و دایان به سه رکرده ی
سوپای تورک و دهم و دهس کهوتنه ویزه ی و به وپه ری نرپنده یه تیه وه ره فتاریان
له گه ل کرد و هه نگوینیان سوو به دهم و چاویاو به ستیانه وه به دره ختیکه وه
بۆ نه وه ی هه نگ بدا به دهم و چاویه وه و نوای ماوه یه ک ناریدیان بۆ نهسته مبول و
له ویشه وه ئاواره کرا بۆ (سیلیسترا) له بولقاریا.

تۆدى پىنچوونەخۇشېي كۆلتىرا لە كوردستان بلاقو بوووه بههزارانى كوشت و نهخۇشېي كه بهناو هئزهكەي عوسمان پاشاشدا بلاقو بوووه و له زستانى ١٨٤٧-١٨٤٨ نيوه هئزهكەي عوسمان پاشا بهونهخۇشېي مريدن. له كۆتايى سالى ١٨٤٧ دا چەند ئەيالهتێك لەناوچە كورد نشينهكان پێك هئىنراو (ئەسەد مخلص) كه كۆنه وهزيرێك بوو كرا بهحاكمى ئەو ئەيالهتانه بهلام ئەمارهته سهريهخۆكەي مهكاري بهسەرکردايهتي (نورالله بهگ)ى هاوكاري بدرخان تا سالى ١٨٤٩ دريژهي كيشاو نهيتوانى دلگيري بكا و عوسمان پاشا لهزستانا به نهخۇشېي پشانهوه مرد. لهسالى ١٨٤٩ دا (رشيدپاشا) لهجياتى عوسمان پاشا دا نراو پهلامارى نورالله بهگى داو نورالله بهگ خۆي بهرامبەر به وهئزه چهكداره ي رشيدپاشا پىن پانهگىراو پاى كړبوو چوه ناوخاكي ئىرانهوه.

جليلى له هه مان سەرچاو ١٨٩٢ دا باسى ئەو كوردانهي كړيوه كه پهنايان برېبووه بهرخاكي ئىران و تورك و ئىران كهوتبوونه بين پرکى كړدن لهگەل يهكتردا هه رلايه دهيويست كوردهكانى سهرسنوور بهلاى خويا راکيشى بۆ ئەوه ي بيانكەن به كوتەكى دەستى خويان و ئینگليزو رووسهكان لهو پوهوه كهوتبوونه ناپههتیهوه ههردوکیان لهوه ترسابون هه لگيرسانى شه پ له نتيوان تورك و ئىرانان زيان به بهرزه وهنديان بگهيه نيئت بهرله مه له سالى ١٨٤٣ دا به پيى پهيمانى نه رزۆم دهستكرايوو بهووت ويژ له نتيوان ئىران و عوسمانيدا لهو پهيماندا ئىران و عوسمانى و نوينه رانى بریتانيا و روسيا ئەو پهيمانهيان مۆر كړېبوو، له سالى ١٨٤٧ دا پهيمانيكى تازه تر بهسرلو به پيى فقره ي يه كه مى پهيمانى نه رزۆم ئىران و عوسمانى وازيان لهو داخولايه ي خويان هئىنايوو دهرياره ي بۆلردنى ئەو زيانانه ي به هوى عهشايرهكانى كوردهوه لىان كهوتبوو.

لهو پهيمانه تازه يدا ئىران و توركيا له سه رنهوه رێك كهوتن ليژنه يهك دابنرێ بۆ دانانى هئىلى سنوور هيج لايهكيان پێگه نه دەن به عهشايرى لاكه ي تر بچپته ناو خاكي بهرامبهرهكەي و بپياردا چەند هئيزێك له سهرسنوور دابنریت بۆ پێگه كرتن له هاتوچۆي عهشايرهكانى سهرسنوور.

دهرياره ي ئەو پهيمانه تازه يه ي له سالى ١٨٤٧ دا مۆركرايوو، پرۆفيسۆر خالفين له لاپه ره ٤٩ ي كتيبه كهيدا وتويه تي: ((به بيانوى ئەوه ي بارى زيانى

دانیشتوانی سه رسنوو باش بکریټ له پړوی کومه لایه تیه وه، کاریه ده سستانی روس و ټینگلیز ویستیان هل و دهرقه تیان بڼ ه لکه وئ بڼ موسوگر کرنی سوودی خویان له ناو خاکی عوسمانیدا و فرسیه کانیش هاتنه کایه وه و بایه خیان دا به پوودلو هکان و هر که بیستیان نوټه رانی ده وله ته کان سنوریان ده سنی شانکر دبو و نه وانیش قونسولخانه کیان بڼ خویان کرده وه له نه رنوم.

جلیلی له سه رچاوه ی دوه میا سه رچاوه ی ژماره ۲۱، له لاپه پړه ی ۲۹۱ یدا باسی راپه پړنیکي تری کوردی کرده دڼی عوسمانی له ناوچه کانی خواروی (وان) له لایه نه عه شیر ته کانی (راشکوتانی) و ویزیدیه کان و له ناوچه کانی (موش) و (وان) و نه رنډمیشدا شه پړنیکي گوره ده سستی پیکرد و به لای (مورافیف) دوه وایوه کورده یزیدیه کان له وړوژانه دا چاوه پړانی هاتنی روسه کان بون و نه وه یان به هل زانیبو دڼی حکومتی عوسمانی راپه پړیبون بڼ نه وه ی خویان له جهورو ستمی حکومت پزگار بکن. له گهل نه وه شدا یزدان شیریان بڼ ماوه یه کی کاتی کردبوو به حاکی جزیره (وه کو له باسیکی تاییه تیدا باسی یزدان شیر ده که ین)، به لام له پهره سندنی هیژو ده سله لاتی یزدان شیر سه میبوونه وه و پړاریان دابوو ده سله لاتی نه ویش نه هیژن، به لام به هڅی شه پی نیوان تورک و روس (شه پی قرم) تورکه کان نه وه ی یزدان شیریان لواخت. ده ریاره ی شه ری (قرم) نوکنور جلیلی له لاپه پړه ۱۵۶ ی سه رچاوه ۲۱ دا وتوویه تی:

((به رله ده سپیکردنی نه و شه پړه، ټینگلیزه کان پیشنیازیان کردبوو تورکه کان قه لای (قارص) دروست بکه نه وه پړ هیژی بکن و ساتیک شه پ ده سستی پیکردو تورکه کان له شه پړه کانی (کوروک دارا) و (باشکادیلار) دا شکان هیژه شکاوه که ی تورک له قه لای (قارص) کوږونه وه و خویان حه شاردا. هیژه کانی روس له هیژشی سالی ۱۸۵۵ دا په لاماری قه لاکه یان دا له لایه نه (ف. ولیمس) که عقیدیکي عه سکه ری بوو (کرئ گرتیه بوو له ناو سوپای تورکدا) نه و قه لایه ده پاریززا، تورکه کان له قه بی پادشایه تییان دابوو به (ف. ولیمس) و روسه کان رډر مه به سستیان بوو قه لاکه بگرن و تورکه کانیش به رله وه خوراکی دانیشتوانی

ناوچه که یان کۆ کۆربووه و له قهلاکه دا دایان نابوو، ناوچه که شیان تالان کۆربوو
بۆ ئه وهی روسه کان خوار دینیان له و ناوچانه ده سگیر نه بۆ.

روسه کان له کۆتایی مانگی تموزی ۱۸۵۵ دا ئابلقه ی قهلا ی قارصیان داو
(لويس فيليكوف) ی روسی هیتکی پیکه وهنا له جورجی و کۆربو ئه رمن و له
تشرینی یه وه می ۱۸۵۵ دا قهلا ی قارصیان گرت و ئیتر به وسه رکه و تته شه ر له
جبهه ی قفقاسدا کۆتایی پێ هات.

کۆرد له وشه په ی روس و تورکدا هاوکاریی سوپای عوسمانی یان نه کۆربوو
بابی عالیش هیوایه کی ئه و تۆی به کۆرد نه بوه و ته نها ته قهلا ی ئه وه ی دابوو
به شیوه یه کی ناشتی له گه ل کۆردا بچولیتته وه و به رله وه تورک ده سستی له کۆرد
وه شانده بوو ده سستی کۆربوو به ئاواره کردنی و کۆردیش متمانه ی به تورک
نه ده کرد و به مه تورکه کان به شداری یونی کۆردیان له کیس چوو بوو که له گه لیانا
بۆ.

له یوه وه هه روه کو جلیلی باسی کردوه س (بیچیر) له و پۆژانه دا سه ری له
گۆنده کانی ناوچه ی دیاریکۆر دابوو باسی بزیتۆتی کۆردی له گۆندی (خانکا
جۆری - جلیلی له سه رچاوه که ی تریا ئه و گۆنده ی به خانیگ جویی ناویردوه که
له نێوانی دیاریکۆر ماردیندا بوه).

بیچیر (ئه وه ی له باسی کێشه ی کۆردو ئاسوریه کانا ناوی هاتوه و ده سستکی
بالای هه بوه له تیکدانی کۆردو ئاسوریدا)، ده رباره ی کۆرده کانی ئه و ناوچانه
وتویه تی:

((له ئه نجامی ئه و هه موو باج و سه رانه زۆره ی حکومه تی تورک له کۆرده کانی
ده سه ند، زۆریان ناچار کرابوون پڕویکه نه چیاکان و له وێ که چاوم پێ زیان که وت
و باسی خۆیانم ئی پرسین له وه رامدا وتیان: به راستی خۆشمان نازانین چی
بکه ین... ئه گه ر له پێده شته کانا خانوو بۆ خۆمان دروست بکه ین و کشت و کال
بکه ین حکومه ت به شیوه یه ک باج و سه رانه مان ئی ده سیتێ هێچی وامان بۆ
نامینیتته وه به شی ژیاخی خۆمان بکات و ئه گه ر ئه و باج و سه رانه یه ش نه ده ین
حکومه ت به تاوانبارمان داده نێ و گۆنده کانمان وێران ده کا و هه رچیشمان هه بۆ
هه مووی تالان ده کاو ده مان کۆژی و زیندانمان ده کا له به ر ئه وه ناچارین

پرومانکریوته ئەم ناوچایانە هیچ نەبێ لێرە لە جەورو سەتەمیان قۆزێک
 دوورکەوتوینەتەو. (جلیلی لەلایەن ١٤٤ی سەرچاوەی پیشوودا ٩٢ نمونەی بۆ
 ئەمە هێناوەتەو و وتویەتی: — ساتێک باج سێنەرەکانی حکومەت هەرچەند
 باجی سالانەیان لە دانیشتوانی گوندی (ئومریان)ی ناوچەی شاخی (طور)
 سەندبوو، بەلام ئەو باج سێنەرە هەموو پارەکانی بۆ خۆی بردبوو حکومەت
 داوای سەندنی باجێکی تری دەکرد کە دانیشتوان نەیانبوو بێدەن لە ئەجامی
 ئەوەدا کوشتاریکی زۆریان کرابوو لەلایەن ئەو هێزی حکومەتە ی ناوی لێنرابوو
 (هێزی تەمیکردن).

بێجێر باسی چۆنیتی گەپانەوێ سوپا تیکشکاوەکە ی تورکی کردووە کە
 لە ماریندا چاوی پێیان کەوتبوو لەناو شارێ ماریندا چۆن هێزەکانی تورک
 دانیشتوانی ئەوشارەیان بە خۆیان و مەپومالاتیانەو و پیش خۆیان دابوون و
 کەللەسەری کوردەکانیشیان بەدەستەو گرتبوو بۆ ترساندنی دانیشتوانی تری
 ناوچەکە.

دەریارە ی جەورو سەتەمی ئەو پۆژانە ی تورک (مۆلتکە) - (کە کرێگرتەبەکی
 پروسە- ئەلمانی بوو لەناو سوپای عوسمانیداو لە تیکدانێ ئەمارەتی بۆتاندل-
 لەباسی ئەمارەتەکانا - باسی کراوە)، زۆر باش لە هەلوێست و رەفتاری تورک
 دواوە کە چۆن ئەو کوردانە ی دەگیران بەدەستی بەسەتە لەگوندەکانیانەو
 بەکێش دەکران بۆ بنکە ی سوپاکان و (ناوی ناو- پاوکردنی مەزۆف) کار
 گەیشنبووە پادەیهک لە زۆر گوندای نێرینە ی تبادا نەمابوو بۆ ئەوێ کاروباری
 پۆژانە ی خێزانەکان بێرێت بەرپێوە.

هەرۆهکەر چۆن (بێجێر) باسی دانیشتوانی ماریدینی کردبوو، (مۆلتکە)ش باسی
 دانیشتوانی شارێ (سێرت) ی کردووە چۆن بەچاوی خۆی لەناو شارەکەدا لەژن و
 منداڵ بەولاو کەسی تری نەهاتووە بەر چاوو ئەوانەش کە دەکران بە سەریان
 زۆریان لەوانەبوون دەرەبەگ و سەرۆک عەشیرەتەکانی کورد بۆ ئەوێ سوود
 لەبابی عالی وەرگیران ئەوانەیان کۆدەکردەو دەیان ناردن بۆ ناو سوپای تورک
 بەرامبەر بەو رەفتارانە ی تورک، کوردەکان پێویستیان بە شوێنی لەوێ پگا هەبوو

بق مەرو مالاتیان و لەجیاتی ئەوەی لەلایەن تورکەو بەکرێن بە سەریاز بەخۆی
مەرو مالاتیانەو خۆیان دەگەیانده لەو پەلکانی ناو خاکی پوسیا.

تورکەکان بەرلەوێ بەکۆنە شەپەوێ لەگەڵ روسەکانا، بق ئەوێ پاشکۆی
هێزەکانی خۆیان بپارێژن، بپاریاندا بەگۆز کوردەکانی درسیعدا نەچن و
بەرلەوێش سامی پاشای سەرکردەیی هێزی تورک بەدرێژی سالانی سییەکانی
سەدەیی نۆزدەهەم نەیتوانیبوو بەسەر درسیمیەکانا زāl بێ، بەلام ئەم جاره
سامی پاشا بپاریدا بەو پەپێ توندوتیژیەو پەفتاریان لەگەڵا بکا.

ساتیک (حسین بەگی یەکم) ی سەرکردەیی کوردەکانی (کوزیجان) مرد که
یەکیک بوو لە دەسلەتدارە ناسراوەکان و لەجیاتی ئەو (علی بەگ) ی کوپی چوێ
جێگەیی، لەبەر ئەوێ لایکی نەشارەزای نەکارە بوو نەیتوانی بەرامبەر هەپەشەو
دەسدرێژکردنی تورک خۆی بگرێ که هێزێکی زۆری کرابوو سەر، بۆیە ناچاربوو
لە پێدەشتهکانەو روویکردە چیاکان و تورکەکان پێدەشتهکیان کاولکردو
کۆشکەکی عەلی بەگ و گۆرستانی خێزانەکی شیان هەلتهکان، بەلام لەگەڵ
ئەو شدا هێزەکی تورک بە سەرکردایەتی سامی پاشا نەیتوانی بەسەر ناوچەیی
درسیعدا سەریکەوێ بۆیە هێزەکی کیشایەوێ چەند جەندرمە یەکی تیادا
هێشتەو و هەر که هێزەکی سامی پاشا نوورکەوتەو کوردەکان دەستیان
گرتهو بەسەر ناوچەکی خۆیان.

جلیلی لە لاپەرە ٢٦٨ ی سەرچاوێ ٢١ دا باسی پێوەندی کوردو روسی کردو
لەو پۆزاندە و وتویەتی عەشیرەتە گەورەکانی کورد لەسەر سنوور وەکۆ: زیلان،
حیدرانلی، سیپکی، جەمالدینلی، بیزیکی، لە سەرەتای شەپێ تورک و روسدا
(٤-٥) هەزارێک لەو عەشایرانە لەناو سوپای تورکدا بوون بەلام که تورکەکان
شکان ئەو کوردانە تورکەکانیان پوانا هێزەکیان تالانکردن و تەنها ٥ - ٦ هەزار
سەریازێکی تورک بەسەلامەتی گەیشته قارص و ئیتر لەوێو تورکەکان بە هیچ
جۆریک پشتیان بەو کوردانە نەدەبەست . سەرکەوتنی روس لە (باشکادیلار)
کاریکی وای کرد زۆریە عەشیرەتەکانی کورد هەلوێستی خۆیان بەرامبەر
بەروسەکان بگۆڕن و دڵسۆزی خۆیان بق روسەکان دەریپێ پێگەیان پێ درا کۆچ
و باری سالانەیان بگاتە ئەو دیو قفقاس.

(لۆریس میلیکۆف) به ناوی سه رکردایه تی پوسه وه سوپاسی کوردی کردبوو که توانیبویان سنوره کانی نیوان تورکیا و روسیا به هیمنی بهیلنه وه له گفت وگۆی میلیکۆف و قاسم خانداندا داوا له قاسم خان کرابوو پێویسته کورده کانی سه ریه وه له تورکه کان خۆیان پزگار بکن و له کاتی پێویستدا (۸۰۰ — ۱۰۰۰) سواری کوردی هه لێژارده ناماده بن بۆ هاوکاریکردن له گه ل روس داو نه رکى ئاسایشی نیوان (کولیا) و (ئه لکسندروپول) بگرتنه ئه سته قى و به رامبه ر به وه میلیکۆفیش به لێنى دا به قاسم خان که به ده سه لاتداری ناوچه کى خۆی پێو نه گه ر تورکه کان په لاماری کورده کان بده ن روسه کان یارمه تی یان نه ده ن و روتبه ی کۆلۆنێل درابه قاسم خان.

شۆرشى سه نه وه

را په رین و شۆرشى یزدان شیر

له باسی شکاندنى بدرخاندن باسی ئه و خیانته ته که وره یه کرا که یزدان شیر له بدرخانی مامی کردبوو تورکه کان له سه ره تادا بۆ ماوه یه کى کاتی هه تا ئیشیان به یزدان شیر مابوو کردیان به میری جزیره و بۆتان و زۆری پێ نه چوو تورکه کان له ویشیان هه لپێچاو نه وان تۆکه رێکی سه رومریان ئه ویست و لاشیان وابوو یه کێک خیانته تی له نزیکترین خزمی خۆی و له میله ته که ی کرد بێ جێگه ی متمانه و دلنایى نیه بۆیه هه ولی نه مانى ئه ویشیان داو یزدان شیر ته قه لایه کى زۆری دا پێوه ندی له گه ل روسدا بکا به لام هیچی له وان ده سگیر نه بوو. ده رباره ی چۆنیه تی پاشگه ز بوونه وه ی تورکه کان به رامبه ر به یزدان شیر، سێ سه رچاوه ی گرنگ به ئورودرێژ باسیان کردوه، هه ولته ده ی کورته ی ئه وسێ سه رچاوه یه باس بکه ین که هه ریه که یان به شیوه یه ک باسی یزدان شیر پوه یه پوه یی و نه وه ی ئه ویان کردوه له گه ل تورکه کانا.

بوکتۆر عزیز شمزینی له کتێبه که یدا سه رچاوه ۴۲ و توویه تی پاش ئه وه ی تورکه کان میرنشینی بۆتانیان سپارد به یزدان شیر به لام زۆری پێ نه چوو تورکه کان لێی که و تنه گۆمانه وه.

سانتيك شه پي تورك و پوس ده ستي پيكر د (مه به ست شه پي قرم) هتور كه كان ناچار يون به شيك له هيزمكانيان نارد ه سرنسوري پوسيا و يزدان شير نه مه ي به هل و دهرغت زاني و له سالي ۱۸۵۲ل ده ستي كرد به پاپه پينيك دږي حكومه تي تورك و دږي پي نه چوو خپله كاني ناوچه ي بږتان و بدليس و ناوچه يه كي تر چوونه پيزي بزوتنه وه كه يوه و له ولاشه وه نه رمني و ئاسوريه كان پي توه ندي بيان پي توه كرد و له سالي ۱۸۵۴ل پيشمه رگه ي كورد ناوچه ي موصل و بدلسيان پزگار كرد له چنگي تورك و ژماره ي چه كداره كاني كورد گه يشتنبوه (۲۰ هه زل).

دكتور شمزيني له لاپه رپه ۵۶ي كتيبه كه يدا باسي نه وه ي كړنوه كه حكومه تي تورك له سالي ۱۸۵۴ل شاري (سيرت) يان كړنډو به بنكه ي هيزمكانيان و كورده يزيديه كان به سه ركردايه تي (مير. مايزدين) هيرشيان كورده سه سوپاي تورك و دهريان په پاندين و ناوچه كه كه وته ژير ده سه لاتي پيشمه رگه وه و كاريه ده ستاني تورك ده ركران و تا نه هات ژماره ي پيشمه رگه له په ره سندننا بوو ژماره يان گه يشتنبوه (۶۰ - ۱۰۰ هه زار چه كدان).

(نه وه ي شاياني باسه له باسي پاپه پينه كاني نوای بدرخاندا به رله م باسه... جليلي به پتي كتيبه كه ي سه رچاوه ۲۱ باسي پوو به پوو بونه وه يه كي تري يزيديه كاني كړنوه به پتي باسيكي (مورافيث) كه يزيديه كان به ته ما يوون سوپاي روسي بگاته ناوچه كه).

له گيژاوي پوودلوه كاني نوای شه پي قرم يزدان شير هه ولي دا پي توه ندي له كه ل روسه كانا بكاو بږ نه وه به سته پينچ نوينه ري خږي ناردډو بږ (يرقان) بږ گف و گو كړين له كه ل روسه كانا بږ نه وه ي به رنامه يه كي نوو قولي ريك بخن دږي حكومه تي تورك و له نامه يه كي يزدان شير كه به و نوينه رانه دا ناوډووي بږ روسه كاني نوسيپو به ته ما يه له ناوچه كاني (وان) و (بدليس) موه بزوتنه وه كه ي ده ستي پي بكا به لام هيچ وه لام يكي له وړوه وه له روسه كانوه بږ نه هاتډوه و پاش نه وه يزدان شير خږي يه كسه رچاوي به (بيوتوف) ي لتيروسروي ستادي سوپاي روسيا كه ووت له قفقاس به لام وه لام يكي نه و ترشي له وه وه ده سگير نه بوو، ته نها دلاوي نه وه ي له يزدان شير كړډو هيزمكه ي بلاوه پي بكاو واز له جم و جوله كه ي بيتيت.

شمزینی له کتیبه کهیدا نه‌لی: ده‌رکه‌وت ببوتۆف نه‌ک هه‌ر نه‌یویستبوو
پێوه‌ندی له‌گه‌ڵ کوردا بکا بۆ نه‌وه‌ی پێکه‌وه له سوپای تورک بده‌ن، به‌لکو
به‌دریژی ئه‌و ماوه‌یه‌ی شۆرش له کوردستانا کلپه‌ی سه‌ندبوو (ببوتۆف)
نه‌یه‌شتبوو به‌ هیچ جۆرنه‌ک ته‌وژم و فشارێکی سوپایی ب‌خه‌نه سه‌ر هه‌یزه‌کانی
تورک و تورکه‌کانیش سوودیان له‌و هه‌لوێسته‌ی پوس وه‌رگرتبوو به‌شێک له‌و
هه‌یزه‌ی خۆیان که به‌رامبه‌ر به‌پوس دا‌یان نابوو کێشایانه‌وه و ئا‌راسته‌یان کرد بۆ
په‌ویه‌په‌ویه‌وه‌ی کورد.

ساتیک نمرود رسام (ئه‌وه‌ی له‌باسی بدرخاندا وترا پۆلێکی گرنگی هه‌بوه له
هاندانی بالۆزخانه‌ی بریتانیا له ئه‌سته‌مبول که فشار ب‌خاته سه‌ر بابی عالی بۆ
لێدانی بدرخان نوای لێدانی ئاسوریه‌کان) به‌وه‌ی زانی که یزدان شیر وه‌رامێکی
پێکوپێکی له (ببوتۆف) هوه ده‌سگیر نه‌بوبوو، ئاماده‌بوونی ده‌وله‌تی بویتانیای
بۆ یزدان شیر پيشاندا که هه‌ول بدری چاره‌سه‌ری کێشه‌که‌ی له‌گه‌ڵ حکومه‌تی
تورکدا بکری و داوای له یزدان شیر کردبوو سه‌ر له قونسولخانه‌ی بریتانیا بدا له
موصل، یزدان شیر باوه‌ری به‌ قسه‌که‌ی نمرود رسام کردو چوپوه موصل بۆ
گفت و گوکردن و له‌وێ یزدان شیر ده‌گیرێ و په‌وانه‌ی ئه‌سته‌مبولی ده‌کاو
هه‌یزه‌که‌ی یزدان شیر نوای گرته‌ی خۆی به‌رگه‌ی سوپای تورکی نه‌گرت و شکا)).
جلیلی جلیل له‌لاپه‌ره ۱۵۱ی کتیبه‌که‌یدا سه‌رچاوه ۹۲ به‌جۆرنێکی تر باسی
پا‌په‌ینه‌که‌ی یزدان شیرو چۆنیه‌تی شکانی کردوه‌و وتویه‌تی:

((به‌رله‌وه‌ی شه‌پی قه‌م ده‌س پێ‌بکا، بابی عالی له‌وه ترسابوو یزدان شیر
کێشه‌یه‌کی گه‌وره بۆ حکومه‌ت نروست بکا، بۆیه یزدان شیریان له‌کارلاداوه
ده‌ریاره‌ی هۆی ته‌شه‌نه‌کردنی بزوتنه‌وه‌که‌ی یزدان شیرو به‌هه‌یز بوونی جلیلی
ئاماژه‌ی بۆ لا‌په‌ره ۲۵۶ی کتیبه‌که‌ی (لیخۆتین) کردوه که له‌و پۆژانه‌دا جه‌وه‌و
سته‌می کاریه‌ده‌ستانی تورک گه‌یشته‌وه پا‌ده‌یه‌ک نه‌ک ته‌نها هه‌ر کورده‌کان به‌لکو
هه‌موو که‌سیک لای وابوه هه‌ر سه‌رکرده‌یه‌کی کورد ببیت به‌ده‌سه‌لاتدار زۆر باشت‌ر
ده‌بێ له‌ده‌سه‌لاتدارانی تورک و به‌پێی کتیبه‌که‌ی لیخۆتین بێ دادی و به‌رتیل
خواردن و زۆرداری پا‌دشاکانی تورک کارێکی وای کردبوو ئاسوریه‌کانیش
هه‌ستیان به‌وه کردبوو ئه‌وکی کاریه‌ده‌ستانی کورد له سه‌رشانیا‌ن هه‌رچۆنێک بێ

سووکتر دەپىن له ئىركى تورکەکان. جلیلی باسی چۆنیەتى پاپەپینەکەى یزدان شیرى کرىوہ که له موصلەوہ هەتا (وان) تەشەنەى کرىبوو، بیجگە لەو جەورو سەمانەى کاربەدەستانی تورک لەگەڵ خەلکا دەیان نواند، شکانى تورکەکانیش لەلایەن روسەوہ لەخەلکى گەياندبوو که حکومەتى تورک تەواو لاواز بوو شەعبى تورکیش بەتەواوى له رهفتارى کاربەدەستانی خۆيان بێزار بووون.

له کانونى يەكەمى ١٨٥٤دا ساتىك فەیلەقى سوپای تورک گوندی (بىركۆى) چۆلکرد و پویكرده بۆلى فرات و گەيشته كەنيسەى (سورب ئوھانىس)، لەگىژاوى ئەو پروداوانەدا یزدان شیرى اعلانى پاپەپینەکەى کرد لە ناوچەکانى بۆتان و هەکارىدلو يەكەم پەلاماردانى بۆ سەر بدلیس بوو که (٢٠٠) سەریازی تیادابوو، بەهاوکاری دانیشتونانى ناوچەگە شارى بدلیسى گرت و دانیشتونانى ناوچەکانى (وان) و (موکوس) بەسەرکردایەتى (تیلی بەگ) و کوپانى بدرخان توانیبویان هیزىكى گەورە پێگەوہ بنێن و کوپانى بدرخان چوونە پیزى پاپەپروہ کانیوہ و جلیلی ئاماژەى بۆ هەواڵیکى پەيامنێرى رۆژنامەى (کوربە دى لیون) کرىوہ که له ئەستەمبولدا له ژمارە ٢٣یدا باڵوکرايوہوہ که حکومەتى تورک لەو رۆژانەدا ترسى ئەوہى ئى نیشتبوو بۆتەوہکەى یزدان شیرى هانى کریستیانهکانى ئەرمەنیاو ئەنادۆل بدا ئەوانیش دژى حکومەت پاپەن، لەبەرئەوہ (فریق عظمى پاشا - عەزى پاشا) بەخۆیو هیزەکانیوہ پویكرده دیاریکرو موصل و لەویوہ بەرەو (بۆتان) چوو، بەلام هیزەکەى ئەوہندە لاوازو شپروو هەر لەسەرەتاوہ دیاریوو هیچى پێ نەدەکرا.

یزدان شیر لەسەرەتای سالى ١٨٥٥دا توانیبوی ناوچەکانى باشورى گزى وان داگیر بکاو ژمارەى چەکدارەکانى گەییوہ (٣٠) هەزارو کارگەيەکى چەك دروستکردنى له موصل داگیرکرىو دەستى گرت بەسەر خەزىنەى حکومەتداو کاربەدەستانی تورکیان ئى دەرکرد.

حکومەت لەسالى ١٨٥٥دا بەسەرکردایەتى (کتەمان پاشا) هیزىكى گەورەى له ئەیالەتى بغداد کۆکرىوہوہ و پویكرده باکوور بەلام ئەو هیزە لە یەكەم پڕویە پڕویوئەوہ دا لەنزیک شارى (سیرت - سەرت) شکاونزىكى (٢٠٠) چەکدارى عەرەب چوونە پال شۆپشگێرەکان و هەندى یونانى و ئەرمەنیش لایەنگرىتى

خۇيان بۇ شۆپشگىرەكان دەريپى و لەمانگى شىباطى ۱۸۵۵دا ژمارە ھىزەكەى
يزدان شىرگەيشتە (۱۰) ھەزارو ھەندى سەرچاوە وتوويانە گەيشتوہ (۱۰۰)
ھەزار (وہكو عزيز شمزينى لەكتىبەكەيدا باسى كرىوہ و بەرلەمە لىي نواین).

جلیلیش ھەروہكو نوكتور عزيز شمزينى باسى ئەوہى كرىوہ يزدان شىر
پىنچ نوینەرى خۇى نارېبوو بۇ لای روسەكان و لەو نامانەدا بۇ روسەكانى نارېبوو
ئاگادارى كرىبون نىازى وایە شۆپشەكەى ئاراستەى ناوچەكانى باشوور بكا،
بەلام وەكو (ليخوتین) باسیكرىوہ ئەونامانە نەگەيشتبونە دەس كاریەدەستانی
روس چونكە روسەكان بەرلەوہ ئەو ناوچانەیان بەجئ ھىشتبوو كە نوینەرەكانى
يزدان شىر بۇى چوو بوون ليخوتین كە سەركردەى ئەركانى ھەریى ھىزەكانى
بوہ لە (يريفان) وتویتی ئەگەر روسەكان ئەو نامانەى يزدان شیریشیان پىئ
بگەيشتایە لەبەر سەرماوسۆلەى زستان نەیاندەتوانى ھىچ بگەن.

(لېرەدا جیاوازی یەك ھەبە لەم بۇچوونەى جلیلی لەگەل ئەوہى عزيز
شمزينىدا كە نوكتور عزيز وتووییەتى نوینەرەكانى نارېبوو بۇلای (ببوتوف) و
ئەویش پىئى ووتبون ھىزەكانى بلأوہ پىئ بكا، بەمەدا دەرئەكەوئى دوورنە يزدان
شىر دووناقم نوینەرى خۇى نارېبى بۇلای روسەكان تاقمىکیان ئەمەیان بووئى
كە (ببوتوف) دەستى پىئو نابوون و تاقمى دوہمیش ئەوہبووئى كە ليخوتین
باسیكرىوہ).

جلیلی لە باسەكەيدا ئەلئ: لەمانگى شىباط ومارتى ۱۸۵۵دا شۆپشگىرەكان
خۇيان نامادەكرىبوو بەروو بايزیدو ئەرزپۆم ھىزش بگەن و ھەروہكو ليخوتین
باسیكرىوہ لە لاپەرە ۲۵۹ى كتیبەكەيدا پاپەپىوہكان لەسەر ئەوہ پڤك كەوتبوون
دئى سولتان شەپىكەن و كوئنەدەن و توركىش ھىزىكى زۆرى كۆكردەوہ
بەرامبەریان و لەلاشەوہ ئىنگلیزەكان بۇ تىكدانى شۆپشەكەى يزدان شىر
لەپڤگەى دانى خەلات و بەرتیلەوہ چەند سەرۆك ەشیرەتتىكى كوردیان پازى كرد
بگەونە نىوان حكومت و يزدان شىرەوہ حكومت بۇ ماوہیەكى كاتى توانى
باربوخەكە ھىور بكات. يزدان شىر لەمانگى نىسانى ۱۸۵۵دا كەلە قەلاى
(مقراعلی) بوو لە باشورى وان، لەوپیوہ پیاویكى خۇى كە ناوى (ئوسلو—

ئوصلو) بوو ناردی بۆ بیرقان و دلواى له روسهكان كرد بهـ رهو (موش) بچیت و هیزهكهى بیرقان له وێوه پووێکاته بدلیس هـ رهو كو لیخوتین باسی کرهـ . به لام جلیلی له کتێبهكهى تریا سهـ رچاوه ۲۱ هـ لویستهكهى به شیوهى خوارهوه باسکرهـ :

((فرماندهى هیزی تورک بۆ ئهـ وهى بدلیس له پاپهـ ریهـ کان بیاریزی بهـ شیک له هیزهـ كانى بایزیدی له ریگهـ ی (سورپ — ئوگانیش) هـ وه بهـ رهو بدلیس خستهـ پێ له ئهـ رزپۆم و (لاشکیرت) و (کیوپریوک) هـ وه هیزی تریان نارو له سهـ ر هـ تادا بهـ سهـ ر کوردهـ كانا سهـ ر نهـ كهـ وتن تا له مانگی مارتدا (مامیت پاشا) ی فرماندهى هیزهـ كانى تورک له لای گوندی (دیریات) ی نزیک به شاری جزیره توانیبوی پاپهـ ریهـ کان ناچار بکا بکشینه دواوه .

کونسلی بریتانیا له موصل ئهـ ویا رو دۆخه ئالۆزهى به هـ ل زانی و كهـ وته جموجۆل و توانی به بهـ رات و خهـ لات چهـ ند سهـ ر دۆکی کورد ناشت بکاتهـ وه (جلیلی بهـ ر لهـ مه له سهـ رچاوه ۱۹۲ دا وتبوی قونسولی بریتانیا توانیبوی هـ ندێ له سهـ روک عهـ شیر هـ تهـ کان والی بکا بکهـ ونه بهـ یـ نهـ وه بۆ ئهـ وهى کیشهى حکومهـ ت و یزدان شیر چارهـ سهـ ر بکهـ ن).

جلیلی له سهـ رچاوه ۱۹۲ دا ئهـ لێ :

((له نهـ دجامی ئهـ و پوـ دلولانهـ دا یزدان شیر ناچار بوو گروگفی بزوتنهـ وهـ كهـ ی خاویکاتهـ وهـ واز له شۆرش بینیت و بۆ ماوهـ یهـ كهـ له قهـ لآ سهـ ختهـ كهـ ی (گاسرا — گیل) له خوارووی وان دانیشـ ت. له سهـ رهـ تـای مانگی نیسانی ۱۸۵۵ دا جارێکی تر یزدان شیر (ئوسلو — ئوصلو) ی نارد هـ وه بۆ لای فرماندهى هیزهـ كانى (بیرقان) بۆ ئهـ وهى بهـ رهو موش و بدلیس بجوولیت، به لام یزدان شیر نا ئومید بوو له روسهـ کان و هیواى سهـ رکهـ و تنیشی نهـ ما بوو، قونسولی بریتانیا له موصل زۆری لیکرد له گهـ ل حکومهـ تدا بکهـ ویته گفـ ت گۆکردن و ئهـ ویش باوهـ پی بهـ شهـ رهـ فـی قونسولی بریتانیا کردو قهـ لآ ی (گاسرا — گیل) ی بهـ جـ هـ میشت بۆ ئهـ وهى له گهـ ل نویتنهـ رى تورکدا گفـ ت و گۆ بکا بهـ لام درۆو دهـ سهـ پـ رین کارى خوی کرودهـ م و دهـ س گیراو نێـ رـا بۆ ئهـ سهـ تهـ مبول و ئاسوریهـ کانیش که سهـ ر کردهـ کـ یان (ئهـ قرام) بوو له گهـ ل قونسولی بریتانیا دا كهـ وته گفـ ت و گۆ کردن بۆ ئهـ وهى له گهـ ل حکومهـ تی

تورکيا ئاشتى بکاتهوه. بطريارک ئەفرام لەو نامەیدا بۆ (مورافيف)ی نارېوولە مانگی ئەیلولی ۱۸۵۵دا کە متصرفی روسەکان بوە لە قفقاس، بۆی نووسیو قونسولی بریتانیا بۆ پشوو هات ئەدا لەگەڵ حکومەتی تورکدا رێک بکەوم و ئاشت بيمهوه بەلام من پێشنیازەکانم بەدڵ نیە و پێیان رازی نیم.

بە و جۆرە بزوتنەوهکەى یزدان شیر خاموش کراو کورد نەیتوانی سوود لەو پاپەڕینەش وەرگیرێ. دەریارەى پێوهندى کردنى یزدان شیر بەروسەکانەوه و رۆلى قونسولی موصل، مینۆرسکى لەلایە پرە ۵۶ى کتێبهکەیدا سەرچاوه ۴۲ لایە پرە ۵۶ بایسەکەى بەجۆرێک تۆمار کردوہ لە کتێبهکەیدا کە هەندێ جیاوازی هەیه لەگەڵ ئەوہى نوکتۆر شمزینی و نوکتۆر جلیلى جلیلى دا بۆیە بە پێویستم زانی ئەوہى مینۆرسکیش کورتەیهکى باس بکەم کە وتوویهتى:

((یزدان شیر نوویپاوى خۆى ناردبوو بۆلای روسەکان بۆئەوہى هێزى ھەربوولا پێکەوہ دژى تورک شەپکەن، بەلام هیچ بەلێتێکى لەروسەکانەوہ پێ نەگەیشت و یزدان شیر بەرامبەر بە بەلێتێکى دێرى (نمرود رسام) کە جاسوسێکى ئینگلیز بوو لە موصل خۆى دا بەدەستەوہو گىرا. ئەو نمرود رسامە خەلکى ناوچەکە بووہ (ئاسورى بوہ) و بە پێى کتێبهکەى (تورایيف) — بەندى یەکەم، لایە پرە ۲۷ چاپى سالى ۱۹۱۲ بەزمانى روسى) گەلێک شوێنەوارى نەریکیۆلوجیى ئاشوریەکانى دۆزیوہتەوہ.

حکومەتى تورک دواى نەهێشتنى پاپەڕینەکەى یزدان شیر مدالیای تایبەتى بەشیوہتەوہ بەسەر ئەو ئەفسەر و سەریازانەى لە کۆژانەوہى شۆرشەکەى یزدان شیردا بەشداریبون. لەگەڵ ئەوہشدا شۆرشەکەى یزدان شیر پووختنرا، بەلام لەدوایدا یزدان شیر بوو بە پالەوانێکى نەتەوايەتى وەکوہەلێک شیعەرى میللى کوردیان بۆ وتوہکە (سوتسین) گەلێک لەو شیعەرەئەى کرابوون بەگۆرانى دەریارەى یزدان شیر تۆمارى کردوہ نوکتۆر مارف خەزنەدار لە پەرەوێزى لایە پرە ۵۶ى وەرگیرانەکەى کتێبى مینۆرسکیدا وتوویهتى:

(("سوتسین" لەگەڵ (پریم)دا کۆمەلێک گۆرانى فۆکلۆرى کوردی بیان کۆکردۆتەوہ لەگەڵ وەرگیراوہ فرەنسیەکەیدا (وادیارە ئەو گۆرانیانە لە پێشدا

کراون به فرهنسی و له فرهنسیه وه کراون به روسی) و نه و گورانیانه له چوار بهرگدا له سالی ۱۸۸۷ و ۱۸۹۰ دا له بترسبرگ چاپ کراون)).

نه وهی سه رنج راکشهره له کتیه کهی مینورسکی دا نه وهیه مینورسکی (نمود رسام) ی به جاسوسیکی ئینگلیز ناویردوه نه و هکو قونسولی بریتانیا له موصل که بیگومان نه مهی مینورسکی زوژتر پی تی ده چن چونکه بهوا ناکهم حکومه تیکی ده سه لاتداری وه کو نه ورژانه ی ئینگلیز یه کیکی له خویان ده ست نه که وتبیت بیکا به قونسول، به لام دورنیه وه کو کرئ گرتیه ک له قونسولخانه ی بریتانیا دا به کرئ گیراوه وه کو یه کیکی شارمزا به ناوچه که.

سه رنجیکی تر ده رباره ی شوپشه که ی یزدان شیر نه وهیه به پی سی سه رچاوه کان له ده دوریه ی سالی ۱۸۵۴ دا ده ستی پیکردوه، به لام سه رچاوه یه کی وام ده ست نه که وت باسی میژوی کوتایی هینانی نه و شوپشه ی تیا دا کرابن جگه له وهی نه مین زه کی له لاپه ره ۴۱ ی بهرگی یه که می کتیه که یدا سه رچاوه ۲۲ وتوویه تی: نه و شوپشه له سالی ۱۲۸۱ ی کچی به رامبه ر سالی ۱۸۶۴ ی زاین کوتایی پی هینراوه، که به پی نه مه ده بی شوپشه که ی یزدان شیر ماوهی ده سال درژه ی کیشابن که نه و ماوهیه جیگه ی گومانه.

هه لسه نگاندنی راپه رین و شوپشه که ی یزدان شیر

له میژوی نه ته وهی کوردا وه کو میژوی هه ندئ میله تانی تر، زوژجار له کاتیکی زوژ ناسک و گرنگدا، سه رکرده یه ک یا تاقمیک لهرقی یه کیکی تر له رینازی میله ته که ی خویان لایاندلوه و بوون به لایه نگر هاوکاری نوژمنی ولات و میله ته که ی خویان له گه ل نه وه دا سوور زانیویانه نه و نوژمنی ده چنه پالی نه که ر بوی هه لکه وت به خوشیا نه وه نه دا چونکه نوژمنه که یان سوور نه زانی نه وی به قاو وه قای بزمیله ته که ی خوی نه بی شتیکی زوژ سته مه له گه ل نه ویشدا هه تاسه ر به نوستایه تی بیباته سه ر.

یزدان شیر یه کیک بووه له وانیه له ناسکترین قوناغی میله ته که یدا له نزیکترین خزی خوی که بدرخانی مامی بووه هه لکه راوه ته وه و چۆته پال نه و

دوژمنه ی به خوینی سهری میلله ته که ی تینو بوو لای وابوو تورک هه تا سهر به
 دۆستایه تی له گه لیا ده میئیتوه و له دوا ی مامی شه ماره تی جزیره و بۆتانی بۆ
 تهخت ده بۆ، به لام کاتیک به خۆی زانی تورکه کان که وتبوونه سهر شه و خه یال ی
 به زووترین کات له ناوی بهرن و له جباتی شه و کار به ده ستیکی تورک بکه ن به
 لپرسراوی ناوچه که و، کاتیکیش هه ولی دا بۆ پهیدا کرنی دۆستیکی و
 له تورکه کان بی پاریزی جار هه ته قه لای له گه ل روسه کاندا دۆستایه تی پهیدا بکا
 به ئومیدی شه و ی له رنگی شه و دۆستایه تی وه فشاری تورکه کان که م ده بیته وه و
 وازی لی دینن و هیچ بی ری له وه نه کربوو وه روسه کان له و رۆژانه دا به رژه وه ندیی
 کریستیانه کان یان زۆتر لاهه به ست بوو له به هیزوونی کورد بۆیه هه موو
 داخوازی به کانی پشت گو ی خرا و ئینگلیزه کان ئاگاداری شه و بوون یزدان شیر له
 ته قه لاکانیدا له گه ل روسه کان سهر که وتوو نه بوو بۆیه به فریفتل هه لیان خه له تاندو
 به گورگان خوار دیان داو خستیانه داوی تورکه کان وه و به ده ستی خۆی جه زای
 شه و تاوانه گه وره یی کربووی خۆی تووش کربو واپه پینه که ی به زووترین کات و
 به ئاسانی خامۆش کرایه وه.

له و پوه وه هه مانق شرفکندی له کتیه که یدا سه رچاوه ۷۱ له باسی
 هه لسه نگاندنی یزدان شیردا و وتوویه تی هه رچه ند یزدان شیر مرقفیکی نازو
 به جهرگ بوو، به لام له سیاسه تدا کو ل و نه شار هزا بوو یه ککی وه کو (نمرو
 رسام) له قونسولخانه ی بریتانیا له موصل به ئاسانی له خسته ی بریوه و
 ده سته مۆی کربوو داویه تی ده س تورکه کان.

له گه ل شه و هه شدا وه کو هه ندی له سه رچاوه کان باسیان کربوو، یزدان شیر
 مرقفیکی نازو به جهرگ بوو ده رباره ی شه و ئازایه تییه ی گه لیک شعرو گۆرانی
 فۆلکلوری به قه دو بالایا و وترابوو، به لام لام وایه ئازایه تییه کی پووتی کورت بینانه و
 شه و جۆره سه رچلییه ی شه و به رپازیا رۆیشتبوو به س نه بوو بۆ شه و یه ککی
 وه کو شه و بگه یه ئیت به مه به ست.

له هه لسه نگاندنی واپه پینه که ی یزدان شیردا به پیتی شه و سه رچاوانه ی به دوورو
 ریز باسیان کربوو دوو سه ر دجی گرنگ دینه پیشه وه:

یه که میان: له باسه کهیدا ووترلوه ساتیک یزدان شیر دهستی کرد به
 پاپه پینه کهی، کورانی بدرخان بوون به هاوکاری له پاپه پینه کهدا به شداریوون.....
 تر بلتی نهوانه نهو تاوانه گه وره یه یزدان شیر ی نامۆزایان به رامبه ر به بدرخان
 باوکیان کردبووی هه روا زوو به ئاسانی له بیریان چوویتته وه؟ یا دور نه بوه زولم
 وژیاری کاریه دهستانی تورک به رامبه ریان گه یشتبوه پاده یه ک نه وه ی باوکیان
 له بیر چوبوه وه لایان واباش بووی هه رچۆنیک بی بن به هاوکاری خزمه
 تاوانباره که ی خۆیان نه ک له وه زیاتر جه ورو سستم و برنده یه تی تورکه
 خۆینمژه کان قبول بکن، که نه گه ره ستیان به وجۆره بووی نه وه یه کم جار
 بووه کورد له کورد خۆش بیی له پیتناوی سوودی ولات و میلله ته کهیدا که
 به داخوه هه تا نیسته ش کورد نه گه یشتوته نهو پاده یه ی هه ست بهو ئه رکه
 پیروژه بکری.

سه رنجی نووه م، شۆرشه که ی بدرخان که نه نجامه که ی به وه گه یشت
 به هاندانی ئینگلیزه کان حکومه تی تورک په لاماری بدرخان بدلو نه ماره ته که ی تیک
 بدا، هه موو بیانوو که ی ئینگلیز له وه اندانهیدا نه وه بوو بدرخان کوشتاری له
 ئه رمه نیه کان کردبوو زیانی پی که یانده بوون و کاریه دهستانی ئینگلیز خسته بو یانه
 میشکی مارشعونه وه ده سه لاتداریتی حکومه تی تورک بۆ نه وان باشتر و
 به سووتره وه ک له به هیز بوونی کورد، ئیتر ئاخۆ چی وای لهو ئاسووریانه کردبی
 گوایه له پاپه پینه که ی یزدان شیردا بووین به لایه نگری به وجۆره، نه و پاپه پینه ی
 یزدان شیریش چوه پیزی پاپه پیوه بی سه رویه ره کانی تری کوردو نهو ده رسه ی
 له هه لوێستی یزدان شیردا ده بی سوودی لی وه رگیرئ نه وه یه وه کو په ندی
 پیشینان ووته نی:

هه زار سال بکه ی بیگانه په رستی ئاخری هه ر ده بی بیینی نوشوستی

شۆپش و راپەرېنەكانى دواى يزدان شېر ھەتتا شۆپشى شېخ عېبىداللىھى نھرى

لە دواى خامقۇش كوردنى راپەرېنەكە ى يزدان شېر، ئىتر وەنەبى باكوردى كوردستان ئاسايىشى بەخۇيەوە دىيى، چونكە رەفتارى كارىدەستانى تورك و جەورو ستمەيلان لە كوردستانا بەپادەيەك نەبوە دانىشتوان خۇيان پسى بگىرى و بىدەنگ دانىشت، بەلكو تا شۆپشى شىخ عبدالله نھرى نوو راپەرېن دىيى حكومتى عوسمانى كرلوە كە برىتى بوون لە:

۱- راپەرېن و جم و جۇلى كورپانى بىدرخان

۲- راپەرېنى ناوچەى درسىم.

راپەرېنى يەكەم: ھەردوو كورپەكە ى بىدرخان پاشا كە عوسمان و حسىن بوون دىيى حكومت كە وئە خۇيان و چوونە ناوچەى جزىرە و دىيى حكومتى تورك كە وئەكار.

دەريارەى ئەو راپەرېنە ئەمىن زەكى و بلە چ شېركو و نوكتۇر جىلىلى جىلىلى ھەريەكە يان بەشتوۋەيەك باسپان كرىو و ھەولئەدەين كوردتەيەكى ئەو سى سەرچاۋەيە بخەنە پىش چاۋ . ئەمىن زەكى لە لاپەرە ۲۲۹ ى بەرگى يەكە مى كىتەبەكەيدا سەرچاۋە ۲۲ باسى (عوسمان پاشا) و (كنعان پاشا) ى كورپانى بىدرخانى كرىو كە چۇن پاش ئەو ى لە سالى ۱۸۷۷ دا شەرىك لە نىوان روس و توركدە روويدا حكومتى عوسمانى ھىزىكى زۇدى لە مجامەدىن كۆكرىبوو ھە ناردىبوونى بۇ كۆرپى شەر بەسەركردايەتى ئەو نوو كوردەى بىدرخان پاشا ئەو دوانە بەنھىتى لە گەل ھەندى لە و ئەفسەرە كوردانە و سەركە عەشېرەتەنى كۆكرابوونە و بۇ ئەو شەرە لە گەلئانا پىك كە وئەن بەخۇيان و چەكدارو ھىزەكانيانە و پوويكە نە كوردستان بۇ سەرگرتنى ئەو مەبەستەى بىدرخان پاشا بۇ ى تىكۆشابو، ئەو نوو ئەمىرە و ئەوانەى بوون بە لايەنگريان لە سالى ۱۲۹۷ ى كۆچى بەرامبەر بە ۱۸۷۹ ى زاين چوونە جزىرە و لى وئە اعلانى سەريەخۇيى ئەمارەتەكە يان كورد.

حكومتى عوسمانى چەند جارېك ھىزى ناردە سەريان بەلام لە ھىچ ھىزىكە بەسەركوردەكانا سەرنەكە وئە كورپانى بىدرخان دەسلەتايان پەرەى

سهندو گه یشتنه ناوچه کانی جۆله میږگ و زاخړو عمانیه و مارډین و مدیات و نصیبین و بریارډرا عوسمان پاشای براگه وره یان ببیت به نه میری نه ماره ته که و له مزگرتدا خوطبه ی جومعه به ناوی نه وه ده خوینرایه وه.

شکاني يهك له دواى يه كى هيزه كاني حكومت سولتان عبدالحميدى ناچار كړد سياسه تى حكومه ته كه ى بهرامبر به كورد بگوږي و بځ نه وه بریاریدا هه موو گبرلوه كاني بنه ماله ى بدرخان به ريدړين و نازاد بكرين و سولتان نوينه ريكي خوى ناره لای عوسمان پاشا بځ ريکه وتن و ناشتی و بځ گف و گډكردن دهریاره ی به جبهناني داخواریه كاني كورد به بځ شهر و خوین پشقت و به مـه سولتان توانی هه رډو براگه هه لځه له تیتني و خزمه كانيان كه له نهسته مېولدا بوون پځيكي گرنګيان بيني له رازيكريني نه و جووته براه بځ نه وه ى له گه ل حكومه تدا ريک بکه ون وتورکه كان له سه ره تادا زډر به نه رمى له گه لیا نا ده جولانه وه و خویان واپیشان ددها حكومت ناماده یه ده سه لاتی به پڼوه بردنی کاروباری نه ماره ته که بداته دهس خویان به لام نه م هه لویسته ى حكومت بځ خاوكرښه وه و خه له تاندن و دهس بږين بوو هر كه تورکه كان هه لیان بځ هه ل كه وت هه رډوكيان گرتن و به ده سستی به ستراو نیږدیان بځ نهسته مېولاً و خزانه زیندانه وه، پاش ماوه یه ك هه رډوكيان به رډران به مـه رجيك له ناو نهسته مېولدا به ده سبه سه ری بعتیتتـه وه و له نهسته مېولاً ډوورنه كه ونه وه.

ډوكتور جلیلی جلیل له لاپه رپه ۵۷ ى كتيبه كه یدا سه رچاوه ۶۰ دهریاره ی هڅی به رډانی نه و ډوو كوپه ی بدرخان وتوويه تی: هه رچه ند به پڼی ره وشت و رهفتاری تورکه كان ده بوايه نه و ډوو براه هه لواسرنايه، به لام حكومت له وه ترسا به كوشتنی نه وان و له سيداره دانیان ببیت هڅی ناړه زایی و پاپه رینيكي تر درځی حكومت بځ یه هه لڼه واسران.

ډوكتور جلیلی جلیل له كتيبه كه یدا سه رچاوه ۱۸ باسی نه وه ى كړډوه له پایزی سالی ۱۸۷۸ دا ناشووب ناوچه كانی مووش و وان و تبلیسی گرتبـوه وه، خيـله كانی (موتكانلی) و (راشكوتانلی) و (ساليكي) چالاكانه به شداریان كړډبوو له و پاپه رینه دلو هه روه كو (نه فریانوف) باسی كړډوه نه و پاپه رینه به

سەرکردایەتی عوسمان بەگ و حسن بەگی جووتە کوپی بدرخان دەستی
پێکربوو کە هەردوکیان ئەفسەرییون لە ناوسوپای عوسمانیدا.

(جلیلی لە م باسەیدا وتوویەتی ئەو دوو براوە ئەفسەر بوون لە ناو سوپای
عوسمانیدا، لام وایە ئەوانە وەک ئەو خەڵکە ی کۆکرا بوونەو و نێدرابوون بۆ غەزا
دژی روس بەشدارییان کەربوو وەک ئەو ئەفسەری ناو سوپا کە هیچ
سەرچاوەیەکی تر وەک جلیلی نەیان وتووە ئەفسەر بوون و پێشواش ناکە م لە
بدرخانێکەکان دوا ی ئەو شۆرشە ی بدرخان پاشا و یزدان شیر کە کوپانی بدرخان
لە مەشدا هاوکاری یزدان شیر بوو، ئێتر عوسمانی چۆن ئەفسەری لە ناو ئەو
بنەمالە یەدا هێشتوونەو تا بەناوی ئەفسەری ناو سوپاوە شەڕ بۆ عوسمانی
بکەن؟

جلیلی لە باسی پاپەڕینە کە دا وتوویەتی (بۆ تان) لە لایەن ئەو دوو براوە
کرا بە بنکە ی پاپەڕینە کە و لە هەر چوارلای وڵاتەو چە کدار پووێکەرە ئەو بنکە
یەو هێزی کورد کرا بە دووێشەو و بەپێی نەخشە بریار وابوو عوسمان بەگ
جزیره داگیر بکا و ساتێک شۆرشگیرەکان پووین کردە جزیره هێزە کە ی تورک و
مووچە خۆرەکانی حکومەت شاریان بەجێ هێشت و پووین کردە (سێرت —
سەرت) و جزیره داگیر کرا و دەستیان گرت بەسەر چەک و جێخانە و نازووقە ی
عەمارەکانی حکومەتدا و اعلانی سەر یەخۆیی کرا و عوسمان بەگ نازناوی (میری)
لە خۆی ناو لە خوطبە ی جومعه دا ناوی لە گەڵ ناوی سولتانه کاندایە هات.

بەرامبەر بەو حکومەت هێزێکی زۆری کۆکردەو و (۱۷) بەتالیۆنی ناردە سەر
شۆرشگیرەکان و والی بغدادیش بەخوی و (۳) بەتالیۆنەو لە (سێرت) —
پووێکەرە شارۆچکە ی (سێخ) و داگیری کرد و بەوپەڕی دپندە یەتیو لە گەڵ
دانێشتوانیا رهفتاری کرد.

هێزێکی کورد بەسەرکردایەتی (حسین بەگ) پەلاماری ئەوسێ بەتالیۆنە ی داو
بەسەریا سەرکەوت و ناچاری کرد خۆی بدا بەدەستەو.

جلیلی نامازە ی بۆ لاپەرە ۲۲۵ ی کتێبە کە ی (ئەفریاتۆف) کەربووە کە
وتوویەتی کوردەکانی ناوچە ی هەکاریش کە و قنە خۆیان و ئامادە بوون بۆ ئەو ی
بچینە پال شۆرشگیرەکان.

بهرامبر بهوه تورکه کان له (بایبورت) هوهوله (نهرزجان) هوه پژانه ناو شاری (موش) بڼه وهی پڼگه له وه بگرن پاپه پړیوه کانی جزیره ودرسیم دهستیان بگاته به کتر و پڼگه وه هاوکاری بکه ن.

تورکه کان دهسه لاتیکی نوریان دا به (عزت پاشا) بڼه لیدانی کورده پاپه پړیوه کان له (شیرنھا) کورد تووشی به که م نه هامه تی بون و عوسمان پاشای بدرخان ناچارکرا بکشیتته دواوه بڼه جزیره و هیزه که ی حسین به گی برای پرو به پروی نه و هیزه ی تورک به وه که له بدلیسه وه هاتبون به لام نه ویش خوی پی نه گیرلو کشایه وه بڼه جزیره و له ویش گه مارڅ دران و پاپه پړیوه کان به ناچاری پرویان کورده چیا سه خته کان و به وجره نه م شورشهش له ناویرا، به لام وه کو خوتا ماده کړنیک و ابو بڼه ری خوشکردن بڼه شورش شینخ عبدالله ی نه ری.

پاپه پړینی دوه م: پاپه پړینی درسیم

بڼگومان نه و شورشه ی درسیم که به له شورشه که ی شیخ عبدالله ی نه ری کرابو جیاوازه له و شورشه گه وره یه ی تری درسیم که له سالانی ۱۹۳۷—۱۹۳۸ دا به سه ری کایه تی (سید رزا) دهستی پڼکړیو که له به رگی دوه مده به دورودریژ باسی ده که ین.

نه م شورشه ی له گه لی سه رچاوه دا باسکراوه و نیمهش لیره دا کورته ی دوو سه رچاوه ی گرنه ده خینه پیش چاو:

یه که میان: سه رچاوه ی ژماره ۵۲ - جنبشهای کورد از بیرون تا اکنون، که نووسره که ی (م. کاروخ) ه و له لاپه پر ۲۷ ی نه و کتیبه دا باسی نه و راپه پړینه ی درسیمی کړیو چو ن کورده کان بهرامبر به و جه ورو سته م ی (رشید پاشا) ی سه رکرده ی هیزه کانی عوسمانی ده ریاره ی کورد ده ی کړیو (۱۵) هزار چه کداری دپو شه پکه ری له ناو هیزه کانی سوپای تورکدا ه لېژارد بڼه تی کدانی دانیشخوانی کورد له درسیم به و په پړی دلپه قیه وه.

علی به گی کورپی حسین به گ توانی نه و هیزه ی تورک به و سستینی و ناچاری بکا بکشیتته وه دواوه، به لام تورک به و کشانه وه یه کولی نه دا و بڼه داگیر کړنی درسیم ده سستیکرد به فروغیل و تله که بازی و له نامه یه کی قونسلخانه ی

نەرزۆم باسی ئەوێ تیا دا کراوە چۆن (سامی—سامیح پاشا) هەولێکی زۆری دابوو کوردەکان لە ناو خۆیان تیک بداو هەندیکیان بکا بە لایەنگری خۆی .

سەختی ناوچەکە و نەبوونی رێگاویانی باش بۆ هاوچۆکردنی سوپا و هیژەکانی حکومەت بۆ ناوچە ی درسیم رێگە ی لەو گرتبوو حکومەت بتوانی بە ئارەزووی خۆی پەلاماری درسیم بدا لە بەرئەو دەستی کرد بە کردنەوێ جادە لە دیاریکەرەو بۆ نەرزجان کە بە ناوچەکانی (یولیومیەر) خوزات، ماز گێرت، پالو) دا دەپوڤشت و خەلکی ئەو ناوچە ی بە کرێگرت بۆ ئیشکردن لە و رێگا و بانە داو سامی پاشا ئەوێ کردبوو بە بیانو و دانیشتوانی درسیم باجیان نە دابوو بە حکومەت دەستی کرد بە پرینی باجی سالانە لە کرێی ئەو کرێکارانە و تەنها هەران و خواردنی دەدان کە ئەمە بوو هەوێ ئەوێ ئیشە کە بە باشی نەروات لە گەل ئەوێ شەدا (گولیایی بەگ) ی قائمقامی درسیم بۆ ترساندن کرێکارەکانی چەندکە سیکی لی دارکاری دەکردن لەوانە ی کە خۆیان لە ئیشکردن دوور بخستایە تەو .

نوسەری سەرچاوە ۵۲ لە لاپەرە ۲۹ دا باسی ئەوێ کردبوو چۆن هەندێ لە سەرکردەکانی کورد بە نەهێنی پیوەندیان بە روسەکانەو کردبوو، قائمقامی (خوزات) ئاگاداری ئەوێ بوو منصور ئاغا لە ناوچە ی (ئەلکسندر پول) خۆی لە روسەکان نزیک کردبوو و داوای لیکردبوون هیژەکانیان بنێن بۆ درسیم و تاقمی (علی اللامی— زۆری ی سەرچاوەکانی تر بە علوی ناوی بریوون) دەستیان کردبوو بە پارسانەو لە خوا کە کورد بە یارمەتی روس لە تورکە کان رزگاری ببێ (لە باسی ئاینی کوردا مینۆرسکی وتوویەتی قزلباشەکان علوی لایان وابوو علی شپەرە گەرەمە کە ی خۆی دابوو بە روس بۆ ئەوێ کوردەکان رزگار بکا لە دەس تورک).

عوسمانیەکان لە کاتی شەپی ۱۸۷۷-۱۸۷۸ دا لە گەل روسەکان تەقە لایەکی زۆریان دابوو هەستی ئاینیی کورد بیزۆتین دژی روسەکان، بە لام کوردەکان ئەو داخوازییە ی روسیان پشت گۆی خست و بە پیچەوانەو خۆیان ئامادە کرد بۆ راپەرینیکی چەکلارنە، هەروەکو (پ. ی. ئوریا توف — لە کتێبە کە یدا کە

ترجمه کراوه بۆ فارسی به ناوی (کردها درجنگ روس با ایران و توریکیه درجریال
قرنی نوزدههههه) له روسیهوه وتویهتی:

به پیتی تلگرافیکسی سامیح پاشا له مانگی ئۆکتۆبهری ۱۸۷۶دا وتویهتی
کۆردهکانی موش و بدلیس و وان نه باج و نه سهریازیان نه دا به حکومت و،
(بیلولت) ی سه رکونسولی ئینگلیز له (ترابزون) له پاپۆتیکیا نویسیوی
عه شایرهکانی ناوچهی درسیم که (۳) ههزار چه کداریان ههیه دهستیانکریوه به
جم و جۆل له ناوچهکانی (توجیک - خوت) و ههندیکیش له سوپای عوسمانی
پایانکریبوو چوویونه پالیان و نه رمه نه کانیش یارمهتی کوردیان دلو تورکه
کانیان ناچارکرد ئه ناوچه به جی بێلن و به پیتی قسهی شه پکه رتگی (توجیک)
تورکه کان له نهنجامی نهوه دا دهستیانکرد به تۆپ بارانی دانیشتوان و
خانوهکانیان کاول کردو خه لکه که ناچاربوون دایانه چپای (توجیک) بۆ شهری
پارتیزانی.

نوسهری سه رچاوه ۵۲ ئاماژهی بۆ باسیکی (بیلولت) کردوه که له پاپۆتیکیا
له ئۆکتۆبهری ۱۸۷۸دا له (ترابزون) هوه ناردیوی بۆ (مارکیز سولس) باسی
په لاماردانی نهحمه د پاشای کردوه به خۆیو هیزه که یهوه بۆ سه رهیزی
عوسمانی که بریتی بوه له ۲-۴ گوردان و هه موو به دیل گیران و چه که کانیشیان
دهستی به سه ردا گیرا.

ههروهکو کتێبه که ی (میلنگر) که کراوه به فارسی به ناوی (زنگی و حشیان
مردم کورد چاپی لندن ۱۹۷۰ له لاپه ره ۱۵۰ دا وتویهتی هوی سه رکه و قنی کورد
نهوه بووه به گه وره و بچوک و به ژن و پیاوه وه شه پریانکریبوو له گه ل تورکه کانا
ههروهکو (میلین) ی موسته شاری ئینگلیزه کان که کرێ گرته بوه له ناو سوپای
تورکدا باسی کردوه، شکستی عوسمانیه کان له ناو چپاکانی درسیمدا تورکه
کانی په ریشانکریبوو. روسه کان ده یانزانی شه پ له نێوان ئه وان و تورکدا دهس
پێ دهکا بۆیه له جاران زۆرتر بایه خیان نه دا به کوردو له و پوهوه (ن. پ.
ئینگناتوف) ی سه رکونسولی روس له ئیمپراتۆری عوسمانیدا، له ۲۲ی کانونی
نوهمی ۱۸۷۶دا داوی له سه رکردهکانی هیزی روس کردوه له قه قاس یارمهتی
کورد بدهن و هاوکاریان له گه لا بکن بۆ نه وه ی رتگه نه سه ری به تورک و ئینگلیز

كورد پرچەك بگە ن و بىيانگە ن بەلايەنگرى خۇيان ھەروھكو لە كىتپەكە ى
(ئورىانتوف) لە لاپەرە ۱۸۶۱دا باسى ئەو ى ئىگىناتوفى كرىو.

دەريارە ى ئەو شۇرپە ى درسىم نوكتۇر جىلىلى جىلىل لە سەرچاوە ۱۸۱۸دا
بەنوروز درىز باسىكرىو و لە لاپەرە ۱۸۲۹دا وتوويەتى:

((سامى پاشا (كە سەرچاوە ى پيشوو بەسمىح پاشا ناوى ھىناوھ) دلوای لە
قائمقامى (باستيا) كرد كە مەزىتە بە كوردەكانى ناوچەكە بگاتەو و تيايدا
دلسۆزى خۇيان بۆ سولتان ئاشكرا بگە ن و لەو ەرامى ئەو ەدا قائمقامى باستيا
پىئى پادەگەيەنئى ئەرمەنيەكان ئەو مەزىتە تانە مۆرناكە ن و باجىش نادەن و
ساتىك حكومت كە و تە زەبىر زەنگ نواندن بۆ سەندنى باج لە كوردەكان،
دانىشتوانى ئەرزىم و قارص ويايزىدو موش تەلو وروژان و دەريارە ى
ئەو (ئوپىر مىللە) لە نامەكە يا بۆ (ن. پ. ئىليياتوف) لە مارتى ۱۸۷۲دا باسى
ئەو ى كرىو چۆن (ئىسماعىل پاشا) كە لە كوردەكانى قارص بو، بەلام تا
مۆخى ئىسكە كانى خۆى فرۆشتبو بە سولتان، بەوپەرى نپندەيەتيەو لەگەل
ھاوئەتەوگە ى خۆيدا پەفتارى دەكرد، بەلام باروئوخ لە جارن خراپترى ئى ھات
و (ئەسەد پاشا) ى ھەدرى ئەعظم ناچار بوو سامى پاشا لا باو لە جياتى ئەو
(مصطفى فوسفورى) دانا كە ئەمەيان لەو ى پيشوو بئەسەلاتر بوو ترسۆكيش
بوو نەيتوانى چارەسەرى كىشەكە بكاو كوردەكانى (كىليكبى) و (زەيتوونى)
يەكيان گرت و ئەرمەنيەكانى (زەيتوونى) ىش لە سالى ۱۸۷۵دا دژى حكومت
راپەرىن و لەولاشەو كوردەكانى (ئەلبىستان) و (ئاجىنى) و چەند شوئىنكى تر
ھەستان و دەستياندايە چەك دژى حكومت و بەوجۆرە كورىو ئەرمەنى
ھەربىكان بەرەنگارى حكومت بوئەو و حكومت چارەسەرى كىشەكە ى پىئ
نەكرا بە شەپو ھەروھكو (ئەفرياتوف) لە لاپەرە ۵ ى كىتپەكەيدا باسى كرىو
قونسولى روس لە ئەرزىم لە نامەيەكيا بۆ قونسولى روس لە ئەستەمبول باسى
ئەو ى كرىو توركە كان توانىبويان كوردەكان بگەن بەنو بەشەو و ئەوانەيان
كە دەستيان خستبو دەس حكومتەو بە مىللەت فرۆش ناودەبران بپريارى
كوشتنى ئەو دەرەبەگانە دەرچوو كە يەككە لەوانە (گولوى بەگ) ى قائمقامى
درسىم بوو كوژداو (شىخ سلىمان) ى سەردارى درسىمى مركزى سەرى بۆ

حکومت دانه‌نه‌واندو هیزه چه‌کداره‌کانی که ژماره‌یان (۱۲) هه‌زار ده‌بوو دابه‌شیکردن به‌سه‌ر بڼکه و پینچ قه‌لاډا. ساتیک تورکه کان ده‌ستیانکرد به‌خۆئاماده‌کردن بۆ لیدانی ئینگلیزه‌کان له‌وه ترسابون روسه‌کان کاریکی وابکه‌ن ده‌س بخه‌نه ناو کاروباری ناوچه کوردیه‌کانه‌وه.

ده‌ریاره‌ی ئه‌وه‌لویتسه هه‌روه‌کو نوکتۆر جلیلی جلیل باسی کردوه (نیلوت) ی قونسولی بریتانیا له‌ ئه‌سته‌مبول داوای له‌ قونسولی خۆیان کردبوو له‌ ئه‌رزپۆم که‌شتیک به‌ناو کوردستانا بکاو زانیاریه‌کی ته‌واو ده‌ریاره‌ی هیزو ده‌سه‌لاتی کورد کۆیکاته‌وه و هه‌ول بدا به‌پاره‌و دیاری کورده‌کان له‌ روس دور بخاته‌وه و کاریکی واش بکا ئه‌رمه‌نیه‌کانیش دژی حکومتی عوسمانی نه‌جولینه‌وه، به‌لام ته‌قه‌لاکانی ئینگلیز له‌وه پوه‌وه بۆ سوود بوو چونکه‌ تورکه‌کان خۆشیان له‌ چالاکیه‌کانی ئینگلیز ده‌سه‌ل مینه‌وه له‌و ناوچانه‌دا. به‌رامبه‌ر به‌و چالاکي ته‌قه‌لادانه‌ی ئینگلیزه‌کان، روسه‌کانیش ده‌یان ویست کورده‌کان بکه‌ن به‌ لایه‌نگری خۆیان. جلیلی له‌ باسه‌که‌یدا ئاماژه‌ی بۆ لاپه‌ره ۱۶ی کتێبه‌که‌ی ئه‌فریاتۆف کردوه که به‌ گه‌وره ده‌سه‌لاتداره‌که‌ی کورد (نه‌ی وتوه ئه‌ویه‌که کۆ بوه) که بوو به‌ لایه‌نگری حکومت توانییوی (۲۵) هه‌زار چه‌کدار بۆ حکومت کۆیکاته‌وه، به‌لام ئه‌و کورده به‌پینچه‌وانه‌ی ئاواته‌کانی حکومت، بوو به‌ هاوکاری کورده‌کانی ترۆیگا‌کانی قارص، توکاناو، سیواس و ئه‌رزپۆمی گرت و رینگه‌ی هاتوچۆی عوسمانیه‌کانی بپێ. (بیلوت)ی یاریده‌ده‌ری قونسولی ئینگلیز له‌ (ترابزون)، له‌گه‌ل ئه‌وه‌وه‌موو بۆ و دوژمنایه‌تیه‌ی به‌رامبه‌ر به‌کورده‌کانی درسیم هه‌یبوو که چی له‌ نامه‌یه‌کیا خۆی پێ نه‌گه‌یرابوو دانسی به‌وه‌دا نابوو کورده‌کانی درسیم به‌نیازی سه‌ریه‌خۆیی پاپه‌ریون له‌ به‌ر ئه‌وه شتیکی ناپه‌وایه‌ جم‌وجول و پاپه‌رینه‌که‌ یان به‌جهرده‌یی و پاوو رووتکردن له‌ قه‌لم بدريت.

ده‌ریاره‌ی پوهیه‌پووبونه‌وه‌ی حکومت و شۆپشگیره‌کانی درسیم، جلیلی ئاماژه‌ی بۆ کتێبه‌که‌ی (ئه‌ندرانیک) کردوه که ناوی (ترسیم) بووه له‌وه‌دا وتراوه ساتیک تورکه کان په‌لاماری گونده‌کانی بناری شاخه‌کانی (تووزیک) و (هوت)یاندا دانیشتوه‌کانی به‌خۆیان و که‌ لوپه‌لیانه‌وه پوویانکرده سه‌رشاخێ تووزیک و له‌وئ شه‌پنکی سێ رۆژی کرا و کورده‌کانی (خرانی) و ئه‌رمه‌نیه‌کانی (میرکا)

یارمه تی یان دان و هیزی کوردو نهمه نی هیزه که ی حکومتیان ناچار کرد
 دۆلی (باخ) به جی بیلّ و گه لیک گورانی و فولکلور دهریاره ی نهو شه په به ناو
 خه لکدا بلاو بووه، به لام دوا ی شه پیک ی تری (۱۵) رۆژی تورکه کان ده ستیان
 کرد به تۆب باران و رنگه ی ناوی خوارنه وه سیان له کورد گرت و (توزیک) یان
 گرته وه و بهوپه پری دپنده یه تیه وه په لاماری دانیشتهای گونده کانیان دا.
 پاش نهو هه رچهند تورکه کان له شه پیک ی تردا له دۆلی (مه نزوور) خراب
 شکابوون، به لام عوسمانیه کان وازیان نه هینا و درسیمیان داگیر کرد.

شۆرشى پێنجهم

شۆرشى شیخ عبدالله و نههري (شمزینی)

هه روه کو له پێشه کیی باسی شۆرشه کانا له وه دواين نووسینیکى تیو
 ته سه لی دهریاره ی هه ریه کیک له شۆرشه گه وه کانی باکوور باسیکی رۆر
 دوردیزه وه هه ریه که یان پێویستی به کتیبی تاییه تی هه یه، بۆیه له سنوری
 به رگی یه که می نه م کتیبه دا هه ول نه ده یین کورته باسیکی شۆرشه که ی شیخ
 عبیدالله بخه یینه به رچاو به پیتی نهو سه رچاوانه ی دهریاره یان نوسیوه .

بۆ زانینی سالی له دایک بونی شیخ عبید الله و ته مه نی شیخ عبیدالله رۆرم
 هه ولدا له سه رچاوه کانا زانیاریه کی موسوه گه رو راستم ده سگیر ببیت دهریاره ی
 سالی له دایک بونی و سالی کۆچی دوا یی، به لام به داخه وه له کتیبه که ی (کریس
 کوچرا) به ولاره سه رچاوه یه کی ترم نه دی باسی نه وه ی کره بێ و کریس کوچرا له
 لا په ره ٤٩ ی کتیبه که یدا سه رچاوه ٤١ و ته ویه تی شیخ عبیدالله سالی ١٨٣٠ زاین
 له دایک بوه که نه مه ش جیگه ی گومانه چونکه به پیتی کتیبه که ی دوکتۆر عزیز
 شمزینی سه رچاوه ٤١ له لا په ره ٦١ دا و ته ویه تی شیخ عبیدالله له سالی ١٨٨٨
 ی زایندا کۆچی دوا یی کره وه که به پیتی نه وه ی کریس کوچرا و ته مه ی دوکتۆر
 عزیز ده بێ ژیا نی شیخ عبیدالله هه مووی بریتی بووی له ١٨٨٨-١٨٣٠-٥٨ سال
 که هه یچ بروا نا کرێ شیخ عبیدالله ته مه نی نه وه نده که م بووبیت

له وەش سەیر تر ئەوەیە کەریس کوچرا لە لاپەرە ٥١ ی کتێبە کەیدا وتووێتی:
(پاش چل سال نوورکە و تەوێ شێخ عەبدالله لە سالی ١٨٨٢ دا لە شاری
(مکە) کۆچی نوایی کردووە).

کە ئەمەش هێچی بەسەر هێچووە نیە و جگە لەوەی نوکتۆر شەمزینی
وتووێتی لە سالی ١٨٨٨ دا کۆچی نوایی کردووە ئەمێن زەکیش لە لاپەرە ٢٤٤ ی
بەرگی بەکەمی کتێبە کەیدا سەرچاوە ٣٢ وتووێتی شێخ عەبدالله لە سالی
١٨٨٢ دا وازی لە شەرەکی هێناوە (کە کەریس کوچرا سالی وازی هێتانه کە ی
بەسالی کۆچکردنی داناوە) و هەرەکو عزیز شەمزینی باسی کردووە نوای
ئاوێرە کردنی بۆ مکە لە سالی ١٨٨٨ دا کۆچی نوایی کردووە بە پیتی ئەمە ی ئەمێن
زەکی و عزیز شەمزینی دەبێ شێخ عەبدالله تەنھا ٤-٥ سالیگ بە ئاوارەیی لە
شاری (مکە) دا بووین ئەک ماوێ چل سال وەکو کەریس کوچرا باسی کردووە.

لە لاپەرە ١١١ ی کتێبە کە ی سەمکۆو بزوتنەوێ ئەتەوایەتی کوورد چاپی
سەتەرکۆلم سالی ١٩٩٦ کە کوور تە باسیکی ژبانی شێخ عەبدالله و شەجەرە ی
بنەمالە ی شێخانی نەری (شەمزینی) م باسکردووە بۆیە پێویست بەو ناکا لێرە دا
ئەوشە جەرە یە نووبارە بکە مەو.

پێجگە لەو لە هەمان کتێبی سەمکۆ دا وەکو چۆن باسی شۆرشە کە ی بدرخان
پاشا لە کوردستانی ئێراندا کرابوو لە م بەرگە دا پێویست بە نوو بارە کردنەوێ
نەبوو، لە م بەرگە شدا پێویست بە شۆرشە کە ی شێخ عەبدالله ناکا نووبارە ی
بکە مەو کە لە رۆژە لاتێ کوردستاندا کەربووی چونکە لەوێ سەمکۆ دا بە نوو
درێژ باسە کردووە تەنھا لە م بەرگە دا باسی پاپەین و شۆرشە کە ی شێخ عەبدالله
دەکە یین لە باکووری کوردستاندا و باسە کە دەکە یین بە م چەند بەشە ی خوارەوێ:
یە کەم: ژبانی شێخ عەبدالله و بنەمالە کە ی.

دووەم: هەلۆیست لە باکووری کوردستاندا بەرلە شۆرشە کە و ئە گاتی
شۆرشە کە شدا.

سێ هەم: ئاما نەجە سەرەکیە کانی شێخ عەبدالله و ئە خەشی پرۆگرامە کانی

١- هەولدان بۆ یە کگرتی کووردو پێکەیتانی دەوڵەتیکی کووردی سەرەخۆ

٢- پێوەندی کوورد و کریستیانەکان و پۆلی شێخ عەبدالله لەو دا

٣- دبلۆماسیەتی شێخ عەبدالله و هەولدانی بۆ بەهێز کردنی پێوەندی لە گەڵ وڵاتە دا

چوارەم: چۆنەیتى دەسپيگەردنى شۆرش لە باكۆرى كوردستاندا و ئە نجامەكە ى

۱- گەرانەوەى ھىزە شكاوەكەى شىخ عەبدالله لە كوردستانى پۆژەھەلاتەو (ئيران).

۲- شۆرشەكە ى شىخ عەبدالله لە باكۆرى كوردستانا و ئە نجامەكەى

۳- ھەلسەنگاندنى شۆرشەكەى شىخ عەبدالله.

پەكە م: ژيانى شىخ عەبدالله و بنەمالەى شىخانى شەمزىنى

شىخ عەبدالله كۆپى شىخ طە بوەو بىجگە لەوە لە ژيانى سەرۆكى
نەشەندىيەكان بوە، لە ھەمان كاتدا يەكێكىش بوە لە دەربەگە گەورە و
دەسەلاتدارەكانى ئەو پۆژانەو مۆلك و زەوى و زارىكى ئۆدى لە باوكیەو بۆ
مابوەو و خویشى بە ھۆى پارەدارى و كاسبى و بازىرگانی كۆپى و فرۆشتن و
كشت و كۆل كردنەو و تەنەو و مۆلكى ئۆدى تەرخانە سەر مۆلكەكانى،
بە تەنەو لە پۆژانەدا حكومەتى عوسمانى كە و تەنەو ژىريارى قەرزى ئۆدى
دەولەتانى پۆژانەو ناچار بوو و بە شىكى ئۆدى مۆلك و زەوى و زارەكانى مېرى
بە نەرخىكى ھەرزان بفرۆشیت بۆ دانەوەى ئەو قەرزانەو بە ھۆى ئەو نەك تەنەو
ھەر شىخ عەبدالله بە لكو ژمارەيەكى ئۆدى تەرى دەربەگ و دەسەلاتدارانى تەرى
ناو و لاى عوسمانىدا لەو جۆرە مۆلك و زەوى و زارەكانى كۆپى و سەنۆرى
دەسەلاتیان پەرى پێدرا بوو.

جلیلى جلیل لە لاپەرە ۸۰ى كەتیبەكەیدا سەرچاوە ۱۸ پاسى ئەوەى كۆرەو
ژمارەى گۆندەكانى شىخ عەبدالله نەزىكى (۲۰۰) گۆند بوەو دەسەلاتى ناينى و
سیاسى بە شۆرەيەكى ئەوتۆ پەرى سەندبوو ھەندى لە دەربەگەكانى تەرى
كۆردى دراوستى كە و تەنەو بەرەكانى كۆردى و پۆپاگانەيان دى بۆ
دەكۆردەو و يەكێكى وەكو شىخ محمدە بچكۆلە كە ئەویش دەربەگىكى
دەسپۆر بوە بە ناوخەلكدا بۆلوى كۆرەو و كە شىخەكانى شەمزىنى لە ناينى
ئەسلا لایان داو.

شىخانى شەمزىنى كە لە سەر رۆيانى نەشەندى بون، چ لە ناو كۆردەواریدا و چ
لە لاى كارى دەستانى حكومەتى عوسمانى نەزىكى ئۆردى لێگراو و پەشتا و پەشتا
شۆرشەكە ى سالى ۱۹۲۵ كە شىخ عبدالقادرى كۆپى شىخ عەبدالله بە تەوانى

ئەوئە دەستى ھەببە لە شۆرپشەكە ى شىخ سەيدىلە ئەدجامىا شىخ
 عبدالقادىرىش شەھىدكروە، ئەو بئەمالە يە لە پىزى تىكوشەرانى كوردابون دژى
 جەورو ستمى داگىرگە رانى كوردستان، ھەرچەند ھەستى نەتەوايەتى لە ناويانا
 زۆر پابەندى ئىسلام بوەو خەلىفەى عوسمانىيان بەخەلىفەى ھەموو ئىسلام
 دانائەو و لايان ئاسان نەبوە ھەستى نەتەوايەتى وايان لى بكا پىر لە جيا بونەو
 بگە نەو لە دەولە تى عوسمانى تا ئەوكاتەى بۆ يان دەرگە وت خەلىفەكانى
 عوسمانى لە پاستە رىگەى ئاينى ئىسلام لايان دابو ھەموو شتىكيان بۆ سوودى
 خۆيان و پاپوارنى خۆيان و دارو دەستەكانيان بوە ئەوسا ئەوانىش چوونە رىزى
 ئەولانەى ماوئەيك بوەو ھەو رۆيمە نرۆيەى خلافتەى عوسمانى بىزار بوون و لە
 گەل ئەوانا ئالائى شۆرپشيان ھەلگىرو بوونە پىشەواى شۆرپشگىرەكان.

دەريارەى ئەو ھەلۆستەى بئەمالە ى شەمىزىنى بۆ جيانەبوونەو لە خەلافەتى
 عوسمانى زيانكى زۆرى بە بزوتنەوئەى نەتەوايەتى كورد گەياند بەتاييەتى لە
 كاتى پەيمانى سىفەرە لە نوای ئەوئەش و بوو بەھۆى تىكچونى رىزەكانى ئەوان و
 رۆشەنپىرانى تىرە ئەورۆژانە، بەتاييەتى بئەمالە ى بىرخانىەكان كە ماوئەيك بوو
 ئالائى سەربەخۆيى كورديان بەرز كىرەبوەو ھەو كە لە بەرگى نوھمى ئەم كىتەبەدا
 بەئورودىرۆز باسى ئەو دەكەين. ھەرچۆنك بوبى لە ئەدجاما جەوروستەى
 كارىدەستەنى تورك ھەموويانى ناچاركرد لە گەل يەكتەدا بىن بە ھاوکار
 ھەرچەند تازە كار لە كار ترازابوو و ناكۆكىي نىوانيان كە تنى خۆى كىرەبوو.

دەريارەى شەخەسەتى ئاينى و سياسى (شىخ عەبدىلە) دوكتۆر جىلىلى
 جىلىل لە سەرچاوە ١٨٨١دا باسى ئەوئەى كىرەو چۆن شىخ عەبدىلە نەك ھەرلە ناو
 كوردى باكورد، بەلگولەو دىو قىفقايسىشدا رىزى لى گىرلەو لە كوردستانى
 ئىترانىشدا ھەو سەركردەيەكى پاىەبەرزى كورد تەماشا كىرەو.

لەوراپۆرتەى (correspondence) ى رۆژى ٨ ى تەموزى سالى ١٨٨١
 بلاكىرلەوئەو وئوويەتى: شىخ عەبدىلە ئىستە ھەموو رۆژىك دەيان كە س
 دەبينىت و ھەو جارەن نەماوە لە پياوھەكە ى جارەن ناچى كە ئەوسا
 كرىستيانەكانى ناو وئەتى ئىتران و عوسمانى دىيوويان.

جلیلی له باسه که پیدا باسی نه وهی کربوه که شیخ عبیدالله ده ستوریکی بق
 خه لک دانابوو، هرکه سیک خراپه ی بگردایه به پیی نه و یاسایه سزا نه دراو
 دادپه روه ری شیخ ویت هه وایی و ساده می وای له خه لک کردبوو به وپه پی ریزه وه
 سه بیران ده کردبو نه ویش وه کو مروفتیکی پیاک رهفتاری ده کرو ده وروپشته که
 شی هه مان ریزان گرتبوه به رو مروفتیکی روشنیر بوه حه زی به بلا یوه نه وهی
 شارستانیتی کردبوو دژی هه موو ده سدریژیو جه رده میه ک وه ستاو و حه زی
 کربوه میله ته که ی له پله یه کی پیشکه وتوودا بژی و لای هه ژار و پووته کان پشت
 و په نایان بوو له هه موو لایه که وه پرویان تی کربوه و خه لک به (باوک) ناویان
 ده برد و ناوه که ی بوبوو به دروشمی خوشه ویستی و که ناوی ده هینرا خه لک
 به رزه پی له شوینی خویان پاست ده بوونه وه .

ده رباره ی ره وشتی (شیخ عبیدالله) نوکتور جلیلی ئاماژه ی بق باسی
 ئه رمه نه یه ک کربوه که ناوی (موچ) بوه له لاپه ره (۶۱-۶۲) ی کتیه که پیدا چاپی
 سالی ۱۹۰۶ وتوویه تی: شیخ مروفتیکی چاک بوو له نیشکرندا ماندوو نه ده بوو
 به رامبه ر هه ژارو هه تیو لایقه و ماوان و بیکه س زور باش بوو کیشه ی نیوان
 خه لکی چاره سه ر ده کرد.

جلیلی ئاماژه ی بق کتیه ی نوسه ریکی تر کربوه (G. wilson) له کتیه که پیدا
 (Prsain life) له لاپه ره ۱۱ دا وتویه تی: خه لک له نوای سولتان و شه ریفی
 (مکه) نه ویان به پیروزترین که س داده ناو ئاماده بوون وه کو نیرواویکی لای
 یزدانه وه بن سن و دوو نوای بکه ون و کریستیانه کانیش زور ریزان لی ده گرت.

دوهم: هه لویست له باکووری کوردستاندا بهر له شوږش و پاش شوږشه که ی شیخ عبیدالله

له گه ل نه و هه موو زه برو زهنگ و سته مکارییه ی کاریه ده ستانی تورک بهرام بهر کورد نواندیان له نوای پاپه پینه که ی یزدان شیر، به لام له گه ل نه و شدا چهند هویه کی کاریگه ری وای له کورد کردبوو بیدهنگ و ده سته پاچه نه و سستی و پروداوه کانی نوای یزدان شیر زه مینه یان بق به ریا بوونی شوږشیکې گه وره ی کورد خوڅکرد دزی حکومت به سه کردایه تی شیخ عبیدالله . گه لیک سه رچاوه به نوو دریز باسی نه و وړاندنه یان کردوه و لیره دا کورته ی سئ باس ده که ین که هه ریه که یان باسی چمکیکی هه لویست و پروداوه کانی باکوری کوردستانیان کردوه .

نه مین زه کی له لاپه په ۲۴۱ ی به رگی په که می کتیبه که یدا سه رچاوه ۳۲ دا باسی بارونوخی حکومتی عوسمانی کردوه چوڼ له وړاندنه دا کزو و که م ده سلات بوه و له پروخاندنه وه نزیک بوه و نه و ده سلاته ی جارانی نه ما بوو که توانیبوی شوږشه که ی محمد پاشای رواندوزو بدرخانی پئ دامرکاند بوه وه و ده سلاتی شیخ عبیدالله په ره ی سهندبوو، دانیش توانی ناوچه کانی شمزینیان دلسوزترین و پاکترین لایه نگرانی شیخ بون و ناماده بوون سه رومالیان له پیناوی بزوتنه وه که یدا به خت بکه نو، نازایه تی و چاونه ترسانیان له وه ی سه رده می باوو باپیرانیان که متر نه بوو که له لاپه په کانی میژودا به ناوی نه وه ی (نایری) یه وه تومار کراوه و تنها بانگه وازتک له شیخه وه بهس بوه بق نه وه ی هه موویان خو یان بهاوژنه ناو هه موو گیزاویکه وه به بی سل کردنه وه .

به وجوه مریدو لایه نگرانی شیخ وه کو لافاو له ساتی شوږشه که یدا له کوردستانی ئیران پرویانکرده ناوچه ی (ورمیه) و (موکری- سابلان) و به ناسانی ناوچه ی موکریانیان داگیر کرد و پایته ختی شیعیه کان که (ته ورین) بوو که و ته مه ترسیه وه .

کتیبی جنبشهای کورد از بیرون تا اکنون سه رچاوه ۵۲ له لاپه په ۳۶ باسی کزیوونی ده سلاتی دهوله تی عوسمانی کردوه نوای شه ری روس و تورک که باری نابوری ولای به جوړتک کز کردبوو که حکومت بوی چاره سر نه ده کرا و

ئەو باج و سەرئانە زۆرەش كە حكومت بە زۆر لە خەلكى دەسەند ئەوئەندەى تر خەلكى بىزار كەربوو، برسىتىى لە نىوان سالانى ١٨٧٨-١٨٨٠ دا گەيشتبوھ پادەيەك ئيتەر كەس لە توانايدا نەمايو بێدەنگ دانیشى و دژايەتى حكومت نەكاو رۆژنامەى تايمسى لندن لە ژمارەى رۆژى ٥ مارس ١٨٨٠ دا لە باسى ئەورۆژانە دا وتوويەتى:

((هەژارى و برسىتى و گرانى لە ناوچەكانى ديارىكو موصلىدا گەيشتبوھ پادەيەك و بەجۆرىك دانىشتوان لە لاين كارىە دەستانى حكومتەوھ روت دەكرانەوھ خەلك ئەوئەندەى بۆ نەدەمايوھ بەشى ژيانى رۆژانەى بكاولە شوينيكى وەكو ناوچەكانى هەكاريدا نزىكەى بيست هەزار كەسيان لى مردن)).

هەروەها رۆژنامەى (مشاك) ى ئەرمەنى لە ژمارە ٨٤ ى سالى ١٨٨٠ دا باسى ئەوھى كردوھ چۆن بەھەزاران لە دانىشتوان لەبەر برسىتى و نەبوونى ناچار بوون شوپنەكانى خۆيان بەجۆر بێلن و دەستان بۆ روسەكان پان دەكردەوھ بۆ ئەوھى پاروھ نانتيكيان لەوانە دەسگير بێت و ئەوانەى بەچياكانى ئاپارادا رۆيشتون بە چاوى خۆيان بەسەدان برسى و مردويان لەو پىگا و بانانە دا دى و لە برسا دەمردن و سەرەپاى ئەوھ بى بارانىش بوو بەھۆى كە مېوونى بەرھەمى كشت و كالى و بەجارىك ئاسايش شىرازەى تىكچوو بوو. ئا لەو بارو دوخە دا شىخ عبيدالله كە ئاگادارى هەلويست بوو بە ئاشكرا كەوتە خۆى بۆ بزوتنەوھەيك كە عەرەبەكانى ويلايەتى بغداديش ئامادەى خۆيان دەريبربوو بۆ شىخ بەمەرجىك ويلايەتى موصليان بۆ رزگار بكات. دوكتور جليلى كە كتيبەكە ى سەرچاوھ ١٨ سەروم بۆ ئەو شوپشەى شىخ عبيدالله تەرخان كردوھ بەناوى پاپەپنى كوردەكان لە سالى ١٨٨٠ دا لە باسى هەلويستى ئەو رۆژانە دا بۆ چۆنيتى سەندنى باج لە كورد لە لاپەرە ٢٠٦ ى كتيبەكەيدا ئاماژەى بۆ راپۆرتىكى قونسولى روس كردوھ لە ئەرزىۆم كە نارىبووى بۆ باليوۆزى روس لە ئەستەمبول ژمارەى راپۆرت ١٢٤ رۆژى ٢٥ / ٦ / ١٨٧٢ وتوويەتى:

((لە ماوھى گەشتەكەمدا بەويلايەتى ئەرزىۆم، لەناو گوندو شارەكانا، لە نزىكە وھ چاوم بەدانىشتوان و بارى ژيانيان كە و ت چۆن لە لاين حكومتەوھ بەزۆرەملى دەكران بە سەرياز. دەمەوۆ بۆ تان روون بكەمەوھ خەلك لە زۆر بارى

گرانی سهرانه و باجدا دهنالینن و باجگرهکان بهوپه‌پی بئ ویژدانیه‌وه به‌ئاره‌نوی
خویان باج ده‌سینن و میلله تی بئ ده‌سه‌لاتیش مل که چ ئەکا بۆ باجگره‌کان و
مانگیگ له مه‌ویهر بریاردا موته‌سه‌پیفی ناوچه‌کانی قارص و بایزیدوان و مووش
لابرین و هی تازه دابنرین که لام وایه تازه‌کان له کۆنه‌کان باشترو به‌ویژدان
ترنابن و موسلمانان په‌شو و رووته‌کان و کاتولیک و نسطوریه‌کان لایان وایه لابرنی
ئه‌وانه به‌مۆی فشاری پووسه‌وه بوه بۆ ئه‌وه‌ی باری خه‌لک باش بکریت.

له‌و راپۆرتهدا به‌نورودریژ باسی جۆرو راده‌ی ئه‌و باجانه‌ی کربوه که له‌و
رۆژانه‌دا ده‌سینران که بریتی بون له:

۱- باجی ده‌یه‌ک: بریتی بوه له‌و باجی له هه‌موو به‌ره‌می زه‌وی وزار و
کشت و کال ده‌سینراو حکومه‌ت هه‌ر جاره‌ی بیانویه‌ک ئه‌نۆزیته‌وه بۆ رۆکردنی
پاده‌ی باج له ۱۰٪ بۆ ۱۵٪.

ئه‌گه‌ر جوتیارێک هه‌شت عاره‌بانه‌ پووش کۆیکاته‌وه ده‌بێ عاره‌بانه‌یه‌کی بدا
به‌حکومه‌ت و ئه‌گه‌ر پووشه‌که‌ی نه‌دا پێیسته‌ (۲۰ پێسه) بدلو له‌ سالانی ۱۸۶۵-
۱۸۶۶ دا حکومه‌ت هه‌موو سالێک نزیکه‌ی (۱۲۴۴۱۰) لی‌ره‌ی ئالتونیان له
دانیشتوان کل ده‌کرده‌وه که چی سالی دوا‌ی ئه‌وه له‌ گه‌ل ئه‌وه‌شدا پاده‌ی باج
کرا‌بوو به‌له ۱۵٪ که چی به‌شه‌په‌ش‌ه‌ق توانرا (۱۵۲۹۰۰) لی‌ره‌ کۆیکریته‌وه.

۲- باجی ئه‌ملاک: بریتی بوه له‌ باجی زه‌وی‌وزاری چاندرلوو خانوو به‌ره‌و
له‌وه‌ پگا‌و باجی خانووی ناوشاره‌کان بێجگه‌ له‌ سه‌ندنی باجی جووت و گاو
مه‌پومال‌ات و خو‌ری و توتن و گو‌مرگ و باجی پاوه‌ماسی و که‌ لو‌په‌لی بازرگانی.

دوا‌ی ئه‌و دو‌ویاجه‌، راپۆرت‌ه‌که‌ چۆته‌ سه‌ر باسی سه‌ندنی باجی سه‌ریاز
وه‌رگرتن و حکومه‌ت بۆ هه‌ر گوندێک ژماره‌یه‌کی ده‌سنیشان کربوو که‌ ببن به
سه‌ریازو ئه‌وی سه‌ریازی نه‌کر‌دایه‌ ده‌بوو له‌ نیوان (۲۱-۳۲ پێسه) بدلو رۆج‌ار
باج له‌و مندالانه‌ش ده‌سینرا که هینشتا له‌ زگی دایکیانا بون و ساتیک حکومه‌ت
دوا‌ی ئه‌و باجانه‌ی له‌ ئه‌رمه‌نیه‌کان ده‌کرد، ژنه‌رمه‌نیه‌کان به‌زه‌بیته‌کانیان
ده‌ووت: کچمان بوه... کو‌پمان نه‌بوه.

جلیلی له‌ لاپه‌ره ۲۴۴ دا نمونه‌یه‌کی سه‌یرتری هیناوه‌ته‌وه بۆ چۆنیه‌تی باج
سه‌ندن که له‌ سالی ۱۸۷۱ دا ئه‌حه‌مه‌ده‌ی موته‌سه‌ریفی (موش) به‌ناوی (باجی

مەنفعە (۱۰۰ ھەزار پىتسە) ى كۆكرىدېۋە، ۱۰ (۸۰) ھەزارى بۇ خۇى
 ھەلگرتېۋ، دەھەزارى درابوۋىيە (بىطرس ئاراميان) ى خەزىنەدارو دەھەزارەكەى
 تىرىش تەرخان كرابوۋ بۇ موۋچەى كارىيە دەستانى حىكۈمەت، ھەروەكو لە راپۇرتى
 ژمارە ۱۰۸۲ى ئەرشىفى گشتى حىكۈمەتى روسىيى سالى ۱۸۷۲دا باسىكرلوە
 حىكۈمەت تىڭخوارىنى نەبوە لە سەندنى باج.

جلىلى نواى ئەوە چۆتە سەرياسى ھەلوپىستى ئەو رۇژانە لە ئەنجامى ئەو
 شەرەى لە نىۋان تورك و روسيادا دەستى پىكرىدېۋ حىكۈمەتى عوسمانى بەناۋى
 غەزاۋە داۋايان كرىدېۋ لە خەك بەشدارى بكة ن لەوغەزايەداۋ شىخ عىبدالە
 ۋەكو سەروككىكى ئاينى كورد نەيتوانىدېۋ دۈورەپەرىز بوەستى و ناچار بوو
 بەخۇى (۳۰۰) چەكدارەۋە لە مريدەكانى روۋىكرەدە سنوۋرى روسيا، بەلام لە
 راستىدا ئەو كارەى شىخ بۇ مەبەستىكى سىياسى بوو، چاۋەپوانى ئەوەى دەكرەد
 سوۋد لە ئەنجامى ئەو شەپە ۋەرىگرى و ھەولى ئەوە بدا لەو شەپەدا بىئ
 بەسەركردەى ئەو كوردانەى بەناۋى غەزاۋە كۆپونەۋە، ھەتا بتوانى لە كاتى
 خۇيدا ئەو ھىزە بۇ خىزمەتى كورد بەكارىننى. ئەوسوپاينەى تورك و ئەوانەى
 بەناۋى غەزاۋە كۆكرابوۋنەۋە پىۋىستىيان بەخواردن و ئازوقە ھەبوە و بۇ ئەو
 مەبەستە عوسمانىيەكان كوردەكانى ناۋچەى (بايزىد)يان ناچار كرىدېۋ ھەموو
 جۆرە سەرئەو باجىك بدەن و خواردەمەنىش بۇ ھىزەكان ئامادەبكة ن و
 لەونامەيەدا (لىۋتىنانت تىرگاسون) بۇ (لورىس مىلىكۆف)ى ناردېۋ دەريارەى
 ئەو شەرە وتوۋىتەى ھەموو مالىك لەوناۋچانەدا دەبوايە دوۋىەرەن و بەكىشەى
 باطمان (۱۶ف) رۇن و دوۋجووت كۆرەۋىسى خورى بدەن و ئەو مالى ى ئەوەى
 نەبوايە دەبوۋ بەپارە نرخی ئەو شىتانەى بدايە ۋەكو (ئەفرىاتقۇف) لە لاپەپە
 ۱۷۶ى كىتپەكەيدا (كوردەكان لە شەرى روسيا) دا باسى كرىۋە.

دەريارەى نەبوۋنى مانگانەى سەريازەكان، جلىلى ئاماژەى بۇ كىتپەكەى
 (س. ئو. كىشمىشۆف) كرىۋە (جەنگى ئەرمەنياۋ توركىا لە سالانى ۱۸۷۷—
 ۱۸۷۸ چاپى مۇسكو سالى ۱۸۸۴دا وتوۋىتەى لە بەرنەبوۋنى پارە بۇ مانگانەى
 سەريازەكان حىكۈمەت بەناۋى قەرزەۋە پارەى لە خەك سەندۈە كە ئەمەش
 بارىكى تىر بوە بەسەرشانى خەلكە ۋە.

كورد حەزى نەكروبە لەوشەپەى تورك و روسدا بەشداریی و هەركە سە
دەرفەتى مەبوايە كۆپى شەپى بەجى دەهەشت و لەو پووە (قايىق پاشا) لە
تەلگرافىكيا كە لە تموزى ١٨٧٧دا نارەببوى بۆ (موختارپاشا) ترسى ئەوەى لى
نیشتبوو كوردەكانى سەر بە شەيخ عەبدالله بەهەزى كە مىنى ئازوقە و نەبوونی
چاڤرەو بەتەمای ئەوەن بڵاوەى لى بگە ن و چەكە كۆنەكانیان دابنێن و چەكى
تازە لەگەل خۆيانا ببەن و پابگە ن. زۆرى پێنەچوو دەستە دەستە كوردەكان
وازیان لە شەپەمێنا و هەروەكو (ئەفراتوق) باسیكروبە لە لای (بايزید) هە
(١٥٠٠) چەكدار وازیان هێنا جگە لە چەند كەسىكى تر لە ناوچەكانى تردا.

لە رۆژانى ئابلقەدانى قەلای (بايزید) دلو لە (٥) هەزار چەكدارەى لای شەيخ
عەبدالله تەنها (١٤٤٣) چەكدار مابوونەو، ئەمە وای لە شەيخ كرد ئەویش واز لە
(بايزید) بێنێت و بگەڕێتەو بۆ (بارگێز). سەرگەوتنى هێزى روس لە قارص و
بايزید (لای كورد ئەم شەره بەقارص و ئەردەهانیش ناویراوه) كارىكى وایكرد
هەستى ئۆژمنايەتى بەرامبەر عوسمانى پەرەبەستێت و لەو پووە (ئىقاتوق) ی
كونسولى روس لە ئەرزىقەم لە پاش دلكىركردنى قارص لە راپۆرتىكيا و تۆویەتى
لای وایە كورد خەرىكى راست بوونەو یەكە و لەو ئەچى خۆشى بۆ
ئامادەكردیبێت. بۆزاربوونی خەك بەرامبەر سەتم و زۆرداری و باج سەندنى زۆرى
كاربەدەستانى عوسمانى ژيانى بەخەك تال كەربوو. رۆژنامەى (مشاك) ی
ئەرمەنى لە ژمارە ١٠٣ هە سالى ١٨٨٠دا باسى ئەو كوردانەى كروبە لە
(موش) هەو پەنایان برەبوو بەر ناوچەكانى تەفلیس و ئانارامى و بى یاسایی وەكو
جلیلى لە لاپەرە ٦٢ سەرچاوه ١٨دا باسیكروبە شیرازەى بەتەلووەتى
تێكچوو، (یاكىمانسكى) ی یاریدەدەرى قونسولى روس لە دیاریكەر لە
راپۆرتىكيا و تۆویەتى دەزگاكانى حكومت خەرىكە بەتەلوای هەرس بێنن و
هەمووشى دەخەنە ئەستۆى (عزت پاشا) كە كابرایەكى سوپایی نەشارەزایەو
هەرخەرىكى بەرتیل وەرگرتەو تاوانبار بەئاسانى دەتوانى بەبەرتیل خۆى
رزگارىكا.

ئینگلیزەكان بەرامبەر بەو لاوازبونەى تورك بەرامبەرە روس دەستیان خستە
كاروبارى ناوخۆى عوسمانیەو ئامادەى خۆیان پیشاندا بۆ یارمەتیدانى

حکومت و (کاپتن. تورتنی) ی نینگلیز له (موش) هوه چوه بدلیس و له نوزیوم
(کولونیل کوب) کرابه سه رۆکی چاودیریکه ره کانی چندرمه کانی تورک، به لام
تهقه لاکانیان بئ سوود بوو.

رؤژنامه ی تایمسی لندن له مارتی ۱۸۸۰ هه والیک بلاق کرده وه ده رباره ی
برسیتی له ناوچه ی موصل و دیاریکر له کاتیکدا (۱۲ هه زارکته ، که هه رکته له یه
۲۵ پوبوه) له ناوچه ماره کانی حکومتدا هه بوه و خه لک له برسانا مریون که
چی (حسن پاشا) ی سه رکرده ی هیژ له ناوچه ی هه کاری هیچ نه بئ نه وگه نم و
جۆیه ی نه بویه به قهرز بدابه خه لک هه تا کشت وکالی تازه پیده گه یشت که چی
نه وه موو گه نم و جۆیه ی به به زتیل و به نرخیکی هه رزان فروشت
به قاچاخچی کان و له نه دجامی نه مه دا کورده برسیه کان ده ستیاندا به چه ک و
په لاماری عماره کانیان داو هه روه کو پروفیسور خالفین له لاپه ره ۱۱۰ ی
کتیبه گه یدا باسی کربوه موچه خۆره کانی حکومتیش له وه لاماردا نانه دا
کوژدان.

نه ویرسیتی به سه ر خه لکدا هات، هه روه کو (یاکیما تسکی) باسی کروه و
جلیلی له باسه گه یدا ناماژه ی بۆ کربوه له راپورتیکیا که له سالی ۱۸۸۰ دا له
نه سه مبوله وه نارویتی و له لاپه ره ۱۷ هه ئه رشیفی روسیادایه ، باسی نه وه ی
کربوه خه لک له برسان ناچاربون گزشتی که روگژوکیا و ره گی روه ک بخۆن
به هه زاران کورد پووینکرده قونسولخانه ی روس و دلاوی یارمه تیان لی ده کرد.

له مانگی مایسی ۱۸۸۰ دا سه رکرده ی بتریارکی ئاسوری له (میدیات) په نای
برده بهر کیما تسکی یاریده ده ری قونسولی روس له دیاریکرو تکای لی کربوو
به هه زاران کوردی موسلمان بخیرته ژیر سایه ی روسه وه یارنگه یان بدیتی بچه
ناو خاکی روسه وه. نه رمه نیه کانی ناو روسیا به پاره و پول فریای هه ندی له
برسیه کان که وتن وه کو رؤژنامه ی (مشاک) باسیکربوه.

جلیلی ناماژه ی بۆ کتییی (مناسبات بین الملل در صر امپریالیزم) اسناد از
۶۲ ئارشویی دولت تزاری (مه به ست روسی قیصری) چاپی شازده هه م شیربرگ
له لاپه ره ۶۲ یدا و تراوه: ((تورکه کان هیچ سویدیکیان له به شدازیووکی کورد

دەسگىر نەبوو لە شەپى پوسدا چونكە كوردەكان بە قەسەى سەر كوردەكانى
خۆشيان نە دەكردو خۆيان لە شەپەكە دوور دەخستەوە)).

نووسەرى كۆتییى كورد و عەجم لە لاپەرە ١٥٤ى سەرچاوە ٧٠ دا ئەویش وەكو
جلیلی دەربارەى بانگەوازەكە ی سولتان دواوہ بۆ بەشدار بوونی كورد لە غەزادا
و باسى ئەوەى كردوہ شێخ عەبدالله لە ئەجلامى بەشداربوونیا لەو شەپەدا پلەو
پایەى لە جاران زیاترو بەھێزترى جێگەر تر بوو و شارەزایى و ھۆشيارى سیاسى
شێخ زۆر قوڵ بوو و باشتر ئاگادارى دیوى ناوہوہى ئیمپراتۆریەتى عوسمانى و
گىرو گەرفتەكانى بوو لە راستى سەروشتى دینی دەولە تو پەوالە تەكە ی بوو
باشتر لە مەبەستى جھاد و غەزای عوسمانى گەیشتەو زۆرتر شارەزای دەسەلاتى
كارىگەرانى بێگانە و دەولە تەكانیان بوو لە كۆپى جەنگدا زۆرتر لە گەل
گەورە پیاوانى تری كورد ئاشناىتى و دۆستایەتى پەیدا كىوہ و لەوشەپەدا
ھەندى چەك و تەفاقىشى دەسكە و تەوہ زیاتر ناویانگى لە ناوچەكە دا بۆ بووہ
نەك تەنھا وەكو شەخىكى شریعەتى ئاینى، بەلكو وەكو ناسرلۆكى ئاینى و
سوپایى و سیاسى ناوى دەدرەوشایەوہ.

سەھەم: ئاماژە سەرەكیەكانى شێخ عەبدالله و نەخشەى پرۆگرامەكانى

شێخ عەبدالله وەكو مۆفەتتى نیشتمانپەرور و خەمخۆرى ھاوولاتیانى خۆى،
ئەگەرچى شۆرشەكە ی ئەویش لە سەر بناغەىكە عەشایرى بوو و رێكخراوىكى
سیاسى دانەمەزاندبوو بۆ سەرپەرشتى كەرنى شۆرشەكە ی لە رووى سوپایى و
ئابوریەو وەكو شۆرشگەرەكانى تری بەرلە خۆى (بگەرەمى دواى ئەویش)
تووشى گەلێك ھەلە بۆبوو بەلام تارادەىەكیش ھەولێ دابوو سوود لە
بەسەرھاتەكانى پێش خۆى وەرگرتى و بۆ ئەو مەبەستە ھەندى ھەنگاوى نابوو كە
دەتوانى بەكورتى باسى ھەندىكى بكەى وەكو:

١- پێوھندى كەرن بە سەروك عەشیرەت و دەسەڵاتدارەكانى كوردەوہ بۆ ئەوہى
بەھێز توانای ھەموو لایەك پووبەرەوى دوزمەن ببنەو وەكو ئەو تەقەلا سەرنەگەوتووہ
بەرخانىش لە گاتى خۆیدا دابوو.

- ۲- ھەول و تەقەلای شیخ عەبدەللە بوباشکردن و پتەوکردنی پتوھندی و دوستایەتی لە گەل کریستیانەکانا (بۆ ئەوەی ئەو ھەلە یە بێرخان کردبووی دوبارەى نەگاتەو).
 ۳- دہلۆماسیەتی شیخ عەبدەللە بۆ پتوھندی کردن بەولائانی دەرەوہ بەمەبەستی دەسکە و تەنی یارمەتی .

۱- تەقەلای یەکە می شیخ عەبدەللە : پتوھندی کردن بەسەرۆک عەشیرەتەکانەوہ
 شیخ عەبدەللە ھەرچۆنیک بووی کە م و زۆر ھەوالی ھەلویتستی سەرۆک
 عەشیرەتەکانی کوردی بیستوہ وە لە کاتی شۆپشەکە ی بێرخاندا و باش لەوہ
 گەیشتبوو تورکە کان ھەمیشە تەقەلای ئەوہیان دابوو لە ناوخریان تێکیان بەدەن
 و یزدان شیژی بێرازای بێرخان کە لە مامی خۆی ھەلگەپاوەوہ نمونە یەکی زەقی
 ئەو بەسەرھاتە بوو کە بووہ ھۆی سەرئەکە و تەنی شۆپشەکە ی بێرخان و شیخ
 عەبدەللە جگە لەوہی سەرکەدە یەکی سیاسی بوو، توانیبووی بەھۆی پلەو پایە ی
 ئاینیەوہ لە ناوکردا دەسەلاتیکی فراوانتر وە دەس بیئت. ئارشاک سافرستیان لە
 کتیبەکەیدا (The kurds and kurdistan) چاپی لندن سالی ۱۹۴۸ ئاماژە ی بۆ
 باسیکی (ئا. ئا. ئاراکیان) کردوہ بەناوی (کورد لە ئێران) دەریارە ی تەقەلاکانی
 شیخ عەبدەللە بۆ یەکگرتنی کورد و تووہی :
 ((بیری پێکھێنانی کۆنگرە یەکی عەشایری کوردی لە ناو جەماوەری کورد
 یەکیک لە ئاواتەکانی شیخ عەبدەللە بوو. لە کۆبونەوہی سەرۆکی ئەو
 عەشیرەتانە ی شیخ عەبدەللە کۆی کردبوونەوہ، بۆ ی دەرکە و تەبوو ھەتا نەتوانی
 ھەموو ھێزەکانی کورد یەک بخا ھەموو تەقەلادانیکی تری بۆ پتوھندی کردن
 بەولائانەوہ شتیکی بێ سووہ بۆ یە لەو کۆبونەوہ یەدا بیری بەرپاکردنی
 شۆپشیکی باسکراو ژمارە یەکی زۆر لە سەرۆک عەشیرەتەکان چوونە ریزی
 شۆپشگێپانەوہ کە ناوچەکانی شەمزیان و موکریان و سوران و شارەزور
 بادینان و وان و گەلیک شوینی تەربون بەھاوکاری)). عوسمانیەکان زۆریاش
 ئاگاداری جم و جۆل و چالاکیەکانی شیخ بون و لەو ترسابون شۆپشیکی تری
 کورد بەرپا بکری و دەریارە ی ئەو کۆنگرە یە ی شیخ عەبدەللە بەپەرۆشەوہ بۆ

پیکهینانی تیکو شاپو، نوکتور عزیز شمزینی له لاپهړه ۵۹ ی کتیبه کېدا
سهرچاوه ۱۲۷۰ دا دهقی نو وتاره ی باسکریوه که شیخ عبیدالله له کړبونه وه ی
کونگره که دا خویندبویه وه که وتوویه تی:

((۵۵۰ سال له مهویه ر نیمراتوری تی عوسمانی دامه زیتراو عوسمانیه کان
به ناره وایی هاتنه سهرکارو پاش ۴۰۰-۵۰۰ سال دوی دامه زانندی عوسمانی
دوله ت له پیاپی نایینی نیسلام لایداو ریگی خوانه ناسینی گرت به رو له وساو
بی دسه لات و لاوازه و روزه دوی پوز له پووخان و هره سهیتان نریک
دهیته وه و نیسته گیشته رادهیه که س گومانی له وه دا نیه نه م
نیمراتوری ته به م روانه ده پوخی.

رو له نازیزه کانم: باگویی بقی ناموزگاریه کانی باوویا پیرانمان شل بکه ین وچی
تر سهریق ستم و چهوسانه وه ی تورکه خوانه ناسه کان شونکه ین و ته نها
هر کوردی ناوولاتی عوسمانی نا، به لکو ده بی کوردی شیرانیش له م نوو دوه
ته رزگار بکه ین که ته گره ده خنه بهر پیشکه وتنمان.

باپیرانمان داولکاری نه ون هه موومان له پیناوی ناین و رزگاریونی نیشتمان
تیکوشین و بلیمه ت و زانایان ووتویانه: که لک وه رگرتن له بارو دخی له بار
نیشانه ی ژیری و زیره کیه، نیمری فارسه کان به شه پی تورکمانه وه خه ریکن
(مه بهستی نازریایان بوه) وه موو هیزه کانیان ناریدوه بقی شه پی نه وناوچانه، که
واته نیمری هه لومهرجی ده سپیکردنی بزوتنه وه یه ک دزی دوه تی نیرانی شتیکی
له بارو گودجاوه.

ده بی نه مهش بزاین فارسه کان نه وپه په که ی ده توان (۱۰۰) هه زار شه پکر
کوپکه نه وه که نیوه ی زیاتری نه وانه له براکورد کانی خومانن که له ژیر
چه پوکی شیراندان و نه وکوردانه شی مه بهسته کانیان وه کو مه بهسته کانی
نیتمه وایه.

له بهر نه وه ی به شیکی به پیت وده وله مهنی کوردستان له ژیرده سه لاتی
نیراندایه، بویه نیتمه له سهره تادا دزی نورمنی بی هیز بزوتنه وه که مان
ده سپیده که ین و له نه دجاما ده توانین براکان وولاته به پیت وده وله مهنه که یان
رزگار بکه ین که نه مهش ده بیته هوی نه وه ی سهرچاوه یه کی گرنگمان ده سگر

بیت و ده توانین به م سەرچاوه یه دژی نوژمه کانی ترمان (مه به ست تورک بوه)
پشت نه ستور بیه، به لام ته نها هه ر به کتیه کانی خۆمان پشت نه ستوریه
ناتوانین نازوقه و خواردن بۆ نه و شۆرشه گه وره یه دابین بکه یه.

ئایا هه لویست و بۆچونه کانی ئیوه له م پوه وه چیه؟ ئایا ئاماده ن رێبازی
به ره و پێشه وه چوون بگرته به ر؟ نه گه ره رشتنیکتان هه یه له وروه وه تکایه باسی
بفرمویه.

نوکتور شمزینی له باسه کهیدا وتویه تی: هه موو به شداریوانی کۆنگره که
ئاماده یی خۆیان پێشاندا بۆ خه بات و گیان به خنکردن له پێناوی کوردستانا
(سەرچاوه ی نوکتور شمزینی بۆ نه م باسی کۆنگره یه و تاره که ی شیخ عبیدالله
بریتیه له کتێبه که ی (کامسارکان) به ناوی هێرش شیخ عبیدالله سالی ۱۸۸۰
چاپی سانبترسبرگ، لاپه ره ۲۸-۲۹-سالی ۱۸۸۴.

ده رباره ی نه و کۆنگره یه وه کو نوکتور جلیلی جلیلی باسی کره وه له کۆنای
مانگی نه یلولی ۱۸۸۰دا کۆنگره که له ناوچه ی بادینان به سرا که نه وانه ی
کۆبونه وه بریتی بوون له (۲۱) خه لیفه و (۴۲-میرزا_کاتب) و (۶۸ به گ).

ئه وه ی شایانی باسه، له کۆبونه وه که دا بریاردارا له پێشدا شۆرشه که له
کوردستانی رۆژه لات (ئێران) وه ده ست پێ بکا (وه کو شۆرشه که ی بدرخان) و
له به رئه وه ی له م کتێبه دا ته نها مه به ستمان باسی شۆرشه که ی باکوری
کوردستانه و له کتێبه که ی سمکۆدا - چاپی ستۆکهۆلم سالی ۱۹۹۶ به نوو دریز
باسی نه و شۆرشه ی شیخ عبیدالله کراره له کوردستانی رۆژه لاتدا، بۆیه له
نواییدا باسی نه و شۆرشه ی باکور ده که یه به سه رکردایه تی شیخ عبیدالله.

بیجکه له و بریاره ی کۆنگره بۆ ده سپێکردنی شۆرش له رۆژه لات
کوردستاندا کێشه یه که له نیوانی نه ندامانی کۆنگره که په یدابوو به هۆی نه وته قه لا
بێ وچانه ی تورکه کان دابوو یان بۆنه وه ی نه و کۆنگره یه به ره و سوودی خۆیان
به کێش بکه ن و بۆنه ومه به سه ته چه ند نه ندامیکی کۆنگره یان رازی کره بوو که
به شیوه یه کی یه کگرتوو بچن به گۆ نه رمه نیه کانا، به وجۆره کۆنگره که بوو به نوو
به شه وه هه ره کو (ئا. کارتسۆف) له لاپه ره ۶۸ ی کتێبه کهیدا باسی کره وه.

تاقمی یه که م به سه رکردایه تی (شیخ فهیم) له لایه تورکه کانه وه واخرا بوه
 میشکیانه وه که به پیتی بهندی (٦١) ی پهیمانی برلین مهرجیکی تیادابوه که
 ده بویه خودموختاری بدریت به نهرمه نیه کان و تورکه کان وایان له و تاقمه
 که یانبوو نه و خود موختاریه ی نهرمه نیه کان له سه ر حسابی کورد دهیی و کورد
 له وه زیانیکی زوری پی ده گا.

به لام هروه کو نوکتور عزیز شمزینی له لاپه په ٥٨ ی کتیبه کهیدا سه رچاوه
 ٤٢ باسی کردوه شیخ عبیدالله ریگی له سه رگرتنی ته قه لای نه و تاقمه گرت که
 به سه رکردایه تی شیخ فهیم بوو، وه توانرا له سه رنه وه ریگ که ون شوپش له
 کوردستانی نیرانا دهس پی بکار دوا ی سه رکه وتن له و شوپشه دا نه و سا له باکوری
 کوردستانیشدا شوپش دژی عوسمانی بکری.

٢- ههول و ته قه لای شیخ عبیدالله بو باشکردنی په یوهندی له گهل

کریستیان هکاندا

له باسی پیشوودا له وه دوا یان چون شیخ عبیدالله ههول و ته قه لاکانی
 عوسمانیه کانی پوچهل کرد که ده یانویست کوردبکه ن به گز نهرمه نیه کان و شیخ
 عبیدالله له وه که یشتبوو باشکردنی پیوهندی له گهل کریستیان هکانا، به تاییه تی
 له گهل نهرمه نیه کان شتیکی پیویست بوو له وه ش که یشتبوو دهوله ته
 نیمپریالیزمه کان، به تاییه تی حکومتی بریتانیا دژی بوونی هه موو جوړه
 دهسه لاتیکی کوردبوو هه میسه هه ولی نه وه ی دابوو نهرمه نی و ئاسوریه کان له
 کورد نزیک نه بنه وه و له گهل یانا ناریک بن و له و لاشه وه کاریه دهستانی عوسمانی بو
 لاواز کردنی کورد و نهرمه نی به هه موو جوړیک هانی دهره به که کورده کان یان نه دا
 دژی نهرمه نیه کان بن و به لیتی نه وه یان ده دانسی نه گهر به سه ر نهرمه نیه کان
 سه ریکه ون یارمه تی یان نه دهن و ده توانن دهست به سه ر موگ وزه وی وزارت کانی
 نهرمه نیه کان بگرن، به لام شیخ له هه لویت و پیلانی هه ربو لایان که یشتبوو
 به هه موو توانای خو یه ده یویست ته قه لای عوسمانیه کان و دهوله ته
 نیمپریالیزمه کان پوچهل بکاته وه و له و پوه وه دهرس و پهندی له شوپشه که ی

بدرخانه وه وه گر تېوو. له وه پوه وه دوکتور جلیلی جلیل که پسرپورو شماره زای پتوه ندی کوربو نهرمه نیه به هوی نه و گوارو رۆژنامه نهرمه نیانه ی له وه رۆژه دا باسی پتوه ندی کورد و نهرمه نیان کوربه و زوری نه وه رۆژنامه نهرمه نیانه هه ولیان داوه دۆستایه تی نیوان کورد و نهرمه نی به هیز بکه ن ودهستی تورکه کانیا ن خستوته پوو له وه ته قه لایانه یان که هه میسه هه ولی نه وه یان داوه کورد و کریستیا نه کان به تاییه تی نهرمه نیه کان ناپۆک بن و هه رجاره به شیوه یه ک لایه کیان هاندلوه دژی لایه کی تر.

دوکتور جلیلی له لاپه ره ۱۹۷ ی کتێبه که یدا سه رچاوه ۱۸ باسی نهرمه نیه کانی کربوه له وانیه ی که نه وانیش وه کو شیخ عبیدالله له مه به ست و نیاز ی تورکه کان گه یشتبون و ئاماژه ی بۆ نامه یه کی (نوراتونکیان) کربوه که بۆ (سرفاندازیان) ی فۆلکلور ناسی به ناویانگی نهرمه نی نارېبوو، له نامه یه دا داوای لیکرېبوو ده سبکا به نوسین ولێکۆلینه وه ده رباره ی کورد و بۆی پوونکرېبو وه نه رکی هه ره گرنگی سه رشانی نهرمه ن نه وه یه به شیوه یه کی پاست و یاش له کورد بگا و هه ولېدری بۆ به هیزکردنی دۆستایه تی کورد و نهرمه ن. جلیلی له ویاسه یدا بایه خێکی زۆری داوه به وه ول و ته قه لایانه ی (نوراتونکیان) که بۆ یه که م جار هه ولێکی وادراوه له چوارچێوه یه کی فراواندا و به هه ستێکی پێشکه و تووخوازان ه دۆستایه تی نیوان کوربو نهرمه ن به هیز بکری و نه وه پق و قینه ی نیوانیا ن نه هیلری که نه و کاره له وه رۆژانه دا شتێکی زۆر گرنگ بو ه .

جلیلی به رامبه ر به و ته قه لاو نیاز ه پاکانه ی له هه ندی رۆژنامه نهرمه نیه کان بلاوده کرایه وه به راوردی کربوه له گه ل رۆژنامه کانی عوسمانی و نه وروپایه کان که چۆن دژی یه کگرتن و سه رکه وتنی کورد بوون که شیخ عبیدالله بۆ ی تیده کۆشا و هه ولی نه داو به پێچه وانیه ی نه و رۆژنامه نه رۆژنامه ی (نه ریفیلیسات مامول) له ژماره ۸۵ ی سالی ۱۸۸۰ دا و تارێکی بلاوکرېبو وه به وپه ی دلخۆشیه وه باسی به هیزکردنی پتوه ندیی نیوان کوربو نهرمه نی کربوه و په خنه ی له هه ندی نهرمه نی گر تېوو که هه لوێستیا ن باش نه بو ه به رامبه ر به کورد.

جلیلی له باسه که یدا ره خنه یه کی توندوتیژی له وه نهرمه نیه بۆر جوازیا نه گر توه که پرۆیا گانده ی نوژمنانی کوربو نهرمه ن کاری تیکرېبون و ستایشی نه و

ئەرمەنىيە پېشكەوتو خوزانەى كرىوھ كە كوردیان شان بەشانی میللە تی ئەرمەنى، وەكو دوو میللە تی بەشخوراوو چەوسینارو باسیانکریوھ.

جلیلی باسی (کۆمەلەى رۆژەلات) ى ئەرمەنى کریوھ كە لە سالى ۱۸۶۰دا لە ئەستەمبول دامەزراو بەسەرۆکایەتی دوو نووسەری ئەرمەنى (کارىگین شەناىجیان) و (م. مووماجیان) كە یەكێك لە ئامادەكەكانى ئەو كۆمەلە بریتی بوو لە بلۆكرىنەوہى خۆپێندەواری لە ناو كوردەكانا چالاكیى ئەو كۆمەلە كارێكى وای كرىبوو نۆستایەتی نۆیان كوردو ئەرمەنى بەھێز بكات.

جلیلی لە لاپەرە ۱۰۰ى ھەمان كۆتیدا باسی (نەرسىسان) ى مێژوونووسى سۆڤیەتی كرىوھ كە لە باسیكیا بەناوى (خەباتى ئازادىخوزانەى گەلى ئەرمەنى نژی رۆردارىتى تورك لە ماوہى سالانى ۱۸۵۰-۱۸۷۰) كە ئەم نوسەرە لەویاسەیدا پشەتى بە (مالخاسپان) ى زمان ناسى بەناویانگى ئەرمەنى بەستوھ كەوتوویەتی لە سالى ۱۸۸۰دا چەند سەرۆكێكى بزوتنەوہى نەتەوایەتی دەچنە ئەودیو قفقاس و لەگەڵ سەركۆبەگدا (بىگومان ئەبێ ئەم سەركۆبە جیاواز بێ لە سەركۆبى شوكان) كۆدەبنەوہو ئەویش بەلێن ئەدا كورد و ئەرمەن نژی حكومەتى عوسمانى یەك بخا.

بىگومان لە ناو ئەرمەنىيەكانیشدا ھى واهەبوو نژی كورد بوو ھەروەكو جلیلی لە لاپەرە ۱۰۰ى كۆتیبەگەیدا باسی كرىوھ رۆژنامەى (مىگوتایاستان) نژی باسیكى ناو رۆژنامەى (مشاك) دواو و رۆژنامەكە ى مىگووتایاستان لە ژمارەكانى ۵۷ و ۶۰ ى مانگى تشرینی دوھەمى ۱۸۰دا داواى بەھێزكردنى نۆستایەتی كورد و ئەرمەنى كرىوھو رەخنەى لە ئەرمەنىيە بۆرجوازىانە گرتوھ كە كوردیان بە ناخەز و نوژمنى ئەرمەنى داناو و وتویەتی نابێ ھەلوێستى كورد بەھۆى بارى نالە بارى ناوچەكە وە جەردەبى و پاوو پووت ئەكە ن ئەو بە ھەلوێستى ھەموو كورد بزانی و نابێ رەفتارى جووتیارە سادەكانى كوردو دەربەگەكانى ھەوەكو یەك سەیر بكرێ.

جلیلی لە لاپەرە ۱۰۳دا چووتە سەر باسى ئاسووریەكان كە چۆن ئەوانیش نژی عوسمانى بون و مارشمەون بپاریكێ دەركرىبوو ھەرناسووریەك دەسدرێژى بكردایەتە سەر كورد بە سەختى سزا ئەدرا و لەوپووە باسى (پۆلیتیشن

کۆرسېښت) كړېډه كه په يامنېره كې له رږږي ۲۴ ۸ ۱۸۸۰ له نړېږمېډه نامه يه كي بڼ نارېډو و تويه تي: ((مارشمعون له بېرېډمې سېر كړېډه كاني بږتېډه چه كډاره كانيا رايگه يان كه پېويسته خېاته كه تان ته نها ناراستې سېرياره كاني حكومت بگريټ)).

جليلي له لاپېره ۱۱۰ ي كتيبېه كيدا باسي كتيبې (G.wilson) ي كړېډه به ناوي (Persian life) كړېډه كه قسه يه كي شېخ عبېدالله ي دوياره كړېډه ته وه كه و تويه تي نه گېر هاتو بوو به دېسه لاتدار نه وا كړيستيانه كانيش هېوه كو موسلمانېه كان مافي پېه واي خويان دېږي.

جليلي باسي دوو ته قېلې سېرنه گرتوي شېخ عبېدالله ي كړېډه وه كو ژماره ۸ ي سالي ۱۸۸۱ ي رږږنامې (پولتيشن كۆرسېښت) دا باس كړاوه، ساتېك شېخ عبېدالله هېولي دابو له گېل (نه خيمانديت - نوگانيس وارتايېت) له باشقه لا كه سېرږكي نه رمنېه كان بوو له گېل مارشمعونيشدا يه كتر بېيښ بڼ داناني ريتازېك بڼ خېهاتي هېرېولايان دږي عوسماني بېلام هېچيان بېدهم بانگېوازه كه يوه نه چوون له گېل نه وه شدا باوېږي به نه رمنېه كان كړېډه وه كه له تورك و نيران وه كو له سېره تاي باسي شږشېه كه دا باسي نه وه دېكرې جليلي له لاپېره ۱۰۹ دا باسي هږي نه و پېنه كه و تني مارشمعون و شېخ عبېدالله ي كړېډه كه هږي سېره كي نينگليزه كان بوو كه بېهوي دېلوماسيه كانيانه وه رږگې نه وه يان له مارشمعون گرتېږو، بيانوه كه ي مارشمعونيش نه وه بو گوايا سېرږكي ثايني كورد تواناي نه وه ي نيه له دېوله ته نه وروپاييه كان باشتر بڼ سووډي كړيستيانه كان كاريكات و چېگې نه وان بگريټه وه دېرياره ي نه و بيانوه ي مارشمعون جليلي ثامازې بڼ نامه يه كي (كامساران) ي ياريده دېري كونسولي روس له وان كه له رږږي ۲۹ ۴ ۱۸۸۰ دا نارېډوي و تويه تي:

((مارشمعون لاي وايه نه گېر بېيټ به لايه نگرې كورده كان نيتېر به وه خوي له دېوله ته كړيستيانه كان دوور نه خاته وه، هېره كو له لاپېره ۶ هې ثا. ف. پ. باليوزخانه ي روس سالي ۱۸۸۰ دا تمار كړاوه.

كاساران باسى ئەۋەشى كىرۈە ساتىك لە مانكى مايسى ۱۸۸۰دا
بەمارشمعون كەۋتبو، مارشمعون بۆى باسكرىبوو شىخ عىبدالله زۆرى ھەۋلداپو
ھاۋكارى بكن لەگەل يەكتردا بەلام ئەۋ داخۋازىيەى بەباشى نەزانىبوو چونكە
لاى ۋابو دەۋلەتە ئەۋروپىەكان كېشەى كرىستىيانەكان لەگەل دەۋلەتى
عوسمانىدا چارەسەر دەكە ن.

ھەروەكو لاپەپەى يەكەمى (كۆرسىپۇننت) ى ژمارە ۵ ى سالى
۱۸۸۰باسىكرىۋە نىنگلىزەكان داۋايان لە حكومەتى ئىيران و تورك كرىبوو
سنورەكانيان كونىپىكەن رىگە بەھاتوچۆى كورد نەدرى لەوسنوراندە چالاكى
بكن بۆ ئەۋەى پاپەپىنەكە ى كورد لە ناۋىچىت.

جلىلى لە لاپەپە ۱۱۰دا باسى گەشتى (كلايتون) ى كرىۋە (بىگومان نىنگلىز
بوە) بۆ ماۋەى نومانگ بەناۋچەكەدا گەپاۋە بۆ كۆكرىنەۋەى زانىارى دەريارەى
پادەى خۇئامادەكرىنى شىخ عىبدالله ۋ لە (كۆچانيس) چەند جارىك چاۋى بە
مارشمعون دەكەۋى ۋ لەۋىۋە چۈەتە لاى شىخ عىبدالله لە شمىزان ۋ
پىشۋازىيەكى گەرمى لىكراۋە سىد محمدى صدقى ترجمان ۋ عبدالقاسرى كوپى
شىخ عىبدالله چىون بەپىرەۋە ۋ لە نوۋ دانىشتندا كلايتون باسى ھەلۋىستى
حكومەتى برىتانىاي كرىۋە ۋ لە شىخى گەياننۋە برىتانىا ھەمىشە دژى ھەموو
جۈزە بەرەللەى ۋ بىن ياساپىكە دەۋەستى كە بىتتە مايەى ھەپەشەۋ ترس بۆ
نىمىراتقۇرتى عوسمانى ۋ بەئاشكرا بۆ ئەۋە ھاتوۋ بۆ ناۋچەى ھەكارى تا
پاستەۋخۇ شارەزايى بارۋىۋى ناۋچەكە بىن.

جلىلى ئامازەى بۆ (مورچ) ى ژمارە ۲۰ لاپەپە (۲۳-۲۴) سالى ۱۹۶۰ كرىۋە
كە لەۋەدا باسى ۋەرامەكە ى شىخ عىبدالله تۆماركرىۋە كە بەكلايتونى ووتبوو
لە پوۋى ئاسايشەۋە ۋلەكەى ھىچ كەموكۋىپىەكى تىيادا نىۋە ئەۋ درۆۋ
دەلەسانەى بەدرۋىستتۋە دەريارەى ناۋچەى دەسلەتتى ئەۋىلاۋكرابوۋە.

جلىلى لە لاپەپە ۱۱۲ دا ووتۋىتى ئەۋگەشتى كلايتون لەۋرۇژاندەدا بوە
شىخ خەرىكى پىكەپىنانى كۆنگرەى سەرۆك كوردەكان بوە ۋ بىتجگە لە شىخ
عىبدالله كلايتون گەلىك سەرۆك كوردى لە ناۋچەكانى شمىزاندا بىنىۋە ۋ
گفتۋگى لە گەلا كرىبوون.

۲- دېلوماسيه تي شيخ عبيدالله و پيوښدي كړدنې به د ډوله تانه وه

شيخ عبيدالله و هكو له زور ه لويستيا پوون بوته وه زور دوور بينانه بؤ
 كيشه ي كورد و مافي ميله تي كورد چوه و ه لويكي زوري دوه له گال
 د ډوله تانا، به تاييه تي روسيا و برتانيا پيوښدي خوي به ميز بكا به نومېدي
 نه وه ي نه د ډوله تانه له ميله تي كورد بگن و به چاويكي نوژمنانه وه سه يري
 نه كه ن و باوه پ بهو پاپورت و كتيپانه نه كه ن كه گه پيد و ميسنيزه كان به هوي
 كارتېكړدنې كار به ده ستاني حكومه ته داگر كه راني كورد ستانه وه پي يان
 كه يشتبو و پروانكه ن و به ه لويستي خويان چنه وه، به لام ته ق لاي نه و نو
 د ډوله ته ده سه لاتداره ي نه و روزه نه بي سووډو و دوو پويي نه و نو د ډوله ته له
 سياسته تيانا به رامبه ر به كورد پيشه يه كي هه ميشه بيان بو و ه رډولايان سووډ
 بون له سه نه وه ي نابي بزونه وه ي كورد ببيته هوي په يدا بوني هيچ جوړه
 كيشه يه ك له ناوښران و ولا تي عوسمانيدا بؤ نه وه ي نه و هكو لايه كيان كورد بكن
 به لايه نگرې خويان و دږي به رژه و ه ندي لاهي تر به كاري بيتن. به داخه و كورد
 خوشي، به تاييه تي سه ركړده كاني نه وه يان له بارانه بو نه خشه يه كي ريك و پيك
 بكيشن بؤ شوپشه كانيان و هركه چاويان به و ه كه وتوه ژماره يه ك چه كد اريان له
 دهر كوږته وه نيتر حسابيكي زور كورت بينانه يان كړډو و كورد هه ميشه
 نيجگار كول بو له ده سنيشان كړدنې نوست و نوژمني خويادو به هه په مهي چوه
 بؤ پروو دوه كان و ساويلكانه به قسه ي لووس ه لځه له تاوه له خسته براوه
 دهر ياره ي هه لسه نگاندنې سياسته تي برتانيا و سويا به رامبه ر به كورد، شيخ
 عبيدالله لاي و ابو و شويني ستراتيحي خاكي كوردستان شتيك نه بو و روسه كاني
 دراوستي كورد هه راموش بكن، بزيه واي بير كړډو و ه نه گه ر شه ر له نيواني
 كورډو عوسمانيدا روويدا نه و روسه كان له پيناوي سودي خويانا لايه يني كورد
 ده گرن به پېچ وانه ي سياسته تي نينگليزه كان كه له زه ماني بدرخانه وه پوون
 بو و ه دږي كورد دوه وستن و له هه ليزارډني دوستدا له نيوان روس و نينگليزدا
 شيخ و توويه تي پياو بؤ نوستايه تي خوي شير ه ليزر تيت نه ك پيوي (شيخ
 له وده روسي به شير داناه و نينگليز به پيوي، به لام له راستيدا هه رډولايان
 به رامبه ر كورد هه ر پيوي بوون). شيخ عبيدالله به پيي نه و بؤ چوونه خوي،

هروه‌کو نوکتور جلیلی جلیل باسیکریوه، نووجار به‌په‌له (یوسف ئاغا) ی باوهر پیکراوی خۆی ئارده‌ولای قونسولی روس له (وان) و باره‌هاش پیوه‌ندی به (نویترمیلر) ی قونسولی روس کردبوو له (ئه‌رزوم) و ئاگاداری کردبوون له خه‌باته‌که‌یدا دژی تورک پشت ئه‌ستووهر به‌وان به‌لام ئه‌وته‌قه‌لایه‌ی هیچ سوویتیکی نه‌بووه.

له‌وه‌وه (پروفسور خالفین) له کتێبه‌که‌یدا سه‌رچاوه ۱۰۲ دا باسی دبلۆماسی و سیخوپه‌کانی روسیای کردوه‌له ئێران و له باکووری کوردستان که چۆن ئاگاداری هه‌لس‌وکه‌ وتی شیخ بون وشاره‌زای باری ئابوری و سیاسی وکۆمه‌لایه‌تی ناوچه‌که‌ بون وسیاسه‌تیان به‌رامبه‌ر به‌کورد بریتی‌بوه له ستراتیجیه‌ت و به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی خۆیان و خالفین له‌کتێبه‌یدا پوخته‌ی هه‌ندی له‌و راپۆرتانه‌ی خستۆته به‌ر چاوه‌که‌ بریتین له:

۱- پێسته هه‌موو داخوازه‌کانی کورد پشت گوێ‌بخێ.

۲- پشی حکومه‌ته‌کانی مرکزی بگه‌ڕیت بۆ دا‌بین کردنی ئاسایشیان (مه‌به‌ستی ئێران و عوسمانی‌بوه).

۳- پشگیری گه‌ڕسته‌بانه‌کان بگه‌ڕیت چونکه له‌کوردیه‌کان پشکه‌ و قوتووێ و زیه‌کترن و زۆر زوو فێری شت ده‌بن و له‌گوردیش ده‌وله‌ مه‌ندترن.

نوسه‌ری کورد و عه‌جم سه‌رچاوه ۷۰ له‌ باسی هه‌لوێسته‌ی روسه‌کانا وتویه‌تی: له‌ ده‌ی سه‌پاندنی په‌یمانی (گولستان) له‌ سالی ۱۸۱۲ دا په‌یمانی (تورکمانچا) له‌ سالی ۱۸۲۸ دا به‌ده‌ی ئه‌وانه‌یش په‌یمانی (سان ستیفانو) له‌ سالی ۱۸۷۷ دا په‌یمانی برلین له‌ سالی ۱۸۷۸ دا رووسه‌کان سوودیان له‌ کورده‌کان ده‌سگه‌ڕ بوو، هه‌رله‌ کۆنه‌وه هه‌ندی ته‌پی پیا‌ده‌و سواره‌یان له‌ کورده‌کان پێک هه‌تتا بوو، ئه‌و هه‌زه‌ی روسه‌کان له‌ سالی ۱۸۲۹ دا له‌ موسلمانه‌کان دروستیان کردبوو یه‌کێک له‌و هه‌زانه له‌ کورد پێک هه‌اتبوو، له‌ شه‌ری قه‌رم دا له‌ سالانی ۱۸۵۴-۱۸۵۶ له‌ نیوان روس و تورکدا، روسه‌کان نووتیپیان له‌ کورده‌کان پێک هه‌تتا‌بوو یه‌کێکیان له‌ کورده‌کانی ئێران و ئه‌وی تریان له‌ کورده‌کانی (یریقان) بون و له‌ شه‌پی سالی ۱۸۷۷ دا روسه‌کان له‌ (۲۰۰) کورد ته‌یپکیان دروستکری‌بوو.

(میتۆرسکی له لاپه په کانی ۸۲-۸۲ ی کتیبه کهیدا سه رچاوه ۹۲ به نورودریژ باسی نه و تپه کوردانه ی کړیوه و تویه تی هه موویان کریگرته بون چونکه روسه کان به دوا ی کریگرته دا ده که پان نه ک نوست). بیتگومان هه روه کوله پووداوه کانا پوون بۆته وه سیاسه تی ئینگلیز به رامبه ر به کورد نۆرتو ئاشکرا بوه وه ک له هی روس، چونکه به هیج جۆړیک و له هیج کاتیگدا لایه نی کوردی نه گرتوه و رهنکه هی واهه بئ بپرسیت: ئایا شیخ عبیدالله نه گه ر هه ولی بدایه نۆ بلتی نه یتوانیا په ئینگلیزه کان بکا به نوژمنی خۆی و کورد؟؟ . له وه رامدا، نه گه ر به وردی له سیاسه تی ئینگلیزه کان بکۆلینه وه ده رنه که وئ ئینگلیز له سیاسه تیانا نۆر ووشکن و له میژه به رامبه ر به کورد سیاسه ته که یان قالیکی تایبه تی وه رگرتوه و به لام لام وایه دوو مه رچی سه ره کی هه په کاریکاته سه ر سیاسه تی ئینگلیز:

یه که م: بریتیه له وه ی ئینگلیزه کان به پیتی سیاسه تی دوه لی په قالب گرتوه کان ده جوولینه وه و هه ر کاتیگ گوپانکاریه ک به سه ر ئه ودا هات ئه وسا دوورنیه ئه وانیش له سنووری چوارچیویه ی به رژه وه ندیی خۆیانا سیاسه تیان به رامبه ر به کورد بگۆپن ئه وسا ئه وانیش نایانه وئ واز له ده سپیشکه ریکردنی خۆیان بپنن و به پیتی نه وه سیاسه تیان نه به ن به پتوه .

دوهم: بریتیه له هه لویست و پۆلی کورد خۆی و له راده ی پیشکه و تنی و پینگه یشتنی جلیلی پاک ی یاخی بوو له هه موو نه ریت و ره وشتی کۆنی عه شایری و ناوچه گه ری که به داخه وه وه کو تانیسته ش نه وکاژه کۆنه ی له به ری خۆی دانه مالیوه و هه روه کو چۆن کوردی کۆچه ری له سه ر کوپخایه تی و ئاغایه تی و شوینی له وه پگای مه پومالات و ئاژه له کانیا ن له گه ل یه کتردا ناپیک بون، له زه مان ی بدرخان و شیخ عبیدالله وه هه تا ئیمه رۆش هه ره مان به زم نوویاره بوه ته وه و هیج کوردیک به سه ر کردایه تی و لی ها تووی کوردیکی تر قایل نه بوه و نابئ و ئاماده یه له پیتاوی نه و که له په قی و بۆ چوونه ی خۆیا نه که هه سه رو مالی خۆی به لکو سه رو مالی هه موو کورد و نیشتمانیش پئ شیل بکا و بیخاته مه ترسیه وه !!

له راستیدا وه نه بئ شیخ عبدالله ته قه لای نه وه شی نه دابن له ئینگلیزه کان نزیک بپته وه نه گهر چن سوور زانیبوی ته قه لاکه ی بئ سوود ده بئ.

له وپوهه جلیلی جلیل له لاپه په ۱۷۴ ی کتیبه کهیدا سه رچاوه ۱۸ باسی نامه یکی شیخ عبدالله ی کړیوه که نارېبوی بۆ (بوکتور کوهران) ، بوکتور جمال نه بهز له کتیبه کهیدا سه رچاوه ۲۱ به:

(Dr. Joseph Kochran) ناوی بریوه (ئینگلتن له سه رچاوه ۱۷ ادا به هه مان

جوړ ناوی بریوه).

جلیلی وتووی ته شیخ عبدالله نه و نامه یی له ه ی تشرینی یه که مدا نارېوه که له و نامه یه دا وتووی ته:

((مه لا سمالیم نارد بۆ نه وه ی به نه هینی وه ک پیم وتوه نۆخی ئیره تان بۆ پوون بکاته وه، تکانه که م نۆخی کوردستان و سه فهری کوپه که م بۆ (سند) به راستی به حکومه تی بریتانیا بگه یه نن و پوونی بکه نه وه. گه لی کوورد که له (۵۰۰) هزار بنه ماله پیک هاتوه میله تیکی تاییه ته، ئاینه که یان له ئاینی نه وان جیاوازه (مه بهستی نه وه بوه کوورد سونی و ئیران شیعه ن)، خاوه تی نه ریت و په وشت و خوری تاییه تی خویان، له ناو میله تانا به نه وه یه کی توورپه و که له په و دپوین ره وشت ناو نه برین. به و جوړه له کوردستان نه دپوین، نه گهر یه کی که له ناویاندا کرده وه یه کی نا په واو ناشرینی لی بوه شپته وه ناوی هه زاره ها پیاوچاکانی له گه لدا له که دار نه کریت، نه م هه موو سیفته ته خراپانه له لایه ن کاریه ده ستانی عوسمانی و ئیرانه وه به خوپایی بۆ کوورد دروستکرلون و به ژور پتوه ی نه لکینن. کوردستان له نیوان نه و دهوله ته دا بهش کرلوه، نه و دهوله ته نه وه نده یان له بارانیه چاک و خراپ لیک جیا بکه نه وه، نه گهر یه ک که س خراپه یه ک بکا نه وه هه زاران که سانی بئ تاوان به هوی نه وه و توشی نازارو دهرده سه ری نه بن، به م جوړه پیاو خراپه کان ده میننه وه و چاکه کانیش تیا نه چن. بیگومان ناوی علی ناغای شکاکتان بیستوه، نه وه ی ناوی به کرده وه ی خراپ و ناره وا دهرکریوه و نه وه ی وه چۆن نه زیه تی خاوه ن ته ریه کانی بیگانه نه دا به و جوړه ش ده سدریژی نه کرده سه ر موسلمانان کانیش و هه ر دهوله ته کهش ناگیان له کرده وه خراپه کانی بوو، جانه گهر ده سه لاتی ئیران قایمتر ببیت و

زەبرو زەنگیش پەیدابکا ئەوا خەك و خوا كە هەرگیز وەك جاران نوورلە
 شارستانیەت و بەدواكە وتووێی درپەندی ئەمێننەو، تاوانەكە ی خێلی هەکاریش
 لە ناو دەولە تی عوسمانیدا دیارو ئاشکرایە، حکومەتی عوسمانیش وەك
 حکومەتی ئێران، یان خۆی لە پێشخستنی ئەم میلە تە گێل ئەكا یابەچاویکی
 نزمەو هەسیری ئەكات، هەمیشە بەسووکێوە هەسیری کوردستان ئەکرێ، یەکی
 نی، سەرۆک و بەرێوەبەرەکانی کوردستان گەشتونەتە بێاریک و هەموویان
 لەو دایەك دەگرنەو ئێتر لە توانادا نەماوە لە ژێر سایە ی ئەو دەولەتەدا
 بژین و ئەبێ شتێك بکەن دەولەتە ئەوروپاییەکان ناچار بکا لە بارودۆخی کورد
 و رەبێنەو و لێی تێبگەن کە ئێمەش میلەتێکی دابەشکراوین، ئەمانەوئ
 بەپێوەبردنی کاروباری ناوخرۆی ولاتەكە مان بەدەس خۆمانەوئ، خۆمان سزای
 ئەوانە بدەین لە پێی پاست لاتەدەن، ئەو مافانەمان هەبێ میلەتانی تر هەیانە،
 خۆئەگەر هات و کردەو هەیکێ ناپەرەو پوویدا ئەوا بەلێن بێ زیانی بۆ هیچ
 میلەتێکی تر نەبێ، نیاز لە چوونی کۆرەكەم بۆ (سنە) لێکۆلینەو ی دۆخی
 کوردستانە و ئەبێ لاقە ی نەکرێ و ئەگەر دەسدرێژی کرایە سەری ئەوا هەموو
 کوردستان راست دەبیتهو چونکە میلەت لە توانایا نەماوە لەوە زیاتر زۆرداری
 خراپە ی بێووجانی ئەو دەولەتە هەلگیرێ).

دەریارە ی (شاری سنە) کە لە نامەكە ی شیخدا باس کراوە نووسەری کتێبی
 کوردو عەجەم لای وایە مەبەستی شیخ شاری سابلەخ بوەنەك شاری سنە، بەلام
 نووریش نیە مەبەستی شاری سنە بووێ چونکە شیخ وتووێتی بۆ لێکۆلینەو ی
 دۆخی کوردستان چوێ بۆ سنە (کە بە ئوساندار ی سنە دەوترێ کوردستان و بەر
 لە شیخ عەبدالله مەری ئەردەلان لە سنە پێوندی بەکۆنگرەكە ی زەمانی
 بدرخانەو هەبوێ کە پەیمانی پیرۆزیان مۆر کردبوو).

دەریارە ی ئەو نوکتۆر (کوهران) ی جلیلی باسی کردوێ و راستیەكە ی
 کۆچران بوێ، ئیگاتن لە کتێبەكەیدا ژۆرەقەدو بالا یا هەلداوێ و هیرشی توندوتیژی
 برێوێتە سەر شیخ عەبدالله و بەپیاو کوژو پاو پووتکە ر ناوی برێوێ و تووێتی
 شیخ چاکە ی نوکتۆر کۆچرانی بێرچوبوێوە کە وەختی خۆی چارەسەری کردبوو
 لە نەخۆشیەكە ی (ذات الرئە).

دوکتور جمال نەبەز لە لاپەرە ٩٠ی کتێبه‌که‌یدا سەرچاوه ٢٦دا بەرپرچی
 ئەو بۆ چوونه‌ی (نیگلتن) ی داوه‌ته‌وه‌و ئەو درۆو دەله‌ سانه‌ی ئەوی بەشتیکی
 بێ شەرمانه‌ داناه‌وه‌و بۆ یه‌ درۆخستنه‌وه‌ی نیگلتن، دوکتور جمال نەبەز ئاماژه‌ی
 بۆ کتێبه‌که‌ی (مینورسکی) کرد‌وه‌ که‌ له‌وه‌دا هه‌لوێستی شیخ عبیدالله‌ی داناوه‌
 به‌نا‌یابترین هه‌لوێستی میژوویی.

بۆ پوونکردنه‌وه‌ی هه‌لوێستی دوکتور کۆچران، له‌ لاپەرە ١٢٥ی کتێبه‌که‌ی
 سمکودا چاپی ستۆک‌هۆلم سالی ١٩٩٦ به‌دورو درۆز باسیم کرد‌وه‌ که‌ هه‌رچ‌ه‌ند
 کۆچران دوکتوری نه‌خۆشی بوه‌ و یارمه‌تی خه‌لکی دابوو له‌ پووی
 ته‌ندروستیه‌وه‌، به‌لام له‌ راستیدا نوێنه‌ری ئینگلیز و ئەمریکایه‌کان بوه‌و
 به‌خۆرای شیخ عبیدالله‌ ئەو نامه‌یه‌ی ئاپاسته‌ی ئەو نه‌کرد‌وه‌ و له‌ رووی
 سیاسیه‌وه‌ خزمه‌تی میللە تی کرد‌ی نه‌کرد‌وه‌ به‌لکو به‌پێچه‌وانه‌وه‌ ساتیک شیخ
 عبیدالله‌ شۆرشه‌که‌ی له‌ ئێراندا ده‌ست پێک‌رد‌بوو ئابلقه‌ی هێزی ئێرانیه‌کانی
 دابوو، ئەو هێزه‌ی ئێران حاڵی شەریه‌وه‌ چاره‌پوانی ئەوه‌بوه‌ یارمه‌تی بگات‌و
 له‌وه‌لوێسته‌دا کۆچران خۆی واپیشان دابوو ده‌یویست کارێکی وایگا هێزه‌که‌ی
 ئێران به‌چ‌ه‌ند مه‌رجێک ئاماده‌یه‌ خۆی بدابه‌ده‌سته‌وه‌ که‌ ساتیک شیخ له‌
 سه‌رشاخی (سه‌نیر) بوه‌و ئەو ته‌قه‌لادانه‌ی کۆچران که‌ که‌وتیوه‌ ئێوانیان‌وه‌ ته‌نها
 بۆ ئەوه‌بوه‌ هێرشی شیخ عبیدالله‌ بۆ سه‌ر ئێرانیه‌کان دواخا هه‌تا هێزی
 یارمه‌تیده‌ری ده‌گات‌و له‌ راستیشدا ته‌قه‌لاکه‌ی کۆچران سه‌ری گرت و هێزی
 ئێران یارمه‌تی پێکه‌یشتوو شیخ عبیدالله‌ ده‌رفه‌تێکی باشی له‌ کیس خۆی دا.

چوارم: ده‌سپیک‌رێکی شۆرشه‌که‌ی شیخ عبیدالله‌ و نه‌ نجامه‌که‌ی

وه‌کو له‌ باسی ک‌ربونه‌وه‌ی سه‌رۆک عه‌شیره‌ته‌کانا به‌سه‌رۆکایه‌تی شیخ
 عبیدالله‌ که‌ دوکتور عزیز شمزینی ووت‌بووی ک‌ربونه‌وه‌که‌ له‌ مانگی ته‌موزی
 ١٨٨٠دا بوه‌ و جلیلی ووت‌بوی له‌ مانگی ئیلولی ١٨٨٠دا بوه‌، له‌وه‌ک‌ربونه‌وه‌یه‌دا
 بریاریدا له‌پێشدا شۆرشه‌که‌یان له‌ پۆژه‌لاتی کوردستانا (کوردستانی ئێران)
 ده‌س پێ بکه‌ن و له‌ کتێبه‌که‌ی سمکودا باسی نه‌وشۆرشه‌م له‌ لاپه‌ره‌کانی

۱۱۱-۱۴۶ کربوه بۆیه لئزه دا پتیویست ناکا ئەوهی کوردستانی ئێران نوویاره‌ی بکه‌مه‌وه که ئەه‌جامی ئەو شۆپشه به‌وه گه‌یشته‌بوو شیخ عبیدالله شکاو هه‌روه‌کو شۆپشه‌که‌ی بدرخان ئەویش ناچارکرا بگه‌پتسه‌وه بۆ باکووری کوردستان و گه‌پانه‌وه‌ی پاشماوه‌ی هه‌یزه‌که‌ی شیخ عبیدالله بۆ ناو ولاتی عوسمانی بوو به‌هۆی کێشه‌یه‌کی نورو درێژ له‌ نێوان ده‌وله‌ی عوسمانی و قاجاریده‌لو حکومه‌تی ئێران داوایان له‌ حکومه‌تی عوسمانی کردبوو شیخ عبیدالله یان بداته‌ ده‌س بۆ ئەوه‌ی سزای بده‌ن و له‌وه‌دا روسیا و بریتانیا لایه‌نگری ئێران بون و به‌جووته به‌توندی داوایان له‌ کاربه‌ده‌ستانی عوسمانی کردبوو سزای شیخ عبیدالله بدات.

ده‌ریاره‌ی شۆپشه‌که‌ی شیخ عبیدالله له‌ باکووری کوردستانا دوا‌ی گه‌پانه‌وه‌ی به‌شکاو‌ی له‌ شۆپشه‌که‌ی ئێرانا گه‌لێک سه‌رچاوه‌ باسیانکړوه که به‌لای منه‌وه دوکتۆر جلیلی جلیل له‌ کتێبه‌که‌یدا سه‌رچاوه‌ ۱۸ له‌ هه‌مان نورو درێژترو تیروته‌سه‌لتر و به‌پیتی به‌لگه‌نامه‌کانی رۆژانه‌ لێسی نووه‌، بۆ یه‌ هه‌ولنه‌ده‌م کورته‌یه‌کی ئەو باسه‌ی دوکتۆر جلیلی باس بکه‌م.

جلیلی له‌ لاپه‌ره‌ ۱۴۰ی سه‌رچاوه‌ ۱۸دا وتویه‌تی:

((دوا‌ی ئەوه‌ی شیخ عبیدالله گه‌پایه‌وه بۆ باکووری کوردستان، حکومه‌تی ئێران داوا‌ی له‌ نه‌سته‌مبول کرد شیخ عبیدالله به‌گی‌راوی بنی‌ریت بۆ ئێران و له‌وه‌دا حکومه‌ته‌کانی بریتانیا و نه‌مسا پیشته‌گیری نه‌وداخوازیه‌ی ئێرانیان کرد (له‌ رۆژانه‌دا حکومه‌تی ئێران چه‌ند نه‌فسه‌ریکی نه‌مساوی به‌کری گرتبوو بۆ ناوسو‌پاکه‌ی خۆی). حکومه‌تی ئێران بۆ ئەو مه‌به‌سته (عقید مرزاخان) ی یاوه‌ری شاو (فون لیتنیور) ی نه‌مساوی نارد بۆ (وان) و داوا‌ی له‌ کاربه‌ده‌ستانی عوسمانی کرا شیخ عبیدالله یان بداته‌ ده‌ست، به‌لام داخوازیه‌که‌یان سه‌ری نه‌گرت و گه‌پانه‌وه‌ له‌ تارانه‌وه‌ یاداشتیکێ حکومه‌تی ئێران نێرا بۆ عوسمانی و له‌وه‌دا حکومه‌تی تورکیان به‌وه‌ تاوانبار کرد که ئەو هانی شیخ عبیدالله ی دابوو نه‌وشه‌په‌ له‌ ئێران بکا و حکومه‌تی عوسمانیش ئێرانیه‌کانی به‌وه‌ تاوانبار کرد حکومه‌تی ئێران پێگه‌یان دابوو به‌کوردیه‌کانی ئێران له‌ ناو ولاتی عوسمانیدا له‌ بغداد و موصل و وان تالانی بکه‌ن (هه‌روه‌کو له‌ لاپه‌ره‌ ۱۱۴ی کتێبه‌که‌ی سمکودا

باسکرو، نیراهیم صفائی و توویتی مرزا سعیدخان و وزیر دهرهوهی ئیران
(بو).

جلیلی له کتیبه کیدا ئه: هه رکه شیخ له ئیرانهوه گه یشتهوه ناوچه که ی
خۆی ده سبه جی نامه ی نارد بۆ سه رۆکه کانی کوردو داوای لێ کردن خۆیان
ئاماده بگه ن بۆ شۆرشیکێ تازه له پیناوی کوردا. هه رچه ند شیخ پشستی به وه
نه به ستیوو به روسه کان نه گه ر شۆرشیکێ تازه کرد به لام چارناچار له سالی
۱۸۸۱دا (خه لیفه محمد سعید) ی باوه پینکراوی خۆی نارد له لای (کامساراکان) و
داوای لێ کردبوو نه و کوردانه ی له کاتی خۆیدا به ناچاری له ئیرانهوه په نایان
بردبوو به ر خاکی روسیا پێگه یان پێ بدهن بگه پینه وه بۆ ناوچه ی هه کاری و
کامساکاران په په له نه و داخوازیه ی گه یان به (نیلدۆف) ی بالیۆزی روس له
ئه سته مبول و بۆی نووسیوو که خلیفه محمد سعید پای گه یاندبوو شیخ عبیدالله
ئاماده نیه بچیته ئه سته مبول چونکه که م و زۆر باوه پێ به کاریه ده ستانی نه و
نیه و تنها مه رجیک که به پیتی ئاماده ده بی بچیته ئه سته مبول نه وه یه دلنایبی
له وه ی روسیا پشتگیری ده کا (که سه رچاوه ی جلیلی بۆ نه مه بریتیه له "نا. ف.
پ. ر، ف. بالیۆزخانه ی روس سالی ۱۸۸۱ لاپه ره ۳۱) شیخ عبیدالله نامه یه کی
ناردبوو بۆ (شیخ خه لیفه ی نه لاشکیری) که له و نامه یه دا وتبوی:

((به ردی بناغه ی پا په پینه که ی بریتی بوو له هیوای هاوکاریکرنی کورد
له گه لیا، به لام له نه نجامی تاقیکردنه وه دا بۆ ی ده رکه وت نوژمنایه تی چه ند
سه رۆکیکی کورد به رامبه ر به نه رمه نیه ناشتیخوازه کان زیانیکی گه وه ی به
بزوتنه وه که ی گه یان، له به ر نه وه یه کیتی نێوان کوردو نه رمه ن له کۆپی خه باتی
نازاخوازیدا شتیکی پیویسته . من باوه پم به نه رمه ن زیاتر هیه وه که له ئیران و
تورک (له گه ل نه وه شدا نه رمه نیه کان نه چوویو به ده م بانگه وازه ی شیخه وه بۆ
هاوکاریکردن له گه ل یه کتریدا وه کو له باسی ته قه لادانی شیخ عبیدالله دا ده رکه
وت که چه ن ته قه لاکانی بۆ باشکرنی پیوه ندی له گه ل نه رمه نیه کانا بی
هووده بوه)، من وام لایه له گه ل نه رمه نیه کانا بین نه که له که ل تورک و ئیران
چونکه ئیران هه ز به چاره مان نا کاو تورکیش هه میشه ده یانه وێ بمانکه ن
به دارده ستی خۆیان.

شیخ داوا له شیخ خلیفهی نه لاشکیری دهکا به رۆکی نه رهنیه کان بهرداو
نهکا به زمانی لووسی تورکه کان بخله تی دژی نه رهنیه کان. له نامه کهیدا له
سهری نهرواوه ئه لی:

((برام، تکات لیده کهم واز له نه رهنیه کان بینه و به پقی و کینه و پهفتاریان
له که لا مه که و حقت به سهریانه و نه بی و لیان که پئی با به ئاره زوی خویان له
که ل تورکدا پیوهندیان هه بی و گوئی له که س مه گره باوه به که س مه که
چونکه بۆ م ده رکه و توه ئیمه که به ده ست تورکه وهین وه کو بوو که شوشه یه ک
واین و هیچی تر)).

خهلیفهی نه لاشیکری له وه رامه کهیدا تاعه ت و ملکه چیی خۆی پیشانی شیخ
داوه به لام به کرده وه ملی نه داوه و رازی نه بوه به ده نگیه وه بچیت (له سه رچاوه ی
جلیلی بۆ ئه مه بریتیه له لاپه ره ۲۲۹-۲۳۰ ی کتیه که ی نه فریاتوق).

جلیلی له لاپه ره ۱۴۷ دا له باسی شوپشه که ی شیخ عبیدالله دا و تویه تی که
دهستی کرد به شوپش نه ک ته نها هه ر کورد به لکو عه رب و که لیک له
ئاسوریه کانیش چوون به ده نگیه وه و له تشرینی دوهمی ۱۸۸۱ دا نزیک پینچ
هه زار چه کداری عه رب له ویلایه تی بغداد و موصله وه که یشتنه باره گای شیخ و
ئاماده یی خویان پیشاندا که شیخ خۆشی پینچ هه زار چه کدار له ژیر
فرمانده یدا بوو.

جلیلی ئاماژه ی بۆ (ئا. ف. پ. ر. بالیوزخانه ی روس، لاپه ره ۱۲ سالی
۱۸۸۱ کردوه که له وه دا باسی نه وه کراوه شیخ بۆ نه وه ی چه ک و ئازوقه بۆ
شوپشه که ی دابین بکا به نه هیئی پیوهندی کردوه به مه ندی له مووچه خۆره کانی
تورک و نوینه ری خۆی ناریدبو بۆ لای قائمقامی (شاتاخ) بۆ نه وه ی چه کی بۆ
بکرن و شیخ بایه خیکی نۆدی دابوو به مه شق پیکردنی چه کداره کانی خۆی و بۆ
ئو مه به سه (۳۶) نه فسه ری خانه نشینی هینایه لای خۆی و هه ریه که ی مانگی
نوو لیره ی بۆ بریبوونه وه.

شیخ بۆ نه وه ی ئاسوریه کان به لای خویا راکیشیت چه ند جارێک نامه ی
ناریدبو بۆ مارشمعون و له سه ره تای سالی ۱۸۸۱ دا شیخ (مطران نیسکو) ی

ئاسورى كە لە نزيك شەمەزىيان دەژيا ناردى بۆ لاي مارشەمەون كە لە (كوچانىس) بوو.

دەريارەى ئەو رۆژنامەى (مشاك) ى ئەرمەنى ژمارە ٤٦ سالى ١٨٨١ باسى ئەو ەى كەردە مارشەمەون لە گەل (١٥) كە س لە (مەليك)ەكانى (بەسەركەدەكانى ەيزى ئاسورى و تراو مەليك)، بەلەينياندا بەشەيخ ئەگەر ئەو جارىكى تر دژى ئىران راست بىتەو ەوان پشتگىرى لى دەكە ن.

(لە پەرەوايزى لاپەرە ٢٤٥ى كەتەپەكە ى جىلىلىدا و تراو دەنگو باسىك ەبو ەليكە كانى مارشەمەون گوىيان نەدابو ەواستى مارشەمەون بۆ لايەنگىرتى شەيخ دژى ئىران، بىچگە ەو ەواىيارە ئەگەر لايەنگىرىش لە لايەن ئاسورىەكانەو ەبو بىن جۆ شەيخ تەن ەا دژى ئىران بو ەك توركيا، چوئكە بارەها باسى ئەو كرلەو ئىنگلىزەكان دژى ەواكارىكرەنى ئاسورىەكان بوون لە گەل كوردا دژى توركيا).

جىلىلى لە لاپەرە ١٤٩دا باسى نامەيەكى (نەسرالدەين) شاي كەردە بە تلگراف نارەبووى بۆ روسەكان بۆ ئەو ەى بگە و نە بەينى ئەوان و توركە كانەو ە بۆ ناويزىكرەن و روسيا لە سەرئەو ەواوى لە توركيا كەردبوو رەنگە نەدا راپەرينىكى تەرى كورد سەر ەلەداتەو ە و حكومەتى برىتانىا دەم و دەس پشتگىرىي داخوازىەكە ى روسى كەرد.

حكومەتى تورك بەرامبەر بە وبارو دۆخە، بۆ ئەو ەى زەبوو زەنگى خۆى پيشانى كورد بەدا، بە ەپرەشەكرەنەو ەواوى لە شەيخ كەرد لە گەل نوێنەرى سولتانان كۆيىتەو ە بۆ گەفت و گۆكرەن و لە ەمان كاتدا ەيزىكيشى نارد بۆ ناوچەى ەكارى.

شەيخ بەرامبەر بە داخوازىەى حكومەت ەواوى پىكەينانى لىژنەيەكى كەرد بە ەرجى دەولەتە ئەوروپايەكانيشى تبادا بەشدار بى بۆ ئەو ەى بەشەيوەيەكى گشتى لە بارو دۆخى ناوچەكە بكۆليتەو ە تا ئەولەيزنەيە لەكارى خۆى دەيىتەو ە حكومەت واز لە ناردنى ەيز بىتەت بۆ ناوچەكە .

بەلام لە كۆتايدا شەيخ ناچار كرا بچىتە لاي سولتان و حكومەت بەو پەرى ريزەو ە پيشواى لى كەرو بە تالىقنىكى سوارەو دوو بطارىە تەپسى بۆ پاراستنى شەيخ نارد ەو ەكو لە كەتەپى (Wilson Persian) دا باس كرلەو ە حكومەت

کار به ده سته گوره کانیشی پاسپارد که گیشته نه سته مبول بچنه لای و پیشوازی لی بکه نو له نه سته مبول طویسی پیشوازی کردنیان بق ته قاند، به لام نقدی پی نه چوو شیخ بقی دهرکه وت میوان نه بوو به لکو ده سبه سر بوو.

که شیخ گیشته نه سته مبول له مانگی تشرینی دوهمی ۱۸۸۱ دا نامه یه کی نارد بوو بق وه زیری دهره وهی تورکیا بق نه وهی داوا له حکومتی ئیران بکا نهو زیانانه ی له سالی ۱۸۸۰ دا له کورده کوزلوه کان که وتبوو بدری به خیزانه کانیان. به رامبه ر بهو داخوازی ی شیخ، (فه خری به گ) ی بالیوزی عوسمانی له تاران رۆژی ۲۴ ۱۱ ۱۸۸۱ به ناوی حکومت وه داخوازی که ی شیخی گه یاند به وه زارتی دهره وهی ئیران وناره زایی شیخیشی گه یاند بوو به حکومتی ئیران به رامبه ر رو دلووه کانی سه رسنور.

حکومتی ئیران له وه رامه که یدا به ره ره چی داخوازی که ی شیخی دایه وه به حکومتی تورکیای راگه یاند بوو پیداگرتن له سر نهو داخوازی ی شیخ ده بیته مایه ی لاوازدردنی پیوه ندی هه رسوو حکومت که. شیخ له ژیره وه به نه هیتی پیوه ندی له گه ل شیخ عبدالقادی کوپا نه چراند بوو، خوی بق نه وه ناماده کرد بوو خوی له نه سته مبول دهریازیکا، بق نهو مه به سته جه ژنی ره مه زانی کرد بوو به بیانوو وه له خه لکی گه یاند بوو به دریزایی مانگی ره مه زان خه ریکی نویژکردن ده بی و که س له و ماوه یه دا سه ری لی نه دا.

هه روه کو له نه رشیفی ژماره (۱۹-۱۹۸۱) ی سالی ۱۸۸۲-۱۸۸۳ تۆمار کراوه، شیخ به به رگی بازگانیه وه تبدیلی قیافه ت نه کاو به په ساپورتیکی دروستکراو سواری پاپورتیکی شرکه ی (پاک) ی فرنسی ده بیو خوی ده گه یه نه ته (پۆتی) و له ویوه ده چپته کوردستان وه ره که هه والی گیشتنی بلوده بیته وه کوردستان جوله ی تپده که ویو گه لیک عه شیره ت چه کداره کانی خویان کۆکرده وه بق نه وهی به ویه پی ریزه وه پیشوازی له شیخ بکه نو شیخ عبدالقادی کوپی به هیژیکی چه ند هه زار که سیه وه چوو به پی ر باوکیه وه هه روه کو رۆژنامه ی (مشاک) ی نه رمه نی باسیکربوه، له ژماره ی ۱۶۲ یدا.

له ژماره ۱۸۹ ی سالی ۱۸۸۲ ی هه مان رۆژنامه دا باسی نه وهی کردیه له پیکایدا شیخ له سه ر داخوازی (نه رخیماندریت نورگانیس کاجوتی) لانه داته که

نیسهی (قدیس فارغولومیا) ی نهرمنی له ههریمی (وان) و لهو که نیسهیه دا
سویاسی پتھوانزگردنه که ی کردبو ووتبوی:

((لای) نیهه له گزنهوه نهرمنیهکان وهکو مرقفیکی چاکه خولز و پالو
به ناموس ناسرلوزو ناشکرافه باوو پاپیرانمان له گزنهوه برلیانو دقستانه
پتگهوه زیاونو نیهش ده مانهوی ئەم راستیه له یاندنه که بزو نهرمنیهکان لهوه
دنیا ده که م له لایه ن میلله ته که مهوه زیانیان پی ناگا)).

له ژماره ۲۲۹ ی نهرمنی نامهیه دا باسی شهوی کردبو شیخ روی ده می
کریخته نو کوردانهی لهویدا له گه لیا بون و پتھوتبون: ههرکه سیکیان لهوقسهیه ی
نهولایدو کردهوهیه کی ناهه مولر بهرامبهر نهرمنیهکان بکا مانای شهویه نهو
کردهوه خرلپه بهرامبهر شیخ خوی ده کری. جلیلی له لاپه ره ۱۵۲ ی کتیه که ییدا
سه رچاوه ۱۸ و توویه تی عوسمانیهکان ههنگاو بههنگاو شوین شیخ ده که وتن و
به ترسهوه دهیان روانیه دقستانیه تی کردبو نهرمنی و ناسوری و بق تیکدانیان
دهستیانکرد به نانهوهی ناژلوهو، وورژاندنی خه لکو له سالی ۱۸۸۲ دا ساتیک
بازلپی بدلیس سووتا گه لیک لوکانی نهرمنی تیا بوو ده م و ده سست
کاربه دهستانی تورک کوردیان بهوه تاوانبار کردبو بلایان کردهوه شهو سووتاندنه
به هاندانی شیخ بوه.

لوی شهو شیخ له که نیسهی (فارغولومیا) وه، له ریگهی (باشقولا) وه
بهرو باره گا که ی خوی که وته پی و ههرچهند سهررداری حکومت له باشقولا
ههولیدا پتگه له پزیشتی شیخ بگری، هیزیکی ناردده سهر ریگهی به لام له وهیزه
دراو شکاو پاشه کشی کردبو شیخ له ریگایا تا نه هات هیزه که ی نقد په ره ی
ده سهندو به هیزتر ده بوو.

ساتیک شیخ گه یشته ناوچهی ههکاری کاربه دهستانی شیران هاواریان لی
ههستاو شای شیران سنووری خوی له گه ل تورکیا قایمکرد دیواره نیوه
بوخواوهکانی شووری (وریه) بیان له ماوهیهکی که مدا چاک کردهوهو
تورکه کانیش هیزیکی گه وریان بهرو (وان؟) نارو له نه رزوم و
نه رزجانیشوه چوار بتالین و چوارده توپیان نارد بق (وان) ولهوشهوه
(۱۵) بتالین به سهرکردلیه تی (موسی پاشای کوندوخوین) بهرو ههکاری

کوته پي و هيزه کاني تورک له ريگايانا به ويه پي دلره قيه وه له گه ل کوره لاکاني
سهر ريگايانا ره فتاريان ده کرد.

جليلي له لاپته ۱۰۴ ي کتيبه کيدا باسي په يامشيري (ميربي) له ژماره
۲۳۹ ي سالي ۱۸۸۲ ا کړوه گه هلويستي ته وپوژانه ي له ناوچه که دا به م جوړه
باسيکړنوه:

((دانيشتوانی ته م به شهي عوسمانی پيوه نديان له گه ل سهر يازه کاني تورکدا
دوستانه بوو، چونکه ده بوايه نه و سهر يازانه ي حکومت له لايه نه و
دانيشتوانه وه تيرسک بکرانايه و که لويه ليان بدرتي و بويون به باريکي قورس
به سهر يانه وه. شيخ هيزيکي ته وئوي به ده سته وه نه بوو تاپو به پروي هيزه کاني
عوسمانی بوه ستي، بؤ به ناچار بوو په نابريته بهر سياست ي چاوشارکيکردن و
دهيزاني زستان به پيوه يه و مايه ي شه پکردن ناميتي، به ته ماي نه وه بوو شايي
کوچه که ي بکاته په رده يه کو نيازو مه به ستي خوي له په ناي نه وه دا بشاريته وه.
به کورتي ده بويست سوود له کات وه ريگر ي بؤ نه وه ي له و ماو يه دا سهر يکه
کورده کان ناماده بکا بؤ پاپه پرينيکي نوي و نيازيشي و ابو ده ست به سهر
قه لاکاني ناوچه کاني دراوسيدا بينيت و چاگيان بکات و قه لاي تازه ي تريس
دروست بکات و که حکومت به مه ي زاني کولونيل (يوسف به گ) ي نارده لاي
شيخ به ره سمی داواي ليکرد واز له شه پکردن بينيت به لام يوسف به گ له و
هه ولدانه يدا سهر نه که وټ.

له ناوه راستي مانگي نابدا (کمال به گ) سئ هم سکرنتيري سولتان چوه (وان)
بؤ نه وه ي دلاو له شيخ بکا له به کيک له شاره پيوژه کاني عه رب نيشته جي
بييت و به رامبر به وه دهوله تي عوسمانی هه موو خرجه يکي ده خاته نه ستي
حکومت و سولتان هه موو مانگيک (۱۵۰) ليره بؤ خوي ده بريته وه، به لام شيخ
گوئي نه دايه و خوي له قه لاي (تورمار) قايمکرد بؤ به ريگر يکردن هه روکو له
لاپته ۷۲ ي (ن.ا. ف. پ. نهرشيفي سهره کي روسيا) (۱۹۸۱-۹) سالي ۱۸۸۲-
۱۸۸۲ پاسيکړنوه، عوسمانيه کان به په له هيزي خويان گه يانده قه لاکه ي شيخ و
نابلو قه يان دا.

له ئەدجای ئەو ئابلقەدانەى بۆ ئەوەى خوین نەپۆئى شیخ بپاریدا بچیتە موصل و لەوێ بژی. کاریە دەستانی عوسمانى رازى بون بەلام شیخ هەندى بپویانوی ئۆزیەو بۆ ئەوەى خۆى درەنگ بخت لە چوونى بۆ موصل و بەرامبەر بەو (موسى پاشا) بپاریدا بچیت بەگژ شیخ دلو بۆ ماوەى ۱۸ رۆژ قەلاکەى تۆب بارانکردو شیخ بەدیل گیراو لە گەڵ چوار بتالیۆنى عوسمانیدا نێررا بۆ موصل. تورکە کان لەو ترسابون شیخ عبدالقادرى کوپى، باوکى رزگار بکا لە بەرئەو لە کۆتایى مانگى تشرینی یەكە مەدا دوو بتالیۆنى پیادە لە (گاوان) هەو بەسەرکردایەتى (مصطفى پاشا) خرایەپۆ بۆ ئەوەى رێگەى نێوان (ئورمار) و (نهرى) بگرێ و دوو بتالیۆنیش نێررا بۆ (نەهرى).

شیخ محمد صدیقی کورەگەورەى شیخ بارمە بوو لە ئەستەمبول لای حکومەت لە بەرئەوێ عبدالقادر بویو بەجیگرى باوکى. دەریارەى شیخ عبدالقادر، لە لاپەرە ۷۲ى باسێکى (ئەلوف) دا وتویەتى: عبدالقادر هەرەو کو باوکى مایەى ریزلێگرتنەو سەرکردایەتى هێزەکانى کورد ئەکاون نیازى وایە دان بە دەسلەتێ حکومەتى عوسمانیدا نەئیت. جلیلى لە لاپەرە ۱۵۶ى کتێبەکەیدا ئەلێ: ئەم ئەلویستەى حکومەتى عوسمانى بەدلى حکومەتى ئێران نەبوو چونکە هێزو دەسلەتێ شیخ لە موصل هێچى لى کە م نەبوو هەو عەشایرەکانى کورد عەرەبى ویلايەتى موصل هەمیشە نامادەبون هەر ئەوەندەى شیخ ئەموسى بەریزکاتەو ئیتەر هەموو دەس بەدەنە چەک.

محسن خانى بالتیۆزى ئێران لە ئەستەمبول سەرەوتى لى براىبوو، هەمیشە ئەوەى نوویات دەکردەو و دەبیوت: ئەگەر شیخ هەلێکى بۆ هەلگە وێ ئەتوانێ دەس بەرپاى پینێکى تر بکاتەو، لە بەرئەو بەناوى شای ئێرانەو داواى لە ئەستەمبول کرد شیخ پەوانەى شوینێکى تر بکێت کە نووریى لە سنورى ئێرانەو بەلام سولتانى عوسمانى محسن خانى دانی کرد کە لە مەودا دەتوانێ شیخ پەوانەى شوینێکى تر بکێت و بۆ یە کوپەکەى بەبارمە دانراو تا بە بێخوین رشتن ئەو مەبەستە سەر بگرێ.

وەزیری کاروبارى دەرەوێ ئێران گومانى هەبوو لە سوودی بوونى محمد صدیق چونکە ئێران واباشتربوو شیخ عبدالقادر بەبارمە دابنرایە چونکە

عبدالقادریش له بیرویاوه پیا ههروه کو باوکی وابووحکومه تی نیران به خۆپایی نه و مه ترسیه ی لی نه نیشتبوو، چه نکه زۆری پێ نه چوو له مانگی تشرینی دوهمه دا شیخ عبدالقادر به هیزکی بچوکی کورده وه له نزیك گوندی (شینان) که نزکی ۷۰-۷۵ میل دوره له روانزه وه په لاماری نه و هیزه ی عوسمانی دا که نه رکێ گه یاندنی شیخ عبیدالله ی پێ سپیرابو بۆ موصل و توانی باوکی رزگار بکات.

کمال پاشای سه رکرده ی نه و هیزه ی تورک به گورجی داوای یارمه تی له والی موصل و بغداد کردو نه و چوار بتالیۆنه ش له دوا ی په وانه کردنی شیخ له موصل به سه رۆکایه تی حسین به گ مابو نه وه هه مویان به ره و (شینان) ره وانه کران و له نزیك ناوچه شاخواویه که ی (کورده بوغازی) هیزکی کورد له گه ل نه و هیزه ی حسین به گ په ویه په و ی به کتر بو نه وه و هیزه که ی کورد شکاو هیزی حسین به گ و کمال به گ پێکه وه له دوا ی شه پێکی شه ش سه عاتی شیخ عبدالقادر یان ناچار کرد خۆی بدابه ده سه ته وه و به و جۆره کوپو باوک پێکه وه په وانه ی موصل کران و دوا ی ماوه یه ک شیخ نیرا بۆ (مه که) نه م بۆچوونه ی جلیلی له نه نسکلۆپیدیای ئیسلام: 1995 Biografya lugatti-68 cuz داباس کراوه.

جلیلی له لاپه ره ۱۵۸ ی سه رچاوه ۱۸۱۸ نه لی: نه که ته نها هه رده وه له تی عوسمانی، به لکو روسیا و بریتانیا و ده وه تانی تریش چاوه په وانی نه وه نه بوون و په وایان به وه نه ده کرد راپه رینه که ی شیخ عبیدالله به و جۆره به هه رچاوا لادا په ل به او یزێ و به و شێوه یه بلاویته وه (لام وایه دوکتور جلیلی نه بوایه نه وه شی بوتایه که هه چیان باوه پریان به وه نه بوو که وا به و جۆره به ئاسانی نه و شۆپشه ی که به وه پی بی حسابیه وه ده ستی پێکرا بو وابه و ده ستو برديه له ناوچیت (!).

هه ئسه نگاندنی شۆپشه که ی شیخ عبیدالله

به ره وه ی شۆپشه که ی شیخ عبیدالله هه ئسه نگینریت، په رسیارێک نیته پێشه وه که بریتیه له وه ی ئایا شیخ عبیدالله ده رسی له شۆپشه سه رنه که وتوه کانی به ره خۆی وه رنه گرتبو و به وێ ده رنه که وتبوو ته نها به رپا کردنی شۆپش به بێ لێکدان وه ی نه نجامه کانی و نه پێویستیانه و نه مه رجانیه که بۆ ده سپێکردنی شۆپشێک پێویست بووین خراوه ته به رچاوو، ئایا

شیخ عبداللہ به وھیزی عہ شایریہ کی به شیوہ یہ کی عاطیفہ له دەوری گردوبونو به بهیوای ئەو به بوو بتوانی به رگە ئی ئەو ھیزو سوپا قورو مەشق پیکراوہی دەولە تی عوسمانی بگری که هەندئ پەسپۆپو شارەزایان و ئەفسەرانی بیگانەشی بۆ به کری گرابوو) نایا شیخ عبداللہ حسابی بۆ هەلوێستی روسیا و بریتانیا و ئێران نە کردبوو که هیچیان به هیچ جۆریک رۆژیک له رۆژان دۆستی میلله ته که ی نه بون و نه یان ویستبوو بزوتنه وهی کورد سەریگری؟؟

نایا شیخ عبداللہ دواى ئەو هەموو تەقە لایانەى دابووى بۆ پێوەندیکردن و دۆستایەتیی هاوکاریکردن له گەڵ کریستیانەکانا که به ناشکرا بۆی دەرکه وتبوو هەرله زەمانی بدرخان پاشاو به چ نەرمەنى و چ ئاسووری له ژێر فشاری روسیا و بریتانیا دا بسوون و ئەو دۆلەتە هەریه که یان به شیوہ یہ ک بارەها به وانە یان ووتبوو نابێ به شداری بکه له هاوکاریکردن له هیچ شۆپشیکی کوردا، نایا دواى ئەو هەموو ناشکرا بونەش هیشتا شیخ به تەماى شۆپشیکی سەرکه و توو بوه ؟). بۆ وەرمانی پرسیارانە، لام وایه شیخ عبداللە خۆی و هاوکارەکانی ئەگرچی جەوروستەم و زۆرکاری و باج و سەرانه سەندنی کاریه دەستانى عوسمانى زەیفى سەندبوو زەمىنەى بۆ ئەو خۆشکردبوو که بێزاربوونی خەلک له دەولەتى عوسمانى یارمەتیدەرێکی تارادەیه ک باش بوه بۆ ئەوێ شیخ بگاتە ئەو بۆ چوونەى که ئەو میلله تەرەش و پروت و چەوسینراوہى تابەمافی خۆی نەگا واز ناھێنئ و کۆل ئادات.

لە ورووہ جلیلی جلیل له لاپەرە ٦٢ ی سەرچاوہ ١٨٨٠ دا ئاماژەى بۆ رۆژنامەى (مشاک) ی ژمارە ١٩٠ ی سالى ١٨٨٠ کردبوہ که وتیوەتى: ھۆى سەرەکی بۆ دەسپیکرنى ئەو پاپەرپنە ئەو بوہ کورد دەس بىلقە چەک بۆ ئەوہى خۆی رزگار بکا لە ویرسیتی و لواکە و تنەى به ھۆى داگیر که رانەوہ تووشى بوو بوو...

له گەل ئەو هەشدا به کورتى دەتوانین باسى هەندئ له وکە م و کوورپانە بکه یین که بوونە ھۆى سەرنەگەوتنى ئەو شۆرشە:

١- نەبوونی نەخشەيەکی ریکوپییک بۆ چۆنیەتى دەسپیکرنى شۆرش و نەوین حسابیەى له دەسپیکرنى شۆرشەکه له پێشدا له ئێران به هیوای کوردستانی

رۆژه لاتى رزگار كراو بىرگىت بەنكە يەكى بەھىز بۇ رزگار كىرنى باكوڭى كوردستان شىتكى رۆر كورت بىنانە و بى حساب بوە و لە زيان گە ياندن بە ولەو ھىچ سووڭىكى نە بوە بۇ كورد و ئەو ھىزە پەپاگەندەو شكاوەى شىخ كە لە ئىزانەو گەپلەو تەو بۇ باكوڭى كوردستان و رۆرى پىن نە چوہ كرڭوڭى بە بناغەى دەسپىكرڭى شۆر شىكى تر دۆى حكومەتى عوسمانى كارىكى رۆر كورت بىنانە بوەو ھەر لە سەرەتاوہ دىارىوہ ئەو ھىزە كە مەى رۆرىەى لە دروڭىش و مريدەكانى شىخ پىك ھاتبوو بەھىچ جۆر ك بەرگەى حكومەتى عوسمانى نەدەگرت و لە راستىشدا لە چەند شوڭىنىكى كەمدا نەبى ئەو ھىزەى شىخ بەرگەى سوپاكەى نەگرتوہ و شىخ خۆى و شىخ عبدالقادرى كوپىشى ھەردو كيان ناچار بوون خۆيان داوہ بەدەستەوہ.

۲- نەبوونى رىكخاوينكى سياسى، يا دەزگابەكى بەرپوہ بەر بۇ رىكخستنى كاروبارى ناو ولات و بەرپوہ بىردىنى ئىشى رۆزانەو سەرپە رشتى كىرنى بارى ئابورى و چۆنەتى دابىن كىرنى چەك و ئازوقەو خواردەمەنى شىتكى ئاشكرائى سەرەكى بوە كە شۆر شەكە لە راپەرىنىكى ھەرپەمەى بى حساب بە ولەو شىتكى ئەو تۆ نەبوە كە شىخ و تاقمەكەى دلى پىن خۆش بىكە ن و ھىواى ئەو ھىان ھەبوڭى بەسەر كە و تىن...

ئەگەر ئەو راپەرىنەيان تەنھا بۇ ئەوہ كىرنى حكومەتى عوسمانى ناچار بىكەن واز لە فشارو جەورو ستم بىتەت بەرامبەر بەكورد، و ابزانم رىگەى گەت و كۆكرىن ھەبوہ بۇ ئەوہى شىخ بىتوانىت سوود لە كات وەرگىرەت و لەوماوہ يەدا رۆرتىر خۆى رىكخاو خۆى ئامادەبكا بۇ شۆر شىك كە بەرامبەر ھىزىكى حكومەت بىش.

۳- نەبوونى بەكىتتى لە ناو ئەو سەرۆك عەشیرە تانەى كە شىخ عەبدالله لاى وابوہ ھەموو يان بە راست و بە نيازى پاكە وە دلسۆزى لایەنگىرتى خۆيانيان بۇ دەرىپىبوو، شىخ عەبدالله سوودى لە و رىكە و تىنەى زەمانى بدرخان پاشا وەرگرتبوو كە بە ناوى (پەيمانى پىرۆز) ھوہ ھەموو سەرۆك عەشیرە تەكان مۆريان كىرڭوہ لە راستىدا ئەو پىرۆزىەى كە ھەندى لە و سەرۆك عەشیرە تانە بۆى چوويون كە لە دواى سەر كە و تىن ھەرىكە يان لە ناوچەكەى خۆيدا دەبى بەدەسە لاتدارو ھەرلە سەرەتاوہ بىن بركىتى ئەوانە بۇ دەسە لاتدارىتتە لە ناو خۆيانا شىتكى

بوون و ناشکرا بووه و کۆنگره که ی شیخ عبیدالله هه شتیك بۆه له و جۆره و بزوتنه و هه که ی بریتی بوه له بزوتنه و هه یه کی ناوچه یی و نه خه یه کی شه و نه کیشرا بووه هه موو ناوچه کانی بلکور ناماده پکۆی له یه ک کاتدا دهس بکه نه به شۆڕشی. له و یوه و جلیلی له لایه په ١٦ ی سه رچاوه ١٨١٨ دا ناماژه ی بۆ راپۆرتیکی په یامنیزی رۆژنامه ی (ته تگولوسک) کرپوه ژماره ٤٤ سالی ١٨٨٠ که وتویه تی:

((ته گه ر کورده کان له ناوخریانا په کیتی بیان هه بویه، له ناویری نی شۆڕشه که ی شیخ عبیدالله رۆژ ته که وت له سه رنێران)).

له شیخ عبیدالله هه یه ته قه لایه کی له گه ل دهوله تانی شه و روپادا وه کو روسیا و بریتانیا سه ری نه گرتبوو هه ندی له دبلۆماسیه کانیان به تاشکرا له شتیخان گه یاندبوو که حکومه ته که یان دژی هه موو جۆره راپه رینیکی شه و که بیته هۆی زیان گه یاندن به دهوله تی عوسمانی.

ده رباره ی شۆڕشه که ی شیخ له کوردستانی ئێراندا، هه ر له زه مانی بدرخانه وه و له شۆڕشه که ی ته وه و ناشکرا بوو که بریتانیا و روسیا سوور بوون له سه ر شه و ی که شه ی سنوری ئێران بپارێژێ و ولاته که یه ک گرتویه ی و هه یچیان به وه قایل نه بوون که به شتیك له خاکی ئێران که کوردستانی رۆژه لاته بوه له ئێران جیا بیته وه.

ه سه رنه که وتنی شیخ عبیدالله له ده سگیر بوونی دوژمنایه تی و هاوکاری پکردن له گه ل کریستیانه کانداه هه روه کو له کیشه ی ناو کۆنگره که ی شیخ عبیدالله دا ناشکرا بوو، یه کیکی وه کو (شیخ فه هیم) به هاندانی حکومه تی تورک سپێژرا بوو که به ر له وه ی شۆڕش دژی حکومه تی ئێران و عوسمانی بکریت، ده یویست له ئه رمه نیه کان بدری و بیکومان چ ئه رمه نی و چ ئاسووری له ده ماری هه ندیکی تری وه کو شیخ فه هیم گه یشتبوون که ته گه ر کورد بییت به ده سه لاتدار بوور نه هه لوێستی کورد به رامبه ریان له هه لوێست و ره فتاری عوسمانی خراپتر بیته و شه م راستیه له لایه نه ده وله ته بیگانه کان و میسنێر مه گنه وه به تاییه تی ئینگلیزه کان به ته واره تی له میشکی کریسیانه کان چه سپاویوو شه و تاکه ته که ئه رمه نی و ئاسوریانه ی به واته د بوستایه تی خۆیان بۆ شیخ ده رپرسیوو له چا و رۆیه ی بێزاری وه کانا شتیك نه بوه حسابیان بۆ بکریت.

شورشی ششم:

راپهرین و شورشه‌گانی باکوری کوردستان له دواى شورشه‌گه‌ی شیخ عبيدالله هه‌تا

شهری به‌گه‌می جيهان

له دواى نامرکانه‌وه‌ی شورشه‌گه‌ی شیخ عبيدالله کاربه‌ده‌ستانی عوسمانی
له جارن خراپتر ده‌ستیان‌کرد به‌نواندن زه‌برو زه‌نگو رووتاندنه‌وه‌و برسپکرنی
دانیش‌توانی کورد و له هه‌ندێ ناوچه‌دا دانیش‌توانیان ناچار ده‌کرد ده‌س بده‌نه
چه‌ک و روویه‌رووی نه‌و کاربه‌ده‌ستانه به‌نه‌وه.

له دواى شورشه‌گه‌ی شیخ عبيدالله هه‌تا ده‌سپکرنی شهری جيهان له زۆر
به‌شی باکوری کوردستاندا راپهرین و شورشی په‌روه‌زه‌و لێک جی‌اواز ده‌ستی
پیکردوه که به‌بزوئنه‌وه‌گه‌ی ئەمین عالی بدرخان و مدحت بدرخان ده‌ستی
پیکردوه به‌شورشی ملاسليم و شیخ شهاب الدین و هاوکاره‌کانیان کۆتایی هاتوه
که ئەمه‌ی نواییان راپهرین و بزوئنه‌وه‌یه‌کی نرێژ خایه‌ن بووه‌و هه‌ولێه‌ده‌مین
کوردته‌یه‌کی نه‌و جه‌وجوڵو بزوئنه‌وه‌و راپهرینه‌ پێشکەش بکه‌ین و له کۆتایی
ئەم باسه‌دا نه‌و که مو کۆپانه‌ی له‌و شورشه‌ بلۆیلوو پچرپچه‌دا هه‌بووه
کوردته‌یه‌کی باس ده‌که‌ین.

یه‌که‌م - بزوئنه‌وه‌و راپهرینی ئەمین عالی بدرخان و مدحت بدرخان

ئەمین عالی بدرخان که له زنجیره‌باسی بنه‌ماله‌ی بدرخانیه‌کان و تیراوه‌ له
نێوان ساڵانی ۱۸۵۱-۱۹۲۴دا ژیاوه، باوکی سریا‌بدرخان و جلادت و کامران بووه
جگه‌ له‌و راپهرینه‌ی لێره‌دا باسی ده‌که‌ین، له‌ نواییدا له‌ شوێنی خۆیا باسی
چالاکی ده‌که‌ین له‌ رێکخراو و کۆمه‌له‌ کوردیه‌گانی باکوردیو مدحت بدرخانیش
خواه‌نی رۆژنامه‌ی کوردستان بووه‌و که‌و باسی نه‌ویش له‌ باسی گۆنارو
رۆژنامه‌کانا ده‌کری.

ئەمین زه‌کی له‌ لاپه‌ره‌ ۲۴۰ی به‌رگی یه‌که‌می کتێبه‌که‌یدا سه‌رچاوه‌ ۱۸
ده‌ریاره‌ی راپهرینه‌گه‌ی ئەمین عالی بدرخان و مدحت بدرخان وتویه‌تی:
(له کاتی‌که‌دا هه‌رئوکیان ده‌چوون بۆ ئه‌سته‌مبول، له‌ رێگای چوونیان له
(طرابزون) لایاندان و نه‌ویان به‌هه‌لو ده‌رفه‌ت زانی و له‌وێه ده‌ستیان‌کړوه

به نامه ناردن بۆ چەند سەرۆكێكى كوردو له گەل ئەوانا بپاریاندا هێزێكى چهكدارى كورد له (جوزيك) كه نزيك به (طرابزون) به گەل هەردوکیان کۆبینەوه و به نههێنى چاویان به یەك كه وت، به لām حكومهتى تورك زۆر باش ناگادارى جموجولى ئەو دو نه میره كورده بوو، بۆ یه حكومهت هێزێكى گه وره ی ناردە سەر رینگەیان بۆ ئەوهی نهگه نه كوردستان و هێزه كەى تورك ئابلقەى كوردهكانیان دالو له نوای شه پێكى خوێناوی هێزێكى كورد خۆى پێ نه گیراو شكاو ئەمین عالی و مدحت بدرخان په نایان برده بهر چیاكانى (ئەرغنى) و (معدن) و هێزێكى تورك نوایان كه وتن و هەردوکیان ناچار بوون خۆیان دابهسته وه . ده رياره ی ئەو باسه ی ئەمین زهكى، به چ شیركوه (جلادت بدرخانى كوپى ئەمین عالی بدرخان) به ششۆهیهكى تر باسیكردوه كه كورتیه كەى بریتیه له وهی كه وتویهتى:

((ئەو دوومیره له نهسته مبوله وه (دوورنیه له وێ ده سه سه ر بووین) به نههێنى چوونه طرابزون له وێ چاویان به (مصطفی نه وره س ئهغه ندى شاملی) كه وت و له رینگه ی ئەوه وه پێوه نديان به كوردستانه وه كردو له گەلیان رێك كه وتن له (جوزيك) كه وتۆته نۆیان رینگه ی ئەرزپۆم و طرابزون چاویان به یه كتر بكه وێ، به لām ئەو كه سه ی نامه كانی نه برد ئەو نههێنیه ی گەیان به توركه كان و حكومهت له ئەرزپۆم و ئەرزجانە وه هێزێكى گه وره یان نارد و پوویه پووی یه كتر بونه وه و كوردهكان شكان و له چیاكانى (ئەرغنى) خۆیان شارده وه و پاش ماوه یه ك به ناچارى خۆیان دابهسته وه، كه سه رچاوه ی جلادت بۆ ئەم باسه بریتیه له دائره المعارف الاسلامیه - به زمانى فرنسى كه له لایه ن (میتورسكى) یه وه تۆماركراوه و (A.veriondvu) له كۆتیه كەیدا باسى ئەوه ی دائره ی معارفی كرده .

«وهههه - واپه پینى ئیبراهیم پاشای میللى

ئەمین زهكى له لاپه ره ٢٥٥ ی سه رچاوه ٢٢ دا وتویهتى ئیبراهیم پاشای میللى كوپى (محمود بهگ تیماوى) بوه (محمد على عوینى وه رگێپى كۆتیه كەى ئەمین زهكى له په رلوێزى هه مان لاپه ره دا وتویهتى ووشه ی تیماوى له ووشه ی تمق وه رگیراوه كه كوردهكان به تهیموورى توركیان وتوه تمق).

دوای نه وهی ئیبراهیم پاشا بوو به سه رڼکی عه شیره تی (میللی)، ئیتر ده ستیکرد به پاوو پووتکردن و تالانی له رڼکی نیتوان مارین و دیاریکرو به وه ژماره یه کی زږد له چه ته و رڼگر له ده وری گردبوونه وه و حکومتی عوسمانی هیژنکی نارد ه سهری و گرتی و دووری خسته وه بڼ (سويسرا)، به لام زږدی پښ نه چوو ده رفته تی ده سکه وت و پایکړو به شه په شه ق خوی گه یانده (ویرانشهر) که شوینی باوو باپیرانی خوی بوو.

له پاش ماوه یه ک هیژنی سواره ی حمیدیه پښک هات و ئیبراهیم پاشا خوی کوتایه ناو نه و هیژو کرابه (میری میران) له دوایدا باسیکی تاییه تیمان بڼ هیژنی سواره ی حمیدیه ته خان کړوه و به نور وریژ باسی ده که ین.

ئیبراهیم پاشا له سالی ۱۳۲۲ کڅچی به رامبه ر به ۱۹۰۴ ی زاین توانی ده سه لاتی خوی به سه ره شیره تی (قره کچیلی) دا به سه پینیت و سه رکرده کانی بشکیتیت و بیادخاته ژیر رکیفی خوی وه و به وه نه ونده ی تر هیژو ده سه لاتی له ناوچه که دا په ره ی سه ند.

ئیبراهیم پاشا شاری (ویرانشهر) ی کرد به بنکه ی ده سه لاتی خوی و له ویه کاروباری ناوچه کانی مارین، رها، نورفه، قره جه داغی ده برد به پتوه و نه و ده سه لاتداریتیه ی درنژهی کیشا هه تا ئیعلانی نیصلاحتی دستوری که دژی سولتان و تاقمه که ی بوو، ئیبراهیم پاشا دژی ده ستورخوازه کان وه ستا (مه به سستی تاقمی اتحادو ترقی بوه) وه دژی حکومت یاخی بوو، حکومت (که تاقمی اتحادو ترقی بوبون به ده سپړیو) هیژنکی نارد ه سهری و له شاخی (عبدالعزیز) گیرلو هه لواسرا).

ده ریاره ی ئیبراهیم پاشای میللی که نه مین زه کی به وچوره باسیکړوه، (و. ج. ئیلفنستن) له لاپه ره ۵ ی باسه که یدا سه رچاوه ۸ و توویه تی:

((به رامبه ر به ده سه لاتی روس (مه به ست به رامبه ر به وهیژنی قوزاقی روسه کان پښکیان هیتابوو)، سولتانی عوسمانی له سالی ۱۸۹۱ دا له سه رکرده کانی کورد به ناوی له شکری میللی یه وه (مه به سستی سواره ی حمیدیه بوه) هیژنک رڼکخواو له وه هیژو دا نازاترین و به جه رگترین تغه نگچی کوردستان تیایا به شداریوو که خرابوه ژیر فه رمانده ی ئیبراهیم پاشای میللی وه له ویرانشهر

(له راستیدا ئیبراهیم پاشای میلی یه کێک بوو له سه رکرده کانی سواره ی حمیدیه وه کو له باسی سواره ی حمیدیه دا دهرده که وئ ده سه لاتی سه ره کی به دهس نه فسه ره گه وره کانی تورکه وه بوو نه و کوردانه ی له و ناو هیزه دا سه رکرده بون هه مویان له ژیر ده سه لاتی نه و نه فسه ره گه ورانه ی تورکدا بون و پاش ماوه یه که حکومه تی عوسمانی ئیبراهیم پاشای به خۆی و هیزه که یه وه نارد ه سه ره عه شیره تی (شه مه ر) ی عه ره بو به سه ریاسه ره که وتو له پاداشتی نه وه دا له لایه ن سولتانه وه بانگ کرا بۆ نه سه تمبول و نه ویش به خۆی و (٤٠٠) سواره وه چه وه نه سه تمبول و له وئ ریزی ئی گه یرو خه لاتی پیدراو نازناوی پادشایه تی پیدراو بوو به ئیبراهیم پاشای میلی.

به لام له دوایدا له سالی ١٩٠٨ دا که ده سترکا به اصلحاتی ده ستوری نه وانه ی سه ریبه سولتان بون که یه کێک له وانه ئیبراهیم پاشا بوو له حکومه ت هه لگه پایه وه به خۆی و (١٥٠٠) سواره وه به ناوی سولتانه وه شاری (شام) ی داگیر کرد ، به لام ندری پئ نه چوو تورکه یاخی بوه کانی نژی سولتان ئیبراهیم پاشایان له کاروبار لاداو له شام دهرکراو له کاتی گه پانه وهیدا عه شیره تی (شه مه ر) رێگه یان پئ گرتو نوای شه پێکی خوێناوی کوژدا (که نه مه توژیک جیاوازه له وی نه مین زه کی که ووتبوی له شاخی (عبدالعزیز) گه یرو هه لواسرا).

سێهه م – بزوتنه وه ی عبدالرزاق بدرخان

عبدالرزاق جگه له رۆلی سیاسیی له ناو کورده کانی باکووری رۆژه لاتدا، مرقفێکی ندر زیره که و روشنبیر بوو خزمه تێکی ندری روشنبیری کوردی کردو به تایبه تی له کوردستانی ئێران که له لاپه ره ١٤ ی کتێبه که ی سمکۆدا چاپی ١٩٩٦ به نووهریز باسی نه وه م کردو و پێویست ناکا لیژه دا که مه به ست باسی باکووری کوردستانه دیاره ی بکه مه وه .

ولیدحمادی الاعظمی له لاپه ره ٢٠٥ ی سه رچاو ٢٢ دا به هه له وتویه تی عبدالرزاق کوپی بدرخان بوو که له راستیدا کوپی نجیب پاشای بدرخان بوو، له و کتێبه دا ده ریاره ی چالاکیی عبدالرزاق بدرخان وتویه تی:

((عبدالرزاق نۆز چاك بوه له پېرۇپاگه ننده كوردن بۆ روسه كان وله سالى ۱۹۱۰ به دواوه له نيوان پاريس و تهوړيژ و سنورى ئيزان و روسيادا بۆ ئو مه بهسته هاتوچى كړيو و پتوه ندى كړيو به سه رۆك عه شيره ته كانى ناوچه ي وان وله هه ندى ناوچه ي (بدليس) يشدا لايه نگرى هه بوه نه ویش يارمه تى چه كو پاره ي بۆ په يد كړيون.

هه والى ئو چالاكى و جموجۆله ي عبدالرزاق گه پشته كار به ده ستانى عوسمانى و (رشيد به گى كوچك گيرى) يان نارد بۆ ناوچه كانى ملاز كړيو موش (رشيد به گ والى بدليس بوه) بۆ ناگاداريون له چالاكيه كانى عبدالرزاق و ده ركه وت هه ندى له و نه فسه ره كوردانه ي له ناو سواره ي حميديه دابون له ملا نكرد و (بولانيك) له و كورده چالاكانه بون پېرۇپاگه ننده يان بۆ روسه كان ده كړيو حكومت گر تى و نارنى بۆ به نديخانه ي (موش).

(ئوه ي وليد حميدى باسپ كړيو له نامه يه كى سير. ج. لوثر وه رگير او ه كه نار بوه يه تى بۆ نه دواړد گراى هه روه كو له نۆكيو مي تى (1263. No: 2 Fo.371 im ۱۹۱۱ سالى) ناو ئه رشيفى وزاره تى ده روه ي بري تان يا دايه).

ده رياره ي چالاكى عبدالرزاق كه قوتايى حاجى قادرى كۆيى بوه و حاجى قادر به مندالى ده رسى پى و توه، (و. ل. فيلچي فسكى) كه زانايه كى ناسراوى روسه باسى پۆلى عبدالرزاقى كړيو له پيڅه ئى تانى ئو كۆمه له ي له لايه ن هه ندى له زانايانى وه كو (ى. ن. مار) و (ى. ا. ئوريللى) يه وه پيڅه ها تيو و ژماره يه كى نۆز له سه ركردنه كانى كورد به وى ئو كۆمه له وه هه ستى نه ته وايه تى تيايان دا به هيژيوه. وه كو له كتبه كه ي سمكۆو بزوتنه وه ي نه ته وايه تيدا باسكراوه عبدالرزاق بدرخان پۆلىكى گه وره شى بينيوه له هاو كار ي كړ د نيا له گه ل سمكۆى شو كاك له بزوتنه وه ي نه ته وايه تى كوردا له كورد ستانى ئيزان.

عبدالرزاق پاش ئوه ي شور شى نۆكتۆ به روويدابوو، له روسيا وه گه رابوه وه بۆ توركي او له لايه ن كار به ده ستانى توركه وه گيرابوو نيز رابوو بۆ موصل، به لام به رله وه ي بچيته به رده رگا له زيندانا نازاريان دابوو كوشتبوويان.

چوارم - راپه پښى ملا سليم و شيخ شهاب الدين و هارويكځانى بهر له
شه پي يه كم

بهر له ده سپيكر دنى شه پي جيهانى به ماو هيك تا قمى اتحاد وتره قى له ژير
په رده ي اصلاحاتى ده ستوريدا نه خشه ي شه و يان كيشابوو ده سبگرن به سر
كاروبارى و لاتداو له سالى ۱۹۰۸ سولتان عبدالحميد ناچار كړا ياسايه ك دهر باره ي
اصلاحاتى ده ستورى مؤريكا كه پي ووترا (خطى همايون) كه له دوايدا له
باسيكي تايبه تيدا به دور دريژ باسى شه و ده كه ين و به پي شه و دوشمانه ي
اتحادو ترقى به رزيان كړ ديوه بهر له دهرچونى شه و ده ستوره ده بوايه ميله تى
كورديش له ناوالاتى عوسمانيدا مافى نه ته واپه تى خوى ده سگير بېوايه، بويه
روشن بېراني كورد چ له دهر وه ي ولاتى عوسمانى وچ له ناوالاتى عوسمانيدا له
سهره تادا لايه نگرى اتحاد و ترقى بون له گه ليانا به شدار بون له وچالاي و
جم وچولاته ي بى سهرگرتنى شه و مه به سته درابوو، به لام هر كه تا قمى اتحادو
ترقى له پاش مؤركر دنى ده ستور بون به ده سه لاتدارو كاروبارى ولاتيان گرته
دهس نير له به لینه كاني پيشوويان پاشگه ز بوونه وه و كوردى ناوتميد ناچار بوو
بى پاراستنى خوى بى ده سگير بونى مافى خوى، بكه وپته خوى و بيزارى خوى
دهر پي و پويو رووى كار به ده ستانى تورك بپته وه و راپه پښي ك به سه رو كايه تى
ملا سليم و شيخ شهاب الدين روويدا.

دهر باره ي راپه پښى ملا سليم، نيسماعيل شاويس كه خوى يه كي ك بسوه
له و نه فسه ره كوردانه ي شه و روژانه له توركيادا بوه و ناگادارى پو دواوه كان بوه
باسيكي له كوفارى (روژى نوځى) ي ژماره ۸ ي تشرينى دوهمى سالى ۱۹۶۰
بلاو كړي و ته وه كه له شارى سليماني دهرچوه له و هدا و هكو بيره وه ريه كي خوى
باسى شه و شو پشه و بارو دځي شه و روژانه ي كړيوه و وتوويه تى:

((ملا سليم شه ندى يه كي ك بوه له شيخه گه وړه كاني (خيزان) كه وه ختى
خوى به جى نشينى شيخ صبه الله خيزانى دائه نراو له وانه بوو بى سهره خوى
كوردستان تيكل شابوو. له بهر نه وه به فهرمانتيكي سولتان عبدالحميد شه و شيخ
عبدالقادر شه ندى كورى شيخ عبدالله و حاجى موسى به گي خويته لى دور

خرانه وه بۆ (مدینه) له حجازو له وساله دابوو سولتان عبدالحمید گێچه لی
 ئه رمه نیه کانی دروستکردبوو، عبدالحمید ئه رمه نیه کانی دژی کورد هاندابوو که
 له وه دا ئیمپریالیزی ئینگلیز دهستی هه بوو، چار نیقۆلای روس (قهیسه ری روس)
 به شداری ئه و ئاژاوه یه یوه و له وماوه یه دا (موسی به گی هیزانی) له لایه ن کۆمه لی
 تاشناق ه وه کۆژرابوو، تورکه کان ئه وه یان کرد به بیانوو که لیک له گه وره و
 ده سپۆیه کانی کوردی دوور خسته وه بۆ حجاز.

له شاری مدینه دا ملاسلیم ئه فهندی و حاجی موسی به گ و سید عبدالقادر
 له گه ل کورده دوورخراوه کانی تر دا کۆبونه وه و ئه و کوردانه ی تریش که بۆ هه ج
 چوبون ئه وانیش له و کۆبونه وه یه دا به شداریون و له بارو دۆخی کوردستان
 کۆلینه وه و هه موویان له سه ر مه رقه دی پێغه مبه ر سوێندیان بۆ یه کتر خوارد له
 ده وه ته ی عوسمانی جیابینه وه و کوردستانێکی ئازادو سه ره بخۆ پێک بێن و
 له و کۆبونه وه یه دا په یمانێکیان به ست ئه گه ر گه رانه وه بۆ کوردستان هه ریه که یان
 له ناوچه ی خۆیدا بۆ ئه وه خه بات بکا کوردی چه وسیتراو رزگار بکا.

له سالی ۱۸۹۶ دا سولتان عبدالحمید له شیخ عبدالقادر و ملا سلیم و حاجی
 موسی به گ خۆشبوو و گه رانه وه بۆ کوردستان و ملا سلیم چه وه لای کورده کانی
 باشقه لاو وان و موش و بدلیس و دیاریکرو بیرو باوه په کانی خۆی له ناویانا
 بلاو کورده وه و خه لکه که ش باوه پر یان به قسه کانی هه بوو، به وجۆره زۆریه ی
 دانیشتوانی ئه و ناوچانه خۆیان ئاماده کرد بۆ پاپه رین جگه له هه ندێ له
 شیخه کانی قادری که له به ر ناکۆکی له سه ر هه ندێ بۆ چوونی شیخایه تی و له
 به ر خود په رستی بێ بایه خ نه بون به لایه نگریان وه کو (شیخ عبدالرحمن تاگی) له
 (بولانیق) به لایه نگرتنی ملاسلیم قایل نه بوو سه ره سولتان عبدالحمید بوو.

له کاتی خۆیدا که (شیخ صبغه الله) ی خیزانی کۆچی دوا یی کردبو، هه رچه ند
 ملاسلیم خلیفه ی ئه و بوو به لام ملاسلیم له جیاتی خۆی (شیخ شهاب الدین) ی
 کوری شیخ صبغه الله ی به جیگری باوکی دانا ئه گه رچی ته مه نی ده سال بوو،
 رێوشوونی بۆ ئه و کورپه داناو فیزی زانیاری و هۆفیتی و ئیرشادی کردبوو پێی
 گه یاند. ملاسلیم بلاوی کورده وه پیاوی ئایندار و هۆفی نابێ ته نها هه ر بۆ

سوودی خۆی هه ولېدا، به لکو پێوسیته له سه ری خۆی له ناو بزۆرگی و گه وه یی
خوادا بتوینتته وهو بۆدین و بۆ دنیا ش هه ولې دا.

شیخه کانی کورد له ویا ره وه به ته واهه تی هاوکاری بون و جگه له کاروباری
ئایینی بیرو باوه ری نیشتمانپه روه ریتیشی به ناو خه لکا بلاو کرده وهو جگه له
کورد هکانی تورکیا کاریشی کردبوه سه رکورده کانی قفقاس وهکو ناوچه کانی
قازمان، قارص، نه رده هان و ده رویش و مریدیکی زۆری په یداکردو مامۆستاو
زاناو پیاوه یتیه یشتوه کانی کورد بیرویا وه په کانی ملاسلیمیان په سه ندکردوه و
کۆمه لی (عوله ما) فتوایان ده رکرد که نابیی به پیتی شهرع زانا ئایینه کانی
کوردستان خزمه تی عوسمانی بکه ن ویا رمه تی بده ن چونکه عوسمانی
به پێچه وانه ی شریعه تی ئیسلامی ره فتهاریان ده کرد و جه عفه ریه کان (مه به سته
علویه کانه) هه لۆیستیکی نوژمنانه یان هه بوه که نه مه بوو به هۆی دووپه ره کی له
ناو ئیسلامه کانا که نه مه سوودی حکومتی تیا بوو.

به وجۆره کورد له ویلایه ته کانی نه رزپۆم، خریوط، ئالعهزیز، دیاریکر، بدلیس،
وان که وینه خۆیان و هه سته نه ته وایه تی له ناویانا په ره ی سه ند و ملاسلیم
له گه ل زاناو شیخ و سه رکورده کانی نه وناوچانه له سه ره نه وه ریک که وتن پێویسته
کوردستان (ئیداره یه کی خود موختاری) هه بی، به لām سه ره به خلافتی عوسمانی
بی. حکومتی عوسمانی به رامبه ره وه شه رزه بوو له حزیرانی ۱۹۱۰دا له شکرکی
نارده سه رملا سلیم و له لایه ن ئالایه کی سوپایی تورکه وه له رینگای (وان —
بدلیس) دا ملاسلیم گیراو ساتیک شیخ شهاب الدین به وه ی زانی به خۆی (۱۰۰)
سواری کورده وه هێرشى برده سه رئا لاکه ی تورک و ملاسلیم رزگارکردو شه ره
نێوان هه ربه لادا هه لگیرسا. له شکرکی تورک له شاری بدلیس دا بریتی بوو له چوار
طابوری سه ریا ز و بطاریه یه کی تۆپ و (۱۲) مته لۆز له گه ل نه وه موو چه ک و له
شکره شدا که شیخ شهاب الدین هێرشى کرده سه ریان له بدلیس دا تورکه کان
شکان و (۲) تۆپ و (۱۰) مته لپۆزو (۳۰۰) تفه نگ گیراو (۲۲۰) سه ریا زى تورک
به دیل گیران و کوردیش له وشه په دا (۵۰) شه هیدی هه بوو، به وجۆره سوپای
تورک به رهو دیاریکر شکاو والیی بدلیسیش پایکرد. له مانگی ئابی ۱۹۱۰دا له
شاری دیاریکره وه فرقه یه کی تورک هێرشى برده سه ر بدلیس و داگیرى کرده وه

که زۆریه ی پېشپړه وی هیزه که ی تورک بریتی بوو له نمره نیه کان که خرابونه پېشه وه له بهرنه وه زوریان ی کوژاو کوردیش له وشه رده (۲۰) شه هیدی هه بوو، به لام دواى نه وه جاریکى تر شیخ شهاب الدین شاری بدلیسی گرتو وه و تورکه کان (شکان)).

بۆ به که م جار سه رچاوه یه ک باسی کیشی نیوان پیازی قادری و نه قشبه ندی کردو که ئیسماعیل حقى شاویس ووتویه تی: تورکه کان جیاوازی ریبازی ناینیان بۆ سوودی خویان به کار هیتاو توانیان سوودی ی وه ریکرن و دوپه ره کی له ناویانا په یدابکه ن و توانیبویان شیخ هکانی قادری له قهزای (کیفرا) که شیخ عبدالباقی و شیخ حسین بون و هردوکیان قادری بون و تورکه کان توانیبویان نه وانه بکه ن به لایه نگرى خویان و درى شیخ شهاب الدین (که نه قشبه ندی بوه) وه به پیتی پیلانی تورکه کان نه وانه خیانه تیان له شیخ شهاب الدین کردو هردو هیرشیان برده سهر شاری بدلیس و شان به شانی تورکه کان له گه ل کوردا که وتنه شه پوهه، به لام بۆ نه وه ی خوین نه پژی شیخ شهاب الدین شاری بدلیسی به جی هیشته و رویکرده (مکس وسیرت) و به و جزره دیسان تورکه کان بدلیسیان داگیر کرده وه.

ملا سلیم هتا سالی ۱۹۱۳ له وناوچانه دا مایه وه و حکومت ته نها له ناو شاره که ی بدلیس ده سه لاتی هه بوه و ده وروپشته که ی به ده س کورده وه مابونه وه.

زۆی ۱۸ ۴ ۱۹۱۴ حکومت له وان و موش و دیاریکر و ئه زپۆمه وه به سئ فرقه سه رپاز هیرشی کرده سهر شیخ شهاب الدین و خلیفه ملاسلیم نه فهندي زازاو له شه پکی خویناویدا شیخ محمدی برای شیخ شهاب الدین و سید علی نه فهندي ناموزای هردوکیان به دیل گیران و له گه ل (۱۰) که سی تردا هه لواسران و گیانیا ن له پیتاوی کوردا به خت کرد.

ملاسلیم بیده نگ نه بوو به رامهر به و پووداوانه، به لکو به خوی و (۴۰) پیایوی خه باتکه ره وه شه به یخونیکیان کردو چونه ناوشاری بدلیسه وه و بۆ ماوه ی (۵) سه عات شه پکراو له وشه رده دوونالا قوماندانی و (۵) نه فسه رو (۱۴۰) سه رپازی تورک کوژدان، به لام که پۆزیوه وه ملاسلیم و هاوپیکانی گه مارو دران و (۱۰)

که سیان لی شهید کراو (۲۰) یان خۆیان دهریازکرد و ملاسلیم له گه‌ل ده که سه‌که‌ی تردا خۆیان گه‌یاند ده ناو قونسولخانه‌ی روس و له‌وێ مانه‌وه هه‌تا کاتی ده‌سپیکردنی شهربی جیهانی و که شه‌په‌ستی پیکرد تورکه‌کان قونسولخانه‌ی روسیان به‌دیل گرتو ملاسلیم و ده قاره‌مانه‌که‌ی له‌گه‌لیا بون هه‌موریان له به‌رده‌می قونسولخانه‌که دا هه‌لواسین و به‌و جۆره ملا سلیم شه‌هید بوو. که ملا سلیم له سێداره درا ته‌مه‌نی (۶۵) ساڵ بوو، وه‌ختی بریانی به‌ر سێداره والیی بدلیس لێی پرسى:

خۆت ده‌تووت خودا سه‌رکه و تنقان ده‌داتێ که چى وا ژێر که‌وتی؟؟
ملاسلیم له‌وه‌راما پیتی ئه‌لی به‌لی خودا سه‌رکه و تنی به‌نێمه به‌خشى به‌لام له‌ناو خۆمانا خائن هه‌بوو له به‌رنه‌وه خوا سه‌رکه و تنه‌که‌ی لی سه‌ندینه‌وه و مردن له رێگه‌ی هه‌موانه‌و هه‌مووشی هه‌ریه‌ک ره‌نگه‌...

مه‌لاسلیم به‌سه‌ر قه‌ناره‌که وه‌ هاواری کردو قه‌رمووی:

((مژده‌پێ له‌ تق (مه‌به‌ست والیی بدلیس بوه) که دۆزه‌خ جیگه‌ته‌و، ئه‌مێن به‌، گه‌لی کورد حسابیگتان هه‌ر له‌گه‌لا ده‌کات و هه‌رگیز له‌ حسابی کورد دهرناچن و له‌ دنیاو قیامه‌ندا هه‌ر ژێرده‌که ون چونکه‌ حوکمو سه‌له‌ته‌نی درۆو ده‌له‌ سه‌و فیۆ ته‌له‌ که بازی به‌زولم و ژۆرداری ناچیته‌ سه‌رو هه‌ق داناپۆشری)).

مه‌لاسلیم وه‌کو ئیسماعیل حقى شایس باسی کردوه پیاویکی زاناو شاعرو ئه‌دیب بوه‌و جگه‌ له‌ زمانى کوردی تورکی و عه‌ره‌بی و فارسیشی ده‌زانی و شاره‌زای هه‌موو شیۆه زمانه‌کانی کوردیش بوه‌و (وه‌کو به‌ر له‌مه‌ و تبه‌وی ملاسلیم زانا بوه‌و) و دیوانی (مه‌سنه‌وی بخاری)ی به‌ناویانگی به‌شیۆه‌ی کرمانجی شرح و تفسیر کردبوو، له‌ پێناوی سه‌ریه‌خۆیی کوردستانا دووجار بۆ ئه‌سته‌مبول و چوار جاریش چوو بوو بۆ حیجان.

ژۆرجار شێخ شهاب الدین تکی له‌ ملا سلیم کردبوو دانیشیت و وازیین و هه‌رچه‌یکى بوێ جێ به‌جێ ده‌کری به‌لام ملاسلیم له‌ چالاکی خۆی نه‌که‌وت و له‌ هه‌په‌شه‌و گوره‌شه‌ی تورکه‌کان نه‌ترساو هه‌میشه‌ ئیرشادی دینی و میلیلی خۆی ده‌کردو ده‌یوت: هه‌تا له‌ پێناوی دین و قه‌ومی کوردا خۆینی خۆم فیدا نه‌که‌م واز ناھێتم. شیسماعیل شاوه‌یس له‌ کۆتایی باسه‌که‌یدا له‌وه‌ دواوه‌ که حکومه‌تی

عوسمانى (٦٤) ئالاي سوپايى له ويلايه تەكانى رۆژمەلەتدا كە بريتى بوە له كوردستان له خىلەكانى كورد پىك ھىتابوو بۆ پچر پچر كوردنى بزوتنەو ھى پىرۆزى گەلى كوردو بۆ ئەو ھى شىرازى يەككىتى و برايتى كورد تىك بچى و رىگە نەدرى ھىزىكى كوردى بەتوانا بەرامبەر بە حكومت پىك بى و ئىسماعىل شاوھىس داخى ئەو ھى خواربەو ئەو (٦٤) ئالا سوپايەى له كورد پىك ھىتابوو ھىچى له شۆرشى كورد بەشداری نەكردبوو، بۆ يە شەرمەزارى و پوورەشى بۆ ئەوانەى خيانەت له ميللە تەكەى خۆيان ئەكەن و شانازى بۆ گيانى مىلا سلیم و ھەفالىكانى.

دەريارەى ئەو بەسەرھات و رووداوانەى لەو پاسەى ئىسماعىل شاوھىسدا باسكراو، ھەندى جىياوانى دىتە بەرچاوا لە گەل ئەو سەرچاوانەى تر كە باسى ئەم راپەرینەى ملا سلیميان كورد.

و ھەكو بۆ مان دەردەكە وىت ئىسماعىل شاويس لەو پاسەيدا تەنھا باسى ملاسلیم و شىخ شەھاب الدین كوردە كە چالاك بون و سەركرەدى ئە بزوتنەو ھىچە بون، له كاتىكدا له كىتەبەكەى وليدحمەدى سەرچاوا ٢٢ كە پەناى بردۆتە بەر دۆكيۆمىنتەكانى ناو ئەرشىفى وەزارەتى دەرەو ھى برىتانىا، له مەدا ئەو راپەرینەى بەناوى راپەرینى (شىخ سعید علی) ناویردو ھە (خیزان) كە ئەو شىخ سعیدە كورى شىخ جلال الدین بو ھە وتوینەى بەرلە مەش شىخ سعید لە سالى ١٨٧٧دا لە شەرى روس و توركيدا راپەربوو ھەكو له دۆكيۆمىنتى ژمارە (Fo. 2130-371) رۆژى ٢٢ ٣ ١٩١٤دا تۆماركراو كە بریتىە لە راپۆرتىكى ناڤى قونسولى برىتانىا لە (وان) ھەو ناردۆتتى بۆ باڵیۆزى حكومەتى برىتانىا لە ئەستەمبول.

بەپى كىتەبەكەى وليد حمەدى راپەرینەكەى شىخ سعید گەشتبەو ناوچەكانى (داویك) و (كارجلكان) و حكومەتى تورك لە مانگى مارتى ١٩١٤دا ھىزىكى گەورەى ناردبو ھە شىخ سعید لە دەوروپەرى بدلیسدا لە سەرەتای مانگى نیسانی ١٩١٤دا لە شەرىكدا ناچاركرا بدلیس بەجى بێلێتو لەو راپۆرتەى پىشوو و تراو (تەسین بەگ)ى والى وان بەوناڤى قونسولەى وتبو ئەو راپەرینە بەھاندانى ملاسلیم بو ھەكو ئەو خۆى ناو ھە خلیفە سلیم كە مەلای

تاییه‌تی شیخ جلال الدین کزچکردیووه (له راپۆرتیه که دا وتراوه زۆر باوه‌ریش به‌قسه که ی والیی تورک ناکرێ)

بیجگه له‌وه ولید حمدی له کتێبه‌که‌یدا وتویه‌تی شیخ شهاب الدین برازای شیخ سعید بوه، له کاتێکدا ئیسماعیل شاوه‌یس وتویه‌تی شیخ شهاب الدین کوری شیخ صبغه‌الله بوه که به‌پێی هه‌ربوو سه‌رچاوه‌که ده‌بی شیخ سعید و شیخ صبغه‌الله برای یه‌ک بون که چی ئیسماعیل شاوه‌یس له باسه‌که‌یدا نه‌ باسی سعیدو نه‌ باسی جلال الدین کردوه.

ولید حمدی له کتێبه‌که‌یدا له باسی راپه‌رینه‌که ی ملا سلیم دا وتویه‌تی:
(کاتی ملاسلیم ده‌ستیکرد به‌راپه‌رینه‌که ی، شیخ شهاب الدین که برازای شیخ سعید بوه له گه‌ل شیخ سعیددا پیرۆزیاییان له راپه‌رینه‌که‌ی ملاسلیم کردو شیخ شهاب الدین و چه‌ند شیخیکی تر روویانکرده بدلیس و له‌ویوه داخوازه‌کانی خۆیان نارد بۆ (مظه‌ریه‌گ)ی والی وان که مظه‌ریه‌گ لایه‌را (مصطفی عبد الخالق) کرابه والی و ده‌ستیکرد به‌ریک‌خستنی پاسه‌وانی میلی له دانیش‌توانی شاری بدلیس و (۲۰۰) چه‌کداری تازه‌تان نێژرا بۆ والیی و رۆژی ۱ ۴ ۱۹۱۴ په‌لاماری کردوه‌کان درا و له نه‌نجامی نه‌و په‌لاماردانه‌دا ملاسلیم و شیخ شهاب الدین و سێ شیخی تر په‌نایان برده برده‌به‌ر قونسولخانه‌ی روس و قونسول رازی نه‌بوو بیانداته ده‌س تورکه‌کان.

به‌پێی (British vce consulate. van.44-1914 ibid) که ولید حمدی ئاماژه‌ی بۆ کردوه والی تورک وتویه‌تی له‌شه‌په‌دا کورده‌کان ۱۰۰-۲۰۰ که سیان لی کوژرا.

ه‌واي نه‌وه تورکه‌کان ئابلقه‌ی قونسولخانه‌ی روسیان دابۆ ئه‌وه‌ی شیخ سعید رانه‌کاو اعلانی عورفی کرد.

ولید حمدی ئاماژه‌ی بۆ نامه‌یه‌کی (Sir Mallet) کردوه که له رۆژی ۱۲ ۴ ۱۹۱۴ دا ناردبوی بۆ (Sir Edward Grex) به‌پێی ئه‌وه باسی ئه‌وه کراوه حکومه‌تی روس بریاری دابوو ئه‌وپه‌نابه‌رانه نابێ بدرینه ده‌س حکومه‌تی تورک نه‌بوايه ده‌ریازیکرانه‌یه.

روژى ۲۶ ۴ ۱۹۱۴ شېخ شهاب الدين له نزيك شارى (دياردين) هوه له لايه ن قائمقامى (نهرجيش) له كاتيكدا ته قهلاى دابو رابكا له گه ل (۲۰۰) كورد، كه له و كتيبه ي وليد حميدا ناوى ئه م ده كه سه ي تيا دا ها توه:

- ۱- شېخ سعيد على خيزان.
 - ۲- صلاح الدين كورى شېخ سعيد.
 - ۳- فاخر خليل.
 - ۴- ملا محى الدين.
 - ۵- ملا حيدر.
 - ۶- ملا خليل (كه ئه مانه هه مويان خه لكى خيزان بو ن).
 - ۷- حسين ئاغاي زاواى شېخ سعيد كه خه لكى (كارتشفيان) بو.
 - ۸- جعفر ئاغا.
 - ۹- فريد ئاغاي ئاموزاي شېخ سعيد.
 - ۱۰- حسين به گى خه لكى (كاواش)، هه روه كو له راپورته كه ي (ibid) ي پيشوودا ناويان ها توه.
- قونسولى روس له راپورتنيكيا وتويته ي له ناوى ئه و كه سانه وه كه به شداريون له راپه رينه كه دا ده رده كه وي ئه مه بزوتنه وه يه كى ئاينى بو ه.
- دادگاى حكومه تى عوسمانى برىارى هه لواسينى (۱۷) كه سى دا له گه ل ئاواره كردنى (۶۰) كه سو له وانه ي به شداريان كردبو له و راپه رينه دا به پيى كتيبه كه ي وليد حمدى، ته نها شېخ محمد ئه مين كه خه لكى (سي رت) بو له گه ل (محمد خان) ي برايدا توانيويان خويان ده ريازى كه ن.
- به پيى ئوكيوميئنتى ژماره (Fo. 371- 2140 No: 548) روژى ۹ ۴ ۱۹۱۴) نو اى ئه م سه ركه وتنه ي تورك سولتان مداليائى (مجيدى) ده ره جه يه كى دا به مصطفى عبدالخالق به گى والى بدليس و تحسين به گى والى وان و له روژى ۷ ۵ ۱۹۱۴ ئه مانه ي خواره وه هه لواسران:

- ۱- شېخ شهاب الدين.
- ۲- شېخ عبدالشريف.
- ۳- شېخ سعيد على .

۴- ملا فقی علی .

۵- ملا جنید.

۶- ملا مجید.

۷- حاجی جبران .

۸- حاجی بایز.

۹- حاجی خورشید.

۱۰- علی ئهفهندی (که یهکئک بوه له پاسهوانهکانی جاران سولتان).

۱۱- ملا محی الدین .

بیجگه لهوانه (۱۰) کهسی تریش مهلواسران (باسی ناوهکانیان نهکرلوه).

به پئی کتئبهکهی ولید حمدی وتویهتی ئهوانهیی خۆیان گهیانه قونسولخانهی

روس تهنا ملاسلیم بوو بهلام اسماعیل شاییس وتبوی (۱۰) که س بون.

بهپئی کتئبهکهی ولید حمدی نوای ئهمه حکومهتی عوسمانی هیرشی برده

سه (جزیره) که جئیی بنهمالهیی بدرخانهکان بوو لهوئ حسن بدرخانهی برای

عبدالرزاق بدرخان گیراو کورپئکی سلیمانی برایشی بهر گولله کهوت. ولید حمدی

له کتئبهکهیدا باسی پئوهندی شیخ سعید (مه بهستی سعیدی شیخ جلال الدین

بوه) و شیخ عبدالسلامی بارزانی کردوه که بریار وابوه ههردولایان له یه کاتدا

پهلاماری بدلیس و بارزان بدنه. شیخ عبدالسلام پاپه رینی خۆی ده سپیکریو

هیزی تورک له موصلهوه به ره و بارزان چوو بۆ دامرگانهوهی شوپشه که ی شیخ

عبدالسلام .

بهپئی ئهوهی (ibid) باسیکریوه که ئاماژهی بۆ راپۆرتیکی (Sir. L.

Mallet) ی قونسولی بریتانیا کردوه که نارویتی بۆ بالیۆزخانهی حکومهتی

بریتانیا له ئهسته مبول له رۆژی ۵ ۵ ۱۹۱۴ دا ده رنه که وئ شیخ عبدالسلام یهکئک

بوه لهو (۶) که سهی له لایه ن کوردهکانی رۆژه لاتئ عمادیو موصلهوه ریزیان

لئیکرلوه.

بهپئی راپۆرته که ی رۆژی ۱۶ ۵ ۱۹۱۴ (ibid) باسیکریوه هیزی تورک

پهلاماری شیخ عبدالسلامی داوه له بارزان و له نوای نوو رۆژ خۆی و تاقمه که ی

چووبونه ناوځاکی نثرانه وه بۆ لای سید طه‌ی شمزینی به‌لام له دوایدا تورکه کان شیخ عبدالسلامیان گرت و اعدامیان کرد.

له دوا‌ی ئه‌و دوا‌یسه‌ی ئیسماعیل حق‌ی شاو‌یس و ولید حمدی ، ده‌چینه سه‌ر ئه‌و باسه‌نورودینه‌ی نوکتور جلیلی جلیل ده‌ریاره‌ی پرو‌دواوه‌کانی ئه‌و پ‌ژژانه له کتێبه‌که‌یدا سه‌رچاوه ٥٥ باسیک‌روه و له لاپه‌ره ١٩١١ دا وتویه‌تی :

((ساتنیک ژۆن تورک ده‌سه‌لاتی گ‌رت ده‌ست بۆ یان ده‌رکه‌وت به‌ئاسانی چاره‌سه‌ری ئه‌و که‌م و ک‌وپانه‌یان پ‌ی نه‌ده‌کرا که له زه‌مانی سولتان عبدالحمید پ‌ه‌یدابوو، ئینگلیز و فه‌رنسه‌و ئه‌لمانیا و روسیا به‌ته‌واوه‌تی ده‌ستیان خست‌بوه ناو کاروباری ولاته‌وه و له دوا‌ی شکانی تورک له شه‌په‌کانی طرابلس و بالقاندا له سالانی ١٩١١-١٩١٢ داباری ده‌ولت به‌ته‌واوه‌تی قورس و ئالۆز ب‌وو ، ناحه‌زه‌کانیان د‌زیان که‌وتنه جم‌وجۆل که‌ کورد یه‌کێک بوو له‌وانه‌ی د‌زی اتحادو ترقی که‌ وت‌بونه کارو له‌پ‌روهه پ‌ه‌یامنتری گ‌وڤاری (ئارارات) ی ئه‌رمه‌نی ژماره ٢ی سالی ١٩١٢ له لاپه‌ره ٧٨ یدا که له لندن ده‌رده‌چوو باسیکی بلۆک‌ر‌د‌ب‌وه‌وه و وت‌بوی کورده‌کان ب‌ویان ده‌رکه‌ وت‌وه (ژۆن تورک) د‌زی پ‌ی ناچ‌ی هه‌موو مافیکی کورد پ‌یشیل ده‌کا بۆ یه‌ لاوازی ئه‌و ر‌ژانه‌ی تورکیان به‌هل زانی‌بوو سه‌رۆکه کورده‌کان له ئه‌سته‌مبول ده‌ستیان‌کرد به‌خۆ ئاماده‌کردن و له مانگی ئایاری ١٩١٢ دا ک‌روب‌نه‌وه و ب‌ریاریاندا حزینکی یه‌گ‌گ‌رتوو پ‌یک به‌ه‌ت‌ریت له‌و ک‌روب‌نه‌وه‌یه‌دا ئامانجی ئه‌و ح‌زیه‌یان ده‌سنیشان‌کرد و ب‌ریاریان دا ده‌س ب‌کریت به‌پ‌ه‌په‌رینیک که له‌و پ‌ه‌په‌رینه‌دا تاکتیکي ئه‌لبانه‌کان به‌کار به‌ه‌ت‌ریت و باج نه‌د‌ری به‌حکومه‌ت و کا‌به‌ده‌ستانی تورک له کوردستان ب‌کرینه ده‌روه و حکومه‌تیکي کاتیی سه‌ریه‌خ‌وی کورد دامه‌زی‌ن‌ریت. هه‌ل‌و‌یستی تورک د‌زی ئه‌و کوردانه‌ی ده‌یان‌ویست خ‌ویان هه‌ل‌ب‌زین بۆ نه‌ندامیتی پارله‌مان، کوردی ته‌واو ب‌زار ک‌ر‌د‌بوو له ئه‌نجامی ئه‌و هه‌ل‌و‌یسته‌دا کورده‌کان بۆ د‌زایه‌تی اتحادو ترقی چ‌وونه ناو ر‌یز‌ی ح‌ز‌ی (ائتلاف و ح‌ریه) وه (له باسیکی تایبه‌تا که بۆ اتحادو ترقی ته‌رخان‌کر‌وه باسی ائتلاف و ح‌ریه ده‌که‌ین) .

ده‌ریاره‌ی بزوتنه‌وه‌ی هه‌ستی نه‌ته‌وایه‌تی کورد له‌و ر‌ژانه‌دا هه‌روه‌کو (چ‌یرک‌گ‌وڤ)ی قونسولی روسیا له بدلیس له نامه‌ی ر‌ژی ٣١ ٧ ١٩١٢ دا

باسيکروبوه که له ناو نه رشيفی سالانی ۱۹۰۷-۱۹۱۳ی بالیوزخانه ی روسیا له نهسته مبول پاريززواه، له ونامه یه دا وتویه تی: رۆژ له دواى رۆژ هه سستی نه ته وایه تی له ناوکوردا په رده ده سیښت و میښکی هه موو کورده کانی ناوچه ی بدلیسی پرکروبوه له سنوری نه ویش چوه ته دهره وه. چیرکۆف له باسه که بیدا وتویه تی: کورده کان بۆ نه وه ی له بدلیس و ویلايه ته کانی تر دا ده سالات بگر نه ده س و له ناوچه کانی سیرت و خارزان، بۆ تان، شیروان، خیزان و مار دین و لیقین و جزیره و سلیقان و زاخۆو سلیمانیه و کرکوک خه لک ده یانویست ده سبگر ن به سه ر مخزن ی چه که کانی حکومه تداو کاریه ده ستانی حکومه تیان لى دهریکرئ و کورده گه وره که ی بدرخان بکریت به سه رۆکی نه و نه ماره تانه له شپوه ی نه ماره ته کانی نه لمانیا. جلیلی له لاپه په ۱۹۱۴ی نه و کتیبه بیدا باسی نه و نامانه ی کروبوه که له لایه ن بالیوزی روسیاوه نیرابوون بۆ وه زاره تی دهره وه ی روسیا دهرده که وئ که ریکخواوئکی نه هیئتی کورد هه بوه به ناوی (نیرشاد) که خۆی ناماده کروبوو بۆ ده سکر دن به پاپه رینیک، هه روه کو (خیرالدین به رازی) بۆ (شترمین) ی قونسولی روس له نه رزپۆمی روونگر دبووه له ناو نه دنامانی نه ورئیکخواوه دا چه ند که سیکی تیا بوه وه کو: سیبکی عزیز به گ، زیرکی عقید نه فهن دی نه لاشگیرنسکی، شیخ عبدالرحمن نه فهن دی، سلیم نه فهن دی (مه به ست ملاسلیم بوه که له باسه کانی پیشودا وه کو سه رکرده یه کی شۆپشی نه و رۆژانه ناوی هاتوه)، بکر نه فهن دی .

له به هاری ۱۹۱۳دا له ناوچه ی (شیروان) ی سه ریه (سیرت) سه رۆکه کورده کان کروبونه وه بۆ دروست کرنی نه ماره تیکی سه ریه خۆ و پتوه ندیکردن به روس و کاریه ده ستانی قفقاس و بریار درا کمال به گ بنیژیت بۆ (نه وه ی هه لوئستی روسه کان تى بگا به رامبه ر به کوربو ئایا چه کیان له وان ده س ده که وئ وه یا چه ک له ریکه ی خاکی نه وانه وه ده گاته کوردستان (جلیلی له په راویزی لاپه په ۱۹۱۶دا ده ریا ره ی نه و کمال به گه وتویه تی خه لکی سیرت بوه و له فه رهنسا خویندبووی و دواى شۆپشی تۆکمۆبه ر هه ر له تغلیس مایه وه و بۆ ماوه یه کی نوربورژ خه ریکی کاروباری زانیاری و کۆمه لایه تی و په روه رده یی بوه). هه روه کو قونسولی روس له بدلیس بۆ (غیرس) ی بالیوزی نویسیو (دیاره

بالیۆزی روس له ئەسته مبولۆ) ئاگاداری کردبوو بزوتنه وهی کورد گه یشتبوو ویلایه تی موصل و شێخه کانی کورد بۆ بیرکرنه وه له دروستکردنی ئەماره تێکی کورد کۆبونه وه یه کیان کرد.

دبلۆماسیه کانی ئینگلیز قۆیل بون به نوای ئەوه دا بزائن ناخۆ کورده کان هه تا چ پاده یه ک خۆیان کۆکردبوو و چۆن پێوه ندیان به ناوچه کانی تری کسورده وه ده کرد و قونسولی ئینگلیز هه ولی دا پێوه ندی به کمال به گه وه بکا . سه رکردایه تی پاپه پینه که چه ند هه نگاوێکی نا بۆ پێوه ندیکردنی نێوان کوردو ئهرمه نیه کان و له سالی ۱۹۱۳دا (ملاسلیم) پیوه ندی به نوینه ری ئهرمه نیه کانه وه کرد له (موش) و (بدلیس) و ناوچه ی (تارون) و له گه ل سه رۆکه کانی ئهرمه نیدا کۆبوه وه و باسی په یمانێکی دووقۆلی یان کردو هه ردولا له سه رنه وه رێک که وتن ئه و پاپه پینه بریتی بی له پاپه پینی کوردو ئهرمه نی و له ناوچه ئازادکراوه کانا ئهرمه نیه کان مافی ئۆتۆنومیان ده بی. (کارۆ ساسونی) که ئاگاداری پووداوه کانی ئه و پۆژانه بوه له وکتیبه یدا له بیروت چاپی کردوه (جلیلی باسی سالی چاپکردنی نه کردوه) به ناوی (بزوتنه وه ی نه ته وایه تی کوردو پێوه ندی له گه ل ئهرمه نیدا) له باسی ئه و رێکه وتن دا خه فته ی ئه وه ی خوارده . نه ی توانیبوو ده قی ئه و رێکه وتنه ی ده س بکه وئ، به لام ئاماژه ی بۆ به شه گرنگه کانی کردوه و توویه تی:

((جگه له و به لێن و بپیارانه ی درابون بۆ چاره سه رکردنی کێشه ی زه ویوزار و باسی برایه تی کوردو ئهرمه نی، باسی ئه وه ش کرابوو به تیکۆشان و هاوکاریکردنی هه ردولا باسی سه ریه خۆیی ویلایه ته کانی رۆژه لاتیش کرابوو که به چ شێوه یه ک کاروباریان بپریت به پێوه)).

جلیلی له باسه که یدا و توویه تی: ژۆن تورک به ترسه وه ده یپوانیه ئه و کۆبونه وه و خۆکۆکردنه وه یه ی کوردو که و ته ته قه لادان بۆ تیکدانی نێوانیان و له لایه که وه به نه هێنی به لێنی دابوو به ئهرمه نیه کان که وا ده ره به گه کورده کان له ناوچه ی ئهرمه نیه کانا ده رده که ون و له لایه کی تریشه وه ده ره به گه کورده کانیا ن نژی ئهرمه نیه کان هان نه دا.

جیگری قونسولی روس له (وان) له و پوه وه نوسیویه تی: ((بزوتنه وه ی کورد نووپیوی هیه، یه که میان بریتیه له بزوتنه وه ی هه سته نه ته وایه تی له ناو

روشنبیره کانا دوهم نهوانه ن دژی ئهرمه نیه کانه. سه رکرده ی بهشی یه که م عبدالرزاق بدرخانه، بهشی دوهمه میان پیاوه ئاینیه کانه که سه ریه سولتانی تورکی قیلبازو ده سپن حکومتی تورک پولیسی خوی هیه و ده نیتریه سه ریا زنگانه کانی کورد به هوی به کریگر او ه کانیانه وه وه کو جعفر و حسین ده ستیان کردوه به کوشتنی کوردو به کیکی وه کو (خیرالدین به رازی) ساتیک به هه ندی پاره وه له ئیرانه وه ده که پایه وه چه ند به یاننامه به کیشی پی بوو تیایا داواکرا بو که س نابئ ملکه چ بی بق تورکه کان نه و خیرالدینه له لایه ن تورکه کانه وه کوژاو ده موده س (سلیمان به گ) و دوو پریان گرت که ناویان (فارحق) و (نوری) بوو له گه ل (ریانی مصطفی به گ) ی قائمقامی ناوچه که چه ند که سیکی تریشیان گرت و حکومت بریاریکی تازه ی دهر کرد بق سه ندنی باجی مه رو مالات (ئه غنام رسومی) و باجی باززگانه کانیته و له ۲۰٪ باجه که ی له چاوه ی پیشوودا زیانکراو باجی گومرگ کرا به دووقات).

ده ریاره ی نه و باج سه ندنه، پوژنامه ی قفقاسی ژماره ۸۴ سالی ۱۹۱۴ باسی نه وه ی کردوه چۆن تورکه کان له دوا ی شه پی بالقان له جیاتی نه وه ی به باشی له گه ل کوردا رهفتاریکه ن ده ستیان کردوه به ژۆرکردنی باج و کارگه یشته راده یه ک باج له مندالیش ده سیئراو هه ر کاریه دهسته به شیوه یه ک و به ئاره زوی خوی باجی ده سه ند.

هه روه کو (چیرکوف) له ئهرشیفی وزاره تی دهره وه ی روسیا سالی ۱۹۱۴ دا باسی کردوه، ئیتر کورد له ووزیدا نه مابوو بریاراندا باج نه دهن به حکومت و نهوانه ی له بدلیسه وه نیئرایوون بق (مۆرکی) و (خوبود) دهرکران. په یامنیتره نه وروپاییه کان باسی کورده کانی (تراپیر) و دیاریکرو موصل و ناوچه کانی تریان کردوه چۆن بریاریان دا بوو باج نه دهن به حکومت و له (بایزید) به رهنگاری هیزه کانی حکومت بونه وه و له نزیك (ریزا) سه ریا زه کانی کورد له هیزی حکومت جیا ده بوونه وه و ده چوونه پال یاخیبوه کان.

بق نمونه: په یامنیتری رۆژنامه ی (ئورایزن) ی ئهرمه نی ژماره ۶۶ ی رۆژی ۲۷/۲/۱۹۱۴ نویسیوی:

((كوردە ياخييوەكان دەلێن: لە بەرچى كارىبە دەستەكانى حكومت مووچەى
نۆز وەردەگرن و ژمارەى ئەو بەرتىل خۆرانەى تورك كە ھەر خەرىكى پاوو رووتن
ژمارەيان تابى نۆزتر دەبى؟ ئەم كوردەوھى ھەموى بۆ ئەوھى جوتياران و
دانىشتوانى شارەكانى كوردى پى ھەژار بكرى.

جلیلى لە لا پەرە ۲۰۱ دا ئاماژەى بۆ رۆژنامەى (ئازتامارت) ى ژمارە ۱۵۲۴
۲۹ / ۲ / ۱۹۹۴ ى ئەرمانى كرێو كە گرتنى سەریاز كاریكى وای كرېبوو بوبو
ھۆى بۆلویونەوھى گرانی و برستىتى و ژنيك گەيشتبوھ تینى و بە خۆى و
مندالەكانیەوھ چوبوھ بەردەرگای دەزگایەكى حكومت و ھاواری كرېبوو
ھەمومان بەزیندویى بنیژن چونكە ئەوھى ھەیبوو بۆ مندالەكانى حكومت
ھەموى برێوھ بۆ خۆى و نیتەر مندالەكانى بەچى گۆزەران بكەن؟!

لە ئەنجامى ئەو ھەلوێستەو لەو بارو دۆخەدا مەلاسلیم چەكدارىكى نۆزى
كۆكردەوھو لە شارەكە ى خۆیدا (كومانش) سەنگەرى ھەلكە ندو لانیئە
ئەرمانیەكانى درووسى مەلاسلیم لە مالاكانى خۆیان دەستیانكرد بەدروستكرێنى
شیر بۆ پاپەرپوھكان لە سەر تكای مەلا سەید (مەبەستى شێخ سەیدى كورى
شێخ جلال الدین بوھ كە بەرلە مە باسكراوھ)، ئەرمانیەكانى گوندى (خولتیک)
پتر لە سەد تەووزنیان بۆ پاپەرپوھكان دروستكرێو بەیانان بەناوخەلكدا
بلاوكرايوھ داوا لە خەلك كرا دژى توركە نۆزدارەكان پاپەن و نۆزى پى نەچوو
ئالای شۆرش بەرزكرايوھ دروشمى سەریەخۆیى بۆلویوھو لە ھەندى شویئى تر
وھكو ناوچەكانى (تاتیک) و (خیزان) دەستیانكرد بەسەر رینگاویانەكان و چەكیان
لە پۆلیس و سەریازەكان سەندو لە ھەمولایەكە وھ چاوەپوانى گەيشتنى مەلا
سلیمى سەركردەى بزوتنەوھكە بون.

مەلا سلیم بەھۆى كوردەكانى بدلیسەوھ ئاگادارى نیازو جموجۆلى توركە كان
بوو لە رۆژى ۱۰ ۳ ۱۹۹۴ دا بەناوى كوردە پاپەرپوھكانەوھ نامەىكى نارد بۆ
سەرۆكى ئەرمانیەكان لە بدلیس و ھەستى براپەتەى كوردى بۆ دەریزپوو
بەرامبەر بە ئەرمانیەكان.

یەكێك لە پەوشتە باشەكانى ئەو كوردانەى بەناو گوندەكانى ئەرمانیەكانا
تێپەریانكرد، بەبێ رازیبوونى ئەرمانیەكان ھیچمان نەدەكرد و بەپارە نەبواپە

نانیان له که س وهرنه دهگرت و گه لیک رۆژنامه باسی ئه و هه لۆیسته ی کوردیان کردوه که بویه هۆی ئه وه ی ئهرمه نیه کان بوبون به نۆستی کوردو رۆژنامه ی (تۆرایقۆن) باسی هاوکاریکردنی جووتیاره ئهرمه نیه کانی بلاوکردبوه وه که چۆن چووبونه پال پاپه پروه کان.

ساتیک مه لا سلیم هه ولی دا بچیتته ناوشاری بدلیسه وه، والی تورک به ناوی ووتو ویژ کردنه وه ویستی مه لا سلیم و هاوکاره کانی دوا بخا هه تا هیزی تورکی پێ دهگا به لام تهقه لایه کی بێ سوود بوو، ههروهکو له ئهرشیفی وهزاره تی دهره وه ی روسیادا بالێقزخانه ی روس له ئهسته مبول- سالی ۱۹۱۲ تا ۱۹۱۴ باسی گفت و گویه کی ملا سلیمی تبادلیه که به تورکه کانی ووتبوو: ((تائیتسه کورد هه رخۆی پاراستوه له سه ریازه کانی تورک به لام به م نزیکانه هه موو کورد بۆ ئه وه پاده په پێ پارێزگاری له مافی خۆی بکاو ده سه لاتێ تورکه ولات فروشه کانیش نه مینێ)).

حکومه تی عوسمانی به تاوانی بێ ده سه لاتێ و که مه ترخه می والی بدلیسی لابرده له جیاتی ئه و (مصطفی عبدالخالق به گ) که کابریه کی که لل په ق و سه رگه رم بوو کرا به والی و ده سستی کرد به هێرش بردن بۆ سه ر پاپه پروه کان، به لام ژماره یه کی رۆر له سه ریازه کان خۆیان دووره په رێز پاگرتو وتیان ئێمه ده ستمان ناچیتته خوینی برکوورده کانمانه وه و چێرکۆف له نامه کهیدا بۆ بالێقزی روس له ئهسته مبول ئاگاداری کردبوو که هه ندێ له وه سه ریازه نای نێررابون دژی پاپه پروه کان چووبونه پال کوورده کانه وه و ئه و سه ریازه نای له (وان) وه نێررابون به قسه ی حکومه تیان نه ده کرد. به رامبه ر به ویاو دۆخه حکومه ت له ناوه پاستی مانگی مارتی ۱۹۱۴ دا اعلانی عورفی کردو جه ندرمه تورکه کان له بدلیس له نزیک که نیسه یه کی ئهرمه نیه کانه وه چوار که سیان له پیاوه کانی مه لا سلیم گرت.

دهریاره ی ئه و چوار گیراوه، په یامنیتری رۆژنامه ی (تۆرایقۆن) له ژماره ۶۵ ی ۲۶ / ۲/ ۱۹۱۴ دا نوسیبویه تی له نزیک که نیسه ی (خادراگاشان) چوار کوورد گیران و به که له چه کرلوی نێردان بۆ زیندان و له رێگایانا هه رچواریان به سه ره رزی و شانازیه وه دهریشتن تاخرانه زیندانه وه که تا ئیمرق چوار رۆژه هیشتا هه ر له

به نديخانه دان. ملا سليم وهكو جليلی له لاپه په ۲۰۵۰ دا باسيكړوه، ده سبه جی داواى بهردانى نهو گيراوانه ی كړيو هه پره شه ی كرد نه گه ر بهرنه درین نه ویش (۵) جندرمه له جياتی نه وان ده گړئ.

پاش نه وه زوری پئ نه چوو شه پټکی قورس ده سستی پټكړيو توركه كان ويستيان به توپ باران كورده كان بشكټنن به لام به فرو باران نيشه كه ی لی تيكدان و ملا سليم به خوی (۷۰۰) چه كداره وه په لاماری هیزه كه ی توريكان دلو پاشه كشه ی پټكړد بڼ پیده شته كان، به لام پاپه پړوه كان زور به ناپټكوپټکی ده جو لانه وه، بڼیه نیا نتوانی كاریکی وابكن خه لكیکی زور بیته لایه نگریان و پاپه پړوه كان زور به یان بریتی بون له ره شو وپوتی بی پټلو به ناو به فرو سهولبه نداندا ده پزیشن و چه کی هندیکیان بریتی بوه له خه جهر و شیر و پم و ته ور و ژنیش شان به شانی پیاو شه پی ده كړيو خوراك و فیشه کیان به كیش ده كړيو له راستیدا پاپه رینه كه نمونه یه کی به رزی نازایه تی و كژلنه دان و له خوبرون بوو، به لام زورگار له گه ل كوردا نه بوو، نه یوانی بڼ ماوه یه کی دريژخایه ن خوی بگړئ.

ده رياره ی ره فتاری پاپه پړوه كان لهو شو پشه دا، زور نامه ی (نورایزن) له ژماره ۷۴ ی ۱۰ / ۴ / ۱۹۱۴ نویویتی (كورده شو پشگي پړه كان و جه ماوه ی كورد به وپه پی باشی و نوستایه تیه وه ره فتاریان له گه ل نه رمه نیه كانی ناوچه كه دا ده كړيو زور جار به بی پاره نانیا ن له نه رمه نیه كان ورنه ده گرت و ته نها مه گه ر پیویستیان به سووته مه نی هه بوايه له و زورده ساردو سهخته دا ناچار نه بون لیان وهریگرن).

نه نجومه نی وه زیرانی تورك له بلاویونه وه ی پاپه پړوه كه ترسان و بریاریدا هیژنکی گوره بنیژ بڼ بدلیس و بریاریدا (احسان پاشا) ی سه ركرده ی هیژی موش بگړئ به سه ركرده ی نهو هیزه كه زور شاره زابوو له نانه وه ی ناژاوه و رټكستنن پیلان و فروفیل و ده سستی كرد به وه ی كورد و نه رمه نی بكا به نوژمنی یه ك بڼ نه وه ی نه رمه نیه كان یارمه تی كورد نه دن و بڼ نهو مه به سته چوه لای سه ركرده ی نه رمه نیه كان له (موش) و دلوای لیكرد هیژنکی نه رمه نی ناماده بكا بڼ نه وه ی شان به شانی حكومت دژی كورد شه پړكا.

دەريارەي ئەو ۋەكۆلە ئۆكۆمىنتى ئەرشىفى ۋەزارەتى دەرەۋەي روسيا
لە سالى ۱۹۱۴دا تۆمار كراۋە، (گارۇساسون)ى ئەرەنى بەرامبەر ۋە تەقەلايەي
احسان پاشا بەگالته پىكىردنەۋە نوسىۋىتى: ئەرەنىەكان بۆ ئەرەي لە گەل
تورگە كانا توشى گىچەل نەبن ناچارىون داخۋازىيە احسان نورى قبول بگەن،
بەلام لە ھەمان كاتدا بەنەئىنى كوردەكانىشيان ئاگادار كىردىۋە لەو.

احسان پاشا دەستىكرد بەسۋوتاندنى خانۋى كوردەكانى سەررنگاي
ھىزەكەي بۆ ئەرەي بەزەبىيان بەكە سدا بەاتايەۋە جىلىلى لە لاپەرە ۲۰۸ى
سەرچاۋە ۵۰۰ باسى ھەلۋىستى دەۋلەتە ئەرۋوپايىيەكانى كىردىۋە بۆ نمۇنە باسى
ئەلمانىاي دۆستى توركىاي كىردى ھەرلە سەرەتاۋە دۆى ئەرۋاپەرەنە بۋە
بەشۋەيەكى دۆرماننە سىرى كىردى. بالىۋى ئەلمانىا لە ئىستەمبول (فون
فاغىنىفيم) داۋاي لە حكومەتى تورك كىرد بەزۋوتىن كات ئەرۋاپەرەنە
دامركىنىتەۋە (فون ساندېرس) كە بۆ چاۋدىرىكىردى ھىزەكانى تورك چۋىۋە
توركىيا، بەپەلە چۋە ناۋچەي ئەرۋىۋم ئەرۋىۋى، ۋەرۋدۋەكان دەرۋى خىست
ھەلۋىست ۋ بارۋ دۆخ لە سودى كورد نەبۋە چۋنكە شۆپشەكەيان نارېۋىۋ پىۋى بۋ
لە ناسكىرەن كاتدا ھەندى لە كوردە ناسراۋەكانىش بۋن بەلايەنگرى حكومەت ۋ
پاپەرەنەكان ناچارىون لە بدلىس بچنە دەرەۋە ۋەلا سلىم بەناچارى خۆى
چەند ھاۋرىتەكى پەناي بردەبەر قونسولخانەي روس لە بدلىس.

جىلىلى ئامازەي بۆ رۆژنامەي (مشاك) ئەرەنى كىردى كە باسى چۆنىەتى
بەجى ھىشتىنى كوردى كىردى لە شارى بدلىس ۋ وتۋىەتى كوردەكان مال
ئاۋايان لە ئەرەنىەكان كىردى جوتيارەكانى كورد لە ترسى ئېندەيى ۋ تۆلە
سەندەۋەي تورك ناچار بۋن پەنايەنە بەر چىپاكان ۋ رۆژنامەي (تۆرايىزىن) ى
ژمارە ۸۷ى رۆژى ۲۵ / ۴ / ۱۹۱۴ باسى ئەرەي كىردى ساتىك كوردەكان
گۈندەكانى خۆيان بەجى ھىشت مەرۋ ماللات ۋ ژن ۋ مىندالەكانيان لاي
ئەرەنىەكان بەجى ھىشت. شىخ سەيد على (۸۰۰) چەكدارى ھەبۋە لە گۈندى
(غايىدى) بەبى بەرگى خۆى دا بەدەستەۋە كە تورگە كان مالەكەيان پشكىنى
لەۋى سكالايەكى ۋەلا سلىمىيان دۆزىۋە ۋىتەي نىرراۋ بۆ قونسولى روس كە لە
لايەن ھەزاران كوردەۋە مۆركىراۋ كە بۋويەۋى ئاۋانباركىردى شىخ سەيد ۋ لە

ماوهی مانگی نیشان و مایسدا هه زاران کورد گیران و نهوانه‌ی به‌شداریون له و
پاپه‌پینه‌دا مال و گونده‌کانیان کاولکرا.

جلیلی له کتێبه‌که‌یدا ناماژه‌ی بۆ سه‌رچاوه‌یه‌کی ئه‌لمانی کردوه (Oktange puke postor) که له رۆژی ۱۳ / ۵ / ۱۹۱۴ تاییا وتراوه قونسولی ئه‌لمانیا له
ئه‌رزپۆم به‌وپه‌ری دلقوشیه‌وه کاریه‌ده‌ستانی خۆی له‌وه ئاگادارکرده‌وه احسان
پاشا له ناوچه‌کانی: سمیک، خیزان، غوزالده، شاتئ نه‌ک ته‌نها هه‌ر پاپه‌پیوه‌کان
به‌لکو (۲۵۰۰) کوردی تریشی گرتوه له‌وانه‌ی له سه‌ریازیتی رایانکردوه.

(چێرکۆف) له نامه‌یه‌کیا بۆ بالێقزی روسیا له ئه‌سته‌مبول ئاگاداری بالێقزی
کردوه، ئوتێ ۱۰ ی نیسانی ساتیک کوردیکان له زیندانه‌وه برد بۆ لیپرسینه‌وه له
م سه‌ره‌وه به‌شیک ساخ برابوو به‌لام به‌سه‌رشکاوی و به‌خوێنه‌وه هێنرایه‌وه بۆ
به‌ندیخانه‌که‌ی، له به‌ندیخانه‌یه‌کی تردا ئه‌فسه‌ریکی تورک له جیاتی ئاوی
خواردنه‌وه میزی دابوو به‌گیراوه‌کان و کوردیکی بریندار که له شه‌ردا گیرابو له
زیندانا ئه‌فسه‌ره‌ تورکه‌کان ئه‌وه‌نده‌یان به‌پێله‌قه لێدابوو گیانی ده‌رچوو بوو،
زیندانی بدلیس پره له گیراوی کوردی ئه‌رمه‌نی و مرقف نازانی چۆنیان باس بکاو
ئه‌وی له زیندانا بئ شیت ده‌بێ و زیندانه‌کان وای ل هاتوه جیگه‌ی که سی تری
تیا نابێته‌وه، بۆ ئه‌وه‌ی شوێن بۆ گیراوی تازه‌ په‌یدا بکری دانگای سوپا په‌یتا
په‌یتا گیراوه‌کان ئیعدام ده‌کا به‌لام زۆری پێ ناچی نووباره زیندانه‌که‌ پر
ده‌بێته‌وه.

جلیلی له لاپه‌ره ۲۱۲ دا باسی رۆژنامه‌ی (ئاپارات)ی کردوه که باسی
پاپه‌پینه‌که‌ی کوردی بلاک‌کردبوه‌وه حکومه‌ت بۆ سزای ئه‌وه ئه‌و رۆژنامه
ئه‌رمه‌نیی داخست.

به‌پێی بریاری دانگای سوپا شیخ سعیدعلی و شیخ شهاب الدینو چه‌ند
که‌سیکی اعدام کران و بۆ چاوترساندنێ خه‌ک لاشه‌کانیان به‌هه‌لواسراوی له
مه‌یدانی بازاردا هێلارابونه‌وه و ناوه‌کانیان له سه‌ریارچه‌ په‌ڕۆیه‌ک نوسرابوو
به‌سنگیا نا هه‌روه‌کو لازریف له لاپه‌ره ۲۱۶ ی کتێبه‌که‌یده‌ کوردستان و کێشه‌ی
کورد چاپی مۆسکۆ سالی ۱۹۶۴ باسیکردوه.

جلیلی له لاپه په ۲۱۲ دا باسی نه وانه یی کړېوه ده برانه بهر قه ناره چوڼ بهر په ری سهر په رزیه وه ده یانروانیه په تی قه ناره که و مه لا رسول له وټوه هاواری کړده سهر یازه کانی تورک که وا دلنیا به میله تی کورد بهم زوانه له زوړداری و سته می تورک زوگاری ده بی.

له سهره تای مانگی نایاردا (کامل بهگ) له شاری (سیرت) گیلو له گه ل خزمیکیا نیرا بۆ نه سته مبولو کاتې بهر په ره کانیی گرتنه که ی کرد کوشتیان. هه روه کو له کتیبی (العلاقات الدولیة فی عهد الامپریالیه، بهرگی دوه م، زنجیره ی سته هم، له لاپه په ۲۶۹ دا باسی اتحادو ترقی کړېوه چوڼ هه موو جوړه هه نگو ویکي نابوو بۆ نه وه ی په گو ریشه ی پاپه پینه که ی کورد نه هیلیت و له ۴ / ۴ / ۱۹۱۴ دا، له کویونه وه کدا مدحت فکری وتویه تی له دوا ی اعلانی دستوری سالی ۱۹۰۸ ژماره یکی که م له کورده به نه ده به کان نه بی نه وانی تر هیچیان نه بوون به لایه نگری نه وه ده ستوره که نه مه به هوی هاندانی (کامل بدرخان و سمکو و ساویت بهگ) هه وه بوو له گه ل چه ندکور دیکي تردا که له ژیر سایه ی پاراستنی بالیو زخانه ی روسدا بون (مه به سته مه لا سلیم بوه).

ساتیک وه زیری دهره وه ی تورکیا دوا ی له (کیرس) ی بالیو زی روس کړېوو نه وانه ی په نایان برېبوه بهر قونسولخانه ی روس له بدلیس هه موویان بدرتیه دهس حکومت، له وه رامدا بالیو ز پتی ده لی: نه وانه په نابهری سیاسین بۆ په مافی نه وه یان هه یه له لایه ن قونسولی نيمه وه بپاریزین.

نه لمانه کانیش له وه لویتسته ی روس ناپازی بون و له ۲ / ۶ / ۱۹۱۴ دا (نه ندیرس) ی قونسولی نه لمانیا چوو یوو بۆ نه زېږوم بۆ نه وه ی چیرکوف ببینیت بۆ نه وه ی بزانی چاره نووسی مه لا سلیم و تاقمه که ی له ناو قونسولخانه که ی روسدا چوڼ ده بی و نایا مه لا سلیم هه روا له وئ ده مینیتته وه.

زوژنامه کانی تورک وه کو (صباح) و (طنین) و (تقدام) بۆ نه وه ی فشار بخه نه سهر روس، بلاوه یان ده کړده وه پاپه پینی کورده کان به هاندانی بیتکانه بوه و کار به دستانی تورک قونسولخانه ی روسیان له بدلیس به وه تاوانبار کړېوو دزو جهرده و پلوو پروتکه رانی گرتوه ته خوی و ده یان پاریزئ.

به و جۆره مه لا سليم له قونسولخانه دا مایه وه تاده سپێکرنی شه پر ئه وسا مه لا
 سلیمیان له قونسولخانه ده رهیتا وه لیان واسی وه کو سه رچاوه کانی تریش
 هه ریه و شیوه یه باسیان کردوه .

لای تورکه کان وابوو نیت پر پهرینی کورد کۆتایی هاتبوو، بۆ یه له رهفتاری
 خرابی خۆیان و زیان نه هیتا وه په پی دلره قیه وه رهفتاریان له گه ل کوردا
 ده کردو دانیش توانی ویلایه تی ئه رزێڤم دوباره له حکومه ت یاخ ی بون و باجیان
 نه دا به حکومه ت و به رامبه ر به وه لۆیسته تازه یه سه رۆکی لیژنه ی (الوحده
 والتقدم) ی تورک له کۆبون وه یه کدا دانی به وه دا نابوو هیشتا نه توانزلوه
 پر پهرینه که ی کورد به ته واوی له ناو بیری و جلیلی له لاپه ره ۲۱۸ ی کتێبه که ی دا
 باسی (بیرو میلد) ی قونسولی ئه لمانیای کردوه له طرابزون که ترسی ئه وه ی لی
 نیشتبوو دوباره پر پهرینیکی تری کورد سه ره لبداته وه وه له راستیدا له حیزرانی
 ۱۹۱۴ دا له قه زای (موتکی) و (غریزان) له سه ره نه دانی باج شه پێکی قورس قه وما
 پاش ئه وه ی تورکه کان له جیاتی باج مه پوما لاتیان به زۆر زه وت ده کردو له
 بازاری بدلیسدا به ئاره زوی خۆیان ده یان فرۆشت و حکومه ت بۆ هێور کردنه وه ی
 هه لۆیست چه ند کوردیکی ناسراویان له ئه سته مبوله وه نارد بۆ ناوچه که بۆ
 ئه وه ی بیر له هێچ پر پهرینیکی تر نه که نه وه به لām ئه وه ته قه لایه ی حکومه ت بی
 سوود بوو .

جلیلی له لاپه ره ۲۱۹ ی کتێبه که ی دا سه رچاوه ۵۵ باسی ئه رشیفی وه زاره تی
 ده ره وه ی روسیای کردوه نامه یه کی (چیرکۆف) ی تیا به له سالی
 ۱۹۱۴ دا لوتویه تی: ئه گه ر کورده کان به هاندانی تورک په لاماری ئه رمه نیه کانیان
 بدایه ئه وا بێگومان حکومه تی تورک به رامبه ر به وه هێچیان له کورده کان
 نه ده کردو، له لایه کی تره وه رۆژنامه کانی تورک زۆر به کورتی باسی پر پهرینه که ی
 کوردیان بلاو ده کرده وه و زۆر جار هه والته ره کانی ئینگلیز و فرسه وه هه ندی
 جاریش ه ی روسه کان پر پهرینه که ی کوردیان به بزوتنه وه یه کی کۆنه په رستانه له
 قه له م ده داو وایان بلاوده کرده وه پر پهرینه که ته نها به مه به سستی دزایه تی کردنی
 اصلاحاتی دستوری بو، له لایه کی تره وه هه روه کو رۆژنامه ی ئۆدایزۆن له ژماره
 ۶۷ ی رۆژی ۲۸ / ۳ / ۱۹۱۴ دا باسیکی رۆژنامه ی (دیلی تلگراف) ی بلاو کردبوو

له وهدا وتبوی پاپهرینی سه رۆكه كانی كورد وهكو شه پێکی پیروزی دژ به ئهرمه نیه كان وابوه، رۆژنامه ی (تایمس) ی لندنیش هه پشه ی ئه وه ی کردبوو هه رشتێك به سه ر ئهرمه نیه كاندا بێ ئه وا كورد به رپرسیار ده بێ چونكه رێگه له توركه كان ده گرن اصلاحاتی دستوری سه ریگرت.

پاش سه رنجدان له بلاو كراوه كانی ناو نه و رۆژنامه نه، ده رئه كه وێ چۆن هه چیان به شێوه یه کی راست و به مه به ستێکی پاك له راپه پینه كه ی كورد نه و اوون و هه چیان باسی ئه و هه موو جه ورو سته م و زۆره ی كاریه ده ستانی تورکیان نه كرده كه مه لله تی كوردی و الێكردبوو ده س بداته چهك و كوردیان به وه تاوانبار كرده بوو كه دژی اصلاحاتی دستوری بوو و پێگایان له كاریه ده ستانی تورك گرتبوو ئه و كاره گرنگه به نه دجام بگه نه ن و هه چیان باسی ئه وه یان نه كرده ئه وه ی دژی اصلاحاتی دستوری بوو توركه كان بون نه ك كورد چونكه توركه كان بوون له به لێنه كانی خۆیان پاشگه ز بووبه وه به رامبه ر به كورد كه به ر اصلاحاتی دستوری له ساڵی ۱۹۰۸ دا به لێنیان به كورد دابوو مافی خۆیان ده سگیر ده بێت و به هۆی ئه وه وه بوو كورد به و په ی دلسۆزیه وه له سه ره تا دا هاو كاریوه له گه ل ژۆن توركو اتحاد و ترقیدا بۆ سه رگرتنی یاسای اصلاحاتی ده ستوری وهكو له باسیکی تایبه تیدا كه بۆ اتحاد ترقی ته رخانكراوه باسی ده كه ی.

رۆژنامه ی (العهد الحدیث) ی روسی له ژماره ۱۳۶۶۲ ی رۆژی ۲۴ / ۲ / ۱۹۱۴ به رپه رچی درۆو ده له سه كانی ئینگلیز و روسی دابوه وه به باسیك به ناوی كوردو ئهرمه نی و له وهدا وتبوی هۆی راپه پینی كورده كان به هۆی كاری خراپ و ناله باری كاریه ده ستانی توركه وه بوو كه به ناشكرا باری ژبانی ناوچه كوردیه كانیان پشت گوێ خستبوو جلیلی بۆ به رپه رچدانه وه ی درۆو ده له سه كانی تورك و روس و تویه تی رۆژنامه كانی ئهرمه نیه كان له هه موان باشترو راستر هه وال و ده نگ و یاسه كانیان بلاو ده كرده وه ویه قوولی چوو یونه بنچ و بناوانی هۆی پاپهرینه كه و نوسه رێکی وهكو (نافاساردیان) ی شارهزا به پوودلووه كان ناوه پۆکی یاسه كانی ناو رۆژنامه كانی ده ول ته رۆژئاوا ییه كانی به درۆ ده خسته وه كه وتبویان پاپه رینه كه ی كورد پاپه رینیکی كۆنه په رستانه بوو له كاتیكدا توركه كان خۆیان

له هه موو كه س ژۆرتەر كۆنه پهرست بون و دژى خواست و داخوازىه كانى ئهرمه نى بون و به پىچه وانەى ئه و رۆژنامانه وه بزوتنه وه كه ی كوردی به بزوتنه وه یه كى نه ته وایه تی حساب كرده و وتویه تی له ناو كوردا ژماره یه كى ژۆرى واهیه هه ستنی نه ته وایه تی پالى پىوه ناون پىبازى كى شارستانى تى بگرنه به رو به شىوه یه كى مرقفانه رهفتار ده كن.

هه مان نووسەر له باسیكى تریا به ناوی (پاپهرینی كورده كان یا كوشتاری ئهرمه نیه كان) ووتویه تی:

((بزوتنه وه ی كورد دژى ژۆن تورك بوه و دژى ئهرمه نى نه بوه و له و پاپهرینه ی دژى حكومت كرده بیان هیچ كوشتاری كیان له ئهرمه نى نه كرده بو، تنها له به رنه وه ی راپهرینه كه ی كورد هه ندێ دروشمى ئاینی تیا به رزكراوه وه ئیتر رۆژنامه ئه وروپاییه كان ئه وه بیان كرده بو به بیانوو به راپهرینه ی كى كۆنه پهرستانه یان له قه له م دابوو)).

نووسهرى كى ئهرمه نى تر (مترك) له باسیكیا له رۆژنامه ی (مشاك) وتبوی دروشمى شریعه تی ئیسلامی تنها پووێ دهره وه ی راپهرینه كه ی كورد بوه و له پاستیدا ناوه رۆكه كه ی بریتى بوه له دهرپرینی هه ستنی نه ته وایه تی كورد. سه رنوسهری رۆژنامه ی (مشاك) كه (ئاراکیلیان) بوه له رۆژنامه كه یدا وتویه تی: ورده ورده بارى راستی بزوتنه وه كه ی كورد پوون ده بیته وه ئه و هه مو درۆو ده له سانه ش ئاشكرا بون كه دژى ئه و راپهرینه یان بلاو ده كرایه وه و ده بێ به دلنای یه وه بلێن ئه و راپهرینه ی كورد بزوتنه وه یه كى سیاسى بوه به هیچ جۆرى ك به لای چه ته گهری و پاوو رووت كردن و ده مارگریی ئایندا نه چوه و ده سدریژی نه كراوه ته سه ر دانیشتوانی بێ تاوان كه ئه مه پىچه وانە ی درۆو ده له سه ی ئه وانیه ده یانه وێ ناوی كورد بزپینن كه ئه م راپهرینه یان بۆ ئه وه بوه ئۆتۆقومی بۆ میلیله ته كه ی خۆیان مسۆگه ر بكن.

هه ئسه نگاندنى شۆرشه كانى دواى شۆرشه كه ی شیخ عبیدالله

راپهرین و شۆرشه كانى دواى شۆرشه كه ی شیخ عبیدالله له باكوری كوردستانا هه تا ده سپی كرده شپى یه كه مى جیهانی شیوه یه ك بون له راپهرینه پچرپچه سه رنه كه وته كانى پىشوو ترو سوود له هه له و كه مو كوپیه كانى پىشوو

وهرنه گپراوه و حکومتی تورکیش شاره زای بارو هه لوئستی ناو کوردبوه و ده ماری شۆرپشگێرپه کانی کوردی ناسیوه و هه موو جارێک به شۆیه یه که نه واپه پینانه ی خامۆش کردوه و میله ته ی کورد له و هه موو کاره ساتو به سه رهاته نه هه یچی ده سگێر نه بوه. به کورتی ده توانین نه م باسه بکه ی ن به دوو به شه وه:

ا- هۆی بزوتنه موو واپه پینه کان.

ب- هۆی سه رنه که وتی نه و واپه پین و بزوتنه وانه.

ا- هۆی بزوتنه موو واپه پینه کان

میله ته ی کورد، نه ویه شه ی له ژێر سایه ی ده وله ته ی عوسمانیدا بوه، له زه مانی سولتان سه لیمه وه که به هۆی ئیدریس بدلیسیه وه به پیتی پێکه وتنیکه وه چوبوه ژێر سایه ی نه و ده وله ته وه، له سه ره تادا خۆی به میله ته یکی هاویه ش زانیبوو، هه سته ی بوه نه کوردبوو لای تورکه کان نه و حسابیه ی بۆ ناگرێ، به لām له سه ده ی نۆزده هه مه وه تورک به ته واره ته ی خۆی ناشرکا کربو ده سته ی کرد به وه ی له کورد بگه یه نه ی هه موو دانیشتوانی ده وله ته ی عوسمانی نه یی خۆیان به تورک بزائن و نه م ده مارگه یه ی تورک له کاتی ده سه لاتداریه ته ی ژۆن تورک و اتحاد ته رقیدا گه یشته راده یه که ئه ته ر کورد خۆی پێ نه گه یه ی ده سه بده ته چه که و خه بات بکا له پیناوی ده سگه یه ی بونی مافه په ولکانی خۆیدا وه واته ده ی ن کورته باسێکی نه و هۆیا نه به یه نه پێش چاو که بوبونه هۆی به هێز بوونی هه سته ی نه ته وابه ته ی و پالپان به کورده وه نا له وه ژۆرتر بیده نگ نه یی به رامبه ر به ره فقا رو تاوانی کار به ده ستانی عوسمانی.

ا- واپه پین و شۆرپشه کانی دژی ده وله ته ی عوسمانی

له کاتی ده سه لاتداریه ته ی و به هێز بوونی ده وله ته ی عوسمانیدا، به ناوی غه زای نایینی ئه سلامه وه تورکه کان به شه یکه له ولاته ی رۆژه لاته ی نه وروپایان داگیر کربوو، به لām دژی پێ نه چوو میله تانی نه و ولاته یه که یه که دژی عوسمانی راست بوونه وه وه ره یه که یان به شه یه که شۆرپشیا ن دژی عوسمانی کربو توانی یان له خاکی خۆیان بیانکه نه ده ره وه و خۆیا ن نازاد بکه ن و ولاته که یان له داگیرکه ران رزگار بکه ن و شۆرپشی نه و میله تانه و هه والی سه رکه وتنیا ن به ناو

میلله تانی تری ژیر دهسه لاتى عوسمانیدا بلایوه وه هانیان دان نه وانیش
دهسبکه نه به شۆپشی نازادیخوازانه ی خویان که یه کیک له وانه میلله تی کورد بوو
نه وه ولانه کاری تیکردبوو رۆشنبیرانی کورد بیرى سه ریه ستی و رزگار کرنی
ولایتیان به ناو کوردا بلایکرده وه کوردیش وه کو نه میلله ته رزگار به انه ده ستی
دایه چه که نه گهرچی به داخه وه وه کو نه وان نه یتوانی خوی و نیشتمان
داگیرکروه که ی رزگار بکات.

۲- شۆپشی سالی ۱۹۰۵ له روسیا

شۆپشی سالی ۱۹۰۵ له روسیا یه کیک بوه له وه بودوه گرنگانه ی نه دجامه که
ی به هوی رۆشنبیرانی کورده وه به ناو جه ماوه ی کوردا بلای بوبوه وه دروشمی
نازادی و دیموکراتی و مافی میلله ت که له روسیادا به سه رکه وتویسی دزی
قیصری روس بلای بوبوه وه کاری کوردبو سه ر کوردو بیرباوه ره کانی نه وشۆرشه
سه رکه وته له میشکی کوردیشدا دهنگی دایه وه.

له وه پوه ده نوکتۆر شمزینی له کتیبه که یدا سه رچاوه ۴۲ له لاپه ره ۶۲-۶۴ دا
باسی کارتیکردنی نه وشۆپشی کوردو که هه والی نه که ته نها هه ر که یشتۆته
کوردستان به لکو وه کو شۆپشیکی دیموکراتی له هه موو رۆژ ناوی ئاسیادا
دهنگی دابوه وه.

ده ریاره ی نه وه وه کو نوکتۆر عزیز باسی کوردو (کیرگوف) ی قونسولی
گشتی روسیا له شارى (خوی) له وه دواوه چون ساتیک بازرگانه کورده کان
یارمه تیده ره کانیان له خوینده وارو روناکبیره کانی ده چون بۆ سه ردانی
فرۆشگای (ماکاریوف) له (نیزنی نوفکورد) و له وی چاویان به سه ریاژه
دیموکراتیه کانی روس ده که وت و له وانه هه والو ده نگوباسی شۆپشه که ی سالی
۱۹۰۵ یان ده بیسته وه نه وه والانه کارنکی زۆری تیده کردن و که ده که پانه وه نه
هه والانه یان به ناو هاو لاتیانی کوردا بلای ده کرده وه، ده بوونه هه یینی بزوتنه وه ی
نه ته وایه تی و هاندان بۆ نه فسه رانی کوردی ناو سوپای عوسمانی که نه وانیش بیر
له به ریا بوونی شۆپشیک بکه نه میلله تی کوردی پێ رزگار بکه نه و زۆری پێ نه چوو
نه وه هه ستی نه ته وایه تیه به ناو رۆشنبیران و هه ندی له سه رۆکه کانی کوردا

بلاڭووه وەو خستنيە سەر خولياي خەبات و تېڭۆشان بۆ دەسگير بوونی مافی
میلله تەکه یان.

۲- ھاوکار یکردنی کورد لە گەڵ ژۆن تورک و اتحاد و ترقی دا

ساتیک سولتان عبدالحمیدی دوهم له شوینی سولتان مراد دانرا له سالی
۱۸۷۶دا، یه کێك له و مه رجانە ی بۆ عبدالحمید دانرابوو ئەو بوو اصلحاتی
دستوری بگا، به لām سولتان له و یه لێنه ی پاشگەز بوو وەو به رامبه ربه وە له ناو
تورکه كانا رێكخراوی ژۆن تورک و اتحاد ترقی دروستبوو بۆ سولتان و له سالی
۱۹۰۸دا سولتان یان ناچار کرد ئەو دەستورە ی جارانی عوسمانی بگۆپێ و
فرمانێك دەر یارە ی ئەو دهریکا، میلله تی کورد یه کێك بوو له و میلله تانە ی له
سەر تادا به گه رمیه وە پێشوازی له دروشمه کانی اتحاد ترقی کریو ژماره یه کی
زۆر له پۆشنی رانی کورد بون به ئەندام و ھاوکار له و رێكخراوه دا به ئومیدی ئەو ی
تاقمی اتحاد و ترقی له دوا ی سەرگرتنی اصلحاتی دەستوری کارێکی وائەکن
کوردیش مافی نە تە وایه تی خۆ ی دەسگير بێت، به لām که اتحاد یه کان بون
به دە سه لاتدار له به لێنه کانی خۆیان پاشگەز بونه وەو رێكخراو و کۆمه له
کورد یه کان و رۆژنامه کانیان داخستن و کوردیش به رامبه ربه وە که و تە خۆ ی و
ههستی نە تە وایه تی جۆشی سه ندو دهستی کرد به خەبات و تېڭۆشان بۆ دەسگير
بوونی مافه په واکانی خۆ ی که تاقمی اتحاد و ترقی لێ ی پاشگەز بوونه وە .
دەر یارە ی ئەو ده وکتور عزیز شمزینی باسی کتێبه کی (میلله ی) کربوه به ناوی
(کورتە باسیکی مێژوویی تازە ی تورکیا) چاپی مۆسکۆ سالی ۱۹۴۸ که له لاپه په
۲۰دا باسی هۆ ی راپه رینی کوردی کربوه هه روه کو ئەو ی له گۆڤاری (رۆژه لاتنی
نوی) ی ژماره ۴ ی سالی ۱۹۲۳دا باسیکی (لاموتی) تیایدا بلاکراوه تە وە که له
هه ر یوو باسه که دا دەر یارە ی سیاسه تی شۆڤینی ژۆن تورک دواون که چۆن
رهفتاریان بوو به هۆ ی بزوتنه و یه کی نە تە وایه تی توند په وانه له ناو کورده کانا بۆ
په ره لهستی ئەو هه لوێسته ی تورکه شۆڤینیە کان.

۳- سه ندنی سه رانه و باجی زۆر له دانیشتوانی کورد کارێکی وای کربوو
میلله تی کورد به تە و او هه تی له رهفتاری تورکه کان بێزاری یوون به رتیل و به زۆر
کردنی خه ڤ به سه ر یازو روتاندنه وە ی خه ڤ هه مویان وایان له کورد کربوو

دەستەپاچە دانەنیشن و بیر له یاخی بون و راپه‌پین بگەن دژی حکومه‌تی
عوسمانی...

ب- هۆی سەرئەکه و تەنی شۆرشەکان

راپه‌پین و بزوتنەوه‌کانی دواي شۆرشەکه ی شیخ عبدالله هەتا دەسپێکردنی
شەپی یەکه‌می جیهانی که هەریه‌که یان له ناوچه‌یه‌کی باکوری کوردستاندا
روویاندابوو بەشیوه‌یه‌کی گشتی بریتی‌بون له راپه‌پین و بزوتنەوه‌یه‌ک
بەشیوه‌یه‌کی پچر پچر له هەندێ ناوچه‌کانی باکوردا که بەکورتی دەتوانین باسی
هۆی سەرئەکه و تەنیان بەم شیوه‌یه‌ی خواره‌وه بکه‌ین:

١- ئەو بزوتنەوه‌و راپه‌پینانه بەشیوه‌یه‌کی گشتی بریتی‌بون له دەرپرینی
بێزاری بەرامبەر بەجەورو ستمی کاریه‌ده‌ستانی تورک که له راپه‌پینه‌که‌ی
ملاسلیم و شیخ شهاب الدین دا زۆتر دەنگی دابووه‌، بەلام بەشیوه‌یه‌کی گشتی
هەمویان بێ نەخشە بون و هەریه‌که‌ی له ناوچه‌یه‌کی تایبه‌تیدا رویداوه‌و
پێوه‌ندی به‌ناوچه‌کانی تره‌وه نەبووه‌و سەرکرده‌و عەشایره‌کانی ناوچه‌کانی تر
بەشیوه‌یه‌کی گشتی له راپه‌پین و بزوتنەوه‌یه‌کی تایبه‌تیدا هاوکار نەبون و ئەگەر
چی له زۆریه‌یانداندا ئەوپه‌پێ ئازایه‌تی و له خۆبوردن و دلسوزیه‌کی ناشکریان
تیادا بووه‌و بۆ مەبەستیکی پێرۆز دەستیان پێکراوه‌و بەلام هه‌یجان له
بزوتنەوه‌یه‌کی عەشایری به‌ولاوه‌ تێپه‌ریان نەکره‌وه‌و له‌ زۆریه‌یانا خیانەت‌و
خۆفرۆشی هەندێ له سەرکرده‌کانی کورد له ناسکترین کاتی ئەو شۆرش‌و
راپه‌پینانه‌دا بۆ تە هۆی دامرگانه‌وه‌ی بزوتنەوه‌که و نووباره‌ هەمویان بێ نەخشە
بون و حسابی توانای دارایی و سوپایی نەکراوه‌ له‌ لایەن شۆرشگێڕه‌کانه‌وه‌و
شۆرشێک که به‌قەمه‌و شیر و تەفەنگی ژەنگاوی کۆن کرابێ به‌هیچ جۆرێک به‌رگه‌ی
هێزی حکومه‌تی پێچه‌ک‌و مەشق پێکراوی نەگرتوه‌و هەرله‌ سەرەتاوه‌ ئەنجامه‌که
ی دیار بوه‌ به‌زیانیکی زۆر کوتایی به‌و راپه‌پین و شۆرشانه‌وه‌ ده‌هێنرا.

٢- نەبوونی رێکخراویکی سیاسی و هێزیکی پێچه‌کی مەشق پێکراوه‌ له
هەموو راپه‌پین و بزوتنەوه‌کانا نووباره‌ بۆته‌وه‌و ئەوانه‌ی له یه‌کێک له‌ راپه‌پین‌و
بزوتنەوانه‌دا به‌شدارییان کردبێ، هەریه‌که یان له شوێنی خۆیدا به‌شیوه‌یه‌کی
عەشایری و هەپه‌مه‌یی و ناوچه‌گه‌ری به‌شداری کره‌وه‌و هەرکه‌ سەرۆکی

عه شیره تیکى به شداریوو کوژرابی، یا کۆلی دابی، یاله لایه ن عوسمانیه کانه وه فریودرابی و خۆی فروشتبیت ئیتر هه موو چه کداره کانی ناشبه تالیان کردوه و بیگومان به شداریوانی ئه و راپه رین و بزوتنه وانه هه میشه له گه له یه کتردا پێک نه بون و ناکۆکی و دووبه ره کی له ناویانا هه بوه و له وپوه وه هه ره وه کو نوکتۆر جلیلی له لاپه ره ١٥٩ ی کتێبه که ی (دیتیل) ی کردوه له لاپه ره ٢٠٠ ییدا باسی سیاسه تی حکومه تی کردوه که چۆن توانیبوو ی ئاگری دووبه ره کی و ناکۆکی له نێوان شۆرشگێڕه کانا به ریا بکاو زۆرجار حکومه ت بۆ تیکدانی کورد چاوی له ره فتاری هه ندی دهره به گ و سه رکرده ی عه شایری کورد پۆشیوه و پێگه ی پێداوه له ناوچه که ی خۆیدا به ئاره زووی خۆی زۆلم له دانیشتون بکاو به وه حکومه ت ئه و جۆره که سانه ی کردوه به ده سه که لای خۆی و له کاتی پێویستدا به کاری هینان بۆ تیکدانی پزیه کانی کورد.

٢- بین بپکێ نێوان ده وله ته سه رمایه داره کان بۆ ئه وه ی هه ریه که یان خۆی ده سه لاتدار بێ له کاروباری ئابوری و سیاسی ده وله تی عوسمانیدا، ئه وانه هه میشه به ناشکرا دژی هه موو بزوتنه وه و راپه رینه کانی کورد بون که ئینگلیزه کان له و باره وه له هه مو یان زۆتر سه رگه رم بوو به ماوه یه ک پیش ده سپێکری شه ری یه که می جیهانی ئه لمانیا ش هاتبوونه کایه وه و توانیبویان تورکیا به لای خۆیا نا به گێش بکه ن و دژی ئه وه بون کورد ببیته هۆی لاوازیونی ده وله تی عوسمانی دۆستیان که نه خشه ی شه ری جیهانی له لایه ن ئه لمانه کانه وه بۆ کێش را بوو، ئه و ده وله تانه هه ریه که یان له کاتی خۆیدا به شتیه ی تاییه تی خۆی فشاریان خستوه سه ر تورکه کان به وپه ری دلره قیه وه له کورده کان بده ن بۆ ئه وه ی ئاسایش و ئارامی ولاتی ئه و دۆسته یان نه که ویته مه ترسیه وه.

شتیکى ناشکرا به، هه موو ئه و ده وله ته ئه وروپاییانه ی دۆستیان خستوه کاروباری حکومه تی عوسمانیه وه، جگه له وه ی نه یان و یستبوو به هۆی کورده وه ئاسایشی ولاتی عوسمانی تیک بچیت، شتیکى تریش هه بوو هه رله کۆنه وه بیران لیکردیه وه که بریتی بوو له وه ی رێگه نه درێ به کورد خۆی به هێزتر بکا له هێزو ده سه لاتی ئه و کریستیانانه ی که ماوه یه ک بوو به ده یان میسینیریان نارده وه

ناوچه كانيان و بنكه يان بۆ دروستكرديون و خستبو يانه مېشكيانه وه به هيچ
 جۆريك نه بن به هاوكاري كورد له راپه پين و شۆپشه كانيان دژي حكومه تي
 عوسمانى كه ئه م راستيه له هه لويستى هه ندئى ده سپۆيوه كانى ئه رمه نيه كان و
 ئاسوريه كان ده ركه وتوه كه خۆيان له بزوتنه وه ي كورد نزيك نه ده كرده وه و لا يان
 وابوه ته نها ده وله ته ئه وروپاييه كان ئه وان رزگار نه كات وه تا راده يه كيش ئه و
 دروشمه ئاينيان ه ي له هه ندئى شۆپش و راپه پيني كوردا به رز كرابوه وه و بۆ نى
 دژايه تي لى ها تېبو به رامبه ر به هه ندئى له كريستيانه كان زۆر گاريگه ر بوه له
 سه رنه گرتنى هه ولى په يدا بوونى دۆستايه تي و هاوكاري كردنى كورد له گه ل
 كريستيانه كان به شيوه يه كي ستراتييجى .

هـ- ئه و كېشه يه ي له نۆوان (سونى) و (علوى) دا به هۆى دروستبوونى سواره ي
 حميديه وه په يدا بوو زيانتيكى زۆرى گه يان به شۆپشه كانى كورد و وه كو له
 شۆپشه كانى شېخ سعيدى پيران و هه ندئى شۆپشى تردا له به رگى دو هه مدا باس
 ده كرى ده رنه كه وئى چۆن علويه كان له زۆريه ي شۆپشه كانى كورد به شدار نه بوون
 له تۆله ي ئه و ره فتاره نا ريكانه ي سه ركرده سونيه كانى ناو سواره ي حميديه به
 هاندان و پاسپارده ي توركه كان دژي علويه كان كرديبو يان .

بهشی یازدههههه

خزمهتی کورد بۆ ئیسلام و بۆ دهولهتی عوسمانی

کورد له ورژمهوه بووه به ئیسلام، نیتر هه موو توانای خۆی بۆ بهرزکردنهوهی ئایینی ئیسلام و ناوی ئیسلام و پاراستنی ولاتی ئیسلام تهرخانکردوه و سههرکوتنی ئیسلامی به سههرکوتنی خۆی حسابکردوه و بیری لهوه نه کردبووه له ریزی میللهتانی ئیسلام دابڕی و بۆخۆی وهکوو میللهتەکانی تر حکومهتێکی تایبهتی نه تهوايهتی خۆی نهگهڕچی له ژێر ئالای دروشمی ئیسلامیشدا بووین دامهزینیت و لهو پوهوه ههچ میللهتێکی سهربه ئیسلام بهقههه کورد دهیاره ی خۆی که متهرخهه نه بوه بۆ نمونه بنه ماله ی نه یوبه کان که له زهمانی صلاح الدین دا گه یشتبووه چله پۆله ی دهسه لات و هیز بیری له وه نه کردبووه حکومهتێکی کوردی دامهزینیت که شه قلی نه تهوايهتی کوردی پێتوه دیار بووین له ههر شوێنێکدا به ناویش ناوی دهولهتی نه یووپی هاتبن ئه وه تهنها مانای حکومهتێکی ئیسلامی گرتوه ته وه له چوار چێوه ی ئالای ئیسلام دا بووه .

که ساتێک عوسمانیه کان بوون به دهسه لاتدارو ئه و ئیمپراتۆریه ته یان دامهزرا ند، کورد له رنگه ی نیدریسی بدلیسه وه هه موو ئه ماره ته گانی خۆی کرد به وابهسته ی ئه و دهوله ته ی دروشم و ئالای ئیسلامی به رز کردبووه وه بۆ بلاوکردنه وه ی دهسه لاتی عوسمانی تورکه کان ده ستیان کرد به دکه یگرکرنی ولاتان به ناوی (غزا) وه و له وه دا کورد رۆلێکی ئیجگار گرنگی هه بوه .

ئه م به شه ده کړی به دوو به شه وه :

۱- خزمهتی کورد بۆ ئیسلام و بۆ ئایینی ئیسلام و بۆ جیهانی ئیسلام به شیوه یه کی گشتی .

۲- خزمهتی کورد بۆ خلافهتی عوسمانی که خۆی وا پیشاندا بوو نوێنه ری هه موو ئیسلامه .

یہ کہہ: خزمہ تنی کورد بؤ نیسلام بہ شیوہ یہ کی گشتی

بیگومان میللہ تنی کورد جگہ لہ وہی خزمہ تنی نیسلامی کردہ لہ بواری
سیاسی و سوپاییہ وہ، خزمہ تیگی ٹیجگار گہ ورہ شی کردہ لہ ریگہ ی نہ و زانا
ثانی و میژوونوسانہ ی کردہ وہ کہ بہ سہ دان کتیبیان دہ ریاری ثانی نیسلام و
پوونکردنہ وہی مہ بہ سہ کانی و لیکدانہ وہی (حدیسی پیٹھ مہر) و دہ یان کتیبی
شرع و فقہ و میژووی پیاوہ ناودارہ کانی نیسلام نویسوہ و نہ و ہموو بہ رہہ مانہ
ہہ مووی بوہ بہ کہ لہ پووریگی بہ سوود و بہ کہ لک لہ ریزی بہ رہہ می نویسوہ رانی
میللہ تانی تردا، کہ بہ داخوہ باسہ کان ماون بہ لام شوینہ واری نویسوہ رہہ کانیان
وہ کوو نویسوہ ریگی کورد وردہ وردہ کویر بؤتہ وہ و براونہ تہ وہ سہر نہ تہ وہی
عہ رب کہ نہ مہ باسیگی ٹیجگار دورو دریزہ و لہ مہ بہ ست لامان نہ دا.

باسیل نیکیتن لہ کتیبہ کہ یدا سہرچاوہ ۵۴، لہ لاپہرہ ۱۷۰ دا باسی زنجیرہ یہ ک
لہ وینہ مالانہ ی کوردی کردہ کہ خزمہ تنی ثانی نیسلامیان کردہ و ہموو ژانی
خویان لہ پیناوی نیسلام و سہرکہ و تنیا تہر خان کردہ. باسیل نیکیتن
لہ باسہ کہ یدا بؤ نمونہ لہ بنہ مالہ ی (شداد) ی دواوہ کہ دامہ زینتہ رہہ کی محمد
شداد کوپی قارطو بوہ لہ سالی ۹۵۱ ی زاینداو میژوو نویسوہ عہ ربہ کان باسی نہ و
بنہ مالہ یان وہ کو نمونہ یہ کی راست و ناینپاک باسکردہ کہ لہ ریازی ثانی
نیسلام لایان نہ دلوہ و گوئیان نہ دلوہ تہ جیاوازی رہہ گہ زو ثانی.

ہہ روہا بنہ مالہ ی (بنی مروان) ، دامہ زینتہ رہہ کی (ابوعلی مروان کوپی
دوستاق) بوو لہ نثوان سالانی ۹۹۰-۱۰۹۶ زاینیدا حوکمہ رانیان کردہ و (نہ میر
نہ بونصیر) ی مروانی یہ کیک بوہ لہ وانہ ی بہ دانپہ روہری و خواپہ رستی
بہ ناویانگ بوہ و والی بہ غداد دہ سہ لاتیگی زوری دابویہ چونکہ بہ وپہ پی
دانپہ روہری و بہ پی ثانی نیسلام کاریاری دہ برد بہ پڑوہ، بہ لام لہ دوا پیدا
تورکہ سلجوقیہ کان دہ ستیانکرد بہ تیکدانی کاریارو سہر کردہ کانیان لہ ناو
خویانا تیکدا.

باسیل نیکیتن ناماژہ ی بؤ کتیبہ کہ ی (مان) کردہ کہ کوردی بہ میللہ تیگی
نایندارو خزمہ تگوزار بؤ نیسلام حساب کردہ.

دوکتور (محسن محمدحسین) له بهرگي ۱۲ ی سالی ۱۹۸۵ ی گۆډاری کوډی زانیاری له بغداد باسیکی بلاوکړدو ته وه به ناوی (دهوری کورده کان له سوپای صلاح الدینیدا) وتویه تی ساتیک صلاح الدین جیکه ی شیرکزی مامی گرتوه، وه زیری فاطمیه کان و سه رقی تورکه مانه کان (یاروقی) به وه رازی نه بون صلاح الدین بکری به وه زیرو (یاروقی) زقریه ی تورکه کانی له گه ل خویدا برد بق شام و وتی من خزمه تی صلاح الدین ناکه م.

نوسه ری نه و باسه نه لی: له راستیدا کورده کان بو بون به برپه پشته نه و هیزه ی صلاح الدین و خوبه ختکرینی نه و کوردانه و نه و ترکه گرنگانه ی پی پی هه لسا بون له ناو سوپای صلاح الدیندا بو بوه هوی نه وه ی ژماره ی کورد له نه جومه نی سه رکردایه تی صلاح الدیندا په ره بسینیت که صلاح الدین خوی سه رکرده ی نه و نه جومه نه بو.

(دهریاره ی نه و وه زیری فاطمیه که له و باسه دا ناوی هاتوه، کیشه له نیوان صلاح الدینی سونی و فاطمیه کانا که له میصردا به حشاشه کان ناویران و له سه ر ناینزای شیعه بوون بریتی بووه له کیشه یه کی مه زه ییو نه گه ر به وردی له وه بکولرته وه، بۆمان دهرده که وی له هیه شوینیکی سه ربه شیعه دا، له گه ل نه و هه موو خزمه ته گه وره یه ی صلاح الدین بق نیسلامی کړدبوو، هه تا دوژمه نه نه وروپاییه کانیشی که ناوی صلاح الدین ده بن به پیزه وه باسی ده که ن، که چی شیعه کان به وه صلاح الدین تاوانبار ده که ن حکومتی فاطمیه ی له میصر له ناویردبوو).

دهریاره ی صلاح الدین: دوکتور (نظیر حسان سعداوی) له کتیبه که یدا (التاریخ الحری المصری فی عهد صلاح الدین) چاپی قاهره سالی ۱۹۵۷ و تویه تی: صلاح الدین بۆیه هه موو پله و پایه گرنگه کانی سوپایی و به پیزه برینی کارویاری سپاردبوو به کورده کان چونکه صلاح الدین پشتیکی ته ولوی به که سوکاری خوی و کورده کان به ستبوو که له راستیشدا هه موویان پرپه دل دلسوزو پشتیوانی صلاح الدین بون له شه په کانا.

مامۇستا شوکور مصطفى لە لاپەرە ١٢٢ ی گوڤاری کۆپی زانیاری ژمارە ٨ ی
سالی ١٩٨١ باسیکی لە زمانی تورکیەو وەرگێراوە بۆ کوردی دەریارە ی
ئەبویبەکان کە لە وێسەدا وتراوە:

((لە هەر پەشە و جەنگی شەپو شۆرێکی خۆیناوی دورودریژی خاچەرستەکان
(صلیبیەکان) کە چەکو شارستانی و ئاین- مەسیحیەت دژی ئیسلام- و کە
لە پور پێکا هەلە پێژان و زۆرانیان دەگرت، دەر فەتی هیچ جۆرە لێک
هەلە نەگوتن و لێک گەشتن و بازگانیەکان نەبوو، ئەو پەڕی مەسیحی و دەر بەگ
خاکی فەلەستینی پێرۆو سوریایان دەوێست، عەر بەکان لە وێرێزاندا لە پور
هیزی سوپاییەو ئەو سەریازە شەپکەرانی جارانیا نەبوو کە حەوت سەدە
لەو و پێش فتوحاتی ئیسلامیان بە هەموو لایەکی رۆژەلات و رۆژئاوا دەگەیان،
لە سەدە ی پور لە کزی و کەفو کول و دامرکانەو دا بوون، تورکە
سلجوقیەکانیش کە بە لێشاو لە ئاسیاو پوریا نکر دبوو ئەو ولاتەو لە نیو ی
نوهەمی سەدە ی نۆهەدا ئێران و کوردستان و ئەر مەنستان و عێراق و سوریای
بە شێکی زۆری (بیزانتس) یان داگیر کړ دبوو، لە (مرعش) موهەتا (ئەرزنجان) و
لە دوا ییشدا تا ئە زێر پۆم هەلکشابون، میرە (زەنگی) یە تورکەکانی حلب و موصل
بووون بە ژێر باری پاراستنی سوریای موسلمانەو لە خاچەرستەکان، بەلام ئەک
تەنها هەرخۆیان، بەلکو بە یار مەتی و کۆمەلکەری و کوردە هاوسۆیندە سەر
پاست و دڵپاکەکانەو بوو کە کوردی نوێ موسلمان دەرگای سەردەمی
دەر بە گایەتیان دەخستە سەر پشت کە بەشی زۆری ئەوانە وەزیر و هەمەکارە ی
پەو پایە بەرز و مەلاو زانیانی گەورە گەورە ی کورد بوون.

وەرگێری ئەو بۆسە تورکیە مامۇستا شوکور مصطفى ئاماژە ی بۆ کتێبیکی
(N. elissees) کړ دبو بە ناوی (نور الدین، میریکی گەورە ی موسلمان لە
سەردەمی خاچەرستەکان) بەرگی سەھەم چاپی ١٩٦٧ باسی ئەو ی کړ دبو
صلاح الدین و سولتانەکانی ئەبویی نوای ئەو جێگە ی (زەنگی) یە کانیان
گرتبوو و لە پاراستنی ئیسلامدا.

لەو کتێبیدا بە ناوی (phchistory of salanin) نوسینی پروفیسۆر
میتۆرسکی و (کلود و چینی) چاپی لندن سالی ١٩٥٢ و وتیانە شەپ

ئىسلامەكان دژى خاچپەرستەكان، بەھۆى قورس پىداگرتنى كوردەكانەوہ بووہ
 كە كەوتبووہ ژێر دەسەلاتى سەرکردايەتى ئەيووبىيەكانەوہو بە سەرکردايەتى
 ئەوان شەپەكە بەردەوام دەبوو بەپێوہ دەچوو وای لى ھاتبوو (ميرە زەنگى) و
 (نورتوكيدەكان - مەبەست كورپانسى ئورتق) - ھەموويان چووويونە ژێر
 فەرماندەى سولتانە ئەيووبىيەكانەوہ. ئەو سوپا موسلمانانەى بەگژ (ريچارى-
 شيردل - كە عەرەبەكان بەقلب الاسد) ناويان بربووہ، و (فيلب توكۇست) ى
 قەرالى فەرەنسائى (فردريك بارياروس) ى ئىمپراتورى ئەلمانىادا چوون و مصر
 سوريانيان لە فەپەنگەكان رزگار كرد و لەجياتى (خاچ) دروشمى (ھەلئ) يان
 لەسەر بورچ و ديوارى قدس چەقان (صلاح الدين و ئەيووبىيەكان دروشمى
 ناونا لاكەيان بریتى بوو لە وێنەى مەلى ھەلئ) .

ئەو كوردانەى باروينەى سەردەمى شەپوشۆرى ئىوان مەسحىو
 موسلمانەكانيان پىچايەوہو بۆ ئىجگارى شەريان يەكلوو يەكچاو كوردەوہو دەرگای
 پەيوەنديان نەك تەنھا ھەر لەپووى گەپيدەكان، بەلكو لەپووى سەدان
 شۆپەسوارو سەريانى فەپەنگ و ئىنگليز و ئەلمان و بولگارو تۆرمانو ئىتاليشى
 خستە سەرگازى پشت. ھەروەكو (والتر سكۆت) باسيكربوہ مەسحىيەكانى
 ئەوسەردەمە كوردەكانيان بەسولتان و سەريازەوہ - بەپاريزەرو پاسەوانى
 موسلمانانى رۆژھەلات ناوېربوہ. كورد ھەروەكو لەمەيدانى شەپدا بەشۆپەسوارى
 مەيدان و ئازاو بوو و مېرخاسان ناسرابوون، لەكاتى ئاشتیشدا سەرپاستو
 پياوى خاوەن قسەى خۆيان و بەرھەتارى بەرز ناسرابون.

باسە توركىيەكە لەسەرى رۆيشتوہو وتوہتى: كوردەكان وەنەبى تەنھا ھەر
 پېتەر و پېتەو سەريازيان پىشكەش كړوہ بۆ خزمەتى ئىسلام بەلكوو زۆرى
 زاناو مامۇستاو مېژوو ناس و گەورە و كەلە پياوى وەكو ابن الاشير و ابن
 خلكانىش ھەبوہ، قەلا گەورەكەى قاهرە و قەلاکەى (cracdes chevalians) ى
 بەناوبانگ نزيك بە (lal taqoule) و ژمارەيەكى زۆرى مزگەوت و فېرگەو
 قوتابخانە لە مېصرە ھەمووى لەكاتى خۆيدا كورد دروستيان كړبوون و
 لەسەردەمىكدا كە زانست و ھونەر لە رۆژھەلاتا دەرگەشاىەوہو لە پەرەسەندنا
 بووہ ئەوروپاي ئەوسا لەئێو تاريكايدا پەلەكوتى دەكرد لە كاتىكدا لە رۆژھەلاتا

سەردەمی پاپەزین و وریابوونەووە بوو. (حەزەم کرد بەرلەووەی بچمە سەریاسی سەرچاوەکانی کورد کە دەریارە ی خزمەتی کورد دواون بۆ ئیسلام پاستیەکی مێژوویی بۆخەمە بەرچاو بەرامبەر بەو هەموو خزمەتە ی کورد بۆ ئیسلام، بەتایبەتی ئە یووبیەکان بەسەرکردایەتی صلاح الدین، لەو هەموو شوێنەوارە سادەییە کە لەلایەن صلاح الدینەووە بەجێ ماو بو بیتی بوو لەووەی لەزەمانی ئەودا چەند ژۆرێک بەناوی (رواق الاکراد) هەو بۆ کورد تەرخان کرابوو بەتایبەتی بۆکوردەکانی باکووری کوردستان کە ژمارە یەکی زۆریان چوو یونە میحسرو لەو رواق الاکرادە ی جامعە ی ئەزەردا خوێندنیان تەواو کردبوو لەو ئ مابوونەووەو خزمەتی زمانی عەرەبی و ئاینی ئیسلامیان کردبوو، ئەو کوردانە لەوچەند ژۆردا بە نانەسکی ژانی خۆیان بردبوو سەر هەتا زەمانی جمال عبدالناصر ئەو پاره کەمە ی بۆ ئەو شوێنە تەرخان کرابوو لەگەڵ پاره ی تەرخان کراو بۆ هەند ئ شتو شوێنی تر لا براو لەوساو دەرگاکانی رواق الاکراد داخراو و ئەو چەند کوردە ی جاران پوو یان دەکرده ئەو شوێنە هەموو لەو دەرفەتە بێ بەش کران) .

بەچ شێرکۆه لەلایە پە ٢٤ ی کتێبە کەیدا سەرچاو ٦٠ باسی خزمەتی مروانیەکانی کربو بۆ ئاینی ئیسلام لە زەمانی (القادر بالله) ی خلیفە دلولە پاداشی ئەو خزمەتە گەورە یی ئەمیر ئەحمەد کوپی مروان الکوردی بۆ ئیسلامی کربوو نازناوی (نصرا لدولە) ی پێ بەخشا.

بەچ شێرکۆه لەو کتێبەیدا باسی زانیان و شارەزایی کوردی کربو کە چەند خزمەتی ئاینی ئیسلامیان کربو بە بلۆکێنەووە ی زانیاری فقهو تۆمارکرنی ژانی پیاو ناسراوەکانی کورد و ئیسلام کە بەرەمەکانی ئەو کوردانە لە قوتابخانەکانی بغدادو قاھروە حجازو ئەصفهان و مراغەو بدلیس و ئامدو دمشق و حلبو شارەزۆرو شوێنەکانی تری ئیسلاما دەخوێنران.

بەچ شێرکۆه (جلادت بدرخان) لەلایە پە ٢٥ ی کتێبە کەیدا باسی کوردستانی کربو چۆن لە زەمانی عباسیەکانا وەکو قەلایەکی سەخت وابوو لە پووبە پووبوونەووە ی نوژمنانی ئیسلامدا بەتایبەتی بەرامبەر بە پۆم (مەبەست بیزەنطیەکان بوە) و هەمیشە ناوچە کوردیەکان وەکو سەنگەرێک وابوون بۆ پاراستنی ئەو خەلاقەتە.

به لّام ههروه کو بله چ شیزکوش له ویاسه دا لّیتی نواوه، له پاداشی نه وه هه موو چاگانه ی کوردو نه وه هه موو بهرهمه به نرخانه ی نه و زانا یانه ی کورد پیشکه شیان کربوه به جیهانی نیسلامی به ناپه واهه مووی پشت گوئ خزلوه و که دیتته سه حساب هیچی بۆ کورد نازمیری و هه رلایه به شیوه یه کی تایه تی هه و لّ نه دا نه و چاکه و بهرهمی نه و زانا یانه بۆ خۆی حساب بکاو کوردی لی بۆ بهری کراوه .

دوهمه: خزمه تی کورد بۆ خه لّافه تی عوسمانی

له باسه کانی پېښوودا له وه دواين چۆن له دواي به سستنی نه مارته کانی کورد به ده ولته عوسمانیه وه له پتی ئیدریس بدلیسه وه تانه و کاته ی تورکه کان له به لینه کانی خۆیان به رامبه ر به کورد پاشگه ز نه بو بونه وه، کورد له ماوه ی چه ند سه ده په کدا به مال و به گیانه وه خزمه تی نه وه ده ولته ی کرډوه ناماده بووه له هه موو نه شه پانه ی به ناوی غه زاوه کرابوو له هه موویا به شدار بیو پیاوه زاناو ثابینی و نه وانه ی له ناو سوپای عوسمانیدا به دل و به گیان خزمه تیان کرډبوو چۆن به پاکو دلسوزانه کاریان کرډوه . میر بصری له کتیبه که یدا اعلام الکرد سرچاوه ۲ ناوی گه لیك کوردی هتیاوه له وانه ی هه ریه که یان به شتویه که خزمه تی سوپای عوسمانی و ده زگا به پرتوه به ره کانی ده ولته تیان کرډوه، به تاییه تی نه وانه ی له باشوری کوردستانا چوو بونه نه سته مبولو و هه ندی شاره کانی تری نه و رۆژانه ی ده ولته ی عوسمانی . نه مه بیجگه له ناوی نه و کوردانه ی باکوری کوردستان که له رووداوو باسه میژویه کانا ناویان ها توه . میر بصری ده رباره ی نه و کوردانه ی باشوری کوردستان له ده ولته ی عوسمانیدا خزمه تیان کرډوه باسی نه مانه ی خوا ره وه ی کرډوه :

۱- نه محمد پاشای نوا نه میری بابان - که له سالی ۱۸۵۶ دا له (یعن) کراوه به والی عوسعانی و له سالی ۱۸۶۳ دا کراوه به والی (وان) و له سالانی ۱۸۶۷-۱۸۸۰) دا والی نه زیږېد بڼه و به وپه پې توانا ده سه لاتی خویه وه خزمه ټیځی گوره ی نه و ده وله ته ی کړیوه (سه ره رای نه وه ی له نه ماره ته کی خوشی لار بڼو) .

۲- عبدالله مصیب پاشا۔ لہ سال۱۸۷۷ء تا بہ رتبہ ہی وہ زیری کرلوہ بہ وال
بصرہ و لوئیہ گوینز لوتہ و ہ بقی بیروت و لہ سال۱۸۸۱ء کزچی لوایی کرلوہ۔

۲- خالد پاشا بالیوزی ده وله تی عوسمانی بوه له (بلغراد) و (طهران) و سالی ۱۸۹۹ کۆچی بولای کر بوه.

۵- شریف پاشای خندان - که به جنرال (شریف صبری پاشا) ش ناسرابوو، له سالی ۱۸۶۵ء له نهسته مېول له دايك بوهو له ناو هيژي سوپاي سوارهي عوسمانيدا گه يشتنبوه پلهي (فريق) و له سالي ۱۸۹۰ء (نهميره نه مينه) ي كچي محمد عبدالحليم پاشاي كوپي محمد علي پاشاي ميصري ماره كړيوه كه له و روزه نه و نه مينه خانه خوشكي محمد سعيد حليم پاشاي صديري نه عظم (سهرؤك وه زيران) ي عوسماني بوهو له سالي ۱۸۹۸ء كراوه به باليوزي حكومتي عوسماني له ستوكهولم (له بهرگي دوهمي نه م كتيبه دا له زور شويئا شريف پاشاي خندان ديته بهرچاو) .

۵- سعيد پاشاي خندان كوپي حسين پاشاي كوپي نه حمده ناغاي خندان بوه كه خلكي سليمني بوهو مامي سيف الله خندان ناسراو بوهو، له سالي ۱۸۸۲ء سعيد پاشا كرابوو به وه زيري دهره وي عوسماني و له سالي ۱۸۸۳ء كراوه به باليوزي عوسماني له برلين و سالي ۱۸۸۵ء دوياره كراوه ته وه به وه زيري دهره وه و سالي ۱۸۹۲ء كراوه به سهرؤكي نه نجومه ني شوراي (نه نجومه ني سه نا= پيران و سالي ۱۹۰۷ء كچي دوايي كړيوه.

۶- رسول مهستي: باپيري توفيق وه هبي بوه، گه ليك نوسراو كتيبي به توركي چاپ كړيوه و كراوه به مفتيش معارف له (وان) ... (جاريك توفيق وه هبي بوي باس كړم كه له كوتاي ژيانيشيا مديري معارف بوه له ويلايه تي موصلا) .
۷- عزت بهگي خندان: براي سعيد پاشاي خندان بوه، له سالي ۱۹۱۲ء كراوه به والي (وان) و له سالي ۱۹۱۸ء وه زيري نه وقاف بوه له نهسته مېول. عزت بهگي يه كيك بوه له نه دناماني نيقتلاف و معارضه كي ماليه كان بوهو له سهر نه وه له سالي ۱۹۲۰ء زيندان كراوه .

۸- مصطفى ذهني پاشا: كوپي حسين بهگ بوه بوي ماوه يه والي (نه طنه) بوهو .

۹- نيسماعيل حقي بابان: نه دنامي مجلسي مبعوثاني عوسماني بوهو يه كيك بوه له روناكبيره سهر يه ستيخوازه گاني نه و روزه نه و له سالي ۱۹۰۸ء كه اعلاني ده ستور كرا نه و خه ريكي روزه نامه گه ري بوهو له سالي ۱۹۱۱ء كرا به وه زيري معارف و سالي ۱۹۱۲ء كچي دوايي كړيوه .

۱۰- مصطفی پاشا یا مولکی- سالی ۱۹۰۴ کراوه به رئیسى نه رکانى نه و فرقه یی له نه نفره دا بوه و سالی ۱۹۱۰ کراوه به سه رکرده ی فرقه ی ۱۲ له نه رزجان و سالی ۱۹۱۱ له شه پى بالقاندا به شدار بوه و سالی ۱۹۱۸ کراوه به سه روکی دانگای سوپایی که محاکمه ی مصطفی کمالی کردبوو به تاوانی یاخی بوون و حوکمی اعدامی مصطفی کمال ده رکرده بوو له وه تورکه کمالیه کان به (مصطفی نمرود) ناویان بریده و سالی ۱۹۲۲ گه پایه وه بق باشوری کوردستان و له حکومت که ی شیخ مه حمودا وه زیری معارف بوه و ماوه یه که له به غدایش نوای نه وه خه ریکی روژنامه گه ری بوه.

۱۱- پیره میژد- شاعیری مه زنی کورد حاجی توفیق کوپی محمود ناغای همزه ناغا که همزه ناغای باپیری وه زیری نه حمده پاشای نوامیری بابان بوه که له ژماره ۱ی ناوه کاندا باسمان کرده.

پیره میژد له سالی ۱۸۹۸دا له سلیمانییه وه چۆته نهسته مبول و کولیه ی حقوقی ته ولو کرده و بوه به نه ندای (نه نجومه نی به ززی معارف) له نهسته مبول و سالی ۱۹۰۸ که اعلانی دستوری کراوه خه ریکی روژنامه گه ری و محامات بوه و سالی ۱۹۰۸ روژنامه ی (ره سملی کتاب) ی ده رکرده و به سن زمان نویسییه تی و سالی ۱۹۰۹ کراوه به قائمقامی چۆله میژگ و سالی ۱۹۱۸ کراوه به متصرفی نه ماسیه و له نواییدا گه پاوه ته وه بق سلیمانی و خه ریکی روژنامه گه ری بوه و ژیان و ژینی ده رکرده و سالی ۱۹۵۰ کچی نوایی کرده.

۱۲- محمد نه مین زه کی- نوسه رو میژووناسی به ناویانگ و خاوه نی کتیبی میژوی کوردی کوردستان. سالی ۱۸۸۰ له سلیمانی له دلیک بوه و سالی ۱۸۹۹ چوه ته نهسته مبول و چوه ته قوتا بخانه ی سه ریازی و سالی ۱۹۰۴ نه رکانی حریی ته ولو کرده و سالی ۱۹۰۹ یه که م کهس بوه خه ریتیه ی شاری نهسته مبولی کیشاوه و به شدار بوه له ده سنیشان کردنی سنوری تورکیا و بولغاریدا له سالی ۱۹۱۰دا له سالی ۱۹۱۲ به شداری کرده له ده سنیشان کردنی سنوری عوسمانی و روسیا له ناوچه کانی قفقاس و له شه پى بالقاندا ضابط روکنی فرقه ی پینجه م بوه و سالی ۱۹۱۲ نیژراوه بق فرنسه بق شاره زابوونی مه شقی سه ریازی و له شه پى یه که می جیهانیدا ضابط روکنی فه یله قی یه که م بوه سالی ۱۹۱۸ نیژراوه بق جیهبه ی قفقاس و مه دالیای زیوینی پیژدراوه و مه دالیای نوهمی صلیبی

ئه‌لمانیاشی وه‌رگرتوه‌و سالی ۱۹۲۲ گه‌پاوه‌توه‌ بۆ عێراق و له‌ حکومه‌تی عێراقدا چه‌ند جارێک کراوه‌ به‌ وه‌زیر.

۱۲- توفیق وه‌هبی- سالی ۱۸۹۱ له‌ سلێمانی له‌دایک بووه‌ و له‌ مه‌کته‌بی عه‌سکری ئه‌سته‌مبول ده‌رچوووه‌ و له‌ سالی ۱۹۱۱ دا له‌ شه‌پی ئه‌لبانیادا به‌شداربووه‌و سالی ۱۹۱۴ ضابط روکنی ئه‌و فرقه‌یه‌ی تورک بووه‌ که له‌ شه‌پی (چناققله‌) ی به‌ناویانگدا له‌ (بردنیل) دا کراوه‌ به‌شدار بووه‌ و له‌ سالی ۱۹۱۷ مه‌دالیای صلیبی ناشتی پێدراوه‌ (ئه‌وه‌ی شایانی باسه‌، ده‌ریاره‌ی ئه‌و شه‌پی ئه‌لبان که میر بصری باسی کردوه‌، توفیق وه‌هبی به‌تورکی کتیییکی هه‌یه‌ له‌جامعه‌ی لندن کتییخانه‌ی ساواس، به‌ناوی (ماکینه‌ی تفه‌نگ- ده‌وری ره‌شاش له‌ شه‌پی پارته‌یزانیدا).

تائێره‌ ناوی ئه‌و که‌سانه‌یه‌ که میر بصری له‌کتیبه‌که‌یدا ده‌ریاره‌ی ئه‌و کوردانه‌ی باشوری کوردستان که خزمه‌تی ده‌وله‌تی عوسمانیان کردوه‌، بێگومان کوردی رۆژه‌لاتی کوردستانیش ئه‌وه‌ی ده‌رفه‌تی بووی خزمه‌تی کردوه‌و شان به‌شانی ئه‌و کوردانه‌ی تر له‌باشوری کوردستاندا بون له‌باسه‌کانا ناوی هه‌ندیکیان هاتوه‌.

ده‌ریاره‌ی هه‌ستی ئاینی کوردو به‌شدار بوونی کورد له‌ شه‌په‌کانی ده‌وله‌تی عوسمانیدا بۆ خزمه‌تی ئاینی ئیسلام و ده‌وله‌تی عوسمانی به‌ناوی غه‌زله‌ له‌لاپه‌ره‌ ۲۷ی گۆشاری په‌نگینی ژماره‌ ۸۲ ی رۆژی ۱۵ ۵ ۱۹۹۵، عبدالرحمن زه‌نگه‌نه‌ باسی که‌پیده‌یه‌کی فره‌نسی کردوه‌ ناوی (لجان) بوه‌ له‌نیوان سالا‌نی ۱۸۶۲ - ۱۸۶۶ دا به‌ناو ولا‌تی عوسمانیدا گه‌پاوه‌ و له‌و که‌شته‌یدا ده‌ریاره‌ی کورد سه‌رنجی خۆی به‌م جو‌رده‌ی خواره‌وه‌ ده‌ریپوه‌:

((ده‌گێڕنه‌وه‌ ساتێک جه‌نگی رۆژه‌لات به‌ریابوو له‌سالا‌نی ۱۸۵۴ - ۱۸۵۶ دا، بابی عال بانگه‌وازی جه‌اد (غه‌زا) ی بالۆکرده‌وه‌و به‌و بانگه‌وازه‌ هه‌ستی ئاینی ئیسلامه‌کانی جوولان و موسلمانان پووینانکرده‌ ئه‌سته‌مبول و ناو شه‌قامه‌کانی ئه‌سته‌مبول پڕپوو له‌خه‌لکی ولا‌تانی جو‌ریه‌جو‌رو هه‌ریه‌که‌ به‌ج‌ل و به‌رگی نیشتمانی به‌جو‌ره‌ چه‌کیکی تایبه‌تی خۆیه‌وه‌ هاتبوو بۆ به‌شدار بوون له‌و غه‌زایه‌دا له‌وانه‌ ژنیکی کورد بوو (قه‌ره‌فاطمه‌- فاطمه‌ره‌ش) که به‌خۆی و چه‌کداره‌کانی هێزه‌که‌یه‌وه‌ گه‌یشته‌بوونه‌ ئه‌سته‌مبول. ئه‌و ژنه‌ به‌پیتی شیوه‌که‌ی

دیاریوو ژنیکی لاو نه بوو جوانیش نه بوو له گه ل نه وه شدا نه وه موو شوږه سوارانه ی کورد نوای که وتبون و هاتبوونه نهسته مبول. هاتنی نه و ژنه بهو شیوه یه سه رنجی خه لکی راکښابوو، پرپه دلی نه و خه لکه بوو زوریان پس خۆشبوو ژنیک بهو جوړه هاتبووه ریزی پیاوه چه کداره کانه وه و هاتنه که ی کارنکی زوری کړدبووه سه ر خه لک به تاییه تی بق سه ر پیاوه ناینیه کان.

هرچه ند کاربه دهستانی عوسمانی ریگه یان نه دا به فاطمه بچینه ناو کړی شه پوه بق نه وه ی به شدار بی، به لام چوونه که ی بق نهسته مبول له زور شوینی کوردستانا دهنگی دابوه وه ههستی ثاینی زوریانی بزواندبوو).

له راستیدا نه و باسه ی قهره فاطمه په کیڅ بووه له دیمه نی به شداربوونی کورد شان به شانی هیزی عوسمانی له و شه پانه دا به ناو بق سوودی ثاینی ئیسلام ده یان کړبو بیگومان له کاتی نه و شه پو غه زایانه دا باره ها کورد خوی نارووه بق به شدار بوون که نمونه یه کی تری نه مه له ناردنې نه و دهرویش و مریدانه ی کاک نه حمه دی شیخدا دینه بهر چاو که وهختی خوی ژماره یه کی زوری ناردبوو بق هاوکاری کړنی سوپای عوسمانی له شه پی قارص و نه رده هاندا.

بیجگه له وه، له بهرگی یه که می کتبیبه که ی شیخ محمود ده وله ته که ی کوردستان سه رچاوه ۸۰ به دورو درژ باسی به شداربوونی شیخ مه محمود کړوه بق هاوکاری کړدن له گه ل سوپای عوسمانیدا له (شعیبه) له باشوری عیراقد دژی ئینگلیزه کان له ناوچه ی (میریوان) دژی سوپای روس که گه یشتوه ته نزکی پینجوین له شه پی جیهانی یه که مدا که شیخ مه محمود له گه ل ژماره یه کی زوری کوردا له گه ل سوپای عوسمانیدا به شدار بوون له و شه پره دا شیخ مه محمود بریندار کرابوو.

بەشى دوازدهمەم

سوارەى حمىدىيە- ئىستىر سوار (حمىدىيە ئالايلرى)

سوارەى حمىدىيە بىرىتى بۈۋە لەو ھىزەى وەكۈۋ لاسايى كرىنەۋەيەكى روسەكان چۈن ھىزى (قۇزاق) يان دامەززاندىبۇ، تۈركەكانى عوسمانىش بەرپاسپاردىۋە راۋىزى ئىنگلىزەكان ھاندىران ھىزىكى لەو شىۋەيە لە ەشايرە جۆر بەجۆرەكانى ناۋ ولاتى عوسمانى وەكۈ بەشىك لەسوپاي دەولەت بەسەر كىردايەتى ئەفسەرە بەرزەكانى تۈرك دامەزرىقن و لەبەرئەۋەى ەشايرەكانى كورد و سەر كىردەكانى ھەندىكىان پۇلىكى گەۋرەيان بىنىۋە و پىيان سىپىرراۋو بەپىتىستىم زانى باسى ئەو ھىزەۋ چۈنەتى پىك ھىنانى بىكەم و باسەكە بىكەم بەم چەند بەشەۋە:

۱- چۈنەتى پىك ھىنانى.

۲- ھۇى پىك ھىنانى.

۲- زىانەكانى سوارەى حمىدىيە.

يەكەم - چۈنەتى پىك ھىنانى

لەسالى ۱۸۹۱دا سولتان عبدالحمىدى دوھەم فەرمانىكى دەر كىرد بۇ ئەو ھىزە ەشايرىيەى ناۋى لى نرا (حمىدىيە ئالايلرى- سوارەى حمىدىيە) كە لاي كوردەكان بە ئىستىر سوار ناۋدەبران.

مىنۇرسكى لەلاپەرە ۵۹ى سەرچاۋە ۴۲دلو ئەمىن زەكى لەلاپەرە ۲۵۴ى مېژۋى كوردو كوردستان باسيان كرىۋە ھەروەكۈۋ لەو نوسەرچاۋەدا ھاتوۋە ناۋى ئەو ھىزە كراۋە بە (خفیف سوارى ئالايلرى- ھىزى سوارەى سووك و سۇل) و (ROBERT OLSON) لەكتىبەكەيدا سەرچاۋە ۸۴ ناۋى ئەو ھىزەى وەكۈۋ

به‌تورکی چۆن بووه به‌وجۆره ناوی بردوه (HAFIF SUVARI ALAYLARI) خفیف سواری ئالایلی.

به‌پیتی کتییی (TNE THE KURDS) سه‌رچاوه ۱ ئه‌وه‌یزه له‌هاوینی سالی ۱۸۹۱دا دروستکراوه (مروان المدور) له‌کتیبه‌که‌یدا (الارمن عبر التاریخ) چاپی ۱۹۸۲ له‌لاپه‌ره ۳۹۷دا وتویه‌تی:

((ئو هیزه له‌هممو نه‌ته‌وه‌کانی تری غه‌یری تورک وه‌کوو کورد و ئه‌لبان و چرکس پێکه‌ینزابوون که ژماره‌ی کورد له‌ناو ئو هیزه‌دا ته‌نها بریتی بوه له (۱۰ هه‌زار سوار) ، که ئه‌م بۆچوونه‌ی مروان المدور ئه‌وه به‌درق ده‌خاته‌وه که هه‌ندێ سه‌رچاوه‌ی نوژمنی کورد وتویانه ئو هیزه هه‌مووی له کورد پێکهاتبوو ئو کوشتاره‌ی له‌سالی ۱۸۹۵دا له ئه‌رمه‌نیه‌کان کرابوو به‌هۆی ئو هیزه‌وه کرابوو زۆری تاوانه‌که‌ش خرابووو ئه‌ستۆی کورده‌وه .

مینۆرسکی له‌لاپه‌ره ۵۹ی کتیه‌که‌یدا سه‌رچاوه ۴۲ له‌باسی چۆنیه‌تی پێکه‌ینانی ئو هیزه وتویه‌تی:

((شاکرپاشای به‌ناویانگ که له‌سالی ۱۸۹۱دا سه‌رکرده‌ی گه‌شتی اصلحات بوو له ویلايه‌ته‌کانی ئه‌نادولدا هه‌ولیدا هیزیکی سوپایی له کورده‌کان دله‌هه‌زیشت له‌شیوه‌ی هیزی قوزاقداو له‌سالی ۱۸۹۲دا له ئه‌سته‌مبولۆ به‌غدا قوتابخانه‌ی عه‌شایری گرایه‌وه بۆ ئه‌وه‌ی هه‌سته‌وه‌شی تورکه‌کان له‌یبروگیانی عه‌ره‌ب و کورده کۆچه‌ریه‌کانا چه‌که‌ره بکاوه به‌هیز بێو کوربو عه‌ره‌ب له‌تورک نزیک بکێنه‌وه و تیکه‌ل به‌وان بن و زۆری پێ نه‌چوو شاکرپاشا خۆی کرا به‌لێپرسراوی ئو هیزه‌و ئو قوتابخانه (به‌پیتی کتیه‌که‌ی رۆبیرت ئۆلسۆن شاکرپاشا می‌ردی خوشکی سولتان عبدالحمید بووه) .

له‌م باسه‌ی مینۆرسکی‌دا ده‌رده‌که‌وت هه‌ندێ له‌و سه‌رچاوه‌یه‌ی وه‌کوو (ئیلانسن) له‌کتیه‌که‌یدا سه‌رچاوه‌ی ژماره ۸ و تبه‌ویان ئو هیزه به‌سه‌رکرده‌یه‌تی ئیبراهیم پاشای میللی دروستکراوو شتیکی راست نیه و ئیبراهیم پاشا وه‌کو له‌شوێنی خۆیا باسی ده‌که‌ین سه‌رکرده‌ی یه‌که‌ک بووه له‌هیزه‌کان.

بېنچگه له وه هه ندى سهرچاوه ش وهكوو كتيبكه كى صادق شرفكندى
 سهرچاوه ۷۱ و كتيبكه كى حسن عرفه لاپهړه ۲۲۴ چاپى لندن سالى ۱۹۶۶
 وتويانه نو هيزه له كوردو له سهرؤك عه شيره ته كانى كورد پيڅه اتبوو به لام
 له هه ندى سهرچاوه ى تردا وهكوو كتيبكه كى مروان المدور وتراوه له وه هيزه
 نه لېبان و چركسيشى تيا دابووه ژماره ى كورد له وه هيزه دا بريتى بووه له (۱۰)
 هه زار كهس كه ژماره ى نو هيزه وهكوو له دواييدا باسى ده كه ين زؤر زياتر بووه
 له ده هه زار كهس.

روپرت نؤلسون له كتيبكه كيدا سهرچاوه ۸۴ له باسى نو وه هيزه دا وتوويه تى نو
 هيزه له كوردانه بوون كه (سونى) مه زه ب بون و ريگه نه دراوه به كورده
 عه له وييه كان به شدارين (كه نه وه ى وتوويه تى ريگه نه دراوه به علويه كان له و
 هيزه دا بوون شتيكى راسته به لام هه موو هيزه كه هر له كورد پيڅ نه هاتبوو).
 صادق شرفكندى له لاپهړه ۴۷ ى كتيبكه كيدا سهرچاوه ۷۱ باسى ناوچه كانى
 نه رنؤوم و ده ورويه ى باكووردى گؤلى وان و بدليسى كړيوه كه نه بوايه هه موو
 بڼه مال په كى نو ناوچانه ى كورد سوارىك به نه سپوه وه يا پياده يه ك په وانه ى
 سوپاى حكومت بكن بؤ نه وه ى بگريڼ به سهرياز.

(لام وايه نو به زؤر نارينه ى كورد بؤ ناو سوپاى تورك واى له زؤريان كړېوو
 كه بچنه ناو پيزى هيزى سواره ى حميديه وه كه له ژير سهر كړدايه تى
 دهره به گه كانى كوردا بوون و نه مه يان لبا شتر بووه له وه ى بچنه ناو سوپاى توركه
 وه كه هه ميشه سهر كړده كانى تورك بووه).

به پيښى باسه كه ى صادق شرفكندى، لكه كانى سواره ى حميديه له سهر بڼاغه ى
 ريڅخراو يكي له گوره وه بؤ بچووكى عه شيره تى دامه زريندرا بوو، هه موو چه كيان
 له حكومت وهرده گرت و ده بوايه له پيشدا بؤ ماو يه كى ديارى كړاو له ژير
 چاوډيرى نه فسره توركه كانا مه شقيان پي بگرايه و پاش ته ولو كړدى مه شق
 ده بوايه چه كه كانيان بډايه ته وه به حكومت هه تا كاتى پيويستى و سهرؤك
 عه شيره ته كان هريه كه يان نازناو يكي سوپا ييان پي نه درا وهكوو پاشاو ده سكه وت
 و خه لاتى ناشكرايان وهرده گرت و له ناو نه وه هيزانه دا ده سه لاتيان
 له ده سه لاتداريتى دهره به گيتى يا پاشا زؤرترو به هيزتريووه نو هيزه

له کوشتاری نهرمه نیه کان و عهره به ناسیو نالیسته کان به شدار بیون و میلله تی کورد خوشی له ده سدریژی و تاوانی شه و هیزه زرگاری نه بوو تاوانیکی زوریان مه بوو به رامهر کورده کانی ده رسم و باشوری کوردستان.

دهریاره ی قهواره ی شه و هیزه، روبرت نولسون له سه رچاوه ۸۴ و توویو ته ی ههریه کیک له لکه کانی شه و هیزه له شه شه فوچ پیکه اتبوو، ههره و جیکیش بریتی بوو له (۵۱۲) سوارو لکه کان لیک جیاوازیون و نه ده بویه بخزینه سه ر یه که مه گهر ته نها له کانی شه پدا ده خرانه ژیر سه رکردایه تیه که وه (که بیگومان شه و سه رکردایه تیه تورک بوو) ته منی شه وانه ی له و هیزه دا قبول ده کران ده بویه له بهینی ۱۷-۴۰ سالیدا بوونایه و شه وانه ی ده کران به شه فسر له ناو شه و هیزه دا ده بویه له قوتابخانه ی (سواره ی حمیدیه مه کتبی) بخوینن و نه گهر کوردیک له ناو شه و هیزه دا بگه یشتایه ته پله و پایه ی (کزلوتیل) ده بویه یارمه تیده ره که ی تورک بویه و به شیوره یه کی گشتی شه و هیزانه ده به سرانه وه به هیزی چواره می سوپای حکومتی عوسمانی که له ژیر سه رکردایه تی مشیر زکی پاشا دابوو که خوی واپیشان شه دا گوايه دۆستی کوردبوو.

جلیلی له کتیه که یدا سه رچاوه ۵۵ ناماژه ی بۆ لاپه ره ۲۴ کتیه که ی (کارتسوف) کردو چاپی تفلیس سالی ۱۸۹۶ که وتویه تی: شه و ناغا کوردانه ی هه تا ئیسته لای تورکه کان به چه ته و ریگر ناوده بران وابه هوی شه و مدالیوا نیشانانه ی وهریانگرتوو (مه به ست له ناو سواره ی حمیدیه دا) وائیسته به به رچاوی شه فسر ره کانی حکومتی عوسمانیه وه خویانی پیوه هه لده کیشن.

جلیلی بیجکه له وه ناماژه ی بۆ کتیه که ی (ف. ف. گریانزوف) کردو به ناوی (کوردو سواره ی کورد) له هه واله کانی نه رکانی ههری ناوچه ی قفقاس ژماره ۲۰ له تفلیس باسی شه و ی کردو که له گه ل شه و شه دا حکومت له و روژانه دا له روی ئابووری وه ده ستی کورت بوو که چی هه شت ملیون لیره ی بۆ مه به ستی دروستبوونی شه و قوتابخانه ته رخان کرد بۆ شه و ی تا قمیمکی تازه ی ده ره به گی ئایندار به یترتیه ژیر سایه ی سولتانه وه.

شه فریانزوف له باسی شه و قوتابخانه دا وتویه تی له ناو ههریه کیک له و قوتابخانه مزگه و تیک دروست ده کرا بۆ شه و ی مندالانی کورد که له قوتابخانه دا ده یان

خویند ههستی ئاینیان تیا دا به هیز بکریت و مندالانی کورد له قوتابخانه دا فیتری زمانی تورکی بین.

له سالی ۱۸۹۲ دا له نهسته مبول قوتابخانه ی (عه شیرت مه کته بی) کرایه وه، ماوه ی خویندن تیا یا پینچ سال بووه. ژۆریه ی مندالانی قوتابی مندالی سه روکه کورده کان بوون و ژماره ی هه ر قوتابخانه یه ک (۲۵۰) قوتابی بووه و له قوتابخانه دا مندالی عه رب و نه لبانی شی تیا بووه جگه له مندالانی کورد.

لازاریف، ده رباره ی نه و مندالانه ی ده نیران بۆ نه و قوتابخانه یه لای وایه تورکه کان نه و قوتابخانه یان بۆ نه وه کربوه وه تا منالانی کورد وه کو بارمه یه ک واین لای حکومه تی عوسمانی، به لام ئاواته کانی سولتان سه ری نه گرت چونکه ژۆری پتی نه چوو هسی وایه پیدابوو له ناو نه و قوتابخانه دا دژی حکومه ت پاده وه ستا.

ده رباره ی نه و بۆ چوونه ی لازاریف، رۆژنامه ی (گنتشاک = کنجاک) له ژماره کانی ۷- ۸ یدا لاپه ره ۴۷ ی سالی ۱۹۰۲ وتویه تی: مندالانی کورد له قوتابخانه دا هه رچهند به زمانی تورکی ده یان خویند، به لام به هزی نه وه ی تیکه له ده بوون له گه له نه و مندالانه ی بیرویا وه پی نازادی و سه ریه ستی له میشکیانا چه که ره ی کربوو نه و تیکه له بوونه کاری کرده سه ر منداله کانی کوردیش و نه وانیش بی ری نازادی و سه ریه ستی له میشکیان جیگیر بوو بیریان له وه کرده وه کوردیش بۆ خۆی حکومه تیک دروست بکا، بۆیه سولتان عبدالحمید له سالی ۱۹۰۶ دا نه و قوتابخانه ی دلخست.

جلیلی ئاماژه ی بۆ ژماره (۷-۸) ی رۆژنامه ی (کنجاک) کربوه که په یامنیره که ی وتویه تی:

ئاره زوی کورده کان بۆ گواستنه وه ی چالاکیه کانیان له که ناری بۆ سفۆره وه (مه به ست نه و کوردانه بووه له نهسته مبولدا ده زیان) بۆ ناو خاکی نیشتمانی خۆیان هه ندیکانی خستبووه سه رسه ودا ی گه پانه وه بۆ ولاتی خۆیان و هه ندیکیشیان به نه هیتی گه پابوونه وه و ده ستیان کربوو به بیرکردنه وه له دامه زراندنی کوردستانیک سهریه ست و له نه دجامی نه مه دا بی ری خه بات و تیکۆشان بۆ نه و مه به ست له ناو نه و قوتابخانه دا په ره ی سه ندبوو.

تورکەکان لەبغداد بەهۆی پیلانی عوسمانیەو کێشەیهکیان پەیدا کرد
لەنیوان قوتابیانی کوردو عەرەب و، والی ئەو کێشەیهی کرد بەبیانوو
قوتابخانەکی بغدادی داخست.

دوھەم - هۆی پێکھێنانی سوارەى حمیدیه

ئەو رۆژانەى هیڤى سوارەى حمیدیهى تیا دا دروست بوو، بەرلەو
کێشەیهکی سیاسى و بین بڕکێیهکی توندو تیز لەنیوان ئینگلیزو روسدا
پەیدا بوو، هەرلایە دەبووێست تەنها هەرخۆی دەسلاتی لەناو دەولەتى
عوسمانیدا هەبێ.

حکومەتى عوسمانى بەهۆی بارى خواری ئابوریەو تووشى گێچەلێکی
گەورە بووون و کەوتبوونە ژێر بارێکی گرانی قەرزى حکومەتى بریتانیاو
بازرگانەکانیەو ئنگلیز لەو ترسابوو پوسەکان لەسنورى قفقاسەو لەرێگەى
قوازقەکانیەو دەسدریژی بکاتە سەر سنورى دەولەتى عوسمانى و فشاریش
بخاتە سەر کوردو ئەرمەنى بۆ ئەوێ بیانکا بەدەسکەلای خۆى نژی حکومەتى
عوسمانى، بۆیە سەریانکردە سەر سولتان و کاریەدەستان بۆ ئەوێ دەستوبرد
بکەن لە دامەزراندنى هێزى عەشایرى بۆ پوویە پوویوونەوێ مەترسیەکانى
قۆزاقو بۆ دامەزراندنى هەر بزوتنەوێ جم و جۆلێک نژی حکومەت بۆ ئەوێ
پوسەکان سود لەو کێشەو هەرایانە وەرنەگرن و لەئەنجامدا توانى پان کاریکەنە
سەر حکومەتى عوسمانى و هیڤى سوارەى حمیدیه پێک هێنرا.

بۆ پوونکردنەوێ هۆی پێکھێنانى سوارەى حمیدیه، هەول ئەدەین کورتەى
هەندێ لەو سەرچاوانە باس بکەم:

لەکتێبى (جنبشهای کورد سەرچاوه ٥٣، لەلایە پە ٥١ دا دەریارەى هۆی
پێکھێنانى سوارەى حمیدیه وتوێتى هۆی یەکەم ئەوێ بوو حکومەتى عوسمانى
لەرێگەى ئەو هیڤەو بەرگری لە سنوورەکانى خۆى بکا نژی هەر هێرشێک
لەئێران و پوسەو ئاواستەى خاکی عوسمانى بکړ.

هۆي دوهم ئۈمۈد بولۇپ لەپىڭگى زەربى زەنگى ئۈمۈد ھىزە ۋە دەسلەپكى نۆزىدى
سەرۋىك ۋە شىرە تەكان لەناۋ ئۈمۈد ھىزە دا گىردى بىكەن ۋە ئۈمۈد ھىزە بىكەن
بەدار دەستى خۇيان بۆلگەن ھەر بىر تۈتۈن ۋە يەك دىنى دەۋلەت بىرگە.

هۆي سىن ھەم بۆچۈم ترساندىنى ئۈمۈد مە ئايىنانى دىنى ھۆكۈمەت
دەجولان ۋە، بەتايىپەتى ئۈمۈد نىيەكان كە كارى دەستىنى عوسمانى لەنتىۋان
سالانى ۱۸۹۴-۱۸۹۶ دا (۲۰۰) ھەزار ئۈمۈد نىيەكان لەپىڭگى ئۈمۈد ھىزە ۋە لەپىڭگى
سوپاى تورىك ۋە قەلاچۇ كىرىۋى ئۈمۈد نىيەكان لەنتىۋان لى ئاۋارە كىرىۋى زەۋى
زارەكانىيان لى زەۋى كىرىۋى.

مەبەستىكى تىرى ئاشىكرى ھۆكۈمەت بىرىتىۋى ۋە لەپەيداكىرى ۋە بەھىزىكىرى
دوژمىيەتى نىۋانى كىرىۋى ئۈمۈد نىيەكان (سەرچاۋى كىتەپى جىنشىا بىرىتە لەكتىپى:
گ. م. ئارىتەۋىيان - بەناۋى: سىياسەتى ارتجاعى بوردۇۋى انگلستان دەريارە
مىسئەلە ئۈمۈد نىيەكان لەپە ۱۹۰۰ چاپى مۇسكۇ سالى ۱۹۰۴).

كىتەپى جىنشىا، لەسەر باسەكەى پۇيۈ ۋە ئۈمۈد نىيەكان ھۆكۈمەتى عوسمانى بۆ
سەرگىرتى مەبەستەكانى خۆي، دەسلەپكى نۆزى دىۋى ۋە سەرۋىك
ۋە شىرە تەكانى كىرىۋى بۆلگەن ۋە لاۋاز كىرىۋى ئۈمۈد نىيەكان ۋە ھۆكۈمەت كۆپى خۆي
كە پەيدى كىرىۋى چاۋى دەنۇۋقان لە ئاستى ئۈمۈد نىيەكان پىس ۋە چەپەلەنى
سوارەى حمىدىيە دەريارەى ئۈمۈد نىيەكان دەيىرى.

بۆنۈنە: لە ناۋچەى (خوشاب قاضى) لەماۋەى ھەشت سالىدە لەلەين
سوارەى حمىدىيە دەيان كەس كۆرۈۋى (۸۰۰) ۋەلاخى بەرۋە ۋە بەھىزە زاران مەپى
مالايتيان دەدى ۋە تالاننىان دەيىرى ۋە ھۆكۈمەت تىش لىيە بىدەنگ دەپىۋە بەلام
لەنۋايدا ھۆكۈمەت بۆي دەركەۋى ئۈمۈد ھىزە ئامانچەكانى بەتەۋى ۋە بەباشى
نەدەگە ياندە نەدجەم ۋە كىرىۋى ئۈمۈد نىيەكان بۆيان دەركەۋى تاقە دوژمى
ھەربىۋىيان بىرىتىۋى ۋە لە ھۆكۈمەتى عوسمانى، بۆيە لەسالانى ۱۹۰۳-۱۹۰۴
ساتىك شۇرپى ئۈمۈد نىيەكان لەناۋچەى (ساسون) دەستى پىكىرد، كۆردەكان
ئۈمۈد نىيەكان لەنتىۋان پاراست ۋە بەشىۋە يەكى نەھىتى گىرتىاننە
خۇيان ۋە نۆزىيان لە مەردىن رىگار كىرىۋى، دەريارەى ھۆي پىكەپىننى سوارەى
حمىدىيە، (رۇبىرت ئۆلسۇن) لە كىتەپكەيدا سەرچاۋە ۸۴ باسى بۆچۈۋى

نووسه ریکی کردوه (Bayram Kodmen — که به ناوه که یا دیاره تورکه)
ده دیاره ی هۆی پتکه پتانی نهو هیزه که بریتی بوه له:
۱- به سته و می دسه لات له هه موو ناوچه کانی ولاتی عوسمانیدا به حکومتی
مه رکه زیه وه.

۲- سیاسه تی په یدا کردن و راگرتنی له نگه ریک له ناو ولاتا.

۳- به هیز کردن یه کیتی له ناو نیسلامه کانا.

۴- بۆنه و می حکومت نهو هیزه بکا به کوته کی دهستی خۆی دژی هه رلایه ک سوور
بیت له سه ر داوا کردنی اصلاحاتی دهستوری له ولاتی عوسمانیدا.

رۆبیرت تۆلسۆن له کتێبه که یدا نه لی: به لام به لای (Stephen Duguid) دهو
وابه سولتان عبد الحمید چه ند مه به سته یکی تریشی مه بوه وه کوو:

۱- لای سولتان وابوه بونی نهو هیزه ده بیته هۆی پته و کردنی ئیمپراتۆریه تی
عوسمانی و ده ییه سته یته وه به رگ و ریشه ی نیسلامه تیه وه و دژی نه وانه دهوستی
داوا ی اصلاحاتی دهستوری ده که نه که به وه دهسه لات ی سولتانی نوینه ری ئایینی نیسلامی
پێ کرد بێ.

۲- به کاره یێانی نهو هیزه دژی روس و نه رمه ن که هه ردولای به هاوکاری یه کتر
دادنه دژی دهوله تی عوسمانی.

۳- به کاره یێانی نهو هیزه دژی هه ر دهسته و تاقیمیک سه ر پێچیان بکودایه دژی
دهسه لات ی حکومت.

۴- به کاره یێانی نهو هیزه دژی نه وانه ی له ناوچه کانی جوړجیادا دژی حکومتی
عوسمانی بون.

رۆبیرت تۆلسۆن ده لی: له راستیدا مه به سته ی سه ره کی حکومت نهو کوشتاره
بووه له سالی ۱۸۹۲ دا له پۆزی ۲۲ ی مانگی سه یبته مه بردا له ناوچه ی ساسون
دژی نه رمه نیه کان کره بووی که له و رۆژانه دا ژماره ی کورد له ناو هیزی سواره ی
حمیده دا (۴۷) هه زار بووه.

له راستیدا له و کتێبه ی (Stephen Duguid) که رۆبیرت تۆلسۆن ئاماژه ی
بۆ کره بوو نووشتی تیا به که نووین له راستیه وه، یه که میان سالی نهو کوشتاره ی
له نه رمه نیه کان کره بوو له نێوان سالاتی ۱۸۹۴ — ۱۸۹۶ دا بوه (که زۆریه ی

سەرچاوه‌كان سالى ۱۸۹۵يان داناوه به سالى ئو كوشتاره، دوهم ژماره‌ى كورد
له سواره‌ى حميديه‌دا زياده پۇى تياداكراوه ژماره‌يان (۱۰) هزار بوه وهكو
به‌رله‌مه باسى كراوه.

رؤيرت ئۆلسۆن له باسه كه يدا ئه‌لى: ((ساتيك اصلحاتى ده‌ستورى له سالى
۱۹۰۸ دا مۆركرا سواره‌ى حميديه هه‌رمايه‌وه به لām ناوه كه يان گۆپى به (Tribal
Regiment = فوجى عه‌شايىرى). له پيشدا هه‌ولدا ناوه كه‌ى بگري به (Ougus
Laylan) كه ئه‌مه ئاماژه بوه بۆ ئو فيدراسيۆنه‌ى له كاتى خۆيدا له‌ناو
عه‌شيره‌ته‌كانى توركا سازكرا بو به‌مه‌به‌ستى ئه‌وه‌ى ئو هيزه هيج پتوه‌نديه‌كى
به‌كورد هوه نه‌مىنى به لām محمود شوكت پاشا ئه‌مه‌ى به‌دل نه‌بوو.

له سالى ۱۹۱۰دا كه تاقمى ژوون تورك - اتحاتوتقى - بوون به‌ده‌سه‌لاتدارى
ته‌واو ژماره‌ى فوجيه‌كانى حميديه (۶۴) فوج بووكه به‌هه‌مووى (۵۳) هزار
سواربوو، له‌وانه (۳) هزار سوارى له‌ئورفه‌و ويرانشهره‌وه نيران بۆ بالكان.

سهم - زيانه‌كانى سواره‌ى حميديه

مه‌به‌ست له‌دروست كردنى سواره‌ى حميديه شتيك نه‌بوو رۆشنيرانى كورد
له‌نيازى كاربه‌ده‌ستانى عوسمانى شاره‌زا نه‌بووين، به‌لگوو سوور ده‌يانزانى ئو
هيزه چەند سوودى سولتان و كاربه‌ده‌ستانى عوسمانى تيادا بووه ئه‌وه‌نده‌ش
زيانى به‌مىللەتى كورد و دۆستايەتى و پتوه‌ندى كورد گه‌ياندبوو له‌گه‌ل
ئهرمه‌نيه‌كاندا كه هه‌ربولا هاوده‌ردى جه‌ورو سته‌مى توركه‌كان بوون و له‌ناو
كorda ئه‌وه‌ى سوودى له‌بوونى ئو هيزه ده‌سگير بوو برىتى بوون له‌چەند
ئاغاو دهره‌به‌گيك كه ته‌نها به‌دواى سوودى خۆيان گه‌پابوون و ده‌سكه‌وته‌كانى
خۆيان له‌هه‌موو شتيك زياتر گرينگ بووه لايان و له‌خۆپايى نه‌بووه له‌و پۆژانه‌دا
له‌پۆژنامه‌ى كوردستانى ژماره ۲۸ى رۆژى ۱/ ۹/ ۱۳۱۷ى كۆچى كه ئو
ژماره‌يه له‌شارى (فۆلكستون - Folkston) ى برىتانىاوه ده‌رچوه كه
سه‌رنوسه‌ره‌كه‌ى عبدالرحمن بدرخان بووه، له‌و ژماره‌يه‌دا هيزى برىوته سه‌ر
ئو هيزه و باسى زيانه‌كانى كردوه بۆ مىللەتى كورد و بۆ تيكدانى دۆستايەتى
كوردو ئهرمه‌نى.

دەريارەى ئەو زيانانەى بەھۆى ئەو ھىزەو بەكورد گەيشتبوو، نوكتۆر كمال مەزھەر لەكتىبەكەيدا سەرچاوە ۲۲ باسى ئەو زيانانەى كىرەو كە بەھۆى سولارەى حمىدىيەو بەكورد گەيشتبوو بىرىتى بوو لەزناندى ناوى كورد بەھۆى ئەو كوشتارەى لە ئەرمانەكان كرابوو، بۆ ئەو ئامارەى بۆ ككتىبى (مىژووى ئەرمانەيا) لەلایە پرە ۵۲يدا چاپى بىروت كىرەو چۆن حكومەتى عوسمانى لەسالى ۱۹۱۵دا بەسەريازو جەندرمەو كورد (مەبەستى لەكوردى سولارەى حمىدىيە بىووە) و چەند رىگىگەو بى جىاوازى كەوتنە گىيانى ئەرمانەكان.

ھەرەھا دەريارەى ئەو ناووزاندەى كورد (لوقا زوبى) لەكتىبەكەيدا (المسألة الكردية والعقوبات العنصرية في العراق) چاپى بىروت سالى ۱۹۶۹ لەلایە پرە ۸۰دا وتوئەتى.

((ساتىك سولتان عبدالحميد ويستى ئەرمانەى و ئاسورى لەناو بيا لەكوردەكانى باشتەر نەوئىزەو مەبەست و نيازەكانى خۆى پى بىتتە دى بەو جۆرە توركى عوسمانى توانى شەپىك لەنىوان كوردو ئەرمانەيدا بەرپابكا كە ئىستەش لە وىژدانى ئەم نەوئەيدا دەنگ ئەداتەو (لەرستىدا لوقا زوبى دەبوایە بىوتایە ھەندى لە دەرەبەگەكانى كورد نەك ھەموو كورد) .

بەرامبەر بەو تەقلایانەى تورك كە ھەولیدابوو دەستە خۆتئاوئەكەى خۆى ھەمووى بەسەر كوردا بىسپى، نوسەرى بەو وىژدانى واش ھەبوە ھەندى راستىشى باسكردو، بۆنمونە نوكتۆر كمال مەزھەر باسى ككتىبەكەى (كىلینگ) ى كىرەو بەناوى - سەرپرۆى - مغامرات - لەتوركىاو روسىادا چاپى لىدن سالى ۱۹۲۴ كە وتوئەتى بەچاوى خۆى لە ناوچەكانى كوردا دىوتتسى چۆن كوردەكان دالەدى ئەرمانەكانىيان دابوو مندالەكانىيان رىگار كىرەبوون لەمەرگ، ئەوئەى كە كوردو ئەرمانەى نارىك كورد بەھۆى تەقلەكانى عبدالحمیدەو بوو كە سولارەى حمىدىيەى بۆ ئەو نىيازو مەبەستە دروستكردبوو. بەكورتى دەتوانىن زىانەكانى سولارەى حمىدىيە كە ژمارەيك لە دەرەبەگ و سەركە عەشیرەتەكانى كورد تىایا بەشداریبون لەم چەند خالەى خوارەو دلباس بكەین:

یەكەم: ئەو دەرەبەگ و سەركە عەشیرەتانەى لەناو ھىزى حمىدىيەدا دەكران بەسەركردەو ئەفسەرەو فرمانبەر ھەروا بەخۆپایى لەو ھىزەدا قبول

ئەدەكران بەلكو ھەريەكەيان لەبەر ھۆيەك ھەلبژژرەبوون و لەو ە دلتيا بوون
ئەوانە لەپتيازی سولتان لاتادەن و حكومت ھەركارتيكيان پتي بسپيړي بي سل
كردنەو ە بەجتي دەھيتن.

بۆنومە: يەككي وەكوو ئيبراھيم پاشاي ميللي ماو ەيەك رتيگرو تالانيكەر
بوو، ساتيک ياساي اصلاحاتي دستوري بەزگد بەعبدالحميد مژکرا ئيبراھيم
پاشا يەكکي بوو لەلايەنگراني سولتان و دارو دەستەكەي چونکە بەپتي ئەو
اصلاحاتە ئەبوايە دەسلاتي سولتان کەم بکرتەو ە کە زگري ەي ئەوانەي لە
سواری حميديەدا بوون وەکو ئيبراھيم پاشاي ميللي دژي ئەو ياسايە وەستان و
ئەو ەلويستەيان بە بزوتنەو ەيەکی کزنەپرستانە لەقەلەم دراو بەخوڤايي
لەبەريەك دوو کەسيکی وەکو ئيبراھيم پاشا ناوي کوردی پتيژا.

دوھەم : زپاندنی ناوي کورد بەھۆي سواری حميديەو ە.

ھەندێ سەرچاو ە، بەتايبەتي ئەوانەي زانيارەکانيان بریتی بوو لە سەرچاو ە
تورکيەکان يا کاربەدەستانی تورک بۆئەو ەي پاگانە بۆ حکومەتي تورکی
عوسمانی بکەن لەو کوشتارو تاوانانەي سواری حميديە کردبووي وەبۆ ئەو ەي
ھەمووي بدەنە پال کورد لەناو سواری حميديەدا، بۆئەو ەبەستە ژمارەي
بووني کورد لەناو ئەو ھيزەدا زيادە پقي تيا دلکراو ە و لەکاتيکدا يەککي وەکو
خاوەني کتبي سەرچاو ە ١ کتبيەکەي (مروان المدور) بەناوي (الأرمن عبر
التاريخ) ھەربولايان ژمارەي کوردیان لە سواری حميديەدا بە (١٠) ھزار کەس
داناو ە لەکاتيکدا ژمارەي ھەموو سواری حميديە ھەرەکوو رۆبەرت تۆلسون
باسي کردو ە بریتی بوو ە (٥٢) ھزار سوار کەچي (٤٧) ھەزاري لەو ژمارەيە
بەکورد داناو ە کە بيگومان سەرچاو ەي بۆ ئەمە بریتی بوو لەوزانياريانەي
لەتورکەکانەو ە وەري گرتو ە، کە مەبەستي تورکەکان لەمەدا ئەو ەبوو ە ھەموو
تاوانەکانی سواری حميديە بخەنە ئەستگي کورد، ھەرچەند لەنوايدا ئەو
ئەرمەنيە ئازادبخوازانەي ويستويانە نۆستايەتي لەگەل کوردا بەھيز بکەن و
تورکەکان پيسوا بکەن بەرامبەر بەو ەي کە ئەوان لتيپرسراو بوون بۆ ھووداني ئەو
کارەساتە، لەنوايدا ئەمانە گەيشتونەتە ئەو ەي تاواني سەرەکی ھي تورک بوو ە
نەك ھي کورد.

سټوهم: نو دهره بگو ناغایانه ی کورد که هله ده بژیران بځو هڼی سولاره یه له و چوره بوون که رهفتاره کانیا ننه ک بهرامبر به نه رمنی به لکوو بهرامبر به جووتیارو دوده س به ناله کانی کورد خراپتر بووه و زور درندانه پهفتاریان له گه ل کړدون و په شو پووتی کورد تووشی زیاننکی زور بووه که له زیانه کانی نه رمنی که متر نه بووه.

چوارهم: نو نه خشه یه ی تورکه کانی عوسمانی له پتکه پتانی سواره ی حمیدیه دا نه خشه یان بځو کیشابو شتیکی زور ناشکرا بووه بریتی بووه له وه ی کوردی سونی و کوردی علوی بکا به گزیه کتردا و بځو گیشتن به و مه به سته ته نها هر کورده سونیه کان ماوه ی نه و هیان مه بووه له هڼی حمیدیه دا به شدار بن و به هیچ شپوه یه ک پڼگه نه درلوه به علویه کان تیا یا به شدار بن و به پیچه وانه وه کورده سونیه کانیا ن هاندلوه له گه ل کورده عه له ویه کانا رهفتاری خراپ بکن و نه و قین و پځو و نوویه ره کیه ی له و پوه وه په یدا بووه زیاننکی نیجگار زوری که یاندووه به و شو پشانه ی سه رکورده کانیا ن سونی بوون و هیچ کورنیکي عه له و ی پر به دل نه ی ویستووه له و شو پشانه دا به شداری بکات به لکو به پیچه وانه وه کاریه ده ستانی عوسمانی سوویدیان له وه وه رگرتبوو توانیبویان هندی له عه شایره کانی سه ر پتیازی علوی به لای خویاندا رابکیشکن و دڅی کورده سونیه کان به کاریان بیتن وه کوو له شو پشی شیخ سعیدی پیرانی سالی ۱۹۲۵ دا دهرنه که وځی که له بهرگی دوه مه دا باسی ده که یین.

بځو نمونه ی نه و ناکوکیه ی له نیتوان سونی و علوی کوردا په یدا بووه به ر له شو پشه که ی شیخ سعید هه روه کوو زور برت نولسون باسیکی دورو درځی بلالو کړنځته وه که وتویه تی:

((نه و ی سونی نه بوا یه له سولاره ی حمیدیه دا قبول نه ده کړلو به پتی کتیه که ی (شریف فرات) که خوی ناگاداری بارو دځی نه و روژانه بووه، قبول نه کړنی عه له ویه کان له و هڼزه دا بوبوو به وځی نه وه ی عه شیرته ی جبرانی که سونی مه زه ب بووه ده سه لاتدار بوون له ناو نه و هڼزه دا له گه ل عه شیرته ی (هورمیک Hormek) که علوی بون له و په پی ناکوکیدا بوون چونکه جبرانیه کان رڼگه یان له تاقمی عه شیرته ی هورمیک گرتبوو که بچه پیشه وه و له ده زگاگانی حکومه تدا

کاروباریان بدرقته دهس و همیشه نه و هورمیکه علویه یانه به علویه نیسک
 گرانه کان و به قزلباش ناویان ده بردن و حکومت بق به میز کردنی ناکوکی
 نیوانیان له هممو ده سدریژ کردنه کانی جبرانیه کان خوش ده بوو که به رامبه
 علویه کانی هورمیک بکرایه و ناکوکی نیوانیان له ساتی دهسه لاتدریتی سواره ی
 حمیدیه گیشته بووه نه و پاده یی (زهینل) ی کوپی (نیراهیم تالو) له دوی
 تپیه پوونی نوازده سال به سرکوشتنی باوکیا له لایه جبرانیه کانه وه که
 نیراهیم تالوی باوکیان له سالی ۱۸۹۴ دا کوشت بوو، وازیان له کوره که شی نه میتاو
 له سالی ۱۹۰۶ دا نه ویشیان کوشت (سیر نه ویه سرکرده ی جبرانیه کان
 خالد به گ جبران بووه که له باسه کانی داهاتودا له برگی نوه مداسی
 چالاکیه کانی ده کرئ) به لام له گه ل نه و هممو زیانه گه ورانه ی به کورد گیشته
 به هژی سواره ی حمیدیه وه، راستیه که هیه نابنی پشت گوئی بخری، نه میش
 نه ویه هه ووه کوو ریبرت نرلسون له کتپیه که پیدا سه رچاوه ۸۴ دا وتویه تی
 سواره ی حمیدیه هه ندی چاکه شی هه بووه و ده ریاره ی نه ووه وتویه تی:
 ((له گه ل نه و هممو زیانانه ی به هژی سواره ی حمیدیه وه به کورد گیشته
 نه بی بوتری روئیکی گه وره شی بینیه بق بزوتنه وه ی هستی نه ته وایه تی،
 چونکه کورد له هیچ شیوه یه کی تردا له توانیدا نه بووه نه و هممو چه کداره ی
 کوردی تیادا کوبیتته وه و له شه پی بالقاندا نه و کوردانه ی له ناو میزه که ی تورکدا
 بوون له ناو سواره ی حمیدیه دا شاره زاییه کی ته و او یان ده ریاره ی شه پ پیدا
 کربوو که بوو به هژی هستی نه ته وایه تیان جوو لاو نه وانبش بیریان له وه
 کرده وه وه کو میله تانی بالقان پاپه رن بق ده سگریبونی مافی خویان)) .
 ریبرت نرلسون له باسه که پیدا نه لی:

((له گه ل نه ووه شدا ژون تورک له سالی ۱۹۱۵ دا سواره ی حمیدیه یان دژی
 نه رمنیه کان به کار میتا، به لام سواره ی حمیدیه تاسه ره مو یان هه ره نه لقه
 له گوئی سولتان و تورکه کان نه بوون و که جه ورو ستمی تورکه کان یان بق
 ده رکوت له گه رمه ی شه پی جیهانیدا هه ندیکیان چونه پال روسه کان و نه و میزی
 حمیدیه ش که (قره بکر پاشا) ناماده ی کربوو بیکا به گز نه رمنیه کانا و به گز
 که له کانی نه ویدیو قه ففاسدا، به لام سرکرده ی نه و میزه که خالد جبران بوو نه و

مەبەستەى توركى پشت گويى خست (دورنىيە ھەرنەو ەش بوويى كە شريف فرات
و ەكوو رويرت ئولسون باسى كرىو ە خالد جبرانى بەپياو كوژو پياو خراپ
لەقەلەم دلەو كە يىگومان لەبەرنەو ە بوو ە فرمانى توركەكانى بەجى
نەھىتابو).

ھەرچۇنك بوويى سولارەى حمىديە نەگەر نەو چاكەيەشى ھەبوويى و ەكو
رويرت ئولسون باسى كرىو ە، بەلام زيانەكانى ئىجگار زۇر بوو ە بۇ كورد و لە
ناسكترين كاتى شۇرپەكانى كوردا رەفتارەكانى نەو ھىزە بو ەتە ھوى نەو ەى
كوردە علويەكان بۇ تۆلەى خويان لە شۇرپى سەركردە كوردە سونپەكان نزيك
نەكەوتونەتەو ە ھەندى جار بگرە نۇيان بوون.

بهشی سیازدهههههه

هه لوئستی حکومهتی عوسمانی بهرامبهه به نه ره نهی و

کوشتاری نه ره نهی

دهولهتی عوسمانی له سه ره تادا له سهه بناغهیهکی ئاینی دروست بو بوو مهتا نه و کاتهی اتحاد ترقی بوون به ده سه لاتدار نه و دروشمه شتیک بوو عوسمانیه کان کاسبی یان پیوه ده کردو به واتهت خهلیفه ی عوسمانی پاریزه ری میله تانی نیسلام بووه و بیره پیچدانی ئاینی نیسلام تیکر شایوو له جیهاندلو له راستیدا له ژیره وه فریان به سه ره ئاینی نیسلام وه نه بووه له شویتنی خۆیدا باسی نه و سه رچاوانه نه که یه که نه و راستیه ی خهلیفه ی عوسمانی و دلرو ده سه ته کانایان خستوته بوو.

له شانسی عوسمانیه کان هیزی ده سه لاتداری نه و رۆژانه که بریتی بوون له صفویه کان و بیزه نتهیه کان که نه مه ی دوا یان خۆی به خاوه نی خاکی دلگیر کروی (نه ریزه یه) ده زانی له شه ری چال تیراندا شک تیرابوو، بیزه نتهیه کانیش له کیشه یه کی گه و ده دابوون له گه ل پاپای رۆمدلو ناکلکی ئیوانیان گه پشتی بووه راده یه که بیزه نتهیه کان نه و مه یان لایاختر بووه له ژیر ده سه لاتنی عوسمانیداین ، نه که له ژیر سایه ی پاپای رۆمدلو مایه وه نه و کریستیانانه ی له ناو خاکی تورکیادا مابوونه وه له وانه ی رۆزگار یی عوسمانیه کان نه یه توانیبوو نه واته بکا به موسلمان و مه ره له سه ره ئاینی کریستیان ی خۆیان مابوونه وه ، به تاییه تی نه ره نه یه کان که خۆیان به میله تیکی ره سه نی میژوو یی ده زانی و به ره له وه ی تورک له ناوه راستی ئاسیا وه پرویکاته ئاسیای بچوک و دلگیری بکا نه وان له ولاتی نه ره نه یای خۆیان خاوه نی حکومه تی خۆیان بوون و له راستیدا مه تا نه و کاته ی ولاتانی شه وروپا ده ستیان

نەخستبۇوھ ناو كاروبارى عوسمانىيەوھ و مىسىنئىرەكانيان كە بەناو بۆ بەھىزكردنى ئاينى مەسىحى نئىزابوون بۆ ناوچەكانى كرىستيان نشىنەكانى وەكو ئەرمانى و نسطورى، ھەتا ئەوكتە ئەو كرىستىيانانە تووشى گىچەئىكى ئەوتق نەبووبوون لەگەل (موسولمانەكانا بەكوردو بەتورك و عەرەبەوھ).

بەلام ئۆزى پىئ نەچو و جەورو ئۆردارى توركەكان بەرامبەر بە ئەرمانىەكان تا دەھات پەرەى دەسەندو دەولەتە ئەوروپايىيەكانىش ئۆز لەئوای ئۆز بەناوى پارىژگارى كردن لە كرىستىيانەكان ئۆرتەر دەستىان دەخستە كاروبارى ناو ولاتى عوسمانىيەوھ ئەمە بوو بەھۆى ئەوھى توركەكان بەچاوتىكى ئوژمانىيەتەوھ بېواننە ئەرمانىەكان و بەتوركەرو وابەستەى روسيان دادەنان و پاش ئەوھى ئىنگلىزەكان ھاتنە كاپەوھ ئەوھندەى تر توركەكان ئوژمانىيەتىيان بەرامبەر بە ئەرمانىەكان بەھىزىو، ئۆزى پىئ نەچو وەكو لە باسىكى پىشودا لەوھ دواوين چۆن توركەكان سوارەى حمىدىيەيان دروست كرد لە سالى ۱۸۹۵ دا چۆن ئەو كوشتارىيان لە ئەرمانىەكان كرد كە لاپەرەكانى مېژوو بەلاپەرەيەكى پەشى ناو مېژووى دەولەتى عوسمانى ناودەبا كە پرە لە شەرمەزارى.

دەريارەى تەقەلاكانى توركى عوسمانى بۆ ئوژمانىيەتى كردنى موسلمانەكانى ناو دەولەتى عوسمانى دئى كرىستىيانەكان، بەتايىيەتى دئى ئەرمانى، گۆفارى ھلالى مىصرى كە لەلايەن نووسەرى بەناويانگ جرجى زىدانەوھ لەقاھرە دەردەچوو، لەلاپەرە ۱۵۱ى مانگى دىسمبرى سالى ۱۹۰۸ (كە سالى مۆركردنى اصلحاتى دەستورى بوھ) بەئورو درىژ باسى خەباتى ئەرمانىەكانىەكانى كرىووھ دئى دەولەتى عوسمانى و توووتى:

((لەسالى ۱۸۹۰دا كۆمەئىكى رزگاربخوانى ئەرمانى پىك ھات بۆ رزگار كردنى گەلى ئەرمانى لەدەس جەورو ستەمى عوسمانى و لەدەس روس و ئىيران (ئىرانى بەعەجەم ناوېرىوھ) و لەورۆژانەدا توانرا (۱۲۰ ھەزار فرنك) بۆ ئەو كۆمەلە كۆ بکړتەوھ و ئىمېرې (مەبەست سالى ۱۹۰۸ بوو، ئۆزى دەرچوونى گۆفارەكە) بوجەى ئەو كۆمەلە برىتېيە لە ملىوتىك فرنك، لەوپارەيە لە ۳۰٪ بۆبۆتتەوھى چالاكى شۆرپشگىرې و سياسى و لە ۲۵٪ بۆ پېرچەك كردن و لە ۲۰٪ بۆ چاپەمەنى وىلاوكرىدەوھى ھەوال و پاگياندن تەرخانكراوھ.

ساتيڭ نه و توركانه ي خويان به ناشتيخواز ده زاني (مه به ست اتحاد و ترقى
 بوه) به م هه واليهان زاني زډر ته نگه تاويوون و به نه هيتي له گه ل گه وره پياواني
 نه رمنيدا كويږنه وه و پتيان وتن: ناتوانن ته نه هه روه ول بدرن بڅ چاكرښي
 باري ناو نه رمنه نيكان و باري ويلايه ته كاني تر پشت گوي بخرن، له به رنه وه
 پتيويسته داواي چاكرښي باري هه موو ده وله تي عوسماني بكرن به تيكرابي و
 پاسته نه رمنه نيكان توشي زيانكي زډر بوون به لام موسلماننه كاني توركياش له
 جه وروسته مي كاريه ده ستاني حكومت رزگاريان نه بوه بڅيه هاو كاريكرښي
 نه رمن له گه ل توركد ا گرنگ و پتيويسته بڅ سرگرتني نه و اصلاحاته ي نه بڅ
 له ولاندا بكرن و حكومه تيكي ريك و پيك دروست بكرن و ناما دجه كاني
 هه موولايه كي پي به پيتر ته دي.

گوراره كه له باسه كه يدا نه لي:

زډن توركه كان به نه رمنه نيكانيان ووت: ساتي خوي كه نه رمنه نيكان هاتنه
 ژير سايه ي عوسمانيه وه، نه وسا ژماره تان له چنه ده هه زاريك تپه پي نه ده كرد،
 به لام وانيمر ژماره تان چنه د مليونيك ده بڅي كه زډر تان له پايت خندا
 (نه سته مبول) و شاره گه وره كانا هه موو ده وله مهنن و به تيرو ته سالي ده ژين و
 بازپو ده زگا نابوريه كاني ناو ولانستان به ده سته وه يه و گليك كار و فرماني پله و پايه
 به رزي ناو ولانستان پي سپيږراوه، له به رنه وه پتيويسته نه م پاستيه بگه يه ننه
 پيڅخراوه نه هيتيه كاني نه رمنه ي كه له نه وروپا دا زډر به سه رگه رمي و
 كه له په قيه وه جمو جول نه كن.

له دواي كوشتاري نه رمنه نيكان له ساسون، هه روه كو گورفاري هلال
 باسيكرښه، نه رمنه نيكان تاقمكي چه كداريان پيگه وه ناو په لاماري بانقه كاني
 عوسمانيان دا له نه سته مبول (نه مه له نه دجامي كوشتاري سالي ۱۸۹۵ دابوه)،
 وه له سالي ۱۸۹۶ دا چنه د بڅمبايه كيان ته قان بڅ نه وه ي سه رنجي حكومه تي
 عوسماني و نه وروپاييه كان به كڅش بكرن و حكومت ناچار بكرن نه و
 اصلاحاتي ده ستوريه ي برياريوو كاري پي بكرن حكومت وه ستاني كه نه بوايه
 به پي نه و اصلاحاته هه موو دانپشتوان وه كو يه ك سه ير بكرنايه.

دواى ئه و بۆمبا ته قاندىنانه ئەرمانه كانى چەند لىژنە يەكيان دروسكر د
گرنگر تىنيان لىژنەى (سىرۇب) بوو توانى بۆماوہى شەش سال لہ شاخە كانى
(ساسون) دژى حكومت شۆپش بكات.

ئەرمانه كانى ناو ولاتى روسيش لہ قەفقاس لہ لايەن (پرنس غالينزين) ەوہ
دەچە و سىتئرانە وەو تاتازە موسلمانە كانيان زال كرديوو بەسەرياناو لہ ویش چەند
كوشتار تىكان لى كرا و زيان تىكى نۆرى مالى پىئ گەيشتبوو لہ نەجامى ئەوہ دا
ريئازى خۆيان گۆپى و لہ (ئۆن تورك) نزيك بوونە وەو لہ شارى (فينا)
كۆبونە وە يەكيان لہ گەلا كرىن و لہو كۆبونە وە يە دا ژمارە يەك تورك و ئەرمانى و
مكدونى و پۆم و كورد و عەرەب و يەھودى و ئەرنا ئوطلى كۆبونە وەو ەمويان
لەسەر ئەو پىك كەوتن بە ەمويان ەول بدەن حكومتى سولتان سەرنگرم
بكرى و حكومتىكى دەستورى دابنرېت سودى بۆ ەموولايەك تيانا بى.

دەريارەى ئەرمانه كان و بزوتنە وە كانيان سەيد احمد برجاوى لہ كىتەبە كەيدا
سەرچاوە ۸۲ باسىكى نورودىژى تەرخان كرىوہ دەريارەى كوشتارى
ئەرمانه كان و وتويەتى:

((كىشەى ئەرمانه كان يەككە بوو لہو كىشانەى مېشكى خەلىفەى ماندوو
كرديوو نەيدە زانى چۆن چارەى بكاو لای و ابوو كىشەى ئەرمانه كان گرى درابوو
بەسياسەتى دەولەتە ئوروپايە كانه و لہو پۆژانە دا پاپەپىن و بزوتنە وەى
مىللەتە كانى بالقان دژى عوسمانى كارىكى نۆرى كرىبوو سەرەستى
نەتە وايەتى ئەرمانى ئەویش وەكوو مىللەتانى ژىر دەست كەوتبووہ خۆى بۆ
دلوكرىنى جۆرە سەريە خۆيەك بۆ بەرئوہ برىنى كارويارى خۆى.

لەگىژلوى بەسەرھات و پوودا وە كانى ئەو رۆژانە دا چەكدارە كانى ئەرمانى تاقم
تاقم كۆدەبونە وەو ژمارە يان لہ پەرەسە ندىن دابوو، سولتان بەتەلووہتى لەجم
و جۆلى ئەرمانه كان بىزار بوو چونكە ئەوہى بەھاندانى روسەكان ئەزانى و
بەئاشكرا مىسئىرە كانى ئىنگىليز لہ ناويانا دەستيان كرىبوو بەچالاکى و ھاندانىان.
مىسئىرە مەريكايە كانىش دەستيان كرىبوو بەجم و جۆل لہ ناو ئەرمانه كاندە و بىرو
باوہپى نيموكراتى يان بلاودە كرىدە وەو ئەمانە ەمويان ھاندە ريوون بۆ
ئەرمانه كان خۆيان ئامادە بگەن بۆ شۆپش.

له دواى كوشتنى قيصرى روس (ئلكساندەرى دوهم) وهاتنى
 (ئلكسەندەرى سىهم) سياسەتى روسيا گورپا قيصرى تازه لايەنگرى هيچ
 بزوتنه وهيك نه بوو له ناوچه كەدا بكرى بۆيه ئەرمنیه كان هیواى ئه وهیان نه ما
 روسە كان یارمەتیاں ئه دەن بۆیه به ناچارى پرویانكرده دهولته ئه وروپاییه كانى
 تر، به تايیهتى ئینگلیزه كان كه به گەرمى لایان لى كړدنه وه وهندى له (هنشاقه)
 كانى ئەرمنى چه كيان ئاماده كړدبوو له ترسى ئه و كورده دەر به گانهى
 له وانە بوو به هاندانى توركه كان ده سدریژى بكه نه سەریان و له ناوچه
 شاخاویه كانا له نه نادۆلى رۆژه لاتا داواى چاكردى بارى ژيانى ئەرمنیه كانیان
 له حكومت كړدو سولتان عبدالحمید ده سبەجى له سالى ۱۸۹۱ هیژى سوارهى
 له كورده كان پيکھيتا (مه به ست سوارهى حمیدیه) و له نتيوانى ئەرمنیه كان و ئه و
 هیژده كوشتاریكى خويتاوى له ناوچهى (وان) پويداو دم و دهس قونسوله كانى
 دهولته ئه وروپیه كان كه وتنه سەر ئه وهى داواى چاره سەركردنى ئه و كيشه یه
 بكن و لیژنه یه ك پيك بيت له بارو نۆخى ئەرمنیه كان بگولیتنه وه به لام روسە كان
 ئه وهیان به دل نه بوو دانانى ئه و لیژنه یان په سەند نه كړد.

له هاوینی ۱۸۹۴ دا سەركرده كانى حزیى (هنشاق) له چپاكانى (ساسون) دا
 گیران و ئەرمنیه كان كه وتنه خویان به رەنگارى سوارهى حمیدیه بوونه وه و
 ده ریانكردن و سولتان عبدالحمید تۆلهى ئه و پاپه پینهى له ئەرمنیه كان كرده وه و
 ده سەلاتيكى فراوانى دا به والیه كان ئه و پاپه پینه دامركیتنه وه و له ئه هجامیدا
 كوشتاریكى زۆر له ئەرمنیه كان كرا، ژماره یان له شویته جۆر به جۆره كانا
 گەشتبووه سىهم زار.

له مانگی ئەیلولی ۱۸۹۵ دا ئەرمنیه كان له شارى ئه سته مبولدا خۆپیشاندا نتيكى
 گەوره یان كړد له به رده مى بالیۆزخانه كانى دهولته بیگانه كانا و هیژى تورك
 په لامارى دان و ژماره یه كيان لى كۆزراو كيشه هەتا مانگی ئابى ۱۸۹۶ دريژەى
 كيشا.

نوسەرى ئەم سەرچاوه یه، ئەمیش وهكوو باسه كەى گۆفارى هلالى به رله مه
 باسى ئه وهى كړوه چۆن ئەرمنیه كان په لامارى دلیرانه و شیتانه یان كړدبووه
 سەر بانقه كان به خویان و بۆمباكانى ده ستیان وه وه له ئه هجامدا بیگانه كان كه وتنه

بهينه وو به لټنيان دا به نمره نيه كان ژيانيان د پاريزي و به لټنيان پيدان
 د هريازيان ده كن به مخرجك به بڼ گيچل بچنه د هره وو بانقه كان كه ده ستيان
 به سه راگرتبو به جټيان بيلن. نمره نيه كان به ناچاري نه ويان قبول كړو له ژير
 چاوډيري و پاراستنكي به هيزدا نيران بڼ پاپوري مديري بانقه كه ټينگيزه كان
 كه ناوي (سپر نه دگار د فنان) بوو به وجزره گويزانه وه بڼ په نايه كي نه هيني.
 به لام كيشه كه به وه كوتايي پي نه هات چونكه دواي نه وه تاقيكي نازاوه چي
 سه ريه حكومت له نه سته مبولدا كړيونه وه به وپه پي پڼو قينه وه به ريوونه
 گياني نمره نيه كان و ژماره يه كيان لي كوشتن و تالانيدن كردن و له ماوه ي سټ
 روژدا حوت هزار نمره نيه كوزان و به رامبه به وه نه ده ولته نه وروپايانه ي
 په يمانې (برلين) يان مؤركرډبوو هره شه يان له سولتان كرد نه گهر چاره سه ري
 نه و كيشه به نه كا نه و چاره نوو سي خوځي (هي خليفه) ده كه وټه مه ترسيه وه
 سولتان ناچار بوو له ۲۸ ۸ ۱۸۹۶ دا فرمانكي دهر كرد بڼ كار به ده ستاني
 حكومت دم و ده س ده ست به سه ره لويسا بگرن و ريگه ي نازاوه ي تر
 نه دري. نوو سه ري هه مان سه رچاوه باسي رووداويكي تري كړوه له سالي ۱۹۰۵
 دا لاويكي نمره نيه (نه دوار جوړيه) له ۲۱ ته موزي ۱۹۰۵ دا بومبايه كي فريديا به
 ناو مه وكيبي سولتانه وه كه له گال خلكدا ده چو بڼ نويزي جومعه له مزگوتي
 (حميديه) و به و بومبايه (۸۰) سه ريازي تورك كوزا به لام سولتان خوځي له دواوه
 بوو هيشته سواري كه ژاوه كه ي نه بو بوو بويه هيچي لي نه هات و له كاتي
 دادگار دني نه و لاوه نمره نيه دا بي ترس و له رزو به شانازيه وه داني
 به كرده وه كه ي خوځيدا نابوو.

نه وه ي شاياني باسه په يمانې برلين كه له سالي ۱۸۷۷ دا مؤركرډبوو برياري
 دابوو مافي نه ته وايه تي نمره نيه چاره سه ر بگري به لام نه و په يمانه ته نها نو سيني
 سه ر كاغه زيوو. تاثيره باسي نه و كوشتاره يه كه له نمره نيه كان تاشه پي يه كه مي
 جيهاني له لايه ن حكومتي عوسمانيه وه كرابوو له به رگي دوه مدها، له شويني
 خوځيدا باسيكي تاييه تي ترخان ده كه ين بڼ نه و كوشتارانې له لايه ن حكومتي
 كماليه وه به رامبه نمره نيه كان كرابوو له دواي شه پي يه كه مي جيهاني.

بهشی چوارددهم

هه‌لویستی ده‌وله‌تان و میله‌تان به‌رام‌بهر به‌کورد تا

شهری یه‌که‌م

له‌به‌شی یه‌که‌می ئەم به‌رگه‌دا باسیکی تاییه‌تی ته‌رخان کرابوو بۆ خزمه‌تی ئیسلام و ده‌وله‌تی عوسمانی له‌لایه‌ن میله‌تی کورده‌وه‌و، له‌و باسه‌دا له‌وه‌ دوا‌ین چۆن کورد هه‌موو تواناو و‌ژه‌ی خۆی بۆ پاراستنی ئیسلام و ده‌وله‌تی عوسمانی به‌ناو پارێزه‌ری ئاینی ئیسلام ته‌رخانکردبوو له‌ئه‌نجامی ئەوه‌دا شان به‌شانی تورکی عوسمانی و میله‌تانی‌تری ئیسلام دژی خاچی‌هرسته‌کان شه‌پی کردبوو، به‌هه‌زارانیان گیانی خۆیان فیدا‌کردبوو بۆ پاراستنی شو‌ینه‌ پیرۆزه‌کانی ئیسلام و نمونه‌ی ئەوه‌ له‌ صلاح‌الدین و بنه‌ماله‌ی ئە‌یوبیه‌کانا به‌پوونی ره‌نگی دابوه‌وه‌و ئە‌وه‌ له‌لویسته‌ی کورد بوو به‌هۆی ئە‌وه‌ی هه‌ر له‌سه‌ره‌تاوه‌ هه‌تا دوا‌یی گه‌لێک دژه‌نی بۆ خۆی په‌یدا کردو ده‌وله‌ته‌ رۆژئاوا‌یه‌کان، به‌تاییه‌تی روس و ئینگلیز تا‌ماوه‌یه‌ک کوردیان به‌کوته‌کی ده‌ستی عوسمانی ژماردبوو، نمونه‌ی ئە‌وه‌یان له‌ سواره‌ی حمیده‌دا به‌دی کردبوو، له‌ئه‌نجاما ئە‌وه‌ هه‌موو ره‌نجی کورد به‌فیرۆ چوو، نه‌ ئە‌وسا‌و نه‌ ئیسته‌ هه‌چ لایه‌ک ئە‌و فیدا‌کاریانه‌یان بۆ کورد حساب نه‌کردوه‌و نایه‌کن.

بۆ ئە‌وه‌ی هه‌لویست و پێ‌وه‌ندی کورد به‌ده‌وله‌تان و میله‌تانه‌وه‌ باس به‌کە‌ین ئە‌م باسه‌ ده‌که‌ین به‌م به‌شانه‌وه‌.

١- پێ‌وه‌ندی کوردو ده‌وله‌تی عوسمانی و تورکی عوسمانی.

٢- پێ‌وه‌ندی کورد له‌گه‌ڵ ئە‌رمه‌نی و ئاسوری‌دا.

٣- هه‌لویستی روسیای قیصری به‌رام‌بهر به‌کورد.

٤- هه‌لویستی حکومه‌تی بریتانیا به‌رام‌بهر به‌کورد.

یه کهم: پیئوئندی کوردو دهوله‌تی عوسمانی و تورکی عوسمانی

ده‌توانرئ پیئوئندی کورد به‌دهوله‌تی عوسمانی و به‌تورکی عوسمانیه‌وه بکرئ به‌دورو قۇئاغه‌وه:

قۇئاغی یه‌که‌م: له‌و رۆژه‌وه که‌ئه‌ماره‌ته‌کانی کورد له‌پێگهی ئیدیرسی بدلیسه‌وه خراڤه ژێر سایه‌ی ده‌وله‌تی عوسمانیه‌وه هه‌تا کاتی مۆرکردنی اصلاحاتی ده‌ستوری له‌سالی ۱۹۰۸ که ده‌سه‌لاتی خلیفه‌ی تیادا هاته‌ کزی، ئه‌گه‌ر چی به‌رله‌وه له‌ سه‌ره‌تای سالی ۱۸۲۹ و به‌دواوه که سولتان عبدالحمید ناچار کرا فرمانی (خط شریف گولخانه) مۆر بکا، ده‌سه‌لاتی خلیفه‌ هاتبووه‌ کزی.

قۇئاغی دوهم: له‌ده‌سپێکردنی ده‌رچوونی اصلاحاتی ده‌ستوریه‌وه که تا‌قیمی اتحانو ترقی بون به‌ده‌سه‌لاتداریتی سه‌ره‌کی له‌ ولاتی عوسمانیدا هه‌تا کاتی هه‌له‌وشانه‌وه‌ی خه‌لافه‌تی عوسمانی که له‌ به‌رگی دوهمدا به‌دورو درێژ باسی چۆنیه‌تی ئه‌وه‌له‌وشانه‌وه‌یه‌ ده‌که‌ین.

ئه‌وه‌ی شایانی باسه‌ ئه‌وه‌یه، ئه‌گه‌ر چی کورد له‌ قۇئاغی یه‌که‌می پیئوئندیدا له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تی عوسمانی تووشی زیانیکی زۆری مالی و گیانی بووه‌ هه‌روه‌کو له‌ باسه‌کانی پێشوو‌دا باس کراوه، به‌لام له‌ قۇئاغی دوایدا که ئه‌وه‌ی پیئوئندی به‌ده‌وله‌تی عوسمانیه‌وه‌ بێ، له‌م به‌رگه‌دا هه‌لوێستی حکومه‌تی عوسمانی به‌رامبه‌ر به‌کورد هه‌تا شه‌پی یه‌که‌می جیهانی باس ده‌که‌ین و له‌ شه‌پی جیهانی‌یه‌وه هه‌تا کاتی هه‌له‌وشانه‌وه‌ی خه‌لافه‌تی عوسمانی له‌ به‌رگی دوهمدا باس ده‌که‌ین.

دوهم: پیئوئندی کوردو ئه‌رمه‌نی و ئاسوری

میلله‌تی ئه‌رمه‌نی وه‌کوو میلله‌تیکی درلوسی‌ی کورد که زۆر سه‌رچاوه‌ به‌خزمی به‌گه‌ریان داناون، هه‌رله‌ کۆنه‌وه رۆژێکی میژوویی گرنگیان بینیه‌وه له‌ناوچه‌که‌داو به‌یه‌کێک له‌ میلله‌ته‌ ره‌سه‌نه‌کانی ئاری ژمێرداون و له‌دێر زه‌مانه‌وه له‌ناو خاکی خۆیا نا هه‌میشه‌ هێرشیان براره‌وه‌ سه‌رو ولاته‌که‌یان کاولکراوه، که باسی ئه‌مه‌ له‌ باسی چۆنیه‌تی هاتنی تورکه‌کان له‌ ناوه‌راستی ئاسیاوه‌ بۆ

رۆژئاوای ئاسیادا کراوه و دهولهت و میلیهتهکانی دراوسیی ئهرمهنی ههریه که
 به جۆریک زیانیان پێگه یاندوه و له لایه کهوه تورکی عوسمانی بهداردهستی
 روسهکانیان داناوون بهتاوانی ئهوه لییان داوون لهکاتیکیدا وهکو لهباسی کوشتاری
 ئهرمهنیهکاندا روون بۆته وه قیصری روس خۆی یهکیک بووه لهوانه ی دژی
 ئهرمهنی بووه و تاتارهکانی ناو خاکی روسیای هاندوه پهلاماری ئهرمهنی بدهن و
 ئینگلیزهکانیش بۆ ماوهیه که ئهرمهنیهکانیان بهداردهستی روسهکان داناوو، بۆیه
 لهگهڵ ئهوهشدا لهسهرهتادا میسنیرهکانی ئینگلیز بهناو بۆ پارێزگاری له
 کریستیانهکان له ناوچه کهدا له چالاکیدا بوون، بهلام ههمیشه دژی ههمو
 بزوتنه وهیهکی ئهرمهنی بوون نه وهکو بزوتنه وه که یان بیته هۆی نانه وه ی نازاوه
 له ناو ولاتی عوسمانیدا که ئینگلیزهکان ههمیشه مه بهستیان نه بوه ولاتی
 عوسمانی یه کگرتوو به هیز بیته بۆ ئه وه ی روویه رووی روسهکان خۆی رابگری و
 له ولاته وه تورکی عوسمانی به ناشکرا دژی ههمو مافیکی نه ته وایه تی ئهرمهنی
 بوون و به وه تاوانباریان کربوون بووون بهداردهستی روسیا و ئینگلیز و ولاته
 کریستیانهکانی تری ئه وروپا و میلیه تی کوردیش له م ناوه دا که ئه ویش وهکو
 ئهرمهنی و ئاسوریه کان چه وستیروبووه و له مافی نه ته وایه تی بی بهش بووه
 هه ولکی زۆری داوه لهگهڵ ئهرمهنی و ئاسوریدا به شیوه یهکی دۆستانه بژی و
 ته قه لای ئه وه ی داوه هاوکاری لهگهڵ هه ربولایانا بکا بۆ ئه وه ی هه موویان
 پێگه وه دژی جه ورو سته می کاریه ده ستانی عوسمانی بوهستن و به رامبه ربه و
 ته قه لایانه ی کورد که له ته قه لاکانی بدرخان پاشا و شیخ عبیداللهی نه هریدا
 به ناشکرا دهستی پێکربوو به لام له ته قه لاکانیا سه رکه وتوو نه بوون به هۆی
 هه لۆیستی روس و ئینگلیزه کانه وه و به هۆی میسنیره و دیلۆماسیه کانیا نه وه که
 هانی ئهرمه نیه کانیا ن داوو خۆیان له جم و جۆل و بزوتنه وه کانی کورد نزیک
 نه که نه وه نه بن به هاوکاری کورد دژی عوسمانی و له کاتی ته نگ و چه له مه و
 لیقه ومان و نه و ده سدریژیا نه ی جاره ها کرابوو سه ریا ن خۆشیان به ده نگیا نه وه
 نه چوون و ده ستیا ن بریوون، به ناشکرا نه و سواره ی حمیده ی که له باسیکی
 تایبه تیدا له تاوانه کانی نواین کوشترایکی زۆریان له ئهرمه نی کربوو بی ئه وه ی
 نه و ده وله تانه شتیکی ئه وتریان بۆ بکه ن سوودی تیا بی و به هاوکاریا نه وه

نه چوون هه مووی هاتبووه سه ر ئه و بریاره ی له په یمانی (برلین) دا ده ریاره ی مافی ئه رمه نیه کان ده سنیشان کرابوو که ده بوایه ده وله تی عوسمانی ریژی له مافی ئه رمه نی بگریت و ئه و په یمانه له جیاتی ئه وه ی بییت به هه نگاوێکی سوود به خش بۆ ئه رمه نی که چی عوسمانیه کان کردیان به بیانوو و به لگه یه کی هه میشه یی و کوردیان به وه ده ترسان که سه رگرتنی ئه و په یمانه ی برلین که و ره ترین کاره سات ده بۆ بۆ میللته تی کورد و ئه وه ی راستی بۆ له مو قردنی په یمانی سیفهریشدا که له به رگی ئوه مه دا باسی ده که یین تورکه کمالیه کان ئه وه ی له په یمانی سیفهردا ده ریاره ی مافی ئه رمه نی ده سنیشان کرابوو کردیان به بیانوو کوردیان پێ ترسان و کورد له نه جامیا بوو به دوو به شه وه و به شیکی رو شنبیران و سیاسه ته داری شاره زا که ویستیان کورد له گه ل ئه رمه نیدا دو ستانه بزێ و دژێ ئه وه نه بوه ئه رمه نیش مافی خۆی ده سگیر بییت که له ته قه لاکانی شریف پاشای خه ندانی نوێنه ری کورد له په یمانی سیفهر و (نوبار پاشا) ی نوێنه ری ئه رمه نیدا به ئاشکرا هه ربوکیان بۆ سه رگرتنی له چالاکی دا بوون ده رده که وێ. ته قه لای ناچه زانی کورد و ئه رمه نی جگه له سه ر نه گرتنی ته قه لاکانی بدرخان و شیخ عبید الله، نوای ئه وه ش هه رجاره ی لایه که ته گه ره ی خسته بووه بهر کوردو ئه رمه نی له نزیک بوونه و یان له یه کتری و رو ژنامه کانی ئه رمه نی له کاتی خۆیدا باره ها له سه ر ئه وه نووسیویانه و میللته تی کوردو ئه رمه نی یان وریا کربوه ته وه که به قسه ی نوژمنانی هه ردو لایان نه که ن بۆ نمونه نوکتور جلیلی جلیل له کتێبه کهیدا سه رچاوه ٥٥ باسی گۆزاری (بروشاک) ی کربوه که له ژماره ١ ی کانونی یه که می سالی ١٩٠٠ به نووو درێژ باسی ته قه لاکانی حکومه تی تورکی کربوه بۆ تیگدانی پێوه ندی نۆوان کوردو ئه رمه نی و به رامبه ر به وه ش کوردو ئه رمه نی دلسۆز بۆ یه کتر هه بوه که هه ولایان داوه ته قه لاکانی تورکه کان پووچه ل بکه نه وه و جلیلی بۆ نمونه باسی ژماره ٤ ی گۆزاری (بروشاک) ی ئه رمه نی کربوه له سالی ١٩٠١ دا باسی ئه وه ی کربوه چۆن عبدالرحمن بدرخان له و رو ژانه دا چالاک بووه (٥٠٠) دانه له رو ژنامه که ی که رو ژنامه ی (کوردستان) بووه به کوردی و تورکی ده رچه وه ئه رمه نیه کان ئه و (٥٠٠) دانه یه ی رو ژنامه ی کوردستانیان له ریگای ئه رمه نیانه وه ناربوه بۆ

كوردەكان و گۆڤارى دروشاك دەريارەى ئەو و توويەتى: ((نزيكى ٥٠٠ دانە لەو رۆژنامەيەى كە بەرلەچوار مانگ دانەيەكى نيتيرابوو بۆمان، لاى ئيمە ئەم رۆژنامەيە وەكو لى درمختىكى بزوئەى نەتەوايەتى كورد وايە كە دەمانەى لەو رۆژنامەكەمانا بلأوى بكەينەو و هەموو ژمارەكانمان نارد بۆئەو لەناو كوردەكانا بلأو بكريئەو)).

جلیلی لە پەرەوێزى لاپەرە ٨٦ ی کتێبەکیدە سەرچاوە ٥٥ و توويەتى: کاتى خۆى دەقىئەو بلأوکراوێە بەزمانى فرەنسى لە گۆڤارى (Pre Armenie) ژمارە ١٠-١٢ ی سالى ١٩٩٢ دا بلأوى کردۆتەو و لەو داواى ئەو کراو پتويستە بارى ژيانى کورد چاک بکريئ و ئەبى رۆشنپيرانى کوردەستى نەتەوايەتى خۆيان بەهيز بکەن و باسى چەوسانەوێ کورد بکەن لەگەڵ چۆنيتى خۆزگار کردن لە جەورو ستمى تورک.

جلیلی ئاماژەى بۆ رۆژنامەى (نوردان) ی ئەرمەنى ژمارە ٢٨ ی رۆژى ١٦ ١٩٠٠ کردو کە لەو دا دەقى ناوەرۆکى رۆژنامەيەكى لندنى (Mation) ی بلأوکريئەو کە و توويەتى عوسمان بەگ يەکیکە لەئەمیرەکانى کورد لەترسى تورکەکان و لاى ئەو خۆى بەجئ هيشتو و يەکیکە لەوانەى سالاهاى بۆ ئەو تیکۆشاو کورد و ئەرمەنى هيزەکانيان يەك بخەن بۆ ئەو پتیکەو دزى عوسمانىيەکان خەبات بکەن.

جلیلی بيجگە لەو لەلایەرە ٩٠ ی سەرچاوە ٥٥ دا باسى ناوەرۆکى رۆژنامەى (مشاک) ی کردو کە و توويەتى:

((باسى هاوکاريکردنى کوردو ئەرمەنى کە دوو گەلى دراوستى يەکن شتێکى تازه نىيەو (نيرسييس فارجانيان) و (مارتين خريمانيان) و چەند ئەرمەنيەكى تر بەپتويستى دەزانن لەکوردستانا بايەخ بدرئ بەخوێندەوارى و خريمانيان داواى لە حکومەت کردبوو پتويستە لەناو گوندەکانى کوردا قوتابخانە بکريئەو و (رينوڤاليات) کە ئەرمەنيەكى رۆشنپيرە داواى ئەوێ کردبوو پتويستە مندالانى کورد شان بەشانى مندالانى ئەرمەنى قوتابخانەيان بۆ بکريئەو.

جلیلی لەلایەرە ٩١ ی هەمان سەرچاوە دا باسى ياداشتەکانى (روپين) ی کردو بەناوى (ياداشتەکانى شۆپشگيرتک) چاپى لوس ئەنجلس، سالى ١٩٥١،

جلدی ۱۲ که له وهدا باسی چاپکراویکی (شاگوب شاهبازیان) ی کړېوه که به دوروریز له ته قه لاکانی (گره بیت تاتانیان) دواوه دهریاره ی هولدان بق پیک هینانی ریکخراویکی کورېو نمره نی و تورک بق چاره سرکړنی باری ولاتی عوسمانی به شپوه یه کی گشتی.

هر ووه ما له ورژانه دا بانگه وازیک بلاوکړاېوه ووه له لایه ن چه ند کورديکی ناسراوه ووه دئی نه وانه ی شاگری نووېره کی یان له نیوان کورېو نمره نی دا خو شکرېوو یه کیک له وانه ی نه و بانگه وازه یان مؤرکړېوو عبدالرحمن بدرخان بووه هیژشی برېدوه سر نه و سه رۆک عه شیره تانه ی کورد جلوی خویان دابوه دوس سولتان و دوا له کورېو نمره نی کرابوو پیکه ووه خه بات بکن.

هر ووه کو (لینتش) باسیکړوه، له نه نجامی هول و تیکلشانی (مهران دامدیان) که نه دنامه یکی ناسراوی حزبی طاشناق بووه کورده کان پیکه ووه بیژایی خویان دهربرېدوو دئی نه و باج و سهرانه رۆرانه ی پشتی میلله تی کورديان شکاندېوو، کورده کانی هاوسنور له گه ل نمره نی دا هاوکاریان کړېوو له گه ل ریکخراوه شو پشکېر کانی نمره نیه کاناو عه شیره ته کانی کورد دلخوازیه کانی تورکیان قبول نه کړېوو بچن به کړ نمره نیه کانا.

جلیلی له ووه و ناماژه ی بق راپوړتیکي (تیلل) ی قونسولی نینگلیز کړېوه له نه رزپوم که باسی پتوه ندی کورېو نمره نی کړېوه و تویه تی: له م مانگانه ی دوايیدا شتیکی رۆر سهیر روویدا دهریاره ی یارمه تیدانی نمره نیه کان له لایه ن کورده ووه که نه و یارمه تیدانه ی کورد بوو به هوی نه ووه ی حکومت نه و هیژشه ی به ته مابوو له م هاویندها بیکاته سر نمره نیه کان له (ساسون) دوا ی خست و کورده کان له نا کاو بریاراندا نه چنه ناو هیژه کانی حکومت ووه دئی نمره نیه کان و هاوې فرنیسه که م پی ی پاگه یاندم گفت و گوی نیوان کورېو نمره نی به ووه که پشت کورده کان بیلایه ن بن و نه گهر حکومت هیژشی برده سر نمره نیه کان کورد ناماده ده بی بهرگرییه کی چه کدارانه بکا له نمره نی.

جلیلی له لاپه ر ۱۹۲۳ دا ناماژه ی بق به لکه نه هینیه کانی حکومتی بریتانیای سالی ۱۹۰۳ کړېوه که له وانه دا باسی یارمه تیدانی بق نمره نی تیا دا کراوه له لایه ن کورده کانی (سیرت - سعرت) وه، قونسولی گشتی بریتانیا له ته وریز

له راپورتيځي رڼي ۲۸ ۱۲ ۱۹۰۳ باسي نهوې كړېوه نمره نيه كان بهوې
كورد ه كانه وه چه كيان له تيرانه وه بڼ هاتوه.

هروه ها جليلي ناماژه ي بڼ كتيبه كې (مارانتيان) ي ميژووناسي نمره نې
كړېوه كه له جلدې په كې مې نهو كتيبه يدا چاپي پارس باسي نهوې كړېوه چوڼ
توركه كان (روپين) ي نمره نې يان هلواسي به تاواني نهوې له ناو كورد ه كانې
دهر سيمدا چالاكي نواندېوو توركه كان توپ باراني گونده كانې (قاسم بهگ) يان
كړېوو به تاواني نهوې يارمې نې نمره نيه شوږشگير ه كانې دابوو سه رڼي
عه شپره تي (نومبلي) كه (زيناك بهگ) يوو لهو كوردانه يوو نيمانيځي ته واوي به
پتويستي هاوكاري كړنې نيوان كورد نمره نې هه يوو، بهرام بهر بهو ه حكومت
راوي ناو ناچار كړا له چپاكانې دهر سيمدا خڅي بشارتيته وه له دواييدا له سالي ۱۹۰۸
اتحاديه كان له ناويان برد.

نوكتور جليلي له كتيبه كېدا سه رچاوه ۲۵ باسي گه ليك رووداوو به سه رهاتي
تري كړېوه دهر ياره ي پتوه ندي و هاوكاري كړن له نيوان كړېوه نمره نېدا.

له كڅتايي نه م باسي پتوه ندي كورېوه نمره نېدا باسي وتاريځي
(گرديليفسكي) نه خه ينه پيش چاو كه نوكتور كمال مه زهر له لاپه په ۲۳۶ ي
سه رچاوه ۲۴ دا لتي دواوه كه نهو وتاره ي گرديليفسكي له سالي ۱۹۱۲ دا له ناو
كڅپځي زانستيدا خڅي خويندويه تيه وه له وه دا باسي نهوې كړېوه (علي شان)
ي كوري مه محمود پاشاي سه ركرده ي هڅي (قوجگيري) باسي محمود پاشاي
كړېوه كه باوكي په كڅك بوه لهو سه رڼو كه كوردانه ي هر چپه كي بووتايه له لاي
كورد ه كان ده يوو به ياساو ده بوايه به جي به تيرايه و لهو باسي علي شاندا
وتويه تي له سالي ۱۸۹۵ دا كه كوشتاري نمره نيه كان له لايه ن حكومته ي
عوسمانيه وه كرا محمود پاشا ريڼگي به پياوه كانې ژير ده سه لاتي خڅي نه دا
به شداري بكن چونكه هه مېشه بهوپه پي ريژه وه ده پړوانيه نمره نيه كان.

تائيره باسي، پتوه ندي كورېوه نمره نې يوو، دهر ياره ي پتوه ندي كورېو
ناسوريش بهر له وه له زور شويندا باسي نهو كراوه كه چوڼ كورېو ناسوري
دوستايه تي يان باش يوو هه تا نهو كاته ي ميسنيره كان ده ستيانكرد به هانداني
نمره نيه كان بڼ نهوې له كورد نريك نه بڼه وه واپان خستېووو ميشكيانه وه

به هیزبونی کورد له قازانجی نه واندانیه به لکو به پیچه وانه وه زیانیان پی ده گه یه نیت که سهره تای نهو تیچونه له شورشه که ی بدرخان پاشا دا پرنگی دایه وه که ده وله ته کانی نه وروپا هانی ناسوریه کانیان دابوو له گه ل بدرخاندا هاوکاری نه کن و باجی سالانه نه دن به ده زگای به پیره برنی کاروباری نه ماره ته که ی بدرخان و جلیلی باسی نامه یه کی (بیرگنيس) ی کرپوه که له سالی ۱۸۳۶ دا نارېبوی یق مارشمعون و له و نامه یه دا بوی نووسیپوو: ((شه وه موو سز او نه شکه نه یه ی خوت و گه له که ت له م ماوه دوردرژده دا به هوی جه وروسته می نیسلا مه کانه وه چیشتیوانه کارنکی وای کرپوه برا کریستیانه کانی نه مریکا بایه خ بدن به ژیا نی ئیوه)).

جلیلی له باسه که یدا نه لئ مه به ست له و نامه یه ی بیرگنيس خورشکرمنی ناگری دویبه ره کی کورده درلوستیکانی ناسوری بوه له گه ل ناسوریه کاناو بهر له مه له باسی شورشه که ی بدرخان پاشا داو له ته قه لاسه رنه گرتوه کانی بدرخان له گه ل ناسوریه کان بوی به هیز کردنی نوستایه تی له گه ل ناسوریه کانا باسی میسنیره کانمان کرد که چون هه ریه که یان پاسپارده ی یه کیک له ولاته کانی نه وروپا بوون و نه وانه پزلیکی زور خراپیان بینوو له به هیز کردنی ناگکی نیوان کورنو ناسوریدا، له بهر نه وه پتویست ناکا باسی ته قه لاکانی نهو میسنیره و نه دجامه کانیان لیژده دا دیاره بکهینه وه.

سینههه: سیاستی حکومه تی بریتانیا و هه لویتسی بهرام بهر که ره ی باکوری

که ره دهستان

له باسی بدرخان و شیخ عبیدالله دا، له شورشه کانی هه ربوکیانا هه لویتسی حکومه تی بریتانیا به ته واره تی روون بووه ته وه و دای نه وایش هه میشه میسنیره کانی ئینگلیز له لایه ن حکومه تی بریتانیا وه راسپیر دابوو میتشکی کریستیانه کان به وه پ بکن نابئ هیچ جزرئک هاوکاری له گه ل کوردا بکه ن و ترسی ئینگلیز له کورد له بهر نه وه بووه لایان واپوو نه گه ر توانو ده سه لاتیان هه بی ده بن به لایه نگری روسی درلوستی کورستان که روسیا هه میشه له گه ل حکومه تی عوسمانیدا نارئک بووه له لایه ن ئینگلیزه کانه وه به وه توانیار کرابوو

چاوی برپیوه ناو خاکی ولاتی عوسمانی و بۆ ئو مه بهسته کورد و ئه رهنی به داردهستی ئو ده زانی که له راستیدا وه کو رووداوه راستیه کان ئاشکراییان کردوه نه کوردو نه ئه رهنی و نه ئاسوریش به هیچ جۆریک سوودیکی سوپایی و سیاسی یان له روس ده سگیر نه بوه . به و جۆره ئینگلیزه کان هه میشه به چاوی گومانه وه سه یزی بزوتنه وه کانی کوردیان کردوه و یه کێکی وه ک میجر تزیل له بهرگی دوه می ئه م کتێبه دا به دورو درێژ باسی گه شته که ی نه که ین له هه ندی ناوچه ی کوردستانا ، به پوواله ت خۆی وای پیشاندابوو له و گه شته ida به مه به ستیکی پاک و بۆ سوودی کورد ئو گه شته ی کردبوو له گه ل دوو کوپه زای بدرخان پاشاو کوردیکی دیار به کری ناسراو له بنه ماله ی جمیل پاشا گه رابوو ، یه کێکی وه کو مامۆستا ره فیق حلمی له سه ره تای یاداشته کانی له به شی دوه میا لای وابوووه حکومه تی بریتانیا بۆ ئه وه ی ناردبوو بۆ باکوری کوردستان بۆ ئه وه ی نه خشه ی پێکهێنانی حکومه تیکی کوردی له باکوری کوردستانا ئاماده بکا ، به لام ده رکه وت راستیه که ی مه به سته که به و شیوه یه نه بوه ته نها بۆ کۆکردنه وه ی زانیاری بووه ده رباره ی کوردی باکوری کوردستان و شاره زا بوون له ده سه لاتی گه وره پیاوان و سه رۆک عه شیره ته کانی کوردو له وه ش زیاتر بۆ ئه وه ی که کورده کان به شتی لاوه کیه وه خه ریک بکا بۆ ئه وه ی ئو نه خشه یی دبلۆماسیه کانی ئینگلیز ده رباره ی کورد ئاماده یان کردبوو که بریتی بوه له وه ی رێگه له کورد بگرن هیچ جۆره جم و جۆلێک نه کا له و وۆژه ناسکانه دا که تورکه کان له سۆفیه تیه کان نزیک که وتبونه وه هه روه کو مس بیل له کتێبه که ida (فصول من تاریخ العراق القریب، چاپی بیروت وه رگێژانی جعفر خیاط) وتویه تی تزیل له و گه شته ida سه رکه وتوو بووه (یه عنی توانیبوی مه به سته کانی حکومه تی بریتانیا به جێ بهێنی) و پاش ئه وه ی ئه م راستیه ده رکه وت ئه و سا مامۆستا ره فیق حلمیش له دوا به شی یاداشته کانی که له سالی ۱۹۹۲ دا له لاین نوکتوره پاکیزه ی کچه وه بلاوکراوه ته وه وتویه تی ده رکه وت بۆ ئو مه به سته نه چوو بوو که له یاداشته کانی پێشوویدا باسی کردبوو به لکوو بۆ شتیکی تر چوو بوو که ته نها سوودی حکومه ته که ی خۆی تیا بووه .

بەر له ميجرئۆيل، (ريچ) يش له دوو گهشتيا هر بۆ مه به ستيكى تاييه تي
چوو و بۆ ئه وه نيرابوو بۆ باكوري كوردستان هه تا هه وال و دهنگ و باس و
زانباري كزيكاتيه و بۆ كاربه ده ستاني حكو مه ته كه ي بۆ ئه وه ي ئه و زانباريه
ئاماده بن بۆ كاربه ده ستاني ئينگليز بۆ سوود لى وه رگرتنيان له كاتي پتويستدا.
سياسه تي بریتانيا به رامبه ر به كورد له كۆنه وه شتيك نه بوه شار دراوه بۆ
خوينه ري به ريز له باسه كان و له رووداوه كانا هه لويستي ئينگليزي به ته ولو ه تي
بۆ روون ده يته وه .

چاوه : هه لويستي روسيا به رامبه ر به كورد هه تا شه ي يه كه هه ي جيهان

وه كو له ژۆر شويندا ديه به ر چاو، روسه كانيش وه كو ژۆريه ي ده وله ته
ئه وروپيه كاني تر ميلله تي كورديان به ميلله تيكي ئاينداری سه رگرم دئاوه هه تا
كورد به ته ولو ه تي ده ستي عوسماني بۆ نه كه و تېوو ه روو خۆي به به شيك
دانابوو له ده وله تي عوسماني و له ريزي دلسۆزه كاني خليفه ي عوسماني
حسابي بۆ ده كرو حسابي ئه وه شي بۆ كرابوو كه ژماره يه كه له كورده كان
دلسۆزيان بۆ خليفه ي عوسماني گه يشتبوو راده يه كه دژي اصلاحاتي
ده ستوري بوون كه ده سه لاتي خليفه ي پي كز ده بوو، كورديش به هۆي سه ركرده
ئاينه كانيه وه له و غه زايانه ي كه خليفه دلاوي له موسلمانان كان كوردبوو بچن
به پيري وه وه كوو شه ي قارص و ئه رده هان چوبوونه كۆي شه پره وه و شان
به شاني عوسمانيه كان دژي روسه كان شه پيان كوردبوو، بيجگه له وه توركه كان كه
دژي كريستيانه كاني ناو ولاتي عوسماني بون و ئه و كريستيانانه يان به دارده ستي
روسه كان دانابوو دژي خلافتي عوسماني ئيسلامي خستبووانه ميتشكي
كورده كانه وه روسه كان ده يانه وي ئه و كريستيانانه بكه نه به ملۆزم و كه له گاي
ناوچه كه بۆيه ليدانيان به شتيكي پتويست زانرابوو، ئه مانه هه مووي بووون
به بناغه ي بۆچوونه كاني روس به رامبه ر به كورد و وامان به باش زاني هه لويست و
بۆچووني رووسه كان ده رياره ي كورد بكه ين به دوو به شه وه :

١- هۆي ئايني: روسيا وه كوو ده وله تيكي كريستيان، ژۆر مه به ستي بووه
كريستيانه كاني ناو ولاتي عوسماني پياريزي به هيزيان بكاو يارمه تي يان بداو
له وه دارده يه هه تا راده يه كه وه كوو توركه كان به نه يارو ناخه زي

کرستیانه کان حساب کردو و باوه پی به ئه رمه نی و نسطوریه کان زۆتر هه بوه وهك له كوردو كورد له هه موو ته قهلا سیاسی و سوپاییه كانا هه چ جۆره پێشكه و تنێکی به جێ نه مینابوو له گهڵ روسه كاندا.

۲- باوه پنه كرنی روس به میلیه تی كورد وهكو میلیه تیکی هه میشه یهك نه گرتو و شتیك بوه له میژوووه روسه كان بۆی چووین و ناگاداری نه وه بوون له ناوخویانا ناریك بوون و كهسیان به سهركردایه تی یهكێکی تر قایل نه بوه و هه رچه ند هه ندی جار هی وهكو بدرخان و شیخ عبیدالله ته قه لای نه وه یان دابوو سه رۆك عه شیره ته كان كۆبكه نه وه و په یمانێك به سه تن له ناوخویانا بۆ هاوکارێكردن له گهڵ یه كتردا به لام زۆری پێ نه چوه له ناوخویانا تێكچوون و ریه كه یان بۆ ته وه به خوری و نه و ناریکی یهك نه بوونه له نۆیان كوردا شتیك نه بوه روسیای دراوسێ به كوردستان ناگای لی نه بووین و له گهڵ نه وه موو ته قه لایانه ی دواي بدرخان ویه زدان شیر و شیخ عبیدالله درابوو، له رۆشنیبرانی كوردیش وهكوو عبدالرزاق بدرخان كه ماوه یهك په نابهر بوه له ژێر ده سه لاتی روسه كانا هه مان ته قه لای دابوو بۆ نه وه ی روسه كان بكا به لایه نگری كورد له پاپه پین و بزوینه وه كانیا دژی تورکیا و له روسه كانی گه یان دبوو مه به سستی كورد بۆ هاوکارێكردن له گهڵ روسه كانا له سه ر بناغه یه کی راست بوو و پر به دل ویستویانه كورد له سایه ی روسیادا به مافی خۆی بكا به لام هه موو نه و ته قه لایانه بێ سوود بوو و روسه كان گوێی خۆیان لی كه پ كرده بوو.

له و پوه وه پڕۆفیسۆر خالفین له كتیبه كه یدا سه رچاوه ۱۰۲ باسی نه وه ی كرده روسه كان هه تا سالانی نه وه ده كانی سه ده ی نۆزه ده م هه چ چالاکیه کی نه و تۆیان نه بوه له كوردستان و ته نها هه ر خه ریه کی سه ره رشتنێكردنی موسته عمه ره كانی خۆیان بون له قه قاسدا، به لام له دوایدا وه ختیك ده و له ته نه وروپاییه كان ده سه لاتی ئابووری یان له ناوچه كانا په ره ی سه ند و ده ستیان كرده بوو به نارینی به ره مه په شیه سازیه كانی خۆیان بۆ ساغكرینه وه و فرۆشتنیان و كپینی كه ره سته ی خاوه به نرخێکی هه رزان، ئیتر نه وانیش به تاییه تی له دواي دامه زراندنی سواره ی حمیده كه به ئاشكرا دژی روس و ئه رمه نیه كانی روس پێكه یێنرابوو ئیتر نه وانیش كه و تنه بایه خدان به ناوچه كوردیه كان.

(عقید فارتسۆف) ی روس له ونامیلکه یه یدا له سالی ۱۸۹۶ دا به ناوی (سهرنجدان له کورد، چاپی تفلیس سالی ۱۸۹۶) وه کو دوکتۆر جلیلی ئاماژه ی بۆنه وه و بۆ کتییکی (نقیب ئه فریانۆف) کردوه که له سالی ۱۹۱۳ دا چاپکراوه له وانه دا باسی ئه وه کراوه که روسه کان هه ولی ئه وه یان دابوو ئه گه نه توانی کورد بکری به دۆستی روس باهیچ نه بێ شتیکی وابکری کورد بێ لایه ن بێ له کیشه ی نیوان ئه وان و تورکدا.

ئه وه ی راستی بێ، وه کو پرۆفیسۆر خالفین باسیکردوه پێوه ندی نیوان کوردو روس هه تا کۆتایی سه ده ی نۆزده هه م چالاکیه کی ئه وتۆی تیا دا نه بینراوه له کۆتایی سه ده ی نۆزده هه مه وه روسه کان تاپاده یه ک شتیکی له گرنگیته ی رۆی کورد که یشتبون که چالاکیه کانی عبدالرزاق به درخان له وه وه له زۆر سه رچاوه دا به نورودریژ باسکراوه ده مانه وی لێره دا شتیکی ده رباره ی ئه وه به پێی سه رچاوه شاره زاکان باس بکه ی.

جلیلی له کتیه که یدا سه رچاوه ۵۵ ده رباره ی چالاکیه کانی عبدالرزاق بدرخان بۆ هاوکاریکردنی روس له گه ل کوردا وتوویه تی:

((ساتیک عبدالرزاق له کاتی خۆیدا کرابوو به سکرتری سێهه می بالیۆرخانه ی ده ولته ی عوسمانی له بترسبرگ له وه ماوه یه دا فێری زمانی روس بوو شاره زاییه کی ته واوی په یدا کردبوو له روه ی سیاسی و کۆمه لایه تی روسه کانه وه کاریه ده ستانی روسیه به رامبه ره و شاره زاییه ی ئه و ریزیکی زۆریان لێ گرتوه خه لاتی (ستانسلاف) یان دله و ته ی))

ساتیک عبدالرزاق کاره که ی له بترسبرگ ته واو بووه گه راوه ته وه بۆ ئه سه مبول و له وی له ئه دجامی چه ند درۆو ده له سه یه کدا بۆیان هه لبه سته بوو سولتان له ئه سه مبول ه یشتبویه وه، به لام زۆری پێ نه چوو هه والیک بلاوکرایه وه گویا به هاندانی (یوسف عزالدین) ی جێ نشینی شه رعیه ی سولتان پیلانیک ریکخرا بوو بۆ کوشته ی سولتان و عبدالرزاق یه کیک بووه له وانه ی به وه تاوانبار کرابوو گویا به شداریوه، یا ناگاداری ئه و پیلانه بووه بۆیه گیراو چوار سال له زیندانا مایه وه و ساتیک له سالی ۱۹۰۸ دا اصلاحاتی ده ستووری خرایه گه رو لیخۆشبوونی گشته ده رچوو عبدالرزاق به پێی ئه وه له زیندان به ردراو په یوه ندی

بە (چېترکوف) ۱۸ ۱۹۱۰-دا لەرېگەي (سيواستپول) و (يالطە) وە خۇي لەروسیا و لەرۆژی ۱۸ ۱۹۱۰-دا لەرېگەي (سيواستپول) و (يالطە) وە خۇي گەياندە (تفليس) و لەوێو هەولیدا بچیت بۆ (یريفان) بۆئەوێ لەوێو بتوانی پەيوەندی بەکوردەکانی باکوڕەو بەکا، بەلام رېگەيان نەدا بچیتە (یريفان) و لەجياتی ئەو چوو کوردستانی ئێران.

لەلاپەرەکانی ۱۷۰-۱۷۱-ی کتێبەکی سەمک چاپی ستۆکھۆلم سالی ۱۹۹۶ باسی چالاکی عبدالرزاق بێرخانم کردووە لەگەڵ سەمکدا بەجووتە چۆن پێوەندیان بەپۆسەکانەو کەردبوو لێرەدا پێویست ناکا ئەوە دووبارە بکەمەو.

جلیلی لەلاپەرە ۱۵۲-ی سەرچاوە ۵۵-دا باسی چالاکی عبدالرزاقی کردووە لەسەر سنووری تورکیا و ئێران و لەوێ چاوی بە (بێرس نیلوف) ی سەرکردەي ئاسوریەکان کەوتوووە و سەکان دووجۆر هەلوێستیان هەبوو بەرامبەر بە عبدالرزاق و بۆ جۆری یەکەم جلیلی ئاماژەي بۆ لاپەرە ۱۷۸-ی کتێبەکی لازاریف کردووە دەریارەي هەلوێستی روسەکان بەرامبەر بە عبدالرزاق کە لازاریف و تووێتی:

((ماکلوفسکی سووریووە لەسەرئەوێ بەهیچ جۆرێک نابێ یارمەتی عبدالرزاق بدرێ و لەوێدا لەگەڵ بۆچوونی (نیراتوف) دا یەکی گرتووەتووە کە لایان واپوو بێرخان نێرراویکی نەهێتی تورکەکان بوو و نیراتوف بۆ ماکلوفسکی نووسیوو عبدالرزاق جێگەي گوماند نابێ بپوای پێ بکێ. و بەروالەت خۆي واپیشان ئەدا بۆستی ئێمەيە و لەوێووە (غۆلینوف) ی جێگری قونسولی روسیش هەمان بۆچوونی نیراتوفی هەبوو.

دەریارەي ئەو وەکو جلیلی باسی کردووە لە ئەرشیفی بالیۆزخانەي روس لە ئەستەمبول لەسالی ۱۹۱۰-دا و تروو:

((بۆ وەرانی پرسیاریکی وەزارەتی دەرەوێ روسیا دواي ئەوێ عبدالرزاق بوو بەپەنا بەر لە قونسولخانەي روسیا لەورمیە، (کاخانوفسکی) وەرانی داوەتەو و تووێتی: عبدالرزاق ئێستا رقی لەحکومەتی تورکیایە و ئەندامانی اتحادو ترقی گەلێک درۆو دەلەسەيان بۆ هەلبەستووە و عبدالرزاق ئەوانە

به تاقمیکي خويندیز داده نیت که هموو کاریک ده کهن بۆ سرگرتنی مرامه کانی
خویان و بۆ چهوساندنه وهی خه لک)).

جلیلی ده رباره ی شه وهرامه ی کاخاتوقسکی وتوویه تی له راستیدا په نا
بردنه که ی عبدالرزاق بۆ قونسولخانه ی روس له ورمیه بۆ چوونسی هه ندی له
روسه کانی گۆپی ویه کیکی وه کو (غۆلنیف) که جاران به گومان بوو له
عبدالرزاق، پاش شه وه نامه یه کی ناریدبوو بۆ وه زاره تی ده وه وه ی روسیا تیا یا
وتبووی بۆ چوونه کانی پیشووی ده رباره ی عبدالرزاق شتیکی هه له بوو.

تورکه کان زۆریان هه ولدا له گه ل عبدالرزاق دا بگه پیتته وه قونسولی تورک زۆری
هه ولدا له وروه وه به لام بی هه ووده بوو، نیتر دوا ی شه وه بگرسبرگ بریاریدا
به ته وای عبدالرزاق بیاریزی و زۆی ۲۵ ی ئایار له ژیر پاراستنی قوزاقدا چوه
(تفلیس) و له وئ سنوریان بۆ چالاکیه کانی دانا بۆیه شه وئی به جئ هیشتوو چوه
شه وروپا.

هه ووه کو لازاریف له لاپه ره ۱۶۰ ی کتیه کهیدا باسیکی (کاخاتوقسکی)
بلاو کربوه ته وه که وتوویه تی: عبدالرزاق پئی پاگه یان دین ده یه وئ بچیت بۆ پاریس
بۆ شه وه ی چای (کدرپاشا - که لام وایه خدر پاشا بی) که له پاریس گوفاری
مشروطیه ی ده رکرد و له پاریسه وه چوو بۆ قاهره و له ۲۳ / ۹ / ۱۹۱۱ دا گه پایه وه
بۆ تفلیس.

شه وه ی شایانی باسه، لازاریف له و کتیه کهیدا باسی شه وه شی کردوه روسه کان
نه یان ویستبوو په یوه ندی به بزوتنه وه که ی کورده وه بکه ن و لایه نگری شه وه ش
نه بون کورد ئۆتۆنومی یا ده وله تیکی سه ربه خقی هه بی. له سالی ۱۹۱۲ دا وه زیری
ده وه ی تورکیا نا ره زایی خقی ده رپیی لای بالیۆزی روسیا له شه سته مبول
به رامبه ر به و پارێزگار یکردنه ی عبدالرزاق و بالیۆزخانه ی روس له شه سته مبول
ئاگاداری شه وه شی بووه اتحاد و ترقی بریاری کوشتنی عبدالزاقیان دا بوو، چه ند
که سیکیان ناریدبوو بۆ کوشتنی به لام سه ری نه گرتبوو.

جلیلی له لاپه ره ۱۶۰ ی هه مان سه رچا وه دا باسی چالاکیه کانی عبدالرزاقی
کربوه که ده یویست یارمه تی له روسه کانه وه بۆ کورد مسقگر بکا بۆ خۆ نامه ده
کردن بۆ پاپه پینیک و (کاخاتوقسکی) ئاگادار کرابوو له و نیازو مه به سته و بۆ شه وه

جلیلی ناماژهی بۆ نامهیهکی (س. ئۆلفیریف) کربوه که له ۲۴ ۱۹۱۱ دا نارویهتی و له وهدا وتویهتی که چاوم کهوت به عبدالرزاق تێم که یاند نامادهم گوئی بۆ هه موو قسه کانی شل بکه به مه رجیک کاریککی وانه کا پیوهندی ره سسی ئیمه و تورکی پی تیک بچیت.

جلیلی له لاپه ره ۱۹۰ دا باسی گفت و گویهکی نیوان عبدالرزاق و (ئۆلفیریف) ی کربوه که پیی ووتبوو شه پ له نیوانی تورکیاو روسیادا هه ده قه ومی، له به ره وه پیویسته کورد خۆی بۆ نه و رووداو ناماده بکاو دلسۆزی خۆی بۆ روسیا ناشکرا بکاو روسیاش به رامبه ره به وه پیویسته یارمه تی کورد بدا.

جلیلی له لاپه ره ۱۶۷ باسی بۆ چوونیککی (گردلیفسکی) کربوه که له لاپه ره

۳ی کتێبه کهیدا وتویهتی:

((نیتر کاتی ئه وه هاتوو ه بلق ماسه کان و زانیاره کانی روس واز له بیرو بۆ چوونه کانی پیشووی خۆیان بێنن به رامبه ره به کورد و چاک و ژهنگی میشکیان له وه وهه پابمان وه کاریککی وایکه نه له رێگه ی ئیمه وه بگا به شارستانیتی)).

بوکتور کمال علی له لاپه ره ۵۲ ی کتێبه کهیدا سه رچاوه ۶ باسی چه مکیکی تری پیوهندی کوردو روسی کربوه و وتویهتی:

ساتیک شه پی تورک و روس ده سستی پیکرد هه رچه نه د میرنشینه کانی هه کاری نه وانه ی خواروی کوردستان هه لوێستیککی بی لایه نیان گرتبووه به ره به لام له ناو کورده کانا می واش هه به وه وه کوو سه لیم پاشاو به هلول پاشای بایزید و مووش به ناشکرا هاوکاری روسه کان بوون له نوای ئه وه نیتر هه ندی له زاناکانی روس وه کو (خ. ئابرقیان) و (ف. سیتیل) و (ئی بیریزن) و ژماره یهکی تر ده ستیان کرد به لیکولێنه وه ده رباره ی کورد هه وه کوو کتێبی: ولاتان و میلله تانی رۆژه لاتی نزیک و ناوه راست، به رگی ۱۲ چاپی بیرقان سالی ۱۹۸۵ باسی کربوه (له راستیدا جگه له و کوردانه ی بی لایه ن بوون یا هاوکاری روسه کان بوون، ژماره یهکی نۆریش کوردی واهه به ده نژی روسه کان شان به شانی تورکه کان به ناوی غه زاوه شه پیا نکرده له شه په کانی قهرم و قارص و نه رده هاندا وه کوو له باسه کانی پیشوودا باسیانکراوه).

هه مان سه رچاوهی ژماره ٦ ئاماژهی بۆ لاپه په ١٢ی کتێبه که ی (ئه فریاتف) کردوه که ووتویه تی:

((هه میشه کورده کان پێشنیاری ئه وه یان ده کرد هاوکاریمان له گه لا بکه ن، به لام ئیمه (روس) هیچ کاتێک نه مانتوانیبوو له گه ل کورده کانا پێکه وه بچین به گز تورکداو نه مان توانیبوو له هیچ کاتێکدا نرخێ ئه و داخواری یانه ی کورد هه لسه نگین)).

مینۆرسکی له لاپه په ١٧٢ی کتێبه که یدا اسی ئه وه ی کردوه هه ر ساتێک شه پ له ویدیو قفقاسه وه هه لگیرسایه ئه وسا ئیمه (روس) زۆتر بایه خمان ئه دا به کورد. لازاریف له لاپه په ٢٢٥ی کتێبه که یدا (مه سه له ی کورد) باسی (ئولغریف) ی کردوه که ووتویه تی پێویسته زۆر به گه رمیه وه کاریکی کولتوری له ئه رمه نیاو کوردستانا بکه ین چونکه ئه مه شتیکی زۆر کاریگر ده بێت بۆ گۆڕینی هه لویست و بیرو بۆ چوونی میللە تانی رۆژه لات به رامبه ر به روسیا.

لازاریف له هه مان کتێبیدا باسی ئه وه ی کردوه چۆن جاروبار عبدالرزاق بدرخان گله یی ده کرد له روسه کان که زۆر که مته رخه م بوون به رامبه ر به کورد پێی ووتبوون ئه گه ر ئێوه هاوکاری یان نه که ن و پشت گوێیان بخه ن ئه و کورد ناچار ئه بێ روو له ئه لمانه کان بکا. لازاریف له باسه که یدا ده لی:

((هه رچه ند هاوکاری کردنی روس بۆ کورد له بواری کلتوریدا سه رکه و تنێکی سیاسیی بوو له کوردستانا به لام پێشنیازه کانی تری چێرکۆف بۆ کردنه وه ی هه ندێ قوتابخانه له کوردستان له لایه ن روسه کانه وه پێشوازی لی نه کرا)).

جلیلی له کتێبه که یدا چه ند لاپه په یه ک له میژووی ژیا نی کۆمه لایه تی و سیاسیی کورد له کۆتایی سه ده ی نۆزده هه م و سه ره تای سه ده ی بیستدا چاپی ئۆپسالا سوید سالی ١٩٨٥ له لاپه په ١١٥ دا ووتویه تی:

((ئه رشیفه کانی ده ره وه ی حکومه تی روسیا ئاشکرای ئه که ن روسیای قیصری هه میشه سیاسه تیکی دوو پوو یی هه بوه به رامبه ر به میللە تانی ناوچه که و به درژایی سه ده ی نۆزده قه یسه ره کانی روس باری نا هه مواری کوردو دوا که و تنی و نه بوونی ریکخراوێکی سیاسیی کوردیان کردبوو به بنێشته خۆشه ی ده میان و

کوردیوان به به لگه بۆ پشتگیری نه کردنی بزوتنه وه کانی کورده ئازادیخوازه کان.
 نووسه ری سه رچاوه ٦ بۆ تئ هه لکێشی ئه وه وتووێتی:
 روسه کان ده رفه تیان له که م و کوپی و ناته بایی کورد وه رگرتبوو
 له ناو کوردستانا به رامبه ر به وه روسیا سیاسه تیکی فیلاوی ته له که بازی گرتبوو
 به ر به رامبه ر به کورد، نمونه ی ئه و دوو پووێیه له راپۆرتیکی (ب. ئی. تیرمین)
 له وگه شته یدا سالی ١٩٠٦ به ناوچه کانی وان و هه کاریدا کوردبووی و سالی ١٩١٠
 له تفلیس چاپکراوه، له وه دا باسیکی جیگری قونسولی روس له وان خراوه ته پیش
 چاو وتووێتی: ((گه ر هات و کورده کان دژی تورک پاره پین، ئه وسه ئێمه هه ر
 بۆ ئه وه ی ئه و جۆره سۆزه یان پێ بده ین ده توانین بیاندجوولینین و بیانکه ین به گز
 تورکه کانا)) .

به‌شی پازده‌هه‌م

لاوازیوون و گه‌نده‌لبوونی دموئه‌تی عوسمانی و

هۆی لاواز بوونی

بیگومان ده‌وله‌تی عوسمانی له‌سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مه‌وه رۆژ له‌دوای رۆژ به‌ره‌و کزی و لاوازی چوو و باری ئابووری زۆر ئالۆز بووه‌و خۆی خستبووه ژێر بارێکی ئیجگار گرانی ئه‌وه‌موو قه‌رزانه‌ی له‌ ولاته‌کانی ئه‌وروپا و بازرگانه‌کانیانی کردبوو، کار گه‌یشه‌ ئه‌وه‌ی نه‌ک ته‌نها هه‌ر میللته‌کانی ژێر ده‌سه‌لاتی عوسمانی، به‌لکو تورکه‌کان خۆشیان له‌ کرداری سولتانه‌کان و ده‌ورو پشته‌کانیان بێزاربون و به‌شدار بوونی عوسمانی شان به‌شانی ئه‌لمانه‌کان له‌ شه‌پی جیهانیدا به‌مه‌به‌ستی خۆ رزگارکردن له‌و قه‌رزانه‌و شکاندنی خۆی و ئه‌لمانیای هاوکاری ئه‌وه‌نده‌ی تر حکومه‌ته‌که‌ی لاواز کردو دوا‌ی ته‌واو بوونی شه‌پی جیهانی به‌ دوسی‌ ساڵ خه‌لافه‌تی عوسمانی و سولتانی عوسمانی ریشه‌کێش کرا.

بۆ ئه‌وه‌ی به‌کورتی له‌ هۆی ئه‌و لاوازیونه‌وه‌ی عوسمانی بکۆڵینه‌وه باسه‌که‌ ده‌که‌ین به‌م به‌شانه‌وه:

۱- خراپه‌و درنده‌یه‌تی و زۆرداریتی کاربه‌ده‌ستانی عوسمانی به‌رامبه‌ر دانیشتوانی دموئه‌تی عوسمانی به‌شیویه‌کی گشتی و به‌رامبه‌ر به‌ که‌مه نه‌ته‌وه‌کان به‌کورد و ئه‌رمه‌نی ئاسوری و عه‌ره‌به‌وه به‌شیویه‌کی تاییه‌تی.

۲- پموشتی خراپی سولتانه‌کانی عوسمانی و خه‌ریکبوونیان به‌ رابواردن و به‌رژموندی خۆیان.

۳- داوازی و گه‌نده‌ل بوونی دزگا سیاسی و سوپاییه‌کانی دموئه‌تی عوسمانی.

۴- ده‌ستپێمردانی ولاتانی ئه‌وروپا له‌ کار و باری ولاته‌دا.

یەکەم: خراپەکاری و دپندەییەتی و زۆرداریتیی کاربەدەستانی

دەوڵەتی عوسمانی

لاپەرەکانی میژووی عوسمانی پێن لە باسی دپندەییەتی و پیاو کوژی و خوین
پشتن و تالانکردنی ئەو شویتانەیی دەستیان بەسەردا ئەگرت و رەفتاری
کاربەدەستەکانیان هیچ جیاوازیەکی ئەوتوی نەبوو لەگەڵ رەفتاری تاقەکانی
جەنگیز خان و ھۆلاکوو ئەیموری لەنگ لەرابوو و بودا.

لەو پەووە دوکتۆر جلیلی لەلاپەرە ۲۰۴ کتێبە کەیدا سەرچاوە ۲۱ بۆ
نمونی ئەوە باسیکی (فالمیر پیتز) ی ھێناوەتەو کە لەویدا ووتویەتی:

((دپندەییەتی و خوینمژنی کاربەدەستانی تورک گەیشتووەتە رادەیک ئەو
کاربەدەستە تازانەیی دەستە دەستە لەوای یەکتەر دەنێران لەوانەیی پێشوو
دپندەترو چاو برسیتەر بوون ئەوانەیی کە دەنێران بۆ کاروباری ناوچەیک
فرمانەکیان بە پارەیکێ ژۆر دەکریو، پارەو پولیکێ ئەوتۆشیان نەبوو کە
پارەیی کرپنی فرمانەیک بەدەن بۆیە بەقەرزو قۆلە ئەو پارانەیان پەیدا دەکریو
سوودو سەلەمیکێ ژۆریان ئەدا بەوانەیی پارەیان ئەدانی بەقەرزو ھەکوو بازرگانە
ئەرمەنیەکان و ھەرکە دەگەیشتنە شویتنی کارەکیان دەستیاندەکرد بە
پووتانەوێ خەلک و سەرانەو باجی ژۆریان لەخەلک دەسەند بۆ ئەوێ
لەلایەیکووە قەرزەیکێ خۆیان پێ بدەنەووە لەلایەیکێ تریشەو دەبواوە لەو
پارەیی باج و پاوو پووتانەیی دەستیاندەکەوت بەشی کاربەدەستە گەورەکانی
ژۆر خۆیان بدایە بۆ ئەوێ چاویان لەرەفتارە خراپەکانیان بپۆشن و بیکومان
سوڵتان و (حەریم — کە مەبەستی لەو فرمانبەرانە بوو لەناو کۆشکەکانی
سوڵتاناندا بوون) لەو پارانە بپێش نەدەکران و وای لێ ھاتبوو بەرەلایەیکێ تەواو
لەناو ولاتی عوسمانیدا بلۆ بووبووە کە دانیشتوان بەتەواوەتی لە حکومەت بپاز
بوون.

دەریارەیی ئەو بەرەلایە، مامۆستا ئیبراھیم ئەحمەد لەکتێبە کەیدا سەرچاوە
۹۲ لەلاپەرە ۷ یدا باسی بەشێک لەو نامەییە کە کردووە کە لە کتێبی
(القضية السورية لاپەرە ۱۱) دا باسی نامەیکێ ئەمی رمصطفی فاضلی کوپەزای

محمد علی پادشای میصری کربوه که ناردبوی بق سولتان عبدالعزیزی خلیفه ی
 عوسمانی و لهو نامه ی دا گلایی لهوه کردبوو ولات گه یشتبوه نهوپه پی پهریشانی
 و سه رگه ردانی و داوای له سولتان کردبوو چاره سه ریک بدوژنته وه بق نهو بارو
 هه لو یسته ی که حکومت تیی که وتبوو و کاریه دهستان هه ریه که له شوینی
 ده سه لاتیا هه رچیه کی ویستبێ کربویه تی و له نه دجامی نه وه دا دانیش توانی ولاتی
 عوسمانی بوبون به نوو به شه وه، به شیکیان بریتی بوون له تاقیمیکی زۆردارو
 به زه بیان به که سدا نه هاتو ته وه و هیچ به ره له ستیه کیش نه بوه ریگه ی نه وتاوان و
 ده ستر زۆر کر نه یان لی بگرئ، به شه که ی تریان بریتی بوون له چه وسیتنراوان و
 زولم لیکراوان که بریتی بوون له زۆریه ی دانیش توانی ولات و که س فریایان
 نه ده که وتن تاوانباره کانیش که له سایه ی سولتانان نه و په فتارانیه یان ده کرد وایان
 بلالوده کرده وه سولتان هه موو ده سه لاتیک ی داونه تی. ماموستا ئیبراهیم له لاپه په
 ۸ کتیه به که یدا له سالی ۱۹۲۷ له بغداد چاپکراوه، یاسی زۆرداریتی
 کاریه دهستانی عوسمانی و دهر به که کانی عوسمانی کربوه چون ریگه یان له وه
 گرتبوو تیشکی خوری شارستانیتی ناوولاتانی رۆژئاوا بگاته ناوچه کانی رۆژه لات
 و به پیی ره وشت و سروشتی دهر به گایه تی ده وله تی عوسمانی هه میشه ریگه ی
 له پیشکه وتن و بره و پیدانی بازرگانی تی و پیشه سازی گرتووه و یاسی نه و هه موو
 باج و سه رانه سه ندنه زۆریه ی کربوه که حکومت به زۆره ملی سه پاندوبوی
 به سه ر خه لکی بێ دهرامه تدا، له کاتی که دا ده نگ و هاوار و دابو بیدادی هیچ
 که سیک نه ده که یشته گوئی کاریه دهستانی ده سپوویو به شی میلی ته کورد له و
 دواکه وتن و به شخوراویه دا له هی هه موو میلی ته ته کانی تری ناو ولاتی عوسمانی
 زۆر تر بووه.

له کاتی که دا له رۆژئاوا دا پیشکه وتن و شارستانیتی هه تا ده هات به ره و باشی و
 پیشکه وتن ده چوو، که چی له ناوچه کانی ژۆر ده سه لات ی عوسمانیدا
 نه خوینده واری و نه شاره زایی و دواکه وتن به ولاره هه ست به هیچ شتیکی تر
 نه ده کرا.

له گه ل نه وه شدا حکومتی عوسمانی (پیپاوه نه خۆشه که) هه تا سه ر له
 توانیدا نه بوو ریگا له لیشاوی نه و شارستانیتی و روشنبیری بگرئ که

له رۆژئاواوه بهر و رۆژه لات دهكشاو ده بوه هؤی بزوتنه وهی ههستی دانیشتون و چاویان له میلله تانی ولاته پاپه پیهوكان دهكریو وهكوو یۆنان و بولغارو صرب كه هه ریه كه یان له شویتنی خویا كه وتبوونه جووله بۆ دهسگیربوونی نازادی و سه ریه خۆیی. له راستیدا جهورو ستمی کاریه دهستانی عوسمانی هه ر نهها روهی تاقمیکێ نهگرتبووه به لكوو هه موو چینه کانی ولات له ژێر باریدا ده یان نالان و نه وه بوو به تیکر شانی هه موویان له سالی ۱۹۰۸ دا دهستورێك دانرا بۆ ولاتی عوسمانی)).

دهههه: رهوشنه کانی سولتانه کان و خه ریک بوونیان به پاپاوار نه وه

سولتانه کانی عوسمانی هه رچهند له سه ره تاوه به رواله ت نالای ئیسلامیان به رزکریبووه و خویان به نویتنه ری میلله تانی ئیسلام داننه ناو به ناو به پیتی شه ریه تی ئیسلام وهكوو یاسایه کی هه میشه یی ده پۆیشتن به پتیه، به لام له راستیدا ژیا نی سولتانه کان له ناو کۆشك و ته لارو شویتنه نه هیتیه کانیان سه دان چیرۆك و سه رگروشته ی ئیجگار سه یر ده ریا رهیان نوسراوه.

یه کیکێ وهكوو پڕۆفیسۆر (ئیسماعیل حق ی ئوزون) له لاپه ره ۷۳۰ یه کیکێ و کتێبه که یدا سه رچاوه ۹۰ به نوو رۆژێز باسی ره فتارو رهوشتی سولتانه کانی کربوه و وهكوو نه مانه ی خواره وه:

۱- ژن هینانی زۆری سولتان له بیگانه بوو به هؤی روودانی ناژاوهو پشینی له سه رتاسه ری ولات و خه لکیکی زۆر به پیلانی ژنه بیگانه کانی سولتانه کان کوژان و زۆر بوونی ژماره ی ژنه کانی سولتان له ناو کۆشکه کانی بابی عالیدا کاریکی کردبوو هه ر ژنه به جیا تاقم و دام و دزنگای خۆی هه بوه.

۲- مندا له کانی سولتان كه له چهند ژنیکێ ده بوون كه گه وره ده بوون له ناو خویانا نارێك ده بوون و هه ریه كه تاقم و دارو ده سته ی خۆی هه بوه كه له گه ل ه ی برا کانی تریا نارێك بوون و ولات به هؤی نه و نارێکیانه وه تووشی گه لێك زیان و ناژاوه بووه.

۳- ده ستیو مردانی ژنه کانی سولتان له کاروباری رۆژانه ی ناخۆی ده و نه تدا، به تاییه تی له دانانی فه رمان به ران و کاریه ده ستانی ده و نه تدا گه لێك کیشه و نا کوکی ئی په یدا بووه.

۵- سولتانه کانی عوسمانی هر له سه ره ناوه هه تا زهمانی سولتان سه لیمی یه کهم خویان ده بون به سه رکرده ی سوپا که هیچ شارمزا ییه کیان نه بوه له کاروباری سوپاییدا.

۶- خه ریکبوونی سولتانه کان و نه میرکان به را بواردن و سه فاهه ته وه بو بووه هوی نه وه ی کاره گرنگه کانی ولات هه راموش بکه ن.

۷- شه ری خاچیه مرسته کان سولتانه کانی خستبووه سه ره سه ودای نه وه ی هیزی گه وه پینک بینن بو نه و شه رانه که بوو به هوی باریکی گران به سه ره ده مه ته تی عوسمانیه وه له پرووی نابوری سیاسی و کومه لایه تیه وه.

۸- دانی ده سه لات و نیمتیا ز به کومپانیو بازارگانه بیگانه کانی ولتانی روژناوا ریگه ی بو نه وه خوش کرد ده مه ته نه وه روپاییه کان له ربی نه وانه وه ده سه بخته نه ناو کاروباری ولاته وه و ده وریکی زوریان هه بوه له تیکدان و نا کوکی نیوان دانیشتوانی ده مه ته تی عوسمانیدا.

۹- لووتبه رزی و خویه زلزانی سولتانه کان و ده ورویه مرکانیان به رامبه ره بو بووه هوی نه وه ی دانیشتوان در ی حکومت بن و به چاویکی سووکه وه سه یری ده مه ته بکه ن.

۱۰- ده ستیو مر دانی سولتانه کان له کاروباره نایینه کانا به ناوی سه ره رشتی کردنی ناینه وه که خوی به پاریزگاری ناینی نیسلام ده زانی بوو به هوی نه وه ی ناین کرا به شتیکی گالته جاری به ده سه کار به ده ستانی حکومتیه وه.

ده رباره ی ره وشتی سولتانه کانی عوسمانی و زیانیان بق ولات، (رؤهات ئالاکۆم) له سه رچاوه ۷۸۰ باسی کابرایه کی سویدی کردوه که ناوی (گوستاف نورینگ) بووه له سه ره ده مه دا که شریف پاشای خه ندان بالیۆزی ده وه ته تی عوسمانی بووه له سه تۆکه و لم و نه و کابرایه بق گالته کردن به سولتان عبدالحمید، نه که ته نه ا هر له سه وید، به لکوو له کۆبو نه وه و کۆنفرانسه کانیشدا به سه وه به نو سینی ناو گۆفاره کان په فتاره خراپه کانی عبدالحمیدی با سه کردوه و بالۆری کردۆته وه، نه و کابرایه له ده واییدا بووه به موسلمان ناوی خوی ناوه علی نور (سه رچاوه ی رؤهات ئالاکۆم بۆ نه م با سه بریتیه له :

چاپی سالی ۱۹۷۶ Gunnar J- arring: Gustvnoring, Alias Norl

Ochham به پیتی نه و سه رچاوه یه، ده وای نه وه ی حکومتی عوسمانی هه والی

گالتە پیکردنەکانی (گوستاف نورینگ) دەبیستیتەوہ دادگایەکی حکومەت
برپاری زیندانی کردنی دەدا بۆ (۱۰) سال.

یەکتە لەنوسینە پەر لەگالتەکانی ئەو کابرایە کتییەک بوو بەناوی
(عبدالحمید) ، لەسالی ۱۹۰۲دا چاپی کردووە گەلێک کاریکاتۆر و شیعری دەربارەی
عبدالحمیدی تیا بوو و سەرزنشتی رەفتارە نابەجێکانی عبدالحمیدی کردووە.

دەربارەی رەفتاری سولتانەکان، (خالدالمقدسی) لەگۆفاری ھلالی سالی
۱۹۰۸-۱۹۰۹ لاپەرە ۷۲ سەرچاوە ۸۸ باسیکی دوو درێژی سولتان و صدري
ئەعظمی کردووە و توویتی (کورتيه کە ی) :

((کۆشکی سولتانی عوسمانی و پێگەیان و پەرورە کردنی ولی عھدەکانی
سولتان لەسەر ھەمان پێرھەوی خوو رەوشتی سولتانەکانی مەغولی بوو، بەپێی
ئەو حکومەت وەکوو رەشمالیکی گەرە و ابوو و دەولەت بریتی بوو لە بابی
عالی (دەروازە) گەرە یا بەرز و سەرۆکی وەزیران پێی و تراوہ صدري ئەعظم و
نوێنەری سولتان بوو و ھەلگری مۆری سولتان شیخ الاسلام بوو کە پێشی
وتراوہ (قاضی العسکر) و لێپرسراوی دارایی پێی و تراوہ (دفتردار) .

نوسەری ئەو باسە بە دوو درێژ باسی کاریە دەستانی حکومەت و ئاغاکانی
ناوخۆ کە پێی یان و تراوہ (ئەندەرون) بۆ چاودێری کردنی ژنانی ناو کۆشکەکانی
سولتان و ئاغاکانی دەرەوہی کۆشکی سولتان.

نوسەر لەباسە کەیدا باسی کێشە ی ناو کۆشکی سولتانی کردووە لەو دەواوہ
دەسپێوہ کانیان ئەگەر بیانزانایە سولتان زۆر رووئەدا بە صدري ئەعظم ئەوانە
گەلێک شتیان بۆ ھەڵدەبەست بۆئەوہی ناوی بزرنێنن و جاری و ھەبە
(قاوہچی باشی) و (ئەتوابچی باشی) و بیروقدارە سجادە باشی و باخەوان باشی و
بلطەچی باشی زۆرتر دەستیان رۆشتووہ لە صدري ئەعظم.

نوسەر لەلاپەرە ۱۲۳دا بۆنمونە باسی مدحت پاشای کردووە کە ساتیک
دەکرێ بە صدري ئەعظم، ھەمووی سێ مانگی پێ ناچێ لایەبەن چونکە یەکتە
لەخانەکانی ناو کۆشکی سولتان نوکەریکی خۆی دەنێرێ بۆلای مدحت پاشا
تایبکا بە قائمقام ئەویش داخووزیە کە ی قبول ناکا لەبەرئەوہ لادەبرێ و لەوای
مدحت پاشا لەماوہی سێ سال و نیو دا دەجار صدري ئەعظم دەگۆرێ و بەرتیل

و فروزشتنی روتبه و نيشانه به پاره ناوی ده ولته تي زړاندېوو باري ئابوري و
 خه زښته حكومت به ته واوړه تي كه وتنه كزيو حكومت له مانگي تشريني
 يه كه مي سالي ۱۸۷۵ دا اعلاني (افلاس - ئابوري) كړېوه له ۲۲ ي مايږي
 ۱۸۷۶ دا له مزگوته كانې نه سته مېولدا ۶-۷ هزار قوتايي كړېونه وه و چوونه
 سر (سهرای دوله باخچه سي) و له نه نجاميا (محمود نديمي) صدری نه عظم
 لابلو له جياتي نه و رشيد پاشا كرابه سر ږكي وه زيران.

نوسه ري سرچاوه ۸۸ له لاپه په ۱۴ دا باسيكي سه يري ده رياره ي عبدالحميد
 بلاو كړېوته وه كه وتويه تي:

((ساتيك عبدالحميدى نوه م له سالي ۱۸۷۶ دا بويه خليفه ي سولتان و
 له سالي ۱۹۰۹ دا لبرا، نه و سولتانه له دايكيه وه نه رمنې بوو، وه كو نه وان
 لووتيكې چه ماوه ي هه بوو نرخی خوینده واري و زانباري نه ده گرت و زماني
 توركيشي زږد باش نه ده زاني و هر له منداليه وه پاره خوشه ويست بووه و زږد
 ره زيل بوه به رله وه ي عبدالحميد ببيت به سولتان، مرادي براي پاره نه دا
 به رږنامه ي (خيال) بڼه وه ي چيرك كه كې قوتيز به نيوي (ره زيل) وه بكا
 به توركي له سر شاتو پيشاني بدات. كه عبدالحميد ده بين به سولتان نه زاني مرادي
 براي نه وه ي دږي نه و كړېوو بږيه تولي خوي ليدنه كاته وه.

عبدالحميد باوه پي به فالچي و فالگرتنه وه هه بووه و گوماني هه بووه به رامبر
 به هه موو كه سينك بږيه ده زگايه كي سيخوپي دامه زړاندېوو. به و جږه نه و هه موو
 سته مكاريه ي له زه ماني عبدالحميدا به رامبر به زانايان و رښنېيران ده كرا،
 زږدياني ناچار كړد ولاتي عوسماني به جي بيلن و له ده ره وه دږي حكومت
 كاريكهن.

سهم: «اپزاوسو گنده ليوونس» دزگاكانى حكومت

وه كو له باسه كانې پيشودا دپته بهر چاو ده زگاكانى به پړتوه بړدني كاروباري
 نيداري هر له فرمانبريكي بچو كه وه هه تا صدری نه عظم هريه كه يان
 به شيويه خوي هه لپه ي بږ نه وه كړېوه خوي و خاووخيژانه كې تير بكاو ژياني
 رږانه يان بږدايين بكا كه نه مه باري ژياني فرمانبره بچو كه كانيان بووه و

فهرمانبهره گه وره کانیشیان که به پاره نیشه که ی خویان ده کپی به هه موو جوریک
 خه ریکی راووپووتکردنی میلله ت بوون و خه ریکی پرکردنی گیرفانی خویان بوون.
 به لأم نه وه ی باری ده ولته ی عوسمانی قورس کردبوو سوپای ده ولت و نه و
 ریکخراوانه ی تر بوون وه کوو سواره ی حمیدیه و هیزی نه نکشاری (یه نیچه ری) که
 هه ریه که یان به شتیوه یه ک کتسه یه کی گه وره ی بۆ ولات و هاوالاتیانی عوسمانی
 په یدا کردبوو.

به رله مه له باسیکی تاییه تیدا له سواره ی حمیدیه و له چۆنیه تی دروست
 بوونی و له وزیانانه دواين که به هۆی نه و هیزه وه دروست بویوو، بۆ ته واوکردنی
 نه م باسه حه زمکرد باسیکی هیزی نه نکشاری یه نیچه ریش پتیشکه ش بکه م به پیی
 نه و سه رچاوانه ی لی دواين:

هیچ گومان له وه دانیه تورکه کان، هه رله عه شایره کانی غوزه وه به زنجیره
 هه تا عوسمانیه کان که بوون به ده ولت وه کوو ده ولته ی سلجوقیه کان و
 عوسمانیه کان، به لأم له ره وشت و ره فتریان که گه یشتنه ئاسیای بچوک
 (تورکیای نیسته) هه ره کوو عه شایر هه لس وکه وتیان کردبوو تالانکردن و
 کوشتارو راووپووتیان به شتیکی سروشتی و به نازایی داناه، به لأم پاش نه وه ی
 له زه مانی سلجوقیه کان و عوسمانیه کانا خویانگرت و به هیزیبون ده ولته تیان
 دامه زراند ئیتر پتویستیان به بوونی سوپایه کی هه میشه یی هه بوه.

ده رباره ی سه ره تای دامه زراندنی سوپا له لایه ن تورکه کانه وه گۆفاری هلال
 سه رچاوه ۸۸ بامی دامه زراندنی سوپا دامه زراندنی هیزیکی تری کردوه که پیی
 وتراوه (نه نکشاری = یه نیچه ری) وتوویه تی:

((دواي نه وه ی (عوسمان) زۆریه ی ویلايه تی (بروسه) - خداوندکان ی
 داگیرکردو (نورخان) ی کوپی چوه جیگه ی ئورخان علاءالدینی برای خۆی کرد
 به وه زیرو علاءالدین (جندری قهره خلیل) ی هتیا به پتیشه وه و کردی
 به سه رکرده ی هیزی پیاده که پیی ده وترا (یایا) به لأم ترسی نه و هیان په یدا کرد
 نه و هیزه رۆژیک له رۆژان لیان هه لگه رپته وه، بۆیه بیریان له پتیک هتیا نی هیزی
 نه نکشاری کردوه. زۆریه ی سه ریا زه کانی تورک له ممالیک پتیک هاتبوو، هه رله

منالیه وه مه شقیان پئده کردن که زۆریه یان له تورك و چركس و رۆم و كورد و نهرمه ن و توركمان پێك هاتبوون.

ووشه ئه نكشاری له ووشه ی (یه نیچه ری) تورکیه وه وه رگیروه که مانای (سهربازی تازه) ده گرتیه وه. پاش ئه وه ی عوسمانیه کان به ناوی غه زای ئیسلامه وه په لاماری رۆژه لاتێ ئه وروپایان دا، له شه په کانا مندالی ئه و کورژاوانه ی به کیش ده کرد بۆلای خۆیان و مه شقیان پێ ده کردن و ده نیران بۆلای (حاجی بکطاش - به کتاش) که شیخی تاقمی به کتاشه کان بوو، ئه مانه که گه وهره کران هێژیکیان ئی دروستکرا به ناوی ئه نكشاریه وه له زه مانێ سولتان سلیمانی قانونیدا ژماره یان (۱۲) هه زار بووه. (له زه مانێ سولتان عبدالحمیدی بوه مه دا که ئه نكشاری هه لوه شینرایه وه وه کوو له شویتی خۆیا باسی ده که یان ژماره ی ئه نكشاری گه یشتوه (۱۴۰) هه زار سهربان).

نوسه ر نوای ئه وه باسی ئه وه ده کا چۆن ئه وه هێزه که بوو به ده سه لاتدار، ده ستیانکرد به ده سدزیی کردن و خراپه کاری، ئیتر حکومه ت بیری له هه لوه شانده نه ی کرده وه تا له سالی ۱۸۰۸ دا بپاری هه لوه شانده وه ی دراو له سه ره تا دا ئه نكشاریه کان یاخی بوون و کوشتا ریکی زۆریان ئی کرا له لایه ن هێژی (حکومه ته وه).

ده رباره ی ئه وه هێزه ی ئه نكشاریه، له سه رچاوه یه کی تر دا (ژماره ۵۸ به نوو درێژ باسی چۆنیه تی پێك هاتنی کردیه و وتویه تی جندری قره خلیل ناوه که ی گۆپرا و کرا به (خیرالدین پاشا) ئه میش وه کو باسه که ی گۆفاری هلال وتویه تی له دوا ییدا که وتنه ده سدزیی کردن و له سالی ۱۸۲۶ دا هه لوه شانده وه (که ئه مه له گه ل ئه وه ی گۆفاری هلال دا یه کنا گرتیه وه که تبووی سالی ۱۸۰۸ هه لوه شینرایه وه) نووسه ری سه رچاوه ۵۸ ده لێ:

((ئه گه ر چی هێژی ئه نكشاری له ناو سوپای عوسمانیدا گه لێك کرده وه ی نا په واو تاوانیکی زۆری کردبوو، به لām له راستیدا تاوانه کان هه مووی هه ر نا که ویته ئه ستی ئه مانه وه، به لکوو کاریه ده ستانی عوسمانی به رپر سیا ریوون به رامبه ر به وه ی نه یان تاوانی بوو هه ستیکی پاک له ناو میشتک و دلی ئه وانه دا بچینن و

به پرتگی باشیان بیهن بۆنهوهی رهفتاری خرابه نهکهن، به لام بئگومان خۆیان
هانیان دابوون و خستبوویانته سه ره ئه و باره خوارو زیانبه خسته).

دهریاره ی ئه و بۆچونه ی سه رچاوه ی ژماره ۵۸ ئه وه ی ئه و ده ریاره ی
ئه نکشاری کردویه تی به ته لوه تی و پپ به پپ له تاوانه کانی سواره ی حمیدیه شدا
به دی ده کری و تاوانه کان نابئ هه مووی هه ر بخریته ئه ستۆی ئه و هیزی سواره وه
به لکوو کار به ده ستانی عوسمانی که به نیازنکی ناپاک ئه م هیزه یان دروستکریبوو
به تاوانباری سه ره کی ده ژمیردین و که چی هه میشه تورکه کان هه ولئاندوه
خۆیانی لی نوور بخه نه وه و پاکانه یان بۆ خۆیان کردوه.

چوارهم: ده ستیوه ردا نی ده وله تان له کاروباری ده وله تی عوسمانیدا

ناوچه کانی ژێر ده سه لاتتی عوسمانی، به تورکیا و به میسوپۆتامیا و ناوچه کانی
تری خاکی عه ره به وه که له ژێر ده سه لاتتی تورکدا بوون، ئه مانه هه مووی پپ پیت
و به ره که ت بوون، به لام نه شاره زایی کاریه ده ستانی عوسمانی له به پتوه بردنی
کاروباری ئه و ولاتانه دا کارنکی وای کردبوو میله تانی ئه و ولاتانه هه میشه برسو
دواکه وتوو بنو سوود له و هه موو سامانه وه رنه گیرئ که له ولاته کانیان هه به وه.
ولاتانی سه رمایه داری رۆژئاوا که ماوه یه کی رۆژیوو گه لێک زانیاری یان
ده ریاره ی ئه و ولاتانه گۆرپیوه وه شاره زای سامانه کان بوون و له میژ سووه
نه خشه ی ئه وه یان کیشابوو ده ست بگرن به سه ریاو، باری گرانی ئابوری ده وله تی
عوسمانی و هه موو قه رزه رۆژه ی به هۆی ئه و شه په خۆپایانه ی خۆیان پتوه
تووش کردبوو له ولاتانی رۆژه لاتتی ئه وروپادا کارنکی وای کردبوو تورکه کانی
عوسمانی سه ره مپ خۆیان دابه ده سه ته وه و باری ئابوری ولاتیان خسته ژێر
ره حمه تی ئه و ده وله تانه وه، ساتیک کیشه ی نێوان ئه لمانه کان له لایه ک و روسیا و
بریتانیا ش له لایه کی تره وه په یدا بوو، تا قمی اتحایه ترقی تورکیایان خسته
گێژاویکی ترسناکه وه و بوون به هاوکاری ئه لمانه کان دژی روس و بریتانیا و
فرنسه و ئه و شه په خۆپایه ئه وه نده ی تر حکومه تی عوسمانی به قوربا بریو
شه په که ی ئێرپان و ئیمپراتۆریه ته که ی هه لوه شینزایه وه وه کوو له باسه کانی
شه پی جیهانیدا روون ده بیته وه.

بەشى شانزەھەم

ژۇن تۈرك و اتحادوترقى و بزوتنەۋەى طورانىيتى

(پان تۈركيزم)

دەريارەى ژۇن تۈرك و اتحادوترقى كە نوو رىكخراۋى تۈرك بوون، لەكۇتايى سەدەى تۆزدە بەنواۋە يەك لەنواى يەك ھەۋلى ئەۋەيان دابوو دەست بەسەر كارويارى ۋلاتى عوسمانيدا بگرن، گەلىك سەرچاۋە باسيانگروە .

لەلاپەرە ۱۲۲۲ى گۇفارى ھلال، سەرچاۋە ۸۸ بەنورودريژ باسى سەرەتاي ئەنجامى چالاكىي رىكخراۋى ژۇن تۈركى كرىۋە كە لەرۇژى ۱۷ى جمادى الاولى ۱۲۹۲ى كۇچى بەرامبەر ۲۰ى مايۋى ۱۸۷۶ سولتان عبدالعزيزيان لاڭرود مرادخاننى برازاي خرايە جىگەى بەلام تۇرى پىئ نەچوو سولتان مراد لاڭراۋ عبدالحميدى نوھەمى براى كرا بەسولتان

بۇ روونگروەى ئەم باسە، دەيكەين بەچار بەشەۋە:

۱- چۇنيەتى پىك ھىنانى ژۇن تۈرك و اتحادوترقى .

۲- دانانى قانونى ئەساسى و اصلاحاتى دەستورى .

۳- بەشداربوونى كورد لە چالاكىەكانى ژۇن تۈرك و اتحادوترقيدا ھۇى بەشداربوونى كورد .

۴- پاشگەزىبوونەۋەى اتحادوترقى لە بەلىنەكانيان بەرامبەر بە كورد .

يەكەم: چۇنيەتى پىك ھىنانى ژۇن تۈرك و اتحادوترقى

بەرلەۋەى اتحادوترقى پىك بىت رىكخراۋىك بەناۋى (ژۇن تۈرك) لەلايەن مصطفى فاضل پاشاى كوپەرەى محمد على مىصرىيەۋە دروست بوو كە بەعوسمانىيە ئازادىخۋازەكان ناۋدەبران. ئامانچ و پۇڭگراى ئەۋ تاقمە برىتى

بووه له هه‌و‌ل‌دان بۆ چا‌ک‌ر‌ن‌ی ده‌س‌ت‌و‌و‌و ن‌ق‌ر‌یه‌ی نه‌ندامه‌کانی له تور‌که‌کانی
ن‌ی‌ش‌ته‌ج‌یی نه‌سته‌م‌بو‌ل‌ا بو‌ون و هه‌روه‌کو‌و گ‌و‌ف‌اری ه‌ل‌ال با‌س‌ی‌ک‌ر‌د‌وه، ج‌گه‌ له
تور‌ک چ‌ر‌ک‌س و سو‌ری و نه‌رمه‌ن‌ی‌ش‌یان له‌گه‌ل‌دا بو‌وه که به‌ش‌ی‌ک له‌وانه قو‌تا‌بی‌ی
ناو قو‌تا‌بخانه به‌ر‌زه‌کان بو‌ون (بی‌گومان دامه‌ز‌ی‌نه‌ره‌که‌ی که مص‌ط‌فی فاض‌ل
پاشایه تور‌ک نه‌بو‌ه) .

سه‌ر‌چاوه ٨٨ه‌و‌ای نه‌وه با‌سی چ‌ۆ‌ن‌یه‌تی پ‌ی‌ک هات‌نی ات‌حاد‌و‌تر‌قی ک‌ر‌د‌وه و
ئه‌ل‌ی:

((له‌سالی ١٨٩٤به‌ه‌و‌له‌ نازاد‌ی‌خ‌وا‌زه‌کان که‌وت‌نه جم و ج‌ۆ‌ل‌و ده‌ر‌پ‌ر‌ینی بی‌زاری
به‌رام‌به‌ر‌کاره نا‌پ‌ه‌وا‌کانی کار‌یه‌ده‌ست‌انی حکومه‌ت و ن‌ق‌ر‌یه‌ی نه‌و نازاد‌ی‌خ‌وا‌زانه له
قو‌تا‌بی‌انی قو‌تا‌بخانه به‌ر‌زه‌کان بو‌ون که چ‌وا‌ریان قو‌تا‌بی کول‌یه‌ی پ‌ز‌ی‌ش‌ک بو‌ون:
ئ‌ی‌س‌ح‌اق س‌ک‌وت‌ی خه‌ل‌کی دی‌ار‌ی‌ک‌ر (گ‌و‌ف‌اره‌که و‌ت‌ویه‌تی ئ‌ی‌س‌ح‌اق س‌ک‌وت‌ی له
ئ‌ۆ‌ک‌ت‌ۆ‌به‌ری ١٩٠٨دا ک‌ۆ‌چی د‌و‌ایی ک‌ر‌د‌وه) ، ع‌بد‌الله ج‌ود‌ت که د‌و‌ک‌ت‌ۆ‌ری چ‌اری
به‌ناو‌یان‌گه له قاهره (هه‌ر‌بو‌کی‌ان ک‌ورد بو‌ون) و حکمه‌ت نه‌م‌ینی خه‌ل‌کی قو‌ن‌یه و
محمد رش‌ید چ‌ر‌ک‌س که خه‌ل‌کی ق‌ف‌ق‌اس بو‌وه نه‌مانه له‌سه‌ره‌تادا پ‌ر‌یار‌ی‌ان‌دا
کۆمه‌ل‌ێ‌کی نه‌ه‌ی‌تی پ‌ی‌ک بی‌ن‌ن به‌ناو‌ی ات‌حاد‌و‌تر‌قی یه‌وه به‌مه‌رج‌ی‌ک بنا‌غه‌ی
د‌روست بو‌ونی و مه‌به‌سته‌گ‌رن‌گه‌کانی بر‌یتی بۆ له چا‌ک‌ر‌ن‌ی ده‌س‌ت‌و‌و هه‌موو
دان‌ی‌ش‌ت‌وانی و‌لات‌ی ع‌وس‌مان‌ی یه‌ک‌سان ب‌ن و هه‌مو‌یان نازاد‌ب‌ن له ده‌ر‌پ‌ر‌ینی
ب‌ی‌رو‌یا‌وه‌پ‌و ئ‌ی‌ش‌ک‌ر‌دن و دانانی سنو‌ر‌ی‌ک بۆ ده‌سه‌لات‌ی سو‌لتان له‌یاسا لانه‌دا.

ئه‌و‌ر‌ی‌ک‌خ‌را‌وه رۆژ له‌ه‌و‌ای رۆژ له‌په‌ره‌سه‌ند‌ندا بو‌وه و پ‌ر‌ۆ‌گ‌رام و مه‌رج‌یش
دان‌راب‌وو بۆ نه‌ندام‌ی‌تی که له‌ه‌ی (ماس‌ۆ‌نی) یه‌کان ده‌چ‌وو، ده‌بو‌ایه ه‌ی‌چ نه‌ندام‌ی‌ک
له نه‌ندام‌ی‌کی تر به‌وه‌لا‌وه که‌سی ت‌ری نا‌و‌ر‌ی‌ک‌خ‌را‌وه‌که نه‌ناس‌ی‌ت و ر‌ی‌ک‌خ‌را‌وه‌که
له‌پ‌ی‌ش‌دا له‌نه‌سته‌م‌بو‌ل دامه‌ز‌وا له‌ ناو‌ی‌دا گ‌و‌ی‌ز‌ایه‌وه بۆ (سالان‌ی‌ک) و هه‌ر
نه‌ندامه ژماره‌ی تاییه‌تی خ‌ۆ‌ی هه‌بو‌وه و نه‌وه‌ی ده‌بو‌و به‌نه‌ندام ده‌بو‌ایه به‌قورئان
یا به‌ئ‌ی‌نج‌یل سو‌ی‌ند‌ی بخ‌وار‌د‌ایه‌و پ‌ی‌وی‌ست بو‌و نه‌وه‌ی سو‌ی‌ند‌ی ده‌خ‌وار‌د
به‌ده‌مان‌چه‌یه‌ک و به‌ت‌ب‌دیلی قیافه‌ت بج‌وایه بۆ سو‌ی‌ند‌ خ‌وار‌دن و بۆ یه‌که‌م جار
(حاج‌ی نه‌حمه‌د نه‌فه‌ندی له‌سالی ١٨٩٦دا هه‌ل‌ب‌ژ‌ی‌را بۆ سه‌ر‌ۆ‌ک‌ایه‌تی که

فهرمانبهریکی گهروه ببوله دهوله تدا و لقه کانی اتحادوترقی له نهسته مبول و سالانیک له بیروت و شام و روس و میصر دا هه بوه .

مراد بهگی داغستانی یه کیلک ببوله نه دنامه به ناویانگه کانی نه و کومه له که رژژنامه ی (میزان) ی ده رکرد . له پاش ماوه یه ک حکومت حاجی نه حمده نه فندی ناواره کرد بقی طرابلس و له ویی مریدو نه حمده رضا که نه دنامیکی چالاکیان ببوله رای کرد بقی پاریس و له ویی رژژنامه ی (مشورته) ی ده رکرد .

نۆدی پی نه چوو چالاک کی کومه له که که و ته کزی و مانه وه سهر (نیسحاق سکوتی) و عبدالله جودت (که هه ر دوکیان کورد ببولن) و له جنیف رژژنامه ی (عوسمانلی) یان ده رکردو له نواییدا گواستیان وه بقی (فۆلکستون - له بریتانیا) .

نه و کومه له هه روا به کزی مایه وه تا نه و کاته ی (داماد محمود پاشا) ی زاوی سولتان رقی له حکومت هه لساو نهسته مبولی به جی هیشته و خویو (صبح الدین) و (لطف الله) ی کوپی له مانگی دیسمبری سالی ۱۸۹۹ دا به پاپۆر چونه (مارسیلیا) و له وییوه بقی پاریس و له ویی بریاری بوژانه وه ی اتحادوترقی یان دا له نوای مرینی داماد محمود له ینایری ۱۹۰۳ دا صباح الدین کوپی چوو جینگه ی و (۴۷) که سی رژژنبیری نه و رژژانه ی کۆکرده وه که تیکه لیبون له تورک و عه ره ب و یۆنانی و کورد و نه لسانی و چرکس و یهودی و نه رمنی له و کۆبوونه وه یه دا صباح الدین دلاوی لیکردن بی جیاوازی ره گه زو ئاین پیکه وه کاریکه ن و صباح الدین پرۆگرامیکسی ئاماده کرد بقی نوایۆژی ولات به پیی نه وه ویلایه ته کان هه ره که یان سه ره خوی ناوخویان ده ببول به لام به مه رجیک له ژیر ئالای عوسمانیدا بن و پرۆگرامه که بریتی بوه له :

۱- بلاوکردنه وه ی زانیاری و نه ده ب و هاندانی خه لک بقی خویندن و فییرکردن و شارمزا ببولن له چۆنیه تی به ریۆمبوردنی کاروباری سه ره خوی له ناو خۆدا .

۲- به هیژکردنی برایه تی و دوستانه تی له نیۆان هه موو دانیشتوان بی جیاوازی ئاین و رمگه ز .

۳- پاراستنی سوودو مافه کانی دهوله ت .

۴- پیکه یینانی ریکه راو کومه لی نیشتمانی و کۆمپانییا به سه ره په رشتی و ریگرتن له ده ستدیریژیی زۆرداران و به رزکردنه وه ی ئالای حه ق .

له سالی ۱۹۰۶دا اتحادوترقی رۆژنامه ی (ترقی) ده رکړیو ژماره یه کی نږد له
روشنبیران و نوسه ران بوون به لایه نگرې صباح الدین وه کو طلعت به گ، مدحت
به گ و توانرا فه یله قی نوو و سئ ی سوپا له سالانیک بکړئ به لایه نگرې
اتحادوترقی.

نوسه ری سه رچاوه ۴۶ له لاپه رپه ۶۲یدا باسی ټیکچونی اتحادو ترقی کړیوه
له ناوڅویدا و بوون به نوو تاقمه وه. تاقمی په کم (نه حمده رضا به گ) سه رکړده ی
بوو که بریتی بوون له تاقمه که ی ژون تورک و نه مانه سوور بوون له سه ر نه وه ی
نه بئ ده سه لات هه مووی به ده س مرکه زوه بئ (مه به ست نه سه ته مبول) و
کاریه ده ستان به ره گه ز تورک بن، و تاقمی دوه م به شی نږدی لایه نگره کانی
نه رمنی بوون و داوای بوونی حکومه ټیکي ناوچه بیان ده کرد بڅوخیان. به پئی
ماده ۶۱ ی په یمانی برلین که نه و بریاره ی دابوو بڅ نه رمنه نیه کان به مخرجیک نه و
داخوازیه کوریو چرکه سیش بگریته وه. به و جوړه تاقمه که ی نه حمده رها
ده یانویست هه موو نه ته وه کانی تری ناو ده ولته ی عوسمانی له بڅته ی نه ته وه ی
تورکدا بتوینرئته وه.

ده بریاره ی نه و دروشمانه ی اتحادوترقی له سه رته داتا به رزیان کړیوه وه،
سه رچاوه ی ژماره ۸۵ Patrik Kinross باسی نه وه ی کړیوه نه و دروشمانه له
شڅرڅه کانی فره نسه وه وه رگیرابوو که بریتی بوو له: په کسانو و بریایه ی به لأم
له راستیدا ناوه پږکه که ی هه مووی عوسمانچیتی و هه ندئ شتی رواله تیشیان
به سویدی کریستیانه کان بللو کړیوه وه.

سه رچاوه ی ژماره ۴۶ باسی نه وه ی کړیوه به رامبه ر به و تاقمه ی نه حمده
رها تاقمیکی تریش به سه رڅکایه ی صباح الدین کڅمه لیکیان دامه رزان به ناوی
(تشبث شخصی و عدم مرکز جمعیتی) یان پیکه وه نا (مه به ست لامرکزی بووه)
له ناو نه وانه دا: نه حمده فضلی کرا به سکرتری گشتی و نیسماعیل کمال به گی
نه لبانی و دوکتور نهاد رشاد، دوکتور رفعت، میر ئالای نامق زکی و چه ند
که سیکی تری تیادا بوو، سالی ۱۹۰۶ لقیکیان له طرابزون و نه ریزوم کرده وه و
لقیکیش له شام و لاتیقیه وه هه موو لقه کان به سران به لقی سه ره کیه وه و نه وانه ی
نه سه ته مبول کڅمه لیکیان دانا به ناوی (انقلاب جمعیتی) که پږوگرامه که یان

ههروه کوو (T. z. tunay) له کتیبه کهیدا Turkiyede Syasi Portilar

له لاپه په کانی ۱۴۱-۱۴۳ دا باسی کردوه وهکو خواره وه بووه:

((بۆ به پتوه بردنی کاروباری ویلايه ته کان له لایه ن نه نجومه نی شاره وانی ویلايه ته کانه وه پتویسته نه و نه نجومه نه نه ندانه کانی به دهنگی نه هیئی هه لبرترین و هه ر ناوچه یه دارایی تاییه تی خۆی هه بی له سنوری نه و ده سه لاتده دا بۆی داده نری، جگه له وه نوینه ری نه نجومه نی شاره وانیه کان ده بی به شدارین له مجلسی مبعوثانی پایته ختدا و هه ر ویلايه ته جندرمه ی تاییه تی خۆی ده بی و نه بی والی و متصرفه کان و سه رۆکی دارایی (دفتردار) و سه رۆکی دادگا (دفترحانی مدیرلری) و سه رۆکی دادگا کان له لایه ن حکومتی مرکزیه وه دابنرین و فرمانبه ران و کارگوزارانی تری ویلايه ته کان به پتی پتویست له دانیشستوانی ویلايه ته کان دابنرین)).

تاقمه که ی (نه حمه د رضا) پرنس صباح الدینیان به وه تاوانبار کردبوو ناماده بووه داخوازیه نه رمه نیه کان به جی بیئت.

نوسه ری سه رچاوه ۴۶ باسی کۆمه لئکی تری کردوه به ناوی (عوسمانلی حریت جمعیتی) نه ندانه کانی بریتی بوون له جمال به گ (نه و جمال به گه لای عه ره به کان به جمال السفاح ناسراو بووه) وطلعت به گ، مدحت به گ وچه ند که سیکی تروه کوو رحمان به گ و یوزیاشی عمر ناجی و نیسماعیل خانبولاد (که لام وایه ناوه که جانبولاب جمبولات بی).

له سالی ۱۹۰۷ دا تاقمی (عوسمانلی حریت جمعیتی) له گه ل جمعیتی اتحادی عوسمانیدا یه کیان گرت که نه مه ی دواپی چوار قوتایی کلیه ی طب پتکیان هیتابوو به سه رکردایه تی (نیبراهیم تمو) که نه لبانی بووه.

سه رچاوه ی ۸۹ له لاپه ره ۱۱۴ دا باسی ریکخواوئکی تری کردوه له سالی ۱۹۰۶ دا له لایه ن یوزیاشی (مصطفی کمال) ه وه پتکهاتبوو که له گه ل تاقمی اتحادی ترقیدا بوون به یه ک.

پاش ماویه ک اتحادی ترقی صباح الدینیان ناچار کرد واز له ریکخواوه که ی خۆی بیئت و بایدایه وه به لای اتحادیه کاناو له و لامه رکه زیه تییه ی خۆی په شیمان بوه وه له سالی ۱۹۰۸ دا (جمعت لامرکزی ونشیت مشخصی) هه لوه شیتیرایه وه و

ئەوانەى لە ئاۋ اتحاديەتقىدا بەرەگەز تورك نەبون وىدە وىدە خۇيان كېشايەو و
سەرگەرمەكانى اتحاديەتقى مەبەستەكانى خۇيان ئاشكرىكرىو يەككىكى وەكوو
(حسین جاھید) كە توركىكى زۆر رەگەزپەرسىت بوو باسنىكى بىلاۋكرىدەو و تىايا
ووتبوى: ئەبى ئومەتى تورك مەتا مەتايە مەئەو دەسەلاتدارىيەت و پىئوسىستە
ئىمىتيازنىكى تاييەتى مەبى بۆ ئەوانەى بەرەگەز توركن و مەروەكوو پەيامنىرى
(D, orienc) لە راپۇرتى ژمارە ۷ى سالى ۱۹۰۹ لە مانكى كانونى نوەمەدا
لەلاپەرە ۲۱۹دا باسى كرىو، ئەو ئاقمە و تويانە پىئوسىستە دەستور تەنھا لەلايەن
ئەوانەو داپىژىيەت كە بەرەگەز توركن.

بەوجۆرە ئەوانەى تورك نەبوون بەتەواوەتى لەرەفتارو مەبەستەكانى
اتحاديەتقى بىژارىوون. نوسەرى مەمان سەرچاۋە باسى لىژنەى مركزى
اتحاديەتقى كرىو كە ئەندامەكانى مەشت كەس بوون بەسەركرىدەتى ئەحمەد
رضا بەگ و مەموويان بەرەگەز تورك بوون).

ئەوەى سەرنج راكىشەرە دەريارەى اتحاديەتقى، ئەو يە مەرجەند پىزۇگرام و
سىياسەتەكەيان بەرووكەش برىتى بوو لەتوركچىتى، بەلام لەراستىدا لەژىرەو
دەستىك مەبوو نەخشەيەكى نوووردىيى بۆ بەپىرەبەرانى اتحاديەتقى كېشابو
كە مەندى سەرچاۋە لەو رەو مە ئامازەيان بۆ زاپۇنىزم و ماسۇنى كرىو كە
مەردولايان ئاقمى اتحاديەتقىيان بە ئاقمەنىيىكى بەتوانا مەلبۇردبوو بتوانن
مەبەستەكانى خۇيان لەرېنگەى ئەو رىكخراۋەو بەجى بىنن كە برىتى بوو لە
مەلۇەشانەوەى خەلقەتى ئىسلامى.

بۆنمۇنە: عبدالعزىز يامولىكى لەياداشتەكانيا سەرچاۋە ۶۷دا باسى چالاكى
جۈولەكەكانى ئەو رۆژانەى كرىو چۆن چالاك بون لەبلاۋكرىدەوەى
نوسىنەكانيانا بۆ لايەنگىرتى اتحاديەتقى كە لەرۆژنامەى (طنىن) ى حسين
جاھىدا بىلاويان دەكرىدەو

عزىز يامولىكى لەياداشتەكانيا باسى رۆژنامەى (طنىن) و (صباح) و (شورى
ئومەت) ى كرىو كە سەرىيە اتحاديەكان بوون و رۆژنامەى واش مەبوو دۇى
بۆچۈنەكانى نوسەرانى ئەوسى رۆژنامەيە بوون وەكوو رۆژنامەى (سەرىيەستى،
ولقان، مىزان، ئىقدام، يەنى غەزەتە)

سەرچاوه‌ی ٤٦ بيجگه له و ريكخراوه كۆمه له توركيانه، له لاپه‌ره ٢٧٥ يدا ناوی ئەم ريكخراوه‌شی هه‌ناوه: له نێوان ساڵی ١٩٠٨-١٩١١ دا (تورك درنكى- يه‌نى كومه‌لگای توركى - له ١٢ ٩٠٨ دا پي‌ك هاتبوو) ، (تورك يورتي جمعي‌تي- كۆمه‌لی نيشتمانی تورك له ٣١ ٨ ١٩١١ دا پي‌ك هاتبوو) ، (تورك ئوجاغی- هاوولاتی تورك - له ٢٤ ٧ ١٩١١ دا دروست بوو.

سريا بدرخان له لاپه‌ره ١٧ ی كتيبه‌كه‌يدا سەرچاوه ٧٩ له باسی ئامانج و مه‌به‌سته‌كانی ژۆن تورك دا وتويه‌تی:

((ژۆن تورك كه)) ئیسته‌ بوون به‌كما لیست دواي ئەوه‌ی له ساڵی ١٩٠٨ دا بوون به‌ده‌سه‌لاتدار بیریان له‌وه كړیوه‌وه پێوه‌ندی‌ه‌کی به‌هێز په‌يدا بکه‌ن له‌گه‌ڵ طورانیزمه‌كانی ئەولای ده‌ریای قزوین و ناوچه‌كانی ناوه‌رپاستی ئاسیا بۆ به‌هێزکردنی (پان طورانیزم) و هه‌ندێ له نووسه‌ران لایان وایه‌ ژۆن تورك واتحادوترقی هه‌ر له‌سه‌ره‌تای دامه‌زراندنیاوه‌وه پێوه‌ندییان هه‌بوو له‌گه‌ڵ ماسونیه‌كان و ريكخراوه‌كه‌یان پێپه‌وی ماسونیه‌كانیان كړیوه له‌كاروباریا)).

ده‌ریاره‌ی ئەو بۆچوونه‌ی سرپا‌د‌رخان، سعید ئەحمەد برجاوی له‌كتیبه‌كه‌یدا سەرچاوه ٨٢ وتویه‌تی:

تاقمی اتحادوترقی پێوه‌ندیان به‌هێز بووه له‌گه‌ڵ ماسونیه‌كان كه‌ بنكه‌یه‌کیان له (سالانیک) دا هه‌بوو هه‌روه‌ها (Patrich Kinros) له‌كتیبه‌كه‌یدا سەرچاوه ٨٥ چاپی لندن ١٩٩٥ باسی چالاکی مصطفی‌ کمالی كړیوه له سالانیک و پێوه‌ندی‌ه‌کی به‌هێز هه‌بوو له‌نێوان اتحادوترقی و ماسونیه‌كانا له سالانیک و له باسی پرۆگرامی اتحادیه‌كانا وتویه‌تی ئەوانه‌ی ده‌بون به‌ئەندام هه‌روه‌كوو ناو ريكخراویکی ماسونیه‌كان ئەبوايه‌ سویتندیان به‌قورئان و شیر بخواردایه‌ و چاویان ده‌به‌ستنه‌وه (له‌هه‌ندێ سەرچاوه‌ی تردا وه‌كوو باس‌مان كړیون وتویانه‌ سویتندیان به‌قورئان و ئینجیل ده‌خوارد) و ئەندامان ده‌بوايه‌ هه‌موو زانیاریه‌كانیان ده‌ریاره‌ی ريكخراوه‌كه‌یان نه‌هێتی بۆ و هه‌موو بپاریه‌كانی به‌جێ بێتن و هه‌ركه‌س دژی بێ ده‌بێ بكوژێ)) لێره‌دا نوسه‌ری سەرچاوه ٨٥ ده‌پرسێ و ده‌لێ:

((تو بلای مصطفی کمال کاتی خزی که کرابوو به نه ندام و سویتندی خواردیو
 نایا نه و مه راسیمی سویتند خواردهی به دل بووی و سویتندی به قورئان
 خواردییت؟

خواردئ؟
(له بهرگي ښوهمي ته م کټيټه ده، له باسي کماله کانا که باسي کي تاييه تيم بڼ
مصطفی کمال ته رځانکړيوه باسي نه وه ده کړي چوڼ مصطفی کمال بهرله
مړدني رای سپارښوونې ناپي به پي مړاسيمي ئيسلامي بنډرټ و ناپي ته لقين
بډري که هه ندي سه رچاوه نه مه يان وه کړو به لکه يه ک لاوليووه که مصطفی کمال
ماسوني بووه) .

ماسۆنى بووه) .
بۇڭۇرتىر روونكرىنه وهى رهگ و ريشهى پيئوه ندى اتحادوترقى و ئۇن تورك كه
له دواييدا كماليه كان جيگه يان گرته وه، به پيئويستم زانى ئۇرتىر بچمه بىچ و بناوانى
اتحادوترقى و له وروه وه نوسه رى سه رچاوه ٤٠ له لاپه ره ٢٧٤ ى گزفارى كوڭرى
زانباريدا ده رياره ى چونئيتى بروست بوونى اتحادوترقى باسى كئيتى (دوكتور. أ.
رامزرو) ى كرىوه چاپى سالى ١٩٠٨ له وده نه و نوسه ره وتويه تى: ماسۆنى
رؤلئيكى ئۇرگه وده ى بينيوه له دامه زاندىنى اتحادوترقى دا و هانده رىكى به هيز
بوه له دامه زاندىنى كه له سه ر شيوه ى (كاربۇنارى) ئيتالى پيئك هاتووه و
دامه زرينه رى نه و ريخراوه (ئىبراهيم تمق) بوه (له هه ندى سه رچاوه دا و تراوه
حاجى نه حمه د نه فه ندى سه رؤكى بوه بۇ يه كه م جان) .

حاجی نه حمده نه فهندی سه روکی بووه بویک مایه یی
 نیبراهیم تمق که نه لبانی بووه، ماویه که له شاری (برندیزی) ی نیثالیا
 ماوه ته وه وله ریگی ی که پانه وه یا بۆ نه لبانیا ماویه کیش له شاری (ناپولی)
 ماوه ته وه له ویی سه ری له (مهحفلی ماسقونی) یه کان داوه و پیوهندی له گه لا
 کردون و زۆر شتیان لیوه فیژ بووه (به ره له باسی نیبراهیم تمق کراوه که
 قوتابی کلیه ی طب بووه و له دامه زینه رانی ئه و ریخکراوه بووه) .

قوتابی کلیه ی طب بووه و له دامه زینه رانی شوو و ئه بۆرینیه به ده زیاده و نه کهمه و نه گه ل زایونیزمدا،
دهریاره ی پیوه ندی نیوان ژدن تورک و اتحاد وترقی له گه ل زایونیزمدا،
به راورد کردنی مه لویتستی تورکه کان به رامبر به جووله که کانی نه و سهرده مه ی ناو
ولاتی عوسمانی که به هیچ جورێک تووشی هیچ زیانێک نه بوون به پێچه وانە ی
نه وانە ی سهربه ئاینی کریستیان بوون وه کوو نه رمه نی و ناسوری ناشکرای دهکا

بەخۇراپىي نەبۇە تۈركەكان بەرامبەر جۈلەكە بېدەنگ بۈيۈن لەكاتىكىدا ئەو ھەموو تاوانانەي بەرامبەر بەئەرمەنى و ئاسورى كرىبۈو.

بۇزىياتر روونكرىدەنەو، نوكتور قيس جواد العزاوى لەلاپەرە ۱۲۷ى كىتەپكەيدا سەرچاۋە ۴۸ باسى نووسەرىكى جۈلەكەي كرىۋە (ئەرمينوس قامىرى) كە خۇي كرىبۈو بەدەرۈشېك و جلى دەرۈشېي پۇشېيۈو بەناۋەرپاستى ئاسيادا (كە دائىشتۈانى تۈرك بۈيۈن) گەپاۋەو كىتەپكى بەناۋى (دەرۈشېي كەنج لەئاسىي ناۋەرپاستدا) چاپى كرىۋەو وتۈيەتى پىۋىستە تۈرك بەناۋى (پان توكىزم) ەو ەك بگرن و ەرلەدەرياي ئىجەۋە ھەتا سنورى چىن بخاتە ژىر دەسەلاتى خۇيەۋە چۈنگە ئىسلام كۆسپىكى گەۋرەيە لەپىگەي يەكگرتنى ھەموو تۈركدا و رىگە لەپىشكەوتنىيان دەرگىر و رىگەي ئەو نادا تۈرك دەسەلاتىكى بەھىزى ھەي و بۇئەۋە پىۋىستە خۇيان لە ئاينى ئىسلام نوور بخەنەۋە و رىبازى نەتەۋايەتى بگرنە بەر. نووسەر ئەلى: ئەو كىتەپ كارىكى زۇرى كرىبۈو سەر چەند كەسىكى ۋەكرو (كوك ئەلب - كە مەبەستى ضياء كوك ئەلپە) و (يوسف ئەقشور) و (ئەحمەدغايىف) و خالىد خاتم.

لەرستىدا ئەو كىتەپ ناۋەرپۆكەكەي لەناۋ تۈركە رەگەز پەرستەكانا، بەتايىبەتى ئەۋانەيان لە دەرەۋەي ۋالتا چالان بۈيۈن بوو بەپىرۈگرام و پىپەرۋى نەتەۋايەتتيان و بەرلە مشروطيەي سالى ۱۹۰۸ لە رۇژنامەكانيانا لەسەر ئەو كىتەپيان دەنووسى و ناۋەرپۆكەكەيان بلاۋدەكرىدەۋە.

نووسەر ئەلى: بىجگە لە تۈركەكان، ئىنگلىزەكانىش ئەو كىتەپى (ئەرمينوس قامىرى) يان قوستەۋو بەدلىان بوو بۇئەۋەي تۈركەكان بەھىز بېن و ھەستى تۈركەكانى ناۋەرپاستى ئاسيا دىزى روسيا بېزۈيىنن و رىگە نەدەن روسىي قىصرى لەۋناۋچانەدا دەسەلاتى ھەي.

نووسەرى سەرچاۋە ۴۸ باسى نووسەرىكى تىرى فرىسى كرىۋە كە جۈلەكە بوۋە (مىيۇلىۋن كۆھىن) ، كە لەسالى ۱۸۹۶ دا كىتەپكى دەريارەي رەگەزى تۈرك لە منگۇليا دەرگىرۈۋە بەدورۈرۈژ ستايشى تۈركى كرىۋە بەھىچ جۆرىك بەلاي باسى تاۋانەكانى تۈركدا نەچۈە (مەبەستى جەنگىزخان و ھۇلاكوو تەيمورى لەنگ) جمعيتى زانىارى فرىنسە ئەو كىتەپى ۋەرگىپاۋە بۇسەر زمانى

تورکی و ناوه پۆکی ئەو کتێبه زۆر به نرخ بووه لای ئەندامانی اتحادوترقی و نه خشی جوولانه و هه که یان به پیتی نه خشی و باسه کانی ئەو کتێبه کیشاوه و کاریان پێکردوه .

به وجۆره ده رده که وی ته قه لاول تیکۆرشانی تورکه کانی اتحادوترقی بووژاندنه وه ی ره گه زی طورانیستی و یاساکانی (مه غۆل) و (هون) بریتی بووه له ره نگدانه وه ی ته قه لاه ئه ئنولۆجیه کانی ئەوروپای رۆژئاوا که زاناو نووسه ره جووله که کانی ناو فرنسه و روسیا رۆلێکی زۆر کاریگه ریان هه بوه له وه داو وایان خستبووه مێشکی تورکه کانه وه هه تا تورک خۆی له نایینی ئیسلام دوور نه خاته وه نابێ به خاوهن ده سه لاتیکی ته واوو له وساوو تورک بووه به ئیسلام ئەو هه ل و ده رفه ته ی له ده س داوه .

نووسه ری سه رچاوه ٤٨ یاسی چهند شاعیرو نووسه رێکی تورکی کردوه وه کو (نامق کمال) و (عبدالحق حامد) که ئەو کتێبه ی فامیری بویوو به سه رچاوه ی بیرو هه ست و هۆشیان و وایان لێ هاتبوو هێرشیان ده برده سه ره وه رووشه یه کی ئیسلامی و عه ره بی که تیکه ل بو بوو به زمانێ تورکی .

ساتیک بزوتنه وه ی طورانیستی له ناو روسیادا په یدابوو که له سه ره تادا له که ناری رویاری (قۆلگا) له ناو تاتاره کانا له سالی ١٨٩٥ دا له شاره کانی (قازان) و (ئوستراخان) دا که وتبوونه جووله وه وه ولی ئەو بزوتنه وه طورانیستی به یشتبووه گوێی تورکه کانی ئەسته مبول، یه کێکی وه کو (یوسف ئەقشور) به نو سین ده ستیکردبوو به ره خنه گرتن له حکومه تی عوسمانی به تاوانی ئەوه ی بایه خی ره گه زی تورکی پشت گوێ خستبوو .

نووسه ری سه رچاوه ٤٨ ئەلی:

ئه وتاتارانه ی به کوچکردن چووبونه ناو خاکی روسیاوه (وه کو چۆن تورکه کانی تر روویانکردبووه ئاسیای بچوک) ، له دای سه رکه وتنی شوپشی روسیا له سالی ١٩٠٤ دا و هی اصلحاتی ده ستوری ئێران سالی ١٩٠٥-١٩٠٦ وه اصلحاتی ده ستوری عوسمانی له سالی ١٩٠٨ دا ئەمانه هه مووی بووه هۆی جم و جۆلی بزوتنه وه ی تاتاره کانی روسیا و جم و جۆلی ئەمانه ش کاری کردبووه سه ره ژۆن تورک و اتحادو ترقی و به وه شه وه نه وه ستا، به لکوو کاریه ده ستان و

فرمانبره رانی حکومه تیش ترسیان شکاو چونه ئه و ریڅخراوانه وه. نوسه ری
سهرچاوه ۴۸ باسی ئه وه ی کردوه بهرله ده سپیکرنی شه پی جیهانی تاقمی
(حریه و ائتلاف) پښک ماتبو به لآم له ۱۲ ۱۱۱۳ اتحادیه کان ئه و ریڅخراوه ی که
حکومه تی لی پښکینرابو ناچاری کرد واز له کاریښت و اتحادیه کان خویان
ریڅخراویکیان دامه زان به ناوی (یهنی طوران) و حکومه تیکی تازه یان دامه زانند
که نامانج و مه به ستهکانی بریتی بووه له:

۱- نه بی تورک و مگوو میله تیکی جیاوازی تاییه تی حسابی بو بکریئت و
سهریه خویی و دورپی له ریڅیازی نایینی نیسلام.

۲- گه شه بذات به گیان و ههستی سهریازی تی له ناو سوپادا.

۳- پیوهندیی خوی به هیڅ بکا له گه ن تورکه نیسلامیهکانی ناو نازربایجان و
روسیاو نه وانه ی ناسیای ناو مرست.

۴- پاکژکردنی زمانی تورکی له ووشه ی بیگانه و هه ولدان بو توه وه میله تانی
تری ناو ولاتی عوسمانی له بوته و له ناو کومه لگای تورکدا.

به لآم پرۆگرامی لیژنهکانی اتحادی ترقی به م جۆره بووه:

۱- تورک یوردی (یه عنی مه مله که تی تورک) دروشمه که ی نه و به بووه پیویسته بایه خ
بلری نه له ده بی تورکی و پاکژکردنی زمانی تورکی له ووشه ی بیگانه و له جیاتی
نه وانه ووشه ی مه غولی به کاری بهینریئت.

۲- تورکی رونکی (یه عنی خوراگرتنی تورک) دروشمه که ی بریتی بووه
له ته قه لادان بو بلاوکردنه وه ی ههستی نه ته وایه تی تورک له ناو نه وانه ی تورک
نه بوون له ولاتی عوسمانیدا.

۳- بایه خدان به له ش ساخی تورک و بلاوکردنه وه ی گیانی و مرزشی.

نوسه ری سهرچاوه ۴۸ باسی کتیبکی (لوثر. ب) ی کاتبی نه مریکی کردوه
که وتویه تی:

((به رڅر خه لک کردن به تورک وای له ژڅن تورک کرد به وپه پی بی عه قلی و
ده مارگیریه وه به و په پی ره گه زپه رسته ی وه ره فتاریکه ن که نه نجامه که ی به وه
گه یشته نه ته وهکانی تری ژیر سایه ی عوسمانی هه موو راپه پڼ و پوو به پوویان
بینه وه، به تاییه تی له ناوی بلاوکردنه وه ی چهند کتیبیک وه کوو کتیبی (تورک

یوردی - مەملەكەتى تۈرك) و (تۈرك قلیجی - شمشیری تۈرك) و چاپکردن و
 بلاوکردنەوہی ژبانی تەیموری لەنگ و ھۆلاکوو جەنگیزخان بەھاندان و چەلاکی
 ژۆن تۈرك.

دوھەم: اصلاحاتی دەستوری

لەكۆتایی سەدەى نۆزدەھەمدا، بەرەللاى و بى یاسایى لە ولاتى عوسمانیدا
 گەشتبوو رادەيەك خەك لەوہ زیاتر نەیان دەتوانى بەرامبەر بەرەفتارى سولتان
 و کاریە دەستانى عوسمانى بیدەنگ بن و لەھەموو لایەكەوہ دەنگى بێزارى
 بەرزبووہوہ كە دانانى دەستورێك بۆ ولات بووہوہ داخوایى نۆدیەى روناكبیران و
 رۆشنبیران و ژۆن تۈرك و اتحادوترقى ئەوہیان بەھەل زانى و نەبوونی دەستورێك
 بۆ پێپەوکردنى و بۆدانانى سنورێك بۆکاریە دەستانى ولات و بۆ سولتان
 بەتایبەتى كرابە داخوایى سەرەكى و دەسكرا بەبلاوکردنەوہى بانگەوازێك بۆ
 دانانى دەستور و چاكردى بارى ولات و لەئەجامدا لەسالى ۱۹۰۸دا توانرا سولتان
 ناچارىكرێ قەرمانى بەجێ ھێنانى ئەو دەستورەى مۆر كرد كە سولتان
 عبدالحمید خۆى لەسالى ۱۸۷۶دا دەرى كرەبوو بەلام رژگەى نەدابوو
 بەكارىھێنرێت بەو جۆرە ئەتوانرێ بوترى دەستور و اصلاحاتی دەستورى
 لەسەرەتاوہ بەچەند قۇناغێكدا رێشستوہ تا سالى ۱۹۰۸.

میللەتى كوردیش وەكوو بەشێك لە ھاوولاتیانی عوسمانى بێزاربوو بەرامبەر
 بەو بەرەللاى و بى یاسایەى ناو ولات و ئەویش وەكوو رۆشنبیرانى ترى
 میللەتانى عوسمانى حەزى بەبوونی یاسایەك كەردوہەتا لەسایەیدا لە
 ناوچەكانى خۆیدا لەژێر سایەى یاسایەكدا بژی كە ھەموو ھاوولاتیان بەپێى ئەو
 یاسایە وەكوو یەك بژین و ھەمان مافیان ھەبێت و ژۆن تۈرك و تاقمى
 اتحادوترقى لەسەرەتادا خۆیان وا دەرخستبوو ئامادەن ئەو دەستورە بۆ ولات
 دابنرێ و وەكوو یەك سەیری ھەموو دانیشتوان بکەن بى جیاوازی رەگەزو ئاین و
 كورد بۆ گەشتن بەو مەبەستە چووہ ناو پیزەكانى تاقمى اتحادوترقیەوہ.
 دەربارەى اصلاحاتی دەستورى وامان بەباش زانى باسەكەى بکەین
 بەدوو پەشەوہ: بەشى یەكەم بریتى بى لەو تەقەلایانەى درابوو بۆ اصلاحاتی

دهستوری و چۆنیتتی سەرگرتنی و مۆرکرتنی، بهشی دوهم باسی ناوه پۆکی مادهکانی اصلاحاتی دهستوری.

دهریاره‌ی بهشی یه‌که‌م، گوڤاری هلالی سالی ۱۹۰۸ به‌رگی دوهمی مانگی نۆقه‌مبه‌ر وتوویه‌تی:

((له‌زه‌مانی سولتان عبدالحمید خاندان (مه‌به‌ست عبدالحمیدی یه‌که‌م بووه که له‌سالی ۱۸۲۹ دا سولتان بووه) ناچارکرا بریاری به‌جیه‌یتانی دانانی ده‌ستوریکات و له‌مانگی ته‌موزی ۱۸۲۹ دا ساتیک مصطفی رشید پاشای بالیۆزی عوسمانی له‌قاهره‌کرا به‌وه‌زیری ده‌روه، ئه‌و مصطفی رشید پاشایه‌ روئیکێ نۆرگرتی هه‌بووه له‌ پێک‌خستنی کاروباری ولاتداو که به‌به‌رچاوی پیاوه‌ گه‌وره‌کانی ولات و بالیۆزی ده‌وله‌ته‌کانه‌وه (خطی شریف سولتانی) له‌ (گوڵخانه) دا خوینترایه‌وه (گوڵخانه یه‌کێک بووه له‌سه‌را کۆنه‌کان و پێشی ووتراهه (طوب قبو) له‌ته‌نیشته‌ مرگه‌وتی (ئه‌یاصوفیا) ، له‌به‌رئهو‌ی ئه‌و فه‌رمانبه‌رانه‌ی سولتان له‌لایه‌ن ره‌شید پاشاوه‌ خوینترابوه‌وه له‌گوڵخانه، بۆیه‌ ناوی لێ‌نرا (خط شریف گوڵخانه) که به‌پێی ئه‌و فه‌رمانه‌ هه‌موو هاوولاتیانی عوسمانی ده‌بوابه‌ به‌یه‌ک‌چار ته‌ماشایه‌ بکرانیه‌.

له‌ سالی ۱۸۶۱ دا له‌لایه‌ن سولتان عبدالعزیزه‌وه‌ فه‌رمانی چاکرتنی باری ولات ده‌رچوو، به‌لام ده‌رکرتنی ئه‌و فه‌رمانه‌ هیچ سوویدیکێ نه‌بوو چونکه‌ زولم و زۆر له‌ یاسا لادان هه‌روه‌کوو خۆی ما‌بووه‌وه، تا‌قه‌ شتیکی باش که‌ کرابوو بریتی بووه‌ له‌ هه‌له‌وه‌شانه‌وه‌ی هی‌زی ئه‌نکشاری.

ساتیک عبدالحمیدی دوهم له‌سالی ۱۸۷۶ دا بوو به‌ سولتان، یه‌کێک له‌و مه‌رجانه‌ی بۆی دانرابوو ئه‌بوابه‌ فه‌رمانی به‌جیه‌یتانی ده‌ستور ده‌ریکاوه‌ حکومه‌ته‌ له‌ باروبوخیکێ به‌ره‌للاییه‌وه‌ بیا به‌ره‌و قۆناغیکێ ده‌ستووری و بۆنه‌و مه‌به‌سته‌ بریارده‌را (ئه‌نجومه‌نی مبعوثان) پێک به‌یت.

ئه‌وانه‌ی چالاک بوون له‌ داخوازیکرتنی دانانی ده‌ستور بریتی بوون له‌: مدحت پاشا، عوسمان پاشا، ضیاء‌پاشا، روشدی پاشا، کمال به‌گ و بریار و‌ابوو سعدالله به‌گ و ضیاء‌به‌گ و کمال به‌گ بکرتن به‌ راویژاری سولتان به‌لام عبدالحمید چووه‌ سه‌رته‌خت له‌ هه‌مووی پاشگه‌زیوه‌وه‌و له‌جیاتیی ئه‌و سێ که‌سه‌

به ناره زووی خوی خه لکی تری دانا بۆنه وهی خوی له به جیهیتان و سه رگرتنی ده ستور دور بخاته وه .

پاش ئه وهی عبدالحمید، محمد رشید پاشای کرد به صدری نه عظم، مدحت پاشا زۆری مه ولدا سولتان به وه قایل بۆ ده ستور بخړیته گه ر، به لام ته قه لاکه ی بۆ سووبوو له ولات دور خرایه وه .

مه روه کو له لاپه ره ۱۳۵ ی سه رچاوه ۱۸۸۸ دا (روحي بگ خالد المقدسی) له گۆفاری هالادا بلای کر بوته وه :

له رۆژی ۲۳ / ۱۲ / ۱۸۷۶ دا سولتان عبدالحمید فره مانی قانونی نه ساسی ده رکردو رشید پاشا له به رنه وهی پیربووو لایرا و مدحت پاشا کرا به صدری نه عظم (دیاره به ر له دور خسته وهی بووه) به لام (نه غنائیف) ی بالیۆزی روسیا له نه سه مبولاً نه وه ده ستوره ی به دل نه بوو، سووربوو له سه رنه وهی ده سکاری بکړیت و بابی عالی له ۲۰ / ۱ / ۱۸۷۷ دا داخوازی ده وله ته کانی پشت گوئ خست و نه مه بوو به هۆی تی کچونی نیوان بابی عالی و ده وله ته نه وروپایه کان.

پاش ئه وهی ته قه لاکانی مدحت پاشا سه ری نه گرت، نامه یه کی نارد بۆ سولتان و تایا ووتبووی:

((مه به ست له دانانی ده ستور بۆ ولات نه هیشتنی زۆلمو جه ورو ستم بوو له گه ل دانانی سنوری ده سه لاتی ئیوه ش و کارێکی وابکړی کاریه ده ستو فره مان به رانی لی هاتوو دبئرن بۆ کاروباری ولات. له گه ل نه وه شدا ریزی خۆم پیشه که ش نه کم، به لام به پتی نه حکامی شه رع بۆم هیه و پتویسته له سه رم عه رزتان بکه م نه و پریارو فره مانانه به جی نه ایتم که سوودی میللته تی تیا دا نه بی)). له نه نجای نه وه دا مدحت پاشا دور خرایه وه بۆ ئیتالیا.

(پرنس غورچکۆف) ی وه زیری ده ره وهی روسیا له ۲۱ / ۱ / ۱۸۷۷ دا نامه یه کی نارد بۆ ده وله ته کانی نه وروپاو داوای لیکردن کارێکی وابکه ن اصلاحاتی ده ستوری بکړی و نه گه ر نه وان نه یکه ن نه واه قه یسه ر ناچار ده بی خوی نه و کاره به جی بی نیت و (نه غنائیف) ی بالیۆزی روس له نه سه مبولاً نامه یه کی تری نارد بۆ بالیۆزه کان و ناگاداری کردن بابی عالی له په یمانی (پاریس) لایداوه ساتیک عبدالحمید بۆی ده رکه وت ده وله ته نه وروپایه کان

سوون له به جيتنيانې اصلاحاتي ده ستوري، نيتړ دم و دس پرياري داناني مجلسي مبعوثاني دابوو بڼو نه وه څو نه دجومه نه نه و نيشه بكاو له ۱۸۷۷/۵/۹ دا نه دجومه نې مبعوثان ه لېژنرو له (سهرای دوله باغچه سي) له گهړه كي (بيشكطاش) نه و نه دجومه نه كړيو وه و له و كړيو نه وه يدا و تاريكي سولتان خوښرايه وه.

بڼو وهرامدانو وه څو و تاره ي سولتان كيشه يه ك په يدا بوو چونكه نوښتريكي رومي (مه به ست يوناني) و نوښتريكي نهرم نې ناره زايي خويان دهر پري به رامبه ر ه ندي له و تاره كه ي سولتان چونكه مافي نه ته وه كانې تري (مه به ست غه پري تورك) تيا دا روون نه كړا يو وه، به لام به زوري د هنگ جگه له (۱۸) نوښتري رومي ئيلي و نهرم نې كه دژي بوون و تاره كه ي سولتان په سهند كرا (سهر نه وه يه له و نه دجومه نه دا بيگومان نوښتري كورديش هه بو، ئاخو له بهرچي نه و نوښت رانه ي كورد هاو پري يوناني و نهرم نيه كان نه بوون له گهل نه وه شدا له باسي نه ته وه ي تورك به ولاوه له و تاره ي سولتاندا ناوي هيچ لايه كي تر نه هيتراوه (!!!)

(پرنس غورچكوف) ي وه زيري دهر وه بلاوي كرده وه دوله تي عوسماني نايه وي اصلاحاتي ده ستوري بكا بڼو په پتويسته به شه پ ناچار يكي اصلاحات بكاو به و جوړه له نيساني ۱۸۷۷ دا شه پي نيوان روسياو تورك ده ستي پي كړيو هشت مانگي خا ياند و روسه كان سهر كه و تن و عوسمانيه كان زيانكي زوريان لي كوت و ناچار كران په يمانې (برلين) مؤريكن.

دهر ياره ي ناوه پړكي ماده كانې اصلاحاتي ده ستوري كه له كاتي دهرچونيه وه هتا سالي ۱۹۰۸ نه خرابووه گه پ و كاري پي نه كړا يو، نووسه رچاوه دهر ياره ي نه وه باسيان كړوه.

سهرچاوه يه كم بريته له سهرچاوه ۸۲ كه به نور ودرژ باسي كړيو وه كورتيه كه ي بريته له:

۱- هه موو هاو ولايه كي عوسماني بڼو جياوازي ناين و نه ته وه، مافي سهره ستي هه يو ده بڼو هه موويان وه كو يه ك سهر بگريتن و نهركي سهرشاني هه موويان به رامبه ر به ولات وه كو يه ك وايه.

۲- نابئ هيج كه سيك بهئ ده رچووني برپاريزكي ياسايي بگيريت و بخريته ژير فشاري ليپرسينه وه وه.

۳- نابئ هيج چوره دانگايه ك دابنريت بهئ بووني برپاريزكي ياسايي بؤ دروستبووني و له دانگا به ولاره كه سي تر مافي نه وه ي نابئ به زور دلاوي وهرامدانه وه ي پرسيار بكا.

۴- پتيوسته مالو مولكي هه موو هاوولاتييه ك بپاريزري و بهئ برپاري دانگا كه س ده سلائي نه وه ي نيه بچيته ناومالي هيج كه سيك و بپيشكني يا پرسپاري لي بكات بؤ وهرگرتني زانباري.

۵- بهئ بووني برپاريزكي ياسايي كه س بؤي نيه دواي كه سيكي تر بكه وي.

۶- هه موو هاوولاتييه كي عوسمان مافي نه وه ي دهئ بؤ هه ر ولايتيك هه بكا بؤي بچيت به نياز ي بازركاني يا بؤ گه شت و گه پان و بؤي هه يه تيكل به هه موو كه سيك و هه موو كومه لگايه ك ببيت

۷- پتيوست به بووني ره زامه ندي حكومه ت ناكا بؤ ده رچووني چاپه مهي و ناريني هيج نامه يه كي تايبه تي نابئ له ده ركاگاني پسته خانه دا ناريني دوا بخري و ته نها دانگا مافي نه وه ي هه يه تاوان بداته پال هه رنوسه ريك كه له نووسينه كانيا له بولاري ريگاداني ياسايي لايداي.

۸- خويندن و فيريون بؤ هه مووانه و كه س نابئ ريگه له وه بگري.

۹- نابئ هيج كارو فرمانيك به زوره ملي بسه پيئري به سه ر هيج كه سيكا كه نه و كارهي به دل نه بي.

۱۰- بيجگه له وانه ي كاروياري شيخايه تي (ثايني) ئيسلامي ده به ن به پتوه و جگه له وه زيري جه نك و ده ريا، پتيوسته هه موو وه زيره كاني تر له لايه ن صدي نه عظه مه وه دابنرين و ناوه كانيان بنيريت بؤ نه نجومه ني مبعوثان بؤ په سه نذكرينيان. باليزه كان به پتي برپاري وه زيري ده ره وه والي وريلايه ته كان به برپاري وه زيري ناوخو داده نرين.

۱۱- پتيوسته هه موو فرمانبه ريك چ به نووسين بي يا ده ماوده م بي له كاروياري پتوه ندي به فرمانبه ري له خوي به رزتره وه بكاو نابئ له و سنوره لابداو پتوه ندي به كه سي تره وه بكا.

۱۲- ئەگەر دەزگای بەرپۆە بەرایەتی کاروباری صدري ئەعظم هەلەیه کی هاته بەرچاو لەدانی فەرمانبەرێکدا ئەو دەزگایە بۆی هەیه ئەو هەلەیه راست بکاتەوه .

۱۳- پێویستە وهزیری دارایی (دفتردار) هەموو سالیك بوجهی سالانە ی دەوڵەت ئاماده بکا .

دەریارە ی ئەندامانی ئەنجومەنی مبعوثان وه کوو لەو سەرچاوه ی ۸۲ دا باسکراوه وتویهتی: بۆ هەلبژاردنی ئەنجومەنی مبعوثان که ژمارە یان (۲۸۸) ئەندام بووه، لەمانگی تشرینی دوهمی سالی ۱۹۰۸ دا دەستکرا بەهەلبژاردن و ژمارە ی ئەوانە ی لەو ئەنجومەنە دا تورك بوون (۱۴۷) ئەندام بوون و هەرمیلە تەش بە پیتی سەرژمێری خۆی ژمارە یە ک نوێنەری بۆ دانرابوو (مانای ئەو یە بە ژمارە ی ئەوانی تر ۱۴۷ ئەندام بوون و بێگومان کورد لەبەر هەندێ هۆ، بەتایبەتی سەندنی باج و سەریازدان بە حکومەت ژمارە ی راستی کورد نەزانراوه چەند بووه بە پیتی ئەو ژمارە ی نوێنەرەکانیشی لەو ئەنجومەنە دا بەکەم پیشان درلوه) .

لەپاش دانانی ئەنجومەنی مبعوثان ئەنجومەنی ئەعیان (پیران) یش دانراو لەمانگی کانونی یەکەمی ۱۹۰۸ دا بە ئاماده بوونی سولتان و سەرۆکی هەردوو ئەنجومەنە که کۆبونەوه یەکی گشتی کرا .

ژمارە ی ئەوانە ی اتحافو ترەقی بوون یا سەریه وان بوون نۆرە ی ئەندامەکانیان پێک دەهێناو ئیتر رێگا لەوه گرا سولتان دەس بخاتە ناو هەموکارو پارێکی وڵاتەوه .

پاش ئەو هەروەکو سەرچاوه ۸۲ باسی کردوه تێکچوون و ناپێکی تاقمی اتحافو ترەقی و نەیارەکانی ئاشکرا بوو لە ۱۴ / ۴ / ۱۹۰۹ دا کۆبونەوه یەکی فراوانکراو لەو کۆبونەوه یە دا بپاری لابرینی سولتان عبدالحمید دراو بە پیتی فتوا یەکی شیخ الاسلام، محمد رشاد بەناوی سولتان محمدی پێنجەم وه لەجباتی عبدالحمید کرا بە سولتان (لەبەرگی دوهمە دا بە نورودریژی باسی لابرینی سولتان وه لوه شانه وه ی خلافت دەکەین) .

به لایم سرچاوه‌ی ژماره ۸۸ گرفتاری هلال، له لایه‌ره ۸۹ به دورودریژ باسی
 ناوه‌پژکی قانونی ته‌ساسی کړیوه که له لایم ه‌ریوو ته‌دجومه‌نکه‌وه بریاری
 له‌س‌ر‌ر‌رابوو، ه‌ن‌دیکې له‌وه‌ی سرچاوه ۸۲ ده‌چیت و ه‌ن‌دیکې تریضی
 جیاوازه‌و یا له سرچاوه‌ی پیشودا باس نه‌کړیوه به‌نده‌کانی به‌پیتی سرچاوه ۸۲
 نیچگار زږد دورودریژ، بزیه نیچه لیره‌دا ته‌ن‌ها نه‌و ماده‌ گرنگ و ته‌ساسیانه‌مان
 مه‌لېژارد که به‌گرنگمان زانیوه که به‌نده‌کان ه‌مووی بریتی بووه له (۱۱۹) به‌ند
 که ته‌مانه‌ی خواره‌وه نه‌ولنه نه‌و سرچاوه‌یه‌ش به شتی گرنگی داناون:

به‌ندی یه‌کم / دموکراتی موسمانی بریتیه له دموکرت و نه‌و ویلايه‌تانه‌ی به‌ه‌موویان
 وه‌کوو به‌شه‌کانی له‌ش پتکه‌وه به‌سراون.

به‌ندی دوهم / ته‌ست‌موکلا پایته‌ختی دموکرت به‌لام نابین هیچ نی‌م‌تیاژکی ه‌مین
 له‌چاو شاره‌کانی تر‌دا.

به‌ندی س‌ته‌م / سه‌لته‌ن‌تی دموکراتی موسمانی جیگری خلافتی نی‌سلامی گه‌وره‌یه‌و
 به‌پیتی رموشی کون له‌ژیړ ده‌سه‌لانی گه‌وره‌ترین کورنی س‌لاهی
 موسمانیدا ده‌بن.

به‌ندی چواره‌م / جلاله‌تی سولتان پارتیزوری دینه‌و حاکمی ه‌موو دانیش‌توانی ولای
 موسمانیه.

به‌ندی پنجه‌م / حضرتی سولتان مقدسو به‌ر‌ر‌سیار نابین به‌رام‌هر هیچ شتیک.

به‌ندی ش‌ه‌م / مافی س‌ره‌ستی به‌مه‌الهی موسمانی و مولک و مالو سامانه‌کانیان
 ده‌پارتیزوت و داین‌کردنی ژبانیان نه‌رکی س‌رشانی ه‌موونه.

به‌ندی ه‌وت / (له‌م ماده‌یه‌دا له ده‌سه‌لانه‌کانی سولتان دواوه، به‌گورتی‌وه‌کوو؛

مؤ‌کردنی په‌یمانی نیوان موسمانی و دموکراتی تر، اعلانی ش‌رو

ناشتی، س‌ر‌گردایه‌تی ه‌موو هیزه‌کانی زه‌میني و دوریایی،

لی‌غوش‌بوون و که م‌گردنه‌وه‌ی ماوه‌ی زندان، کو‌کردنه‌وه‌ی مجلسی

عمومی و مه‌لو‌ه‌شانه‌وه‌ی نه‌ج‌وم‌نی م‌عولان).

به‌ندی ه‌شته‌م / له‌قبه‌ی موسمانی به‌ه‌موو ها‌ول‌تیا‌نی موسمانی دوری‌و‌ین

جیاوازی دین و مزه‌ه‌ب.

بەندى تۆمەم و دەمەم / ھەموو ھاۋالاتىنى عوسمانى خاۋەنى سەرەستى خۇيانى و
بۆكەس نىە لەوسنورە لابدائو كەس نابى دەسدرىزى بگاۋە
سەر ئو مافە مەگەر تەنھا لەرتى ياساۋە نەبى.

بەندى يانزەمەم / دىنى ئىسلام دىنى دەۋلەتى عوسمانىيە و نابى دەسدرىزى بگرتە
سەر دىنەگانى ترىش.

بەندى دوانزەمەم / چاپەمەنى و بلاۋكردنەۋە شتىكى سەرەست و ئازادە لە
جوارچىۋەي ياسادا.

بەندى پانزەمەم / خويىندىن و قىزبون شتىكى مەعافە بۆ ھەموو كەسىك لە سنورى
ياسادا.

بەندى ھەقدەمەم / ھەموو ھاۋالاتىك بەرامبەر بەياسا ۋەكوو يەك ۋانە.
بەندە ھەزدەمەم / پىنۋستە لەسەر ئەۋكەسەي دەگرى بە فەرمانبەر لە دەزگاگانى
دەۋلەتدا زمانى توركى بزانىت.

بەندى بىست و جوار / كەس نىە لەخۇيەۋەۋ بەخۇرايى مالى كەسىكى تر زەۋت بگا
ۋەبا بەزۆرەملى بەيىگار ئىش بەكەس بگا جگە لەمەندى
حالات كە لەكاتى شەردا بەپىۋىست بزانى.

بەندى بىست و ھەۋت ھەتا بەندى سىۋىك / بەدورودرىزى باسى ئەنجومەنى ۋەزىران
دەگاۋ لەۋە ئەدوئى چۆن بەرپرسىار دەبن لەبەردەمى مدرى ئەعظم دا.

بەندى سىۋەش / ئەگەر پىۋىست بە دانانى ياسايەكى بەپەلە ھاتە ئاراۋە
ئەنجومەنى گشتى لەكاتى كۆبۈنەۋەي گشتى ئاسايى خۇيدا نەبى، ئەۋا ئەنجومەنى
ۋەزىران بۆ بەرزەۋەندى و سوۋدى ۋلات و ھاۋالاتيان بۆي ھەيە لەسنورى ياسادا بەباشى
دەزانى برىارى بۆدەرپىكا بەمەرچىك پىۋەندى بەياساۋە ھەبى.

بەندى چل و دوو / باسى ئەنجومەنى ئەعيان و ئەنجومەنى مېعۋانە بەدورودرىزى.
بەندى چل و سى ھەتا بەندى ھەشتا / باسى ئو مەرجانەيان تىادا گراۋە كە پىۋىستە
لەۋكەسانەدا ھەبى كە بيانەۋى بىن بەئەندام لەيەكىك لەۋ دوو ئەنجومەنەدا.

بەندەگانى ھەشتاۋ يەك ھەتا بەندى نەۋەد / باسى دادگاگان و چۆنىەتى
دامەزاندىيان و دەسەلاتى دەزگاكانيان

بەندى نەۋەدۋەش ھەتا سەدۋەھۋت ھەمويان باسى كاروبارى دارايان كەردۋە.

ئەو ئىصلاحاتى دەستورىيە ھەرچەند سولتان مۇرى كىرىپتۇ، بەلام
 لەراستىدا ساتىك تاقىمى اتحادو ترەقى دەستيانگرت بەسەركارو يارى ولاتدا
 ئەوشتانەى لەومادانەدا بەدلىان نەبوو ھەمويان پشت گوئ خست و ھەموو
 دەستورەكەيان پېشپىل كىرە ئەوان لە سولتان زۆرتر بەرەللەپون بەئارەزوى
 خۇيان كارويارىيان دەمىرد بەپتوھ و لەھەموو بەلئىنەكانى خۇيان پاشكەز
 بوونەوھ.

سەھەم: بەشداربوونى كورد لەرىكخراوى اتحادو تەقىدا و ھۆس بەشداربوونى
 لەباسى چۆنىەتى دامەزناندى اتحادو ترەقىو لە باسى دروشمەكانىا
 لەوھەواين چۆن تاقىمى اتحادو ترەقى دروشمى وایان بەرزكربوھوھ كە مىللەتانی
 تری غەیری توركىش لەئاو ولاتى عوسمانىدا ھاوكارى بكەن لە تىكۆشان بۆ
 اصلاحاتى دەستورى كە لەراستىدا تاقىمى اتحادو ترەقى نەخشەى ئەوھەيان
 كېشاپو لەئەجماما سولتان لاپەرن و خۇيان كارويار بگرنەدەست و كۆرىش كە
 لەو رۆژانەدا چاوى كرابوھوھ دەپويست لەو چالاكیانەدا بەشداری بگا كە سوودی
 كوردى تىدادابى و ساتىك تاقىمى اتحادو ترەقى دەستیان كەوتە روو كۆرىش
 كەوتە خۇیو دەستىكرد بەدامەزناندى كۆمەل و رىكخراوى كوردى وەكۆولە
 باسىكى تايبەتیدا بەدورورژ باس دەكریت .

لەراستىدا كورد ساویلکانە روانیبویانە تاقىمى اتحادو ترەقى و
 بەدروشمەكانیان ھەلخەلە تابوون. بۆنمونه باسىكى سەرچاوه ۷۸ى (روھات
 ئالاكۆم) دەخەینە پېش چاوكە باسەكەى بۆ شریف پاشا تەرخانكربوھ لەوھەدا
 ناپاكىي تاقىمى اتحادیەكان روون دەبیتتەوھ بەرامبەر بەكورد كە لەویاسەدا رۆھات
 ئالاكۆم وتوویەتى:

((ساتىك شریف پاشا كرا بە بالیۆزى دەولەتى عوسمانى لە (ستۆكھۆلم) لەو
 سەردەمەدا سولتان عبدالحمید لەسەر تەخت بوو كە بە پیاویكى زۆردار بەناویانگ
 بوو، شریف پاشا لەستۆكھۆلمەوھ تىكەل بەچالاكیى ئەو كۆمەل و رىكخراوھ
 نەبوو كە بۆ چاككۆرنى بارى ولات تیدەكۆشان كە اتحادو ترەقى یەكێك بووھ
 لەوانە دەستىكرد بە ھاوكارىكردن لەگەلایانا (رەكۆو بەرلەمە لەشویتنى خۆیدا

باسمان کردوه) نووسەر باسی ئیسحاق سکوتی کردوه وه کوو ئەندامێکی چالاکێ
اتحادو ترهقی که له وهختی خۆیدا له سالی ۱۸۹۹دا که له جێف بوو نامهیهکی
ناردبوو بۆ (تۆنالی حلمی) و له و نامهیهدا باسی ئهوهی بۆ نووسیویو له ماوهی
شهش مانگی دوایدا یارمهتی یان له کوردهکانهوه دهسگیربووه.

به پێی بۆچوونی (یالچین کوچوک) که لیکۆله روهیهکی تورک بووه، ئیسحاق
سکوتی له نامهیهکیدا بۆ تۆنالی حلمی له وهدا باسی ئهوهی بۆ کردوه شریف
پاشای خندان له پاش ستوکۆلم چووه بۆ پاريس و لهوێ هاوکاریی خۆی
دهریزیویو له گهڵ ئۆپۆزیسیۆنهکاندا.

پروڤیسۆر (ت. ج. ی. ئارمی. T. J. Arme) که ئهویش لیکۆله روهیهکی
سویدی بووه باسی ئهوهی کردوه نوێنه رێکی اتحادو ترهقی به نههیتی چووبو
بۆ سوید ههروه کوو. Svenskarna Och Osterludet چاپی ستوکۆلم سالی
۱۹۹۲ لاپه ره ۳۵۵ باسیکړوه.

هه رچهند نووسهری ئه و کتێبه ناوی ئه و نوێنه ره ی نههیتاوه له کتێبه کهیدا،
به لām له سه رچاوه یهکی تردا له لاپه ره ۱۲۵ ی کتێبه که ی Mehmed Selahadin
ناوی ئه و نوێنه ره ی اتحادو ترهقی هیتاوه که ئه حمه د رضا به گ بووه (له
دامه زاندنی اتحادو تره قیدا باسکراوه).

ئه و ئه حمه د به گه به پێی باسه که ی رۆهات ئالاکۆم، بۆ ئه وه چووبو بۆ سوید
که شریف پاشا بیینیت و ساتیک ده چیته سوید، (موختار به گ) ی سکریتی
بالیۆزخانه ی عوسمانی له ستوکۆلم به نههیتی باسی ئه و چوونه ی ئه حمه د
رضابه گ ده گه یه نیت به کاریه دهستان له ئهسته مبول و به مه پێوه ندی شریف
پاشا و اتحادو تره قیه کان ئاشکرا بوو، سولتان داوی له شریف پاشا کردبوو
ئه حمه د رضا به گ بگرێ به لām شریف پاشا فه رمانه که ی سولتانی به جێ نههیتاوه
پاش ماوه یه ک شریف پاشا گوێزایه وه بۆ (مدريد) به لām نه چوو وازی له کاری
ده و له ت هیتاوه به و جۆره ی ئه حمه د رضا به گ به هۆی شریف پاشاوه له
مه ترسیه کی گه و ره رزگاری بوو، به لām ئه حمه د رضا به گ ئه و پیاوه تیه ی شریف
پاشای له به رچاوه بوو ساتیک اتحادیه کان داوی مۆرکردنی اصلحاتی ده ستوری
بوون به ده سه لاتدار ئه حمه د رضا به گ پیلانی کوشتنی شریف پاشای

نه خشه كښ شاپو. بهو جوړه به موی نه حمده رضا به گوه نيوانی شهریف پاشا او
حکومه تی نه ستمبول ټيکچو ساتيک سعيد پاشای باوکی شهریف پاشا له سالی
۱۹۰۷ دا کړچی دوايي کرد شهریف پاشا نه یقوانی بق به شداریوونی پرسه کی
باوکی بچیته وه بق نه ستمبول (سهرچاوه ی روهارت نالاکوم بق نه مه بریتیه له
Avliden Turksman چاپی ۱۹۷۰/۱۰/۳۰).

نوسر نالاکوم ناماژهی بق un representant delatur چاپی سالی ۱۹۱۳
کړدوه له وهدا باسی نه وه کراوه شهریف پاشا له ستوکوه لوه پوو ده کاته
پاریس و له وی روه نامهی (مشروطیه) دهرده کاو له و روه نامه یه دا رهفتاره
خرابه کانی موختار به گی بالیوزی عوسمانی بلاو ده کاته وه. (سیر نه وه یه جگه
له و باسی روهارت نالاکوم، هیچ سهرچاوه یه کی تر باسی نه وه ی نه کړدوه
شهریف پاشا روه نامه ی وای له پاریس دهر کړدبی... تو بلای هیچ دانه یه کی له
هیچ شویټیک دهس بکه وی؟)

روهارت نالاکوم نه لی: جگه له و باسانهی شهریف پاشا، له روه نامه ی (ثافتون
بلادیت) یشدا که له سوید دهرچووه باسیکی تیادا بلاو کرابوه وه له ژیرناوی
(تابروچوونیک له کړچی دیلوماتیک) دا له وه شدا باسی ره وشته خرابه کانی
موختار به گ بلاو کراوه ته وه.

دهریارهی نه و کوردانه ی له اتحادو تره قیدا به شدار بون، له لاپه په ۲۷۴ ی
سهرچاوه ۴۰ دا ناوی هندی له نه دمانی اتحادو تره قی میټاوه که به ناوه کانیانا
دهرده که وی هندیکیان کورد بون (به لام به داخه وه ناوی کورده کانی جیا
نه کړدته وه) که بریتی بوون له:

نیسحاق سکوتی که خه لکی دیاریکر بوه، شرف الدین مه غوموی، عبدالله
جودت، محمد رشید چرکس، ناساف درویش، علی روشدی هرسکی، محمد
غیرید حسن زاده، علی بابان، حکمت نه مین بابان، نیسماعیل ئیبراهیم بابان
زاده، کریم سیباطی، صبری مومکی، ناظم سلانیکي، نجیب دراغا، گلعت بگ،
شه گین به گ، کقواصلی ئیبراهیم به گ، شفیق کرنلی، جودت عوسمان.

همان سهرچاوه ی ۴۰ ناماژهی بق باسیکی (خاتو کریستین) کړدوه که
وتویه تی به که م کویونه وه ی اتحادو تره قی له پاریس کرلو له و کونفرنسه دا دوو

سەرکردەى كوردیش بەشدار بون كه بریتى بوون له عبدالرحمن بدرخان و حكمت بابان و كوردەكان لەو رێكخراوەدا شان بەشانی توركەكان له چالاكیدا بون.

عبدالعزیز یامولكى له كۆتێبهكهیدا (كوردستان و كورد آختلاللرى) سەرچاوه ٦٧ و تویهتی له سالی ١٨٩٥دا رۆژیەى ئەندامانى اتحادوترهقى له ئەسسته مېوڵ گیران و لەناو ئەوانەدا: ئیسحاق سكوتى، کریم سیباگی، عبدالله جودت، شرف الدین مەغمومی، شیخ نائلی و عبدالقادر ئەفەندی (مەبەستی عبدالقادرى شمزینی كورپی عبدالله بوه)، و عبدالقادر بوه تاوانبار كرابو بەشدار بوه له پیلانی اتحادیهكان دژی سولتان.

ههروهكو نوكتۆز جلیلی له سەرچاوه ٥٥ دا باسیکردوه، كۆبوونهوی دوهمی اتحادو ترهقى ژۆن تورك له نیوانى ٢٧ _ ١٩٠٧/١٢/٢٩ له پاریس گیرا كه لهو كۆبوونهوهیهدا ههموو رێكخراوه ئۆپۆزیسۆنهكانى تر بانگ كرا بون بۆ بەشدار بون لهو كۆبوونهوهیهدا و ئەو كوردە ئاوارانەى لەدهوری رۆژنامهى كوردستان گرتبوونهوه به سەرۆكایهتی عبدالرحمن بدرخان لهو كۆبوونهوهی پاریسدا بەشدار بون و بێجگه لهوانه وهفدى ئهرمەنى تورك و كوردە ئاواره بوهكانى ئەمريكاش ئامادهبون كه زمانى حالىيان بریتى بوه له رۆژنامهى (ZOYQSA). له دواى ئەولویونی كۆبوونهوهكه، نامیلکهیهك بهچەند زمانێك چاپكراو بڵاوكرایهوه، كه یهكێك له زمانانه به زمانى كوردی بوو، بپارەكانى ئەوكونفرانسەى تیا دا بڵاوكرایهوه كه بریتىبووه له لایبرینى سولتان و دانانى دەستور و دامەزراندنى پارلەمان و خۆئاماده كردن بۆ پاپه پینتیکى چهكدارانه ههروهكوو له ژمارهكانى ٥-٦ى كانونى دوهمى سالی ١٩٠٨ بڵاوكرایهوه (تۆپلێسى دانەیهك له ئوامیلکهیه به زمانى كوردی لای كهس یا له هیچ كۆتێبخانهیهكدا دەس بگهوى؟؟

بێگومان له ناو كوردەكانیشدا هى واهه بوه بۆ سوودی تایبەتى خۆیان چووبونه ناو ئەو رێكخراوهوه، بۆنمونه: سەرچاوهی ژماره ٤٠ باسى كۆتێبى (ئهرنست رافرو) ى كړبوه كه و تویهتی له ناو ئەندامانى اتحادو ترهقى دا هى واهه بوه وهكو ئیسحاق سكوتى و عبدالله جودت ههزبان بهوه كړبوه له ناو رێكخراوهكهدا به دوو تورك یا به دوو هاوولاتی عوسمانی ناو بېرین (له گهڵ ئەوهشدا ساتیک ئیسحاق سكوتى مردوه رۆژنامهى كوردستان له ژماره ٢٠یدا كه له رۆژی ١ ى مارتى

۱۳۱۸ ی کزچیدا له جنیف دهرچووه، له لاپه په چواردا به تورکی باسی کړچی
دوایی نیسحاق سکوتی وکورته باسیکی ژبانی کردو له ژیر ناوی (ضیاع عظیم).
وهکو له باسی نه حمده رامزدا له بهشی حه فده همدا باس ده کړی نه حمده
به گ رامز به کیک بووه له سه رکړده کانی اتحادو تره قی له سالی ۱۹۰۸ دا.

چوارم:- پاشگهز بوونه و س اتحاد و ترمقی له به لینه کانی به رامبه به کوره
ساتیک عبدالحمید ناچار کرا فرمانی اصلاحاتی ده ستوری بکا له سالی ۱۹۰۸،
تا نه و ساقی اتحادو تره قی مه به سته کانی خویان ناشکرا نه کړد بو کورد
به گه رمیه وه هاوکاریون له گه ل اتحادو تره قی دا له وپوه وه سه رچاوه ی ژماره ۵۳
جنبشهای کورد له لاپه په ۸۵ باسی نه وه ی کردو به رله وه ی اتحادیه کان
به ته واوه تی ببن به ده سه لاتدار گه لی کوردی ناسراوی وه کو نه مین عالی بدرخان
(نه مه به که م سه رچاوه به باسی نه وه ی کردی نه مین عالی بدرخان هاوکاری کردی
له گه ل اتحادو تره قیدا) و سید عبدالقادر شمزینی و شریف پاشا و احمد نوالکفل
پاشا به نیازتکی پاک چوویونه پیشه وه به ناوی کورده وه هاوکاری بیان کړد بو.
اتحادیه کانیش له سه رته ادا شیخ عبدالقادر بیان کرد به سه رتکی نه نجومه نی (سه نا
= پیران) و ریگه یان دا به عالی بدرخان و شیخ عبدالقادر کومه لیکنی سیاسی کورد
پیک بین و رۆژنامه یه کیان به ناوی (کورد تعاون و تره قی گه زه ته سی) دهره تیاو
رۆژنامه ی (تعاون و تره قی کورد) به سه رکړدایه تی جمیل به گ دهرچو که
بایه خیکنی رۆزی دا به فهره ننگ و زیان و فولکلوری کوردی، به لام له سالی ۱۹۰۹
اتحادیه کان که هیژیان په یداکرد ورده و رده ساردی که وته نیوانیان وه له گه ل
کورده کانا و کورده کان هه ستیان به مه به سته کانی تورک کړو نه وانیش که وته
خویان پیوه ندییان به نه فسه رانی کورده وه کرد له ناو سوپای عوسمانیدا و له گه ل
نه رمه نیه کانیشدا نزیک بو نه وه و دوستایه تی یان په یداکردو تورکه کان به رامبه
به وه ته قه لایه کی رۆزیان دا بر تیکدانی نیوان کوردو نه رمه نی و له گه ل پیاوه
ثانییه کانی کوردا ته قه لایه کی رۆزیان دا له سه ر پیپه وی کورده ناسیونالیسته کان
نه رۆن له نزیک بوونه وه یانا له گه ل نه رمه نیه کانا که به هاندانی بیگانه ده یان ویست
له ناو کوردستانا ببن به ده سه لاتدارو له نه جاما توانی یان کورده کان بکه ن
به دویه شه وه و تاقی بدرخانی و رۆشنبیره کان ده یان ویست دوستایه تی له گه ل

روسدا پەيدا بگەن (عبدالرزاق بدرخان يەككە بوو، لەو كوردانەى تەقەلايەكى بى سوودى دابوو بۆ پتوهندى كردن و نۆستايەتى لەگەڵ روسەكانا)، بەلام تاقمەكەى تر بەسەرۆكايەتى شىخ عبدالقادر لەسەر ئو بىرو بۆچوونەى ئەوان نەبوون و تورەكان سوودىكى زۆريان لەوتاكۆكيەى نۆيان هەربولادا دەسگىربوو لەسالى ۱۹۱۱دا كۆمەلى رۆشنبىرى كوردیان ياساغ كرد (سەرچاوه ۵۳ ئەوكۆمەلەى بەجامەى سياسى ناوېرېوه) و جگەلەوه رۆژنامەى (كوردتعاون و ترەقى گازىتسى) و قوتابخانە كوردیەكان داخران (لەبەشى هەژدەهەمدا بەدوورېژ باسى كۆمەل و رۆژنامەو گۆزارەكانى ئەو رۆژە دەكەين) و لەئەجامى ئەوهدا ژمارەيەكى زۆر لە كورده ناسراوكان ولاتيان بەجێ هېشت و ئەوانەى مابونەوه بەنەهيتى ئيشيان دەكرد و بەرلەوه لەسالى ۱۹۰۶دا عبدالرزاق بدرخان و على شامل پاشا بەوه تاوانبار كرابوون دەستيان هەبوه لەكوشتنى مديرى پۆلىسى ئەستەمبولدا و چەند كەسيك لەسەرئەوه هەلواسران و على شامل پاشا ئاواره كرابوو بۆ طرابلس لەليبيا و عبدالرزاق خۆى دەريازكربوو (لەشوینى خۆيدا لەپتوهندى كوردو روسدا باسى ئەوهى عبدالرزاق بدرخان كرلوه).

ئەوهى شایانى باسە، لەو رۆژانەدا كە تاقمى اتحانوتەرەقى دەسەلاتيان گرتبووه دەس كە ئەيانووست هەموو كارویاریكى ناو ویلايەتەكان بېه سرتتەوه بەمەركەزەوه، بەرامبەر بەوه رێكخراویكى تر پەیدابوو بەناوى (حریه و ائتلاف) دەريارەى ئەو رێكخراوه، سەرچاوه ۶۳ نوسیویتى تاقمێك لە رۆژمەلاتناسانى روس باسى ئەو رێكخراوهو هەلوێستى كوردیان كړېوه لەگەڵ ئەو رێكخراوهدا كە كورتیەكەى وەكو ئەوان باسیانكړېوه:

((لەسالى ۱۹۱۱دا نۆى ئەوهى عوسمانیەكان لەليبيا لەلایەن ئیتالیەكانەوه شكان و عوسمانیەكان دەركران و حكومەتى تورك بەوه پەريشان كرلوه كورد لەوشەپەدا هاوكارى حكومت نەبوو و خۆى لە اتحادیەكان بوور خستبوو ووه زۆریەى كورد بەبنەمالەى بدرخانیهكانەوه بوون بەلایەنگرى (حریه و ائتلاف) وكورد دەستى كرد بەجەموجۆل و گەلێك نامەیان نارد بۆ قونسولەكانى روس و تاقمى حریه و ائتلاف لە مانگی تموزى ۱۹۱۲دا كەوتنە خۆیان و بەلاتینیان دا بەكورد مافى ئەوان پشت گوێ نەخړتو لە ماوهیەكى كەمدا بەهیزبون و

توانیبویان نزیکی (۱۷) ههزار کورد بکه‌ن به لایه‌نگری خۆیان، به لām نۆدی پئ
نه‌چوو ئه‌و رێکخراوه‌ش هه‌ولی ئه‌وه‌ی دا نۆوانی کوردو ئه‌رمه‌نی تێک بدلو بپاری
لی خۆشبوونیان ده‌رکرد بۆ عبدالرزاق بدرخان و سید طه‌و ئه‌و کوردانه‌ی له‌گه‌ڵ
تاقمی اتحادو تهره‌قیدا ناپێک بوون، به‌لام ئه‌و پێوه‌ندی و نۆستایه‌تیه‌ی نۆوان ئه‌و
رێکخراوه‌و کورده‌کان زۆر کورت خایه‌ن بوو ته‌نها نیو سال درێژه‌ی کێشا و
کورده‌کان بۆیان ده‌رکه‌وت ئه‌مانیش شیوه‌یه‌کی تر بوون له‌ اتحادو تهره‌قی و
جگه‌ له‌وه‌ ماوه‌ی ده‌سه‌لاتداریتی حربه‌و ائتلاف ئه‌وه‌نده درێژه‌ی نه‌کێشا و
بووباره اتحادیه‌کان ده‌ستیانگرتوه به‌سه‌ر هه‌لوێستاو خۆیان ناماده‌کرد
ده‌وله‌تی عوسمانی تووشی شه‌پی جیهان بکه‌ن و خۆیان ئالانه ئه‌و شه‌په‌وه‌و
ئێتر به‌ده‌سپێکردنی شه‌په‌موو جۆره‌ چالاکیه‌کی سیاسی وه‌ستێنرا.

بهشی حهفدهههم

بزوتنهوهی سیاسی و روشنبیری له باکووری کوردستان

بهر له شهري يهکههم

له سهرهتای سهدهی بیستهمهوه گهلیک رووداوی گرنگ روویدا لهناو ولاتیانی
دراوسنی کوردستان وهکوو شۆرشی روسیا له سالی ۱۹۰۵ دلو مشروطیهی ئێران
له سالی ۱۹۰۵ - ۱۹۰۶ دلو اصلحاتی دهستوری له ولاتی عوسمانیدا سالی ۱۹۰۸
که نهمانه ههموویان بهرهمی رووداوهکانی بهر له خۆیان بوون لهسهدهی
نۆزدهههمداو میللەتی کوردیش چاوی کرابوووهوه له مه بهستو ئامانجی ئهو
شۆرپشانه گهیشتبوو چۆن سیاسهتداران و روشنبیرانی میللەتان هه رتاقمه بو
خۆی کهوتبووه چالاکی و داوای چاکردن و باشکردنی باری ولات و ژیاانی
هاوولاتیانی خۆیان دهکرد، کوردیش ماوهیهک بوو لهسهدهی نۆزدهههمهوه
زانایان و روشنبیرانی کهوتبوونه خۆیان وهستی نه تهوایهتیان بهناو جهماوهری
کورد بلام دهکردهوه و میللەتی کوردیان هان ئه دا لهوه زیاتر بیدهنگ نه بن
بهرامبهر به جهووه ستهمی داگیرکه رانی کوردستان وهروه کوو دوکتۆر جلیلی
جلیل له کتێبه کهیدا سه رچاوه ۵۵/ باسی کردوه، کوردهکانی ئهسته مبول له
سالی ۱۹۰۶ دا له بهردهمی ده زگاکانی حکومهتدا له ئهسته مبول خۆپیشاندانیکی
گهورهیان کردو و بێزاریی خۆیان ده رپریبو بهرامبهر به کاربه دهستانی عوسمانی و
جهووه سته میان له گه ل میللەتی کوردا که بۆ یه کهم جار ئافرهتی کوردیش له و
خۆپیشاندانه دا به شداری بوون و پاش ئه وه له سالی ۱۹۰۷ دا له شاری بدلیس
خۆپیشاندانیکی له و جوړه ی ئهسته مبول کرا (۵) ههزار کهس هه موو هاوکاری
لا بردنی کاربه دهسته پیسهکانی حکومهتی تورکیان دهکرد له ناوچه که یانانو داوای

لابرڊنى واليان دهمكردو په لامارى دائره ي پښتستانه وچهند ده زگايه كى تړى
حكومتيان دلو ده ستيان به سهر ا كرت.

جليلى له لاپهړه ۷۷هـ كڅپه كيدا ناماژى بډ كڅپى (خ.م. تفنيكيان) كړيوه
چاپى سالى ۱۹۴۵ كه باسى نو پوژنسيونى عوسمانى كړيوه له گه ل (۲۸)
نه فسه رى ناو سوپا كه دوو نه فسه ر له وانه كورد بوون بانگه وازنيكيان بلاو كړده وه
دږى جه ورو سته مى كار به ده ستانى حكومه ت.

هر وده ها له مانگى تشرينى يه كه مى سالى ۱۹۰۸ دا له ناهنگى (شكر بېرى)
له نه سته مېول ژماره يه كى زورى كورد له بهر مالى شېخ عبدالقادر شمزى نيدا
كړيوونه وه وه له وپوه خو پيشان دانيكيان كړد له سهر شه قامه كانى نه سته مېول
دروشمى (پاريژگارى كړدن له ده ستون) بهر ز كړا يو وه وه له بهر كوشكى سولتانيدا
چهند وتاريك دهر ياره ي نه وه خو يندرا يو وه وه دروشمى رو شنبيرانى كورد له و
خو پيشان دانه دا بريتى بووه له :
پيشكه وتن يه كگرتن.

روژنامه ي (جامانك) ي نهمه نى له ژماره ۷۷ مانگى تشرينى يه كه م و
ژماره ۱۹۱۸ ي ۱۸/ى تشرينى دوهمى سالى ۱۹۰۸ دا باسى هاوكارى كړدى
نهمه نيه كانى كړيوه وه له و روژنامه يه دا وتراوه :
(نهمه نيه كان له و كړيوونه ويدا هاوكارى كړدى خويان پيشان دابو له گه ل
كورد كاناو له گه ل نه وانا به كوردى گوزانيان ده وتو هاواريان نه كړد هه رېولا بډ
يه ك نامانچ و مه به ست تيده كو شن)) .

بيگومان نه و بزوتنه وه ي نه ته وايه تيه ي كورد له سهره تاي سه ده ي بيسته مدا
كه يشتبووه نه و پاده يه ي كورد ري كخراو روژنامه و گوزارى خوى ه بى شتيك
نه بوه هه رله خويوه هاتبيتته كايوه به لكو ژماره يه ك له رو شنبيران بهر له وه
بډى تيكوشابوون و خه باتيان بډ كړد بوو، به نوسين و به كرده وه وه به
بلاو كړدنه وه ي باسى ناو روژنامه و گوزاره كانو نه و كڅپانه ي دا يان نابوو كارنيكى
وايان كړد بوو نه وه يه كى نيشتمان په روه ر بكه ونه خويان و له م باسه دا هه ولته دده ين
باسى ژماره يه ك له و رو شنبيرانه بكه ين.

یەكەم: ملا سعید (بدیع الزمان) - كە بە سعید نەورەسی ناسراو بوو

ملا سعید مامۆستای خلیل خیالی بوو و یەكێك بوو لە زاناکانی سەر دەمی خۆی و پۆلیکی زۆر گرنگی بینێوێ لە پێشخستنی خۆیتندن و روشنبیری لە ناو کۆمەلگای کوردی سەر دەمی خۆیدا.

دەربارەی ملا سعید (بدیع الزمان) باسی دوو سەرچاوە ئەکەین لە وانی دەربارەی ژبانی ئێوان، یەكێك لە وانی: کتێبی فەرھەنگ و زانست، نووسین و کوکردنەوی محمد صالح ئیبراھیمی — چاپی تاران ساڵی ۱۳۶۴ کۆچی، لە لاپەرە ۲۷۱/ لە باسی سعید نەورەسیدا وتووەتی لە ساڵی ۱۸۷۳ی زایین، لە ناوچەیەکی بدلیس لە دایک بوو و لە ساڵی ۱۹۶۰ دا لە شاری (نورفە) کۆچی نوایی کردوێ (بە پیتی ئەمە ۸۷ سال ژیاوێ).

ملا سعید وەختی خۆی هەولێکی زۆری دا بوو لە (وان) زانکۆیەکی وەکوو ئەوێ (ئەزھەر) دروست بکا بە لām تەقە لاکانی سەری نەگرتبوو تورکە رەگەزپەرستەکان رێگەی هەموو چالاکیەکیان لێ دەگرتو و هەر جارە بە شێوەیەك سزایان ئەداو ئەیاندا بە دادگا.

ملا سعید نەورەسی پتر لە (۲۹ رسالە و پەرپاوە)ی نووسیوێ، یەكێك لە وانی کتێبی (رچە - یاریچیک بە کوردی و عەرەبی داناو و لە وەدا و تووێتی: ((هەرچەند من مروفێکی هەزاری کۆردم، زۆر شادمانم چونکە لە باوەشی کێو سەوزو رەنگینەکانی کوردستانا پێگەیشتموم)).

قدری جمیل بەگ (زنار سلوپی) لە لاپەرە ۲۰/ی کتێبەکیدای سەرچاوە/ ۵۷، لە باسی ملا سعید و تووێتی کتێبیکی نووسیوێ بە ناوی (شهادة حول نکتة مدرستین - وەکوو لە کتێبە عەرەبیەکی زنار سلوپی دا ناوی کتێبەکە بەو جۆرە هاتووە)، لەو کتێبەدا ملا سعید لە لاپەرە ۴۴/یدا ستایشێکی زۆری خلیل خیالی کردوێ (خلیل خیالی قوتابی خۆی بوو).

هەرچەندە نووسینی کتێبەکی بدیع الزمان بە نووسینە تورکیەکی زۆر ناریک نووسیوێ لە رووی زمانەوێ، بە لām ئەتوانم وێتەکی پێشکەش بکەم لەوێ دەربارەی خلیل خیالی نووسیویتی کە و تووێتی:

((خلیل خیالی - خه یالی - خه لگی (موتکی) به و ئه و که سه یه بناغه ی پیتی نه بجه دیی کوردی و بناغه ی ده ستوری زمانی کوردی داناوه، بوونی ئه و کورده نیشتمانپه روه (مه به ست خلیل خیالی) وه کوو ئه ستیره به کی گه شه داری ناو ئاسمانی کوردستان وایه مانای ئه وه یه دواژ زمان پۆشنه و له پاشه رۆژدا چهند که سێکی تری وه کوو ئه و دینه کایه وه و خزمه ت نه که ن. خلیل خه یالی دانهری بناغه ی چۆنتیتی گۆرینی زمانه که مانه و داوا له هاو لاتیان ده که م پێبازی ئه و بگره به رو بیرو بۆ چوونه کانی بکه ن به بناغه ی سه ره تای ده ره سه کانمان)).

(تای چهند گرنگه و جینی دلخۆشکردنه له ناو کوردا مامۆستایه کی به رزی ئه و سه رده مه ی وه کوو بدیع الزمان ئابه و جۆره ریزی له قوتابیه کی خۆی گرتوه و به وه شه وه نه وه ستاوه، به لکو داوای له هاو لاتیانی کوردیش کربوه پێپه ویستی ئه و بکه ن که لام وایه له ناو کوردا که م جار مامۆستای وابه رزو پاک هه لئه که ویی به رامبه ر به قوتابیه کی خۆی).

لێره دا تاقه سه رنجیکم به بریدا هات، ئه ویش ئه وه یه پیره میتردی شاعیری به رزی کورد وه ختی خۆی شیعریکی وتوه که له دیوانه که ی پیره میتردا له بغداد سالی ۱۹۷۰ چاپم کربوه پیره میترد له و شیعره دا له دێرێکیدا ناوی (بدیع الزمان) ی هیناوه شیعره که ئه لێ :

(کاک ئه حمه د) ه که ی خۆشه ویستی خوا	زۆر که س له سایه ی تۆوه نان ئه خوا
له وانه زیاتر من تۆم خۆش ئه وی	هه رتۆی سه ره به رزی قه ومه که ت ئه وی
که له زیندانیان تیکه فرزندبووین	سێداره یان بۆ داچه قانده بووین
تۆ چوو بوو یته لای (بدیع الزمان)	مژده ت دابوو یه به ژیان و مان
فه رموو بووت ئێوه نامرین ئه مێنن	تاسه ر ئازادی گه لتان ئه سێنن

لێره دا پرسیارێک دیته پێشه وه ئایا پیره میترد مه به ستی له و (بدیع الزمان) ه کی بپوه ؟؟ ئایا مه به ستی ئه م ملا سعیدی بدیع الزمانه بووه یا مه به ستی له شیخ سعیدی پیران بووه که به ویش وتراوه بدیع الزمان؟

دوهم : خليل خيالي

يہ کيٽک بووه له زاناو پوښنښيره به رزه کاني کوردان دانپياني ماموستاکه ي که ملا سعيد نه وره سى بووه وه کوو له پيشتردا باسمانکرد گه واهيکي ناشکراو پوونه که خليل خيالي له چ پله و پايه يه کي به رزدا بووه. ده رياره ي ژيانى خليل خيالي و چالاکيه کاني، دوو سه رچاوه مان هه ليارد که هه ريه که يان به شپوه يه ک باسى ژيانى نه ويان کړيوه.

باسى يه که م له لاپهړه /۱۸۰۰ى سه رچاوه /۵۷۰ (قدرى جميل به گي ديار يکړى) وتوويه تى :

((خليل خيالي له بنه ماليه کي ناسراوى عه شيره تى (مودان) بووه له ويلايه تى بدليسداو هه رله منداليه وه لاي (ملا سعيد بديع الزمان) ي موپشيدى ناسراوو به ناويانگ فيرى خوښندن بووه و که سایه تى ملا سعيد کار يکي زورى کړيوته سه ر ژيانى.

پاش نه وه ي خليل خيالي چو ته نه سته مېوول و خوښندن ته واو کړيوه له ده زگا کاني حکومتى عوسمانيدا بووه به فرمانبه رو دوا کارى بريتي بووه له محاسبى معهدى کشت وکال له (خالق ثالى) و زمانى فرنسى و عه ره بى جگه له تورکي و کوردى زور ياش زانيوه و هه ميشه له خه م و خه فه تى دواکه وتنى ميله تى کوردا بووه و ده ستيرکړوه به نو سين و دانانى کتيب و دانانى ده ستورى زمانى کوردى و قاموس يکي کوردى ناماده کړيوه و له سالى ۱۹۰۰ دا له نه سته مېوول په يوه ندى به وه فديکي گه نجه کورده وه کانه وه کړيوه و له گه لپانا ده رياره ي بارو نوځى نه و روژانه قسه ي کړيوه و له گه لپانا ده ستى کړيوه به ليکولينه وه و هه ستى نه ته واپه تى له ناو نه و گه نجه کوردا نه دا به هيژ کړيوه و له گه ل (ضياء نه فه ندى توفيق نه فه ندى) که له ديار يکړدا دانه نيشته نو ستايه تى په يدا کړيوه.

ضياء نه فه ندى له زازا کاني ناوچه ي (چرميك) بووه و به رله وه ي ناشنايه تى له گه ل خليل خيالي دا په يدا بکاو بين به نو ست بوو بوو به تورکخوايه کي ته واوو نازناوى (ضياء غيوکلب) ي له خو ي نابوو يه کيٽک بووه له داهه زړينه رانى ريکخواوى (وجاقى تورکى. تورک ثوجاغى)، به لام له دواى نه وه ي بوو به نو ستى خليل

خەيالى ئىتەر زۆرىيەى كاتى خۆى بە نوسىنى دەستورى زمانى كوردى ئەبرد
بە پىئو و خۆى ئامادە دەكرد بۆ دانانى قاموسىكى كوردى.

ساتىك ضياء ئەفەندى لە مەهد دەركرا (ديارە ھەمان مەھدى كشت و كالى بۆو
كە خلیل خەيالى محاسبى بۆو)، ئىتەر ناچار بۆو بگەرپتەو بۆ ديارىكرۆ لەگەل
خۆيا كۆپىيەكى ئەو بەرھەمانەى لەلایەن حكومەتەو ياساغ كرابۆو (ديارە ئەوانە
بۆو كە لەگەل خلیل خەيالىدا ئىشى تىادا كرىبۆو، يا ھەر ھى خلیل خەيالى
بۆو) ھەمووى دەستورسكربۆو لەگەل خۆيا برببۆى بۆ ديارىكرۆ لەوئ ھەتا
سالى ۱۹۰۸ – ۱۹۰۹ مایەو كە إعلانى دەستور كرا ئەوسا گەپایەو بۆ
ئەستەمبول ھەروەكوو نوێنەرى ديارىكرۆ لە رىكخراوى اتحاد و ترقیدا لە
كۆپوونەو ھەكانى سالانىكا بەشدار دەبۆو.

ساتىك خلیل خەيالى دلاوى موسودەى دەستورى زمانى كوردى لە ضياء
ئەفەندى دەكا بۆى بنیترپتەو داخووزەكەى پشت گوئ دەخا بە بیانووى ئەو
كاتى خۆى ھەمووى سووتىنرابۆو، لەبەر ئەو خلیل خەيالى ناچار دەبۆ
سەرلەنوئ دەسبگاتەو بەكاركردن بۆ ئامادەكرنى دەستورى زمانى كوردى)).
دەريارەى ئەو ضياء ئەفەندیەى ناوى خۆى نابۆو (ضياء غیوكلەب)،
ھەروەكوو لە بەشى شازدەدا لە سەرچاودى ژمارە ۱۴۸/۱ لەو دواين چۆن ئەو
ضياء ئەفەندیەى كۆك بۆو لە توركە سەرگەرمەكان و خۆى بەتوركىكى
رەگەزپەرست زانیبۆو، یەكێك بۆو لەوانەى كۆتیبەكەى (مسیوئیل كۆھینى)
جولەكەى فرىسى كارى تىكربۆو خستبۆو سەر پىيازى توركچىتى. ھەروەھا لە
ھەمان بەشى شازدەى پىشوویدا باسى ئەو (توركى ئوجاغە) شمان كرىو كە لە
۱۹۱۱/۷/۲ دا دوستكراپۆو.

دەريارەى خلیل خەيالى و چالاكیەكانى، نوكتەر كمال مەزھەر لەلەپەرە ۲۷/ى
سەرچاوە ۲۴/ بەراوردى چالاكیەكانى خەلیل خەيالى و عبدالرزاق بدرخان
كرىو (لەلەوانیدا باسى ئەویش دەكەین) وتوویەتى :

و ھەكوو چۆن خلیل خەيالى لە كوردستانی توركیدا بايەخى دابۆو بە
خوێندەوارى و بلاوكرنەو ھى رۆشنپىرى، بەوجۆرەش عبدالرزاق بدرخان لە
كوردستانی ئێران تەقەلاكانى كارىگەر بۆو. ئەم نىشتمانپەرەو ھەلسۆزە

(مه‌به‌ست خلیل خه‌یالی‌یه) خۆی بۆ خزمه‌تکردنی زمان و ئه‌ده‌بی گه‌لی کورد ته‌رخانکریبوو و ئۆر به‌گه‌رمیه‌وه هانی رۆشنیبرانی کوردی ئه‌دا به‌چاویکی دوربینیه‌وه بپواننه‌ئو نه‌رکه‌گرنگه‌ی که‌وتبووه سه‌ر شانیان و بۆی پوونکردنه‌وه نه‌خوینده‌واری ده‌ردیکی کوشنده‌ی کۆمه‌لگای کوردیه‌به‌هاندانی مامۆستا خلیل خه‌یالی ژماره‌یه‌ک له‌رۆشنیبران و قوتابیانی کورد له‌قوتابخانه‌به‌رزه‌کانا کۆمه‌لی (کورد تعمیم معارف جمعیتی) -کۆمه‌لی بلاوکردنه‌وه‌ی خوینده‌واری کورد)یان دامه‌زراندو به‌رله‌ده‌سپێکردنی شه‌پی جیهانی فیرگه‌یه‌کی تایبه‌تی له‌ئه‌سته‌مبولدا بۆ منداڵانی کورد کرده‌وه (بوکتۆر کمال له‌په‌راویزی لاپه‌ره/ ۱۳۷) و تۆیه‌تی خویندن له‌و فیرگه‌یه‌دا به‌زمانی کوردی بووه‌و قوتابه‌کانی به‌گیانی کوردایه‌تی گۆش ده‌کران، به‌لام به‌داخه‌وه رۆژی نه‌خایان ئه‌و فیرگه‌یه‌له‌لایهن حکومه‌ته‌وه‌داخرا).

سی‌هم : حاجی قادری کۆیی

سانتیک حاجی قادری کۆل‌ویاری پێچاپیه‌وه‌و له‌کۆیه‌وه‌پوویکرده‌ئه‌سته‌مبول که‌ئه‌وسا شوێنی کۆمه‌لگای کورد بوو ژماره‌یه‌کی ئۆر له‌زانایان و سیاسه‌تمه‌دارانی کوردی تیا کۆیویوه‌وه‌و، حاجی له‌وێ تیکه‌لیه‌کی رۆژی په‌یدا کرد له‌گه‌ل دانیشتوانی کوردی ئه‌ویدا به‌تایبه‌تی له‌گه‌ل بنه‌ماله‌ی بدرخانه‌کان و هه‌روه‌کوو سه‌رچاوه‌کان باسیانکریوه حاجی قادری شاعیر و نیشتمانپه‌روه‌ری کورد مامۆستای عبدالرزاق بدرخان بووه‌و گه‌لیک منداڵی تری له‌و رۆژانه‌دا فیزی خویندن و کوردایه‌تی کربیوه‌و شیعره‌ ناگراویه‌کانی هه‌وێنی بزواندنی هه‌ستی نه‌ته‌وايه‌تی بووه‌و له‌ناو دڵ و میشکی لاوانی کوردبو بێ‌ترسو سلگردنه‌وه‌له‌که‌سو په‌پو په‌وان په‌خنه‌یه‌کی توندوتیژی له‌سه‌رکرده‌کانی کورد گرتوه‌و کوردی هاندلوو په‌چی به‌سته‌له‌کی کۆنه‌په‌رستی و ووشکه‌ ئاینی بشکێنن و بچه‌ سه‌ر ئه‌و ریتیاژه‌ی میله‌تانی تر له‌و رینگه‌یه‌وه به‌ئامانج و مه‌به‌سته‌کانی خۆیان گه‌یشته‌بوون و رۆژنامه‌و بلاوکراوه‌کانی کوردی گه‌لیک له‌شیعره‌کانیان بلاوکریۆته‌وه‌و مقدا مبحث بدرخان له‌لاپه‌ره/ ۲ی ژماره/ ۲ی رۆژنامه‌ی کوردستان که‌له‌سالی ۱۸۹۸ له‌قاهیره‌ده‌رچوووه‌هه‌والی کۆچی نوایی حاجی

قادری به م جوړه بلاو کړي ټټه وه که وتوویه تی له سالی رابردودا (واته له سالی ۱۸۹۷دا) کوچی دوايي کړوه.

بو په که م جار له سالی ۱۹۲۵دا دیوانی شیعه رکانی له لایه ن عبدالرحمن سعید (که حاکم بووه له سلیمانی) له بغداد چاپی کړیوه و به پټی دیوانه تازه کئی حاجی که سردار حمید میران و کریم مسته فا شاره زبا سیان کړیوه و ۱۲۳۱ی کوچی به رامبه ر به ۱۸۱۵ - ۱۸۱۶ زاین له دایک بووه و به جوړه که له سالی ۱۸۹۷دا کوچی دوايي کړیو حاجی قادر ده بی ۸۱ - ۸۲ سال ژبايي، هر چند هندی سرچاوه ی تر وتویانه حاجی له سالی ۱۸۱۷دا له دایک بووه.

نوی راستی بی، شیعه رکانی نه حمیدی خانی به زوری له ناوه پوکی شیعه رکانی حاجی قادردا پهنگیان داوه ته وه و هروه کوو نه و قوپی پټواوه و بیزاری خوی دهر پووه و هاواری نه وه ی کړیوو پټویسته کورد له خه و پا پټی و بکه وینه خوی و نه و کاره کونه ی بری پامالی و مشت و مالی دل و میشکی بکاو نه ویش و هکوو نه حمیدی خانی داوای کړیوه چه و قه له م په ک بخړی و به هردو چه که که خه بات بکاو مافی خوی و ده دست بینیت که له و رووه و وتوویه تی:

صلاحی نیوه نیستاکه سلاحه
ته معای گه وره یی بی چه ک نه کن نه ک
به شیرو خامه (قه له م) ده ولت پایه داره
نه من خامه م هیه و شیر نادیاره

له شعرکی تریدا فرمویه تی :
جوشنیک بدن و هکوو ههنگ، ته دبیر بکن به بیده نگ
نه سبابی شه پ په یداکه ن توپ و تفه نگو هاوان
پاپانه وه و توه کل له م عسره پاره ناکا
تیره دوعایی جهوشه ن په یکانه حیرزی مه میدان

حاجی قادر دهریاره ی نا کوکی و نا ته بایی ناو کورد پټی وتوون:
هه تا وه ک ناگری بن کان له گه ل په ک
له شیر حیرزه بخویی و نا ته بایی
نه گه ر طوفان بی له شکرتان به پووشه ک
له ژیر حیرزی حیرانا بوینه نؤشه ک

حاجی قادر له شیعریکیدا رووی ده می کردۆته میله تی کورد بۆ ئه وه ی بایه خ
بدن به خوینده واری و پۆشنبیری و وتوویه تی:

هه رکورده له بهینی کوللی میله ت	بی به هره له خویندن و کیتابه ت
میله تی بی کتیب و بی نووسین	غیری کوردان نیه له سه ر رووی زه مین
پۆم و جوو، چاکه ئیتفاقی هه یه	کورده بی غیره تی و نیفاقی هه یه
وادیاره هه تاوه کوو دنیا بی	کورده کان ده بی حالیان هه روایی
حاله تی ژیر دهستی هه روایه	تۆکه ری کاری چاکی بۆ نایه

له هه موو شتیگ گرنه گر: حاجی قادری ئاینداری سه ره گه رمی دینی ئیسلام،
ئه گه ر له و پۆژانه دا به ته واوه تی نه گه یشتبیتته تینی، له ناو ئه وه هه موو پیاوه
ئاینداره به ناویانگانه ی ئه وه پۆژانه دا نه یده وێرا گوێ نه داتی و ره خنه ی توندوتیژ
له و پیاوه ئاینیانه بگرێ که که مه تره خه م بوون به رامبه ر به میله تی کورد که پیتی
ووتوون:

به لی شیخ قوطبه ئه ما قوطبی ناشه	به نان و نیعمه تی خه لکه گه پانی
بلێن به و سه رکۆله ی کوز په رسته	به چاوی کلدارو به پیشی پانی
که نه فعیکی نه بی بۆ قه وم و میله ت	به من چی نه قشبه ندی مان و نه مانی!!

چواره م : عبدالرزاق بدرخان

له کتێبه که ی سه مکوڤا چاپی سه تۆکه وێلم ١٩٩٦ به دوورو دریز باسی
چالاکیه کانی سیاسی و رۆشنبیری عبدالرزاق بدرخان کراره له کوردستانی ئێرانانو
لێره دا ته نها باسی ئه و چالاکیانه ی ئه که یه په یوه ندییان به باکووری کوردستانه وه
هه یوه .

ده رباره ی ئه و چالاکیانه ی عبدالرزاق بدرخان، نوو سه رچاوه باسیان کردوه
به دوورو دریز هه ول ئه ده م کورته ی هه ربوکیان باس بکه م:

سه رچاوه ی هه که م بریتیه له کتێبه که ی نوکتۆر جلیلی جلیل سه رچاوه / ٥٥،
له لاپه ره / ١٧١ دا وتوویه تی:

((عبدالرزاق جگه له تهقه لاکانی بو پتوه ندیکردن له گهل رومه کانا له رووی سیاسیه وه بو دهسگیربوونی یارمه تی له رومه کان، هه ولتکی تۆریشی دابوو پتوه ندی له گهل زانا یان و رۆشنی برانی ناو ولاتی روسیا بکا بو ئه وه ی سوودی ان لی وه ریگری بو خزمه تی رۆشنی بری کورد.

بو ئه وه به سه ته بایه ختکی زۆری دابوو به دانانی ئه بجه دییه کی تاییه تی بو نو سین ی زمانی کوردی له سه ر بناغه ی پیتی نوو سین ه کان ی روس بو ئه وه ی نوو سه ری کورد له و کتیشه یه رزگاری بیی له کاتی نوو سیندا به پیتی عه ره بی بو نوو سین ی زمانی کوردی (له نواییدا جلادت بدرخان ئه م رتیا زه ی ئه وی گرته به).

جلیلی بو تته لگتشی ئه ویاسه ی له وه دواوه ئه و باسه ی له سه ده ی نوژده هه مدا ئه کادی می زانیاری روسی هه ندی باسو ده سنووسی ده ریاره ی زمانی کوردی بلاو کړدبو وه، هه روه کوو له بیلیو غرافی روسی که له موسکۆ له سالی ۱۹۶۲دا چاپکراوه، له وه دا و تراوه : عبدالرزاق پتوه ندی به زانا یان و شاره زایانی روسه وه کړدبو وه کوو (ن.ی. مار) و (ی.ا. ئۆزیلیلی) و تهقه لایه کی زۆری دابوو ئه وانه و زانا یانی تری روسی یارمه تی کورد به ن بو پتخشستنی باری رۆشنی بری و خوینده واری له ناو کوردلو داوی له روسه کان کړدبو له (ستراسبرگ) معهدیک بکرتیه وه بو خویندنی زمان و ئه ده بی کوردی هه روه کوو لازاریف له کتیشه کهیدا (کوردو کتیشه ی کورد) پاسی ئه و تهقه لایانه ی عبدالرزاق به درخانی کړنوه. عبدالرزاق داوی کړدبو له زانا کانی روس چه ند کتیبیک ده ریاره ی زمانی کوردی و ئه ده بی کوردی بنو سنو به ره مه ئه ده بیه کانی روس وه ریگیژن بو زمانی کوردی و به ره می شاعیره ناسراوه کانی کوردیش بکرتین به رووسی.

ئه و ئه بجه دییه ی (ی.ا. ئۆزیلیلی) له کاتی خۆیدا بو زمانی کوردی دانا بوو له نواییدا له سالی ۱۹۱۹ - ۱۹۲۰دا بوو به هۆی هاندانی کورده کانی تفلیس بو ئه وه ی ئه بجه دییه کی لاتینی بو زمانی کوردی دابنری که له وه دا خلیل خیالی و محمد ئه مین زۆر چالاک بوون له هاندانی کورده کان بو سه رگرتنی ئه و مه به سه ته (له سه رچاوه کانی توردا شتیکم دهسگیر نه بوو ده ریاره ی ئه و محمد ئه مینه ی وادیاره له ئه رشیفی معهدی ئه تنو غرافیای سه ر به علوم ی ئه کادی می سو لیتی ناوی هیناوه).

جلیلی له لاپه په / ۱۸۲۱ ی سهرچاوه / ۱۵۵۰ باسی چالاکی ریکخراوونکی کړیوه
 به ناوی (غیخاندي) - که له همدې سهرچاوه ی تردا به ناوی جیهانندانیه و نه ناوی
 هاتوه) که بوبو به هوی گه شه پیدانی ههستی نه ته وایه تی له ناو کورده کاناو له و
 روه و هه روه کوو (فیلچفسکی) ش له لاپه په / ۱۶۱۱ کتیبه کېدا به ناوی
 (کورده کانی رۆژناوای نیران) باسی چالاکی نه و ریکخراوه ی کړیوه که وتویه تی
 ژماره یه ک کوردی زاناو له هاتووی سیاسی و کومه لایه تی تیا یا به شداریوون و
 به هه مویان خرمه تیکي گوره ی زمان و نه ده بی کوردی بیان کړیوه.

جلیلی له لاپه په / ۱۸۸۴ دا باسی چالاکی عبدالرزاقی کړیوه له (بترسبرگ)
 که له وی چاوی به (سازانوف) و (کلیم) ی سهر وکی به شی رۆژه لاتی ناوه پاست
 که وتبوو، له و چاوپیکه وتنه دا کلیم داوی له عبدالرزاق کړیوو له گه ل نه رمنه تی و
 ناسوریه کانا نوستانیه تی به میز بگن و عبدالرزاق داخوازیه که ی په سهند کړیو له
 بترسبرگ له گه ل نه رمنه کانا کومه لیکي پیکه وه ناو له (تقلیس) و شاره کانی
 تری قفقاسدا پیوهندی به نه رمنه کانه وه کړیو سازانوف له و روه و پشستگیری
 لی کړد.

له لاپه په / ۱۸۹۲ ی کتیبی (پیوهندی نیوان ده ولت له زه مانی نیمپریالیزمدا)
 زنجیره ی سی هه م به شی نوهم باسی نه وه کراوه هه رچند کلیم هه وی
 به میز کړدنی پیوهندی کوردی نه رمنه تی دابو له گه ل هه ندی روسی تردا به لأم کلیم
 وتویه تی: ((پیشنیازه کانی عبدالرزاق له م رۆژانه دا به ناسانی به جی ناهیتنرین،
 بویه نه وانه مان هه لگرت تا نه وکاته ی ده توانین چهند قونسولخانه یه
 له کوردستانا، له هه ندی شازی ده که ی نه وه. له گه ل نه وه شدا داوامان له عبدالرزاق
 کړد نابی کارنکی واکیری بیته هوی دوزمنایه تیمان له گه ل تورکه کانا بویه
 ناشبی له ناوچه کانی سهر سنوور نزیک بیته وه)).

جلیلی له لاپه په / ۱۸۸۶ ی کتیبه کېدا نه لی. هه رچند عبدالرزاق له سه فهره که ی
 بترسبرگدا له روی پروگرامه سیاسیه کانه وه سهرکه وتوو نه بوو، به لأم نه و
 ده سکه وتانه ی دهریاره ی رۆشنبیری کورد ده سگری بوبو شتیکی که م نه بوو.
 جلیلی باسی پاپورتیکي کړیوه له ودا (نوریللی) وتویه تی سودیکي نوری له
 عبدالرزاق ده سگری بوبو له پونکړنه وه ی هه ندی له شیعره کانی نه حمه دی خانی

له مه و زینداو ئۆریللی بایه خیکی زۆری دابوو به نوسراوه کوردیه کان له گه ل ئه و قاموسه فرنسیسه کوردیه یه (أ. ژابا) ئاماده ی کردبوو.

عبدالرزاق پۆلیکی زۆر گرنگی هه بوه له کردنه وه ی به شی کوردی له زانکۆی (بترسبرگ) که له ویدا ئۆریللی کرابوو به مامۆستا.

دوای ئه و باسه ی نوکتۆر جلیلی جلیل، ئیسماعیل شاوووس باسیکی بلاوکردۆته وه له گۆفاری زۆی نوێ ژماره ۷/ی تشرینی یه که می سالی ۱۹۶۰ که له شاری سلیمانی ده رچوو، له لاپه ره /هیدا باسی چالاکیهکانی عبدالرزاق بدرخانی کردوه، هه ریه ئیملا ی بلاوکراوه که ی خۆی پێشکشی ده که م:

((میر عبدالرزاق بدرخان له سالی ۱۹۱۲/۱۹۱۳ دا له گه ل چه ند پیاویکی ناسراوی کورد ده چن بو شاری سان بترسبرک (لینغراد) و له وێ (چارنیکولای) قه یسه ری روس نه بینیت و گفتوگۆی له گه ل ئه که ن ده رباره ی مه سه له ی کورد. بۆ ئه وه ی یارمه تی لێ وه رگری بۆ پێکه یتنانی حکومه تی که له کوردستانا له هه ر شه ه و ویلایه ته که ی کوردستانی تورکیا، له ئه نجامی ئه و گفت و گو کردنه دا میر عبدالرزاق به لئینی له چارنیکولای وه رگریبوو بۆ دامه زراندنی حکومه تی کوردستان به مه رچیک مافی که سایه تیهکانی وه کوو ئه رمه نی و ئاسوری و کلدانی بپاریزیت له کوردستانا.

بۆ ئه م مه به سه ته پیرۆزه ی گه لی کورد، به تاییه تی خیزانی به درخان و خیزانی شمزینان و ده رسیه کان یارمه تی عبدالرزاقیان داو له سالی ۱۹۱۲ دا بۆ به جیه یتنانی ئه م فرمانه گه وره یه له گه ل سه روکی (بارو لوتفی) که فیکری به گی ده رسیمی بوو سه روکی گشتی نه قابه ی پاریزه ران (محامی) ده ولته تی عوسمانی بوو دوابوو ریک که وتون بو سه رگرنتی ئامانجهکانی نه ته وه ی کورد.

له کاتی که دا میر عبدالرزاق کۆششی ده کرد بۆ گه له چه وساو هه که ی خۆی، کۆمه لی اتحاد و ترقی له ژێر فرمانداریتی ئه نوهر پاشا و طلعت به گ دژی بدرخان له کاردا بوون و رۆژنامهکانی (ئهسته مبول) و (وقت) و (سه باح) و (ئیکدام) و (ته صویری ئه فکار) دژی عبدالرزاق ئه یان نووسی هاواریان ده کردو ده یان ووت : عبدالرزاق له دین وه رگه رپاوه و خائنه، چونکه هه ر شه له خه لاقه تی عوسمانی ده کا.

ئەمەيان بۆ ئۆمەبو لەناو كوردای شكیكنۆ ناوی خراپ بكنۆ دەیان نووسی
میر عبدالرزاق لەگەڵ مۆسكۆدا پەیمانی بەستووە چل ھەزار تەنگی وەرگرتووە
لەگەڵ پارەییەکی زۆر بەخەیاڵی دامەزراندنی حكومەتی كوردستان لەژێر
چاودێریی روسیا. رۆژنامەكانی اتحادو ترقی دەیان نووسی : ئەی ئیسلام... ئەی
كوردو تورك، ئەمە چۆن ویزداننان ئۆمە پەسەند ئەكا عبدالرزاق بەوجۆرە بكا؟!
بەرامبەر بەو حكومەت بپاریزێكی دەركرێد بە پێی ئۆمە بدرخانیو
شمەزنیانیەكانو دەرسمییەكانیان بەخائێن دانا بەرامبەر بەئیسلامو تورك.

ساتێك جەنگی یەكەم ھەلگیرساو لەشكری روس لەدوای پایزی سالی
١٩١٤گەیشتە نزیک (وان)و (ئورمیە) میر عبدالرزاق لەگەڵ قوماندانی گشتی
روسیا دەبۆو لە شاری چالدیژان كە ئەكەوێتە رۆژھەلائی ھەرێمی وان لە سنوری
ئێرانو لەوێ حكومەتی كوردستان دانەمەزرێنێتو لەشكرێكی بچوك لە خێلە
كوردەكانی سید طەی شەمەزنیو سەمكۆ ئاغای شكاكی كە دوو سەرووكی كورد
بوون لە (باكۆ) بەدیل گیرابوون لەسەر ھەولۆ داوای میر عبدالرزاق بەر دەرێنۆ
ھەردووكیان دەگەڕێتو ھەواوێشی حكومەتی كوردستان دەكەنۆ میر عبدالرزاق
دەسدەكا بە ھەرپێو ھەردنی كارو فرمانی حكومەتی كوردستانو بۆ ئۆمە بەستە
بەیاننامە یەك دەرئەكەنۆ داوا ئەكەن كورد پێویست ناكا خۆی بكا بە قوریانی لە
پێناوی عوسمانیدا چونكە شەپی نێوان توركو روس شەپێكی دینی نیە بەلكوو
شەپێكی طورانیزمەو ھیچ سوویدیكی گەلی كوردی تیانیەو شەپێكە لەژێر
چاودێریی (ولھەم)ی ئیمپراتۆریی ئالمانیادا دەكرێ بەمەبەستی دروستكردنی
ئیمپراتۆریەتی طورانیەكان بۆ ئۆمەو بەجاریك میللەتی كورد لەناوێبڕی،
عبدالرزاق لە بەیانەكەیدا داوای كردبو كورد بیلایەن بن لەو بەیانەدا باسی ئۆمەو
تیا كرابوو لەو شەپەدا تورك ھەر ئەشكێو بەجێھێشتنۆ چۆلكردنی مالۆ
دنیاتو شارەكانی كورد تەنھا بەرژو ھەندیی تورکی تیا دایەو ھیچ سوویدیكی بۆ
كورد نیە جگە لەسەرگەردانی بەولاوھ. عبدالرزاق لە بەیانەكەیدا ئەلێ : روسیا
نۆژمنی كورد نیەو روس وەككوو توركەكان بۆ پڕۆپاگەندە بلایۆ دەكەنۆ
چونكە روسیا دانسی بە سەرپەڕییو مافی كوردستانا ناوھو لەگەڵ
موسولمانەكانی روسیادا كردهو ھێ باشەو یارمەتییان ئەدا. بەرامبەر بەو

تورکه کان بۆ ته له که بازی بانگه وازیکیان بلاو کردوه نه گهر عبدالرزاق واز بهیئێ
لهو که لگه له یه ی له میشتکیایه ئه واکومهت هیچی لی نا کاو لی خوش نه بی...

ئیسماعیل شاویس له کوتایی باسه که یدا ئه لی به داخوه ئه و حکومه ته ی
کورد له دوا ی شۆڤشی ئۆکتۆبه ر پاش کشانه وه ی روسیا له شه پ نه ویش
له ناو چوو که شه پ برپایه وه تورکه کان له سنوری شاری رواندزدا عبدالرزاقیان
له سالی ۱۹۱۸ دا به نیل گرتو درایه دهس علی احسان پاشا که سه رکرده ی
جیهه ی عیراق بوو له وئ به نهیئێ اعدام کرا).

ده ریاره ی نه و یاداشتیه ی ئیسماعیل حق ی شاویس دوو سه رنجی زۆر زه قو
ناشکرا دینه به رچاو:

ده ریاره ی نه وه ی و توو یه ته ی عبدالرزاق له بترسبرگ له گه ل چارنی کولایدا
یه کتریان بینیه و ده ریاره ی کورد گفت و گویان کردوه، بیجگه له م باسه ی نه و
به هیج جوړیک هیج سه رچاوه یه کی تر باسی گفت و گوئی نیوان عبدالرزاق و
بدرخان و نیکولای قیصری روسی تیا دا نه کراوه، رهنگه ئیسماعیل شاویس
مه به ستی بینین و گفت و گو کردنی عبدالرزاق له گه ل نوێنه ری قه یسه ردا بوو ی نه ک
خۆی و هه روه کوو له و باسه ی نوکتۆر جلیلی شدا ده رده که وئ عبدالرزاق چاوی به
سازانو ف و کلیم که وتوو که به ناشکرا کلیم به عبدالرزاقی ووتبوو نابێ شتیکی
وابکه ی نوژمنایه ته ی نیوان ئیمه و تورکی لی په یدا ببێ، رهنگه روسه کان که شه پی
جیهانی مه لگه ر سا حه زیان کربیی کوردیش هاوکاریان بی نژی تورکه کان، به لام
له هیج لایه کیانه وه شتیکی وانه کراوه که بۆنی نه وه ی لی هاتبێ حکومه تیکی
کوردی دروست بکریته و نه گه ر به سووسه ش باسی شتی وابکرایه ئه و نه بوایه
هیج نه بی له یه کیته کو هه موو راپۆرت و باسانه ی له نوکیومینته کانی ناو
نه رشیفی روسیا دا توهار کراون شتیکی واهه بوایه که باسی بینینی عبدالرزاق و
نیکولای کردبێ.

ده ریاره ی نه و حکومه ته ی کوردیه ش گوايه میر عبدالرزاق له کاتی ده سپیکردنی
شه پی جیهانیدا پێکی هینابوو دیاره بیجگه له م باسه ی ئیسماعیل شاویس
له هیج راپۆرت و نوکیومینته باسی نه کراوه و هیج نه بوایه نه بوایه له ناو
نوکیومینته کان باسی نه و به یانه ی حکومه ته که ی عبدالرزاق بکرایه که نه و باسی

کردوه و لام وایه تهنه به دروست بوونی نه و هیژه بچوکه ی ئیسماعیل شایس
باسی کردوه، به وه حکومه تیکی پی دروست ناکری...
پینجهم - کردی زاده نه حمده رازم بهگ

نه حمده رازم بهگ یه کیک بووه له نووسه رو روشنبیره ناسراوه کانی سه رده می
خوی که بلارکراوه و نوسراوه کانی به ناوی (کردی زاده) وه بلارده کردوه.
زنار سلوپی (قدری جمیل بهگ)، له کتیه کهیدا سه رچاوه ۵۷ له باسی
نه حمده رازمدا و توویه تی یه کیک بووه له و روشنبیرانه ی به خوشه ویستی ولاتو
میلله ته که ی به ناویانگ بووه له ناو کورده کانی سه رده می خویداو هه میسه
شانازی به کوردایه تی خویه وه کردوه و هه روه کوو نوینه ریکی ویلایه تی دیاریکر
به شداری کردوه له چالاکیه سیاسه کاناو له سالی ۱۹۰۰دا بووه به نه ندانی (جمعیه
العزم القوی الکوردستانی) نه و ریکخراوه به ده سپیشکه ریتی (فکری نه فندی)
پیک هاتبوو (نوکتور جمال نه به ز له کتیه کهیدا سه رچاوه ۳۱ نه و کومه له ی
به یکه م کومه لیک کوردی ژماردوه که له سالی ۱۹۰۰دا پیک هاتبوو).

له گوفاری (به یان) ی ژماره ۱۲۶/ کانونی یه که می ۱۹۸۶ به ناوی (م. ته یفون)
له لایه ن ماموستا شکور مصطفی کراوه به کوردی باسیکی وه رگیپراوه که باسی
نه حمده رازمی کردوه و توویه تی :

((نه حمده رازم لیجی (نوکتور جلیلی له سه رچاوه ۵۵دا و توویه تی خه لکی لیجا
بووه) له سالی ۱۹۰۴دا چۆته مصر و له گه ل تا قعی ژۆن تورکدا پیوه ندی پهیدا
ده کاو له سالی ۱۹۰۶ له مصر (مولود نامه) که ی (مه لای باطی) که به کرمانجی
نوسیپووی له وێ بلای ده کاته وه له سالی ۱۹۰۸دا که اعلانی مشروطیه کرا
نه حمده رازم یه کیک بووه له سه رکرده کانی اتحاد و ترقی.

زنار سلوپی له کتیه کهیدا له باسی به ره مه کانی نه حمده رازمدا باسی چهند
کتیپیکی کردوه له لایه ن احمد رازم - کردی زاده وه نوسراوه وه کوو : ۱ - خه تایا
سه له ف و خه له ف ۲ - ئیختیارا دجله و فرات، یان ژێ گازی هوار مابین النهرین ۳
- پاش فه مانا کوردان یان ژێ کوردستان.

له گوفاری به یاندا که ماموستا شکور باسه که ی تیا وه رگیپراوه بو کوردی
باسیکی کتیبیکی تری نه حمده رازمی کردوه به نیتی (دیوانا ده هری - دیوانیکی

بچوکی (دههري) که له سه رکتيبه که نوسراوه کوردی زاده نه حمده رامن چاپی کردوه. نهو (دههري) يه ي نه حمده رامن ديوانه که ی بق چاپکردوه بریتى بووه له نازناوى (حسین کامی) که حسین کامی — یا دههري شاعیرو نووسه ریتی داغستانی بووه لهو دیوانه ی نهودا چهند شعرو نووسینی نه حمده رامزینی تیدا بووه به پیتی نهو کتیبه چاپکراوه حسین کامی له سالی ۱۹۱۲ نه ندای حزبی (حریه وائتلاف) بووه که له گه ل ئیتحادو ترقیدا نارېک بووه نه حمده رامن خوشی له گه ل طورانیه کانا تیکچووه (به رله مه باسی نهو کرا که له سالی ۱۹۰۸ دا یه کیک بووه له سه رکرده کانی اتحادو ترقی وادیاره ساتیک اتحادو ترقی له به لینه کانیاں بق کورد پاشگه ز بوونه وه نهوسا تیکچووه له گه لیاں).

لهو باسه ی ناو گوڤاری (به یاندا) باسی جوامیری و نازایه تی نه حمده رامزی کردوه که وه ختیک (دههري — حسین کامی — که داغستانی بووه) ویستبوی کتیبه که ی خوی چاپ بکا نه حمده رامن پیتی ده لی:

چاپکردنی نه م کتیبه به تاشکراو به ناوی خوته وه تووشی گیره و کیشه یه کی زورت نه کاو نیمرۆ ولات پیوستی به یونی تۆ هیه، باکتیبه که به ناوی منه وه ده رچی و بلاویکریته وه نه گه ر کاریه ده ستان شتیکیان دژی کتیبه که کرد بامن به رپرسیاریم به رامبه ری نه ک تۆ. هیشتا کتیبه که له چاپخانه دا ده بی پۆلیس ده چیته سه ر چاپخانه که وه ده سه ر کتیبه که دا ده گرن و نه حمده رامن له سه ر نه وه ده گیرئ وه ده برئ به (دانگای حرب).

باسه که نه لی: حسین کامی خوی ده ریاره ی نه وه وتویه تی:

((ساتیک بردیام بۆ به ر دانگا، تماشام کرد فیداکاری قدر بلند — کوردی زاده نه حمده رامن نه فهندی له پیش مندا گه یشتبووه دیوانی حرب و له وی به دانگای وتبوو حسین کامی هیچ سه روکارئکی به م کتیبه وه نیه، چونکه کتیبه که کتیبی منه، به وجۆره کوردی زاده منی رزگار کردو خوی هاویشه نهو ناگره وه)).

حسین کامی له باسه که یدا له سه ری نه پواو نه لی:

((له سه ر نهو کتیبه ی من دانگای حرب بریاری دورخستنه وه ی نه حمده رامزی دا بق قاسته مونی (شاریکه له باکوری رۆژئاوی تورکیا) و هاوشاری یه کانی کوردی زاده ده هاتنه لای من له گه په کی (به به ک) له نهسته مبول و داویان له من ده کرد

پنگایهك بدۆزمهوه بۆ رزگارکردنی كوردی زادهی بیچاره و ساتیک منیش ههولم بۆ ئەدا رزگاری بکەم کاریه دهستان دلاوی سیشتیان له من دهکرد:

یهکههه - نهو ره خه نه یه له (طلعت) بهگم گرتبوو لینی په شیمان بیههوه.

دوههه - به قورنانی پیروزی به ناموس و شهره سویند بخۆم نیتر له مه و دوا جاریکی تر نه به په خشان و نه به شیعهر هیچ شتیك دژی اتحادو ترقی نه نووسم.

سیهههه - نهو مووچه یه ی حکومت بۆی بریوو مه وه وهری بگرم و قبولی بکهم ((.

وادیاره حسین دههری نهو مه رجانه ی بۆ خۆیان دانابوو ناردبووی بۆ نهحمه د رامز و نهویش بهم شیوه یه وهرامی دابوووه:

((نامه که تم پینگه یشت و به ساغ و سه لاهه تیتان پینۆشحال بووم - زولم و نۆری زۆرداران چاومان ناترسیتیت و نهوه ی زۆر غه مگینی کردوم له م زستانه بی به زه یه دا بریتیه له داخستنی قوتابخانه که نه مه به ته ولوی دههری نه خا نه وانه له تاوانباریتی خویشیان ناسله میتنه وه . کاتیک دههریه ده رکرام و دوورخرامه وه ویستیان به به رتیل له خشته م به بن و منیش پیم ووتن ناتوانم پاره ی خه قیتی (جاسوسی) قبول بکهم و به رامبه ر به وه به تلگراف نا په زایی خۆم ده رپیری و ناردم بۆ رۆژنامه کانی نهسته مبول و له م باره وه نامه ی نۆیه شم پی گه یشت که هه ق ده دهن به من، من لێره به رۆژنامه و کتیب فروشی ده ژیم و گوزهرانی خۆم پی دابین کردوه، نهو پارانه ی میلله ت له ده می خۆی ده یگرتنه وه بۆ پیشخستنی رۆشنیبری نابێ نۆیه له و پاره یه بۆ منی بنیترن، به لکو بیده ن به و قوتابخانه بیچاره یه مندالان به خۆپایی و بی پاره فیتری خویندنیان نه کاو ته نانه ت جل و به رگیشیان بۆ ده کاو به دانی نهو پارانه به مندالانی قوتابخانه نه بیته هۆی نه وه ی ریز له نۆیه وه له منیش بگیری که نه مه خه لاتیکی نیجگار هیژایه بۆ نیمه . نیتر سلاو له شوکت ناغای به غدایی (نهو شوکت ناغایه لایه نگری تاقمی حریه و انتلاف بووه).

امزا

کوردی زاده - نهحمه د رامز

مهروه کوو له گوزاری (به یان) دا باسکراوه حسین کامی له نویسنه که یدا
 وتوویه تی ((شۆپشی نوی ریزی له کوردی زاده به چه پکه گولان گرت)). نه حمده
 رامز له دواي سالی ۱۹۱۱ گیراو خرایه به ندیخانه وه، به لام مهروه کوو له رۆژنامه ی
 (تقدیم وقائع) ی تورکی باسی کردوه، نه حمده رامزو (۱۳۰) که سی تر له سالی
 ۱۹۱۲ دا له لایه ن حکومتی نه حمده موختار پاشاوه لیخوشبوونیکیان بو
 ده رچوو نه وه ی نه حمده رامز له لیخوشبوونه که یدا ووترا بوو: لیخوشبوون له
 کتیب فروشی دیاریکری نه حمده رامز. بیگومان جگه له و چه ند که سه ی لییره دا
 باسما نکریدون گه لیک رۆشنییری تری کوردیش خزمه تیان کردوه وه کوو
 له باسه کانا ناویان هاته وه.

بهشی ههژدهههه

کۆمهڵ و ریکخراوه کوردیهکان له باکووری کوردستان بهرله

شهری یهکههه

باسی ریکخراوه کوردیهکان له باکووری کوردستانا باسیکی دورو درێژهو
تیجگار ئالوزهو تیکه له بهاسی ئه و گۆڤارو رۆژنامانهی بهر له شهپی یهکهمی
جیهان له دهرهوهو له باکووری کوردستانا بلۆکراپوونهوه ههچهند جیاکردنهوهی
باسی کۆمهڵ و ریکخراوهکان له رۆژنامهو گۆڤارهکان شتیکی پێویست بوو، بهلام
لهگهڵ ئهوهشدا ههندی جار لهباسی کۆمهڵ و ریکخراوهکانا ناچارین بۆ
روونکردنهوهی پێوهندیی ئه و کۆمهڵ و ریکخراوانه به رۆژنامهو گۆڤارهکانهوه که
لهلایه ئه و ریکخراوانه دهرچوو له ههردوو باسهکهدا بیان بهستینهوهو له
ههردوو لادا باسیان بکهین که لام وایه نابێ ئه مه به دووباره کردنهوه بژمێری
وهکو ههندی کهس بۆی دهچن.

پێگومان له سههرهتای سهدهی بیستداو بهر له وهش به ماوهیهک له سهدهی
نۆزهده ئهسته مبولی پایتهختی عوسمانی شوێنی کۆمهڵگای رۆشنهیران و
خوێندهوارانی کورد بووه له و کوردانهی ههله بژیران بۆ ئه ندامیتی (مجلسی
مبعوثان) و ئه وانهش که له ریکخراوی اتحادو ترقیدا به نیازی خزمهتی میللەتی
کورد به شدار بوون تیا، ئه مانه هه میان له ئهسته مبول کۆپوونهوهو
کۆمهڵگایهکی کورده واریان پێک هێناوو که جگه له کوردی باکور، کوردهکانی
باشور و رۆژهلاتی کوردستانیش تیکه له بوپوون به و کۆمهڵگایهکی کورد له
ئهسته مبولدا وهکو له ناوی ئه ندامانی ئه و ریکخراوو کۆمهڵانهو ئه و نووسهرو
رۆشنهیرانهی له باسهکاندا ناویان دی پوون دهبیتهوه.

بەرلەوہی بچمە سەر باسی کۆمەلۆ رێکخراوەکان حەز مکرد سەر دجێک دەربارەى ناوی کۆمەلۆ رێکخراوەکان بخرام بەرچاوە و ئەو ناوانە بەهۆی ئەوہی لە سەرچاوە جۆر بە جۆرمانە وەرگیراون و ژمارەیک لەو سەرچاوانە نووسەرەکانیان بێگانەن و لە نووسینەکانیان ناوەکانیان بە پیتی نووسینی زمانەکانی خۆیان تۆمارکردووە کە زۆرجار ناوی رێکخراوێک لە چەند سەرچاوەیەکی بە یەک شێوە باس نەکرابووە، بۆیە داوای ئی بۆردن ئەکەم لەو جیاوازی ناوانەى لەو سەرچاوە جۆر بە جۆرانەدا ناویان هاتووە.

بێگومان، جگە لە رۆژنامەى کوردستان کە بنەمالەى بدرخان لە سالی ۱۸۹۸ لە قاهرەو دەستیان کردبوو بە بلۆککردن وەى و هەندى لەو رۆژنامەو گۆڤارانەى تر کە کورد لە دەرەوہى باکورى کوردستان دەریان کردووە، ئەوانەى تر لە باکوردا دەرچون لە کاتى مۆکردنى اصلاحاتى دەستورى وە رێگە درابوو بە کورد چاپەمەنى و رۆژنامەو گۆڤار بە زمانى کوردى دەریکەن لە لایەن ئەو رێکخراوانەى رێگەى کارکردنیان پى درابوو ئەگەرچى لە سالی ۱۹۰۰ (بەرلە اصلاحاتى دەستورى) کۆمەلى عزمى قوی پێک هاتبوو وە کۆو لە شوێنى خویا باسى دەکەین.

پاشکەز بوونەوہى اتحاد و ترقى لە بەلێتەنەى دابویان بە نەتەوہەکانى تری غەیری تورک هەموو ئەو نەتەوانەى ناچار کرد هەرلایە بە شێوەى خۆى خەبات بکا و بۆ ئەو مەبەستە گەلێک کۆمەلۆ رێکخراوى سیاسى و رۆشنبیری و کۆمەلایەتى پێکھێنرا کە کورد یەکیک بوو لەو میللەتانەى کە وتیبوو چالاکی بۆ ئەوہى بەرپەرچى ئەو تەقلایانەى طورانیەکانى اتحاد و ترقى بدەنەو.

دەربارەى ئەو مامۆستا ئیبراھیم ئەحمەد لە لاپەرە/ ۱۰ کتێبە کەیدا سەرچاوە/ ۹۲ ناماژەى بۆ کتێبەکەى (جلال نوری) کردووە بە ناوی (مێژووی دواوژن)، لەو دا جلال نوری بە ئاشکرا مەبەستى طورانى یەکانى ئاشکرا کردبوو و وتبوی: پێویستە عەرەبەکانى سوریا ناچار بکړن وڵاتەکانیان بە جی بێلن و (یەمەن) و (حجاز) یش بکړن بە موستەعمەراتى تورکی و زمانى تورکی بە زۆرە ملێ بسەپێنرێت بە سەر هەموو دانیشتوانى وڵاتى عوسمانیدا و بکړى بە زمانى

رەسمى لە کاروباری سیاسى و ئاینیشداو بۆتەوێى ئوارۆژى خوێمان مسوگەر
بگەین پێویستە هەموو دانیشتوانى عەرەبەکان بکێن بە تورک چونکە ئەگەر
کارێکی وا نەکرێ ئەوێ تازە پێگەیشتوێ عەرەب رۆژ لە دواى رۆژ دەماری
نەتەواوەتیان بەهێزتر دەبێت و لەئەنجاما توشى کارەساتێکی گەورە دەبین.

(جلادت بدرخان لە لاپەڕە/ ٦٦ ی کتێبەکیدە سەرچاو / ٦٠ باسی ئەوێ
کردووە کە تورکەکان دەیان زانی ئەو کارەیان بەئاسانی سەر ناگرێ لەگەڵ
عەرەبەکانا کە زمانەکیان زمانى قورئان بوو بۆیە هەموو تەقەلاکانیان لەو
پەروە ئاراستەى کوردو ئەرمەنى و ئەرنائوێ و چرکسى کردبوو).

دەربارەى کەوتنەخۆى کورد بۆ بەرەنگاریبوونەوێى تورکەکانى اتحاد و ترقى
کە دەستیانکردبوو بە پیشەلکردنى مافى کورد، کاک مسعود بارزانی
لە لاپەڕە/ ١٨ ی کتێبەکیدە سەرچاو / ١٢ باسی شێخ عبدالسلام بارزانی کردووە کە
پێوەندى هەبوو بە جمعیتى تعالى و ترقى کوردو کۆمەڵى هێقى و جمعیتى استقلال
کوردو لە بەماری ١٩٠٧ دا لەگەڵ شێخ نور محمد بریفکانى کە سەرۆکی تەکیەى
(قادرى) بوو لەگەڵ چەند سەرۆکیێ تری کوردا تلگرافیان ئارد بۆ (بابى عالى) لە
ئەستەمبول و لەو تلگرافە یانا چەند داخوایەکیان خستبوو بەرچاو کە بریتى
بوون لە :

١ - گردنى زمانى کوردى بە زمانىکى رەسمى.

٢ - پێویستە هەموو کاروباریک بە پێى یاسای ئیسلام بێریت بەرێو.

٣ - خوێندن لە قوتا بغانەکاندا بە زمانى کوردى بێ.

٤ - قائمقام و مدیرى ناحیەکان و فەرمانبەرەکان لەوانەبەن زمانى کوردى بزانن.

٥ - ئەو باجەنەى ئەخەلک دەسینرێ هەروەکوو خۆى بێنیتەو (یەخنى زۆر
نەکرێ)، بەمەرجیک ئەوێش بۆ چاککردنى رێگاوبان و قوتا بغانە تەرخان بکړى ئە
ناوچە کوردیەکانا.

وێنەى ئەو تلگرافە نێررا بۆ شێخ عبدالقادرى شێخ عبیداللهى نهرى و بۆ
ئەمین عالى بدرخان و شریف پاشای کوپى سعید پاشای خندان.

کاک مسعود لە لاپەڕە/ ٢٠ ی کتێبەکیدە ئەلێ شێخ عبدالسلام خۆى
تلگرافەکەى مۆر کردبوو ئاردبوو و لەو کۆبوونەوێەدا هەموو سوێندیان خواردبوو

واز له و داخوازیانه نه هیڼن (سه رچاوه ی کاک مسعود بو ټه مه بریتی په له کتیبه کې (صدیق دملوجی) چاپی موصل سالی ۱۹۵۲).

ټه وهی شایانی باسه تورکه کانی عوسمانی بهرامبر به و داخوازیانه بیډهنگ نه بوون و هیزیکیان نارده سر ناوچه که به سه رکردایه تی محمد فاضل پاشای داغستانی له کوتایی سالی ۱۹۰۷ دا شیخ عبدالسلام ناچارکرا پوویکاته ناسوریه کان له گوندی (تیاری) و له ماوهی شهش حوت سالدا هه میشه له لایه ن سوپای عوسمانیه وه په لاماری ټه دراو ساتیک سلیمان پاشای نظیف بوو به والی موصل دهستی کرده وه به نارذنی هیز دژی شیخ عبدالسلام و شیخ عبدالسلام له گه ل سمکودا ده چی بو (تفلیس) و له وی چاوی به نوینه ری حکومتی روسی قیصری ده که وی و دواوی یارمه تی دانی لی ده کا بو کوردو له ریگی گه پانه وه یدا له گوندی (کهنگه جین) له لایه ن صوفی عبدالله ناویکه وه خیانه تی لی ده کری و له شیرین خه ودا عبدالسلام ده گیری و ده درتته ده ست حکومتی عوسمانی و له ۱۹۱۴/۱۲/۱۴ دا شیخ عبدالسلام له سیداره ده دری. (ټه وهی شایانی باسه، صدیق دملوجی له کتیبه که یدا - الضحایا الثلاث به دورو دریژ باسی کوشتنی شیخ عبدالسلام بارزانی کرده).

وینه ی شیخ عبدالسلام بارزانی له گه ل نوینه ری روسی قیصری له تفلیس

لەوای ئەو پێشەکیە بە زنجیرە باسی کۆمەڵ و رێکخراوە کوردیەکان ئەکەین لە
باکووری کوردستانا.

۱- کۆمەڵی عزمی قوی

دوکتۆر جمال ئەبەز لە لاپەرە/ ۹۴ ی کتێبە کەیدا سەرچاوە/ ۳۱ لە باسی ئەم
کۆمەڵەدا وتویوەتی ئەم کۆمەڵە لە سالی ۱۹۰۰ دا پێکھێنراوە و بەیەکەم کۆمەڵ و
رێکخراوی کورد دەژمێری.

قدری جمیل پاشا (زنازلوپی) لە کتێبە کەیدا سەرچاوە/ ۵۷ بەهەمان جۆر
باسیکردووە و وتویوەتی بەهۆی (لەلفی فیکری) یەوێ دڕوست بوو و کردی زاده احمد
رامزی نوێنەری دیاریکەر یەکیەک بوو لە ئەندامە چالاکیەکانی بەرلەمە لە باسی
(ئەحمەد رامز - کردی زاده) شدا باسی ئەوێ کرابوو ئەویش یەکیەک بوو لە
ئەندامانی ئەم کۆمەڵە.

۲- کوردستان تعاون و ترقی جمعیتی

لەوای اعلانی دەستووڕ دەرجوونی فەرمانی سولتان، کوردەکان بەناشکرا
دەستیانکرد بە چالاکی و کۆمەڵێکیان لە ئەستەمبول پێکھێنا بەناوی کورد
(یاکوردستان) تعاون و ترقی جمعیتی لە سالی ۱۹۰۸ دا گەلیک سەرچاوە
دەربارەیی ئەو کۆمەڵە و چۆنتیتی پێکھێنانی و چالاکیەکانیان نوسیوە.

لەبەرئەوەی ئەم کۆمەڵە، بە بەهێزترین کۆمەڵ و رێکخراوی کورد دەژمێری کە
لەوای اصلاحاتی دەستووری پێک هاتبوو، لام وایە هەر ئەم کۆمەڵەش بوو کە
بوو بە بناغەی رێکخراو بزوێنەوێ کانی داھاتوو لە باکووری کوردستانا، بۆیە
بەپێویستم زانی باسە کە بکەم بەدوو بەشەو:

یەکەم : چۆنتیتی پێک هاتنی

کۆمەڵی کوردستان تعاون و ترقی جمعیتی لە سەرچاوەکانا بەگەلیک شیوە
ناوی هاتوو هەرچەند هەموویان هەریەک مەبەستی گرتوو و جیاوازی نێوان
ناوەکی لە سەرچاوەکانا بەهۆی پاش و پێش خستنی هەندێ ووشەوێ بوو کە
لە زمانی تورکیا پاش و پێش دەخەری، بو نموونە: دوکتۆر جلیلی جلیل
لە کتێبە کەیدا سەرچاوە/ ۵۵ بە کورد تعاون و ترقی جمعیتی ناوی بربوو کە لەمەدا

لهگه ل' نه وهی (Robert Olson) دا يه ك ده گرنه وه كه له سه رچاوه / ۸۴ د باسی كړېوه .

دوكتور عبدالستار طاهر شريف - له كتيبه كيدا الجمعيات والمنظمات الاحزاب الكردية چاپي ۱۹۸۹ له لاپه په / ۱۹ داو له و باسيدا له سه رچاوه / ۴۰ دا به (كوردستان تعالی جمعيتي) ناوی بړېوه، به لآم دوكتور جمال نه به ز له لاپه په / ۹۴ ي كتيبه كيدا سه رچاوه / ۳۱ به (يه كيتي تعالی و ترقی كورد) و سيامه ند احمد عوسمان له باسه كيدا سه رچاوه / ۱۲ به (كۆمهلي كوردستان تعالی و ترقی جمعيتي) ناوی بړېوه .

وهكوو دوكتور عبدالستار باسی كړېوه نه و كۆمه له له سالی ۱۹۰۸ له لايه ن چه ند تيكۆ شه رزكي كورده وه پيكه پيترابوو وهكوو نه مين عالی بدرخان، شريف پاشای خندان، شيخ عبدالقادرى شمزينى و داماد نوالكفل پاشاو مراد محمد على و خليل رامى و كامران و فواد پاشاو حكمت بابان و حسين و شكرى و فؤاد و محمود و على له بابانه كان، سيد عبدالله و رمزي به گي خريوطى و اكرم جميل بگو نجم الدين حسين و ممدوح سليم و حسن حامد و فريدو دوكتور شكرى محمود حسين عونى خريوطى، محمدى نوينه رى ملاطيه و نه مين زهكى و مير ئالاي خليل بگ ده رسي مى و محمود نديم پاشاو فريق مصطفى پاشا السليمانى (مه به ست مصطفى پاشا يا مولكى په) و فريق حمدى پاشاو قائم مقام محمد امين زكى بگ السليمانى (مه به ست نه مين زهكى به گه ميژوو نوسه) و شيخ على شيرولى و شفيق نه فه ندى خيزانى و گه ليك كه سى تر

(پير ه ميژدى شاعر وهكوو له دواييدا باسى ده كه ين سه رنووسه رى نه و رۆژنامه يه بووه كه نه و كۆمه له ده رى كړېوه له بهر نه وه بيگومان نه و يش نه ند ام بووه).

به راستى دوكتور عبدالستار طاهر شريف كاريكي ژور باشى كړېوه كه پېر و گرام و په يره وى نه و كۆمه له ي له توركي يه وه كړېوه به كوردى كه له نه سه ت مبول له چاپخانه ي استقبال مطبعه سى سالی ۱۳۳۵ ي كړچى چاپكړاوه وه ره وكوو له لاپه په كاني (۲۲-۳۵ د) بلاوى كړېوت وه كړېويه تى به عه ره بى بریتى بووه له (۲۴) ماده .

عبدالعزيز يامولكى له لاپهړه/ ٥٥ ى كتيبې كهيدا سهړچاوه/ ٦٧ باسى نهوې كړېوه له نواى پښكهاڼتى نهو كومه له دېلو ماسى ټينگلېز له توركييا تلگرافيان نارډېو بؤ باليوزى حكومهتى بریتانیا له نهسته مېول و بریتانیایان ناگادار كړېوو دهر باره ى نهو كومه له و نه نجامى نهو دا حكومهتى بریتانیا تلگرافى پېرؤزباييان نارډېو بؤ نهو كومه له (كه به راستى شتى وا ژور كه م له ټينگلېز وه شاپو) سهړچاوه كان هره كه يان به شيوه كه باسى چالاكيه كانى نهو كومه له يان كړېوه، كه كورته ى نهو چالاكيانه، جگه له وې نهو كومه له هولى دابو هه موو كورد يه ك بخاو له دهر وى خوى كزيان بكا ته وه هه موو به يه ك دهنگ دواى مافى نه ته وې كورد بكن، نو ته قهلاى تريشى دابو:

يه كه م : بايه خدا ن به بلا وېوونه وې خوښه مواري له ناو كورداو كړنده وې قوتا بخانه و دمر كړدى رؤژ نامه يه ك كه نؤر گانې كومه له كه بى.

دوه م : به هيز كړدى دوستايه تى له گه ل نه رمه نه كانا بؤ نه وې به هه ردو ولا پوو به وې اتعادو ترقى بېنه وه كه زؤر به يان به يېرو بارو مې طورانيتى گوشكرا بون و له دلا نياز يان پاك نه پوه له گه ل كوردا.

دهر باره ى يه كه م :

وه كوو نوكتور عبدالستار طاهر شريف له لاپهړه/ ٢٥ ى نهو كتيبې كهيدا به عره بى وه كوو له پيشه وه باس مانكرد وتويه تى كومه لىكى رؤشنېرى به ناوى (جمعية نشر المعارف الكردية) به كورد يه كه ى وتويه تى (كومه لى بلاو كړنده وې زانيارى كورد) له سالى ١٩٠٨ دا پي ك هات كه بري تى بوو له ري كخراو يكي نه ده بى و په روه رده كړدن و پېرؤگرامي ك و پېرؤ وى ك دانرا بؤ نهو ري كخراوه كه بري تى بووه له (١٥) ماده و نهو ري كخراوه قوتا بخانه يه كيشى كړېو ته وه به كوردى له گه په كى (چه مېرلى طاش) كه خليل خيالى كرا به لپېرسراو بؤ نه وې مندا لائى كورد له نهسته مېول فيرېكړين.

دهر باره ى نهو يانه يه — يا كومه له، يار ري كخراو، هه روه كوو له لاپهړه/ ١٢ ى ديوانه تازه كه ى پېرؤ مېر د كه له بغداد له سالى ١٩٩٠ دا چاپكراوه، له وده باسى نه وه كراوه پېرؤ مېر وتويه تى نهو ري كخراوه رؤژ نامه يه كى به كوردى و توركى

دەرکړېوه (له باسی کوفارو روژنامه کان باسی ده کهین) که یه کم ژماره ی له ۱۹۰۸/۱۱/۹ دا دەرچووه، جلیلیش له لاپه په ۶۵ ی سرچاوه/۵۵ ناماژده ی بؤ کتیبی (17-N 1-2 Revue du monde Musulman) کړېوه چاپی سالی ۱۹۰۹ که له لاپه په ۱۷۰ - ۱۷۱ ایدا و تراوه سهرنوسره که ی توفیق بووه — که مه بست توفیق — میره مترد بووه.

جلیلی له هه مان کتیییدا ده‌ریاره‌ی ئه‌و رێک‌خراوه‌ی وتووێ‌تی پێکه‌یتانی ئه‌و کۆمه‌له‌ بۆ ئه‌وه‌ بووه‌ هه‌موو کۆمه‌له‌ و تاقمی رۆشن‌بیرانی کورد له‌ بۆته‌یه‌کی سیاسیی یه‌ک‌گرتوودا جۆش پێ بدری و کۆیان‌کاته‌وه‌ که‌ (ئه‌کیمۆفێچ) ئه‌و رۆشن‌بیرانه‌ی به‌سی به‌ش ناویردون : بدرخانیه‌کان، شمزینیه‌کان، بابانه‌کان. جلیلی ده‌ریاره‌ی چالاکی کۆمه‌له‌ی کورد تعاون و ترقی جمعیتی له‌ لاپه‌ره‌/ ٧٣ ی هه‌مان کتیییدا وتووێ‌تی کورد تعاون و ترقی زۆری پێ نه‌چوو ده‌ستی کرد به‌ چالاکی سیاسیی و چه‌ند لقیکی له‌ ناوچه‌کانی رۆژه‌لاتی ئه‌نادوڵدا کرده‌وه‌و له‌ دیاریکرو بدلیس و بغداد و موصل و مو‌ش و ئه‌رزپۆم چالاکی زۆریاشی هه‌بووه‌ و ئه‌و یانه‌یه‌ی له‌ بدلیس کرێانه‌وه‌ بوویه‌ گه‌وره‌ترین یانه‌ و ژماره‌ی ئه‌ندامه‌کانی هه‌تا ده‌هات له‌ زۆرییو‌ندا بوو، به‌ناشکرا به‌ریه‌ره‌کانی اتحاد و ترقی ده‌کرد که‌ له‌ بدلیسدا بوو.

نائبی قونسلوی روس (ئەکیموفیچ) لە ۱۰/۱۰/۱۹۰۸
ناربووی باسی ئەو پەرەسەندنە یانەکە ی بدلیسی کردو و وتویەتی لەوانە
ژمارەیان بگاتە چەند هەزار ئەندامیک هەروەکو لە ئەرشیفی وزارەتی دەرەوی
روسیا/ بالیۆزخانە ی روسیا لە ئەستەمبول سالی ۱۹۰۸ لە لاپەرە ۵۸/یدا باسی
ئەو ی ئەکیموفیچ کراو .

دهرياره‌ی ژماره‌ی ئەندامانی لقی بدلیس، لازاریفیش له لاپه‌ره‌ی ١٤٠٧
 کتێبه‌که‌یدا وتویه‌تی ژماره‌یان گه‌یشته‌بووه (٨٠) هه‌زار ئەندام (لام وایه مه‌به‌ستی
 ئەندامانی هه‌موو ناوچه‌ی بدلیس بووبوێ چونکه بێوا ناکه‌م شاری بدلیس نه‌و
 ژماره‌یه‌ی ئی بۆی). هه‌روه‌کوو ئەکیمۆفیج باسی کردوه کۆرده ده‌وله‌مه‌نده‌کان
 ده‌ستیانکردبوو به‌کوژینه‌وه‌ی پاره‌ بۆ نه‌وه‌ی (٤٠هه‌زار لیره) کۆبکه‌نه‌وه‌ بۆ
 نه‌وه‌ی به‌و یاره‌یه‌ له بدلیسدا کارگه‌یه‌کی پێ دروست بکه‌ن.

جلیلی له لاپهړه/ ۷۴ ی سهرچاوه/ ۵۵ د باسی نه وهی کړدوه هرچند هه ندی
له دهره به گو سهرؤك عه شایره كان بؤ سوودی خویان چوبوونه نه و یانه وه و
بووون به نه دنام، به لام په ره سه ندنی یانه كه ترسیكى ته وای خستبووه دلی
به پړو، به رانی یانه كانی تر، بؤ نمونه نهرمه نیه كان نه و چالاکیه یان به شتیکی پر
له مه ترسی نه زانی و هه روه كو له راپړتی نه كیموښی له لاپهړه/ ۵۸ ی نهرشیفی
وزاره تی دهره وهی روسیا — بالیوزخانه ی روسیا له نه سته مبولدا
وتراره: ((یه کیتی کورده كان سهرنجی رؤر لای راکیشاوه چونكه به ریکخواړیکی
به هیژ دیته به رچاو، به تاییه تی دوی نه وهی له ویانه یه دا ده سكره به مه شقو
فیركړدنی کاروباری سهریازی به ناو پاراستنی ئاسایشی ناوچه كه وه)).

لازاریفیش له لاپهړه/ ۱۴۱ ی کتیه كه یدا — کوردو باسی کوردستان — باسی
نه وهی کړدوه تا قمی اتحادو ترقی له بدلیس نه و په ره سه ندن و فراوان بوونه یان
پی ناخوښ بوو، بژی له مانگی ئیاری ۱۹۰۹ دا نه و یانه یان داخست و توانیویان
هه ندیکیان به کیش بكن به لای خویانا.

جلیلی له لاپهړه/ ۷۵ ی کتیه كه یدا باسی راپړتیکی تری (نه كیموښی)
کړدوه كه نار دبووی بؤ (زینوفیف) و بالیوزی روس له نه سته مبول له وه دا
ره زامه ندی خوی بؤ دهر پړیوه دهریاره ی نه و داخستنه و وتوویه تی: کورده كان كه
هه تا ئیسته به هیژترین تا قمن دژی ده ستور وه ستاون، پژیسته ریگه ی نه وه یان
پی نه درئ بین په لایه نگرى ده ستور، له گه ل نه وه دا داخستنی نه و یانه یه به دلی
نهرمه نیه كانه و نه و ترسه ی له دلدا نه هیشتن كه به یه کیوونی کورد له دلایانا په یدا
بووو.

لیره دا بؤ به رپه رچی نه و بؤچوونه ی نه كیموښی گوايه نهرمه نیه كان داخستنی
یانه كه ی کوردیان پی خوښبووه، هه ندی به لگه هیه نه و بؤچوونه ی پوچه ل
ده كاته وه: بؤ نمونه : هه روه كوو جلیلی باسی کړدوه له سهرچاوه/ ۵۵ دا،
رؤژنامه ی (غورتنس) ی نهرمه ی له ژماره/ ۳ ی رؤژی ۱۲/ ۱۰/ ۱۹۰۸ دا وتوویه تی نه و
كړمه له ی کورد پړه نديیه کی به هیژی هه بوه له گه ل كړمه لی طاشناق ی نهرمه نیدا.

رۆژنامەى (جاماناک)ى ئەرمانىش لەژمارە / ۱۹ى رۆژى ۱۹۰۸/۱۰/۷ لەژمارە ۷/دا نوسیبوو کوردو ئەرمان پێکەو بە بۆ یەک ئامانج تێدەکوژش و هەردوایان وەک کو دوو هاوکارى وەک یەک پێکەو پێیانى خەبات و تێکۆشانىان گرتۆتە بەر. دەربارەى گرنگیتى ئەوانە کوردیانەى کۆمەلى (کورد تعاون و ترقى جمعیتى) پێکى مێتابوون (أ. شاهبازيان) لە کتێبەکیدە (مێژووى کوردو ئەرمانى لە لاپەرە / ۱۷۷دا وتوویەتى:

((یانە کوردیەکان پۆلىکى تۆر گرنگیان هەبوو لە بنۆتەوێ هەستى نەتەوايەتى کورد، چونکە تا ئەوساکە ئەوانانە پێک نەهاتبوو هەندى لە کوردەکان خۆیان لە پێزى تورک دەژمارد، بەلام کە ئەوانانە کرانەو هەستى نەتەوايەتى لەناو ئەو کوردانەشدا پەيدا بوو بەهێز بوو)).

سەرچاوەکان باسى چالاکیى (کورد نشر معارف)ى کردووە کە بایەخىکى رۆژى دابوو بە بلۆیوونەوێ خۆیندەواری و رۆشنییری لەناو کوردو ئەرکی چاپکردنى کتیبى بە کوردی گرتبوو ئەستۆى خۆى.

(دەربارەى ئەو جلیلى لە سەرچاوە / ۵۵دا ئاماژەى بۆ پاسێک کردووە لە رۆژنامەى التاخى رۆژى ۱۹۶۷/۷/۱۰ لە بغداد دەرجوووە باسى چالاکیى کورد نشر معارفى کردووە کە خلیل خەيالى مۆتى پۆلىکى گونگى هەبوو لە بەپێوە بڕى کاروبارى.

جلیلى لە سەرچاوە / ۵۵دا باسى رۆژنامەیهکى فرەنسى کردووە Revue du Musulman no:4 monde لە لاپەرە / ۵۷۸ سالى ۱۹۱۰ کە باسى ئەوێ کردووە کۆمەلى کورد نشر معارفى لە ئەستەمبول بەپارەى ئابوونە و باربووى کوردەکان بەپێوە دەچوو کە لە ناوچەى (دیوانیولی) لە جادەى (حاجى پاشا) دەردەچوو، لە ئاهەنگى کردنەویدا عبدالرحمن بدرخان (۳۰) لیرەى داو بە ئێنیشى دا هەموو مانگ ئابوونەى خۆى بدا.

دەربارەى ئەو رێکخراوەى کورد نشر معارفى رۆژنامە ئەرمانیەکان وەک کو (نۆرایزۆن) و (نازاتارماتا) و (جاماناک) هەریەکەیان بەشیۆهەیک باسیانکردووە و لەو دواى پڕۆگرامى و تەنەوێ دەرسەکان لە قوتابخانەکاندا وەک پڕۆگرامى قوتابخانەکانى تر و ابووە عبدالرحمن بدرخان کرابوو بە لێپرسراوى قوتابخانە کە لە

سەرەتادا (۳۰) مدالی کورد دەرسیان تیا دەخویندو له دوایدا ژمارەیان رۆژیوو له شوێنەکانی دەرەوێ ئەستەمبولیش هەولدارا قوتابخانەی لەوجۆرە بکێتەو. رۆژنامەی (نازا تارماتا) لەژمارە / ۹۰ ی رۆژی ۱۹۱۰/۱۰/۲۲ داوای لە رۆشنیبرانی کورد کردبوو کۆل ئەدەن و داوا له سەرکردهکانی خۆیان بکەن چالاک بن چونکە دواپۆزی گەلەکیان بەندە بە بلاو بوونەوێ هەستی نەتەوايەتی و رۆشنیبری و پێشکەوتووخوازەکانی ئەرمەنی لە مەبەست و چالاکي کوردەکان گەیشتون و داویان لێ کردبوون هەستی نەتەوايەتی لەناو خاکی خۆشیانا بلاویکەنەو چونکە ئەستەمبول بەشوێنێکی باش و لەباری هەمیشەیی نازانرێت. (بەرستی ئەم بۆچوون و بانگەوازی ئەو رۆژنامە ئەرمەنیە ئەوەندە تر دروکانی ئەکیمیۆشچ بەدرۆ دەخاتەو له راپۆرتەکانیا بۆ بانیۆزخانەي روسی دەنارد له ئەستەمبول وەکوو له پێشتردا باسمانکړوه).

دەریارەي ئەو کۆمەڵی رۆشنیبریەي نوکتۆر عبدالستار طاهر شریف بە (کۆمەڵەي بلاوکردنەوێ زانیاری کورد) ناوی برێو و نوکتۆر جمال نەبەز بەکورد نشر معارفی باسی کردو و نوکتۆر کمال مەزەر له سەرچاو/ ۱۲۴ دا بە (کورد تعمیم معارف جمعیتی) ناوی برێو، ئەمانەش هەمویان هەریە کۆمەل بۆون و ووشەکانی پاش و پێش خراون هەروەکوو ئەوێ له ناوی (کوردستان تعاون و ترقی جمعیتی) دا روویداو.

دەریارەي شوێنی ئەو قوتابخانەيەي کورد تعمیم معارف جمعیتی کردبوو، نوکتۆر عبدالستار طاهر شریف وەکوو له سەرەتادا باسمانکرد وتویەتی له گەرەکی (چەمبەرلی طاش) دروست کرابوو خلیل خیالی لێپرسراوی بوو، لەو دا سیامند احمد عوسمان و صادق شرفکندی له کتێبە کەیدا سەرچاو/ ۷۱ هەروەکوو عبدالستار طاهر شریف بە چەمبەری طاش ناویان برێو، بەلام کریس کوچیرا له سەرچاو/ ۱۴۱ دا وتویەتی له (خان ویرلی طاج) بوو.

تەنیا سەرچاوێکە ناووشوێنی قوتابخانە کەي پێکەو ناویردوو بەسە کەي سیامند ئەحمەد عوسمانە سەرچاو/ ۱۳ کە وتویەتی ئەو یانەي پێی وتراو. (کورد کۆپلری) و شوێنە کەي له چەمبەری طاش بوو.

هەرچۆنێک بووی، چ کۆمه‌لی کوردستان تعاون و ترقی جمعیتی و ئەو یانانەی
 کە سەرچاوە بێگانەکان بە (club) ناویان بردووە نوسەرانی تر بە کورد تعمیم
 معارف جمعیتی ناویان بردووە، پاش ئەوەی تاقمی اتحادو ترقی لە بەلێتەکانی
 خۆیان پاشگەز بوونەووە هەردووکیانیا ن داخست.

دوهم: چالاکیەکانی ئەو کۆمەڵەو بەهێزکردنی پێوهندی لەگەڵ ئەرمەنیەکاندا

بێجگە لە پێکهێنانی کورد تعمیم معارف جمعیتی و قوتابخانەکەی (کورد
 کۆپلیری) و دەرھێنانی رۆژنامەی (کورد) کە پیرەمێرد سەرنوسەری بوووە
 هەندیکێ تر بە (کوردستان تعاون و ترقی گازیتەسی) ناویان بردووە (وەکوو لەباسی
 رۆژنامەو گۆڤارەکانا باسیان دەکەین، بێجگە لەوانە ئەو کۆمەڵە هەولێکی زۆری
 دابوو پێوهندی نێوان کوردو ئەرمەنی بەهێز بکا، هەروەکوو نوکتۆر جلیلی جلیل
 لەسەرچاوە / ۵۵ دا باسیکردووە ئاماژەی بۆ وتاریکی (موفتی زاده) کردووە کە
 داوای بەهێزکردنی نێوان کوردو ئەرمەنی کردبوو لەو پڕۆجە هەوالنێری رۆژنامەی
 (غورتس)ی ئەرمەنی لە ژمارە / ۱۳ ی رۆژی ۲۱/۹/۱۹۰۸ دا وتوویەتی :
 ((قسەکەریکی یانەی کورد بەتەواوەتی ئەوەی خستە بەرچاو کە مەبەستی
 سەرەکی لەدروست کردنی ئەو یانەیە بۆ بەهێزکردنی دۆستایەتی نێوان کوردو
 ئەرمەنی بوو)).

هەروەها لەهەمان ژمارەی (غورتس) دا هەروەکوو جلیلی لەلایە / ۷۲ ی
 سەرچاوە / ۵۵ دا باسیکردووە نمونەیەکی هێتاو تەووە لە رۆژنامەکەدا بـلاو
 کراوەتەو کە: نوێنی لە (خاسغیوغ) کە گەرەکیکە لە دەرووبەری ئەستەمبول
 کۆپوونەووەیکی کوردو ئەرمەنی کرا بەرامبەر بەو دەسدرێژییە لەلایەن هەندی
 کوردەو دەزێ تاقمێک لە ئەرمەنەکان کرابوو، بەرامبەر بەو ئەرمەنیەکان داوایان
 لە دەولەتی بێگانە کردبوو (مەبەستی ئەوروپاییەکانە) چارەسەری ئەو کێشە
 بەکەن، بەلام توانرا لەلایەن ئەرمەنیەکان و دوو نوێنەری کوردەو کە ئەندامی ئەو
 یانەیە بوون ئەو کۆپوونەووە ساز بکەن و هەروەلا بێزاری خۆیان دەربرێ
 بەرامبەر بە روداوەکان و بەرامبەر بەو کارو رەفتارانەی ئەبەنە هۆی تێکدان
 دۆستایەتی هەروەلا ئەو کۆپوونەووە و ریکەوتنە دەنگێکی ئێجگار باشی دابوو
 بویوو هۆی دلتیای بوونی هەروەلا لەیەکتەری.

ئەو سەرچاوانەى باسى حەزى ھىوايان كرىوھ دوپارە لەمە شەندا ھەندى
جىياوژى لە بۆچونە كاشيانا دەبىنرى، بۆيە بەپىيوستەم زانى كورتەى ھەندىكيان
بەخەمە بەرجاو.

بیگومان، نوای شه‌وی اتحاد و ترقی، بی‌وون به ده‌سه‌لانداری به‌هیز بی‌وون له به‌لایته‌کانیان، پاشگه‌زی‌بی‌وونه به‌رام‌بهر به‌کوربو کوردستان، تعاون و ترقی، جمعیتی و کورد، تعمیم، معاریف، جمعیتی و نه‌و قوتا بخانه‌یه‌ی له‌چه‌مبه‌ری طاش کرابووه و لقه‌کانی، نه‌و کومه‌له‌یان له‌مه‌ندی ناوچه‌ی کوردستانا و ه‌کوو بدلیس، مه‌مویان قه‌ده‌غه‌کردن و داخ‌ران، نیتر کورد، به‌تاییه‌تی له‌کومه‌لگای نه‌سته‌مبولدا و نه‌بی‌وویی، بیده‌نگ، دانیش‌تبییت، به‌لکو به‌نه‌یتی که‌وته‌خوی و ده‌ستی کرد به‌جالاکی نواندن.

سەرچاوەکان ھەریەکەیان بە شێوەیەک باسی ئەوانەیان کردووە کە بەشداری
بوون لە دامەزراندنی ھێتی دا، بۆ نموونە:

نوکتور عبدالستار طاهر شریف له کتیبه کېدا سه رچاوه / ۱۴۰۱ لاپه په / ۲۸۸۸ د
وتوبه تی له سالی ۱۹۱۰ د قوتایه کورده کانی ناو قوتایخانه ی کشت وکال
له نهسته مبول توانیویان کړم له (هیڅی) کوردی دامه زړینن که نه دامه
دامه زړینه ره به ناویانگه کانی برتی بوون له :

عومەر بەگی جمیل پاشا و قدری جمیل پاشا لە ناسراوەکانی دیار بگرو فؤاد
تەمبەبەگی وائلی و زەکی بەگو ئەکرەم بەگی جمیل پاشا و ممدوح سلیم و خلیل
خەیاڵی مۆتەکیش گەورەترین ھاندەریان بوو بۆ دامەزراندنی ئەو کۆمەڵە و خوێش
ئەندامی دامەزرتەر بوو، لە پاشا ماوەیەک شەھید کمال فەوزی و براکە ی ضیاء
و ەھبێ و نجم الدین حسین کرکوکێ و عزیز بابان و شفیق ئەوراسی و ھمزە
مۆکسی و طیب علی خرپوتی (بوکتۆر جلیلی جلیل لە لاپەرە/ ۵۷ی
سەرچاوە/ ۵۵ دا و تۆبەتی لە سالی ۱۹۲۵ دا ئەو طیب علی یە لە وانە بوو
لە شۆپشەکە ی شێخ سعیدی پیراندا لە نوای شکاندنی لە گەڵ شەھیدەکانی تردا
ھەژراسرا)، عبدالکریم سلیمانی (کریم بەگ کە لە باسی رۆژنامەکانی کۆمەڵی
ھتقی دا لە نواییدا باسی دەکەین) و صالح دیاریکری و عبدالقادر دیاریکری و ئاصف

بدرخان و مصطفی رهشاهی بهارگری و نوکتور مصطفی شوقی مهلبادی و
محمدی میهری سنهیی و نوکتور فواد حکاری و عبدالرحیم حکاری شاعیر.
دمرباره‌ی کاتی دروستیونی حزبی هیتی سرچاوه‌کان هه‌ریه‌که‌یان
به‌شیره‌یه‌ک باسیانکریوه:

(۱) به‌چ شیرکوه له‌سهرچاوه/ ۶۰ د‌او جنبشهای کورد سهرچاوه/ ۲۳ د‌او
سیامه‌ند نه‌حمد عوسمان له‌سهرچاوه/ ۱۲ و صادق شرفکندی سهرچاوه/ ۷۱ و
نوکتور عبدالستار طاهر شریف هه‌موویان وتویانه که کۆمه‌لی هیتی له‌سالی
۱۹۱۰ د‌ا دروست بووه (صادق شرفکندی وتویه‌تی له ۱۹۱۰ هیتی د‌امه‌زله‌وه له
۱۹۱۲ د‌ا به‌ناشکرا کاری ده‌کرد).

(۲) نوکتور جمال نه‌به‌ز سهرچاوه/ ۳۱ و نوکتور کمال مه‌زه‌رو رۆبیرت تۆلسۆن
وتویانه هیتی له‌سالی ۱۹۱۲ د‌ا دروست بووه.
(۳) به‌لام مینۆرسکی له‌لاپه‌ره/ ۹۳ ی کتیه‌که‌یدا سهرچاوه/ ۴۳ وتویه‌تی
له‌سالی ۱۹۱۲ د‌ا دروست بووه.

(۴) جلیلی له‌لاپه‌ره/ ۴۸ ی کۆفاری رۆشنگیری ژماره/ ۱۱۶ ی سالی ۱۹۸۷
وتویه‌تی له سالی ۱۹۱۲ د‌ا دروست بوو وه‌له شاری (لۆزان) سوئیس‌ره‌ش لقیکی
هه‌بووه به‌لام که شه‌ری یه‌که‌م ده‌ستی پیکرد نه‌و کۆمه‌له له چالاکی که‌وت و نه‌و
نه‌رشیفه‌ی هه‌بوو درا به‌ عبدالعزیز بابان بو نه‌وه‌ی بیپارێزی و له‌دوای ته‌واو
بوونی شه‌ری یه‌که‌می جیهانی کۆمه‌له دیواره به‌سه‌روکایه‌تی ئاصف بدرخان
ده‌ستی کردومه‌وه به‌چالاکی که نه‌کره‌می جمیل پاشا سه‌روکی فخری بووه، به‌لام
که مصطفی کمال بوو به‌ده‌سه‌لاتدار دیواره نه‌مه‌ش داخرا.

ده‌ریاره‌ی چالاکیه‌کانی کۆمه‌لی هیتی، چکه له‌ده‌رکردنی رۆژی کوردی و
هه‌توای کورد که‌له د‌ا‌ییدا له‌ناو رۆژنامه‌و کۆفاره‌کانا باسی ده‌که‌ین، هه‌ندی
چالاکیه‌ی بووه له چاپکردنی کوردیدا. بۆ نمونه: نوکتور عبدالستار طاهر شریف
له‌سهرچاوه/ ۴۰ د‌ا باسی نه‌وه‌ی کردوه کۆمه‌لی هیتی قاموسی فیکرکردنی زمانی
کوردی و تورکی ناماده کردوه که به‌ناوی (هینگر زمانی کوردی) یه‌وه بووه
له‌سه‌ری نو‌سرا‌بوو کتیبی ژماره/ ۱ ی کۆمه‌له له‌دوای شه‌ری جیهانی له‌سالی

١٩٢١دا له ناو كتيبه كاني تردا به شپوهی کرمانجی و بابانی (مه به ست کرمانجی خواروه) له چاپخانه ی استقبالی بابی عالی - (ئبو سعود) چاپکراوه.

٤- پارتی استقلالی کوردستان

نوکتور جمال نه به ز له لاپه په /٩٥ی کتیبه کهیدا سه رچاوه /٢١ و توویه تی پارتی استقلالی کوردستان له سالی ١٩١٧دا پیوه ندیی به روسه تزاره کانه وه کرد (مانای ئه وه یه بهر له ته و او بوونی شه پی یه که م ئه و پارتیه دروست بوو)، به لام که شوپشی نوکتور پژی می تزاری سه رنگون کرد هه موو پلانه کان هه لوه شانه وه.

به لام نوکتور عبدالستار طاهر شریف و تویه تی له دوا ی موتاره که (مه به ست وه ستانی شه پی یه که مه) و له په راویزی لاپه په /٢٩١دا. سه رچاوه /٤٠ و تویه تی هه ندی جار به که مه لوه هه ندی جار به (یانیه کورد) و هه ندی جار به حزیه سه ریه خویی کورد (استقلالی کوردستان) ناوی هاتووه (ئمه له گه ل ئه وه ی نوکتور جمال نه به زدا یه ک ناگریته وه که و تویه تی له سالی ١٩١٧ پیوه ندی به روسه وه کراوه که مانای ئه وه یه پیش (موتاره که) دروست بووه نه ک له دوا ی ئه وه.

بله چ شیرکه (جلادت بدرخان) له کتیبه کهیدا سه رچاوه /٦٠ و توویه تی ئه م که مه له له قاهره دا له لایه ن سریا بدرخانه وه دروست بوو (به لام نه یوتووه له چ سالتیکدا دامه زلوه).

به لام کاک مسعود بارزانی له کتیبه کهیدا سه رچاوه /١٢ له لاپه په /١٨دا له باسی شیخ عبدالسلام بارزانی دا و تویه تی پیوه ندی به که مه ل و ریکخراوه کوردیه کانه وه هه بووه که یه کیک له وانه (جمعیتی استقلالی کوردستان) بووه. به پیی ئه و بۆچوونه ی کاک مسعود ئه بی جمعیتی استقلالی کوردستان له سالی ١٩١٢دا یا بهرله وه دروست بوو ییت چونکه شیخ عبدالسلام له سالی ١٩١٢دا له لایه ن تورکه کانه وه شه هید کرابوو..... تو بلتی ئه و حزیه ی جلادته بدرخان باسی کربوه که و تویه تی له قاهره له لایه ن سریا بدرخانه وه دروست بوو ئه و حزیه بوو یی که لقیکی له کوردستانا هه بوو یی و شیخ عبدالسلام پیوه ندی پیوه کردی.

دهرياره‌ی نه‌وه له كتيبي (القضية الكردية من الضحاك الى الملاذ)، له‌لایه‌ره/ ٥٧دا نه‌ميش وه‌كوو جلاده‌ت بدرخان وتوويه‌تي حزيی استقلالی كوردستان له قاهره له‌لايه‌ن سريا بدرخانه‌وه دامه‌زراوو، لقيكيشی له‌كوردستانا مه‌بووه به‌لام كه مصطفى كمال بوو به‌ده‌سه‌لاتدار نه‌و حزيه داخرا.

عبدالستار طاهر شريف له‌لایه‌ره/ ٢٩١ی سه‌رچاوه‌ی/ ٤٠دا باسی نه‌وه‌ی كردوه چۆن نه‌م كۆمه‌له ناكوكی له‌نیوان نه‌ندامه‌كانیا په‌یدا بوو به‌وو به‌شه‌وه، لیسته‌ی بدرخانه‌كان و لیسته‌ی تاقمی شیخ عبدالقادر نه‌فه‌ندی شمزینی.

نوسه‌ر ئاماژه‌ی بو باسیکی دوکتور نه‌حمه‌د عوسمان كردوه (كوردستان فی عهد السلام) كه له‌گۆفاری (الثقافة) ی ژماره/ ٢ی سالی ١٩٨٧دا بلاوكریوه‌ته‌وه (سه‌رچاوه‌ی دوکتور نه‌حمه‌د عوسمانیش بو باسه‌كه‌ی به‌لگه‌نامه‌یه‌کی ناو نه‌رشیفی وزاره‌تی ده‌ره‌وه‌ی بریتانیا په‌كه‌ له‌روژی ٢٠/٥/١٩٢٠دا له‌ژیر ناوی — یانه‌ی كوردی — له‌نه‌سته‌مبول بوو په‌پی‌ی نه‌و سه‌رچاوه‌یه لیسته‌ی بدرخانه‌كان بریتی بوون له :

- ١ - دوکتور عبدالله جودت به‌گی خه‌لکی خربوط - دوکتورو نوسه‌ر بووه.
 - ٢ - شوکری به‌گ بابان - له‌دیاریکر له‌دایک بووه.
 - ٣ - شوکری مه‌مه‌د بگ - خه‌لکی دیاریکر بووه.
 - ٤ - جلادت بدرخان.
 - ٥ - نه‌کرمی جمیل به‌گ.
 - ٦ - نه‌مین عالی بدرخان (باوگی سريا و جلادت و کامران بدرخان).
 - ٧ - حسین حاجی به‌گ : پارێزمو خه‌لکی (نورفه) بووه.
 - ٨ - ممدوح سلیم خه‌لکی وان - نوسه‌ر له‌ روژنامه‌ی (ژین) دا.
 - ٩ - نجم الدین حسین به‌گ - خه‌لکی کرکوک بووو ماموستای علوم بووه.
- باره‌گای کۆمه‌ل به‌شیوه‌یه‌کی کاتی له‌ده‌زگای به‌پێوه‌بردنی روژنامه‌ی (ژین) دا بووه له‌ شه‌قامی (أبو السعود) - ریکای (الباب العالي).
- به‌پێی نه‌و سه‌رچاوه‌یه، سريا بدرخان له‌قاهره‌وه یاداشتیکي به‌ناوی (نه‌حمه‌د سريا) ناریدوو بو نوینه‌رانی ده‌وله‌تان (كه نه‌مانه له‌لايه‌ن (سير

وینکیت) له ۱۶/۱۲/۱۹۱۸ دا له نوکیومیتنتی ژماره (۶۰۸/۹۵/۱۹۳۴) و له وه دا
سریا بدرخان ناپره زایی خوی ده رپرپوه به رامبه ر دابه شکردنی کوردستان).

۵- تشکیلاتی اجتماعیه

نوکتور عبدالستار له کتیبه کهیدا سه رچاوه/۰/ وتویه تی پاش داخستنی
کومه لی تعالی وترقی (کورد کومه لی تشکیلاتی کومه لایه تی کورد) له لایه ن علی
جودت و کامران بدرخان و کمال فوزی و نه کرمی جمیل پاشا زاده و نوکتور
شوگری محمد (مه به ست نوکتور محمد شوگری صگبانه که له زه مانی کمالیه کانا
په نای بر دبووه به ر عیراق و له کوردایه تی لایداو ده سستی کرد به ستایشی کمالیه کان
بو نه وه ی ریگهی بده ن بگه پرتیه وه بو تورکیا)؛ و معدوح سلیم و سه روکی نه م
کومه له نه مین عالی بدرخان بووه (باوکی سریا و جلادت و کامران بووه).

له کتیبی القضية الكردية من الضحاک الى الملاذله لاپه ره/۵۷ دا وتویه تی نه و
کومه له به ناوی (کومه لی شه عبی کوردی) یه وه ناو براوه، به لام نوکتور جمال
نه به ز له لاپه ره/۹۴ کتیبه کهیدا به ناوی (تشکیلات اجتماعیه) وه باسیکربوه.

۶- جمعیتی حریت پرور فرقه سی

روبرت نولسون له کتیبه کهیدا سه رچاوه/۸۴ به (معتدل حریت پرور فرقه سی)
ناوی برپوه (Muatadil Hurriet Firkasy) که به نینگلیزیه که ی به رامبه ر به وه
وتویه تی (Moderate Freedom party) هه روه کوو له و کتیبه ی روبرت
نولسوندا باسکراوه نه و کومه له رۆژنامه یه کی ده رهیتاوه به ناوی (Tanzimat) -
تنظیمات - لوطفی فکری یه کتیک بووه له نه ندانه چالاکه کانی نه و کومه له که رۆر
دزی تاقمی اتحاد و ترقی کورد بووه و که شه پی جیهانی ده سستی پیکرد
جمعیته که و رۆژنامه که هه ردوکی داخرا.

۷- ریکخراوی میلله تی کورد

نوکتور جمال نه به ز له په راویزی لاپه ره/۹۴ دا، سه رچاوه/۲۱ و تویه تی نه و
ریکخراوه به ناوی (ریکخراوی میلله تی کورد) وه بووه.

۸- ریکخراوی نیرشاد

تاقه سه رچاوه یه کی ده سگربوو ده رباره ی نه و ریکخراوه بریتیه له کتیبه که ی
نوکتور جلیلی جلیل سه رچاوه/۵۵ که له لاپه ره/۱۹۴ دا و تویه تی بریتی بووه له
ریکخراویکی نه مهینی له مانگی ثابی ۱۹۱۲ دا دروست بووه و به پیی نه و راپورته و

نامانهی له بالیۆزخانهی روسیه له تورکیاوه نیرراوه بۆ وهزارهتی دهرهوهی روسیا باسی نهوه کراوه کوردهکان به نههتی ریکخراوێکیان پیکه وه نابوو به ناوی (نیرشاد) هوه که لیژنه یهکی تاییهتی سه ره رشتی کردوه به پێوهی برده بو نهوهی راپه رینیک دهس پی بکری نژی حکومتی تورک.

نوسه نه ئی: ههروه کوو (خیرالدین برازی) به نامه یه (شترمین) ی قونسولی روسی له نه رزیۆم ناگادار کردبوو نهو لیژنه یه له چه ند که سیك پیکهاتبوو وه کوو: عزیز به گ، زیرکی عقید نه فهندی، نه لاشکیر تسکی، شیخ ئوصمان (عوسمان) نه فهندی و بکر نه فهندی. نهو ریکخراوه چاپخانه یه ک و صندوقی پاره ی خۆی هه بووه نه ندانه کانی نابوونه و مانگانه ی خۆیان داوه و چاپخانه ک و قاسه ی پاره که لای بکر نه فهندی بووه له (خنیس).

له راپۆرتیک (شترمین) دا بۆ وهزارهتی دهرهوهی روسیا دهرپاره ی چاپیکه وتنی به خیرالدین برازی وتوو یه تی: نهو لیژنه یه به نههتی په یوه ندی نه کا به لقه کانی وه له (وان) و (دیاریک) و (نورفه) و شوینه کانی تر. به پێی راپۆرته کان، لیژنه که خیرالدین برازی پاسپاردبوو چاوی به کوردهکانی نه رزیۆم و بدلیس و بایه زید و موش بکه وی بۆ گفت و گو کردن و خۆ ناماده کردن بۆ راپه رینیک.

به پێی راپۆرته که ی (شترمین) وادیاره لیژنه که له رووی داراییه وه دهسکورت بووه نه گه ر پاره ی هه بویه دهیتوانی له ماوه ی (۱۵) رۆژدا دهس بکا به راپه رین و له بهر نهوه خیرالدین به گ چاوه پوانی یارمه تی حکومتی روس نه کا (نهوه) شایانی باسه بنه ماله ی (برازی) له سواریا له و کوردانه ن له باکوژی کوردستانه وه له تا و جه وری تورکه کان روویان کردۆته سواریا که نهو خیری به گه یه کیک بووه له و بنه ماله یه).

جلیلی له باسه که یدا نه ئی: ریکخراوی نیرشاد بۆ نهوهی هه ندی پاره په یدا بکا بۆ به پێوه بردنی کاروباری خۆی و بۆ نهوهی بتوانی چه ک بکری بریاری دا باج و پیتاک کۆیکاته وه که له و رۆژانه دا کوردهکانی سیرت و ده وریه ی بشیری، غارزان نه مانه باجیان نه ده دا به حکومت به لکوو دهیان دا به حه سه ن و سلیمان بدرخان. له به هاری ۱۹۱۲ دا سه روکه کانی ناوچه ی شیروانی سه ر به سیرت کۆبوونه وه یه کیان کرد بو گفت و گو کردن دهرپاره ی دروستکردنی نه ماره تیک سهریه خۆی کورد.

بەشى نۆزدەھم

رۇزنامە و گۇقارە كوردىيەكان تا شەرى يەكەمى جىهان كە پەيوەندىيان

بە باكورى كوردستانەو ھەبوە

لەباسى پىشوو دا باسى رىكخراو كۆمەل و حزبو جەمىيەتە كوردەكانمان كرد
كە لەلايەن كوردەو - بەتاييەت كوردەكانى باكور - پىك ھاتبوو، لەو ھەش دواين
ھەندى لەو رىكخراو كۆمەلەنە گۇقارو رۇزنامەيان دەر كىرەو چ لەتوركيا بووى يا
لەولائى دەرەو ھە كە ئاوارەكانى كورد دەرمان كىرەو ئەم بەشەمان بىر ئەو
رۇزنامە و گۇقارانە دەر كىرەو كە سەرچاوەكانى خۆمانە و بىگانە لەسەريان
نوسىو.

دەتوانى دەرچوونى ئەو رۇزنامە و گۇقارانە بىكرىن بەسى قۇناغ

۱ - قۇناغى يەكەم : بىرىتيە لە رۇزنامەى كوردستان كە لە ۱۳۱۶/۴/۹ ى كۆچىدا

لەقارە يەكەم ژمارەى دەرچووو دوا ژمارەى لە ۱۳۱۸ ى نىسانى كۆچىدا دەرچوو.

۲ - قۇناغى دوھەم : لەدواى اعلانى دەستورى عوسمانى لەسالى ۱۹۰۸ دا رىگە

كرايەو ھە بۇ كورد ئەو ھەش دەستبكا بەچالاکى سياسى خۇى و كۆمەلى تەاون و ترقى

جەمىيتى رۇزنامەيەكيان دەر كىرد بە ناوى (كورد) كە ھەندى سەرچاوە بە (كورد

تەاون و ترقى غزەتەسى) باسيان كىردو.

۳ - قۇناغى سىھەم : دەرچوونى گۇقارى (رۇزى كورد) لەلايەن كۆمەلى ھىقىيەو

كە لە دوايىدا ناوى گۇقارەكە گۇقارو كرا بە (ھەتاوى كورد).

بىجگە لەو رۇزنامە و گۇقارانە چەند بلالوكراو و چاپەمەنيەكى تىرىش دەرچوو

لە ھەندى سەرچاوە دا ناوەكانيان ھاتو.

عنوان

مهرده کوردستان هه هه هه
صاحب و مهربان هه هه هه
پانا واده

مقداد میدخت

مهرده... کوردستان
ولایت هه هه هه هه هه
فرارستان هه هه هه هه هه

کوردستان هه هه هه
هجوت هه هه هه هه
هه هه هه

کوردستان هه هه هه

هه هه هه هه هه

هه هه هه هه هه

هه هه هه هه هه

کوردستان

۱۳۱۰

کوردی ایقنا و تحویل صایه آشوبن اجون شهید

اون نش گوته بر نشر اولور کورچه غزته در

حجی کافک فی دیکه

دقی ریکت هه هه هه

فالف خوی فی جریده ی

لاور بدو حان پانا

مقداد ملحت بکی

هر جاد دوه ز جریده یا

بی پیره آریه ویک

کوردستان ده بدن خلکی

پازده روزا جاد بکی

تیساندن

روزا پنجشنبه ۲۰ ذوالحجده سنه ۱۳۱۰ و شنبه ۲۱ تیسار سه ۱۳۱۱

بسم الله الرحمن الرحيم

یکو دري مروف د خله یکو دري مدرسه و مکتبن فتح هه
ازي نیشا کردا بک لکودري چه شر دبه دولین مکتبن چه
دکن چاوه شر دکن نجلوت چاره دبه ازی حیا حکات
بک حتی نو کس جریده کی بولی تنفسی به آف جریده یا
ناها با عولی به لوما وی گیل کبابی هین . از هینی دکم
کبابا جریده ی زهره بنیسن حی پشت وکی مو چه دین
بکن باشی هکی دجه دکوه ریده آقه ایدي ازی دست
مفصدی بکم . (وین الله الوفیق)

سدرار شکر وحد ز خدی فالوده آم سلات
خلق بکرن . وظائف علم و معرفتیه هه هه هه . در حقا
طیبا فی علم و معرفتیه هه هه هه آیتین جلیله واحادیث شریفه
هین دنیایده بیفاس سلات هین گوته و باز برین
جواره مکتب و مدرسه و جریده هه دنیایده چه دبه
چه نابه جریده دین . بیفاس بیت زکوره کسرد
و گیل قوما زیدتر خوی هه و زکانه چایدر دین
نومه راست و قومه خورتن و دیا و که قومیست دی
هه خزانده نه دایده دنیایده چه دبه جیران وان و سلف
چاوه وی چه بک نطانت لوما دین دینده من آف
جریده باها فیسی یا دنا خدی تعالی باش نو هر پازده
روزا جاد بکی جریده کی بنیس . ناف فی من بکریه
(کوردستان) فی جریده یده آزی بیجا قیما علم و معرفت بکم

حضرت پیران علی الصلوة والسلام گوته هه الهه
ورنه الانیاء هه انکو الله وارین انیانه فر طرف شهیده
مادر دن و عطف و نصیحتی بدن خلکی دیا قنچ نیشا وان
بکن لوما گلی علایین کردا چاره اون و عطف و نصیحتا
بیزی ددن ولی دقنی اون میر و آقا و کرمانجین دنان
وان نشو قی طایبا علم و معرفت بکن دیا قنچ نیشا وان
بکن هکی اون وی بکن گنهی حیا سلوی ده

شماره یه کی روزنامه ی کوردستان له قاهره

دەريارەي رۇننامەي كوردستان چەند سەرچاۋەيەك باسيانكردو كە ھەندى جياۋازى لەننۆوان سەرچاۋەكانا ھەيە، بۆيە بەپتويستىم زانى لەو سەرچاۋانە بدویم كە بەلای مەنۋە راستترین سەرچاۋە بریتيە لە ژمارەكانى رۇننامەكە خۆي كە مامۇستا محمد امين بوز نەرسلان كاريكى ئىجگار باشى كرىو بەۋەي لە نوويەرگدا فۇتۇكۇپيەكانى بلوكرىتوۋە بەپيتى لاتىن و بەشئوۋەي كرمانجىي ژورو ھەموو باسى ژمارەكانى چاپكردو لەسالى ۱۹۹۱دا لە ستوكھولم كە برى بەپژو خوشەويستىم نوكتۆر عمر شىخ موس بەديارى ئو نوو بەرگە فۇتۇكۇپى ژمارەكانى گوڤارى ژين (۱۹۱۸ - ۱۹۱۹)ى بوى نارنوم كە ئەمەي دوھەميان لەبەرگى نوھەمى كىتئەكەدا باس دەكرين.

كاك جمال خەزەندار لەلاپەرە/۱۷ى پاپەري رۇننامەگەريدا سەرچاۋە/۱۴ لەباسى ئەم رۇننامەيەدا وتوويەتى رۇننامەيەكى نيو مانگى بوو، خاوەن و نوسەرەكەي مقداد مدحت و عبدالرحمن بەدرخان بوو (۳۱) ژمارەي لى دەرچوو و شوپنى دەرچوونى ژمارەكانى باسكردو كە لەگەل فۇتۇكۇپيەكانى محمد امين بوز نەرسلاندا يەك دەگرنەۋە.

بەلام نۆرم لاسەيريوو ئەمين زەكى لە زۆركەس شارەزاتريوۋە لەچالاكى رۇشنبيرانى ئو رۇننامە ھەتا نوای شەپى جىھاننى يەكەم لە ئەستەمبولدا مابوو ھە بەلام لەبەرگى يەكەمى كىتئەكەيدا ميژووي كوردو كوردستان وتوويەتى رۇننامەي كوردستان لەلايەن مدحت بەگى كوپەزاي بەدرخانەۋە لە ئەستەمبول دەرچوو و ساتىك نەخۆش كەوتو عبدالرحمن بەدرخان لە پيشدا لەقاھيرە و لەنواييدا لە (جنىف) دەري كرىو ھەروەكوو لەلاپەرە/۳۵۱ى كىتئەكەيدا باسى كرىو.

ئەمين زەكى لەو لاپەرەيەدا وتوويەتى : لەنوای اعلانى دەستورى عوسمانى (مەبەستى سالى ۱۹۰۸بوو) جارنىكى ترئو رۇننامەيە لەلايەن (سريا بەدرخان) ھەو دەرچوو و لەكاتى شەپى جىھانيشدا ھەردەرچوو كە ژمارەكانى (۳۱)ژمارە بوو.

و ھەرگىپى كىتئەكەي ئەمين زەكى بۆ ھەرەبى محمد على عونى لەپەرەۋىزى لاپەرە/۳۵۱ى كىتئەكەي ئەمين زەكىدا وتوويەتى : ((ئو ژمارانەي لەكاتى

شەپى جىيانىدا دەرىچوۋە شوپىنى چاپكردىيان نەزانراۋە، بەلام ئەۋەى من بزنام
 سريا بدرخان بەر لە شەپى يەكەم پووكرده قاھىرە لە سالانى ۱۹۱۵ - ۱۹۱۶دا
 رۆژنامە يەكى دەركرد بەزمانى كوردى و توركى كە مانگى دوجار بە نازناۋى
 خۆپەۋە (عزىزان) دەرىكردوۋە. بە وچۆرە دەردەكەۋى كە ئەمىن زەكى
 لە كىتەبەكەيدا تاقە سەرچاۋە يەكەم وتوۋىتى رۆژنامەى كوردستان لە پيشدا لە
 ئەستەمبول دەرىچوۋە كە ئىبراھىم پەرسىيارىك دېتە پيشەۋە، ئايا تو بلىتى جگە لە
 ژمارانەى محمد امين بوز ئەرسلان فۆتوكۆپىيەكانى چاپكردن، بەرلەۋە بە
 زنجىرە يەكى جياۋاز لە (۲۱) ژمارە يەكەم مدحت بدرخان رۆژنامە يەكى بە ھەمان
 ناۋەۋە چاپكردىت كە ھىچ شوپىنەۋارىكى ديارنە و ھىچ سەرچاۋە يەكى تىرىش
 باسى نەكردوۋە؟؟ يا تو بلىتى ووشەى (ئەستەمبول) ھەلەى چاپەمەنى بوۋىتى كە
 ئەمىن زەكى باسى كىردوۋە؟.

دوكتۆر مەرف خەزىنەدار لە لاپەرە ۹۲/ى كىتەبەكەى مینۆرسكىدا
 سەرچاۋە ۴۳/ وتوۋىتى يەكەم ژمارەى رۆژنامەى كوردستان لە ئەكادىمى
 زانستى سوفىتتى دىۋە لە لىننگراد كە پاشكۆيەكى لەگەلدا بوۋە بە زمانى فرىسى
 بۆ روونكردنەۋەى ناۋەۋە پۆكى رۆژنامەكە و بۆ پېرۇپاگەندەكردن بۆى ۋەكوۋە
 لاپەرەكانى (۳ - ۴)ى ژمارە دۋەمى سالى ۱۹۸۶ى گوڭفارى چوارچرا لە سوېد
 لەلايەن دەستەى نوسەرانيۋە باسى گوڭفارى (ناھانىت)ى سالى ۱۹۰۰يان كىردوۋە
 كە لاپەرە ۱۳۹/ى دا باسى رۆژنامەى كوردستانى كىردوۋە كە نوسەرانى ئەو
 رۆژنامە يەكەم بايەخىكى زۆرىاندوۋە بە گرنگىتتى خويىندەۋارى و داۋايان لە كورد
 كىردوۋە بگەۋنە خۆيان و دەس بگەن بەچالاكى.

ھەمان گوڭفارى چوارچرا لە ۱۹۰۰دا دەريارەى رۆژنامەى كوردستان
 ئەرمەنى كىردوۋە لە سالى ۱۹۰۰دا دەريارەى رۆژنامەى كوردستان
 وتوۋىتى: ((ئىمىرۇ وا نەمامىكى تازە چىرۆ دەكات و ئومىدەۋارىن بەرىگىرت و
 گومان لەۋەدا نىيە لەۋلەندا دەتوانىت ھىزىتىكى گەۋرەى دژ بە سولتان پىك
 بھىنرىت)).

ئەۋەى شايانى باسە ھەندى سەرچاۋە لىپرساۋى يەكەم ژمارەى رۆژنامەى
 كوردستانىيان بە مدحت بدرخان و ھەندىكى تر بە مقدار مدحت بدرخان ناويان
 ھىناۋەكە ھەردوگىيان ھەريەكەك بوون و بەلگەى ئەمەش ئەۋەى سريا بدرخان

له لاپهړه/ ۵۱ ی کتیبه کېدا سه رچاوه/ ۷۹ وینه یه کی بلاو کړېوته وه به ناوی (پرنس مدحت بدرخان) و له لاپهړه/ ۱۱۰ ی بهرگی یه که می فوټو کۆپی یی رۆژنامه کانی کوردستان که محمد ئەمین بوز نه رسلان بلاوی کړېوته وه هه مان وینه ی تیا یه به ناوی (مقداد مدحت بدرخان) وه به مه دا ده رنه که وی هه ریدو ناوه که هه ر یه ک که س بوون.

مقداد مدحت بدرخان

به پتی ژماره کانی رۆژنامه ی کوردستان — فوټو کۆپی یه کانی محمد امین بوز نه رسلان بریتین له:

- ۱ - له ژماره (۱ - ۵) له لایه ن مقداد مدحت بدرخانه وه دمرچووه له قاهره.
- ۲ - له ژماره (۶ - ۱۹) له جنیف دمرچووه له لایه ن عبدالرحمن بدرخانه وه.
- ۳ - له ژماره (۲۰ - ۲۳) له لایه ن عبدالرحمن بدرخانه وه دو یاره له قاهره دمرچووه.
- ۴ - ژماره (۲۴) له لندن دمرچووه له لایه ن عبدالرحمن بدرخانه وه.
- ۵ - ژماره (۲۵) دوو ژماره ی رۆژنامه که به ژماره ۲۵ دمرچووه

ژماره ی یه کهم نويسراوه ۱۹ ئاغستوس سالی ۱۳۱۶ له لایهن عبدالرحمن
بدرخانه وه له لندن شهوی تریان که مه مان ژماره ی له سه ر نويسراوه ۱۸ شه یلوی
۱۳۱۶ له شاری (فولکستون) دهرچوه که شارژکه له بریتانیا و لیتی نويسراوه
له لایهن (بدرخان پاشا مغلی عبدالرحمن) که مه تا ژماره ۲۹ مه موو ژماره کان له
(فولکستون) دهرچوه.

۶ - ژماره (۲۰ - ۲۱) له جنیف دهرچوه له لایهن عبدالرحمن بدرخانه وه که دوا
ژماره ی روزنامه که ۳۱/ له (۱/۴/۱۲۱۸) ی کوچیندا دهرچوه.

Address :
KURDISTAN
GENEVE
Switzerland
کوردستان کارخانه و سردارانی
ساخت کتبه خلی
دهرچوه
کوردستان کارخانه و سردارانی
ساخت کتبه خلی
دهرچوه

کوردستان

۱۳۱۵

ژماره ی یه کهم نويسراوه ۱۹ ئاغستوس سالی ۱۳۱۶ له لایهن عبدالرحمن
بدرخانه وه له لندن شهوی تریان که مه مان ژماره ی له سه ر نويسراوه ۱۸ شه یلوی
۱۳۱۶ له شاری (فولکستون) دهرچوه که شارژکه له بریتانیا و لیتی نويسراوه
له لایهن (بدرخان پاشا مغلی عبدالرحمن) که مه تا ژماره ۲۹ مه موو ژماره کان له
(فولکستون) دهرچوه.

KURDISTAN

فولکستون دهرچوه یه کهم نويسراوه ۱۹ ئاغستوس سالی ۱۳۱۶ له لایهن عبدالرحمن
بدرخانه وه له لندن شهوی تریان که مه مان ژماره ی له سه ر نويسراوه ۱۸ شه یلوی
۱۳۱۶ له شاری (فولکستون) دهرچوه که شارژکه له بریتانیا و لیتی نويسراوه
له لایهن (بدرخان پاشا مغلی عبدالرحمن) که مه تا ژماره ۲۹ مه موو ژماره کان له
(فولکستون) دهرچوه.

مکان و سردارانی
ساخت کتبه خلی
دهرچوه
کوردستان کارخانه و سردارانی
ساخت کتبه خلی
دهرچوه

ژماره ی یه کهم نويسراوه ۱۹ ئاغستوس سالی ۱۳۱۶ له لایهن عبدالرحمن
بدرخانه وه له لندن شهوی تریان که مه مان ژماره ی له سه ر نويسراوه ۱۸ شه یلوی
۱۳۱۶ له شاری (فولکستون) دهرچوه که شارژکه له بریتانیا و لیتی نويسراوه
له لایهن (بدرخان پاشا مغلی عبدالرحمن) که مه تا ژماره ۲۹ مه موو ژماره کان له
(فولکستون) دهرچوه.

ژماره ی یه کهم نويسراوه ۱۹ ئاغستوس سالی ۱۳۱۶ له لایهن عبدالرحمن
بدرخانه وه له لندن شهوی تریان که مه مان ژماره ی له سه ر نويسراوه ۱۸ شه یلوی
۱۳۱۶ له شاری (فولکستون) دهرچوه که شارژکه له بریتانیا و لیتی نويسراوه
له لایهن (بدرخان پاشا مغلی عبدالرحمن) که مه تا ژماره ۲۹ مه موو ژماره کان له
(فولکستون) دهرچوه.

روزنامه ی کوردستان که له جنیف دهرچوه

قۇنفاى دوھەم: رۇژنامەى كورد (كوردستان..... ياكورد تعاون و ترقى گازىتەسى

ئەم رۇژنامەى ئۆزگەنى كۆمەلى (كوردستان تعاون و ترقى جەمئىيىتى) بۈيۈك كەسەر
لەمە لەنجىرەى دوھەمى كۆمەل و رىكخراۋەكانا بەدوۋىر دىرئى باسماڭكېۋە،
ھەموو سەرچاۋەكان بەرۇژنامە ناۋىيان بېرۋە بېجگە لە (رۇبېرت ئۆلسۆن) لە
كىتئېبەكەيدا سەرچاۋە/۸۴ بەگۇڭار ناۋى بېرۋە.

دەريارەى كاتى دەرچۈنى ئەم رۇژنامەى كاك جمال خەزەندەلە لەپەرە/۱۸ى
رەبەرەى رۇژنامەگەرى كوردىدا وتوۋىتەى ئەم رۇژنامەى لەسالى ۱۹۰۷دا
دەرچۈۋە كە ئەمە لەگەل سەرچاۋەكانى تردا يەك ناگىرئەتەۋە كە وتوۋىانە لەسالى
۱۹۰۸دا دەرچۈۋە.

بۇ نەمۇنە نوكتۇر جىلىلى جەلېل لەسەرچاۋە/۵۵دا وتوۋىتەى لە ۹/تشرىنى
دوھەمى ۱۹۰۸دا دەرچۈۋە كە سەرچاۋەى جىلىلى بۇ ئەمە بىرئېتە لە گۇڭارەى
(2-1 Revue du monde Musulman No.1) سالى ۱۹۰۹كە لەم گۇڭارەدا
وتراۋە: يەكەم ژمارەى رۇژنامەى كورد لە رۇژى ۹/۱۱/۱۹۰۸دا لە ئەستەمبۇل
دەرچۈۋە (لە نولېدا دەچىنەۋە سەر باسەكەى نوكتۇر جىلىلى جەلېل).

سەرچاۋەكانى ترۋەكۇر نوكتۇر جەمشىد حىدرى سەرچاۋە/۳و كرىس كوچىرا
سەرچاۋە/۴۱و نوكتۇر كمال مەزھەر لە كىتئېبەكەيدا (تىگەيشقنى پاستى —
لە لەپەرە/۲۱۷ ھەموو وتوۋىانە لەسالى ۱۹۰۸دا دەرچۈۋە.

دەريارەى ناۋى رۇژنامەكەو لېپىرسراۋى رۇژنامەكەش چەند بۇچۈنئىكى جىياۋاز
ھەيە:

نوكتۇر جەمشىد حىدرى لەباسەكەيدا سەرچاۋە/۳و نوكتۇر كمال مەزھەر
لە لەپەرە/۲۱۷ى كىتئېسى تىگەيشقنى راستىداۋ سىركسىيان و لازارىف بەپئى
كىتئېبەكەى نوكتۇر جىلىلى جەلېل ھەروھە كرىس كوچىرا سەرچاۋە/۴۱ ھەموۋىيان
رۇژنامەكەيان بە (كورد تعاون و ترقى گازىتەسى) ناۋىرۋەۋ نوكتۇر جەمشىد
حىدرى وتوۋىتەى خاۋەنەكەى شاعىرى گەۋرەى كورد پىرەمىزىر بۈۋە بەلام
سەرچاۋەكانى تر، ۋەكۇر مامۇستا علاءالدېن لە گۇڭارەى گەلاۋىژى ژمارە/۸ى
ئابى ۱۹۴۲دا وتوۋىتەى رۇژنامەى (كورد) ئىمىتيازەكەى بەناۋى (پىرەمىزىر) ۋەۋە
بۈۋ.

كاك جمال خه زه دار له لاپه په / ۱۸ ی رابهری رۆژنامه گه ریدا وتویه تی رۆژنامه ی کورد له لایه ن هاویرانی شیخ عبدالقادی شمرنییه وه ده رچوو ه .
له رۆژنامه ی (ژین) ی ژماره / ۹۴۸ ی رۆژی ۱۶/۳۰/۱۹۴۸ وه کوو له لاپه په / ۱۳ ی دیوانه تازه که ی پیره میژدا چاپی بغداد سالی ۱۹۰۰ وتراوه رۆژنامه ی (کورد) له لایه ن پیره میژده وه به پێوه ده برا له ژماره ی یه که می سالی ۱۹۴۶ ی مانگی کانونی دوهمی گوفاری گه لاویژدا پیره میژد خۆی له وه دا وتویه تی : ((تویه ره ی غه زه ته مان له نهسته مبول غه زه ته ی (کورد) بوو که ئیمتیازه که ی بهرمن که وت)).

(ئه وه ی شایانی باسه جگه له ئیمتیازی رۆژنامه ی کورد، ههروه کوو له دیوانه تازه که یدا باسکراوه ئیمتیازی گوفاری (ره سملی کتاب) یشی هه بوه که بۆ ماوه ی چوارسال ده رچوو ه).

له کۆتایی ئه م باسه ی رۆژنامه ی کوردا به پێویستم زانی کورته یه کی نه و باسه دوو درێژه ی نوکتور جلیلی جلیل که له سه رچاوه / ۵۰ دا باسی نه و رۆژنامه یه ی کربوه بیخه مه پێش چاو که وتویه تی : ((یه کێک له چالاکیه کانی کۆمهالی تعاون و ترقی جمعیتی کورد نه وه بووه بلاقراوه یه کیان هه بی وه کوو ئۆرگانی ریکخراوه که یان)).

جلیلی له باسه که یدا ئاماژه ی بۆ چهند سه رچاوه یه ک کربوه که ده رباره ی نه و رۆژنامه یه داوان، بۆ نموونه :

له لاپه په / ۶۵ ی کتێبه که یدا ئاماژه ی بۆ رۆژنامه ی (جاماناک) ی ئه رمه نی ژماره / ۲ ی رۆژانی ۱۶-۲۹/۱۰/۱۹۰۸ کربوه که باسی ئه وه ی کربوه کورده کان له نهسته مبول کۆبوونه وه بۆ ده رکردنی رۆژنامه یه ک به کوردی و تورکی وه ئاماژه شی بۆ گوفاری : (Revue du monde Musulman No.1-2) سالی ۱۹۰۹ لاپه په / ۱۷۰ - ۱۷۱) کربوه که له وه دا وتراوه رۆژنامه ی (کورد) له رۆژی ۹/۱۱/۱۹۰۸ له نهسته مبول ده رچوو ه که سه رنوسه ره که ی (توفیق) ه - مه به ست توفیق پیره میژده -

ده رباره ی دروشمو ئامانجی رۆژنامه که نه وه بووه به هه موو توانای خۆیه وه هه فته ی جارێک وه کوو ئۆرگانی کۆمهالی تعاون و ترقی کورد جمعیتی ده رچیت.

وهكوو جلیلی باسی کونوه رۆژنامه که ههشت لاپه په بووه و هر لاپه په یه ک چوار ستون بووه.

جلیلی ئەلێ : هه چەند ژماره کانی ئەو رۆژنامه یه هه لته گیراون و زانیاریه کی زۆر که مو ناپاست له فهرسته ئەده یه کانا ده یاریه ی ئەو رۆژنامه یه هه یه و یه کیکی وه کوو (نو. ل. فیلچفسکی) که هه میشه باسه کانی به شیوه یه کی تیرۆ ته سه ل و واقعیه ت نوسیه ، لهو باسهیدا له رۆژنامه کان دواوه باسی رۆژنامه ی (کوردي) ی تیا دا نه کربوه.

هه چەند ژماره کانی ئەو رۆژنامه نه هه لته گیراون به لام ئەو شه ش مه قاله یه ی له ژماره کانی ئەو رۆژنامه یه بلۆکرابووه وه هه ندێ نوسه ر له باسه کانیان نا ئاماژه یان بۆ ئەوانه کربوه و شتیان ئی وه رگرتون هه روه کوو ئەوه ی له کتێبه کی له (أ. شاهبازیان) دا به ناوی میژووی کوردی ئه رمه نی له لاپه ره / ۱۷۷ ییدا باسی کربوه.

جلیلی ئەلێ : هه چەند رۆژنامه ی کورد بۆ ئێ مانگ درێژه ی کێشابوو به لام لهو ته مه نه کورتهیدا ناویانگی به زۆر شوێنی کوردستانا بلۆکرا بووه وه هه روه کوو شاهبازیان له کتێبه کهیدا له باسی بلۆکراوه یه کی ئەو رۆژنامه یه دا بلۆکرا بووه وه دلاوی له هه موو کورد کربوو یه ک بگرن و هه ول بده ن بۆ چاکرینی باری ژیا نی کورد که تورکه کان به و په پی بێ دانیه وه ره فتار له گه ل کوردا ده کهن.

جلیلی له باسی کتێبه که ی شاهبازیاندا که ئاماژه ی بۆ ناوه پۆکی رۆژنامه ی کورد لاپه ره ی یه که می ژماره ی نو هه میدا و ترلو ه له گه ل ئەو هه موو خزمه ته ی کورد بۆ عوسمانی کربوه که چی له هه موو میللته کانی تری ناو ده ول ته ی عوسمانی زۆتر زیا نی پێ گه یشتوه.

جلیلی ئەلێ به پێی کتێبه که ی شاهبازیان له زۆریه ی ژماره کانی (رۆژی کورد) دا نووسه ره کان بایه خێکی زۆریان دوا ه به گرن گیتی رۆشن بیری و خوێنده واری که له ناو نووسه ره کانیان چەند که سێکی وه کوو سعید کوردی و ئیسماعیل حق ی بابان زاده ده که وێته به رچا و.

جلیلی ئاماژه ی بۆ باسیکی سعید کوردی کربوه (له شوێنی خۆیدا باسی سعید کوردیمان کرد که مامۆستای خلیل خه یالی بووه به بدیع الزمان ناسرا و

بووه)، كه ئو باسه‌ی ملا سعید له ژماره ۲/ی رۆژنامه‌ی كورد بڵاوكراوته و هه‌و له باسه‌كه‌یدا پرسىوێتی : ئایا كورد پێویستی به‌چى هه‌یه‌؟

سعید كوردی هه‌ر خۆی وه‌رامى پرسىاره‌كه‌ى خۆى داوه‌ته‌وه‌و وتویه‌تى : ئه‌وه‌ ماوه‌ى پازده‌سال تێپه‌ریكرد به‌سه‌ر ئه‌وكاته‌ى ئه‌و پرسىاره‌م له‌خۆم كردبوو هه‌تا ئێسته‌ش نه‌گه‌يشتمه‌ته‌ هه‌چ وه‌رامێكى ئه‌وتۆ كه‌له‌م دوو بۆ چوونه‌ تێپه‌ریكات.

۱ - یه‌ك گرتنێكى نه‌ته‌وه‌یى و نیشتمانى.

۲ - بێجگه‌ له‌فیزیوونى زانیاری ئابن، پێویسته‌ بایه‌خ بدرێ ب‌ه‌زانیاری هونه‌رى و ئه‌و زانیاریانه‌ى تر كه‌ ده‌بێه‌ هۆى پێشكه‌وتنى شارستانیتى و شان به‌شانى ئه‌وه‌ش كورد پێویسته‌ سوپایه‌كى تاییه‌تى خۆى هه‌بێ بۆ ئه‌وه‌ى بتوانێ له‌پێگه‌ى ئه‌و سوپایه‌وه‌ سه‌ریه‌خوێی ده‌سگه‌ریبێت (سه‌رچاوه‌ى جلیلى بۆ ئه‌م باسه‌ى سعید كوردی بریتیه‌ له‌لape‌ره/ ۷۰ی كتیبه‌كه‌ى سافرستیان چاپى سالى ۱۹۴۸ به‌ناوى كوردو كوردستانه‌وه‌).

جلیلى له‌هه‌مان كتیبه‌دا ئاماژه‌ى بۆ لape‌ره/ ۱۷۷ی كتیبه‌كه‌ى شاه‌بازیان كردوه‌ كه‌له‌و كتیبه‌یدا باسێ مقالێكى ئیسماعیل حقى بابان زاده‌ى كردوه‌ كه‌ له‌ژماره ۲/ی رۆژنامه‌ى كورد بڵاوى كردۆته‌وه‌ ده‌ریاره‌ى بزوتنه‌وه‌ى هه‌ستى نه‌ته‌ویه‌تى كوردو داواى كردوه‌ ئه‌بێ منداڵانى كورد فیزی زمانى خۆیان بكرێن و وتویه‌تى : ((با بۆ نموونه‌ باسێ منداڵێكى كورد بکه‌ین، منداڵێكى كورد له‌ گونده‌كه‌ى خۆیدا كه‌ به‌ كوردی قسه‌ى تیا ئه‌كرێ له‌ناو خۆيانا، ئه‌گه‌ر قوتابخانه‌یه‌ك كرایه‌وه‌ له‌جیاتى زمانى كوردی به‌زمانى توركى ده‌رسى تیا دا بوتریته‌وه‌، واى لێدێ ئه‌و مناله‌ ئێتر ته‌نها شت هه‌ر به‌زمانى توركى فێر ده‌بێت، به‌لام ئه‌گه‌ر به‌كوردی كتیبه‌ى زانیاری بۆ ئاماده‌ بكرێ ئه‌وا له‌جیاتى زمانى توركى به‌زمانه‌كه‌ى خۆى فیزی ئه‌و زانیاریه‌ ده‌بێ.

جلیلى ئاماژه‌ى بۆ كتیبه‌ى تر كردوه‌ (سیاسه‌تى ئیمپراتۆریتی عوسمانى له‌ودیو قافقاسدا لape‌ره/ ۷۲ چاپخانه‌ى بریتانیا سالى ۱۹۶۲ نویسنی سرکسیان) كه‌ ئه‌میش ئاماژه‌ى بۆ باسێكى تری ئیسماعیل حقى بابان كردوه‌ كه‌ له‌ رۆژنامه‌ى كورد بڵاوى كردۆته‌وه‌و سرکسیان وتویه‌تى :

((ئىسماعىل حقى بابان لەو باسەيدا تەنھا دەريارەى سياست نەداو، بەلگور باسى دانانى بناغەيەكى زانيارانەى کردو بۆ پەرەپێدان بەزمانى کوردى و ئەدەبى کوردى و بايەخدان بە ئەدەبى فولکلورى و ئەفسانە، چونکە بايەخدان بەزمانى کوردى و پەرەپێدانی زانبارى دەريارەى زمانى کوردى دەبێتە هەى پێشکەوتنمان و کلیلى پێشکەوتن هەمیشە بریتى لە خوێندەوارى و رۆشنبىرى و زانبارى بۆيە ئەركى سەر شانى زاناکانمانە بايەختى تەواو بەدەن بەو بابەتانە.

جلیلى جگە لەو باسانەى ئىسماعیل حقی بابان ئامازەى بۆ کتیبىكى (أ. و جلتياکوف، و یو. أ. بلاسیان) کردو کە لەو دا باسێكى (سعيد کوردی) داووە کە لە ژمارە/ ٦ ی رۆژنامەى (رۆژى کورد) دا بلاوى کردۆتەو دەريارەى (رۆلى ئاین لە ژيانى کورد) و لەو باسەيدا هەولێ داووە بەشیوەيەكى پێشکەوتن و خوازانە دەريارەى ئاین بدوێ داوای کردو لە پێیازی ئەو جۆرە کسانە لابدرێ باسى ئاین رۆر بەووشكى و پەقى دەکەن و هێرشێكى توندی بردۆتە سەر ئەو سياستەى بەناوێ ئاینەو هەول ئەدرێ لە ژێر پەردەى ئايندا ولتان داگیرکری و داوای کردو نوستایەتى کورد لە گەل میلیتانی هاوسى دا بەهێز بکری و لەو روهو رۆژنامەى (غورتس - گورتس) دەريارەى ئەو بۆچونەى سعيد کوردی باسێكى بلاوکرىوتوو و توویەتى: ((سەرنووسەى رۆژنامەى کورد - وانبارە سعيد نورسى - سعيد کوردی نوسەریكى هەمیشەى بوو لەو رۆژنامەيدا - بانگەوازیكى بلاوکرىوتەو کە داوای لە هاوولاتیانى خۆى کردو پێوندى کورد لە گەل میلیتانی تردا بەهێز بکری)).

هەر وهکوو مامۆستا علاءالدین سجادى لە لاپەرە/ ٥٥٢ ی کتیبە کەیدا - میژووی ئەدەبى کوردی - باسێ کردو، رۆژنامەى کورد کە زمانى حالى کۆمەلى کورد تعاون و ترقى جمعی بوو باسى کۆبونەوێەى یانەى کوردی کردو لە ١٩٠٨/٦/٢٥ لە هۆلى (فیتز جیلىرى) لە ئەستەمبول کە لەو کۆبونەوێەيدا (٥٠٠) کەس بەشداریوون ژمارەيەک لە ئامادەبوو کە دلسوزى خۆیان بۆ کۆمەلى کورد تعاون و ترقى جمعی دەریپروو و قسە کە ریکیش لە قسەکانیا باسى گرنگی و بايەخدان بە دەستور کردو - کە لام وایە ئەمەش بەلگەيەكى

تره بۆ به درخستنه وهی ئه و پڕۆیاگه ندانه ی وتووێانه کورد دژی اصلحاتی دهستوری بون))

قوناغی سه هه م : گۆڤاری رۆژی کورد - هه تاوی کورد

له باسی کۆمه لی ((هێتی - هیا)) دا به رله مه باسی نه وه کرا که ئه و کۆمه له گۆڤاریکی له سالی ١٩١٣ دا ده رکرد به ناوی (رۆژ کورد) و له سالی ١٩١٤ ناوی گۆڤاره که گۆڤا به (هه تاوی کورد) هه مو ئه و سه رچاوانه ی باسی ئه و گۆڤاره یان کردوه به گۆڤار ناویان بریوه جگه له ئه مین زه کی له لاپه په /٢٥٢ ی کتێبه که یدا سه رچاوه /٢٢ به رۆژنامه (صحیفه) ناوی بریوه، کاک جمال خه زنه دار له نوو سه رچاوه دا باسی (رۆژ کورد) ی کردوه، له سه رچاوه ی ژماره /١٤ یه هه له به رۆژنامه ی رۆژ کورد ناوی بریوه به لām له سه رچاوه ی دوهمه دا، ژماره /٢٦ که هه رسی ژماره که ی ده سکه وتوه و فۆتۆکۆپی هه رسیکیانی بلاکریوته وه له مه یانا راستی کریوته وه به گۆڤار ناوی بریوه وه کوو له نوایدا باسی ده که ی.

ده رباره ی مێژووی ده رچوونی یه که م ژماره ی، به پێی فۆتۆکۆپی سه رچاوه /٢٦ له سوچی سه ره وه ی لای چه پیا نو سه راوه تاریخ تاسیس ١٣٢١ کۆچی و رۆژی ده رچوونی ٦/هزیران ١٣٢٦ له لای راستیا نو سه راوه /١٤ رجب/ ١٣٣١، نوکتۆر جلیلی جلیل له سه رچاوه /٥٥ دا هه رییه ٦/هزیران/ ١٩١٣ باسی کردوه، به لām نوکتۆر مارف خه زنه دار له په راویزی لاپه په /٦٢ کتێبه وه رگێڤاره که ی مینۆرسکی له روسیه وه بۆ عه ره بی چاپی سالی ١٩٨٧ ئاماژه ی بۆ (س.م. شاپشال) فی المجموعه الشرقیه لجمعیه المستشرقین الروس ص ٢٣٣ سالی ١٩١٣ و تراهه گۆڤاره که له /١٩/ ٦/١٩١٣ دا ده رچوو که بیگومان ئه م رۆژه هه له یه و له گه ل فۆتۆکۆپی رۆژنامه که دا یه ک ناگریته وه.

نوکتۆر کمال مه زه ره رو نوکتۆر جمشید حیدریش له باسه کانیانه وتویانه گۆڤاره که له پێشدا به ناوی رۆژ کوردستان و له نوایدا ناوه که ی گۆڤاره به (هه تاو کورد).

له ناو سه رچاوه کانا، نوو سه رچاوه به نوو رۆژ باسیان کردوه، نوکتۆر جلیلی جلیل له نوو سه رچاوه یدا یه که م له گۆڤاری رۆشنبیری نوێ ژماره /١١٦ ی کانونی

یه که می سالی ۱۹۸۷ که له بغداد ده رچوو ده هم سه رچاوه/ ۵۵ باسی رۆژ کوردی
هه تاو کوردی کربوه له بهر ئه وهی هه ر دیو یاسه که ی له یه ک ده چن،. بۆیه ته نه ا ئه
باسی سه رچاوه/ ۵۵ نه خه یه به رچاوه هه روه ها کاک جمال خه زنه داریش
له سه رچاوه/ ۲۶ دا که بۆ گۆفاره که ی ته رخان کربوه له ویش ده بوین.

نوکتۆر جلیلی جلیل له سه رچاوه ی/ ۵۵ دا، له لاپه ره/ ۹۷ دا ئاماژه ی بۆ
رۆژنامه ی (التاخی) رۆژی ۱۰/ تموزی/ ۱۹۶۷ کربوه که له بغداد ده رچوو له وهی
التاخیدا و تراوه ئه و گۆفاره له لایه ن کۆمه لی هیتی یه وه ده رچوو که
چاپخانه یه کی خۆی هه بوه و قوتاییانی کورد له ئه سته مبول له و چاپخانه یه ی
کۆمه لی هیتی دا رۆژ چالاک بوون. که سه رچاوه ی جلیلی بو ئه مه بریتیه له Die:
welldes islam 1913 Berlin, bond 1, Heft 3/4. 522 که باسه که ی له
رۆژنامه ی (جاماناک) ی ژماره (۱۶۰۸) ی سالی ۱۹۱۳ دا بلاو کراوه ته وه.

ئه وهی شایانی باسه کاک جمال خه زنه دار له سه رچاوه/ ۲۶ دا دیاره ته نه ا سێ
ژماره ی رۆژ کوردی ده سکه وته و فۆتۆکۆپی کربوه وه کوو له دوایدا باسیان
ده که یه، به لām نوکتۆر جلیلی جلیل باسی ژماره ی چواره میشی کربوه وه کوو له
لاپه ره/ ۱۰۱ دا باسی کربوه و تویه تی ژماره / ۴ له مانگی تشرینی یه که می سالی
۱۹۱۳ دا ده رچوو به لām به ناوی هه تاوی کورده وه، هه روه ها جلیلی له په راوێزی
هه مان لاپه ره دا و تویه تی فیلچیفیسکی و لازاریف هه ر دیوکیان له باسه کانیان
به هه له وتویه نه رۆژ کورد له سالی ۱۹۱۴ دا ده رچوو جلیلی له باسه که یدا و تویه تی
گۆفاری رۆژ کورد له سێ ژماره ی یه که میا سه رنوسه ره که ی عبدالکریمی خه لگی
سلیمانی بووه (مه به سستی کریم به گی حاجی ئه ولای حه کرکۆکی بووه که
ماوه یه ک له دوایدا له کرکۆک کراوه به حاکمی بدائی)، به لām ژماره ی چواره می
عبدالعزیز بابان بووه که گۆفاره که به زمانی کوردی و تورکی ده رچوو.

جلیلی بیجگه له عبدالکریمی لێ پرسراوی گۆفاره که باسی چه ند سیاسیه کی
تری کربوه که له و گۆفاره دا به شداری نو سین بوون وه کوو نجم الدین کرکۆکی و
صلاح به درخان و عبدالله جودت و اسماعیل حق بابان زاده.

جلیلی له و باسه یدا ده رباره ی عبدالله جودت که یه کێک بووه له و نوسه رانه ی
ئه و گۆفاره، ره خنه ی له ئه ده بیاته کوردیه کان گرتوو که هه یج باسی خزمه تی

عبدالله جودتيان نه كړيوه كه چوڼ به شداريووه له نوسيني نهو گوفاره كوردپه دا
(له راستيدا فوتوكوپي هرسى ژماره كى رۇځى كوردم پشكنى له لاپهړه / ٤
ژماره ي په كهمو له لاپهړه / ١٠١ ژماره / دوهمدا دووباس بلاوكراوه ته وه دهرپاره
كورد له لايښ عبدالله جوده ته وه.

جليلى ئه لى: جگه لهو گوفاره عبدالله جودت له رۇځنامه و گوفاره كانى تردا
كه لىك باسى دهرپاره ي ميژووى كوردو بلاوكردنه وه ي رۇشنځيرى له ناو كوردا
نوسيووه له نواى شه پى جيهانى په كه ميش له ناو كومه لو رىكخراوه كوردپه كانا
چالاك بووه له سالى ١٩٢٥ دا كه شوپشى كورد بهرپاڼو (مه به ستى شوپشه كى
شيتخ سه عيډى پيرانه) رۇځنامه توركيه كان گه لىك جار هيرشيان برىو ته سر
عبدالله جودت، به تاييه تى نه وه ي له رۇځنامه ي (نه قشام) ي توركيډا له مانگى
كانونى دوهمى ١٩٢٥ دا دى عبدالله جودت بلاوكرايووه وه، به تاوانى نه وه ي
هولى دابوو بى دروست بوونى حكومه تىكى سهره خوى كورد.

دهرپاره ي نهو بوچونه ي نوكتور جليلى، لهو ديوانه تازه يه ي پيره ميژد كه له
سالى ١٩٩٠ له بغداد چاپكراوه له وه دا بى بوچوونىكى پيره ميژد بلاوكراوه ته وه
دهرپاره ي عبدالله جودت كه وتويه تى: ((له نواى نه وه ي اعلانى
مشروطيه (مه به ست اصلاحاتى دستورى ١٩٠٨ ه)، عبدالله جودت له نه وروپاوه
كه راپاوه بى نه سته مبولو گوفارى (اجتهاد) ي دهرمينا، من په كىك بوم له وانه ي
له هه موو كه س زياتر له خزمه تيا ده بوم و خوم و (نه ژاد) ي كوپم به نشرو نظم
(په خشان و شيعى) له گوفاره كه يدا خزمه تمان هه بووه)).

لام وايه نهو كه مته رخنه ميه ي نه ده بياتى كوردى بهرام بهر به عبدالله جودت كه
جليلى رهنه ي دهرپاره ي گرتبوو به خوځايى نه بوو نه گهرچى عبدالله جودت
خزمه تى كوردپيشى كړدبوو، به لام له باسى سى هه مى ژون توركو اتحادو ترقيدا
له به شى شازده هه مدا كه بى به شداريوونى كوردستانمان ته رخانكړيوه له كومه لى
اتحادو ترقى توركيډا بهر له وه ي توركه كان له به لىنه كانى خويان پاشكه زيبينه وه،
له وه دا له سهرچاوه / ٤٠ دا ناماژه بى باسنىكى (نه رنست رامزى) كراوه كه وتويه تى
له ناو نه ندامه كانى اتحادو ترقى توركيډا هى وا هه بوون وه كوو نيسحاق سكوتى و
عبدالله جودت، نه گهرچى كوردپيش بوون به لام حه زيان به وه كړيوه له ناو اتحادو

تاریخ تاجیک :

۱۳۳۱

جلد : ۱

صاحب امتیاز :

و مدیر مسئول

عبدالکریم

عدد : ۱

روشگرد

۶ خرداد سنه ۱۳۲۹

شعبه پست ایدیه بر شهر اولتور

رجب سنه ۱۳۳۱

سلطان صلاح الدین ایوبی

به رنگی ژماره ۱/ گۆشاری رۆژی کورد

باسه‌کائی ژماره/۱ گۆڤاری رۆژ کورد به‌پێی فۆتوکۆپییه‌که‌ی کاک جمال
خه‌زنه‌دار له‌لاپه‌ره‌ی یه‌که‌میوه‌ تالاپه‌ره/۱۸ به‌شی تورکیه‌که‌یه‌تی و
له‌لاپه‌ره/۱۹ها تا ۳۲) به‌شی کوردیه‌که‌یه‌تی.

– له‌لاپه‌ره/۲۰ دا به‌تورکی مقالیک له‌ژێر ناوی (غایه – مسلك) دیاره به‌پێنوسی
لیپرسراوی گۆڤاره‌که‌ بووه (عبدالکریم) که‌ له‌ به‌رگی یه‌که‌مدا نوسراوه: صاحب
نیعتیازو مدیر مسئول.

– له‌لاپه‌ره‌کائی ۳ – ۴ به‌تورکی نوسینی عبدالله جودت له‌ژێر ناوی (بیر
خطاب).

– له‌لاپه‌ره‌کائی ۵ – ۶ باسێکی تورکی به‌ناوی کرکۆکی نجم الدین.

– لاپه‌ره ۷ – ۸ به‌ناوی (خ) به‌تورکی ده‌ریاره‌ی (ده‌ریو ده‌وا).

– لاپه‌ره ۸ – ۹ به‌ پێنوسی خریوطلی به‌تورکی له‌ژێر ناوی غریله‌ شرق،
ملیت جریانلی.

– لاپه‌ره ۹ – ۱۰ به‌پێنوسی کرکۆکی نجم الدین – له‌ژێر ناوی (أحوال
اجتماعیه من به‌تورکی).

– لاپه‌ره ۱۱ – ۱۲ به‌ پێنوسی فخری به‌تورکی له‌ژێر ناوی (کردلرده قابلیت
تمدن).

– لاپه‌ره ۱۲ – ۱۳ به‌تورکی (ناوی نوسه‌رنیه) له‌ژێر ناوی (خلاصه نه‌فکان).

– لاپه‌ره ۱۴ – ۱۸ به‌تورکی له‌ژێر ناوی (قوای عمومیه حکومت) به‌ پێنوسی
(سلیمانیه‌ لی مسعود).

– لاپه‌ره ۱۹ – ۲۱ به‌کوردی – پێنوسی سلیمانی عبدالکریم – له‌ژێر ناوی
(تال و شیرینی).

– لاپه‌ره ۲۱ – ۲۳ به‌کوردی – پێنوسی عبدالکریم سلیمانی له‌ژێر ناوی
(مندال بۆچی زوو فێری خۆیندن نابێ).

– لاپه‌ره ۲۳ – ۲۴ به‌کوردی – به‌پێنوسی عبدالکریم سلیمانی له‌ژێر ناوی (به
تأثیر محیط مادی و معنوی علم و فن).

– لاپه‌ره ۲۴ – ۲۵ به‌کوردی به‌پێنوسی دیاریکری – نجدت له‌ژێر ناوی
(جوتکاری).

- لاپه پره ۲۵ - ۲۶ به کوردی به پېتنوسی (فؤاد تمو) له ژیر ناوی (چېړوک).
- لاپه پره ۲۶ - ۲۸ ناوی نوسه رنیه، له ژیر ناوی (دم کالیمه - چاغامه -
دمه تی).

- لاپه پره ۲۹ - ۳۱ چه ند شیعریکی نالی له ژیر ناوی (دیوان شاعیر شهیر
حضرت نالی) و شعریکیش له لایه ن فاضل مخلص عشیر ملی له ژیر ناوی (خوندن و
خه بات).

له دوالاپه پره ی گوزاره که دا فهرستی باسه کانی تیادایه له گه ل نوو اعلان :
یه که م ده ریاره ی: (أطباى ملکبه دن حیدری زاده نه حمده به گ دوهم حکیم
حیدری زاده نه حمده به گ .

ژماره ۲/ی گوزاری روژکورد:
که له ۶/تموزی/۱۳۲۹ به رامبه ر ۱۴/ی شعبانی ۱۳۳۱ کړچی ده رچووه . له بهرگی
ژماره که دا وینه یه کی کریم خانی زه ندی تیایه له ژیریا نوسراوه: کرد اعظم
آمراسندن کریم خان زند، تا لاپه پره ۲۰/به زمانی تورکیه و نه وی تری هه تا لاپه پره
۳۲/ به شی کوردیه که یه تی .

له لاپه پره ۲/دا له ژیر ناوی (کرد لك نیچین - ضیاع عظیم) به تورکی باسی کړچی
نواى حسین کنعان پاشا بدرخانی کړووه، که وینه یه کی له بهرگی ژماره ۳/شدا
هیه/ وه کوو له نواى نه مه ده بېنری.

- له لاپه پره ۲/ هه تا لاپه پره ۵/ له ژیر ناوی (ملتکزه قارشو وظیفه کز - کورد
منور گنجکنه) به پېتنوسی (طوغان) که له بولغارستانه وه نارویتی.
- لاپه پره ۵ - ۷ باسیک به تورکی به ناوی (مسلمانلق وکردک) به پېتنوسی بابان
زاده ئیسماعیل حق.

- لاپه پره ۸ - ۱۰ له ژیر ناوی (اتحاد یولی) به پېتنوسی عبدالله جودت له ژیریا
نوسراوه ۷/تموز/۱۹۱۳.
- لاپه پره ۱۰ - ۱۱ له ژیر ناوی (خلیا حقیقت ئولیور) به پېتنوسی م. صالح
بدرخان.

- لاپه پره ۱۱ - ۱۲ (هی وی - مه به ست هیوا هیقی) دن آمیدمز نوسینی
(خربوطلی: ج. ب).

— لاپه ۱۲ — ۱۳ له ژيړ ناوی (حروفمز تسهيل قرائت) به پيټنوس (م.ص. نازيزی).

(که محمد صالح بدرخانه و بدرخانه کان نازناویان نازيزی — عزيز بووه هره کو له باسی نه ماره ته کانا — باسی نه ماره ته جزیره دا پوونکراوه ته وه).

— لاپه ۱۳ — ۱۶ باسیک به ناوی تعميم معارف و اصلاح حروف) جمعیت محترمه سی طرفندن وړې اولمشدر (باسی هه ولدانیکه بو نویسی کوردی به پیتی لاتینی).

— لاپه ۱۷ — ۱۹ له ژيړ ناوی : کرد اعظمی حضورندن : صلاح الدین آیوبی (ناوی نوسره که ی نیه له ژيړیا نوسراوه (مابعدی وار — هیشتا ماویتی).

— لاپه ۱۹ — ۲۰ له ژيړ ناوی (حاده افکان) ناوی نوسره که ی نیه.

— لاپه ۲۱ — به شی کوردی — بوونا کرمانجی — ونداکی مزن — گله یی له وه

کربوه شتیکی وا ده رباره ی حسین کنعان پاشا نه نوسراوه (له ژماره ۳/۱۰۰)

له بهر که پیدا وینه ی حسین کنعان پاشا بلاو کراوه ته وه).

— لاپه ۲۱ — ۲۲ به پيټنوسی سلیمان عبدالکریم له ژيړ ناوی : هر من بمو کسی تر نه یی.

— لاپه ۲۲ — ۲۳ دوویاره به پيټنوسی عبدالکریم سلیمان له ژيړ ناوی (عبرت).

— لاپه ۲۳ — ۲۴ — چپروک — نویسی فؤاد تمو.

— لاپه ۲۵ — ۲۸ باسکی حاجی قادر له گه ل شعریکی نویسی (مودانی.خ).

— لاپه ۲۸ — شیعریکی شیخ رها (مربوطه حیاتم به سلیمان و خاکی).

— لاپه ۲۹ — ۳۰ له ژيړ ناوی (زمان و ترانیا کوردی) به پيټنوسی (مودانی.خ)

له گه ل شعریکی حاجی قادر.

— لاپه ۳۱ باسیک به ناوی (خبات خویندن) به پيټنوسی فکرت نجدت —

دیاریکری.

له دوا لاپه ۳۱ : باسیکی ثانی و شیعریکی (محمد عاکف به گ) شاعر له ژيړ

ناوی هوارو فیزار مسلمانی، به پيټنوسی (مودانی.خ).

صاحب‌المیز
و مدیر مسئول :

میرزا کربیم

عدد : ۳

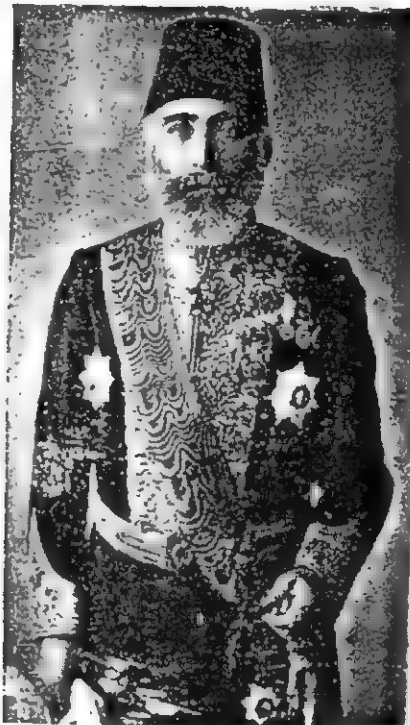
شماره ۱۳۳۱

۱۳۳۱

شماره : ۳

روشنکرد

۱۱ رمضان سنه ۱۳۳۶ شمسیک آینه بر نشر اولونور ۱ اغستوس سنه ۱۳۳۹

به‌رگی ژماره ۳ ی گؤقاری رۆزی کورد

وینفیه‌کی بديرخانی مرحوم حسین کنعان پاشا

نهم ژماره په له ۱/۸/۱۳۲۹ کڅچیدا دهرچووه (۱۵) لاپه پړه یه که می به شی
تورکیه که یه تی و له وه به دواوه به شی کوردیه که یه تی.

— لاپه پړه ۲ — ۴ له ژیر ناوی (کردلرک تعالیسی) به پیتنوسی بابان زاده
نیسماعیل حق.

— لاپه پړه ۴ — ۶ له ژیر ناوی (حیات مشاهیر — بدرخانی حسین پاشا) دیاره
به پیتنوسی سهرنوسه ر بووه.

— لاپه پړه ۶ — ۱۰ له ژیر ناوی (قلیچدن اول قلم) به پیتنوسی صالح بدرخان.
— لاپه پړه ۱۰ — ۱۴ له ژیر ناوی (کرد اعظمی حضورنده — صلاح الدین)
به پیتنوسی (م).

— لاپه پړه ۱۴ — ۱۵ له ژیر ناوی (نفاقمن) به پیتنوسی (خ) که دوا لاپه پړه ی به شه
تورکیه که یه تی.
— لاپه پړه ۱۶ — ۱۷ له ژیر ناوی (بفر یا کوین) به پیتنوسی سلیمان عبدالکریم —
به کوردی.

— لاپه پړه ۱۷ — ۲۰ له ژیر ناوی (تفسیر شریف — قران) به پیتنوسی (م.خ).
— لاپه پړه ۲۰ — ۲۱ له ژیر ناوی (زیمان) به پیتنوسی (م.خ).
— لاپه پړه ۲۲ — ۲۴ به ناوی (عرد ایمه) به پیتنوسی دیاریکری فکری جدت.
— لاپه پړه ۲۴ — ۲۷ له ژیر ناوی (بری شیري قلم) به پیتنوسی (م. صالح
بدرخان) و له ژیریا شیعریکی نه حمه دی خانی بلاوکراره ته وه.
— لاپه پړه ۲۹ — ۳۱ له ژیر ناوی (بخت رشو محکومیا کوردان) به پیتنوسی
(م.خ).

— لاپه پړه ۳۱ چیروکی کرمانجیا به پیتنوسی (کنډو).
له کڅتاییدا نوسراوه : محمود بگ مطبعه سی.
تائیر به باسی هه رسی ژماره که ی گڅفاری رڅی کورد بوو وه له دوا ی نه وه
دیاره نه و گڅفاره به و ناوه وه دهرنه چوه و له جیاتی نه و گڅفاره ی (هه تاو)
دهرچووه.

به پراستی نه زانراوه ثایا گڅفاری هه تاو هه ر نه و تاقه ژماره یه ی لی دهرچووه
که نوکتور جلیلی جلیل له سهرچاوه /۱۵۵۵ و تویه تی نه و ژماره یه له مانگی تشرینی

هه‌مه‌ی ١٩١٣ ی زانی‌دا ده‌رچوو له‌کاتیکدا کاک جمال خه‌زنه‌دار له‌لاپه‌ره/١١
 سه‌رچاوه/١٢٦ دا وتویه‌تی نه‌و ژماره‌یه‌ی هه‌تاو له ٢٢/ی ذی القعدة‌ی سالی
 ١٣٣١ هجری به‌رامبه‌ر/١١ ی تشرینی یه‌که‌می سالی ١٣٢٩ ی رۆمی ده‌رچوو که
 کاک جمالی‌ش و نوکتور جلیلی هه‌ردوکیان وتویانه سه‌رنوسه‌ره‌که‌ی (کاک جمال
 وتویه‌تی خاوه‌ن نیمی‌تیارو مدیری مسئول) عبدالعزیز بابان بووه و جلیلی وتویه‌تی
 لاپه‌ره‌که‌ی هه‌تاوی کورد له‌می رۆژ کورد که‌متر بووه و زانیاریه‌کی که‌م هه‌یه
 ده‌ریاره‌ی نه‌و گۆفاره.

کاک جمال خه‌زنه‌دار له‌لاپه‌ره/١١ ی سه‌رچاوه/١٢٦ دا سه‌رنجی خۆی به‌رامبه‌ر
 هه‌تاو به‌م جوژه ده‌ریپویه:

((نه‌وه‌ی له‌هه‌موو شتیکیش گرنگ‌تریی نه‌وه‌یه نه‌و که‌سانه‌ی رۆژی کوردیان
 ده‌رکرد هه‌ر خۆیان ناوی گۆفاره‌که‌یان گۆپی‌بو که نه‌م زانیاریه‌مان له‌نوکتور
 إحسان فؤاده‌وه وه‌رگرت که وتویه‌تی: له‌ژماره‌ی یه‌که‌می گۆفاری هه‌تاوی کوردا
 له‌هوا لاپه‌ره‌یدا به‌زمانی تورکی و ده‌سخه‌تی عبدالعزیز بابان به‌زمانی تورکی
 له‌سه‌ری نویسه‌وه که کوردیه‌که‌ی بریتیه له : گه‌وره‌مان سه‌ید نه‌حمه‌د نه‌فه‌ندی،
 به‌پیتی ئاره‌زوو داوای شیخ عبدالقادر نه‌فه‌ندی (مه‌به‌ستی شیخ عبدالقاسمی
 شم‌زینی) ئیتر رۆژی کورد وه‌ستین‌راو له‌باتی نه‌وه (هه‌تاو کورد) بلاوده‌بیته‌وه
 (وادیاره نوکتور احسان فؤتوک‌کۆپی نه‌و ژماره‌یه‌ی هه‌تاو ده‌سخه‌ته‌که‌ی
 وه‌رنه‌گرتوه).

بی‌جگه له‌و رۆژنامه‌و گۆفاره‌نه‌ی له‌ده‌ره‌وه‌ی ولاتو نه‌سته‌مبولدا ده‌رچوو بوو،
 هه‌ندێ سه‌رچاوه به‌کورتی ئاماژه‌یان بۆ ده‌رچوونی چه‌ند بلاوکراوه‌یه‌کی تر
 کړیوه. بۆ نمونه:

١ - نوکتور جمشید هه‌یده‌ری له‌سه‌رچاوه/٢٢ باسی رۆژنامه‌ی (په‌یمان) ی
 کړیوه که‌له سالی ١٩٠٩ دا له‌دیاریک‌ده‌رچوو، هه‌رچه‌ند به‌تورکی بووه به‌لام
 به‌کوردیش نوسراوی تیا بلاوکراوه‌ته‌وه و نه‌توانی نه‌م رۆژنامه‌یه به‌یه‌که‌م
 رۆژنامه‌ی کوردی دابنری که له‌ناو کوردستاندا چاپ‌کراوه.

٢ - نوکتور جلیلی له‌لاپه‌ره/٦٦ ی سه‌رچاوه/٥٥ له‌په‌راویزی نه‌و
 لاپه‌ره‌یه‌دا باسی رۆژنامه‌یه‌کی کړیوه به‌ناوی (رۆژه‌لاتو کوردستان) له‌لایه‌ن

(خارساقلى ئەحمەد شەرىف و بىرى مالايتىيالى و ئىسماعىل خارساقلى يەنە
دەرچىۋە و پىرۇپاگەندە يەككى زۇرئان بۇ ئاينى ئىسلام كىرۈە ھەروەكۈلە
سەرچاۋەى Revue du monde musulman دا باس كراۋە .

۳ - بەرلەمە لە باسى عبدالله جودت دا لەوۋە دواين كە رۇژنامەى (أجتہاد)ى
دەر كىرۈە و لە پەرلۇئىزى لاپەرەى/۱۲۸ى دىوانە تازە كەى پىرەمىردا - چاپى
سالى ۱۹۰۰ باسى ئەوۋە كراۋە كە پىرەمىرد خۇى و تۈيەتى لە گەل نەژادى كۇپىا
لە رۇژنامە كەى عبدالله جودتدا بە شىدارىيۈن لە نوسىنىيا .

ھەروەھا لە پەرلۇئىزى ھەمان لاپەرە شىدا باسى گۇفارى (ژىن) كراۋە كە
سەرنوسەرە كەى (ئەشەرەف ھەمزە) بىۋە لە ئەستەمبول دەرچىۋە و پىرەمىرد
لەوۋە شىدا بە ناۋى (سلىمانى توفىق) و (م.س) نوسىنى تىا بلاۋ كىرۈتەۋە .

لەوۋى ئەشەرەف ھەمزە (ممدوح سلىم) بىۋە خاۋەنى امتىيازى ھەروەكۈ
دوكتۇر كمال مەزھەر لە پەرلۇئىزى لاپەرە/۴۹ى كىتەبى تىگە يىشتىنى راستىدا باسى
كىرۈە و تۈيەتى ئەو سەرچاۋانەى (ژىن)يان بە رۇژنامە دانابو بە ھەلە دا چۈبۈن
چۈنكە گۇفار بىۋە نەك رۇژنامە .

دەريارەى ئەو گۇفارى (ژىن)ە كاك جمال خەزەندەر لە لاپەرە/۲۱ى رابەرى
رۇژنامە گەرى كوردىدا و تۈيەتى بە زمانى كوردى و ەەرەبى و تۈركى لە قاھىرە
لە لايەن سىريا بىدرخانەۋە دەرچىۋە، ھەروەھا (رۇبىرت ئۇلسۇن)ىش لە كىتەبە كەيدا
سەرچاۋە/۸۴ باسى ئەو گۇفارەى كىرۈە كە و تۈيەتى لە لايەن سىريا بىدرخانەۋە لە
قاھرە دەرچىۋە كە بىرىتى بىۋە لە نىرۋە پىدائى رۇژنامەى كوردستان كە كاتى
خۇى لە قاھىرە دەرچىۋە .

بهشی بیستم

نه خشی دهوله تان بو دابه شکردنی ولاتی عوسمانی

(په یمانی سایکس پیکو)

دهرباره ی هه لویستی دهوله تان وه کوو روسیاو بریتانیاو فرنسه و دواى نه وانیښ نه لمانیاو نه مریکا به رامبه ر به دهوله تی عوسمانی، هه ریه که یان نه خشی تاییه تی خوی هه بوه بو چونیتی دهسگرتن به سه ر زوړترین به شی نه و نیمپراتوریه ته دا که پوخته ی نه خشه کانی سی دهوله تی سه ره کی له ناو نه وانه دا که بریتانیاو روسیاو فرنسه بوو له دارشتنی په یمانی سایکس پیکو مؤرکردنیا دهرده که وئ.

به رله هه موویان روسیای قیصری له میژیوو بو دهرغه ټک ده که را ده سه لاتی سیاسى و ثابوری خوی له ناو ولاتی عوسمانیدا به هیژ بکاو بو نه و مه به سته که لیک قونسولخانه ی له ناوچه کانی سه ر سنوریا له که ل عوسمانی دامه زرانده بو که هه ریه که یان بنکه یه کی تاییه تی بوون بو ئاسانکردنی کاروباری نه و میسنیرانه ی دهنیران بو ناوچه که به ناوی ئاینه وه هیژی قوزاقی روسی بو جورده شه رفروشتنتیک به عوسمانی پیکه یترابوو به رامبه ر به وه عوسمانیه کانیش سواره ی حمیدیه یان ریڅکست و نه و شه پانه ی له نتوان هه ردولادا پوویدا وه کوو شه پی قرم و شه پی قارص و نه رده هان بوو به هوی نه وه ی حکومتی عوسمانی ناچاریکړی په یمانی (سان استیقانو) و په یمانی (برلین) مؤر بکاو نه م هه لویسته ی روس به رامبه ر به عوسمانی به ته واره تی سه رودلی به ریتانیاو فرنسه ی گرتبوو، نه وانه ی تریش وه کوو نه لمانیاو ئیتالیاو نه مریکا هه ریه که یان به شیوه ی خوی که وته چالاکى.

فرنسه و بریتانیا که له شیوه دا سیاستیان له یه که وه نژیک بسو، ساتیک ده ستیان کرد به ناماده کردنی نه خشه یه که بق ده سگرتن به سهر هندی له ناوچه کانی ده وله تی عوسمانی، نه یان توانی به بی به شداریونی روس نه و کاره یان نه دجام بدهن، بویه به جوته له گه ل روسه کانا نه و نه خشه یه ی له لایه ن نوینه رانی ئینگلیزو فرنسه وه (سایکس و پیکو) ناماده کرابوو له گه ل روسه کانا که وتنه گفت وگو له گه لایان له سهر نه خشه یه کی هاویش ریک که وتن نه گه رچی له دوی روخانی رژیمی قیصری له شورش ئوکتوبره دا روسه کان خویان له و په یمانه کیشایه وه نه هیتیه کانی نه و په یمانه یان ناشکرا کرد.

ئینگلیزه کان له میژیوو ته قه لایه کی زوریان دابوو بق کۆکردنه وه ی زانیاری له ناو خاکی عوسمانیدا به هوی میسینیره کان و به هوی گه پریده کانیا نه وه وه کوو مارک سایکس و پیچ و میجرسون و فرنسیه کانیش به هوی نه وه ی ده سه لاتیکی زوریان په یدا کربوو له ریگه ی کۆمپانیای (ریژی - که کۆمپانیایه کی توتن و جگه وه ی فرنسی بو) نه وانیش جگه له وه ی به ته مای سوریا و لوېنان بوون، چاویشیان بریوووه ویلايه تی موصل و ئینگلیزه کانیش له هه موویان زۆتر مه به سته کانیا ن ناشکراوو که ده یانویست هه موو میسو پوتامیا بق خویان موسوگر بکه ن و بیکه ن به به شیک له موسته عمه ره گه وره که یان له هندستان و نژیک به چاله نه وته کانی نه هواز له خواروی ئیراندا.

وه کوو له باسی دامه زراوی ده وله تی عوسمانیدا لئی دواين، تورکه کانی عوسمانی که وتبوونه ژیر باری قهرزیکي ئیجگار قورس و گرانه وه و له مه به سته روسیا و ئینگلیزو فرنسه گه یشتبوون بویه تا قمی اتحاد و ترقی به نیازی خو زگار کردن له و هه موو قهرزه زۆره ی به سهر ده وله ته که یانه وه بوو، بق نه وه ی خویان له ئینگلیزو فرنسه زگار بکه ن، خویان له ئه لمانه کان نژیک کرده وه، که به رله وه ماوه یه که بوو پتوه ندیی ئه لمانیا و عوسمانی به هیزیوو، ژماره یه که له نه فسه ره ناسراوه کانی ئه لمانی و نه مسایی به کری گه رابوون و له ناو سوپای عوسمانیدا مه شقیان به هیزه کانیا ن ده کردو هه ندیکیان له شه ره ناوچه ییه کانیشدا شان به شانی سوپای عوسمانی به شدار ده بوون، وه کوو مولتکه که به رله مه له شوینی خۆیدا له باسی رووخاندنی نه ماره تی بۆتاند لئی دواين..

ئەمەریکاییەکانیش کە تازە کەوتیبوونە خۆیان و ئاگاداری چالاکیەکانی دەولەتانی تر بوون، ئەمانیش بەبێ دەنگی دانەنیشان و هەروەکوو دوکتۆر کمال مەزھەر لە کتێبەکیدە سەرچاوە/ ۱۰۳/ أضواء علی قضایا دولیة لاپەرە/ ۳۲/ باسی تەقەلادانی ئەمەریکاییەکانی کردووە کە لە سالی ۱۸۳۰ دا پەیمانێکی نوێستایەتی و بازرگانێتی یان لەگەڵ دەولەتی عوسمانیدا پەیدا کردووە جێپێی خۆیان کردووە و کەوتنە چالاکی و کۆمپانیای نەوتی (ستاندرد ئۆیل) بیانووی ئەوەی دۆزیوە گوایا لە کاتی کوشتاری ئەرمەنیەکانا زیانیان لێ کەوتیبوو ئەوانیش بەسەرکردایەتی (کولبی چستر) خۆیان گەیاندە کەناری دەریاکانی عوسمانی پاش ئەوەی (ولسن) بوو بە سەرۆکی ئەمریکا، خۆی وەک واداکاریکی ناشتی خستە بەرچاوی سانیٹیک شەپێ جیهانی دەستی پێکرد چەکی بەهەموو لایەن فروشت و قەرزێکی زۆریشی دا بەبەریتانیای فرەنس و ئێت لە پێگەی ئەو قەرزدانەو ئەویش خۆیکرد بە دەولەتێکی هاوبەش.

لە بەرگی یەکەمی کتێبەکەی شیخ محمودا سەرچاوە/ ۸۰/ لە لاپەرەکانی (۲۷۰ — ۲۷۸) باسی بایەخدانی دەولەتە سەرمایەدارەکان کرارووە کوردستان و لە هەموویان چاکتر ئینگلیزەکان بوون و چاویان بریپووە نەوتی کوردستان و میسۆپۆتامیا و لە لاپەرە/ ۲۸/ ی بەرگی دووەمی ئەو کتێبەشدا باسی بین بریکی دەولەتە سەرمایەدارەکان کرارووە لەسەر نەوتی میسۆپۆتامیا و کوردستان کە ئەمەش هەر بریتی بوو لە رەنگدانەوی پەیمانی سایکس پیکو.

دەریارەیی پەیمانی سایکس پیکو لە نێوان ۱۵ — ۱۷/ مایس ۱۹۱۶ دا هیشتا شەپێ جیهانی لەگەرمەیدا بوو ئەو نەخشەیە لە (بترۆگراد) مۆرکرا. ئەوەی لێرەدا مەبەستمانە لێی بدوین تەنها بریتی یە لە و ناوچە کوردی یانەیی لە ژێر دەسەلاتی عوسمانیدا بوون کە پەیمانی سایکس پیکو گرتبویوە:

۱- بە پێی نەخشەی سایکس پیکو ویلایەتی موصل (خواروی کوردستان) لەگەڵ ویلایەتی شام و حلب بەر فرەنسیەکان کەوتبوو (لەدوای تەواو بوونی شەڕ ئینگلیزەکان ویلایەتی موصلیان ئەدەست فرەنسیەکان دەرھێنا بەرامبەر بە هەندێ شوینی تر کە درا بە فرەنسیەکان).

۲- باکووری کوردستان (له په یمانی سایکس پیکوډا به کوردستانی مرکزی ژورو ناوبراهه)، بۆروسیای قیصری دانرابوو (له دواى شوږشى نوکتوبرو کشانه وهی روسیا له شهرې جیهانی وازی نهو په یمانه هیناو مایه وه سهر سیاستی بریتانیا که نه پیشدا بو به لایه نگرې په یمانی سیقهر که به پی'ی نه وه مافی کوردی باکوړو باشوری تیا دا دمستیشانکرابوو، به لام دواى نه وه نینگلیزه کان وازیان نهو سیاسته هیناو ریگه یان دا به کمالیه کان دمست به سهر باکوړی کوردستانا بگرن وککو له بهرگی دوه مډا باسی دهکین).

دهرباره په یمانی سایکس پیکو هوی ناماده کردن و مؤرکردنی، دوکتور کمال مه زهر له باسه کانیا وتویه تی:

((هوی هه لگبرسانی شهرې یه که می جیهان به هوی چا وچنکی و تیر نه خواردنی ده ولته گوره کانه وه بووه که بووه هوی نه وهی نه خشی دابه شکرینی ناوچه که بکیشری و کوردستان به شیک بووه له نه خشی نهو دابه شکرته.

تورکه کان ده یانویست به هوی نه لمانه کانه وه که به سهرزازی بویوون به دوستی عوسمانی خویان له ده ولته سویندخوړه کان (هاوپه یمانه کان) پپارینن له نه دجامی نه وه دا چونه پال نه لمانیاو تیکه ل به شهرې جیهانی بوون، له راستیدا نه گهر نه لمان سهریکه وتایه به ته مای هه موو ده ولته عوسمانی بوو، روسیای قیصریش نه گهر ده سستی بکه وتایه هه موو کوردستانی بوخوی ده ویستو فرنسیه کان جگه له سوریاو لوبتان چاویان برپیووه ویلایه تی موصلیش.

نامه یه کی (سازانوف) وه زیری دهره وهی روسیای قیصری له مانگی نیسانی ۱۹۱۶ دا نارده بوی بقی بالیوژخانه ی فرنسا له (پتروگراد) به ناشکرا باسی کوردستانی له نامه یه دا به م جوړه ی خواره وه کردبوو:

۱- پیویسته ناوچه ی نه رزپووم و ترابزون و وان و بدلیس هه تا نهو شوینه ی نه که وینه رۇژناوای ترابزون له سهر که ناری دمریای رهش هه مووی بۆروسیا دابنریت.

۲- نه بی ناوچه ی کوردستان له باشوری وان و بدلیس دا، له نیوانی موش و سهرتو روبری دجله و جزیره ی ابن عومهر، هیلې لووتکه ی نهو شاخانه ی به سهر عمادیه دا دپروانی له که ل' مهرگه ومپ. هه مووی بۆروسیا تهرخان بکری و روسیاش به رامهر به مانه

دان بهودا نه نیت نهو ناوچانه ی که وتونه نیوان (ئاله داخ — قیصری — خریوط)
هه مووی بۆ فرنسه بی.

۲- روسیا به و په ری تونلوتیژی وه بهرام بهر هه ره و ئیکی فرنسا دموستیت و پی
له سه ره وه داده گری که نابی هیچ به شیک له کوردستان، به تاییه تی خوړناوای تورکیا
بدریت به فرنسه)).

له بهرگی دوهمی نه م کتیبه دا ده گه پیننه وه سه ره نه م باسه و له پووداوه کانی
دوای شه پی جیهانی یه که م به دورو درێژ باسی سیاسه تی بریتانیا ده که مین چون
له سه رخۆو به پیتی نه خشه یه کی تاییه تی خوړیان هه موو مه به سه ته کانیان هینایه
نه نجام.

بهشی بیست و یه کهم

شهری یه کهمی جیهانی و بارودوخی کوردستان

له کاتی شهره کهدا

وه کوو له باسه کانی پیشودا پوون بوته وه باری ئابووری ده ولته تی عوسمانی
له پیش شهری جیهانیدا به ماوه یه که ته واولا داپزاوو ئالۆز بووه له ژیر باری قهرزکی
رۆردا ئالاندویتی و توانای دانه وهی ئه وه قهرزانهی نه بووه و ده ولته سه رمایه داره
خاوهن قهرزه کان مرخیان له دابه شکره و ده سگرتن به سه ر خاکی عوسمانیدا
خوشکردبوو، ماوه یه که بو ئه و ولاته چاویان بریوووه خێروبیتری عوسمانی و
کۆمپانیاکانی هه ندیکیان ده سه لاتی پشکنینی که لێک شوینیان پیدرا بوو بو
نۆزیه وهی نه وت و ده رهتانی به ئومیدی ئه وهی له م ڕینگه یه وه قهرزه کانی خۆیان
ده زگیر بکه نه وه ئه لمانه کانیش ئاگاداری مه به سه ته کانی حکومه ته کانی بریتانیا و
فرنسا و روسیا و ئه مریکا بوون و ئه وانیش نه خشه ی ئه وه یان کیشابوو ده سه بکه ن
به دروستکردن و ته واکرینی ئه و هێلی شه مه نده قهره ی به ته مابوون له موصله وه
بیگه یه نه بصره به رامبه ر به به رزه وه ندیه کانی ئینگلیز له هندستان و له ناوچه ی
ئه هواز ی خواروی ئێرانی پڕ له نه وت.

له گێژای ئه و بارودوخ و هه لۆیستانه دا طورانیه کانی اتحاد و ترقی ماوه یه که بوو
پێوه ندییان له که ل ئه لمانه کانا به هیز کردبوو شان به شانی ئه وان تیکه ل به شهری
جیهانی بوون.

به رله ده سه پکردنی شه پو له کاتی شه په که شدا ئه لمانه کان که وتنه چالاکی و
بایه خ پێدان به میله تهی کورد که خا که یان هه ندیکی که و تبووه سه ر سنوری
یه که که له نوژمه کانی خۆیان و تورکه کان (مه به سته روسیا به).

دهرياره‌ی نه‌وه نوکتور کمال مه‌زه‌ر له‌سه‌رچاوه / ۲۴دا له‌باسی چالاکی و بایه‌خ پیدانی نه‌لمان به‌کورد له‌کاتی شه‌ری جیهانی‌داو هه‌ولیان دابوو هه‌موو به‌یاننامه‌و چاپه‌مه‌نیه‌کانی پان نیسلام به‌هه‌موو کوردستانی ئێرانا بلاویکه‌نه‌وه بۆ نه‌وه‌ی له‌لایه‌که‌وه به‌لای تورکدا رایانکیشنه‌و له‌لایه‌کی تریشه‌وه له‌په‌وسه‌کان دوریان ب‌خه‌نه‌وه‌و بۆ نه‌وه‌مه‌به‌سته ژماره‌یه‌ک سیخوپی خۆیان وه‌کوو(شیونمان)و(لیستین) هه‌ندیکی تر که‌وته‌کارو له‌روژه‌ه‌لائی ناوه‌پاستنداو له‌ناو کوردستانا چالاکی‌یان په‌ره‌ی سه‌ندو ئینگلیزه‌کانیش له‌ناوچه‌ی وان و له‌ریگه‌ی وه‌کیلی قونسوله‌که‌یان‌وه په‌وه‌ندیان به‌ده‌سه‌ل‌تدارانی کورده‌وه کرد له‌ناوچه‌ی بدلیسداو له‌دیاریکرو موصل‌یش له‌چالاکی‌دابوون و وایان له‌دانیشته‌وان کردبوو له‌دواڕۆژێکی نزیکدا هه‌موو رۆژه‌ه‌لائی ناوه‌پاست ده‌که‌وێته ژێر ده‌سه‌لائی به‌ریتانبیا هه‌روه‌کوو لازاریف له‌کتابه‌که‌یدا به‌دوو‌رو درژ باسی کردووه .

((ساتیک شەڕی جیهانی یەکەم دەستی پێکرد، کوردستان بۆیوو بەمەیدانی سوپای سێ ولات کە بریتی بوون لە عوسمانی و روس و ئینگلیز، بەهۆی ئەوەوە کورد توشی کارەساتێکی گەورەبوو بەبێ ئەوەی ئەو شەڕە هیچ سوودی بێ کوردی تێدا بووبێ و میلیتەکی و ولاتەکی بەخۆرای نائێنرایە شەڕەوه .

دهرياره‌ی ئه‌و په‌يوه‌نديیه‌ی نێوان روس و شېخ عبدالقاسر، لازاریف له‌لایه‌ی ۲۰۴ کتێبه‌که‌یدا باسی ئه‌وه‌ی کردو‌ه‌و له‌ رۆژانه‌دا نامه‌یه‌کی خۆی به‌ کوردستانا بلاوکردبووه‌و ده‌و له‌وای له‌خه‌ك کردبوو به‌ره‌نگاری له‌شکری روس نه‌بنه‌وه‌و شه‌پی له‌گه‌دا نه‌که‌ن، به‌وجۆره‌ هه‌روه‌کوو لازاریف باسی کردو‌ه‌، ده‌نگی په‌که‌م ته‌قی شه‌پ له‌ رۆژه‌لاتی نزیکه‌دا له‌ کوردستانی ئێرانا به‌رز بووه‌وه نه‌ك له‌ ده‌ریای ره‌شی نێوان تورکیا و روسیا.

به‌وجۆره‌ له‌ ماوه‌ی شه‌پی په‌که‌مدا که‌ چوارسالی خایان، کوردستان بو‌بوو به‌کێلگه‌ و ژیریپی هێزه‌کانی روس و تورک و ئینگلیزو بو‌ویه‌ه‌وی مالدویرانی و کوشتنی هه‌زاران کوردی بی‌تاوان، به‌تاییه‌تی سه‌ریازه‌کانی سوپای عوسمانی له‌ نه‌رێڤۆم له‌شکری ده‌هه‌می ناوچه‌ی سیواس و له‌شکری یازده له‌ ناوچه‌ی (العزین) و له‌شکری نوازده له‌ موصل له‌ کورده‌کان بو‌ون و زۆریان ئی کۆژا.

له‌ پاستیدا سه‌ریازه‌کانی کوردی ناو سوپای عوسمانی به‌ه‌وی جه‌ورو سته‌می کاریه‌ ده‌ستانی تورکه‌وه‌ به‌کێشده‌ کران بۆ کۆپی شه‌پو هه‌روه‌کوو نوکتۆر کمال مه‌زه‌ر له‌لایه‌ په‌که‌انی (۵۴ - ۵۵) ی کتێبه‌که‌یدا سه‌رچاوه‌ ۲۴ باسی کردو‌ه‌، هێشتا زۆر به‌سه‌ر ده‌ست پێکرنی شه‌پدا تێپه‌پی نه‌کردبوو سه‌ریازه‌ کورده‌کانی ناو له‌شکری عوسمانی به‌تاکه‌و به‌کۆمه‌ل سوپای تورکیان به‌جی ده‌هێشت و پایان ده‌کردو هه‌موو چه‌ند مانگیك بوو شه‌پ ده‌ستی پێکردبوو؛ له‌ (۱۸هه‌زار) سواره‌ی کوردی ناو له‌شکری سێهه‌م ته‌نها (۲۸۰۰) که‌سیان ئی مایه‌وه‌و له‌جه‌به‌یه‌ی قفقاسدا له‌گه‌رمه‌ی شه‌پدا جاری واهه‌بو هه‌ریازو سه‌رده‌ره‌کانی کوردی ناو سوپای عوسمانی به‌خۆیان و چه‌که‌کانیان هه‌وه‌ ده‌چوونه‌ پال هێزی روس.

له‌وای ئه‌وه‌ شه‌پی روس و عوسمانی له‌ کوردستانی ئێرانا ته‌شه‌نه‌ی کرد، عوسمانیه‌کان له‌وێ نوو سه‌رده‌ری کورد (محمد حسێن خان) و (سیف الدین خانی سه‌قزی)یان له‌سێداره‌ دلو بۆ چاو ترساندنێ خه‌ك بۆ چه‌ند رۆژێك لاشه‌کانیان به‌سێداره‌وه‌ هێلانه‌وه‌.

ئه‌وی راستی بی له‌ کوردستانی ئێرانا روسه‌کانیش شتیکی که‌متریان نه‌کردبوو له‌تورکه‌کان، که‌ وشه‌ی (مۆسقوف) یاریی تاوانه‌کانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ی روس بووه له‌ناو کورده‌کانا و ئه‌وانیش مرزا فتاحی قازی (مه‌به‌ست له‌ قازی فتاحه ۱۸۳۲ -

١٦٦٦) که برا بچوکی باپیری قازی محمدی شهید بووه که قازی فتاح خۆی و کوپتکی له لایه ن روسه کانهوه شهید کرابوون.

دهریاره ی چالاکی نه لمانه کان له کاتی شه پدا بۆ هاوکاریکردن له گه ل تورکی هاوکاریانا، سه رچاوه /٦٢ به دورو درێژ باسی ته قه لاکانی نه لمانه کانی کردوه بۆ نه وه ی کورد بۆ سوودی تورک به ته واوی بگلێنرێته شه په وه بۆ نه وه مه بسته چه ند کوردیکیان نارد بۆ ناو خاکی روسیا بۆ کاولکردن و وێرانکاری و تورکه کانیش بۆ هتورکردنه وه و دلنیا بوونی کورد به رامبه ریان به لێنیا ن دابوو به کورد له دوا ی ته ولو بوونی شه پ ئوتوتۆمی نه دن به کورد، به لام ته قه لاکانی تورکه کان و نه لمانه کان سه رکه وتنیک ی نه وتۆی به دی نه هینا.

سه رچاوه /٦٢ له باسه کهیدا نه لی :

له راستیدا تورکه کان و نه لمانه کان هه ر له سه ره تای شه په وه زۆر دلنیا نه بوون له کورده کان و لیان ده سه له مینه وه، له بهر نه وه ی له کاتی شه پدا چه و جبه خانه یه کی که میان نه دا به کورده کان که به شی شه پکی درێژخایه نی نه ده کردو هیزی کورد له ناو سوپای تورکدا بی به ش ده کرا له توپ و په شاش و وای لی هاتبوو له کۆتایی سالی ١٩١٥ دا له ناو سوپای سی هه می کوردا ته نها (٨) هه زار کوردی تیا مابوو وه (به لام وه کوو له مه وپیش باسکراوه نوکتور کمال مه زه ره له سه رچاوه /١٢٤ و توپه تی له ناو سوپای سی هه مدا ته نها (٢٨٠٠) کورد مابوو وه)، هه روه کوو هه وائێره کانی روس پایان ده گه یاند، کورده کان وایان لی هاتبوو باوه ریان به وه و الا نه نه ده کرد ده ریاره ی سه رکه وتنه کانی تورک بلاوده کرانه وه.

باسیل نیکتین ده ریاره ی باوه رنه بوونی کورد به رامبه ر به و اعلانی جهاده ی تورکه کان بلاویان ده کرده وه له کتێبه کهیدا باسی نه وه ی کردوه که ته نانه ت شیخه ناینیه کانی کورد به وه په پی قه ناعه ته وه دژی نه و اعلانی جهاده پاده وه ستان و سه ریاژه کانی کورد یا له سوپا پایان ده کرد یان ده چوونه پال هیزه که ی روس و خۆیان نه دا به ده سه ته وه و کامل بدرخان که مامی عبدالرزاق بدرخان بووه له گه ل کورحس ن پاشا و چه ند که سیکی تر بانگه وازیکیان بلاوکرده وه و دلوايان له کورد کرد لووله ی چه که کانیا ن ئاراسته ی تورکه کان بکه ن.

دەريارەى ھۆى بىزارىيوى كوردو ئەرمەنى بەرامبەر بەتورك،
سەرچاوە ٦٣/باسى ئەوھى كردو ساتىك كارىە دەستان و ھىزەكانى تورك لەكاتى
شەپدا بەناو ئەرمەنى رۆژھەلات و كوردستاندا تىپەريان بگردايە ھەموو خوراك و
مەپوماڵتى دانىشتوانيان تالان دەكردو دەت ووت بەناو خاكى نوژمندا تى
دەپەين!!

توركەكان نوای ئەوھى ئومىدى ئەوھيان نەما بەكاو لكردن وا لە ئەرمەنىەكان
دەكەن بىي بەھاوكارىان، ئىتر دەستيان كرد بەبەكارھىتانی سیاسەتى (بەكۆمەل
لەناوېردن و جینۆساید) بەبیانوى ئەوھى ئەرمەنىەكان خەرىكى خۆ ئامادەكردن
بۆ پاپەرىنىك دژى تورك دەستیانكرد بە ئاوارەكردنیان بۆ دەشتە چۆلەكانى
سورىا و لەئەنادولیشدا دەستیانكرد بەكوشتارى ئەرمەنىەكان و ھەر ئەوانەیان
رزگارى بوبوو كە توانیبویان خۆیان بگەینە ناو خاكى روسیاو ھو جگە
لەئەرمەنىەكان نەسپورىەكانى ناوچەى ھەكارىش (مەبەست ئاسورىەكانە) توشى
كارەساتىكى گەورەبوون و بەناچارى پەنايان بردە بەر ناوچەكانى دەوروپەرى
گۆلى ورمیە و لەرنگایانا ژمارەىەكى زۆریان لى كۆژا، توركەكان توانیبویان
ھەندى لەدەرەبەگەكانى ناوچەكانى وان، موش، شاكرو، ھەكارى، ورمیە بكەن
بەنوژمنى ئەرمەنى و ئاسورى و بەلێنى ئەوھيان پێدابوون زەوى زارى ئەرمەنى و
ئاسورىەكانیان بدریتى.

ساتىك ھەوالى ئەو تاوان و كوشتارەى لەئەرمەنى و ئاسورىەكان كرابوو
لەلایەن توركەكانەو، طلعت پاشاى نەخشەكێشى كوشتارو ئاوارەكردن بۆ
ئەوھى كوردى پى بەدناو بكاو پاكانە بۆخۆى بكا ھەمووى دابوو پال
كوردەكان و بەپرۆپاگەندە تارپادەىەك لەو رۆژانەدا كوردو ئەرمەنى و ئاسورىیان
كردبوو بەنوژمنى یەك و بەخۆپایى ناوى كوردیان نپاندبوو.

بەلام لەگەڵ ئەو ھەموو تەقەلادانەى توركدا، توركەكان توانیبویان ھەندى
لەو پرۆپاگەندەو درۆو دەلەسانەى كارىە دەستانى تورك بەدرۆ بخەنەو. بۆ
نمونەى ئەو: (ف.أ. گردلیتسكى) كە خۆى لەكاتى شەپدا چەند جارێك چوو بۆ
كوپى شەپ لەكتیپەكەیدا ھەندى لەو درۆو دەلەسانەى پوچەل كردۆتەو
وتویەتى: ((ئەرمەنىەكان لەناو كوردەكانا لەھەموو شوێنێكدا دۆستیان ھەبوو

رۆزگار کوردەکان توانیبویان ئەرمانەکان لەو جەوروستەم و کوشتاری
تورکەکان رزگار بکەن و بەرلمبەر بۆه لەناو ئەرمانەکاندا هیوا هەبۆه لەکاتی
پێویستدا یارمەتی کوردیان داو.

ساتێک تورکەکان دەستیان کردبوو بەکوشتاری ئەرمانەکان، ژمارەیهکی
زۆری ئەرمانەکان پەنایان بردبوو بەر تورکەکان و لەشوێنێکی وەکوو
(دەرسیم)دا نزیکییست هەزار ئەرمانەکانی لای کوردەکان پەنا بەر بوون لەگەڵ
ئەو شدا کورد خۆی لەو رۆژەدا زۆر پەڕێشان بوون و لەژێر باری گرانی و
نەبوونی و برسێتیدا بوون و کوردەکان لەو رۆژانەدا دوا پارچەنانیان لەگەڵ
ئەرمانەکاندا دەکرد بەدوو کەرتەوه).

دەریارەیی ئەو یارمەتیدانە کورد بۆ ئەرمانەکانی کە گردلیفەسکی باسی کردو،
عبدالعزیز یامولکی لەکتێبەکهیدا (کورد و کوردستان آختلا للری) چاپی تاران،
وتوویەتی سێچارەکی ئەو ئەرمانەکانی لەکوشتن و مردن رزگاریان بوو بەهۆی
یارمەتیدانی کوردەوه بوو لەگەڵ ئەو شدا لەو رۆژانەدا هەركەسێک یارمەتی
ئەرمانەکانی بدایە لەلایەن تورکەکانەوه بەوپەڕی دلپەرقی یەوه سزا ئەدرا.

بهشی بیست و دوهم

نه نجامی شه‌ری جیهانی یه‌که‌م و نه‌و زیانانه‌ی به

کورد گه‌یشت

وه‌کورو له‌پیشتر باس کرا، میله‌تی کورد له‌شه‌ری جیهانی یه‌که‌مدا که به (سه‌فه‌ریه) ناسرلویوو له‌ی کورد، ولاته‌که‌ی کرابوو به‌کۆری شه‌ری نیوان تورکو روس و ئینگلیزو له‌و شه‌رده‌دا کورد زیان‌تکی زۆری مالی و گیانی لی‌که‌وت ولاته‌که‌ی کاول کراو به‌ده‌یان هه‌زاری له‌کۆپی شه‌رده‌کانا کوژراو برسیستی و قات و قپی ژماره‌یه‌کی زۆری له‌ناو بردبوو، میله‌تی کورد له‌ناو ولاتی عوسمانیدا له‌هه‌موو میله‌تانی تر توشی زیان و مال کاولی بوو.

نه‌مین زه‌کی به‌گی میژوونوس و شاره‌زا به‌بوودلوه‌کانی نه‌و رۆژانه وه‌کورو نه‌فسه‌ریکی گه‌وره‌ی ناو سوپای تورکیا که‌له شوینی خۆیدا باسی ژیانیمان کردبوو، که‌له کتێبه‌که‌یدا میژووی کورد و کوردستان، سه‌رچاوه/ ۲۲ باسیکی تاییه‌تی نه‌رخانکردبوو له‌ژێر ناوی شه‌ری گه‌وره سالی ۱۳۳۲/ی کۆچی به‌رامبه‌ر سالی ۱۹۱۴ی زایین هه‌تا سالی ۱۳۳۶ به‌رامبه‌ر ۱۹۱۸ له‌و باسه‌دا به‌دورودریژ باسی نه‌و زیانانه‌ی کردبوو که میله‌تی کورد به‌هۆی نه‌و شه‌رده‌وه توشی بوو له‌لاپه‌ره/ ۲۵۷ی کتێبه‌که‌یدا نه‌و زیانانه‌ی کردبوو به‌م به‌شانه‌ی خواره‌وه:

(نێمه‌ش وه‌کورو وێنه‌یه‌کی راستی به‌سه‌ره‌ماته‌کان و نه‌و زیانانه‌ی که‌له‌کورد که‌وتبوو کورته‌یه‌کی پێشکه‌ش ده‌که‌ین).

یه‌که‌م: نه‌و زیانانه‌ی به‌هۆی په‌شگیری (سه‌ربازی اجباری)یه‌وه توشی کورد بوو

له‌و شه‌رده‌دا هه‌رچی لاو و گه‌نج هه‌بوو (وه‌کورو پیره‌کانی سه‌رده‌می مندالی نێمه ده‌یانگێڕایه‌وه مرواتی به‌سالاچووش له‌ سه‌ریازیتی و بیگاری عوسمانی رنگاری نه‌بوو)، هه‌مویان به‌زۆره‌ملی گیران و کران به‌سه‌ریانو به‌زۆره‌ملی کران

به چەك هەلگرو ئەم كارە بوو بەهۆی ئەوەی بەهەزاران گەنج و لاو لەخیزانەكانیان دورخرانەووە لەناو مالاندا مابوونەووە تەنها ژن و مندال و پیاوی پیری بەسالاچوو بوون و دەوڵەمەندەكانیش كەوتنە ژێر باجێكى زۆرى حكومەتەو كە پێى دەوترا (بدلى عسكرى) بۆ ئەوەى نەكرێن بەسەریازو حكومەت كە لێك شێوەى تری بەكار دەهێنا بۆ پارەسەندن لەخەك كە بۆ ئەرجۆرێك بپروو بیانووێكى ئەدۆزێوە لەگەڵ لێسەندنى ولاغى بەرزە بەبیانوى ئەوەى خۆراك و ئازووقەیان پى دەگوێزێنەو بۆ ناوچەكانى شەپۆ لەكوردستانا هى واى تیا نەمابوو توانای كشت و كالى كردن و بەرهەم هێنانى مابو و ئەو بەرهەمە كە مانەش كە لەلایەن ژن و مندالەو بەیدا ئەبوو توركەكان بەو پەرى بى وێژدانى و بەو پەرى بى بەزەمى وە لىیان زەوت دەكردن و بەبرستى و بەنەبوونى دەیان هێشتنەو.

دوهم: ئەو زیانەكانى لەكوێرى شەركانا بەكورد گەشتبوو

حكومەتى عوسمانى لەكاتى شەپى جیهانیدا دوو سوپای لەكوردەكان ئامادەكردبوو، سوپای یەكەمیان بریتى بوو لەسوپای یازدەهەم كە شوێنەكەى لە (معموره العزیز) دلو سوپای دوهم لە موصلدا بوو بێجگە لەو دوو سوپایە، (١٣٥) بلوك سواری احتیاط كە دەيكردە چوار فرقه و لیوایەك جگە لە هەندى هێزى تر كران بە جەندرمەو ئاسایش و زۆریەى ئەفسەرەكانى سوپای تۆهم لە (ئەزیزۆم) و هى دەهەم لە (سیواس) كە لە كوردەكان بوون.

بێگومان خۆراكى ئەو هەموو سوپایانە لەدەمى میلەت دەگێڕایەووەو میلەت ناچار دەكرا ئەو خۆراكانە بۆ حكومەت ئامادە بكات بەهۆى درێژە كێشانی شەپەو ئەو بۆشاییانەى لەناو هێزى سوپادا پەیدا دەبوو (مەبەستى ئەمێن زەكى لەو بۆشاییانە: ئەوانەى دەكوژان شوێنەكانیان دەبوا بەهۆى تر پڕ بكرايەتەو) هەمووى بەگەنج و لاوى سەمدیدە پڕ بكرايەتەو.

ئەمێن زەكى باسى ئەوەى كردووە چۆن سەركردەى هێزەكانى عوسمانى كوردیان ناچار دەكرد بەناوى (غەزا) وە بچنە ناو ریزى شەپەكانەو كە لە شوێنێكى وەكوو باشورى كوردستانا شەخ مەحمود چەند سەرۆك و نائیبێكى كورد نێزان بۆ شەپى شەعبەو بەهۆى ئەوەو تووشى زیانیكى زۆر بوو (دەربارەى ئەو شەپى شەعبەى ئەمێن زەكى باسى كردووە، لەبەرگى یەكەمى

کټیبه گڼی شیخ مه حمودا - لاپه/ ۳۴۵ به دورو دریژ باسی نهو شه پوهو نهو هی ناوچه ی مریوانیش که همدیسان شیخ مه حمود دژی سوپای روسی کردبووی له لاپه/ ۲۴۸ دا باس کراوه).

نهمین زه کی له لاپه/ ۲۵۹ ی کټیبه که یدا نه لی:

حکومه تی عوسمانی له سهره تای شه پی یه که مدا تووشی خه یال پلاویه کی سیر بوبوو، لای وایوو به هژی نهو شه پوه ده توانری ئیران و توران داگیرکاو بیخاته سهر نیمپراتوری ته که ی و له ویشه وه بگاته هندستان و به وه ئاواتی سرگرتنی نیمپراتوری (طورانی) ده هیئت ته دی که هه میسه خه وی پتوه ده بینی، له بهر نه وه که شه ده سستی پیکرد نه ویش دژی روسیا که وته شه پوه وه هه رچی سوپاکانی بوو، هه رچی سواره ی عه شایرو قوتابی کولیه کان بوو هه مووی کورکرنه وه و به کټشی کردن بۆ سهر سنوری ئیران به سهر کردایه تی (عمر ناجی) و (رؤف) و (خالد) و هیزی یه که مو ده هم په لاماری ئیرانیاندا که له ناوچه ی هه ورامانه وه هه تا ته وریزی گرتنه وه و ناوچه ی موکری و بانه ی گرتو تالانیان کردو پلوو پووتیکی زوری کردو ئیبراهیم به گ که سهر کرده ی هیزی عوسمانی بوو (حسین خان) ی حاکمی موکری اعدام کرد که بوا نه میری بنه ماله ی (بابامیری) بوو له ناوچه ی موکریاندا، له گه ل (حمه خان) که لام وایه نه مین زه کی مه به سستی حه مه خانی بانه ی به ناویانگ بووه که که لیک گوزانی فولکلوری ده رباره ی و تراوه).

(بیجگه له حسین خان — که دوکتور کمال مه زهر له لاپه/ ۶۱ ی/ سهرچاوه/ ۲۴ دا به محمد حسین خان ناوی بریده، قازی فتح که برا بچووی باپیری قازی محمد بووه له لایه ن روسه کانه وه کوژرابوو و سیف الدین خانی سه قزیش هه ره له شه پانه دا کوژرابوو (وه کوو له به شی بیست و یه که دا به رله وه باس کراون).

نه مین زه کی له باسی تاوانه کانی (عمر ناجی) و (ئیبراهیم بدلیس) دواوه، که سالیك هیزه کانیان له (وان) و (بدلیس) وه برده بووه ناو خاکی کوردستانی ئیرانه وه، نهو کوشتارو تالانکردن و مال کاول کردنه ی نه وان کردبوویان له سنووری هه موو ره فتاریک چوبووه ده رو قه له م ناتوانی باسیان بکات.

سێهەم : ئەو زیاترانی هەژنی کوشتارو ئاوارەکردن و ڕاگوزانیوە بەگورد گەشتبوو
 ئەمەین زەکی باسی ئەو ئەرمانە چەنگدارانە کە لەلایەن روسەکانەوە
 پەرچە کرابوون و قێزابوونە ناو خاکی عوسمانیەوە کە ناوچە کوردیەکان
 گەشتبوونە (بایزید) و (تەلشکرد) و (وان) لەو ناوچانەدا زیانیکی زۆری مالی و
 گیانیان بەگورد گەیان و تورکەکانیش لەلایەن خۆیانەوە بەو پەڕی دەرپەقیە
 دەستیانکرد بەکوشتارو تالانی لەگوردەکانی ئەو ناوچەو یەکیکی وەکوو (خلیل
 پاشا) یەکیک لەسەرگوردەکانی تورک خۆی بەوەوە هەڵدەکێشا بەزەیی بەهێچ
 کوردێکدا نەدەهاتەووە لەناوی دەبردن.

ئەمەین زەکی لەلایە ٢٦١/ی میژووی کوردو کوردستانا ئاماژەی بۆ
 لایە ٣٢/ی کتیی (القضية الكردستانية والترك) کردووە، بەپێی ئەو کتییە
 تورکەکان (٧٠٠) هەزار کوردیان ئاوارە کردبوو.

سوپای نوەمی عوسمانی کە لە دیاریکردا بوو لە پایزی سالی ١٩١٧
 دانیشتوانی شارەکانی عیابکرو موش و بدلیسی دەکرد بەبیانوی ئەوەی
 بەدەرکردنیان هەموو خۆراکەکانیان بۆ سوپای عوسمانی دەمیشتەووە
 لەئەنجامی ئەو کردەوێاندا ژمارەیەکی زۆری کوردیان ئاوارەکرد بۆ موصل و
 ئەلنەو حلب و لەڕێگایان بەهۆی برسیتی و سەرماو نەخۆشیەو ژمارەیەکی زۆر
 کەمیان بەساغی گەیشتنە ئەو شوێنانە بۆیان دەسنیشانکراو، برسیتی
 گەشتبووە پادەیهێ خەڵک ناچاربوو گوشتی مریو بخوێ، بەوچۆرە لەسالانی
 یەکەم و نوەمی شەڕی جیهانی یەکەمدا ئەرمانەکان چیان بەسەرھات
 کوردەکانیش لەماوەی یەکیوسالدا تووشی هەمان کارەسات و مال وێرانی بوون.

دەریارەی ئەو (٧٠٠) هەزار کوردە ئاوارە کران، جگە لەو باسە ئەمەین
 زەکی، گەلێک سەرچاوەی تر باسی ئاوارەبوونی کوردیان کردووە بەهۆی ئەو
 شەڕەو، بەپێی سیستم زانی کورتە هەندیکیان باس بکەم بۆ ئەوەی دەرپەقی و
 نامرۆقاییەتی تورکی ئەو ڕۆژانە بخەمە بەرچاو:

دەریارەی ئەوە، لەسەرچاوە ٦٣/دا باسی رێکخراویکی تورکی کردووە لەکاتی
 شەڕی جیهانی ناوی (العروة الوثقى والتقدم - ترجمه عەرەبیەکیەتی بەپێی ئەو
 سەرچاوە/ بەداخووە تورکیەکیە دەست نەکەوت)، لەوێدا ئەو رێکخراوەی تورک

له سالی ۱۹۱۵دا سولتانیان ناچار کړېږو چې د فەرمانیک دهریکا بڼه ناوړه کړدنی کورد بڼه رڼاواي نه ناول بڼه وهی له ناو تورکه کانا بتوینرینه وه، بهو جوړه (۷۰۰) هزار کورد ناوړه کران و نه وانهش که مابونه وه به هی نه خوشی کولیر و ناو له وه به پشانه وه له ناو چون و تورکه کان هه موو مه پو مالقه کانیان نالانکړد.

دهریاره ی ناوړه کړدنی کورد، سر یا بدرخان، له کتیه که یدا سه رچاوه / ۷۹دا باسی ده زکای سه رکړدایه تی گشتی بڼه سه رپه رشتی کړدنی ناوړه کان له سالی ۱۹۱۵ به ناشرکرا دانی به ناوړه کړدنی (۷۰۰) هزار کوردا ناوړه که له کوردستانه وه گوینر ابونونه بڼه رڼاواي تورکیا و زن و مندالیان له گوره کان جیا کړېږو وه هه روه کوو دیلو به ند په فتاریان له گه لا ده کړد و برسیتی و نه خوشی کاریکی وای کړېږو به سه لامه تی نه و گوینر اوانه نه ده گه یشته نه و شویتنه ی بویان ده ستیشان کرابو، نه وانه ی له ناو دلولو لپالی چیاکاندا ده که وتن که س نه بوو فریایان بکه ویو ده مردن. لیږده نه و دوو ډیره شیعه ی فقی محمدی هه مه وه ندی ډیته وه به رچاوه که دهریاره ی تورک و توویه تی و خویشی به کیک بووه له وانه ی کاتی خوی ناوړه کرابو بڼه لیبیان له شاری (بنغازی) دا به ناوړه یی مردېږو له و شیعه دا به رامېر به تورک و توویه تی:

وه سیه تم نیرن جه لای خاص و عام به تورکان هه رگیز مه واچون نیسلام
نه صرف نینصاف، نه مه یل و مروه نه هه ن جه لاشان زه پیی مرحه مه ت

عبدالعزیز یا مولکیش له لاپه پره کانی ۶۱ — ۶۲ ی کتیه که یدا سه رچاوه / ۶۷ باسی ناوړه کړدنی کوردی کړدو چون له زستانیکی ساردو سه هولبه ندانا له رینکا نه و کورده ناوړه بوانه توویشی نه خوشی و برسیتی و پروت و قووتی ده بوون و له لاپه پره / ۶۶ دا باسی ډپنده یه تی تورکی کړدو و ناماژه ی بڼه پاپورت کانی (کاوریکا) کړدو به کیک بووه له سیاسیه کانی روس و له و راپورتانه دا باسی نه وه ی کړدو چون تورکه کان وه کوو ډرېنده سکی پیاوونی کوردیان هه لده ډېری و مه مکی نافره تیان ده ډېری به زه بیان به هیچ که سینکدا نه ده هاته وه.

عبدالعزيز له کتیبه کېدا نه لئ: پټویست ناکا باسی هه موو تاوانه کانی تورک بکهین چونکه من به چاوی خوم له پڼگای کرمنشاه و خواروی خانقیندا چاوم به لاشه ی نهو جوتیارانه ی کورد که وتبوو له لایه ن تورکه کانه وه کورزابوون و لاشه کانیان به ملاولای پڼگه کانا فپئ سراپوون.

دهریاره ی ناواره کرنی کورد، بله چ شیرکوه (جلادت بدرخان) له لاپه په ۷۲/۷ سهرچاوه/۶۰ دا نه میس وه کوو سهرچاوه کانی تر ژماره ی ناواره کانی کوردی به (۷۰۰) هزار که س داناهو و باسی رۆژنامه ی (سریستی) ی تورکی ژماره ۴۸۱/۷ رۆژی ۱۹۱۹/۴/۳۰ کړیوه (دیاره نوای ته و او بوونی شه پ ده رچووه) که له نهسته مبول ده رچووه و نه و ی ته نها له لیسته ی نه و رۆژنامه یه دا بلاوکراوه ته وه وه کوو بله چ شیرکوه باسی کړیوه، ته نها نه وانه ی ناواره کرابوون له (سنجق) ی (بوربور) له نه ناولدا بریتی بوون له (۱۷۴۵) خیزان که بله چ شیرکوه ناوی سهرویکی تاقم تاقمی هه مویانی تومار کړیوه.

بینگومان ناخو چه ند لیسته ی شوینه کانی تر هه بوه و جلادت بدرخان زانیاری دهریاره یان ده سگیر نه بوه.

له پاسنیدا نه و زانیاریانه ی به کورد که یشتیو به هوی شه پ وه نه و نه ده باسیکی نورودریژمو کتیبی تاییه تی نه وئ که هه موو زانیاریه کانی تاییا باسبرکت دهریاره ی و ماموستا ره فیق حیلمی له یاداشته کانی سهرچاوه ۶۵/۶ باسیکی نیجگار دلته زینی تومار کړیوه له کتیبه کې شینخ محموددا، سهرچاوه ۸۰/۸ نه و باسه ی نه ومان بلاوکړیو ته وه که پیاو ده یخوینیته وه هه موو ژیان و مرقایه تیشی له بهرچاو ده که وئ له و برسیتی و قات و قپی یه ی له کاتی شه پدا تووشی میله ته ی کورد بو بوو.

له کزتابی نه م یاسه و نه م بهرگی به که مه ی باکوری کوردستان، به پټویستم زانی نه و شیعره نیجگار به رزه ی شاعری بی چاو (مه لا حمدون) که له چاوساغیک شاره زایانه تر باسی نه و شه پ یه که می جیهانه ی کړیوه هه روه کوو ماموستا ره فیق حیلمی له کتیبه کېدا له لاپه په ۱۲۲/۷ ی بهرگی به که می کتیبی (شیعرو نه ده بیاتی کوردی) دا باسی کړیوه، ملا حمدون ماوه یه کی زور له نهسته مبولدا ژیاوه و له قاوه خانه ی - یا (چایخانه ی بغداد) له (سرکه چی) به زوری وه ختی خوی

به سهر بریوه و له وی چاوی به کورده کانی ئه وی که وتوه و هه والی شه پی
(سه فه ری ه ی) لی بیستون.

ئهم پۆژه چ رۆژێکه که دنیا شله زاوه
هه رکه س به جه خاری جگه ری قیمه کراوه
دنیا پری ئاشویه خه لایق به عمومی
ئاسایشی لی مه نعه ئه لئی جونبوشی ئاوه
وه ک ته رزه ئه باری به هه مووده م ئه سف و غه م
هه وری غه زه ب و قه هری خوا توندو به تاوه
ئهم وه زعه که ناوی به (سه فه ری ه ی) ئه به ن ئیمړ
فه رمانی به خوین پشتنی ئهم عاله مه ی دلوه
گیروده یه ئهم عاله مه، هه رکه س به سیاقی
که وتوته که شاکه ش به قوماندیه ی ئومه راوه
(ژه ندرمه) ئه سووپته وه وه ک واشه یی برسی
بۆ لاشه یی میله ت به فرو فیلی غه زاوه
فه وتاوه له به رسوخره که رو ئیسترو یابوو
حوشتر سه قه ت و شه ل بووه گا پشتی شکاوه
که ره شه وقی زه پینی نیه هه تا له به هارا
ترسی هه یه نه ک بیخه نه ژیر باری قه زاوه
بۆ گرتن و بۆ کوشتنی ئهم عاله مه یه کسه ر
ئهم عره سه یی ئافاته ده لئی حه لقه یی دلوه
نیک و به دی ئهم عاله می نیسلامه به جاری
که وتونه ته ژیر حه لقه یی زنجیری به لاوه
هه رشه ش جیه ته ی گرتوه ئاشووب و مصیبه ت
میشووله مه جالی نیه بفه یئ به حه واوه
ئهم ظالمی سفاکی (سه فه ر به رکه) ئیمړ
نامه ی فه ره حی دلوه به ده م بادی صباوه
طیاره به ئه سبابی شه رو فیتنه وه دايم

جەولانى ئەللى ھەورە بەسەر مرکىتى باوہ
 بالۆنى ھەلۆ شىتوہ لەگەل دیتە بزوتن
 عالەم لەتە زمەريا ھەر ئەللى پۆپى خوراوہ
 ئەم جووتە بەلازادەيى بالندەيە ئيمىرۆ
 سيارە بە سەيالەى برقى بەھەواوہ
 برقو غەزەيى دانەيى ئارنجەك ويژمبا
 ئاگر دەپىرژىنى بەزەمىندا لەسەماوہ
 شەوو رۆژ لەبەر برقى قلىچ و پم و سونگى
 لەمە قەسەتقورە بەدەلى عەكسى ھەتاوہ
 لەو رۆژەوہ دنيا ھەيە تائەم دەمە بىن شك
 مەغلۇبەيى بەم غايەتە، نەبووہو نەكراوہ
 بنچينەيى دەرکەوتوہ ئاسارى شریعت
 يەكسەر ھەرەسى بریوہ ئاننىكى نەماوہ
 ئەم دینە لەپیشدا وەكوو زەمزەم بوو بەپوونى
 ھىچ غەشى نەبوو، ئیستە دەللى لىلى قوپاوہ
 یارەبى لەبەر خاترى پیتەمبەرەكەى خۆت
 رەحمەت بکە بەم کۆمەلى ئیسلامە کەماوہ
 لەت لەت بووہ بەم چەكوشە سەعاتى دلى عالەم
 پەقاصو چەپو زەمبەلەك و چەرخى سولوا
 (حمدى) دلى يەخسیری فەرەنگى خەمە ئيمىرۆ
 بەريوونى بەبەريوونى گەروى (بصرە) و (فاوہ)

سەرچاوه كان

ر	ناوی سەرچاوه	نوسهرو وهر کت	شون و سالی له جابدانی
١	گوفاری the kurds	David mcdwell	ژماره/٢٣ لندن ١٩٨٢
٢	اعلام الكرد	میر بصری	چایی لندن — قهری ١٩٩١
٣	مینیوی رۆژنامه گهری	نوکتور جمشید حیدری	گوفاری په یف.لندن ژماره ١٦ سالی ١٩٩٢
٤	People without country	Challand وهرگیزانی نوکتور احمد عوسمان	گوفاری نوسهری کورد ژماره ٤ سالی ١٩٨٦
٥	رۆژنامه ی کوردستان	دهسته ی نوسهران	گوفاری چوارچرا ژماره/٢ سالی ١٩٨٦ سوید
٦	پێوهندی نیولن کورد و روسیا	نوکتور کمال علی	گوفاری چوارچرا ژماره/٢ سالی ١٩٨٦ سوید
٧	شوقی دهرسیم	ترجمه ی عبدالجبار عبدالغفور له تورکیه	گوفاری رۆشنبیری کورد ژماره ١٢٦ بغداد ١٩٩٠
٨	مسئله ی کورده کان	و.جی. نیلفنستن. وهرگیزانی بۆ کوردی عبدالقادر حشمت	له بلالوکروه کانی دهنگی گیتی سالی ١٩٤٧ بغداد
٩	کوردستانی تورکیا به زه مینه ی مینیوییه	د. عصمت شریف وانلی	گوفاری خوندکاری کورد پاریس ١٩٩٠
١٠	گوفاری کوردستان سالی ١٩١٩-١٩٢٠	فهرهاد پیریال	گوفاری هیوا ی پاریس ١٩٩٠
١١	چل سال له پیره ده یی جلالت بدرخان	کونی رهش	گوفاری هیوا ژماره ٨ پاریس ١٩٨٦
١٢	البارزانی والحركة التحریریه انتفاضة بارزان الاولی ١٩٣١- ١٩٣٢	مسعود بارزانی	چاپخانه ی خهبات ١٩٨٦
١٣	ملاحظة تاریخیه حول نشأة الحركة القومیة الكردیه	سیامند احمد عوسمان	گوفاری لراسات کردیه ژماره ١ ی سالی ١٩٨٤ بغداد
١٤	رلهیری رۆژنامه گهری	جمال خهزنه دار	بغداد ١٩٧٢
١٥	رۆژنامه کانی بانگی کوردستان و رۆژی کوردستان ١٩٢٢-١٩٢٣	جمال خهزنه دار	بغداد ١٩٧٢ و ١٩٧٤
١٦	کوردستان والا کرد	د. عبدالرحمن قاسملو	بیروت ١٩٧٢
١٧	جمهوریه مهباد	ولیم نیگلتن. ترجمه ی جرجیس فتح الله	بیروت ١٩٧٢
١٨	رلهیری کورده کان سالی ١٨٨٠	د. جلیلی جلیل وهرگیزانی بۆ کوردی د. کالوس قهطتان	بغداد ١٩٧٨

۱۹	کیشی کورد له سیفارهوه بۆ لۆزان	د. فوناد همه خورشید	گۆڤاری رهنگین ۷۹ بغداد
۲۰	دهرباره‌ی رۆژنامه‌ی کوردستان	محمد ملا کریم	گۆڤاری رهنگین ۷۹ بغداد
۲۱	کوردەکانی نیپورتقریستی عوسمانی	د. جلیلی جلیل وەرگیزی بۆ کوردی د. کاکوس قه‌لقان	بغداد ۱۹۸۷
۲۲	کوردستان والحركة القومية الكردية	جلال تالەبانی	بیروت ۱۹۷۱
۲۳	الکورد وکوردستان فی الواقع البريطاني	د. وایدحمیدی الأعظمی	قبرص ۱۹۹۲
۲۴	کوردستان له‌ساله‌کانی شەڕی جیهانییە	د. کمال مه‌زه‌ر	بغداد ۱۹۷۵
۲۵	عرب و اکراد - وقیة عربية	منذر الموصلی	بیروت ۱۹۸۶
۲۶	رۆژ کورد - ۱۹۱۳	جمال خەزەندەر	بغداد ۱۹۸۱
۲۷	یاداشتەکانی میجر نوێل	میجر نوێل	نوکیومێنتی ژماره‌ ۳۵۱ FO 13974 نەرشییی وەزارەتی دەرەوه‌ی بریتانیا
۲۸	جمهوری لول تورکی	ویچارە ئهلینسون، ترجمە‌ی بۆ فارسی نیرج ئەمین	چاپی تهران سالی ۱۳۵۶ ی کۆچی
۲۹	کۆشتاری ئەرەمیەکان	kak bajalan	گۆڤاری Kurdish time
۳۰	کمال ئەنتۆرک	محمد محمد توفیق - ترجمە‌ی بۆ فارسی فرۆسی فرامانی	ئەراک - ئێران ۱۳۱۸ ی کۆچی
۳۱	کوردستان وشوقەشەکی	د. جمال نەبەز - ترجمە‌ی د. کوردی علی بۆ کوردی	سوید ۱۹۸۵
۳۲	خلاصه‌ تاریخ الکورد وکوردستان	محمد ئەمین زەکی - وەرگیزی بۆ عەرەبی محمد علی عونی	قاهرە سالی ۱۹۶۱
۳۳	گەشتە‌کی (بیرو) له‌ کوردستان	وەرگیزی لەتورکی‌وه‌ بۆ کوردی شوکور مصطفی	گۆڤاری کۆری ژانیاری بەرگی نوهم بغداد ۱۹۸۲
۳۴	کورد لای گرەفیتسکی	د. کمال مه‌زه‌ر	گۆڤاری کۆری ژانیاری ژماره‌ ۲ بغداد ۱۹۸۳
۳۵	عرب واکراد - خصام لو ونام	نرێه محمد علی عونی	قاهرە ۱۹۹۳
۳۶	کوردی مەسەلە‌ی کورد	میخائیل سی‌مونه‌ فیچ لازاریف ترجمە‌ی بۆ کوردی د. کمال علی	گۆڤاری سوکسە - سوید
۳۷	الاکراد شعبا وقضية	صلاح بدرانین	بیروت ۱۹۸۷
۳۸	مێژوو - کوردی مێژوو	نوکتۆر کمال مه‌زه‌ر	بغداد ۱۹۸۳
۳۹	چەند لاپەرە‌یه‌ک له‌ مێژووی گەلی کورد	د. کمال مه‌زه‌ر	بغداد ۱۹۸۳

۸۰	کرم‌الو ریخاوارو حزیه کوردی مکتب له‌لوه‌ی نیوسدودا	د. عبدالستار طاهر شریف	گوفاری کوردی زانیاری بهرگی ۱۸ و ۱۹ سالی ۱۹۸۸ بغداد
۸۱	میکلوی کورد له‌لوه‌ی نۆزدمو بیستدا	کریس کورچیرا - وەرگێز محمد ریانی	تاران سالی ۱۳۶۹ کرجی
۸۲	جولانوه‌ی رزگارسی نیشتمانی کورد	د. عزیز شمزنی، وەرگێز بۆ کوردی (ئاسه‌سکرد)	چاپخانه‌ی ئیبراهیم عهزق/ ۱۹۸۵
۸۳	کورد	مینۆرسکی وەرگێز بۆ عه‌ره‌یی د. عارف خه‌زنه‌نلر	بغداد ۱۹۸۴
۸۴	الرجل الصم - اتاتورك	ضابط ترکی سابق ترجمه‌ی بۆ عه‌ره‌یی عبدالله عبدالرحمن	به‌روت ۱۹۹۲
۸۵	القومية فی تورکیا	وه‌رگێز بۆ کوردی سیامند سیتی	شوتینو سالی له‌سهرنییه
۸۶	ترکیا والشرق الاوسط	Philp Robins وه‌رگێز بۆ عه‌ره‌یی میخائیل دیم خوری	لیماسول قبرص ۱۹۹۳
۸۷	العرب والترك في العهد العثماني ۱۹۰۸ - ۱۹۱۴	د. توفیق برو	دمشق ۱۹۹۱
۸۸	الدولة العثمانية قراة جديدة لحوامل الانحطاط	د. قیس جواد القراوی	فلوریدا ۱۹۹۴
۸۹	کره‌ستان تورکیا بین العریین	پروفیسور حسریتان ترجمه‌ی سعدالدین ملا باغی نازی	به‌روت ۱۹۸۷
۹۰	په‌نمه‌لی شیخانی پیران	Robert Olson	جامعه کنتاکی ۱۹۹۴
۹۱	سیاهه‌تنامه‌ی نه‌لایا جلیی	وه‌رگێز بۆ کوردی سعید ناکام	بغداد ۱۹۷۶
۹۲	کورد مکتب آزیمون	حسن عهزق وهرگێز بۆ فارسی حامد گه‌ره‌ری	سوید ۱۹۸۵
۹۳	جنبه‌های کورد از به‌رون تاکنون	م. کارلنوخ	یوته‌به‌ری - سوید ۱۹۹۳
۹۴	الاکراد	باسیل نیکتن ترجمه‌ی صلاح برواری	۱۹۹۳ (شوتینی له‌سهر نیه)
۹۵	نه‌ضه‌الاکراد الثقافیه	د. جلیلی جلیل وهرگێزانی بۆ عه‌ره‌یی باغی نازی، د. ولانو	به‌روت ۱۹۸۶
۹۶	کره‌ستان والحركة التحریریه	صلاح بدوالدین	نیقوسیا ۱۹۸۳
۹۷	في سبيل کره‌ستان (مذکرات)	زار سلوپی (قدیری جمیل به‌گ)	به‌روت ۱۹۸۷
۹۸	تاریخ الدولة العلیه العثمانیه	فرید به‌گ المحامی	به‌روت ۱۹۸۱
۹۹	جولانوه‌ی رزگارخوازی کورد	رادوفان باغیچ ترجمه‌ی محمود ملا عهزق	سوید ۱۹۸۵

٦٠	القضية الكردية ماضى الحقد وحاضرهم	بله ج شيركوه (جلادت بدرخان)	بيروت ١٩٨٦
٦١	انتفاضة ناگري - يافاغت	احسان نوري پاشا وهرگيري صلاح بروري	بيروت ١٩٩٠
٦٢	محاضريه كده درباري كورستان گوفاري Journal of the Royal centre	ژنه كهي ميچرسون Mr. s. soane	حزيراني ١٩٣٥
٦٣	الحركة الكردية في الزمن الحديث والمعاصر	مجموعه من الاستشرقين ترجمي له روسيه و به عره بي كرم السويدي	موسوده ياي چاپ نه كراوه
٦٤	The Baniing Of Kuorog is Cultur	پروفيسور حسريتان ترجمي ش. خ. مو	نمستيو تي كوردي له پاريس
٦٥	ياداشته كاني ماموستا رفيق حلمي	ره رفيق حلمي	چاپي دوهم بغداد ١٩٨٤
٦٦	The Conflicict OF tribes Iniran And Afgistan	مارتن فان برونستون	لندن ١٩٨٣
٦٧	بیره وهره كاني عبدالعزیز يامو لکی	عبدالعزیز يامو لکی	گوفاري ماموستاي كورد سوید ١٩٩٦
٦٨	گه شته كهي ربيع	ترجمي محمدی حمه بائي	چاپي نهمين ١٩٩٢
٦٩	ياداشته كاني نه حماد تقی	ناماد مكرتي جلال تقی	بغداد ١٩٧٠
٧٠	كوربو عهجم	صالح محمد نه مين (نهوشيروان مصطفى)	چاپي ١٩٩٢
٧١	كورته ميژوري برونستوي نه تلوپم تي كورد	صائق شرفكندی	سوید ١٩٩٥
٧٢	نكر الاكراد واصولهم في كتابات المسلمين الأوائل	د. احمد عوسمان ابوبكر	گوفاري كورتي زانباري ژماره ١٢ بغداد سالي ١٩٨٥
٧٣	شيخ وناغلو ده ولت	مارتن فان برونستون وهرگيري بۆ كوردي د. كوردي تقی	سوید ١٩٩٦
٧٤	التراث الكردي في المؤلفات الايطالية	Mirello Galletti وهرگيري بۆ عره بي د. يونس حبي	گوفاري كورتي زانباري ژماره ٦ بغداد ١٩٨١
٧٥	شرفنامه	شرفخاني بدليسي ترجمي هه ژار له فارسيه و به بۆ كوردي	چاپي تاران چاپخانه ي جهومري سالي ١٩٨١
٧٦	روژنامه كاني كورستان ١٨٩٨-١٩٠٢	كۆكرينه ووه له سهرنوسيني به كرماني محمد نه مين بۆژ ارسلان نوچلد	سوید - نوچلد

۷۷	نگاره‌کنی زین	کوردن‌وه‌ی محمد نه‌مین بوزارسلان	سوید ۴ جلد
۷۸	زین‌القشیر پاشای خندان	رومات نالاکم	گوفاری مام‌زستای کورد سوید سالنی ۱۹۹۵
۷۹	The Case of Kurdistan against Turkey	سریا بدرخان	چاپی فلاه لیلا سالنی ۱۹۲۸ ل سوید سالنی ۱۹۹۵ چاپ‌کروده‌ته‌وه
۸۰	به‌رکی به‌که‌م و نه‌وه‌می شیخ مه‌حمودی قارهمان‌و ده‌وله‌ته‌که‌ی خواروی کوردستان	محمد رسول هاولر	له‌سوید سالنی ۱۹۹۵ چاپ‌کروده‌ته‌وه ۱۹۹۰ لندن وا ۱۹۹۱ استوک‌هولم
۸۱	گزیده اسناد سیاسی ایران‌و عوشانی دره‌وره‌ی قاجاریه / جلد اول	دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل ایران	طهران ۱۳۶۹ هـ
۸۲	الامبراطورية العثمانية	سعيد احمد برجوي	بېروت ۱۹۹۳
۸۳	الترك في المصور الوسطى بين نظامي سلاحه الروم	د. زبيده عطا	كويت دار الفكر العربي / مئزوي له‌سار نيه
۸۴	The Emergence of Kurdish Natinalism and saikh said Reblion	robert olson	چاپی ئەمریکا ۱۹۸۹
۸۵	Ataturk: the Rebirth of Nation	Patrick Kinross	لندن ۱۹۹۵
۸۶	المغول	د. السيدالباز العريني	بېروت ۱۹۸۶
۸۷	گوفاری رۆژی نوێ (یادداشت)	اسماعيل حقي شلویس	سلیمانی ۱۹۶۰-۱۹۶۱
۸۸	الأجزاء العشرة من السنة للصابغة عشرة من مجلات الهلال ۱۹۰۸ تشرين الأول ۱۹۰۸- ۱۹۰۹	منشأها جرجی زیدان	مطبعة الهلال - فجالة - مصر
۸۹	The Ottoman Empire	Wuynes vacinici تازری بق فارسی	چاپخانه‌ی شفق - تهریز ۱۳۴۶ هـ
۹۰	تاریخ عوسمانی آرتشکیلات دولت تافتح استمبول - جلد اول	پروفیسور حقى تۆزون ترجمه‌ی د. ایرج نویخت بۆ فارسی	۱۳۶۸ کرجی
۹۱	کرستان موکریان یانه‌توریا تین	حسین حوزنی موکریانی	رواندز ۱۹۳۸ زاری کرمانجی
۹۲	الاکراد و العرب	نیه‌ره‌یم نه‌مه‌د	بغداد چاپی به‌که‌م ۱۹۳۷
۹۳	تاریخ الامارات الكردیة الامبراطورية العثمانية	پروفیسور جلیلی جلیل ترجمه‌ی د. محمد عبید یۆعه‌ره‌بی	دمشق ۱۹۸۷

